

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-12/3
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdaxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.
Zaripova Ranojon PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№12/3 (121), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2024 y. – 375 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Abdullayev M.A. Qoraqalpoq kiyim-kechaklari, taqinchoqlari va taomlariga oid tadqiqotlar qisqa tahlili	6
Aripova N.A. Ajdodlar merosini o'rganish va targ'ib qilishda innovatsion yondashuv	9
Askarov A.O. Jeyms Abbotning 1839-yilda Xiva xonligiga qilgan missiyasi (asosiy maqsad va vazifalari) haqida	12
Axmadova S.A. Qashqadaryo viloyatida milliy-madaniy markazlarning o'rni va ahamiyati	16
Boymirzayev S.B. Mustaqillik yillarida O'zbekiston tarixi davlat muzeyi xodimlarini muzey arxeologiya fondi rivojiga qo'shgan hissi	18
Buriyev Z.T. Turkiston o'lkasida yer egaligi munosabatlarining o'zgarishi	20
G'aniyev B. Qashqadaryo viloyat musiqali drama teatrining shakllanishi tarixi	23
G'ofurova S.S. Qashqadaryo vohasida aholining etnik tarkibi va joylashuvi	25
Ismoilov E. Qashqadaryo viloyatidagi sanoat korxonalarining atrof-muhitga salbiy ta'siri hamda oldini olish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar tahlili	27
Jumaniyazova F.J. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyatiga ko'chirilib keltirilganlarni kutib olish va joylashtirish	30
Khusainbekova G. Peculiarities of the repressive policy carried out by the Soviets in Khorezm	32
Mahmudov E.A. Arablar tomonidan far'onani bosib olinishi tarixiga oid "Tarixi ar-rusul va-l-muluk" asarida keltirilgan ma'lumotlar va ularning tahlili	35
Mirzayev B.N. Shayboniyar davrida Jizzax vohasi tarixidan	37
Mirzayev B.N. Yozma manbalarda Shayboniy Abdulazizxon faoliyati xususida	43
Muftillayeva U. Hoji Muinning jadidchilik maktablaridagi faoliyati	46
Narziyeva M.A. "Turkiston qishloq xo'jaligi" ("Туркестанское сельское хозяйство") jurnali – Turkiston qishloq xo'jaligi jamiyatining matbuot organi	49
Nosirova A.R. Globallashuv davrida diniy ksenofobiya	53
Nurullayeva K.X. Mustaqillik yillarida Xorazm viloyatida agrar sohada amalga oshirilgan islohotlar va ularning natijalari	56
Polvonov K.N. Janubiy O'zbekiston shaharlarida madaniy hayot	59
Qodirov A.Yu. O'zbekistonning Hindiston bilan ta'lim sohasidagi hamkorligi	62
Qo'chqorova Z. Aravansoy havzasi arxeologik obyektlari	64
Raxmanova Sh.Q. Mintaqaga islom dinini kirib kelishi	67
Raxmanova Sh.Q. Voha ayollari turmush tarzida islom va otinoyilar instituti	71
Sadiyeva R.B. Jadidlarning matbuot sahifalarida ta'limni isloh qilishga oid chaqiriqlari	75
Sahatov F.K. Koreya Respublikasi tashqi siyosatida realizm va liberalizm	78
Sharipov Sh.Z. Milliy-madaniy markazlarning xalqaro aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati	82
Soriyev X.Y., Botirov I.R. Nurobod ham qadimiy maskan	84
Tadjiyeva F.J. Xorazmga xristian dinining kirib kelishi va madaniy integratsiya	92
Tilavova Sh.S. Taraqqiyparvar ayollarning xotin – qizlar haq – huquqlari haqida qarashlari	96
Tojiboyev U.U. Rossiya imperiyasining Turkiston milliy san'at va ana'nalariga munosabati	100
To'raeva M. BXSr yillarida ma'muriy-hududiy bo'linishning amalga oshirilishi, qishloq xo'jaligidagi ahvol	102
Tugalov B.B. Ustrushona qabr inshootlari shakllanishida dasht qabilalarining o'rni	105
Tursunov B.Sh. Mirishkor tumanining tashkil etilishi tarixi	108
Urunboyeva S.I. Qadimiy Xorazm poytaxt qal'alari tarixiga oid ba'zi mulohazalar	110
Usmanova U.S. O'quv jarayonida tarixiy dunyoqarashning ahamiyati va uni shakllantirishda zamonaviy ta'lim usullari	112
Xalmuratov B.R. Hozirgi davrda suv muammolari va ularning innovatsion yechimlari	115
Xasanov R. Qashqadaryoda sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlar va uning natijalari	119
Xayitova Sh.M., Beknazarov B.E. Kosonsoy tumani arxeologik yodgorliklari tarixidan	120
Xolmamatov F.S. Ichki ishlar organlarida kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash sohasida amalga oshirilgan islohotlar tizimi	123
Yoqubov H.J. Mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning institutsional asoslari	126
Yuldashev S.B. Muso al-Xorazmiy qalamiga mansub "Kitob surat ul-ard" asarida farg'ona vodiysi tarixiy geografiyasiga oid ma'lumotlar va ularning tahlili	129
Yusupova N.A. O'zbekistonda muzeyshunoslikning rivojlanishi	132
Yusupova S. Millatlararo munosabatlar va da'vat siyosati	135

Zakirova Z.A. Musiqa san'atini nomoddiy madaniyatning rivojlanishga qo'shgan hissasi	138
Zamonov A. Abdullaxon va Abdulmo'minxon o'rtasidagi munosabatlarga oid mulohazalar	141
Ziyatov A.A. Samarqandda jadidchilik harakati va bunda vaqtli matbuotning o'rni	144
Амонов С.Т. Ўрта асрларга мансуб номаълум меъморий иншоот хусусида	146
Асадова Д.И. Подготовка кадров в сфере культуры в Узбекистане: исторические итоги и проблемы	149
Ахматов А.А. Қашқадарё вилоятида театр санъатининг йўлга қўйилиши тарихи	152
Гордеева Е.А. Некрополь Бустан VI: традиции и новации	154
Гордеева Е.А. К вопросу о социальной стратификации обществ Северной Бактрии в эпоху бронзы	157
Матякубов Х.Х. Оролбўйи худудларининг тош ва бронза даврида ўзлаштирилиш тарихи	160
Матякубов Ш.С. Хива хонларининг алоҳида жанговор, илмий иқтидор ва бунёдкорлик хусусиятлари	164
Маҳмудова Д.С. Тасвирий санъат соҳасидаги халқаро алоқалар	168
Мирзалиева Г.Р. Количество и процентное соотношение фауны домашних животных, представленных в памятниках бронзового века Ферганской долины, на основании материалов поселения Бибиона-Чуст	170
Норов Ш.С. Роль молодежи в процессе построения гражданского общества в Узбекистане	174
Раҳманкулова М.Б. XVI–XVII асрларда Марказий Осиё китобат тарихига оид айрим маълумотлар	177
Садуллаев Б.П. Чап қирғоқ Кат-Қалъанинг илк ўрта асрлар (V-VIII асрлар) сополлари мажмуаси	184
Собиров С.У., Бекмуротова М. Ўзбекнинг биринчи муссавираси Лолахон Абдуллаева ижоди	190
Турсунова Н. Ўрта Осиё халқларида мотам маросимларининг ўрни ва аҳамияти	192
Хамидова М.С. Шарқ уйғониш даврида Мовароуннаҳр меъморчилиги безак санъати: анъана ва трансформациялар	196
Ходжиев Ш.Ф. Эвакуация населения в Узбекской ССР в годы второй мировой войны: проблемы и решения на примере стенографического отчета совещания при эвакуировании Совнаркома УзССР от 11 декабря 1942 года	202
Эргашева М.П. Янги Ўзбекистонда сиёсий институтлар ривожиди хотин-қизларнинг тутган ўрни	207
Эрназаров Ф.Н. Ўзбекистон ва Япония ўртасида маданий алоқаларининг ривожланиши	209
Юлдашев Й.Х. Иккинчи жаҳон уруши йилларидаги архив ҳужжатларида Хоразм вилоятидаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларни намоён бўлиши	213

PEDAGOGIKA FANLARI

Abduhakimova G. Energizing language learning: the role of kinesthetic activities in the classroom	217
Abdurakhmanov R.A. Comparing the european language portfolio with other language assessment tools	219
Abduvosikova D.Dj. Importance of teaching vocabulary of green building materials	222
Abulqosimova D.A. Samarqand davlat universitetida o'quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish muammolari	224
Allayorova Z.B., Elboyeva Sh.A. Benefits of using authentic materials in teaching english	226
Allayorova Z., Elboyeva Sh.A. Teaching vocabulary to young learners via songs	229
Alimova K.X. Nozik motorika va grafomotor ko'nikmalarining rivojlanishi, maktab ta'limida bolalar yozuvni muvaffaqiyatli o'zlashtirishining zaminidir	232
Amirqulov J.Ch. Jismoniy tarbiya darslarida talabalarga futbol mashg'ulotlarini o'rgatish	235
Ashurova T.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy yaratuvchanlikni namoyon bo'lishi	237
Atadjanova S.R., Abduraxmanova O.A. Developing creativity and creative thinking skills of school learners: storytelling	239
Chimpo'latova S.A. Sharq allomasi Mahmud Zamaxshariyning dunyoqarashida ta'lim-tarbiya masalasi	242
Djumaniyazova E.K. The importance of the project method in teaching a foreign language	245
Ergasheva F.D. The importance of teaching oral speech development through creative assignments in english language classes for grades 10-11	247
G'afurova D.J. Ingliz tilida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni	250
Hayitova D.B. Teaching technical vocabulary for civil engineering students	252
Jaxonovna L.X. Habitual tuzilmalarining sintaktik birliklari ingliz tili misolida	254
Jurakulova P.O. Using games to effectively organize language learning	256
Kaljanova G.B. The importance of positive feedback in correcting speaking errors	259
Kamilova R.D. English classroom management: strategies for effective learning	262
Mamatqulova N. Xorijiy til darslarida talabalarining iqlim o'zgarishi haqida xabardorligini oshirishning ahamiyati	265
Muhamedova Sh. The importance of innovative educational technologies in english language teaching	268
Mustafaqulova D.I. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida tizimli tafakkurni rivojlantirish mazmun mohiyati	270

Muxanova M.G. Adabiyot o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan aloqasi va adabiyot darslarida integratsiya	273
Norboyeva S.M. Axloqiy tarbiya texnologiyasi bosqichlari	276
Normurodov K.I. Modern teaching methods and their effectiveness on language learners' education progress	279
Qodirova R. Texnika yo'nalishidagi talabalarda og'zaki nutqni rivojlantirish metodlari	281
Qo'ziyeva S.O'., Ortiqova M.I., Abduvasiyeva M.A'. Shahar shovqinini yutishda qo'llaniladigan o'simliklar bioekologik xususiyatlarining qiyosiy tahlili va o'qitish metodikasi	284
Rajabboyeva L.F. Maktab ta'limini boshqarishda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi	287
Ro'ziqulov D.I. Raqamli dasturlash orqali o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish metodikasi	290
Saidova Z.U. Ways to increase motivation in learning english language	292
Shoaxmedova S.K. Maktabgacha 6-7 yoshdagi bolalarni lug'at boyligini oshirish bo'yicha ta'lim standartlariga qo'yiladigan talablar va meyorlar	294
Shomirzayeva N.Sh. Boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish texnologiyasi	296
Shadiyeva D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining lug'at boyligini kengaytirishda rasmlar bilan ishlashning ahamiyati	300
Toshpo'latova M. I. Kiberxavfsizlik yo'nalishi talabalariga chet tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirishda sun'iy intellekt (AI) dasturlaridan foydalanish	302
Toshpulatova M.K. EFL teacher's attitude towards the use of corpora as teaching tool	306
Tuxtasinova Sh. Tools for teaching the uzbek language to foreigners	309
Tuychiev S. Konchilik sohasi ma'lumotlar bazasidan bo'lajak muhandislarning kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirish	312
Ulashova M.N. Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning kreativlik sifatlarini rivojlantirish metodikasi	314
Vasiyeva D.I. Ta'lim sifati va samaradorligiga erishish davlat milliy ta'lim tizimining bosh maqsadi	316
Xalilova G.A., Bakirova Kh.B. Lexical competence as a linguistic basis of professional competence of students	318
Xujayev B.T. Dars jarayonida motivatsiyaning o'rni	321
Xusanova N. The role of inquiry- based learning (IBL) in developing public speaking skills	323
Xusniddinova B.X. Bo'lajak logopedlarni deontologik kasbiy madaniyatini rivojlantirishda metodik yondashuvlar	326
Yaxyoyeva G.B. Xorijiy til darslarida bo'lajak muhandislarning madaniy-ijodiy faoliyatini pedagogik tahlili	329
Yoqubova G. Ingliz bolalar folklor qo'shiqlarining lingvokulturologik xususiyatlari	331
Yusupov R.R. Developing professional competencies in modern language teacher training: new pedagogical strategies and approaches	333
Арапова М.Б. Сопоставление русского и узбекского фольклора в современных начальных классах	335
Джаббаров Б.И. Метапредметные занятия по биологии и национальных спортивных игр	338
Кадилова Л.У. Трудности студентов-иностранцев при изучении русского языка	341
Калимбетов Ж.К. Цифровые инновации в современном образовании	344
Каршиева Д.У., Ташева Д.С., Кубаева Н.А. Состав и основные характеристики процесса обучения языку	347
Касимова М.Б. Особенности модульной образовательной технологии и ее использование в преподавании литературы	350
Матенов Р.Б. Об особенностях разработки учебного пособия по русскому языку для учащихся юридических техникумов	352
Норбобаев С.С. Использование синтаксических фразеологизмов в диалогах героев фильмов	355
Разакова Б.С. Интеграции науки и производства в высших учебных заведениях Узбекистана: тенденции и перспективы	357
Сориев Х.Я. СохибкIRON АМИР Темурнинг саркардалик маҳорати ва стратегик тафаккури меросидан фойдаланиш-юксак малакали ҳарбий кадрларни тайёрлашнинг муҳим жиҳатларидан бири	362
Турланова С.Д. Роль самообразования в профессиональном совершенствовании студентов высших учебных учреждений в процессе изучения русского языка	365
Утемуратова З.А. Подходы к обучению профессиональной лексике на уроках русского языка	367
Хушбоков О.У. Феномен «учитель» и социум	369

UO'K 391:930

QORAQALPOQ KIIYIM-KECHAKLARI, TAQINCHOQLARI VA TAOMLARIGA OID TADQIQOTLAR QISQA TAHLILI

M.A. Abdullayev, erkin tadqiqotchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq xalqi milliy kiyim-kechaklari, taqinchoqlari va taomlariga oid mustaqillik yillarida amalga oshirilgan tadqiqotlar etnografiya tarixshunosligi yuzasidan tahlil qilinib, transformatsion jarayonlar o'rganilgan. Qoraqalpoq kiyim-kechaklari, taqinchoqlari, poyafzallariga oid izlanishlar va ularning natijalari, milliy taomlarga oid ilmiy tadqiqotlar umumiy holati ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: liboslar, taqinchoqlar, milliy taomlar, saukele, I.V.Savitskiy, kurtuk (gurtuk), xamirli taomlar.

Аннотация. В данной статье с позиций этнографической историографии анализируются исследования национальной одежды, украшений и блюд каракалпачков в годы независимости, изучаются процессы трансформации. Делается попытка раскрыть исследования одежды, украшений и обуви каракалпачков и их результаты, а также общее состояние научных исследований национальных блюд.

Ключевые слова: одежда, украшения, национальные блюда, саукеле, И.В.Савицкий, куртук (гуртук), блюда из теста.

Abstract. In this article, the research on the national clothes, jewelry and food of the Karakalpak people during the years of independence is analyzed from the perspective of ethnographic historiography, and the transformation processes are studied. Research on Karakalpak clothing, jewelry, and shoes and their results, as well as the general status of scientific research on national dishes, have been tried to reveal.

Key words: clothes, jewelry, national dishes, saukele, I.V.Savitsky, kurtuk (gurtuk), doughy dishes.

Kirish. An'anaviy milliy madaniyatning asosini tashkil etuvchi muhim etnik-madaniy unsurlardan biri bo'lgan qoraqalpoq xalqining ma'naviyati, turmush tarzi, taraqqiyot darajasi va etnik tarixini o'zida aks ettiruvchi an'anaviy liboslar, taqinchoqlar hamda milliy taomlarga oid izlanishlar tadqiqi bugungi kun etnologiya fanining dolzarb muammolaridan hisoblanadi. Kiyim-kechaklarning tadrijiy rivojlanishi qoraqalpoq xalqining etnogenezi, madaniy qiyofaning shakllanish xususiyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Liboslar, taqinchoqlar va milliy taomlarni tadqiq qilish orqali tabiiy geografik muhit, jamiyatning iqtisodiy tashkil etilishi bilan bog'liq bo'lgan amaliy vazifalari o'rganiladi. Unga ko'ra kiyim-kechak va poyafzal ishlab chiqarish ma'lum materiallardan foydalanishni belgilaydigan landshaft va iqlim sharoitlari bilan bog'liq bo'lgani ma'lum bo'ladi.

Mavzuning dolzarbligi. Mustaqillik yillarida an'anaviy kiyim-kechaklar bo'yicha bir qancha etnografik tadqiqotlar amalga oshirildi. Garchi zamonaviy tarixshunoslikda liboslarni o'rganishga bag'ishlangan asarlar mavjud bo'lsa-da, bu mavzu hali yetarli darajada chuqur tadqiq etilgan, deb bo'lmaydi. So'nggi o'n yilliklardagi ishlarni tahlil qilib, tematik sohalar juda oz o'zgarganligini ta'kidlash kerak. Biroq, bu vaziyatni o'zgartirishga harakat qilayotgan tadqiqotlar ham mavjud.

Shu tariqa zamonaviy va an'anaviy kiyim-kechaklardagi transformatsiya jarayonlarini o'rganadigan tadqiqotlar ko'paya boshladi. An'anaviy kiyim-kechak, uning mahalliy xususiyatlarini tahlil qilish, shahar kostyumi, unda sodir bo'lgan o'zgarishlar qiyosiy tahlili G.K.Yo'ldosheva, G.Sh.Zununova, Sh.K.Nurullayeva [1], Z.I.Kurbanova [2] va boshqalar tomonidan atroflicha o'rganilgan.

Mustaqillikning ilk davrlarida olib borilgan tadqiqotlar asosan qoraqalpoqlarning umumiy moddiy va ma'naviy madaniyatiga qaratilgan bo'lsa, kiyim-kechaklar va ularning chuqur tahlili XX asr oxiri va XXI asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrda kiyim-kechaklarni kompleks emas, balki turli elementlarining xususiyatlarini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratilgan.

Olingan natijalar tahlili. Qoraqalpoq milliy liboslarining alohida elementlariga bag'ishlangan qator maqolalar etnograflar X.E.Esbergenov [3] va S.X.Esbergenovlar faoliyati bilan bog'liq. X.E.Esbergenov maqolasida qoraqalpoq ayollarining marosimiy kiyimi hisoblangan – “ko'k ko'ylak” haqida etnografik ma'lumotlar keltiriladi. Tadqiqotchi ushbu kiyimning kundalik vazifasidan tashqari, marosimiy funksiyasiga ham urg'u berib o'tadi. Chunki ushbu ko'ylak nafaqat ayolni turli ins-jinslar yoki yomon ko'zdan saqlashi, balki xalqning yoshga, jins va ijtimoiy guruhiga oid ma'lumotlarni ham ko'rsatib berishi nazarda tutilgan.

S.X.Esbergenova maqolasida ham qoraqalpoqlarning marosimiy kiyim-kechaklari masalasini davom ettirib, tadqiqotchi e'tiborini “qizil kimishek”ka qaratadi [4]. Bunga qadar “qizil kimishek”ka oid ma'lumotlar A.Ye.Rossikova, T.A.Jdanko, A.S.Morozova, N.P.Lobacheva, A.Allamuratov, X.E.Esbergenov tomonidan berilgan bo'lib, tadqiqotchi ushbu ma'lumotlarni tahlil qilgan holda, o'z qarashlarini asosli berishga harakat qiladi.

An'anaviy libosning iqlim sharoitiga mosligi, ijtimoiy tabaqalanish talablari, hayotiy maishiy jarayonlarni amalga oshirishda kiyim-kechakning vazifalari hamda o'ziga xos jihatlari etnolog R.Ballieva asarlarida alohida o'rganilgan [5]. Xususan, Orolbo'yi hududida kiyim-kechak uchun xomashyo tayyorlash chorvachilik, dehqonchilik va boshqa hunar turlarining rivojiga ham ta'sir ko'rsatgan. Bu hududda kiyim tikish uchun paxta matolarini asosiy yetkazib beruvchisi Sho'rxon tumani bo'lgan. Xuddi shu hududda ipakchilik ham rivojlangan bo'lib, bunga qulay tabiiy sharoitlar yordam beradi.

Qoraqalpoqlarning liboslar majmuasini tahlil qilishda nafaqat etnograf, balki san'atshunos olimlarning asarlarini ham e'tiborga olish muhimdir. Bu borada I.V.Bogoslovskayaning kiyim-kechak detallari, bezaklari va kashta tikishga bag'ishlangan ishi e'tiborga loyiqdir. Uning maqolalarida qoraqalpoq kiyim bezaklarining xususiyatlari, uslub xususiyatlari va turlari tahliliga e'tibor qaratilgan.

I.V.Bogoslovskaya va L.G.Levteevaning an'anaviy bosh kiyimi – do'ppilarga bag'ishlangan albomi O'zbekistonda mavjud do'ppi turlarini tavsiflashga xizmat qiluvchi tadqiqotlardan bo'lib, bu ma'lumotlar asosan tavsifiy xarakterda. Shu sababli qoraqalpoq do'ppisi to'g'risidagi ma'lumotlar yetarlicha yoritilmagan. Albom mualliflari faqat bir nechta o'rinlarda qalpoqlarning shakli, uni yasashda foydalanilgan material haqida qisqa ta'rif keltiradi.

I.Bogoslovskaya qoraqalpoqlarning an'anaviy bosh kiyimi – saukelening 10 ta namuna misolida parallellik va farqlarni qiyosiy tavsiflab beradi [6]. “Каракалпакский костюм” (“Qoraqalpoq kostyumi”) fotoalbomini tuzuvchilar libosshunoslik sohasida hech qanday kashfiyotlar qilishga intilmaganlar. Bu ish, birinchi navbatda, an'anaviy kiyimlarni ommalashtirishga xizmat qiladi, chunki fotoalbomda muzey buyumlari, shuningdek, an'anaviy kiyim turlarini qayta tiklashga murojaat qilgan zamonaviy dizayndagi xalq kiyimlari dizaynerlari va modelyerlar, shuningdek, kiyim-kechak elementlaridan foydalanadiganlar uchun o'ziga xos qo'llanma vazifasini bajaradi [7].

Sh.K.Nurullaeva asarida Xorazm viloyati o'zbeklarining kiyim-kechaklari bilan ularning eng yaqin qo'shnilar – qoraqalpoq va turkmanlarning kiyim-kechaklari o'rtasidagi o'xshashlik bilan birga xarakterli xususiyatlar tahlil qilingan. Kitobda kiyim-kechak, bosh kiyim va poyabzalning an'anaviy shakllari tavsifi bilan bir qatorda Xorazm vohasi aholisining kiyim-kechaklaridagi o'ziga xosliklar ham ochib berilgan.

Qoraqalpoq ayollar bosh kiyimi “saukele”ni tadqiq qilish ishlari ham doimiy ravishda olib borilgan. Natijada ushbu bosh kiyimning yana uchta namunasi topilib, ularning umumiy soni o'ntaga yetadi. Bu bosh kiyim turlari I.V.Savitskiy nomidagi Qoraqalpog'iston Davlat san'at muzeyi, Qozog'iston Respublikasi Tarix va madaniyat muzeyi (sobiq o'lkashunoslik muzeyi) va Rossiya etnografiya muzeyida saqlanadi. Tadqiqotchi ishida ushbu artefaktlarning qiyosiy tavsifi, ularning o'xshashliklari va farqlari ochib berilgan.

2012-2013-yillarda qoraqalpoqlarning milliy liboslarini o'rganishga bag'ishlangan “Qoraqalpoq libosi” fotoalbomi nashr etildi. Tadqiqotchi Z.I.Kurbanova endi uzoq vaqt davomida turli ta'sirlarga duchor bo'lib, o'ziga xos taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan an'anaviy qoraqalpoq erkaklar libosini tadqiq qiladi. Qoraqalpoq erkaklar liboslarining an'anaviy shakllari XIX asrning o'rtalarida shakllangan. Bu davr liboslari muzey kolleksiyalarida yaxshi aks ettirilgan. Olimaning

fikricha, XX asrning birinchi choragi an'anaviy kiyim shakllarining rivojlanishida burilish nuqtasi bo'lib, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va jamiyatning madaniy hayoti an'anaviy liboslarning rivojlanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Masalan, Yevropa madaniyatining mintaqaga kirib kelishi natijasida yangi estetik standartlar shakllandi. O'zgarishlar, ayniqsa, erkaklar kiyimiga ta'sir qildi.

Rossiya etnografiya muzeyi kolleksiyasidagi qoraqalpoq libosi ushbu muzey xodimlari tomonidan chuqur o'rganildi. Xususan, Rossiya etnografiya muzeyi kolleksiyasidan qoraqalpoq libosining alohida elementlari E.L.Kubel [8] va L.F.Popovalar tomonidan o'rganilgan [9]. Maqolada turkiy xalqlarning liboslari o'rtasidagi farqli va o'xshash jihatlari, kiyim-kechaklarning ko'rinishi va tikilishidagi o'ziga xosliklar ochib berishga harakat qilingan.

Qoraqalpoqlarning zargarlik buyumlarini tadqiq qilish faoliyati ham, asosan, XXI asr boshlaridan jadallashgan. Bu borada, ayniqsa, S.X.Esbergenova va X.E.Esbergenovning izlanishlari natijalari ahamiyatlidir [10]. Bundan tashqari, bu yo'nalish rivojida san'atshunoslar ham o'z hissasini qo'shgan. Jumladan, zargarlik buyumlari tahlili Z.J.Aliyevaning maqolalarida o'z aksini topgan. San'atshunos olimi o'z dissertatsiya ishida XIX–XX asr boshlari qoraqalpoqlar zargarlik san'atining badiiy xususiyatlari va timsolini ayollar taqinchoqlari materialidan foydalangan holda ochib beradi [11].

Tadqiqotchi D.A.Kudaybergenova maqolalarida ham qoraqalpoq xalq taqinchoqlarining XIX – XX asrlarga oid barcha turlarini tahlil qiladi [12]. Ayollar zargarlik buyumlari o'ziga xoslikning ajoyib xususiyatlariga ega bo'lib, mahalliy qoraqalpoq zargarlik san'ati maktabi mavjudligidan dalolat beradi. Bu xalqning zargarlik san'ati uslubi yaxlitlik, monumentallik, arxaiik shakllar, konturlarning ravshanligi, ekspressivlik va shu bilan birga lakonik dekoratsiya bilan ajralib turadi. Maqolada zargarlik kolleksiyasida saqlanayotgan qoraqalpoq xalq taqinchoqlari haqidagi materiallardan tashqari, o'zbek, turkman va qozoq xalqlarining zargarlik buyumlari haqida ham ma'lumotlar berilgani ahamiyatli.

Qoraqalpoq milliy taomlari sovet davrida tarixchi-etnograf olimlar A.S.Morozova [13], S.K.Kamalov [14], T.A.Jdanko [15], O'.X.Shalekenovlarning [16] tadqiqotlarida o'rganilgan. Lekin mustaqillik yillarida ushbu masalaga etnograflar tomonidan e'tibor kam qaratildi. Shunday bo'lsa-da, tadqiqotchi G.M.Xojaniyazova tomonidan qoraqalpoq xalqining milliy taomlarini xalq og'zaki ijodi asarlari asosida o'rganiladi [17]. Maqolada qoraqalpoq folklorida uchraydigan milliy taomlar, taom tayyorlash mahsulotlari, shu bilan bog'liq irim-sirimlar, uy-ro'zg'or buyumlari, mehmondo'stlik masalasi tadqiq etiladi.

O'rta Osiyoning boshqa xalqlari qatori qoraqalpoqlar ham palov, osh, manti va boshqa ko'plab sharq xalqlariga oid bo'lgan taomlarini pishirib keladilar. Albatta, qoraqalpoq oshxonasining o'ziga xos xususiyatlari bor. An'anaviy taomlari bo'lgan: gurtuk, palau, shaule (shovla), lag'mon, kespas, berek (chuchvara), aqsaulaq, qarma, mashaba, guruch, go'je, samsa, qirmish, go'sh nan, zag'ara nan (zog'ora non) va boshqalar mavjud.

Qoraqalpoqlarning eng keng tarqalgan taomlaridan biri jueri gurtik (jo'xori unidan tayyorlangan beshbarmoq) va may gurtik (sariyog'li beshbarmoq)dir. Bu taom qadimiy taomlardan bo'lsa-da, uni hozirda ham qoraqalpoq ayollari ko'p tayyorlab keladilar. Bug'doy unidan katta xamirli chuchvara tayyorlash faqat qoraqalpoq oshxonasiga xos bo'lib, boshqa turkiy xalqlarda, xususan, qozoq, qirg'iz va boshqirdlarda uchramaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq xalqi qadimdan shakllangan boy moddiy va ma'naviy merosga ega xalqlardan hisoblanadi. Uning milliy kiyimlari, zargarlik buyumlari, taomlarini tadqiq qilish hozirgacha yetarli darajada o'rganilgan emas. Bu borada himoya qilingan bir nechta dissertatsiya va yozilgan bir qancha maqolalar kiyim-kechak va taomlardagi o'ziga xosliklarni ochib berishga kamlik qiladi. Ayniqsa, o'zbek, rus, ingliz tillarida tadqiqotlar yetishmaydi. Ushbu yo'nalishdagi eng sarmahsul davr XXI asr boshlariga to'g'ri kelgan bo'lsa, keyinchalik, so'nggi besh yillikda ham tadqiqotlarda jonlashtirish kuzatilib, soha rivojiga yangi nomlar kirib kelishi kuzatilmoqda. Bu esa yaqin yillarda moddiy madaniyatning bir qismi hisoblangan kiyim-kechaklar va taomlar chuqur tahlili amalga oshirilishiga umid beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нуруллаева Ш.К. Обряд надевания «лачак» в Хорезме // Вестник ККО АН РУз., 2009. №2. – С.110–111; O'sha muallif. История одного предмета одежды // Вестник ККО АН РУз., 2011. №1. – С. 75–77; O'sha muallif.

Хоразм анъанавий кийимлари. – Ташкент, 2013.

2. Курбанова З.И. Фотоальбом А.Л. Мелкова, как источник изучения этнографии каракалпаков // Вестник ККО АН РУз., 2000. №2. – С. 52-53; Курбанова З.И., Давлетияров М.М. Каракалпакский ак жегде // Вопросы истории и археологии западного Казахстана, 2013. №2. –С.33-36; O'sha muallif. Традиционные верования и представления каракалпаков, связанные с одеждой и украшениями // Вестник антропологии. 2016. №3. – С. 64-73; O'sha muallif. Традиционный мужской костюм каракалпаков (конец XIX – конец XX вв.) // Проблемы востоковедения. 2016/2. – С. 72.

3. Есбергенов Х. Саукеле. К вопросу об этногенезе каракалпаков // Вестник ККО АН РУз., 1999. №2. – С. 100-102; O'sha muallif. Ритуальная одежда каракалпачек – кок койлек // Вестник ККО АН РУз., 2002, №3. – С. 66-67.

4. Есбергенова С. Кызыл киймешек – ритуальная накидка каракалпачек (к вопросу этнокультурных связей)//Вестник ККО АН РУз., 2002. №4. –С.83-85.

5. Баллиева Р. Этнокультурные особенности природопользования народов Приаралья (конец XIX – начало XX века). – М., 2003; O'sha muallif. Каракалпакский этнос и традиционное природопользование // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. – М., 2003, – С. 39.

6. Богословская И.В. Киймешек // SAN'AT, 2003. №2. – С. 16-18; O'sha muallif. Тайнопись каракалпакского узора // SAN'AT, 2008. №2. С. 8-10; O'sha muallif. Зооморфные мотивы в каракалпакском орнаментальном искусстве // SAN'AT, 2009. №2. – С. 15-18; O'sha muallif. Десять каракалпакских саукеле // ЭО, 2014. №4. – С. 108-119. Богословская И.В., Левтева Л.Г. Тюбетейки Узбекистана XIX-XX веков. – Ташкент, 2006. – С. 130.

7. Карлыбаев М., Курбанова З. Каракалпакский костюм. – Нукус, 2014.

8. Кубель Е.Л. Каракалпакская детская одежда в собрании Российского этнографического музея // Лавровский сборник. Материалы XXXVIII и XXXIX Среднеазиатско-Кавказских чтений 2014-2015 гг. – Санкт-Петербург, 2015. – С. 182-188; O'sha muallif. Монеты в женском каракалпакском костюме и украшениях (конец XIX-первая четверть XX в // Богатство и престиж в традиционной культуре. Материалы Тринадцатых Санкт-Петербургских этнографических чтений. – Санкт-Петербург. 2014. – С. 251-255; O'sha muallif. Каракалпакский текстиль в собрании Российского этнографического музея // КУНСТКАМЕРА №2 (4). 2019. – С. 108-119.

9. Попова Л Ф, Кубель Е.Л Нагрудник в девичьем /женском костюме тюркских народов Средней Азии и Казахстана // Лавровский сборник. Материалы XXXVIII и XXXIX Среднеазиатско-Кавказских чтений 2014-2015гг. – Санкт-Петербург, 2015. – С. 204-210.

10. Есбергенова С. Онгирше – ритуальный предмет у каракалпаков // Вестник ККО АН РУз., 2000. №1. – С. 39–40.

11. Алиева З.Ж. Женские ювелирные украшения каракалпаков // Автореферат диссертации на соискание кандидата искусствоведения. Ташкент, 2004.

12. Кудайбергенова Д.А. Ювелирная коллекция Государственного музея искусств Республики Каракалпакстан имени И.В.Савицкого // Историческая этнология, 2023. Т. 8. №2. – С. 234–244.

13. Морозова А.С. Культура домашнего быта каракалпаков XX века (к вопросу этногенеза). АКД. – Т., 1955. – 217. с.

14. Камалов С.К. Каракалпаки в XVIII-XIX вв. – Т., 1968. – 95 с.

15. Жданко Т.А. Каракалпаки. / В кн.: Народы Средней Азии и Казахстана (серия «Народы Мира»). – М., 1962, т. I. – 490 с.

16. Шалекенов У.Х. Быт каракалпакского крестьянства Чимбайского района в прошлом и настоящем. //В кн.: Материалы и исследования по этнографии каракалпаков. Труды Хорезмской экспедиции. – М.,1958, т. III.– 346 с.

17. Хожаниязова Г.М. Қарақалпақ халқы миллий тағамларын этно-фольклористикалық аспекте үйреніу // Вестник. №4 (265) – Нукус, Илим, – 2021. – С. 113-118.

UO'K 908:378

AJDODLAR MEROSINI O'RGANISH VA TARG'IB QILISHDA INNOVATSION YONDASHUV

N.A.Aripova, o'qituvchi, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ajdodlarimizning boy madaniy va ilmiy merosini o'rganish va targ'ib qilishda zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarning roli tahlil qilinadi. Raqamlashtirish, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari, sun'iy intellekt, onlayn platformalar kabi usullar madaniy merosni asrab-avaylash va dunyo miqyosida ommalashtirishda qanchalik samarador ekani misollar bilan ko'rsatilgan. Ushbu yondashuvlar nafaqat madaniyat va tarixni saqlash, balki ta'lim, turizm va ilmiy tadqiqotlar sohalarini ham rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *Ajdodlar merosi, raqamlashtirish, innovatsion yondashuv, sun'iy intellekt, virtual reallik, madaniy merosni targ'ib qilish, O'zbekiston tarixi, raqamli texnologiyalar, turizm, ilmiy tadqiqotlar.*

Аннотация. В данной статье анализируется роль современных технологий и инновационных подходов в изучении и популяризации богатого культурного и научного наследия наших предков. Примеры показывают, насколько эффективны такие методы, как цифровизация, технологии виртуальной и дополненной реальности, искусственный интеллект, онлайн-платформы в сохранении и популяризации культурного наследия в мировом масштабе. Подчеркивается, что эти подходы служат не только сохранению культуры и истории, но и развитию сфер образования, туризма и научных исследований.

Ключевые слова: Наследие предков, цифровизация, инновационный подход, искусственный интеллект, виртуальная реальность, продвижение культурного наследия, история Узбекистана, цифровые технологии, туризм, научные исследования.

Abstract. This article analyzes the role of modern technologies and innovative approaches in the study and popularization of the rich cultural and scientific heritage of our ancestors. Examples show how effective methods such as digitalization, virtual and augmented reality technologies, artificial intelligence, and online platforms are in preserving and promoting cultural heritage on a global scale. It is emphasized that these approaches serve not only the preservation of culture and history, but also the development of education, tourism and scientific research.

Keywords: Ancestral heritage, digitalization, innovative approach, artificial intelligence, virtual reality, promotion of cultural heritage, history of Uzbekistan, digital technologies, tourism, scientific research.

Kirish. Har bir xalqning o'z tarixi, madaniyati va merosi uning o'zligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. O'zbekiston xalqi ming yillik tarix davomida boy madaniy, ilmiy va moddiy meros yaratdi. Ushbu meros bugungi avlod uchun nafaqat faxr manbai, balki kelajakni qurishda mustahkam poydevor hamdir. Tarixiy obidalar, qadimiy qo'lyozmalar, xalq amaliy san'ati va an'anaviy qadriyatlar ajdodlarimizning beqiyos iqtidori va mehnati mahsuli ekanini ko'rsatadi. Davlatimiz rahbarining "...chetda nima yaltiroq bo'lib ko'rinsa, o'shaning orqasidan chopish, xorijniki ekan deb, unga qulluq qilish, boshqalarga ko'r-ko'rona ergashish bizga yarashmaydi. Ayniqsa ma'naviyat sohasida", degan fikrlari naqadar o'rinli ekanligiga davr shohidlik qilmoqda. Yoshlar tarbiyasi va ma'naviyatini yot g'oya va mafkura bilan aslo shakllantirib bo'lmasligi, ma'naviyatsizlik va g'oyasizlik esa har qanday jamiyatni tanzzul sari yetaklashi, davlat siyosati va boshqaruvni kuchsizlantirishi, korrupsiya, jinoyatchilik, axloqsizlik kabi illatlarning ildiz oltishiga sabab bo'lishiga insoniyat tarixidan ko'plab misollarni keltirish mumkin. Bugun mahalla yoshlari o'rtasida "Ajdodlar merosi ibrat va tarbiya maktabi" shiori ostida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar olib borilishi negizida ham yoshlarda milliy o'zligini anglash va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda ajdodlarimizning milliy merosidan foydalanish yotganligi ham ayni haqiqat. Yoshlarda milliy g'urur va vatanparvarlikni oshirish, milliy armiyamizning jangavor ruhini yanada ko'tarish maqsadida "Temur tuzuklari bitlimdoni", "Jaloliddin izdoshlari" xarbiy vatanparvarlik loyihalari tashkil qilib borilmoqda. Mazkur loyihalar ham bevosita ajdodlar merosidan suv ichganligi va ularning negizida shakllangani bilan e'tiborlidir. Holbuki, yoshlarni vatanparvarlik asosida tarbiyalashda tarixiy ildizlarimizning, o'zligimizni anglashimizning ahamiyati nihoyatda katta. Bugun xalqimizning madaniy saviyasini belgilab beruvchi kitobxonlikni shakllantirishda jadid bobolarimiz merosiga katta e'tibor qaratilayotgani, xususan, "Jadidlar" va "Allomalar" rukni ostida ommabop risolalar, avtobiografik qo'llanmalar, falsafiy-qomusiy adabiyot va jadidlar qalamiga mansub durdona asarlar qayta-qayta nashr etilayotgani, axborot resurs markazlarining jadid namoyandalari asarlari bilan boyitilishi masalalari ilgari surilayotgani mamlakatimizda ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari surayotgan ezgu harakatlarning ommalashishi va ularga qarata aholining ayniqsa yoshlarning munosib javob berishini shakllantirishga qaratilgan. Millat taqdiriga vatanparvarlik va millatsevarlik nuqtai nazaridan befarq qarab turolmaslik, jamiyat orasidagi surunkali illatga aylanayotgan bilimsizlikka chek qo'yish, farzand tarbiyasini eng muhim

omil hisoblash sharoqona didaktik asosga ega bo'lgan ajdodlarimizning ilmiy merosida aks etgan ekan, Yangi O'zbekiston – yangi ma'naviy makonda shaxs tarbiyalashdek o'ta nozik va murakkab masalaga yondoshishda ajdodlarimizning boy merosidan unumli foydalanish va amaliyotga tatbiq etish bizdan izchil o'rganishlarni va sinalgan tajribalardan zamonaviy texnologiyalar asosida foydalanishni talab etadi.

Bugungi kunda bu boylikni saqlab qolish va yanada keng ommalashtirish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu maqsadda zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar o'z samarasini bermoqda. 3D skanerlash, raqamli arxivlar yaratish, sun'iy intellekt va virtual reallik kabi texnologiyalar ajdodlar merosini asrash va uni xalqaro miqyosda targ'ib qilishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu maqolada ajdodlarimizning boy merosini zamonaviy texnologiyalar yordamida o'rganish va targ'ib qilish yo'llari, shuningdek, bu jarayonning ilmiy, madaniy va iqtisodiy ahamiyati yoritib beriladi.

Milliy o'zlikni anglash vositasi

Ajdodlarimizning tarixiy, madaniy va ilmiy merosi xalqning o'zligini anglash, milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish uchun muhim omildir. Bu meros bizning kim ekanligimiz, qanday tarixiy yo'lni bosib o'tganimiz haqida bilim beradi. Shu sababli, ajdodlar merosi milliy g'urur va o'zlikni shakllantiradi.

2. Ilm-fan va texnologiya rivojiga qo'shgan hissasi

Buyuk mutafakkir va olimlar – Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Ulug'bek kabi ajdodlarimizning ilmiy ishlari jahon ilm-faniga asos bo'lib xizmat qilgan. Masalan, Al-Xorazmiy algebra faniga asos solgan, Ibn Sino esa tibbiyotning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Ularning ilmiy yutuqlari nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

3. Ma'naviy va madaniy tarbiya manbai

Ajdodlar merosi jamiyatda ma'naviy tarbiyani shakllantirish va yoshlarga to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatishda katta rol o'ynaydi. Qo'lyozmalar, maqom san'ati, xalq og'zaki ijodiyoti kabi madaniy meroslar nafaqat o'tmish haqiqatlarini, balki ezgulik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarini targ'ib qiladi.

4. Turizm va iqtisodiy foyda manbai

Ajdodlarimizdan qolgan me'moriy obidalar va madaniy boyliklar nafaqat o'z xalqimiz, balki dunyo uchun ham qiziqarlidir. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlardagi obidalar sayyohlar oqimini jalb qilib, mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

5. Xalqaro obro'-e'tiborni oshiruvchi vosita

O'zbekistonning boy madaniy merosi jahon hamjamiyatida o'ziga xos o'ringa ega. Masalan, UNESCO tomonidan tan olingan obidalar va an'analarimiz dunyo miqyosida e'tirof etilgan. Bu merosni targ'ib qilish O'zbekistonni xalqaro miqyosda tanitadi va davlatlararo madaniy aloqalarni mustahkamlaydi.

Ajdodlarimizning boy madaniy va ilmiy merosi nafaqat xalqimiz tarixining ajralmas qismi, balki milliy o'zlikni anglash va uni jahon miqyosida tanitishda muhim omildir. Ushbu merosni o'rganish va targ'ib qilishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati ortib bormoqda.

Innovatsion yondashuv nima?

Innovatsion yondashuv – bu yangicha texnologiyalar va metodlarni qo'llab, mavjud jarayonlarni samaradorligini oshirishdir. Ajdodlar merosini o'rganish va targ'ib qilishda quyidagi innovatsion usullar keng qo'llaniladi:

· Raqamli arxivlar yaratish
Madaniy va tarixiy qo'lyozmalarni, me'moriy obidalarini, san'at asarlarini raqamlashtirish bugungi kunda ajdodlar merosini saqlashda asosiy vositaga aylanmoqda. Masalan, muhim manbalarni 3D modellashtirish texnologiyasi yordamida qayta tiklash va saqlash imkoniyati mavjud.

· Sun'iy intellektdan foydalanish
Sun'iy intellekt (AI) vositalarini qo'llash orqali qadimiy qo'lyozmalarni tahlil qilish, tarjima qilish va ularni o'rganish jarayonlari ancha osonlashadi. Masalan, o'zbek tilining tarixiy shakllarini tushinishda mashinalarni o'qitish algoritmlari juda samarali bo'lishi mumkin.

· Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari

Madaniy obidalarni virtual ekskursiyalar shaklida namoyish qilish yoki virtual reallik (AR) orqali tarixiy voqealarni jonlantirish yoshlarga va jamoatchilikka katta ta'sir ko'rsatadi. Bu yondashuv nafaqat merosni targ'ib qilishni, balki tarixni o'rganishni ham qiziqarli qiladi.

Ijtimoiy media va onlayn platformalar. Bugungi yoshlar ko'proq ijtimoiy tarmoqlarda faol bo'lgani sababli ajdodlar merosini targ'ib qilishda zamonaviy platformalardan samarali foydalanish kerak. Masalan, TikTok, Instagram yoki YouTube kabi platformalarda qisqa videolar orqali tarixiy va madaniy faktlarni yoritish ommabop usuldir.

Innovatsiyalarning amaliy natijalari

1. Ta'limda inqilobiy yondashuv: O'quv darsliklarida raqamli materiallar va interaktiv dasturlarni qo'llash orqali tarix va madaniyat fanlarini yanada qiziqarli qilish.
2. Turizm rivoji: Virtual sayohatlar va raqamlashtirilgan obidalar xorijiy sayyohlarni jalb qilishda muhim omil hisoblanadi.
3. Ilmiy tadqiqotlar: Raqamlashtirilgan ma'lumotlar orqali ilmiy tadqiqotlarni global miqyosda olib borish imkoniyati oshadi.

Xulosa va takliflar. O'zbekiston kabi mamlakatlarda, ma'lumotlar texnologiyalari va internet orqali ta'lim platformalarining rivojlanishi, iqtidorli yoshlarni milliy va xalqaro tajriba bilan integratsiyasini kuchaytirishga yordam beradi. Bu platformalar orqali o'qish va o'rgatish muhimdir, chunki ular o'quvchilarga dunyoning har qaysi nuqtasidan turli tajribalarni, ko'nikmalar va ma'lumotlarni taqdim etish imkoniyatini beradi.

Natijada, milliy va xalqaro tajribani integratsiya qilish, iqtidorli yoshlarni global jamiyatga yaxshiroq tayyorlash, ularning kasb-hunar rivojlanishini ta'minlash va umumiy ravishda malakali kadrlar bo'lishini ta'minlaydi. Bu esa, har bir mamlakatning yangi davrning poydevori va global integratsiyasiga o'z hissasini qo'shishga yordam beradi. Ajdodlar merosini o'rganish va targ'ib qilishda innovatsion yondashuvlar o'z samarasini bermoqda. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va onlayn platformalar madaniy boyliklarimizni nafaqat saqlash, balki dunyo hamjamiyatiga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ammo bu jarayonda quyidagi takliflarni amalga oshirish lozim:

1. Davlat va xususiy sektor hamkorligini yo'lga qo'yish. Madaniy merosni raqamlashtirish va saqlash uchun resurslarni birlashtirish kerak.
2. Yosh avlod o'rtasida ajdodlar merosiga qiziqishni oshirish uchun maxsus dasturlar va interaktiv loyihalar ishlab chiqish.
3. O'zbek merosini xalqaro maydonga olib chiqish uchun ko'p tilli platformalar yaratish va targ'ib qilish ishlari olib borish.
4. Ilmiy-tadqiqot markazlarini innovatsion texnologiyalar bilan jihozlash va ular faoliyatini qo'llab-quvvatlash

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alimov Sh. "O'zbekiston madaniy merosi: Innovatsion yondashuvlar". Toshkent, 2023.
2. Karimov Z. "Raqamli texnologiyalar va madaniy meros". O'zbekiston Fanlar akademiyasi jurnali, 2022.
3. UNESCO. "Cultural Heritage and Digital Innovation". Paris, 2021.
4. Rasulov B. "Virtual texnologiyalarni madaniyat sohasida qo'llash". Toshkent, 2022.

UO'K 93/94

JEYMS ABBOTNING 1839-YILDA XIVA XONLIGIGA QILGAN MISSIYASI (ASOSIQ MAQSAD VA VAZIFALARI) HAQIDA

A.O.Askarov, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ost-Indiya kompaniya elchisi Jeyms Abbotning 1839-yilda Xiva xonligiga qilgan tashrifi va uning maqsadlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Maqola orqali Angliya va Rossiya o'rtasida "Katta o'yin" doirasida tomonlarning Xiva xonligida o'z ta'sirini kuchaytirish orqali mintaqada o'z hukmronligiga o'rnatishga urinishlari yo'lida elchilardan foydalanish usullari yoritilgan. Mahalliy, rus va ingliz manbalari orqali Jeyms Abbot missiyasining maqsadlari qisqacha ochib berishga harakat qilindi.

Kalit soʻzlar: *Xiva, Jeyms Abbot, Ost-Indiya, “Katta oʻyin”, qullar, A.Perovski, Britaniya imperiyasi.*

Аннотация. В статье содержится информация о визите посла Ост-Индской компании Джеймса Эббота в Хивинское ханство в 1839 году и его целях. В статье описаны методы использования послов в рамках «Большой игры» между Англией и Россией с целью усиления своего влияния в Хивинском ханстве и установления своей власти в регионе. Через местные, российские и английские источники была предпринята попытка кратко раскрыть цели миссии Джеймса Эббота.

Ключевые слова: *Хива, Джеймс Эббот, Ост-Индия, «Большая игра», рабы, А. Перовский, Британская империя.*

Abstract. The article contains information about the visit of the East India Company Ambassador James Abbott to the Khiva Khanate in 1839 and his goals. The article describes the methods of using ambassadors within the framework of the "Great Game" between England and Russia in order to strengthen their influence in the Khiva Khanate and establish their power in the region. Through local, Russian and English sources, an attempt was made to briefly reveal the goals of James Abbott's mission.

Key words: *Khiva, James Abbott, East Indies, "Great Game", slaves, A. Perovsky, British Empire.*

Ost-Indiya kompaniyasi elchisi Jeyms Abbotning Xivaga missiyasi haqida Bayoniyning “Shajarayi Xorazmshohi” asarida shunday deyiladi: “Hindistondan Habbot (Abbot) sohib otligʻ ingliss Angliston podshohi tarafidan elchi boʻlib keldi. Nomasining mazmuni bu erdikim, koʻp zamondan beri Rossiya ahli sizlar tarafga harakat etib, viloyatlaringizni olmoqning fikridadir. Maqsadi (Rossiyaning) budurkim, tamomi Movarounnahrni va Xorazm va Xurosonni olib, Siyiston ustidan biz tarafga (Hindistonga) oʻtgay. Rossiya podshohi bir ulugʻ podshohdirkim, aning lashkari va dastgohi ortiqdur. Sizlarda aning lashkariga muqobil boʻla olgulik quvvat yoʻqdir. Kamoli gʻolib budirkim, yana ellik yildan soʻng (Rossiya) sizlarning viloyatlaringizni olur. Agar xohlasangizkim, viloyatingiz davom qoʻlingizda turib, hech kimsa anga moʻtaarrez boʻla olmagʻay, viloyatingizni xatlatib bizga (Angliyaga) bering. Xorazm ingliss yurti boʻldi degan soʻz ishtihor topsun, andin soʻng bu xavfdin forigʻ boʻlursiz... Noma tamom, vassalom” [1] Xiva bu davrdagi xoni Olloqulixon shunday qatʼiy javob qiladi: “(Rossiya) alhol avval bizning ustimizga yurish etgan emas, ellik yilgacha kim bor-u kim yoʻq. Biz ellik yilda kelur ishning andishasi bila bu kun yurtimizni qoʻldan birovga bermasmiz. Bizdan soʻnggilar ne ish etmoqni xohlar-etsunlar” [2].

Jeyms Abbot oʻz xizmatini 16 yoshida Bengal artilleriyasida boshlagan. 1839-yilda u “Katta oʻyin” doirasida Xiva xonligiga yuboriladi. Uning maqsadi ruslarning Xivaga bostirib kirishiga bahona boʻlishini inkor etish uchun Xiva xonligidagi rus qullarini ozod qilish toʻgʻrisida buyruq olish edi. “Katta oʻyin” - Oʻrta Osiyoda hukmronlik qilish uchun Britaniya va Rossiya imperiyalari oʻrtasidagi raqobat (1813-1907) [3] sharoitida Britaniya delegatsiyasi tarkibida harbiy-diplomatik missiya bilan sayohat qilgan (G.Stoddart, R.Shekspir, A.Konolli). Osiyoda ingliz-rus raqobatining kuchayishi va Angliya mustamlakasi Hindiston ustidan ortgan “rus xavfi” munosabati bilan elchilar oldiga Xiva va Buxoro xonliklarini Rossiyaga qarshi ittifoqqa jalb etish vazifasi qoʻyildi. 1840 yilda u Eset Botir tomonidan asirga olindi, ammo turkmanlar yordami bilan ozod boʻlib, Novo-Aleksandrova (hozirgi Fort Shevchenko shahri) rus qalʼasida boshpana topdi. Orenburg orqali Sankt-Peterburgga yetib boradi va u yerdan vataniga qaytib keladi [4].

Abbot qozoq biylari Sherkesh va Jarmuhamedlar bilan uchrashib, qozoqlar va ruslar oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrgandi, qoʻshin va qurol-yarogʻ soni bilan qiziqdi. Taskala (Dash-Qalʼa, Novo-Aleksandrova), Guryev (hozirgi Atirau shahri), Uralsk va Orenburgda boʻlgan Abbot qozoqlarning hayoti va kundalik hayoti, urf-odatlarini va anʼanalari haqida materiallar toʻpladi.

Oʻz missiyasini “Hirotdan Xiva, Moskva va Sankt-Peterburgga sayohat haqidagi hikoya” nomi bilan nashr ettirdi Peterburg (2 jild, 1843) hikoyasi oʻsha davr uchun juda koʻp yangi geografik maʼlumotlarni oʻz ichiga olgan, ayniqsa Amudaryo oʻzani haqida batafsil tushuntirishlar berilgan [5].

1839-yilda Ebbotning Xivaga qilgan missiyasining asosiy maqsadi Xiva xonligi tomonidan asirga olingan va qul bo'lgan rus qullarini ozod qilish bo'yicha muzokaralar olib borish edi. O'sha paytda Britaniya Hindistonida Rossiyaning O'rta Osiyoga ekspansiyasi haqida xavotirlar bor edi va Britaniya hukumati Rossiyaning mintaqadagi ta'sirini ash uchun Xiva xonligi bilan do'stona munosabatlarni saqlab qolishdan manfaatdor edi. Uning missiyasi bir nechta maqsadlarga ega edi:

1. Ma'lumot to'plash: Abbot missiyasining asosiy maqsadi Xiva xonligi (hozirgi O'zbekistonning bir qismi) va uning hukmdori Muhammad Rahimxon II haqida ma'lumot to'plash edi. Inglizlar siyosiy vaziyatni, xonlikning qo'shni davlatlar bilan munosabatlarini, uning savdo sherigi sifatidagi imkoniyatlarini baholashdan manfaatdor edi. 1840-yil yanvar oyining oxirida kapitan Jeyms Abbot Xivaga yaqinlashganida, Angliya-Rossiya munosabatlari shu darajada yomonlashgandi. U esa bundan mutlaqo bexabar edi. Jeyms hatto rus ekspeditsiyasi falokatga uchrangani va shu bois poygada g'olib chiqqanini bilmasdi ham. Ammo tez orada bu musulmon qal'asida uni quchoq ochib kutib olmasliklari ma'lum bo'ladi [6].

2. Qullarni ozod qilish uchun muzokaralar olib borish: Abbot missiyasining yana bir muhim jihati Xiva qul bosqinchilari tomonidan asirga olingan ingliz va rus qullarini ozod qilish uchun muzokaralar olib borish edi. Qullik o'sha paytda mintaqada muhim masala bo'lib, Britaniya ham, Rossiya ham o'z fuqarolarining erkinligini ta'minlashga intilardi. "Xon barcha rus qullarini qaytarib berish orqali rus podshosining Xivaga yurish uchun ovoza qilgan bahonasini yo'qqa chiqarishi hujumga yo'l qo'ymaslikning yagona yo'li edi.

Abbot bir o'zi qullar yoki ularning bir qismi bilan shimolga sayohat qilib, ruslar bilan uchrashishni va xon nomidan muzokora olib borishni taklif etdi. Ammo hiyonat haqida uzoq vaqtlardan beri xabardor xon bunga shubha bilan qaradi. Axir unchalik ko'p gapirmagan bo'lsada, bu notanish odam ruslar bilan til biriktirgan bo'lishi ham mumkin-ku! Xon o'rtaga nozikroq masalani tashlab, ruslarning uni va qullarini qo'lga olib, bosqinchilik yurishini davom ettirishiga nima to'sqinlik qilishini so'radi. Abbot muvaffaqiyatga kafolat beraolmasligini tan olishga majbur bo'ldi. Xon yana, agar London va Sankt-Peterburg Osiyoda bir birga raqib bo'lsa, ruslar sizni shunchaki o'ldirib yuborishlaridan xavotir olmaysizmi, deb so'radi. Abbot ikki mamlakat urush holatida emasligini yushuntirdi va hatto Britaniya Xivani Rossiya bosib olishini istamasa ham, ruslarning Londonda, inglizlarning Sankt-peterburgda o'z elchilari borligini aytdi. Shu bilan birga, Britaniyaning harbiy va siyosiy qudratiga hurmati juda balandligidan ruslar bu mamlakat fuqarolarining birortasiuni hafa qilishga ham jur'ati yetmasligini qo'shimcha qildi." [7]

3. Xarita va tadqiqot: Abbottga mintaqaning xaritasini tuzish va geografik va etnografik tadqiqotlar o'tkazish ham topshirildi. Uning faoliyati inglizlarning Markaziy Osiyo va uning geografiyasi haqidagi tushunchalarini yaxshilashga qaratilgan edi.

4. Britaniya manfaatlarini ilgari surish: Britaniya hukumati Markaziy Osiyoda o'z ta'siri va savdo imkoniyatlarini kengaytirishdan manfaatdor edi. Xiva bilan diplomatik munosabatlar o'rnatish Britaniya imperiyasining iqtisodiy manfaatlar uchun muhim bo'lgan yangi savdo yo'llari va sheriklik munosabatlarini ochishi mumkin edi.

Angliya har qanday holatda ham Xiva xonini o'z ta'siriga olishga harakat qildi, Xivani Rossiyaga qarshi qo'ydi va xonlikda o'z ta'sirini kuchaytirdi. Ingliz siyosiy agentlari birin-ketin Xivaga tashrif buyurishdi. O'rta Osiyo xonliklariga mahalliy hukmdorlarni turk sultoni bilan ittifoq tuzishga ko'ndirish vazifasi niqobi ostida turk elchilari yuborilgan, ularning ortida ingliz mustamlakachilari harakat qilgan.

1839-yilda Rossiya Xivaga V. A. Perovskiy boshchiligidagi ekspeditsiya yubordi. Bunga javoban ingliz hukumati zudlik bilan Xivaga kapitan Abbotni yubordi, unga xon bilan shaxsiy aloqada bo'lish, Perovskiy ekspeditsiyasiga barcha choralar bilan qarshi turish, xon bilan ittifoq tuzish va Xiva xoniga Rossiyaga qarshi kurashda yordam berish topshirildi. Angliya Tashqi ishlar vaziri Palmerston xonga uning hukumati Xivani qo'llab-quvvatlashga tayyor ekanligini ma'lum qildi va xon mulkini bosib olish Angliyaning Rossiyaga qarshi urush e'lon qilishiga sabab bo'lishi haqida ogohlantirdi. Kapitan Ebbotning Xivada bo'lganidan xabar topgan rus hukumati inglizlardan o'z agentini zudlik bilan chaqirib olishni talab qildi va uning Xivada bo'lishini Xiva xonligining ichki ishlariga aralashish sifatida baholadi [8].

5. Abbotning Xivaga qilgan missiyasi mintaqaning og'ir sharoiti, jumladan, bepoyon cho'l va mahalliy hokimliklarning dushmanligi tufayli qiyin va xavfli edi. Uning Xivaga qilgan sayohati va kechinmalari XIX asr davomida mintaqa haqida qimmatli tarixiy ma'lumotlarni taqdim etuvchi asarlarida qayd etilgan. Shunday manbalardan biri uning "Hirotdan Xiva, Moskva va Sankt-Peterburgga sayohat haqidagi hikoya" yozilgan sayohat hikoyasidir. Bu kitobda Abbot o'zining Hirotdan (hozirgi Afg'onistonda) Xivaga (hozirgi O'zbekistonda), so'ngra Moskva va Sankt-Peterburgga bo'lgan sarguzashtli sayohatini hikoya qiladi. Kitobda uning sayohatlari, duch kelgan odamlari, bosib o'tgan manzaralari va bu yo'lda duch kelgan qiyinchiliklari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Abbottning sayohati nafaqat jismoniy, balki diplomatik va tadqiqot missiyasi ham edi. U Britaniya siyosiy amaldori bo'lib ishlagan va mintaqadagi diplomatik harakatlarda ishtirok etgan edi. Uning sayohatlari XIX asr boshlarida, Markaziy Osiyo va Kavkaz Britaniya imperiyasi va Rossiya uchun katta strategik ahamiyatga ega bo'lgan davrda sodir bo'lgan. Kitobda u tashrif buyurgan hududlarning siyosiy va madaniy manzaralari, sayohati davomida duch kelgan turli etnik guruhlar, urf-odat va an'analar haqidagi kuzatishlari o'rin olgan. U o'sha davrdagi mintaqa haqida qimmatli tarixiy ma'lumotlarni taqdim etadi va O'rta Osiyodagi Britaniya-Rossiya raqobatining murakkabliklarini yoritadi.

Xulosa: XIX asr boshlarida Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoga, xususan Xiva (hozirgi O'zbekistonning bir qismi) mintaqasiga o'z ta'sirini kengaytirar ekan, ser Jeyms Abbot Hirotdan dadil va sarguzashtli sayohatga chiqdi. Uning asosiy maqsadi ruslarning Xivaga bostirib kirishi haqida razvedka ma'lumotlarini to'plash va Xiva saroyi bilan diplomatik aloqalar o'rnatish edi. Abbott ushbu xavfli ekspeditsiya paytida o'z tajribalari va kuzatishlarini hujjatlashtiradi. U XIX asrning 30-yillarida bo'lib o'tgan Xivaning so'nggi rus istilosi haqida bevosita ma'lumot beradi va Rossiya imperiyasi va O'rta Osiyo davlatlari o'rtasidagi dinamika haqida qimmatli fikrlarni beradi.

Abbot o'zining "Hirotdan Xiva, Moskva va Sankt-Peterburgga sayohat haqidagi hikoya" asarida Markaziy Osiyo siyosati va jamiyatining nozik tomonlarini yoritilib beradi. Abbott o'quvchilarga o'sha paytlarda G'arb olamiga nisbatan noma'lum bo'lgan Xivaning saroyi va madaniyati haqida batafsil ma'lumot berib, sirli va ajralgan dunyosiga bir nigoh taqdim etadi. Bundan tashqari, u Xaurizm (Xorazm) saltanatini tadqiq qilib, Markaziy Osiyoning ushbu tarixiy hududiga oydinlik kiritadi. "Hirotdan Xiva, Moskva va Sankt-Peterburgga sayohat haqidagi hikoya" nafaqat sayohatnoma, balki XIX asrdagi Markaziy Osiyoning geosiyosiy manzarasi haqida ma'lumot beruvchi qimmatli tarixiy hujjatdir. Ser Jeyms Abbotning hikoyasi Markaziy Osiyo tarixidagi hal qiluvchi davr haqida ajoyib hikoya bo'lib, Markaziy Osiyo geosiyosat kontekstida Britaniya imperiyasi va Rossiya imperiyasi kabi G'arb davlatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar haqida tushuncha beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bayoniy. Shajarayi Xorazmshoh. O'zb. Res. FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, qo'lyozmalar majmuasi, tartib raqami 9596, 301-bet.
2. Bayoniy. Shajarayi Xorazmshoh. O'zb. Res. FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, qo'lyozmalar majmuasi, tartib raqami 302-bet.
3. Казанцев А. А. «Большая игра» в Центральной Азии: вчера, сегодня, завтра Архивная копия от 12 апреля 2021 на Wayback Machine // Неприкосновенный запас. 2009. № 4.
4. Abbott, Sir James: Narrative of a Journey from Heraut to Khiva, Moscow, and St. Petersburg, during the Late Russian Invasion of Khiva. With some Account of the Court of Khiva and the Kingdom of Khaurism.— W. M. Allen, London, 1843, First Edition, 2 volumes, 8vo, pp. xx,401; x,299p.,appendix (cii); 2nd Edition, London, James Madden, 1856;
5. Аббот, Джеймс // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
6. Катта ўйин: Икки империя тўқнашуви Матн: Питер ХОПКИРК; таржимон Шодиёр Нишонбоев.— Т:NIHOL,2022. -298 В.
7. Катта ўйин: Икки империя тўқнашуви Матн: Питер ХОПКИРК; таржимон Шодиёр Нишонбоев.— Т:NIHOL,2022. -299 В.
8. Юлдашбаев Ф.Х. Из истории Английский колониальной политике в Афганистане и Средней Азии (70-80 годы XIX в.) Т., Госиздат УзССР 1963. Ст -23.

QASHQADARYO VILOYATIDA MILLIY-MADANIY MARKAZLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

S.A.Axmadvova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada Milliy-madaniy markazlar, an'anaviy qadriyatlar, ma'naviyatni

o

Kalit so'zlar: Milliy-madaniy markazlar, madaniy qadriyatlar, millatlar, baynalminal, tolerantlik, ma'naviyat, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация. В статье даны отзывы о национально-культурных центрах, традиционных ценностях, обучении и сохранении духовности.

Ключевые слова: национально-культурные центры, культурные ценности, национальности, интернационал, толерантность, духовность, Кашкадарьинская область.

Abstract. The article provides feedback on national cultural centers, traditional values, education and the preservation of spirituality.

Keywords: national cultural centers, cultural values, nationalities, international, tolerance, spirituality, Kashkadarya region.

Milliy-madaniy markazlar — bu turli etnik guruhlarining madaniy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan tashkilotlar bo'lib, ular o'zlarining an'anaviy madaniyatini, urf-odatlarini va tilini saqlab qolish, rivojlantirish hamda jamiyatda integratsiyalashishga yordam berishga harakat qilishadi. Milliy-madaniy markazlar, ko'pincha ko'p millatli yoki ko'p etnik guruhlardan iborat bo'lgan jamiyatlarda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: "O'zbekistonning eng yaxshi yangi tarixi va biz erishgan olamshumul yutuqlar mard va matonatli xalqimiz har qanday qiyinchilik, to'siq va sinovlarni o'z kuchi va irodasi bilan yengib o'tishga qodir, deb barilla aytishga to'la asos beradi" [1] degan fikrida ham millatlar orasidagi birdamlikka urg'u berilgan.

Millatlararo munosabatlarni yanada rivojlantirish sonasida O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatini izchil amalga oshirish va yanada takomillashtirish maqsadida 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5 ta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ga muvofiq ishlab chiqilgan millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasining asosiy yo'nalishlari etib quyidagilar belgilangan:

- millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatini amalga oshirish jarayonida davlat organlari va tashkilotlarining, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan, shu jumladan ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro hamkorligi mexanizmlarini takomillashtirish;

- millatlararo munosabatlarni yanada rivojlantirish, respublikada yashab turgan turli millat va elat vakillarining tili, madaniyati, an'analari va urf-odatlarini saqlash va rivojlantirish O'zbekiston Respublikasining davlat siyosatini samarali amalga oshirish uchun qo'shimcha ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar yaratish;

- jamiyatda ko'p millatli katta oila his-tuyg'usini, respublikada hududida ta'minlash, ularning Konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik;

- millatlararo munosabatlarni mustahkamlash, mamlakat hududida va undan tashqarida fuqarolarning, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

- O'zbekiston Respublikasining davlat va jamiyatni rivojlantirishdagi ustuvor maqsadlarini, ilg'or xorijiy tajribani e'tiborda olgan holda millatlararo munosabatlarning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish [2].

Milliy-madaniy markazlar xalqlarning an'anaviy madaniyati, san'ati, tili va urf-odatlarini saqlab qolishda, ularni o'rganishda va targ'ib qilishda muhim vosita hisoblanadi. Ular o'z millatining tarixi, madaniyati, san'ati haqida ma'lumot beradigan ko'rgazmalar, konsertlar, teatr spektakllari, kitobxonlik tadbirlari va boshqa turli xil tadbirlarni tashkil qiladilar. Qomusimizning 4-moddasida qayd qilinganidek, "O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va

z

a

l

a

r

elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi" [3].

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 23-maydagi qarori bilan Respublika baynalmilal madaniyat markazi negizida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi huzuridagi "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasi" farmoni jamiyatda barqarorlik, tinchlik va totuvlikni ta'minlash, fuqarolar ongida katta, ko'p millatli yagona oilaga mansublik tuyg'usini mustahkamlash, milliy-madaniy markazlar va do'stlik jamiyatlari faoliyatini har tomonlama qo'llab-quvvatlash va yanada rivojlantirish, xorijiy mamlakatlar bilan madaniy-ma'rifiy aloqalarni kengaytirishga qaratilgan [4].

Qashqadaryo viloyati – O'zbekistonning boy tarixi va madaniy merosini o'zida mujassam etgan, ko'p millatli va ko'p madaniyatli hudud. Viloyatda mustaqillik yillarida milliy markazlar faoliyatiga alohida e'tibor berildi. Qashqadaryo viloyati milliy-madaniy markazlar faoliyatining maqsadi, O'zbekiston Respublikasidagi milliy markazlar faoliyatini vakillarini ma'naviy va madaniy ehtiyojlarini qondirish, milliy urf-odatlarini, tili va madaniyatini, tarixini o'rganishda hamda O'zbekiston xalqlari yanada mustahkamlashdan iboratdir. Turli millat vakillarini respublika ijtimoiy, ma'naviy ma'rifiy hayotida faol ishtirok etishini ta'minlash milliy-madaniy markazlar faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biridir.

Milliy-madaniy markazlari faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 13-yanvardagi qarori bilan tashkil etilgan Respublika baynalmilal madaniyat markazi muvofiqlashtiradi [5].

Milliy-madaniy markazlar ko'p millatli jamiyatlarda o'z etnik guruhlarining madaniyatini saqlash, rivojlantirish va boshqa millatlar bilan integratsiyasini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ular ijtimoiy barqarorlikni saqlashga, jamiyatdagi turli guruhlar o'rtasida hurmat va tushunishni rivojlantirishga, shuningdek, madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi.

Xorijiy mamlakatlar bilan millatlararo munosabatlar va do'stona aloqalarni yanada rivojlantirish va uyg'unlashtirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil qilish va olib borishda bevosita ishtirok etishga ko'maklashish mamlakatimizda ustuvor bo'lgan qonun farmonlarda ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Hududlarda millatlararo munosabatlarni rivojlantirish va xorijiy mamlakatlar bilan do'stona aloqalarni yo'lga qo'yish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining jamoat va diniy tashkilotlar bilan aloqalar bo'yicha o'rinbosarlari zimmasiga yuklatiladi [6].

Xulosa qilib aytganda, milliy-madaniy markazlar O'zbekistonda millatlararo totuvlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Markazlarning faoliyati nafaqat madaniyatni saqlash, balki jamiyatning barcha qatlamlarini birlashtirishga, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shishga ham yordam beradi. Ular ko'plab holatlarda jamiyatdagi turli guruhlar o'rtasida o'zaro tushunishni va hurmatni rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – B.488
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'grisida"gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017 yil 6-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent. 2017. 4-bet
4. PF-5046-son 19.05.2017. Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida-lex.uz
5. O'zME. 1-jild. Toshkent, 2000-yil
6. <https://lex.uz/docs/-3210345>

**MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI
XODIMLARINI MUZEY ARXELOGIYA FONDI RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI**

S.B. Boymirzayev, PhD, katta o'qituvchi, Alfraganus university, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda O'zbekistondagi eng yirik muzeylardan biri bo'lgan O'zbekiston tarixi davlat muzeyida faoliyat yuritayotgan xodimlar tomonidan muzey arxeologiya fondini ashyolar bilan boyitilishiga qo'shgan hissasi haqida ma'lumotlar berilgan bo'lib, muzey tashkil etilgan vaqtdan mustaqillikka erishilgunga qadar bo'lgan davrda faoliyat yuritgan xodimlarning faoliyati qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: arxeolog, topilma, ashyo, eksponat, sopol buyum, terrakota haykalchasi, harbiy sovet, suyak, metall, shisha.

Аннотация. В данной статье представлена информация о вкладе сотрудников Государственного музея истории Узбекистана, одного из крупнейших музеев страны, в обогащение археологического фонда музея предметами. Рассматривается деятельность сотрудников, работавших с момента основания музея до достижения независимости, с проведением сравнительного анализа их работы.

Ключевые слова: археолог, находка, предмет, экспонат, керамический изделие, терракотовая статуэтка, военный захоронение, кости, металл, стекло.

Abstract. This article provides information on the contributions made by the employees of the State Museum of the History of Uzbekistan, one of the largest museums in Uzbekistan today, to the enrichment of the museum's archaeological fund with artifacts. It includes a comparative analysis of the activities of the museum staff from its establishment until the achievement of independence.

Keywords: archaeologist, finding, artifact, exhibit, pottery item, terracotta figurine, military burial, bone, metal, glass.

Kirish. O'zbekistonning uzoq o'tmishidagi osori atiqalari, jumladan arxeologik topilmalarning bugungi kungacha yetib kelishida va kelajak avlodga munosib yetkazishda O'zbekiston tarixi davlat muzeyining o'rni beqiyos. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi o'z fondlarida O'rta Osiyoning birinchi darajali ilmiy ahamiyatga ega, dunyoga mashhur bo'lgan yuz minglab moddiy va ma'naviy yodgorliklaridan topilgan arxeologik, numizmatik, etnografik topilmalar hamda arxiv hujjatlarini saqlab keldi. Ushbu boy merosning tarkibiy qismi bugungi kunda 75 mingdan ziyod ashyoni o'z ichiga olgan Arxeologiya fondida saqlanib kelayotgan arxeologik topilmalardan iboratdir. Ushbu arxeologik ashyolarning to'planishini uch davrga bo'lish maqsadga muvofiq.

I davr – 1876-1943 yillar. Shakllanish davri. O'zbekiston tarixi davlat muzeyida Arxeologiya fondining shakllanishi

II davr – 1943-1991 yillar. Rivojlanish davri. Arxeologik ekspeditsiyalarni Arxeologiya fondini rivojlantirishdagi hissasi

III davr – Mustaqillik yillari. Taraqqiyot davri. Mustaqillik yillarida arxeologiya fondini takomillashtirilish masalasi.

O'zbekiston tarixi davlat muzeyi Arxeologiya fondining 3-rivojlanish davri bevosita mustaqillik yillarida o'lkadagi bir qator qadimiy manzilgohlarni o'rganish natijasida topilgan topilmalar bilan muzeyning Arxeologiya fondi boyib bormoqda.

Bu davrda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi Arxeologiya fondi boyitilishini bir nega guruhlarga bo'lishimiz mumkin.

Birinchisi – arxeolog olimlarning izlanishlari natijasi;

Ikkinchisi – muzey ilmiy xodimlari tomonidan;

Uchinchisi – mahalliy aholining qo'lida mavjud bo'lgan arxeologik topilmalarni sotib olish yo'li;

To'rtinchi – davlat chegarasidan turli yo'llar bilan olib chiqib ketilayotganda bojxona xodimlari tomonidan to'xtatib qilingan;

Beshinchi – ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilarni dissertatsiyasi uchun "Ma'lumotnoma" olishlari uchun muzeyga taqdim etgan arxeologik buyumlari.

Tadqiqotning asosiy natijalari. Muzeyning Arxeologiya fondida arxeologik ekspeditsiyalar natijalarida topilgan bir nechta turdagi tosh, sopol, metall, shisha shu jumladan, yozuv namunalari saqlanmoqda. Mintaqada qadim zamonlarda turli xil yozuvlardan foydalanilgan. Bular oromiy yozuviga asoslangan xorazm, so'g'd, baqtriya, kharoshti, yunon, parfiya, yahudiy, runiy, kufiy yozuvlaridir. Ushbu yozuv namunalari Surxon vohasida joylashgan Eski Termiz hududidan ko'plab topilgan. Bunga dalil qilib L.I. Albaum tomonidan muzeyga topshirilgan arxeologik topilmalarni olish mumkin. 1995-yilda L.I. Albaum tomonidan muzeyga I-II asrlarga oid navbatdagi kolleksiya topshirildi. Ularning orasida terrakota haykalchalarning qoliplari, khoroshti va baqtriya yozuvi bo'lgan sopol idish parchalari, toshga o'yib chizilgan nilufar guli bargi va yozuv, khoroshti yozuvi tushirilgan ohaktosh parchasining mavjudligi Surxon vohasi hududida antik davrda madaniyatning rivojlanganligini isbotlab beradi.

2002-yilning yanvarida Muzeyga akademik Y.F. Buryakov tomonidan Shohruhiya shaharchasidan 2001-yilda topilgan XV asrga oid harbiy sovut keltirildi. Bu Temuriylar davriga tegishli sovut hisoblanadi. Demak, ushbu sovut Sohirqiron Amir Temur askarlaridan biriga tegishli ekanligi haqiqatga yaqin. Tarixdan ma'lumki, 1220-yilda Chingizxon bu shaharni vayron etishi natijasida hech kim yashamaydigan hududga aylangan. Uni Amir Temur qayta tiklab, 1392-yilda bu shaharni o'g'li Shohruh sharafiga Shohruxiyya deb atagan. Polimerlar kimyosi va yadro fizikasi institutida olib borilgan tekshiruvlar natijasi shuni ko'rsatadiki, ushbu sovut temirdan yasalgan, payvandlash uchun uglerodli po'latdan foydalanilgan. Mukammalligi jihatidan noyob ushbu harbiy yarog' nafaqat O'zbekistonda, balki butun Markaziy Osiyoda yagona sanaladi. U 100 ga yaqin po'lat plita (qobiq) dan iborat bo'lib to'rtburchak shaklda (11x8 sm), bir biriga mahkamlangan. Dubulg'asining ham bir qismi saqlanib qolgan.

N.I. Krashennikova tomonidan 1964-1982-yillarda Qashqadaryo viloyati Kitob tumanining turli hududlaridan antik davrga oid 500 ga yaqin to'plangan topilmalar, muzey ilmiy xodimlari A.A. Musakayeva va V.S. Minasyans 1996-yilda topshirilgan. Ushbu topilmalar suyaklar, tosh, oyna, loy, bronza va temirdan yasalgan buyumlarning parchalaridan iborat [1]. Ularning orasida bug'doy donalarini ham ko'rish mumkin.

Mustaqillik yillarida arxeologik tadqiqotlar sohasida xalqaro hamkorlik bo'yicha o'ziga xos siljish kuzatildi. muzeydagi xalqaro aloqalarni rivojlantirishda o'zining faolligini ko'rsatgan ilmiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari, san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori Aripdjanov Otabekning xizmatlarini alohida ta'kidlab o'tish joiz. 2013-2019-yillarda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi Tokio universiteti muzeyi bilan «O'zbekiston hududida tosh davri yodgorliklarini tadqiq etish» bo'yicha Qashqadaryo viloyatining Yakkabog', Chiroqchi, tumanlari va Navoiy viloyatining Nurota tumani hududidagi o'rta tosh davri yodgorliklari o'rganildi. Ekspeditsiya o'z ishini bir necha qadimiy g'orlarda davom ettirib, madaniy qatlamlardan o'rta paleolit davriga mansub bo'lgan tosh qurollar, shuningdek, boshqa qadimiy ashyolar ilmiy tadqiq etildi [2]. Bu tadqiqotlar O'zbekiston hududida tosh davri qadimiy manzilgohlar va insonlarning turmush tarzi hamda madaniyati haqida yangi ma'lumotlarni topishda katta ahamiyatga egadir.

2015-2019-yillarda xalqaro ekspeditsiya o'z tadqiqot ishlarini Surxandaryo viloyatining Boysun tumanidagi Machay vohasida davom ettirdi. Arxeologik qidiruv ishlari jarayonida 19 ta g'or va ungurlar o'rganildi va izlanishlar natijasida yangi «Qaynar Kamar» nomli manzilgoh aniqlanib, qazishma ishlari olib borildi [3: b-78].

O'zbekiston tarixi davlat muzeyi xodimlari tomonidan ham arxeologiya fondiga ashyolar topshirilib kelinmoqda. Jumladan, 2016-yilda «Numizmatika» fondi xazinaboni A.A Musakaeva tomonidan loydan yasalgan haykalcha, otning uzangisi, sopol idish, shu yili muzeyning lektor-ekskursavodi A.D. Gazizova 5 dona arxeologik ashyo doimiy saqlash uchun asosiy fondga topshirilgan. 2021-yilda esa V.S. Minasyans tomonidan 40 ta turli hududlardan topilgan sopol buyumlar muzeyga topshirilgan.

Bugungi kunda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi Tarix bo'limi boshlig'i Karimova Dilafruz Obidjonovna o'z tadqiqotlari natijasida 12 dona topilma topshirgan [4]. Ushbu topilmalarning 3 tasi

Surxondaryo viloyati Jarqo'ton manzilgohidan topilgan sopol idish, bittasi Binkatdan topilgan simobko'zacha, Do'lanabuloqdan topilgan krushka va 6 dona kamon o'qi uchlari, Toshkent viloyati Shahdjuvartepadan topilgan bitta me'moriy (8,5x7,5x3 o'lchamdagi plita)dir [5]. Ushbu topilmalar orasidagi Jarqo'tondan topilgan ellips shaklidagi, balandligi 15 sm bo'lgan sopol idish hamda balandligi 12.5 sm li bakal Arxeologiya fondida saqlanayotgan nafaqat bronza davrida, balki keyingi davrlarda insonlar tomonidan yaratilgan sopol buyumlar orasida o'ziga e'tiborni tortishi bilan alohida ajralib turadi.

Xulosa. Muzeylar faqat nodir namunalarni saqlaydigan joy bo'lib qolmay, balki ular ilmiy muassasa, o'lkaning tarixi, tabiiy xususiyatlarini va ishlab chiqaruvchi kuchlarini bilish va o'rganish vositasi, manbaidir.

Muzey xodimlari ishtirokidagi xalqaro arxeologik ekspeditsiyalar bir necha bor o'tkazildi. To'plangan materiallar O'zbekiston tarixi davlat muzeyida ilmiy o'rganilmoqda. So'ngi yillarda sodir bo'lgan pandemiya sababli topilmalarni ilmiy tadqiq etish to'xtab qoldi. Yurtimizda qadimgi manzilgohlar ko'plab aniqlangan bo'lsada, oxirgi 10 yillikda moliyalashtirilmayotganligi sababli muzey xodimlari tomonidan arxeologik ekspeditsiyalar deyarli tashkil etilmayapti. (qo'shma ekspeditsiyalar bundan xoli).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi КП 4731. 2007 yil.
2. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi katta ilmiy xodimi (PhD) Otabek Yusupdjanovich Aripdjanov bilan bo'lgan suhbat. 05.04. 2022 y.
3. Nishiaki Y., Aripdjanov O. Discovering of new neolithic site kaynar kamar in southern Uzbekistan / Музейшунослик XXI асрда: тадқиқотлар, анъаналар ва инновациялар Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами 2-китоб. – Т., 2019 – Б. 78.
4. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi KK 5122. 2017 йил.
5. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi arxeologiya fondining 344 sonli kolleksiya kitobi.

UO'K 93/94

TURKISTON O'LKASIDA YER EGALIGI MUNOSABATLARINING O'ZGARISHI (XIX ASR IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSHLARI)

**Z.T.Buriyev, dots. v.b., PhD, Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti NDKTU
akademik litseyi, Navoiy**

ORCID 0009-0007-9297-0862

Annotatsiya. Rossiyaning hukmron siyosiy va harbiy doiralari Kaspiyorti viloyatida mustamlakachilik, buyukdavlatchilik hukmronligini qaror toptirar, harbiy yurishlar vositasida viloyatda imperiya protektoratini o'rnatar ekanlar, bu mintaqada yer egaligi munosabatlariga ham o'z ta'sirini o'tkazgan.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, Turkiston general-gubernatorligi, Kaspiyorti viloyati, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, yer egaligi tizimi, soliqlik tizimi.

Аннотация. Правящие политические и военные круги России установили господство колониализма и великой державы в Прикаспийском регионе и установили имперский протекторат в регионе посредством военных походов.

Ключевые слова: Российская империя, Туркестанское генерал-губернаторство, Прикаспийская область, социально-экономическая жизнь, система землевладения, налоговая система.

Abstract. The ruling political and military circles of Russia established the rule of colonialism and great power in the Caspian region and established the imperial protectorate in the region through military campaigns.

Key words: Russian Empire, General Governorship of Turkestan, Caspian Region, socio-economic life, land ownership system, tax system.

Rus krestyanlarini dehqonchilik hududlarida joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan temir plug, mexanik selkalar, o'rish mashinalari, mineral o'g'itlar, bahorikor ekinlarga ishlov berish agrotexnikasi singari yangiliklar esa ko'chirib keltirilgan rus aholi uchungina bo'lib, hukumat ularni

tashkiliy, siyosiy va moddiy qo'llabgina qolmay, qurol bilan ham ta'minlab, o'zlarining "iqtisodiy" imkoniyatlarini oshirib borardi. Axvol shunday bo'lishiga qaramay, tub qishloq aholisi jinoyatlarga moyil bo'lmagani, lyumpenlashmagani, halol mehnatga, jamoa, oila turmush an'analariga sadoqatini yo'qotmagani va ustiga-ustak o'z turmush tarzi bilan Rossiyadan ko'chirib keltirilganlarga muayyan ta'sir ko'rsatganligi g'oyat muhimdir.

Metropoliyadan turli - tuman tovarlarni keltirish, mahalliy hunarmandlar ishlab chiqargan buyumlarni ulgurji sotib oluvchilarning rolini faollashtirish yo'li bilan ko'p yo'nalishli hunarmandchilik ishlab chiqarishini barbod qilish siyosatining oqibatlarini qayd etib o'tish kerak. Natijada, XIX asrning 70 yillari oxiriga kelib, turli hunarmandchilik korxonalari ikki barovar kamaydi. Hunarmandchilik sohasida band bo'lganlar soni ham keskin qisqardi. To'g'ri, temir yo'l ishga tushguniga qadar qolgan hunarmandlik ustaxonalari mahsulot ishlab chiqarishni yildan-yilga oshirib bordilar. Keyinchalik mintaqada hunarmandchilik ishlab chiqarishi tub aholi uy xo'jaligi xususiyatiga ko'ra hamda qishloq aholisining qishloq xo'jalik inventariga, ya'ni ehtiyojiga ko'ra saqlanib keldi. Lekin Rossiya buyumlarining raqobati, baland soliqlar, buyumni olib sotarga topshiruvchiga aylanib qolishi kabi holatlar shunga olib keldiki, 1917 yilda Farg'ona, Samarqand va Sirdaryo oblastlarining qishloq joylarida 52796, shaharlarda esa 28445 kosib - hunarmandlar qolgan edi. 31353 hunarmandchilik ustaxonalaridan 7501 tasi badavlat kosiblarga, 23852 tasi o'rta hol va kam ta'minlangan kosiblarga tegishli edi. Ip gazlama, moy, un, qog'oz, yog'och buyumlar, sopol idishlar tayyorlovchi hunarmandlar Rossiya tovarlari raqobatidan ko'p zarar ko'rdilar. Bu esa o'n minglab kosiblar odat bo'lib qolgan ishidan mahrum bo'lganliklarini yoki tirikchilik uchun mablag'ning kamayganiga chidashga majbur bo'lganligini bildirardi. Boshqaruv organlarini saqlab turish, ruslar istiqomat qiluvchi yangi shaharlar eski shahar qismi aholisidan muntazam pul yig'imlarini olish oqibatlarini keltirib chiqardi. Masalan, "Yangi Marg'ilon (Farg'onadan 12 chaqirim masofada joylashgan) va yangi shaharga aloqasi bo'lmagan eski Marg'ilonning tub aholisi har yili uni ta'minlash uchun 9 ming rublgacha pul to'plardi". Hatto mahalliy millatlar farzandlari va yoshlarini ruslashtirishga yo'naltirilgan rus-tuzem maktablarini ochish va ta'minlash uchun ham 1884 yilda tub shahar aholisidan mablag' yig'ib olinganligini aytib o'tish joizdir. Chor hukumati ana shunday usullar orqali Farg'ona viloyatining moddiy boyliklarini, xalq ommasini ekspluatatsiya qilish, ularga ijtimoiy va ma'naviy zulm o'tkazish siyosatini amalga oshirib keldi.

Metropoliyadan ko'chib keluvchilar oqimi keskin ko'paygan XX boshlarida Farg'ona oblastiga (hukumatning 1898 yildagi Andijon qo'zg'oloniga munosabati sifatida) Eron, Afg'oniston, Xitoyning G'ulja oblasti (Sharqiy Turkiston)dan qochoqlar kela boshladi. Sharqiy Turkistonning o'zidan Farg'ona oblastiga 1904 yilda 14556 qochoq (qashqarliklar, uyg'urlar, dunganlar), 1905 yilda 13 337, 1907 yilda 25056, 1909 yilda-12725, 1911-yilda -26463, 1912 yilda esa 27174 kishi, jami deyarli 120 ming kishi qochib kelgan. Erondan kelayotgan qochoqlar oqimi ham shu qadar katta ediki, har qancha haq uchun yollanavergan forslar Farg'ona oblastining qator paxta tozalash, moy ishlab chiqarish, kon qazish sanoati korxonalaridan mahalliy millatlar ishchilarini siqib chiqara boshladilar. Qo'shni mamlakatlardan Farg'ona oblastiga kelgan ko'p sonli qochoqlar hukumat tomonidan Turkistonning boshqa oblastlaridagi kabi, tub aholini zo'r berib siqishtirish hisobiga joylashtirilganligi ham bejiz emas, albatta. Ana shunisi ham ma'lumki, birinchi jahon urushi yillarida imperiya harbiy vazirligi tamonidan Turkistonga keltirilgan 200 mingga yaqin harbiy asirlarni boqish ham tub aholidan olingan harbiy soliq va boshqa ko'plab yig'imlar hisobidan qoplangan. Natijada, 1917 yilga kelib tub joy aholining ahvoli g'oyat og'irlashib qoldi.

Shunda ham imperiyaning hukmron doiralari Turkiston o'lkasini boshqarish Rossiya xazinasiga ko'p millionli ziyon yetkazmoqda, deb surbetlik bilan ta'kidlashardi. Aslida esa o'lka va viloyatlar iqtisodiyotini metropoliya manfaatlarini yulida ekspluatatsiya qilishni kuchaytirgan temir yo'l hali qurilmasidan oldinroq rus hukumati har yili kamida 7 million rubl foyda ko'rardi. Ushbu muammoni biladigan yuqori martabali mustamlakachi amaldorlardan biri N.P.Vexovskiy ta'kidlaganidek: "Bu jannatmakon o'lkaga sarflangan har bir tiyin yuz barovar bo'lib qaytib keladi, shu bois hech qanaqa davlat xarajatlari bejiz ketmaydi va ular qancha ko'p berilsa, oqilona sarflangan taqdirda, shunchalik tez o'zini qoplaydi hamda o'zini ta'minlash uchun davlat xarajatlarini

to'labgina qolmay, balki katta daromad keltirishga ham qodir bo'lgan o'lka farovonligining jiddiy poydevori bo'lib ham xizmat qiladi", [1] –deb alohida qayd etishga asos bor edi.

Turkistonning Rossiya uchun juda boy va daromadli mintaqa sifatidagi qiymatini hisobga olgan holda chorizm ag'darilgandan keyin hokimiyat tepasiga kelgan Muvvaqat hukumat aholini ko'chirish va mustamlakachilik masalalari bo'yicha Komissiyani tuzdi. Bu komissiya yuzaki islohotlar loyihasini ishlab chiqishini, lekin asosan Turkistonni, shu jumladan, uni tarkibiga kirgan Kaspiyorti viloyatini va boshqa viloyatlarni saqlab qolish choralarini taklif etishi darkor edi. Lekin 1917 yil sentabrda komissiya o'z ishini to'xtatdi.

Rossiya O'rta Osiyoning katta qismini bosib olishi va Turkiston general-gubernatorligini tashkil qilishidan ancha oldin uning hukmron doiralari hamda ilmiy jamoatchiligiga tub xalqlar ko'hna tarixga, boy ma'naviy me'rosiga, an'anaviy ta'lim tizimiga hamda madaniyatning an'anaviy shakllariga egaligi yaxshi ma'lum edi. Turkiston hududida istiqomat qiluvchi xalqlarning insoniyat madaniyatini rivojlantirishga qo'shgan hissasi jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotining muhim omili sifatida baholab kelingandi.

Yirik markazlashgan davlat bo'lgan Movarounnahrning yemirilishi, Buxoro amirligi, Qo'qon xonligi, qisman Xiva xonligi o'rtasida tinmay davom etgan kurash, bu davlatlardagi ichki feodal o'zaro kurash iqtisodiyotga, xalq ta'limi, ko'p millatli tub aholi madaniyatiga ham jiddiy ziyon yetkazgan bo'lsada, bu xalqlar hayotining ushbu sohalari ko'proq islom madaniyati va mafkurasining qadriyatlari hamda an'analari, shuningdek Ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, al – Xorazmiy, Ahmad al Farg'oniy kabi va ko'plab boshqa qomusiy allomalar dahosi, asarlari bilan boyitilgan dunyoviy fanlarga asoslanadi.

Shuning uchun ham ushbu masalani Turkistonga sharqiy slavyan aholini ko'chirish siyosatini iqtisodiy - ijtimoiy va madaniy hayotiga bog'liq holda taqiq etishimizning sabablarini qo'yidagicha izohlash mumkin:

-birinchidan Kaspiyorti viloyati eng yirik va metropoliyadan ancha uzoq joylashgan mustamlaka viloyati bo'lgan holda ko'p sonli tub aholisi chuqur tarixiy ildizlarga, yuksak madaniyatga, o'zining an'analari, kuchli e'tiqodiga ega bo'lganligi imperiyaga hukmronligini barqarorlashtirishga to'sqinlik qilishi aniq edi;

-ikkinchidan, imperiya hukmron doiralari va pravoslav ruhoniylariga Sibir, Volgabo'yida ayrim boshqa (ruslashtirish, pravoslav e'tiqodiga majburan jalb etish, tarixiy xotirasini yo'q qilish va x.k) ma'qul bo'lib ko'ringan va biroz o'zgartirishlar bilan bunday siyosat Farg'ona viloyatida ham qo'llanilishi mumkin degan rejalar tuzilganligi ma'lum. Biroq, Sibir, Volgabo'yi hududlaridan farqli o'laroq Kaspiyorti viloyatida na ruslashtirish, na umuman mustamlakachilik siyosatini eskicha usullar bilan olib borish mumkin emasligini tushungan Rossiya imperiyasining amaldorlari yangi mustamlaka kuchli armiya bilan birga pravoslav mazhabiga mansub aholini ham joylashtirishni afzal deb bilishdi.

-uchinchidan, Kaspiyorti viloyatida ko'plab rus aholini imtiyozli sharoitlarda joylashtirish va tub aholiga nisbatan ulug' rus shovinistik ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy siyosatini amalga oshirish tub millatlarning mustamlakachilikka qarshi kurash borasida, shuningdek milliy o'zligini anglashi, siyosiy, ijtimoiy faolligi ortdi, shu tufayli yangi usul maktablar, milliy matbuot, milliy siyosiy tashkilotlar paydo bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Вахабов М. Г. Формирование узбекской социалистической нации.-Т.: Госиздат,1969.-С.115.
- 2.Гирс Ф.К. Отчёт о состоянии Туркестанского края.-СПБ.,1883.- С.112.
- 3.ЎЗРМА.И-1-жамғарма, 2-рўйхат, 1905-иш, 4-варак.
- 4.ЎЗРМА.И-1-жамғарма, 2-рўйхат, 1905-иш, 8-варак.
- 5.Аминов А.М.Экономическое развитие Средней Азии (Колониальный период). –Т.: Госиздат, 1959.-С.100-101.
- 6.Труды III съезди деятелей по сельскому хозяйству Туркестанского края ./ Под.ред. Р.Н.Шредера.,П.К.Квитки. Т., 1914.-С.447.

QASHQADARYO VILOYAT MUSIQALI DRAMA TEATRINING SHAKLLANISHI TARIXI

B.G'aniyev, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida musiqali drama teatrining tashkil etilishi jarayonlari, uning tashkilotchilari xususida fikr yuritilgan. Teatrda ijod qilgan aktyorlar, sahnalashtirilgan asarlar, ularning saviysi, ikkinchi jahon urushi yillarida amalga oshirgan ishlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Sotsializ, markscha-lenincha dunyoqarash, partiya-sovet maktabi, Batrakqum, truppa, "ikki kommunist", O'zbekiston SSR, "Hujum", O'zbekiston KP MQ.

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс создания музыкально-драматического театра в Кашкадарьинской области и его организаторы. Показаны актеры, работавшие в театре, поставленные произведения, их уровень, проделанная ими работа в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: Социализм, марксистско-ленинское мировоззрение, партийно-советская школа, Батраккум, труппа, «два коммуниста», Узбекская ССР, «Атака», МК КП Узбекистана.

Abstract. This article discusses the process of establishing a musical drama theater in Kashkadarya region, and its organizers. The actors who worked in the theater, the staged works, their level, and the work they did during the Second World War are shown.

Keywords: Socialism, Marxist-Leninist worldview, Party-Soviet school, Batrakkum, troupe, "two communists", Uzbekistan SSR, "Attack", Uzbekistan CP MQ.

Kirish. Hozirgi zamonda jahonda yuz berayotgan globallashuv sharoitida xalqlarning milliy an'analarini asrab avaylash, qadriyatlarini targ'ib qilish va tarixiy xotirani saqlab qolishda teatr san'atini muhim ahamiyat kasb etadi. Teatr san'atining paydo bo'lishi eng qadimgi davrlarga borib taqaladi. Uning asosiy unsurlari (boshqa qiyofaga kirish, dialog, to'qnashuv kabi) insoniyatning ibtidoiy davrlarida ovchilik, mehnat va diniy marosim, bayramlar bilan, totemizm, animizm kabi ibtidoiy dunyoqarash va ajdodlarning ruhlarga sig'inish bilan bog'liq holda shakllangan. Ammo, o'tmish tariximizning har bir bosqichida teatr san'ati o'ziga xos ko'rinishda shakllanib kelgan.

Adabiyotlar tahlili. Sovet hokimiyati hukmronligi yillarida teatr san'ati sohasida ham tub o'zgarishlar qilindi. Sovet davrida teatr muassasalarining tashkil etilishida badiiy havaskorlik to'garaklari faoliyati muhim rol o'ynadi. Jumladan, 1928-yilda Qarshi (Behbudiy) shahar maorif bo'limi huzurida badiiy havaskorlar to'garagi tashkil etildi[11]. To'garakka tanburchi Abdulla Qodirov rahbarlik qildi. Shu yili Kitob va Shahrisabz rayonlarida ham badiiy havaskorlik to'garaklari faoliyati yo'lga qo'yildi[2]. To'garak a'zolari sovet mafkurasini targ'ib qilish nuqtai-nazaridan tashkil etilgan qizil choyxonalarda, klublarda konsertlar ko'rsatish bilan shug'ullangan bo'lib, sahna tomoshalari esa hovlilarda namoyish etilgan. 1930-yilga kelib teatr san'atida "Sotsializmni ulug'lash, kishilar ongiga markscha-lenincha dunyoqarashni singdirish, har qanday og'machilikka qarshi kurash" asosiy mavzu qilib belgilandi.

1932-yil 2-avgustda Qarshi va Shahrisabz badiiy havaskorlik to'garaklari zaminida oblast teatri tashkil etildi. Uning tashkilotchisi Qashqadaryo oblast maorif shu'basi Shoibzoda teatr tashkilotchilaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, Qashqadaryo viloyat teatrining tashkil etilishida Samarqand viloyatining Kattaqurg'on shahrida faoliyat yuritayotgan "Sayyor" truppaning rahbari Abdurauf Boltaevning ham xizmatlari katta bo'ldi. Teatrning tashkil topishida mashhur musiqachi Karshi shahrida yashab ijod etgan Abdulla Qodirov – Tanburiyning ham hissasi kattadir. Mazkur davrda Buxoro musiqa maktabini tamomlagan B.Kamolov, Sh. Sohibov, partiya-sovet maktabidan H.Mustafaqulov, Qarshi bolalar uyidan S.Ro'zieva, Shahrisabzdan Z.Samievalar teatrga ishga qabul qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. ilmiy adabiyotlar tahlili, ilg'or xorijiy va mahalliy tajribalar, qiyoslash metodlaridan foydalanildi.

Ustoz san'atkorlarning xotirlashicha dastlab teatrdagi ilk bor «Halima» spektakli sahnalashtirilgan bo'lib, unda Halima rolini iktidorli aktrisa Zaynab Samieva ijro etgan. Teatrga Abdulla Qodirov direktor etib tayinlanadi. Mazkur davrda Toshkent, Samarqand shaharlarida teatrlar faoliyati yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lib, chekka shaharlardagi teatrlarning rivojlanishida talay qiyinchiliklar mavjud edi. Jumladan, professional ta'lim olgan aktyorlarning yetarli darajada emasligi, musiqa va dekoratsiya bezak asboblarning yetishmasligi teatr jamoasi faoliyati uchun talaygina qiyinchiliklarni vujudga keltirgan. Teatr rahbarlari xalqning orasida yurib, ashulachilar, sozandalar, raqqosalarni to'plash ishlari bilan shug'ullanganlar. Qarshi shahridagi Batrakqum choyxonasida soz chalib yurgan Sattorov, Jalilov, Holiqovlar Qashqadaryo oblast teatrida ishlashga taklif etiladi. Shuningdek, mazkur yilda Kattaqurg'on shahridan 8 kishidan iborat "Sayyor" trupa a'zolari, jumladan Abdurauf Boltaev ham teatrga faoliyat yuritdi[3]. Bu davrda Abdurauf Boltaev aktyor sifatida emas, teatr rejissyori sifatida ham bir nechta asarlarni sahnalashtiradi. Abdurauf Boltaev rejissyor sifatida Komil Yashinning birinchi yirik asari «Ikki kommunist» va Fitratning «Arslon» kabi asarlarini sahnalashtirib, o'zi Pulat va boy obrazlarini o'ynaydi. Shuningdek, Qashqadaryo viloyat teatri repertuarlarining shakllanishida Toshkent teatrlaridan kelgan Baqo Azizov (badiiy rahbar), rejissyorlardan Sobir Vohidovlarning ijodiy faoliyati ham samarali bo'ldi.

Tahlil va natijalar. 1932-yilda O'zbekiston SSR hukumatining "Adabiy-badiiy" tashkilotlarni qayta qurish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi[4]. Ijodiy ishlarning barchasi ushbu qaror asosida amalga oshiriladi. G'oyaviy-mafkuraviy kurashni kuchaytirish, "Xalq dushmanlariga" qarshi qatag'on siyosatini asoslash maqsadida madaniyat va san'atda "ijtimoiy buyurtma" tizimi shakllantirildi. Sovet davrida teatrlar faoliyatida asosan an'anaviy va umuminsoniy qadriyatlarga yo'g'rilgan milliy madaniyatdan tamomila farq qiluvchi "yangi madaniyat"ni shakllantirishga e'tibor qaratildi.

Qashqadaryo viloyat teatri 1936-yilda davlat mablag'lari hisobidan ta'minlanadigan bo'ldi va davlat teatri deb atala boshlandi. Shu yillarda M. Ermatov bosh rejissyor, S. Voxidov rejissyor pedagog bulib ishlay boshladi[5]. Shu tufayli teatrni mustahkamlash, dekoratsiya - bezak vositalari sotib olish uchun imkoniyat yaratildi. Mazkur yilda Qashqadaryo viloyat teatrida sahnalashtirilgan "Tor-mor", "Yondiramiz", "Gulsara", "G'oliblik" asarlari dekoratsiya - bezaklari uchun davlat mablag'lari hisobidan 12697 so'm ajratildi. Teatrdagi sof dramatik asarlar bilan bir qatorda muzikali spektakllar yaratishga ham alohida ahamiyat berildi. 1938-yilda Muhiddin Ermatov tomonidan sahnalashtirilgan "Farhod va Shirin" ana shunday asarlardan hisoblanadi[6].

Qashqadaryo viloyat teatrida I. Boltaeva, Z. Samieva, Q. Zokirov, Q. To'raev, N. Ostons, B. Kamolov kabi ko'plab iste'dodli san'atkorlar mehnat qilishdi. Teatr jamoalari qishloq joylariga borar, spektakllar qo'yishar, dehqonlarga konsertlar ko'rsatishardi. 1937-yilda Qashqadaryo viloyat teatr truppasi ikki brigadaga bo'linib ish olib bordi. Birinchi brigada Kasbi, Qavchin, Qozoq, Denov va Qamashi qishloq sovetidagi 21 ta kolxozda, ikkinchi brigada esa Qatag'on, Komilon, Nayman, Sarim va Koson tumani hududidagi kolxozlarda bo'lishdi. Teatr repertuarida "Gulsara", "Nomus va muhabbat", "Arshin mol-alan" va boshqa spektakllar bor edi.

1938-yilda O'zbekiston KP MQ "Teatr san'atining ahvoli va uni yanada takomillashtirish hamda respublika mehnatkashlarini kommunistik ruhda tarbiyalashda uning rolini oshirish tadbirlari to'g'risida" qaror qabul qildi. Qarorga muvofiq teatr jamoalari, dramaturglar, rejissyorlar zimmasiga dastlab inqilobiy sovet turmush tarzini ulug'lovchi asarlar sonini ko'paytirishga asosiy e'tiborni qaratish lozimligi belgilandi. Milliy-tarixiy mavzudagi asarlarga "burjua mafkurasiga sajda qilish" deb baholandi.

1943-yilda Qashqadaryo viloyat teatriga O'zbekiston xalq xofizi Mulla Tuychi Toshmuxammedov nomi berildi. Ikkinchi jahon urushi yillarida teatr jamoasi tomonidan K. Yashinning "Tor-mor", "Nurxon", Z. Fatxulning "G'unchalar", Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Boy ila xizmatchi", "Qaltis hazil", S. Abdullaning "Tohir va Zuhra" kabi asarlari sahnalashtirildi. Teatrdagi talantli aktyorlardan A. Ismoilov, O. Fayozova, H. A'zamov, K. Muslimova, R. Bobojonov, M. Hamidova, I. Boltayeva, Z. Samiyeva, Q. Zokirov, Q. To'rayev, N. Ostons, B. Kamolov, F. Rahmatova, M. Nosirova kabi ko'plab iste'dodli san'atkorlar mehnat qilishdi[7]. Mazkur davrda teatr jamoasi ikkita guruhga bo'linib, oblast rayonlari dalalarida mehnat qilayotgan kishilar uchun sahna

ko'rinishlari va konsertlar ko'rsatishdi. Uning tarkibida Muhtarama Nosirova, Ahmadjonov, Sattorov kabi iste'dodli yosh sahna ustalari faoliyat olib bordi. Teatr jamoasi tomoshalarida oblastning 56300 nafar aholisi ishtirok etdi.

Xulosa. Xullas, yurtimizda teatrlarning paydo bo'lishi eng qadimgi davrlarga borib taqaladi. Eng qadimgi davrlarda teatr san'ati ovchilik, mehnat va diniy marosim, bayramlari, totemizm, animizm kabi ibtidoiy dunyoqarash negizida shakllandi. Sovet hokimiyati hukmronligi yillarida Qashqadaryo viloyatida badiiy havaskorlik to'garaklari asosida viloyat teatri tashkil etildi. Teartda sovet mafkurasiga mos asarlarni sahnalashtirish ishlari amalga oshirildi. Qashqadaryo viloyat teatriga O'zbekiston xalq xofizi Mulla Tuychi Toshmuxammedov nomi berildi. Teatr aktyorlari tomonidan ko'plab tarixiy mavzudagi asarlar sahnalashtirilib, xalqqa namoyish etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qashqadaryo VDA, 11-fond, 1-ro'yxat, 37-yig'ma jild, 2-varaq.
2. "Qashqadaryo haqiqati" gazetasi. 1977 yil 26 oktabr.
3. Jo'rayev T. Abdurauf Boltayev. Hayoti va ijodi. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1982. – B. 17.
4. Qodirov M. Sehr va mehr. – Toshkent: 1980. – B. 64.
5. To'rayeva M. O'zbekiston janubiy hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar tarixi (1920-1945 yy) Monografiya. -Toshkent, 2023. -B. 120.
6. Qashqadaryo VDA, 11-fond, 1-ro'yxat, 2-yig'ma jild, 2-varaq.
7. Qashqadaryo VDA, 133-fond, 4-ro'yxat, 1-yig'ma jild, 124-varaq.

UO'K 908

QASHQADARYO VOHASIDA AHOLINING ETNIK TARKIBI VA JOYLASHUVI

S.S.G'ofurova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annontatsiya. Maqolada Qashqadaryo vohasining XVI–XX asrning boshlariga oid etnik tarixi, shaharlar va qishloqlari aholisi aniq tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan. Mahalliy aholining etnik tarkibi va ijtimoiy turmush tarzi bo'yicha masalalarga alohida e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo, etnik tarkib, shahar, qishloq, iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy, beklik, amirlik.

Аннотация. В данной статье в качестве конкретного объекта исследования изучается этническая история Кашкадарьинского оазиса с начала XVI по XX вв., население его городов и сел. Особое внимание было уделено вопросам этнического состава и социального образа жизни местного населения.

Ключевые слова: Кашкадарья, этнический состав, город, село, экономическое, культурное, социальное, наследие, эмират.

Abstract. In this article, the ethnic history of the Kashkadarya oasis from the beginning of the 16th to the 20th centuries, the population of its cities and villages are studied as a specific object of research. Particular attention was paid to the issues of ethnic composition and social lifestyle of the local population.

Keywords: Kashkadarya, ethnic composition, city, village, economic, cultural, social, principality, emirate.

Qashqadaryo vohasining XVI–XX asrning boshlariga oid etnik tarixi, shaharlar va qishloqlari aholisi aniq tadqiqot obyekti sifatida nisbatan kam o'rganilgan. Mahalliy aholining etnik tarkibi va ijtimoiy turmush tarzi bo'yicha tadqiqotlar hali to'liq umumlashtirilmagan. Shuning uchun, ushbu bo'limda biz ushbu masalalarga alohida e'tibor berishni lozim topdik. Qashqadaryo vohasi tarixida turli etnik guruhlar, ularning madaniyatlari va urf-odatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar, shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarning shakllanishi muhim o'rin tutgan. Mahalliy aholi, asosan, o'zbeklar, tojiklar, qozoqlar va boshqa kichik etnik guruhlardan iborat bo'lib, ular o'zaro uyg'unlikda yashagan va iqtisodiy, madaniy rivojlanishga hissa qo'shgan. Bu masalalar O'rta Osiyo tarixining chuqur o'rganilishi uchun zaruriy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ayrim statistika ma'lumotlarida Qashqadaryo vohasida jami 434.494 nafar aholi istiqomat qilishi, shulardan 62.374 nafari shahar aholisi bo'lib, 14,3 foizni, qishloq aholisi esa 372.120 nafar (77.320 xo'jalik), ya'ni 85,7 foizni tashkil qilishi qayd etilgan. Qishloq mahallalarida aholining etnik

tarkibi quyidagicha bo'lgan: o'zbeklar 80,7 foizni, tojiklar 11 foizni, arablar 4,7 foizni va boshqa millat vakillari 3,6 foizni tashkil etgan. Shaharlarda yashovchi aholining etnik tarkibi esa shunday bo'lgan: 95,5 foizini o'zbeklar, 0,6 foizini tojiklar, 0,6 foizini arablar, 3,3 foizini mahalliy yahudiylar, 0,5 foizini esa boshqa millat vakillari tashkil qilgan [1].

Aholini ro'yxatga olish ma'lumotlarida Qashqadaryo shaharlari aholisining soni va milliy tarkibi quyidagicha aks etgan: jami 39.038 nafar aholi shaharlarda istiqomat qilgan. Shundan 30.360 nafari o'zbek, 4.102 nafari rus, 823 nafari arab, O'rta Osiyo yahudiylarining barchasi, 692 nafari Isroil yahudiylari, 587 nafari tatar, 466 nafari ukrain, uyg'urlar, tojiklar, armanlar, lo'lilar, forslar, polyaklar, gruzinlarning barchasi, 23 nafari moldovanlar, 17 nafari latishlar, 16 nafardan belaruslar va afg'onlar, 15 nafar lezginlar, 14 nafari boshqirdlar, 11 nafari turkmanlar, nemislarning barchasi, 8 nafari qirg'izlar, 5 nafari chuvashlar, qalmiqlarning barchasi, 3 nafari litvaliklar, 2 nafardan bolgarlar, votyaklar, usmonli turklar, hindlar, 245 nafari millati aniq ko'rsatilmagan. Bundan tashqari, 1 nafardan xitoy, rumin, eston, fin, osetin va turk millatiga mansub aholi istiqomat qilgan.

XIX asr oxiri–XX asr boshlariga oid manbalardagi voha aholisi haqida keltirilgan ma'lumotlarda birmuncha tafovutlarni kuzatish mumkin. Misol uchun, voha shaharlari aholisining sonini o'rgangan Semyonov-Tyanshanskiy Qarshida taxminan 60.000-70.000, G'uzorda esa 20.000 ga yaqin, Shahrisabzda 30.000 ga yaqin, Kitobda 3.000 ga yaqin, Chiroqchida esa 5.000 kishi istiqomat qilishini ta'kidladi. Biroq, manbalar ma'lumotlariga ko'ra, vohada aholi soni aslida yuqoridagi ko'rsatkichlardan ancha ko'p bo'lgan. Masalan, polkovnik Belyavskiy keltirgan ma'lumotlarda Shahrisabz bekligi aholisining soni 140.000 ga yetishi, agar Qashqadaryoning yuqori oqimi, Oqsuv, Tanhoz va Qizilsuv daryolari bo'ylarida joylashgan qishloqlar aholisini ham hisobga olinsa, ularning umumiy soni taxminan 280.000 kishiga yetishi aytiladi. Ushbu ma'lumotni kapitan Arxipov va kapitan Pokotilolar [2] ham tasdiqlaydi.

Shahrisabz shahri aholisi va ularning turmush tarzini o'rgangan A. Kun, shahar 14 ta guzar — Kuloli, Jo'yi Xaltak, Kunchiqar, Tagi Oqsaroy, Sari Bozor, Mo'min Degrezi, Qozi, Kushxona, Xo'ja, Hovuzi Mardon, Sariosiyo, Chaqar, Charmgar, Kitob — ga bo'linganligini ta'kidladi. Ushbu guzarlarda jami 4.000 ta xo'jalik istiqomat qilgan bo'lib, ularning umumiy aholi soni taxminan 20.000 ga yaqin bo'lgan [3]. XIX asrning 70-yillarida Kitob va Shahrisabzda bo'lgan amerikalik diplomat Y.Skayler ham ushbu ma'lumotni tasdiqlaydi

A.Kunningning Kitob shahri va aholisi haqida berilgan ma'lumotlari muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra, shahar 51 ta guzardan iborat bo'lib, ularda jami 3.700 ta xo'jalik istiqomat qilgan. Har bir xonadonda o'rtacha 5 kishi yashagan deb hisoblasak, shahar aholisining soni taxminan 18.500 kishi bo'lgan. Shaharning o'zi Ravotak, Govxona, Xo'ja Ro'shnoyi, Jangal, Qorapoycha, Lo'lixona hamda Kunchiqar deb ataluvchi yettita darvozadan iborat mudofaa devori bilan o'ralgan [4].

A. Kunning bergan ma'lumotlarga ko'ra, Shahrisabzda 10 ga yaqin masjid va madrasalar faoliyat ko'rsatgan. Bu yerda amlokdorlar va boy savdogarlar o'z mablag'laridan maktablar tashkil etgan, masjid va madrasalar esa asosan vaqf va xayr-ehson hisobidan faoliyat olib borgan. Bu, o'z navbatida, shahar madaniy hayotining jonli va turli yo'nalishlarga boy ekanligini ko'rsatadi [5].

Taxminiy ma'lumotlarga ko'ra, XIX asr o'rtalarida Kitob shahrining aholisi 18 mingdan ortiq edi. Kitob shahrida, ayniqsa, kulolchilik, ip va ipakdan gazlama to'qish (bo'z, olacha, ipak), zardo'zlik va kashtado'zlik kabi hunarmandchilik turlari keng rivoj topgan edi [6].

Buxoro amirligining yer maydoni va aholisi to'g'risidagi ma'lumotlar turlicha bo'lib, XVIII–XX asr boshlarida Qashqadaryo vohasining etnik tarkibi turli urug' va qabila vakillaridan iborat bo'lganligini ko'rsatadi. Qashqadaryo vohasining turli urug'laridan iborat aholisi, shuningdek, bu hududdagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarda muhim rol o'ynagan.

Tojiklar Shahrisabzga nisbatan Kitob shahrida ko'pchilikni tashkil qilgan. Chig'atoy tojiklaridan Qashqadaryo vohasida: Qashqadaryoning yuqori oqimi bo'ylab 6.125 kishi; Shahrisabz vohasida 250 kishi; Qarshi vohasida 7.280 kishi istiqomat qilgan.

O'rganilayotgan davrda Markaziy Buxoro-Qarshi vohasining bir qator qishloq va kentlarida 2000 nafarga yaqin arablar tarqoq holda yashaganlar. Qashqadaryoning quyi oqimi – Jeynov, Qamashi, Maymanoq ariqlari bo'ylarida 3.680 nafar, Po'latida 1.500 nafar arab istiqomat qilgan. Arablarni ro'yxatga olish davomida Qashqadaryoning quyi oqimida ularning qorabayir, mushkaki,

hoshim, xo'jaki kabi urug'lari mavjudligi aniqlangan. Qarshi shahri va uning atrofidagi Arabxona, Ko'chkak, Kahlak, Po'lati, Jeynov qishloqlari va Kosonda ham arablar yashagan.

Qashqadaryo vohasi aholisining XIX–XX asr boshlaridagi etnik tarkibi va urbanizatsiya jarayonlarini o'rganish asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- voha shaharlarida o'zbek va boshqa elatlarga mansub aholi istiqomat qilib, ziroatchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq bilan shug'ullanib kelgan, aholining ko'pchiligini (85 foizini) o'zbeklar tashkil etgan;

- voha aholisining asosiy qismi qishloq aholisidan iborat bo'lib, ular tog', tog' oldi va dashtlarda istiqomat qilishgan. XX asr boshlarida Qashqadaryo aholisining faqat 13,6 foizigina shaharlarda hayot kechirgan;

- qishloq tumanlarida yashovchi aholi urug' va qabilalar bo'yicha joylashgan, aholining shahar guzarlarida joylashuvi, etnik tarkibi hamda ijtimoiy mavqei ularning hunarmandchilik va savdo faoliyati bilan bog'liq bo'lgan;

- XIX–XX asr boshlarida Qashqadaryo vohasi shaharlarida yashovchi aholining soniga doir ma'lumotlarda ba'zi noaniqliklar ko'zga tashlanadi. Ushbu holat mazkur muammo bo'yicha tadqiqotlarni davom ettirish va masalaga oydinlik kiritishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo vohasining qishloq tumanlarida yashovchi aholi urug' va qabilalar bo'yicha joylashgan. Shahar guzarlaridagi aholi esa, asosan, hunarmandchilik va savdo bilan shug'ullangan. Ularning etnik tarkibi va ijtimoiy mavqei, ayniqsa, iqtisodiy faoliyatlariga ta'sir ko'rsatgan. Shahar va qishloq o'rtasidagi farqlar vohaning ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmasining shakllanishiga katta ta'sir qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистонни районлаштириш ишларидаги материаллар. Лойиҳасидаги минтақа ва районларнинг қисқача маълумоти (араб алифбосига асосланган эски ўзбек ёзувида). – Самарқанд, 1926. – Б. 222-223.
2. Кап. Архипов. Военная рекогносцировка равнинной части Бухарского ханства, произведенная в 1883 г. // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – СПб.: Военная типография, 1884. – Вып. XX. – С. 174-176; Кап. Покотило. Отчет о поездке в пределы Центральной и Восточной Бухары в 1886 году. – Ташкент: Типография Окружного Штаба, 1888. – С. 60, 63.
3. Кун А.А. Очерки Шагрисебзского бекства // ЗИРГО по отделению этнографии. – СПб, 1880. – Т. VI. – С. 24.
4. Кун А.А. Очерки Шагрисебзского бекства ... – С. 22-23.
5. Кун А. Очерки Шахрисабзского бекства // ЗИРГО. Т. III. СПб. 1880. – С. 224.
6. Қадимги Кеш – Шахрисабз тарихидан..., – Б. 177-179.

UO'K 908

QASHQADARYO VILOYATIDAGI SANOAT KORXONALARINING ATROF-MUHITGA SALBIY TA'SIRI HAMDA OLDINI OLISH BO'YICHA AMALGA OSHIRILGAN ISHLAR TAHLILI

E.Ismoilov, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyatidagi sanoat korxonalarining atrof-muhitga salbiy ta'siri hamda oldini olish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar tahlili haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo, sanoat korxonalari, atrof-muhit, neft va gaz sanoati, atmosfera, organik birikmalar, azot, oltingugurt birikmalari

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ негативного воздействия промышленных предприятий Кашкадарьинской области на окружающую среду в годы независимости и профилактика.

Ключевые слова: Кашкадарья, промышленные предприятия, окружающая среда, нефтегазовая промышленность, атмосфера, органические соединения, азот, соединения серы.

Abstract. This article discusses the negative impact of industrial enterprises on the environment in the Kashkadarya region during the years of independence and the analysis of the work carried out to prevent it.

Keywords: *Kashkadarya, industrial enterprises, environment, oil and gas industry, atmosphere, organic compounds, nitrogen, sulfur compounds*

Mavjud boy tabiiy resurslar va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha zarur shart-sharoitlarni yaratish barqaror rivojlanishni ta'minlovchi asosiy omillardan sanaladi. Bu, shuningdek, mamlakat aholisi salomatligini ta'minlashning muhim shartlaridan hisoblanishini chuqur anglagan holda mustaqillikning dastlabki kunlaridan qulay tabiiy muhitni asrash, tabiiy resurslarda oqilona foydalanishga kirishildi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy rivojlanishi tabiiy resurslarga va geoeologik omillarga bog'liqdir. Shubhasiz, bu kelajakda ham davom etadi. Ushbu mintaqa iqtisodiy jihatdan rivojlanishida neft va gaz konlarining ahamiyati juda katta, shu sababli bu hudud mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy "lokomotivlaridan" biri bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, neft va gaz qazib olish atrof-muhit holatiga va Qashqadaryoning tub aholisi yashash muhitiga bevosita ta'sir qiladi.

Bugungi kunda respublikamizda 62.8 mingta sanoat korxonalari faoliyat yuritayotgan bo'lsa, shundan 3241 tasi Qashqadaryo viloyatiga to'g'ri keladi. Qashqadaryo viloyati zaminida davlat balansi hisobidagi 55 dan ziyod gaz va gazli kondensat konlari aniqlangan. Bu konlardan 6 tasi gaz–neftli, ikkitasi neftli, 24 tasidan ziyodrog'i gaz – kondensatli va 3 tasi gaz konlaridir.

Qashqadaryo statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, atmosferaga chiqarilgan ifloslantiruvchi moddalarning hajmi Qashqadaryo viloyati hududida so'nggi 10 yillik davr oralig'ida (2013-2023) amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida 2013-yilda 167.0 ming tonna zararli moddalar atmosferaga chiqarilgan bo'lsa, 2023 yilgi ma'lumotlarga ko'ra 117,7 [1] ming tonna zararli moddalar atmosferaga chiqarilganligi qayd etiladi. Viloyatlar kesimida oladigan bo'lsak, atmosferaga chiqarilgan zararli moddalarning hajmi bo'yicha respublikada Qashqadaryo viloyati Toshkent viloyatidan so'ng ikkinchi o'rinni egallaydi. Bu esa viloyat hududida mavjud kimyo va neft kimyo sanoatida faoliyat yurituvchi korxonalar hisobiga yuz bermoqda.

Qashqadaryo viloyatida neft va gaz sanoati yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Tabiat resurslari boshqarmasi tomonidan nazoratga olingan korxonalar soni bugungi kunga kelib 6800 ta bo'lib, shundan atrof-muhitga ta'sir ko'rsatuvchi 1-toifali obyektlar soni 17 tani, atrof-muhitga ta'sir ko'rsatuvchi 2-toifali obyektlar soni 221 tani, 3-toifali obyektlar soni 1797 tani, 4-toifali obyektlar soni 4765 tani tashkil etadi. 2022 yilda atmosferaga umumiy tashlanmalar miqdori 208,0 ming. Tonnani tashkil qilib, 2018-2020 yilga nisbatan o'rtacha 11 foizga kamaygan.

Umumiy tashlanmalarining 85,0 ming. tonnasi transport vositalari hamda 123,0 ming. tonnasi sanoat va ishlab chiqarish korxonalari hissasiga kelgan. Hozirgi vaqtda Qashqadaryoda atmosfera havosiga tashlama tashlovchi 564 ta nazorat ostidagi korxonalar mavjud bo'lib, ushbu korxonalardagi manbalar soni 6167 tani tashkil etadi. Ushbu manbalardan 3710 tasi tashkillashgan manbalardir [2]. Neft va gazni qazib olish, tozalash va tashish bosqichlarida katta miqdordagi toksik va toksik bo'lmagan chiqindilar hosil bo'ladi. Uchuvchi organik birikmalar, azot va oltingugurt birikmalari va to'kilgan neft kabi ba'zi sanoat yon mahsulotlari havo, suv va tuproqni noto'g'ri boshqariladigan hayot uchun zararli darajada ifloslantirishi mumkin.

Sanoati rivojlangan hududlarda qattiq chiqindilar juda katta miqdorda to'planadi. Qattiq chiqindilar o'zlarini, qolaversa, atrof-muhitni iflos qilish bilan bir qatorda juda katta yer maydonini ham band qiladi. Aslida, ushbu yerdan ekin maydoni sifatida madaniy o'simliklarni o'stirib, inson uchun foydali mahsulotlar yetishtirish mumkin.

Ko'pgina mintaqalarda, xususan Qashqadaryo viloyatida ushbu sanoat korxonalari atrof-muhitga ta'sir qilishning asosiy manbai hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shu sababli so'nggi yillarda neft-gaz kompaniyalari faoliyatining ekologik tarkibiy qismiga jiddiy e'tibor berilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, neft va gaz sanoati chiqindilari, xususan, yog'li shlamlar, kimyoviy moddalar va gazlar, atrof-muhitga katta zarar yetkazadi. Bu chiqindilar havoning, suvning va tuproqning iflosla nishiga olib keladi, natijada o'smoqlar, hayvonlar va insonlar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlari profilaktikasi, ularni aniqlash va oldini olishning samarali mexanizmlarini joriy etish, respublika aholi punktlarining sanitariya va ekologik holati uchun davlat organlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar rahbarlari va fuqarolarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish, shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalarga erishishni ta'minlash maqsadida 2019-yil 30-oktabr kuni **“2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”**gi Prezident farmoni qabul qilindi [3].

Mazkur Konsepsiya quyidagi asosiy maqsadlarni o'z ichiga oladi:

- O'zbekiston Respublikasi aholisining hayoti va salomatlik darajasini yaxshilashning zarur sharti sifatida atrof muhitning qulay holatini ta'minlash;
- atrof muhitga va aholining salomatligiga salbiy ta'sirni pasaytiruvchi innovatsion texnologiyalarni joriy etish hisobiga barqaror iqtisodiy rivojlanish;
- atrof muhit obyektlaridan oqilona foydalanishni va biologik resurslar qayta tiklanishini ta'minlash.

Quyidagilar Konsepsiyaning vazifalari hisoblanadi:

- atrof muhit obyektlarini (yer, suv, atmosfera havosi, yer qa'ri, o'simlik va hayvonot dunyosi) saqlash va qo'riqlanishini ta'minlash;
- qo'riqlanadigan tabiiy hududlarni kengaytirish;
- iqtisodiyotni ekologiyalashtirish, tabiatdan foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini joriy qilish, ekologik jihatdan eng kam xavf tug'diruvchi materiallar, mahsulotlardan, ishlab chiqarish obyektlari va boshqa obyektlardan ustuvor darajada foydalanish;
- atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanish sohasida davlat nazoratini, shuningdek, atrof muhitning ekologik monitoringi tizimini takomillashtirish;
- atrof muhitni muhofaza qilishni ilmiy jihatdan ta'minlash;
- ekologik xavfsizlikni e'tiborga olgan holda, chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirish tizimini takomillashtirish, zaharli kimyoviy va radioaktiv moddalardan ekologik xavfsiz foydalanishni ta'minlash;
- aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish;
- atrof muhitga minimal og'irlik tushiradigan barqaror rivojlanishni ta'minlovchi jamiyatni shakllantirish;
- atrof muhitni muhofaza qilish sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish vazifalari belgilab olindi.

Muxtasar aytganda, amalga oshirilayotgan islohotlarning tag zamirida ona tabiatga mehr-muhabbat ruhida yondashish, oilada ekologik tarbiyani kuchaytirish, har bir insonda atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish hissini kuchaytirish zarur. Tabiat insonlarning barcha moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondiruvchi asosiy manbadir. Zero, ona tabiat ajdodlardan qolgan meros bo'libgina qolmay, balki kelajak avlodga beshikast qoldirishimiz zarur bo'lgan amal hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ekologik muammolar va favqulodda vaziyatlar masalasi O'zbekiston Respublikasida davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bu sohaga oid ko'plab qonun va qarorlar ishlab chiqilgan, davlat dasturi qabul qilingan. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish va undan foydalanishni siyosat darajasida yo'naltirish uchun Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasining nomi yangilandi va mamlakatda ekologik konsepsiyani rivojlantirish dasturi ishlab chiqildi. Viloyatlarda chiqindilarni qayta ishlash klaster asosida tashkil qilindi va arzon xom-ashyolardan aholi ehtiyoji zarur bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Bu amaliy ishlar atrof-muhit sofliгинi saqlash va insonlar uchun munosib yashash sharoitlarini ta'minlashdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. www.stat.uz
2. Z.Z.Uzakova, M.D.Jumayeva. Talqin va tadqiqodlar ilmiy-uslubiy jurnali. 17-bet
3. www.lex.uz

UO'K 94-055.2(575.171)

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA XORAZM VILOYATIGA KO'CHIRILIB KELTIRILGANLARNI KUTIB OLISH VA JOYLASHTIRISH

F.J. Jumaniyazova, PhD, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. *ushbu maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonning barcha viloyatlariga, shu jumladan Xorazm viloyatiga ham Belorusiya, Polsha, Moldaviya, Ukraina hududlari aholisining ko'chirib keltirilishi, ularning mahalliy aholi tomonidan iliq kutib olinib, uy-joy, kiyim – kechak, ish bilan ta'minlanishi to'g'risida ma'lumot beriladi. Viloyatga urush bo'layotgan hududlardan ko'chirib keltirilayotgan aholi uchun tumanlarning hammasida barcha sharoitlarga ega yangi uylar qurilib, foydalanish uchun tayyor holatga keltirildi.*

Kalit so'zlar: *evakuatsiya, Belorussiya, Polsha, Moldaviya, Ukraina Xorazm, Cholish pristani, Sharlauq pristani, moddiy yordam, bag'rikenglik, belorus, yevriy, polyak, bolalar bog'chasi, oila.*

Аннотация. *в данной статье в годы Второй мировой войны население Белоруссии, Польши, Молдавии и Украины было переселено во все регионы Узбекистана, в том числе и в Хорезмскую область, их тепло встретило местное население, обеспечило жильем, одеждой. , и работа будет обеспечена информацией. Для населения, переведенного из охваченных войной районов в провинцию, во всех районах были построены новые дома со всеми условиями и подготовлены к эксплуатации.*

Ключевые слова: *эвакуация, Беларусь, Польша, Молдавия, Украина Хорезм, пристань Чолыи, пристань Шарлаук, материальная помощь, толерантность, белорус, еврей, поляк, детский сад, семья.*

Abstract. *in this article, during the Second World War, the population of Belarus, Poland, Moldavia, and Ukraine was relocated to all regions of Uzbekistan, including Khorezm region, they were warmly welcomed by the local population, and provided with housing, clothing, and work. will be provided with information. New houses with all conditions were built in all the districts for the population who were transferred from the war-torn regions to the province, and they were made ready for use.*

Key words: *evacuation, Belarus, Poland, Moldavia, Ukraine Khorezm, Cholish pier, Sharlauq pier, material aid, tolerance, Belarusian, Jewish, Polish, kindergarten, family.*

Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqini tashvishga solgan masala bu, sobiq ittifoqning fashistlar tomonidan bosib olingan g'arbiy hududlaridan O'zbekistonga evakuatsiya qilingan fuqarolar, ota-onasiz qolgan bolalarni joylashtirish masalasi edi. O'zbek xalqini jipslashtirgan va bag'rikenglik fazilatlarini namoyon etgan jarayon evakuatsiya qilinganlarni kutib olish va joylashtirish jarayoni bo'ldi.

Sobiq ittifoq Xalq Komissarlari Soveti (XKS) ning 1941-yil 5-iyulda "Urush vaqtida aholini ko'chirish tadbirlari to'g'risida" chiqargan qarorida Ittifoqchi respublikalarning Xalq Komissarlari Sovetiga, oblast o'lka Ijroiya Komitetlariga aholini ko'chirish, qabul qilib olish, joylashtirish va ularga har tomonlama g'amxo'rlik qilish maqsadida maxsus bo'limlar tashkil etish vazifasi yuklatilgan edi. Unga ko'ra Sobiq Ittifoq hukumatining bu qarorini bajarish uchun O'zbekiston SSRda maxsus bo'limlar tashkil etildi va ular o'z vazifalarini yaxshi bajarishdi.

O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti va O'zbekiston Kommunistik Partiyasi Markaziy Komitetining (O'zKPMK) respublikamizga ommaviy ravishda ko'plab aholi va bolalarni ko'chirib keltirilishi munosabati bilan 1941-yilning noyabr oyida "Frontga yaqin joylardan ko'chirib keltirilgan bolalarni joylashtirish haqida"gi qarori qabul qilindi. Shu qaror munosabati bilan Toshkent shahridagi markaziy temir yo'l vokzali qoshida "Bolalarni evakuatsiya qilish markaziy punkti" tashkil etildi. Punkt malakali meditsina xodimlari bilan ta'minlandi.

O'zbekiston SSRda tashkil etilgan bu evakopunktlar O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Sovetining yordami bilan oblast, shahar va rayonlarda o'z bo'limlarini tuzish ishlari bilan shug'ullandi. Joylarda tuzilgan bo'limlar ko'chirib keltirilgan aholini qabul qilib olish, joylashtirish

va oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy hamda meditsina yordami va boshqa zaruriy xizmat ko'rsatishni tashkil qilish ustidan nazorat qilib turdi.

O'zbekiston ham ikkinchi jahon urushining mudhish yillarida G'arbiy hududlardan minglab evakuatsiya qilingan fuqarolar hamda yetim bolalarni qabul qildi[1]. Ko'chirib keltirilganlar respublikaning barcha hududlariga jumladan Xorazm viloyatiga ham joylashtirildi. Evakuatsiya qilingan aholining birinchi qismi 1941-yil avgust oyida viloyatga kela boshladi. Xorazmliklar ularni iliqlik va g'amxo'rlik bilan kutib oldilar. Ko'chirilganlar kelish oldidan respublikada bo'lgani kabi viloyatda ham barcha masalalar hal qilingan edi. Jumladan, yangi binolar qurildi, ta'mirtalab uy-joylar ta'mirlandi, yashash uchun zarur bo'lgan barcha sharoitlar yaratildi.

1942-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, Xorazm viloyatining shahar va tumanlariga Latviya, Litva, Moldova, Estoniya, Chexoslovakiya, Azarbayjon, Boshqirdiston, Ruminya, Ukraina, Belorussiya, Polshada tug'ilib o'sgan 4617 kishi ko'chirib keltirildi[2]. Ular tumanlar kesimida quyidagicha joylashtirilgan: Urganch shahriga 575 kishi, Xiva shahriga 267 kishi, Gurlan tumaniga 1353 kishi, Mangit tumaniga 1171 kishi, Urganch tumaniga 51 kishi, Xiva tumaniga 146 kishi, Hazarasp tumaniga 506 kishi, Xonqa tumaniga 80 kishi, Shovot tumaniga 255 kishi, Yangiariq tumaniga 213 kishi[3]. 1942-1943 yillar davomida viloyatga bir qancha bolalar uylari ham ko'chirib keltirildi. Bolalar uylari asosan viloyatning Gurlan, Urganch, Yangiariq, Xonqa, Qo'shko'pir tumanlari va Xiva, Urganch shaharlariga taqsimlanib, joylashtirildi. Viloyatga evakuatsiya qilingan aholi asosan Cholish va Sharlauq pristanlari orqali keltirildi.

1941-yilning oktyabr oyida 310 nafar evakuatsiya qilingan fuqarolar Urganch shahriga keltirib joylashtirilgan. Shular orasida belorus, ukrain, polyak, moldovan, yevriylar bor edi[4]. Urganch tumaniga 1941-yilning noyabr oyida 795 nafar kishi ko'chirib keltirildi[5].

1941-yilning oktyabrida Gurlan tumaniga 181 nafar kishi kelgan. Shu yilning o'zida Xonqa tumaniga esa 41 kishi ko'chirib keltirilgan. 1941-yilning sentyabr oyida Hazarasp tumaniga 336 nafar kishi Sharlauk pristani orqali kelgan fuqarolari edi[6].

1941-yilning avgustida Xiva shahriga 252 kishi ko'chirib keltirilgan. Demak, urushning dastlabki yilida ya'ni 1941-yilning avgust-noyabr oylarida jami 1915 nafar kishi Xorazm viloyatiga ko'chirib keltirilgan.

Xorazm viloyati davlat arxivining 1-fondi 11-hujjatlar yig'ma jildida viloyat Ijroiya Komitetining 1942-yil 25-noyabrida №3-1325-sonli qarorida evakuatsiya qilinganlarni uy-joy bilan ta'minlash uchun Urganch shahri, Shovot, Yangiariq, Xonqa, Qo'shko'pir tumanlaridan yer ajratilib, xonadonlar qurish vazifasi evokopunktning viloyatdagi boshlig'i Shvesga topshirilgan. Unga ko'ra Urganch shahrida 10 ta xonadondan iborat bo'lgan 1 ta uy, 6 xonadondan iborat 4 ta uy, Shovot tumanida 6 xonadondan iborat 1 ta uy, Yangiariq tumanida 6 xonadonli 1 ta uy, Xonqa tumanida 4 ta xonadondan iborat 1 ta uy, Qo'shko'pirda 4 xonadondan iborat 1 ta uy qurildi[7].

Evakuatsiya qilinganlarga yordam berish uchun viloyatda besh kishidan iborat quyidagi komissiya tuzildi: Shahar ijroiya qo'mitasi raisi - Rahmonov, Shahar qo'mitasi kotibi – Sadishev, Harbiy komissariyat boshlig'i – Azarenka, Gorsabez – Klimovich, Zavgorkomxoz – Polvonniyozov[8].

1941-yil dekabr oyida Respublika Xalq Komissarlari Soveti evakuatsiya qilingan juda muhtoj fuqarolarga yordam ko'rsatish uchun viloyatga 15 ming rubl ajratdi, bu mablag'dan 8000 rubl Urganch shahar ijroiya qo'mitasi hisobiga o'tkazildi [9]. Ko'chirib keltirilgan 607 ta oiladan 477 nafar kishi ish bilan ta'minlandi. Shahar ijroiya qo'mitasi tomonidan ko'chirib keltirilgan ishchilarning bolalari uchun 37 kishiga pul yordami ko'rsatildi.

Ko'chirilgan fuqarolar oilalarining yashash sharoitlariga yordam berish maqsadida tekshiruv ishlari olib borildi, natijada Urganch shahrida 739 oila yoki 1955 nafar bolali aholi istiqomat qilishi aniqlandi. Tekshiruvdan oldin va keyin shahar ijroiya qo'mitasi tomonidan zarur yordam ko'rsatildi. 426 oilaga xonadonlar berildi. Ularga 12 910 rubl miqdorida bir martalik yordam puli ajratildi [10]. 151 ta oilaga yoqilg'i, 50 ta oilaga kiyim-kechak, poyabzal va boshqalar ajratildi.

Muassasa, tashkilot va korxonalarda ishlayotgan ko'plab evakuatsiya qilingan fuqarolarga yordam ko'rsatish tashkilotlar zimasi yuklatildi, masalan: Urganch Gorpromkombinat direktori Kovalyev, partiya qo'mitasi kotibi Xodayev, mahalliy qo'mita raisi Yevgeniyev kuzatuvda

ko'chirilgan aholi uchun qo'shimcha ravishda 31 kishilik yotoq, ko'rpa-to'shak, poyabzal va boshqalar yetkazib berilgan hamda har bir ishchiga 100 rubldan pul mablag'i ajratilgan.

Respublikamizning barcha viloyatlaridagi singari Xorazmda ham evakuatsiya qilingan barcha millat vakillari jumladan, beloruslarga katta yordam ko'rsatildi. Ular uy-joy, ish bilan ta'minlandi. Xorazm hududiga ko'chirib keltirilgan bolalar va aholining tinch yashashlari uchun barcha sharoitlar yaratildi. Bu yerga kelgan belorusiyaliklar shu yerdagi tub aholi bilan birga yashab quda anda bo'lishdi. Urush tugagandan keyin ham ular o'z vatanlariga ketmay yashab qolishdi.

O'rganilgan arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyotlar shuni tasdiqlaydiki, ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqi og'ir sharoitlarda bo'lsa ham evakuatsiya qilingan aholini qabul qilib bag'rikenglik, bolajonlik fazilatlarini ko'rsatdi. O'zlari qiynalib yashayotgan bo'lishiga qaramay, bir burda nonni ham boshqa millat vakillari bilan baham ko'rishdi. Uy – joy qurishdi, ularning yashashlari uchun barcha sharoitlarni yaratib berishdi. Respublikamizning barcha viloyatlariga kelgan oilalar, yetim-yesirlar va bolalarning ishga yaroqli qismi ishga joylashtirildi, bolalar viloyatda mavjud bolalar uylariga joylashtirildilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Турсунов Р. Х. Эвакуированные в Узбекистан. //Эшелоны идут на восток. Эвакуация в Узбекистан в годы великой отечественной войны. Сборник материалов международной конференции, посвящённой научной 75-летию великой победы. Оренбург-Ташкент.2019 г.– Б. 190;
2. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-1, Opis-3, Delo-105, List-84.
3. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-1, Opis-3, Delo-113, List-76.
4. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-1, Opis-3, Delo-105, List-3, 31.
5. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-1, Opis-3, Delo-105, List-3.
6. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-1, Opis-3, Delo-105, List-12
7. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-1, Opis-3, Delo-113, List-5
8. Turdiyev S. Ulug' vatan urushi yillarida O'zbekiston mehnatkashlarining ko'chirilib keltirilgan bolalarga g'amxo'rliqi. – T. "Fan". 1987. – B.44.
9. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-754, Opis-1, Delo-1, List-1.
10. Xorazm viloyati davlat arxivi. Fond-1, Opis-3, Delo-399, List-77.

UDC 94(47).084.4

PECULIARITIES OF THE REPRESSIVE POLICY CARRIED OUT BY THE SOVIETS IN KHOREZM

G. Khusainbekova, PhD, doc., Department of Methodology of Socio-Economic Sciences, KhVP Center

Аннотация. Мақолада социалистик мафкура ҳукмронлиги даврида Хоразмдаги маданий-маърифий муҳит кўриб чиқилади. Маданият методологияси ва унинг ривожланиши ўртасидаги қарама-қаршиликлар кўрсатилган.

Калит сўзлар: Хоразм маданияти, совет мафкураси, маданият арбоблари.

Аннотация. В статье исследуется культурно-образовательная среда Хорезма в период социалистической идеологии. Приведено противоречия между методологией культурк и ее развития.

Ключевые слова: культура Хорезма, советская идеология, репрессия.

Abstract. The article examines the cultural and educational environment of Khorezm during the period of socialist ideology. The contradiction between the methodology of culture and its development are presented.

Key words: Khorezm culture, Soviet ideology, repression

It is necessary to reflect the truth, the bitter truth, even in the deep and comprehensive study of the pitiful, sad and tragic pages of our history. One of the dreamy pages of our history is the repressive policy of the Soviets in Khorezm and its tragic consequences. The years of worshiping the personality of Stalin brought heavy burdens on the people of Khorezm. In 1937-1939 alone, more than 41,000 people were arrested by the "troikas" of the People's Commissariat of Internal Affairs of the Uzbek SSR. More than 37,000 of them were tried, 6,920 were shot.

The socio-political development of Uzbekistan took place in the USSR when the administrative command system with all its negative aspects was settled and strengthened, in short, it had a negative impact on the entire social and political life of the republic. There was such a serious factor that it was the absolute domination of the communist party with a class ideology in the political system of the Soviet sovereign state. The second half of the 1920s and 1930s was a period of extensive repression against those who opposed the regime. The non-party groups that brought together the patriotic leaders of the republic, named "Group of 18", "Inoghomovchilik", "Kasimovchilik", were exposed and discredited. The Soviet regime struck down many representatives of the national creative intelligentsia who spoke out against their leaders.

From August 10, 1937 to January 1, 1938, a total of 10,700 people were imprisoned in Uzbekistan, of which 3,613 people were sentenced to death under the 1st category, and 7,087 people were sentenced to 8-10 years of imprisonment under the 2nd category. Culture workers working in Uzbekistan at that time were not left out of these evils. One of them was Kurban Beregin from Khorezm, the chairman of the board of the State Publishing House of Uzbekistan. Kurban Beregin was born in December 1904 in the city of Khiva in the family of the miller Ollabergan. He studied at the old school from the age of 8-9, i.e. from 1912-1913. From 1917, he started studying at the madrasa. The victim has been working as a laborer since he was 12 years old. 16-year-old Kurban is brought up in an orphanage in Khiva and continues his studies. In 1920, the Khorezm Youth Union was founded. The victim also becomes a member of this union. The dream of devoting his whole life to the people and the Motherland began to ignite in his heart from that time. Q. Beregin was sent to study at the Communist University of the Peoples of the East in Moscow with the referral of the Central Committee of the Khorezm Komsomol. However, due to the fact that the climatic conditions here are not suitable for his health, Kurban returns to Khiva on the advice of doctors, and soon he is elected as the secretary of the city's Komsomol cell. Later, in the summer of 1924, Kurban Beregin was appointed as an instructor to the Central Committee of the Khorezm Komsomol. Q. Beregin took the work very seriously and did it seriously. He participated in plenums of district and city Komsomol committees, various conferences, gave lectures and speeches on various topics. Among them, "Educational work and fight against illiteracy", "Fight against marriage of young girls", "Life of young artisans" and others are very important. Taking into account his great passion for journalism, Khiva elected Beregin as an honorary correspondent in 1924 to cover the activities of the Khiva Komsomol organization. His poems "To Working Peasants", "Eastern Women", "Eastern Girl" and the article "Our Task" were published in 1924, and the important events of that time were expressed. No matter what front he was working on, he began to faithfully fulfill the instructions of the central committee and the instructions of the party. He went to the front line in the fight against religion and took the meaningless surname "Beregin" by "sawing" the word Allah from his surname. He considered the Soviet state to be his homeland. Kurban Beregin, who works honestly and earnestly for the construction of socialism, soon became known throughout the republic as a skilled organizer. In September 1933, he worked as the head of the publishing and press department of the Central Committee of the Republic of Uzbekistan. There is no doubt that numerous publications of scientific and artistic works created or translated by creative people of Uzbekistan will play an important role in increasing the cultural and educational level of the people, and in the formation of educated, knowledgeable intellectual potential generations. That is why Kurban Beregin, in his article in the joint issue of "Book and Revolution" magazine, which he edited during these years, in the joint issue of 9-10, 1933, wrote happily about the year-by-year growth of book publishing in the country. the figure was 11,952 soums. Kurban Beregin points out that the main reason for the development of book publishing and trade is the increase in the level of literary and scientific works, the improvement of book publishing techniques, the shortening of the publishing period, and the decrease in the price of books. Directly under his leadership, 1212 books in 20 titles were sent to Khorezm district in November 1934.

By the spring of 1938, 60 percent of the secretaries of the provincial, city and district party committees were imprisoned. At this point, it is necessary to dwell on the activities of Karim Boltaev and Davlat Rizaev from Khorezm, who dedicated themselves to public service. Karim Boltaev, who

was born in 1901 in the city of Khiva in a poor peasant family, was elected the first secretary of the Khiva District Komsomol Committee in January 1922. Later, Karim Boltaev, who was the first secretary of Khorezm Komsomol, was appointed the head of the Main Political Department of the USSR on February 16, 1924. In addition, Karim Boltaev works in Samarkand and Fergana regions. In August 1932, Karim Boltaev was appointed People's Commissar of Land Affairs of the Uzbek SSR.

Later, Karim Boltaev worked in Andijan for a year. On August 31, 1937, Karim Boltaev was recommended as the first secretary of the Karakalpakstan Oblast Party Committee. After arriving in the city of Tortkol on September 2, he began to work with a unique organization and business. But here he could not do what he intended. Karim Boltaev, who was imprisoned as an enemy of the people, was removed from the party after listening to the information of Stein, the head of the NKVD of the KK ASSR, at the office of the regional party committee held on October 11, 1937. Karim Boltaev's life ended tragically in October 1938. At the same time that the cult of personality was condemned and democratization started in the country, the case of Karim Boltaev was re-examined, he was found innocent, and he was fully acquitted in 1956.

During the period of repression, there were even cultural workers who committed suicide, saying that the accusations against them were wrong. One of them is Davlat Rizaev. He was born in February 1903 in the city of Urganch in a working family. Davlat, who is clever by nature, first studied in the old school, and later studied in the modern school of the new method.

At the beginning of 1922, Davlat Rizaev was appointed the head of the department of organizational affairs of the Central Committee of the Khorezm Komsomol, and a little later, he was elected the responsible secretary of the Central Committee. In May 1934, Davlat Rizaev was appointed deputy chairman of the Party Control Committee of the Central Committee of the CPSU (b) for Uzbekistan. During the period of 1935-1936, during the wide-scale inspection and replacement of party documents, Davlat Rizaev saw that many conscientious and businessmen were being punished on baseless charges, but he did not always have the opportunity to help them. Later, some of the actions of Davlat Rizaev were judged inappropriately and caused him to be severely punished.

No matter how hard the state tried to prove that Rizaev did not betray the cause of the people, he could not succeed, they did not believe him. A. Ikramov said that there were no revealing documents against Davlat Rizaev and there were only some rumours. Some time later, on August 3, 1937, Davlat Rizaev was arrested. He was subjected to unbearable torture in the hospital. As a result, Davlat Rizaev, who could not bear the pain and unfair slander, committed suicide on September 30, 1937. He wrote 2 letters before his death. One of the letters reads: "I have never been a nationalist or a Trotskyite. They wrote false instructions, tortured me for two months, and finally declared me a nationalist and a Trotskyist. I preferred death to this sentence." Davlat Rizaev wrote another letter to his wife.

REFERENCES:

1. Beregin Q. Tasks of cultural construction.// The sun of the revolution. 1929. No. 4.
2. Beregin Q. Results of liquidation of farms without milk in Khorezm Oktugu. - Samarkand: Tashkent, 1930.
3. Makhmudov M. Living figures. Films about victims of repression. -Tashkent: Uzbekistan, 1991.
4. Akhrorova Kh. I am not a nationalist. // People's Word, March 23, 2002.
5. F.R-34.-TASSR People's Commissariat of Education in UzRM.
6. F.R-86. Central Executive Committee of the Uzbek SSR.
7. F.R-71.-Central Executive Committee of the USSR.
8. In UzRM F.R-74.- Ministry of Land.
9. UzRMDA F.R-94.- Commissariat of Education of the Uzbek SSR.
10. Khorezm Region State Archive. F.9.9.-Khorazm department of public education.
11. Khorezm Region State Archive. F.249.-Khorazm Oblast Department of Culture.

ARABLAR TOMONIDAN FAR'ONANI BOSIB OLINISHI TARIXIGA OID "TARIXI AR-RUSUL VA-L-MULUK" ASARIDA KELITIRILGAN MA'LUMOTLAR VA ULARNING TAHLILI

E.A.Mahmudov, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada ilk bor Muhammad Jarir Tabariyning "Tarixi ar-rusul va-l-muluk" asari eski o'zbek tilidagi qo'lyozmasida keltirilgan Farg'ona vodiysidagi siyosiy jarayonlar, arablar istilosi davrida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Farg'ona, Arab xalifaligi, arab bosqinchiligi, koalitsiya, Nasr ibn Sayyor, Sharik, Nilon, Alutar, Arslon Tarxon, hokim, vassal, Talas jangi, Shimoliy podshohlik, Janubiy podshohlik.

Аннотация. В статье впервые рассматриваются политические процессы в Ферганской долине в период арабского завоевания, впервые описанные в старинной узбекской рукописи «История посланников и царств» Мухаммада Джарира Табари.

Ключевые слова: Фергана, Арабский халифат, арабское нашествие, коалиция, Наср ибн Саййяр, Шарик, Нилан, Алутар, Арслан тархан, наместник, вассал, битва при Таласе, Северное царство, Южное царство.

Abstract. The article examines for the first time the political processes in the Fergana Valley during the Arab conquest, as first described in the old Uzbek manuscript of Muhammad Jarir Tabari's "History of the Messengers and the Kingdoms".

Key words: Ferghana, Arab khalifat, Arab invasion, coalition, Nasr ibn Sayyor, Sharik, Nilan, Alutar, Arslan tarkhan, vice, vassal, battle of Talas, Northern kingdom, Southern kingdom.

Kirish. Arablar istilosi davri O'rta Osiyo, xususan, Farg'ona uchun ham jamiyatning barcha sohalarida katta o'zgarishlar zamon bo'ldi. Ushbu davr tarixini o'rganishda arab tilli manbalar asosiy tarixiy asarlar hisoblanadi. Ushbu manbalardan Muhammad Jarir Tabariyning "Tarixi ar-rusul va-l-muluk" asari arablar istilosi zamonida Farg'ona vodiysida yuz bergan voqealarni ancha mufassil yoritganligi bilan ajralib turadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Farg'ona tarixining VII-IX asrlar tarixi to'g'risida hikoya qiluvchi yana bir manbalar guruhi – arab tilida yozilgan tarixiy asarlar hisoblanadi. Ushbu manbalarga Balazuriyning (820 – 892) "Futuh al-buldon", Dinovariyning (828 – 896) "Kitob al-axbor at-tivol", YA'kubiyning (IX asr) "Ta'rix" va "Kitob al-buldon", Tabariy (839 – 923) qalamiga mansub "Tarixi ar-rusul va-l-muluk", Xurdodbehning (820 – 913) "Masolik al-mamolik", Al-Istaxriyning (850 – 934) "Kitob masolik va-l-mamolik", Ma'sudiyning (896 – 956) "Muruj az-zahab", Ibn al-Faqihning (IX – X asrlar) "Kitob axbor al-buldon", Ibn Asam al-Kufiyning (IX – X asrlar)ning "Kitob al-futuh", Ibn Havqal (X asr) tomonidan yozilgan "Kitob surat ul-arz", Ibn an-Nadim (X asr) qalamiga mansub "Kitob al-fihrist", Muqaddasiyning (947 – 1000) "Ahsan al-taqosim fi ma'rifat al-aqolim", Miskavayh (X – XI asrlar) tomonidan bitilgan "Tajarib al-umam", Utbiy (961 – 1037) tomonidan yozilgan "Tarixi Yaminiy", Najmuddin an-Nasafiyning (1067 – 1142) "Al-Kand fi zikri ulamoi Samarqand", As-Sam'oniyni (1113 – 1167) "Kitob al-ansob", Ibn al-Asirning (1160 – 1234) "Al-komil fi-t-tarix", Ibn al-Qiftiy (1172 – 1248) tomonidan bitilgan "Tarix al-hukamo", Yaqut Hamaviy (1179 – 1229) qalamiga mansub "Mu'jam al-buldon", Ibn Xalliqonning (1211 – 1282) "Vafoyot al-ayon va anbau al-zamon" asarlarini kiritishimiz mumkin.

Natijalar va muhokama. Abu Ja'far Muxammad ibn Jarir (v. 310/923 y.) kelib chiqishi fors bo'lib, Tabaristondagi Omul shahrida yashagan. Dastlabki ma'lumotni olgandan keyin u uzoq yillar davomida ilm izlab sayohat qilgan, xususan, Iroq, Suriya va Misr shaharlarida tahsil olgan. Umrining oxirgi yillarini u Bag'dodda, asosan, ilmiy izlanishlar va dars berib o'tkazdi. U tarix, fiqh va atafsir, shuningdek, she'riyat, tilshunoslik, nahv, odob, matematika va tibbiyot bilan shug'ullandi. Bizgacha uning turli sohalardagi 10 ta asari yetib kelgan. Ulardan 30 jildlik Qur'on tafsiri – «Jami' al-bayan fi tafsir al-Kur'an» («Qur'on tafsirini tushuntirish to'plami»), shuningdek, turli xil huquq maktablarining nazariyalarining tahliliga bag'ishlangan 4 jildlik «Kitab ixtilaf al-fukaxa» («Faqihlarning turli qarashlari haqida kitob») asari.

At-Tabariyning eng yirik va muhim tarixiy asari umumiy tarix uslubida yozilgan ko'p jildlik «Ta'rix ar-rusul va-muluk» («Payg'ambarlar va podshohlar tarixi») asari bo'lib, unda dunyoning yaratilganidan boshlab o'zining davriga qadar yuz bergan voqealar bayon etilgan. Asarning boshida payg'ambarlar, qadimgi podshohlar, Sosoniylar, Rim va Vizantiya imperatorlari haqida so'z yuritilgan. Keyin Muhammad payg'ambar, xalifalar, Umaviylar va Abbosiylar haqida ma'lumot keltirilgan. Asar yilnoma shaklida davriy tartibda tuzilgan, voqealar bayoni 302/915 yilga qadar berilgan.

Xorazmlik tarixchi Muhammad Yusuf ibn Bobojonbek Bayoniy tomonidan 1893-1894-yillarda Bala'miy tomonidan fors tiliga o'girilgan Muhammad Jarir Tabariyning «Tarixi ar-rusul va-l-muluk» asari eski o'zbek tiliga tarjima qilinadi [2]. Muhammad Yusuf ibn Bobojonbek Bayoniy tomonidan amalga oshirilgan tarjimada Farg'ona haqidagi ma'lumotlar hijriy 712/713-yildan boshlab uchraydi. Bundan tarjimon Bala'miy tomonidan fors tiliga o'girilgan Muhammad Jarir Tabariyning «Tarixi ar-rusul va-l-muluk» asarini erkin tarjima qilganligini bilishimiz mumkin. Sababi VII asr o'rtalariga oid Farg'ona haqidagi ma'lumotlar arab tilidagi matnda ham, fors tilidagi tarjimada ham uchratishimiz mumkin. Quyida tarjimaning Farg'onaga oid qismlari tabdilini keltiramiz:

Hijriy 94-yil

Qutaybaning Joj va Farg'onaning g'azotig'a borg'onining bayonidadur.

Vaqtiki, to'qson to'rtloninchi yil kirib erdi, Qutayba Joj (جوج) va Farg'ona (فرغانى) ning g'azotig'a borur bo'ldi. Marvdin azm qilib ul tarafg'a daryoi Jayxundin o'tub, mardmoni Kesh va Xvorazm va Naxshobdin lashkar olib yigirma ming kishi bulardin rost bo'lub, Qutayba bila Samarqandg'a keldilar. Va bu yigirma ming kishini Joj¹ tarafig'a ravona qilib, o'zi Farg'onag'a keldi, to' Xojandg'a (خجند) bordi va mardmoni Farg'ona jangg'a orasta bo'ldilar. Va bisyor janglar qildilarki, hech kun yo'q erdiki, jang qilmaydurg'on. Va hamisha zafar musulmonlarga bo'lur erdi. Bas, bir kun musulonlarning ko'nglig'a g'am va qo'rqinch tushdi. Va jangdin dilkir (دلگیر) bo'lib o'lturdilar. Va bir mardi (مردی) yuqoridin qarab ko'rdiki, musulmonda judo judo (جدا جدا) bo'lib, farokanda bo'libdurlar. Aytidiki, Vallohi bukun dushmanlar sari borg'aymiz, toki alar rasvo bo'lg'aylar. Yana bir mardi (مردی) oni bila ham pahluturg'on (پهلوتورغان) erdi. Aytidiki, ondog' dimagilki, bizlar surox (سوراخ) ichidagi karmg'a (کرم) o'xshaydurimiz. Bir murg'i (مرغی) chap va rostdin uchsa ma'lum bo'lur. Va bu bobdur foldinki, har vaqtiki lashkarg'a bir joyg'a bormoq kerak bo'lsa, murg'i o'ng tarafdin uchsa fol nikdur (نیک), va agar chap tarafdin uchsa fol baddur (yomondur). Biz bundin hech andisha qilmaydurimiz va joyki bo'lcha jang qiladurimiz. Shumg'a (شوم) o'xshash ikki kiyikning yurganini fol qildilar. Bas, Qutayba shaharning atrofini ixota qilib, mahkam tutdi. Bas, alar bildilarki, kor ishg'oldadur (کار اشکالده). Bas, har yil mole muayyan bila sulx qildilar. Ersa Qutayba Farg'onadin Koshong'a (کاشان) yuz kelturdi. Va ul Koshon shahristone Farg'onadindur. Va alar ham Qutayba bila sulx qilib, bisyor mol g'animat bila Qutayba Marvg'a qaytib keldi [2: 588b].

Ibn A'sam ko'ra al-Hajjoj o'rniga al-Iroq voliysi etib tayinlangan Ya-zid ibn Abu Kabsha Qutayba ibn Muslimga maktub yozib, unga Farg'onaga yurish qilishni buyurdi. Qutayba qo'shin bilan yana yo'lga chiqib, Farg'onaga yetib keldi va odamlarni o'ldira boshladi, bolalarini esa asirga oldi. Keyin u as-Sin chegarasida joylashgan bir tog' darasiga yetib bordi. Arablar Farg'onada katta o'ljani qo'lga kiritdilar. Qutayba Boshak (باشك) ismli Farg'ona podshohi turgan qal'a yoniga keldi. Qal'a ichida uzoq vaqt jang olib borish uchun kerak bo'ladigan hamma narsa yig'ilgan edi. Qutayba o'sha qal'ani 7 oy davomida qamal qildi. Keyin Qutayba uni aldov yo'li bilan omonlik kafolatisiz qal'adan tashqariga chiqarishga muvaffaq bo'ldi. Qutayba yana so'ziga xiyonat qilib, uni o'ldirdi va uning hamma mol-mulkiga ega bo'ldi. U o'ljaning 1/5 qismi (xums) ni ajratib, Yazid ibn Abu Kabshaga yubordi, qolganini esa askarlariga bo'lib berdi [1: 249 – 250]. Бу маълумотни Ибн Хаййот ҳам қисқача келтирган [4: 83]. Ibn Xayyotga ko'ra, Qutayba ibn Muslim Farg'onada bir qancha qal'alarni qo'lga kiritdi [4: 83]. al-Maqdisiyga ko'ra, Qutayba Farg'ona va Xorazmdan jami 100 ming bosh qul olib ketdi, ular-ning hammasi bolalar va qizlar edi, ichida birorta ham yoshi kattasi yo'q edi [5 VI: 38]. Lekin Qutayba Farg'onadan ketmagan va o'sha yerda o'ldirilgan.

¹ Asl matnda Xajjoj (حجاج) holatida yozilgan.

Hijriy 95-yil

Xajjoj bin Yusuf Said bin Jarirni o'lturganining bayonidadur.

Vaqtiki, to'qson beshloninchi yil doxil bo'lib erdi, Xajjoj Zolim vafot topdi. Mohi ramazondin besh kun qolg'on erdi. Va umri ellik to'rt yil erdi va yigirma yil amiri Iroq bo'ldi. Va bu yilda Abdulloh bin Ali bin Muhammad bin Abdulloh bin Abbos onadin vujudg'a keldilar. Va Bu Abdulloh Abu Davoniqdur laqabi bila xalifai mansur atarlar. Vaqtiki Xajjoj o'lub erdi Valid bin Abdulmalik Yazid bin Abokishni viloyati Iroqg'a, Kufa va Basrag'a amir qildi. Bu yilda Qutayba bin Muslim Xajjoj farmoni bila Farg'onaning g'azotig'a bordi [2: 591a].

Qutayba bin Muslimning Xurosonda Sulaymong'a osiy bo'lg'onining bayonidadur.

Vaqtiki, ey Qutayba bu noma sanga yetushsa sur'at va iztirob bila kerakkim Farg'onag'a borg'aysan va ondin shahristone Ching'a ham borg'aysan, va koringda iztirob qilg'aysan. Man saning itoatingdin ogohdurman va sani tez o'zing'a yovuq (ياوق) qilurman va martabalariningni baland qilg'ayman. Bas, Qutayba sipoh va lashkar jam qilib, bu nomani alarg'a ham o'qidi va farmon qildi to safarg'a jabduq (جابدوق) qilg'aylar. Ammo bu xabar Sulaymong'a yetushdi, ersa Sulaymon Yazid bin Muxallabg'a noma qilib, oni Basradin o'zig'a talab qilib aytdiki, Qutayba qo'rqubdur, sani Xurosong'a amir bo'lmoqlig'ingdin, emdi (endi) tadbir uldurki, onga noma yozg'aysan va aytg'aysanki, Farg'onag'a borg'aning yaxshi tadbir va savob, emdi ul tarafdag'i qal'a va navohiylarni (نواحي) kushoda (كشاده) qilg'oysan [2: 593a].

Jabroil bin Yahyog'a hukumati Xurosonni berib yuborgonining bayoni.

Vaqtiki, Abu Muslimni o'lturib erdi. Abu Ja'far o'z tobe'laridin Jabroil bin Yahyo otlig' birovni chorlab, hukumati Xurosonni berib yubordi. Va hamma Xuroson onga rost turdi. Bas ondin befomoni Abu Ja'far Samarqand va Buxoro sari azm qildi. Va Xurosonda o'rnig'a noib qildi. Ul kun Samarqand Maqna'ning (مقنع) qo'lida erdiki, shohi turk va Farg'ona erdi [2: 634a].

Xulosa qilib aytganda, Muhammad Jarir Tabariyning "Tarixi ar-rusul va-l-muluk" asari Farg'ona vodiysining arablar istilosi davri tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Nisbatan keyingi davrda yozilgan bo'lishiga qaramasdan unda keltirilgan ma'lumotlar o'zidan avvalgi arab tilli manbalarda uchramaydigan voqealarni aks ettirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абу-л-Аббос Аҳмад Ибн Йаҳйо Ал-Балозурий. Футуҳ ал-булдон. (Хуросоннинг фатҳ этилиши) / Сўз боши, араб тилидан таржима, шарҳлар, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.С. Камолиддин. – Тошкент, 2017. – 440 б.
2. Muhammad Jarir at-Tabariy. O'zR. FA ShQM. Inv. №1229. Eski o'zbek tilida. 679 l.
3. Abu Muhammad Ahmad ibn A'tham al-Kufi. Kitab al-Futuh / Ed. by Sayyid 'Abdul Wahab Bukhari (First Edition). I – VIII volumes. Hyderabad: Osmaniya University, 1388 1390 – 1390/1968 – 1970.
4. Абу 'Умар Халифа ибн Хаййот ал-Лайсий ал-'Усфурий. Та'рих Халифа ибн Хаййот / Акрам Зийо ал-'Умарий нашри. Димашк – Байрут: Дор ал-Қалам – Му'ассасат ар-Рисола, 1397/1977 ([http:// www.shamela.ws](http://www.shamela.ws)).
5. Motahhar ben Tahir el-Maqdisi. Le Livre de la Création et de l'Histoire attribué a Abou-Zéid Ahmed ben Sahl el-Balkhi / Publié et traduit d'après le Manuscrit de Constantinople par M.Cl. Huart. Tome Sixième. Paris: Editions Ernest Leroux, 1919.

UO'K 9 (575.3)+891.550.09

SHAYBONIYLAR DAVRIDA JIZZAX VOHASI TARIXIDAN

B.N. Mirzayev, PhD, University of business and science nodavlat ta'lim universiteti Toshkent filiali, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jizzax vohasining shayboniylar davridagi tarixi, xususan, Muhammad Shayboniyxon tomonidan Jizzax vohasining egallanishi va Jizzaxga tayinlangan Bobo Pishag'oriy, Abdullatif sulton, Gadoyxonlarning boshqaruvi, ularning vohada amalga oshirgan ishlari manbalardagi ma'lumotlar asosida bayon etiladi.

Kalit so'zlar: Jizzax vohasi, Jizzax, Zomin, Sabot, O'ratega, Muhammad Shayboniyxon, Bobur mirzo, Xonikaxon, Bobo Pishag'oriy, Ko'chkinchixon, Abdullatif sulton, Gadoyxon

Аннотация. В данной статье описана история Джизакского оазиса в период Шайбани, в частности, оккупация Джизакского оазиса Мухаммад Шайбани-ханом и управление

назначенными в Джизак Баба Пишагари, Абдуллатиф Султаном Гадоиханами, их работа в оазисе. описано на основе информации в источниках.

Ключевые слова: Джизакский оазис, Джизак, Зомин, Сабо, Оратеп, Мухаммад Шайбани-хан, Бабур-Мирза, Ханика-хан, Баба Пишагари, Кочкинчи-хан, Абдуллатиф Султан, Гадои-хан.

Abstract. This article describes the history of the Jizzakh oasis during the Shaybani period, in particular, the occupation of the Jizzakh oasis by Muhammad Shaibani Khan and the administration of Baba Pishaghari, Abdullatif Sultan, Gadoykhans appointed to Jizzakh, their work in the oasis is described based on the information in the sources.

Key words: Jizzakh oasis, Jizzakh, Zomin, Sabot, Oratepa, Muhammad Shaibani Khan, Babur Mirza, Khanika Khan, Baba Pishaghari, Kochkinchi Khan, Abdullatif Sultan, Gadoy Khan.

Temuriylar davrida mamlakat obodonchiligini ta'minlashda katta shaharsozlik ishlari olib borilganidek, shayboniylar davrida ham bunyodkorlik ishlari davom ettirilib, ayniqsa, poytaxt Buxoroga katta e'tibor berilgan. Ko'p yodgorlik majmualarning shakllanishi aynan shu davrga to'g'ri keladi. Zero, to'liq o'rganilmagan qancha-qancha tarixiy yodgorliklarni turizm yo'nalishlari ro'yhatiga kiritish hamda o'rganish dolzarb vazifa sifatida belgilandi[1,346]. Shundan kelib chiqib, o'tmish davr tarixiy manbalaridagi ma'lumotlar asosida so'nggi o'rta asrlar davrida O'rta Osiyo shaharsozlik tarixini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, XV asr oxiri XVI asr boshida O'rta Osiyo, ikki daryo oralig'iga Shayboniixon boshliq Dashti-Qipchoq aholisi ommaviy tarzda ko'chib kela boshlagan va keyinchalik ularning katta qismi qulay vohalarga o'troqlashgan. Bu o'troqlashuv jarayonlari Jizzax vohasida ham faol kechgan[2,342]. Jizzax vohasining sharqiy, shimoliy, shimoliy-g'arbiy hududlariga o'zbek urug'ining yuz, qirq, saroy qabilalari o'troqlashgan, natijada vohaning o'zlashtirishi o'z nihoyasiga yetgan. O'troqlashuv va mahalliy aholi bilan aralashuv natijasida voha xalqlarining shahar va qishloq madaniyati, iqtisodiy hayot, moddiy va ma'naviy turmush tarzi, xo'jalik yuritish usullari, ayniqsa siyosiy tarixi yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'lgan [3, 7-8]. 1480-yilda Muhammad Shayboniixon (1501 – 1510) bobosi Abulxayrxon (1428 – 1468) tomonidan Dashti Qipchoqda tuzilgan va uning vafotidan so'ng tarqab ketgan "O'zbeklar mamlakati"ni qayta tiklaydi. Aynan Abulxayrxon 1428 yilda mazkur dasht hududidagi aslzoda-bekzodalardan tashkil topgan harbiy guruxlarni birlashtirib, aslzoda beklarning harbiy davlatini barpo etgan va bu ishda u asosan mang'it qavmlariga tayangan edi[4,478-479]. Shu bois bu yerda harbiylashgan chorvador aslzoda-bekzodalarga nisbat berilmoqda. «O'zbek eli», «O'zbek davlati»ning tashkil topishi munosabati bilan, XV asrdan boshlab, u davlatning hukmdori Muxammad Shayboniixon yetakchiligidagi turkmo'g'ul qabilalari Movarounnahr va Xurosonda ichki siyosiy kurashlar avj olgan bir davrda Shaybon ulusi (Ural, Sirdaryo va Chu daryo vodiysi atroflari)dagi o'zaro ichki kurashlarga ham barham berib, Movarounnahr va Xurosonga e'tiborini qaratadi[5,15-16]. Shayboniixon Movarounnahrda yerlarni bosib olishda, bu yerdagi muhim strategik shaharlar hisoblanmish Samarqand, Buxoro, Toshkent bilan bir qatorda Jizzax va vohada joylashgan Zomin, Ravot, Sabot, Yom, O'ratepani egallashga alohida e'tibor beradi. Chunki bu hududlar strategik muhim va yirik shaharlari hisoblanmish Toshkent, Farg'ona vodiysi va Samarqand o'rtasida darvoza va ayni bir vaqtda tayanch markazlar edi[6,57-58].

Shayboniixonning Jizzax, Zomin, O'ratepa hududlariga yurishi 1501-yilda bo'lib o'tadi. Unga ko'ra Shayboniixonning temuriylardan tortib olgan Samarqandni Bobur mirzo 1500-yilda egalashga muvaffaq bo'ladi. Oqibatda Shayboniixon Buxoroga chekinadi va har ikki tomon bo'lg'usi hal qiluvchi jangga tayyorlana boshlaydi. Bobur mirzo Toshkent hokimi Sulton Mahmudxondan yordam so'raydi. Bunga javoban Sulton Mamudxon 1501-yilda Bobur mirzoga o'z qo'shini bilan yordamga keladi. U yordam manzili sifatida Jizzaxda turadi.

O'z navbatida shuni aytish lozimki, XVI asrning boshlariga oid Muhammad Solihning (1455-1535 y.) «Shayboniynoma»sida Jizzax haqida ancha ma'lumotlar keltirilgan. Jizzax Shayboniixon yoki unga muxolif kuchlarning lashkargohi, muhim harbiy strategik makon sifatida ta'riflanadi. Xususan, Shayboniixon «Samarqandni olg'an yilining qishinda mo'g'ul ustig'a cherik tortib

Xonikaxonni viloyatlarin, Shahruhiyani chopturg'onda» uning lashkari Jizzax qal'asiga to'planadi[3, 24-25].

Bordi xon qal'ai Dizzaq sori,
Saltanat ahli mulozim bori [7, 125-126].

Yuqorida ta'qidlaganidek, bu davrda Jizzaxning qulay harbiy strategik imkoniyatlaridan nafaqat Shayboniyxon, balki unga qarshi, muxolif kuchlar ham foydalanishga harakat qilishgan. Xususan, 1501, 1502 yillarda Samarqand qamalida uzoq muddat qolib ketib, tashqaridan harbiy ko'mak kutib yotgan Bobur Mirzoga Toshkentdan Xonikaxon, Farg'onadan amir Tanbal yordam berishga ahd qilishadi va Samarqand sari lashkar tortishib, Jizzaxda uchrashishadi.

Kim yurib Xonika kelgan bo'ldi,
Mulki Dizzah cherikidin to'ldi ...
Ittifoq ayladi Tanbal ham ango,

Shart so'zini dedi mahkam ango [7, 93]. Lekin, «Shayboniynoma» muallifi to'g'ri ta'kidlaganidek, ikki o'rtada jang sodir bo'lmaydi. Xonikaxon va Tanbal qo'shini orqaga qaytib ketadi, natijada bir qancha muddatdan so'ng, 1501-yilda Samarqand jangida Bobur mirzo Shayboniyxondan mag'lubiyatga uchraydi. Oqibatda Bobur mirzo Samarqandni tashlab, Toshkent hukmdori Sulton Mahmudxon yurtiga panohtan izlab yo'lga tushadi.

Chun xalos o'ldi qobaldin ul shoh,
Qildi Xonika degan xonga panohtan.

Holbuki, Bobur mirzo "Boburnomada" Ilono'tdi (Ilono'tti - Nurota va Morguzar tog'lari orasidagi tor dara bo'lib, Zarafshon vohasini Ustrushona, Choch-Iloq, Farg'ona bilan bog'lovchi yagona yo'l shu yerdan o'tgan. Daraning sharqiy qismi Jizzaxdan 13 km janubiy-g'arbda joylashgan. Ilono'ttining umumiy uzunligi 12 km.ni tashkil qiladi) orqali Jizzaxga kelgani, u yerda Do'ldoylar oilasida 3 – 4 kun mehmon bo'lgani haqida qayd etiladi[8,83-84]. So'ngra Bobur mirzo Zomin muzofoti mavzalaridan bo'lgan Pashag'orga ham kirib, u yerda Otun (o'z enagasi)ni uchratgani, u yerdan to'g'ri O'ratepaga borib, Daxkat (Dizak)ga joylashganini yozadi. Bu haqda "Tarixi elchi Nizomshoh" asarida ham uchratish mumkin [9,150-151]. Bobur mirzoning yengilishi, Shayboniyxonning yana qayta Samarqandni egallashi, Shayboniyxon qudratining ortishiga va Jizzax, Zomin muzofotlarining himoyasiz qolishiga olib keldi. Oqibatda Shayboniyxonning bu hududlarga yurish qilish imkonini berdi[6,58].

Darhaqiqat, Hofiz Muhammad do'ldoy Sulton Malik Qoshg'ariyning o'g'li, Ahmad Xo'jabekning ukasi bo'lib, eshik og'asi lavozimida Farg'onaga yuborilgan. Keyinroq Samarqandga Sulton Ahmad Mirzo xizmatiga jo'nagan va bir muncha vaqt o'tgach O'ratepa begi lavozimini olgan. Toshkentdagi mag'lubiyatdan so'ng Umarshayx Mirzo Samarqandga yurish qiladi va yurish chog'ida O'ratepa begi Hofiz Muhammad do'ldoy unga O'ratepa taxtini peshkash qilib uning xizmatiga kiradi. Samarqandni Sulton Ahmad Mirzodan tortib olgan Sulton Mahmudxon Hafiz Muhammad do'ldoyga Mirzaxonni tarbiyasini ishonib topshiradi va buning evaziga Jizzax bekligini unga in'om etadi.

Bobur keyingi 1501-1502 yillar voqealarini yozar ekan buni quyidagi so'zlar bilan «... Bu paytda Dizakda Hafiz Muhammadbek do'ldoyning o'g'li Tohir do'ldoy edi» deb tasdiqlaydi. Hafiz Muhammad do'ldoy Hindiston orqali haj safariga chiqadi va yo'lda vafot etadi. Uning o'rniga o'g'li Tohir do'ldoy Jizzax hokimi bo'lib qoladi. Demak, Bobur ajdodlari bilan Tohir do'ldoy ajdodlarining tarixan yaxshi munosabati sababli Shayboniyxondan cho'chimay Jizzax hokimi quvg'indagi Boburni yaxshi munosabatda kutib olganligi haqida tadqiqotda kuzatilgan[3, 52]. XVI asrning boshida Jizzax hududi tom ma'noda lashkargoh sifatida muhim strategik hudud bo'lganligini ko'rish mumkin. Chunki bu davrda Shayboniyxon qo'shinlari va temuriy shahzodalar o'rtasida toj-taxt uchun jiddiy harbiy to'qnashuvlar avjiga chiqqan edi. Muhammad Solih o'z asarida dastlab Jizzax mulki Shayboniyxonga qarshi kuchlar, ittifoqchilar Xonikaxon va Ahmad tanbal qo'shinlari bilan to'lib-toshganligi haqida yozadi, keyinchalik esa Shayboniyxonni Jizzaxga «butun saltanat, mulozimlar ahli bilan borganligini qayd etadi[7, 94-95]. Bu voqealar 1501-1502 yillarda sodir bo'ladi. Demak Jizzaxni Shayboniyxon o'ziga 1502-1503 yillarda Samarqandni o'z poytaxtiga aylantirgandan so'ng

bo'ysundirgan. Lekin bu davrda Jizzaxda kim hokim lavozimida turgani haqida manbalarda qayd etilmagan.

O'sha davrda shayboniylar davrida shakllangan uluslar tizimini ba'zi olimlar XIV-XV asrlarda Rusda vujudga kelgan udel boshqaruv tizimining o'zginasini eslatadi deb hisoblashgan. Davlat bir necha yirik uluslarga bo'linib, uluslar o'z navbatida yana maydaroq uluslarga bo'linib boshqarilganligi tadqiqot jarayonida o'z ifodasini topdi.

O'z o'rnida yana shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, dastlabki shayboniy hukmdorlar davrida davlat boshqaruvi ma'muriy jihatdan viloyat va tumanlarga bo'lingan. Davlat boshqaruvida o'ziga xos an'ana va qonunlar o'rnatilgan bo'lib, joylardagi yuqori mansabga ega bo'lgan zodagonlar davlat boshlig'i tomonidan hokimlikka ko'tarilgan. Shuningdek, mamlakatga qarashli viloyatlarga qo'yilgan hokimlarga ham katta vakolatlar berilganligidan kelib chiqib, ko'p hokimliklar suiste'molliklarga yo'l qo'yganligi va buning natijasida o'sha mulklardagi aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanmaganligi kuzatiladi. Bu borada esa "Shajarai turk" asarida yozilishicha, "Muhammad Shayboniyxon Xurosonni Sulton Husayn Mirzo o'g'lonlari (Badiuzzamon va Muzaffar)ning qo'lidan olgach, ushbu mamlakatga qarashli bo'lgan Urganchga o'z dorug'asi (hokimi)ni yuborgan"ligi va keyinchalik esa Muhammad Shayboniyxonning Marvdagi vafotini eshitgan Urganchga qo'yilgan hokim tashlab uni chiqqanligi [10,120]ni ko'rish mumkin.

1503-yilda Shayboniyxon istilosi muqarrarligini anglagan O'ratepa hokimi Muhammad Husayn Mirzo shaharni tashlab Kuhistonga qochgach, Shayboniyxon O'ratepani jangsiz qo'lga kiritadi va Abdulla Balxiyning e'tirof etishicha, Xoja G'ozi mang'itni hokim etib tayinlaydi. Aynan 1503-yili qish fasli qattiq sovuq bo'lgani sababli Shayboniyxon tomonidan amalga oshiriladigan keyingi yurish sifatida ko'zda tutilgan Shohruxiyni egallash biroz muddatga to'xtatiladi. Shu tariqa Shayboniyxonning Jizzax, Zomin, O'ratepa hududlariga amalga oshirgan yurishi natijasida Jizzax, Zomin egallandi va shu davrdan Jizzax vohasi shayboniylar sulolasi boshqaruvi ostidagi muzofotlaridan biriga aylandi. Shayboniyxon qo'shini bilan yoz faslida yurishni boshlaydi va Jizzaxdan orqali, Zomin muzofotidagi Sabotdan o'tadi. Bu voqeani Muhammad Solih quyidagicha tariflaydi.

Kim: "O'ratepaga jam bo'lsinlar"

Dashti Sabot aro o'tsinlar.

Yana lashkar bari jam o'ldi,

Dashti Sabot lashkardin to'ldi [7, 130].

Shayboniyxon O'ratepa tomon yurish qilar ekan, Zominning so'lim tabiati va musaffo havosi unga yoqib qoladi. Askarlarga istehkom tikib bir necha kun hordiq chiqarish haqida buyruq beradi. Buni Muhammad Solihning "Shayboniynoma" asaridan olingan quyidagi misol tasdiqlaydi.

Sabza ustida yoyildi lashkar,

oq chechak yanglig' ochildi chodar.

Asm zebo bo'lib edi ul dasht,

Kobili sayr edi-yu gulgash.

Lola ustida tikib chodarlal,

Qildilar aysh pari paykarlar[7, 131-132].

Zomin muzofotidagi Sabot dashtida bir necha kun xordiq chiqargan Shayboniyxon askarlari O'ratepa qal'asiga hech qayerda to'xtamay to'g'ri kirib boradilar. Bu vaqtda O'ratepa hokimi Xonikaxon (Sulton Mahmudxon)ning noibi Muhammad Husayn Ko'ragon edi. O'ratepa bu vaqtda Ustrushonadagi eng mustahkam qal'alardan biri bo'lib, Muhammad Solih "Shayboniynoma" asarida bergan ma'lumotlarga qaraganda, shahar (qal'a) mustahkam devor bilan o'ralgan, devorlari suv to'ldirilgan xandaqlar bilan ihotalangan, qal'a himoyasida 2 ming askar bo'lgan [7, 132]. Shayboniyxon amalga oshirgan uzoq vaqtlik qamaldan so'ng Muhammad Husayn Ko'ragon sulh so'rashga majbur bo'ladi. Evaziga Xonikaxonga elchi bo'lib borib, Shayboniyxon bilan sulh tuzishga ko'ndirishini aytadi. Shayboniyxon vaqtinchalik O'ratepaga Muhammad Husayn Ko'ragon hokimligicha qoldiradi. Ammo 1503-yilda Xonikaxon va unga yordam berish maqsadida kelgan Mo'g'uliston xoni Olachaxon (Olachaxon — Mo'g'iliston xoni Yunusxonning yana bir o'g'li, Sulton Mahmudxonning ukasi, asl ismi Sulton Ahmadxon ("Tarixi Rashidiy" asari muallifi Mirzo

Muhammad Haydar Ayoziy uni Olachaxon nomi bilan tilga oladi. Bu vaqtda u Mo'g'ulistonni katta o'g'li Sulton Mansurxonga tashlab, akasiga yordamga kelgan edi)larning Bobur mirzoga xiyonat qilib, Andijon taxtini egallab olgan amaldor Ahmad Tanbalga qarshi hujum qilib Andijonni jiyani, Bobur mirzoga olib berish uchun Toshkentdagi asosiy qo'shından ayrilganligidan foydalanib, Shayboniyxon ular ustiga qo'shin tortadi va g'alaba qozonadi. Shundan so'ng ularga bu vaqtda yordam berayotgan O'ratepani to'liq o'ziga bo'ysundiradi. Ba'zi mutaxassislar bu davrda Zomin, Yom, Peshog'or, Jizzax va O'ratepa hududlari Xoja G'ozini mang'itni hokim etib tayinlanganligi haqida e'tirof etadilar[11,32]. Shu tarzda Shayboniyxon Jizzax vohasidagi barcha qal'alarini egallaydi. Ammo, Jizzax vohasining Jizzax, Zomin va boshqa qal'alariga kimni hokim qilib tayinlagani asarlarda uchramaydi. Shunday bo'lsada, manbalarda ta'kidlanishicha, Shayboniyxon bosib olgan hududlarini o'z yaqinlariga inom etar ekan, tarkibida Jizzax vohasi mavjud bo'lgan Samarqand viloyatini Ko'chkunchixonga doimiy merosiy mulk etib beradi.

1510-yilda Shayboniyxon Marv ostonasida Eron shohi Ismoil I (1487-1524) tomonidan mag'lub etilib, o'ldirilgandan so'ng qisqa muddatga Toshkent hokimi Suyunchxoja, undan so'ng sulolaning eng yoshi ulug'i Ko'chkinchixon 1510-1530 xon qilib ko'tariladi[12,515-517]. Lekin so'nggi temuriyzoda Bobur mirzo 1511-yilda shayboniyzodalar qo'shini ustidan g'alaba qozonib, shu yilning oktyabr oyida Eron shohi Ismoil I Safaviy yordami bilan Samarqandni egallaydi. Shundan so'ng, Movarounnahr hududlari bir muddat yana Bobur mirzo qo'lga o'tadi va hududlarga o'ziga sodiq amaldorlarini qo'yadi. Jumladan, Zomin muzofotidagi Pishag'or qishlog'ida tug'ilgan va keyingi davrda Bobur mirzoga sadoqat bilan xizmat qilgan Bobo Pashag'oriyga (Mavlono Bobo Pashag'oriy — Hozirgi Pishag'or qishlog'ida tug'iladi. Keyingi davrda ukasi Bobo Shayx bilan Bobur mirzoga sodiq xizmat qiladi. Shayboniyzodalar Turon taxtini qayta egallagach, Bobur mirzo bilan Kobulga ketadi. O'sha joyda hijriy 921/1515 – 1516-yillarda isyonga aralashib qoladi) Samarqand, O'ratepa va Ko'histonning to'rdan bir qismi hokimligi beriladi[13,503]. Natijada Jizzax vohasida uning hukmdorligi qaror topadi. “Abdullanoma” asarida yozilishicha, Bobur mirzoning hududagi hukmronligi atigi 8 oy davom etadi [14,60-61]. Chunki mahalliy aholi tomonidan Bobur mirzo bu safar qo'llanmagan edi. “Abdullanoma”, “Tarixi elchi Nizomshoh” va Tarixiy Rashidiy” asarlarida Bobur mirzoning shia - qizilboshlilar sardori Ismoil Safaviyni oliy hukmdor deb e'lon qilishi, Eron askarlarining Turonda olib qolinishi va ularning mahalliy aholiga o'tkazgan tazyiqlari sabab bo'lgan deb hisoblash mumkin. Shu bois Bobur mirzo Shayboniyxon jiyani sanaligan Ubaydulla Sulton tomonidan mag'lub etiladi. Shundan so'ng hamma sultonlar viloyatlarni taqsimlashni Jonibek Sultonga topshiradilar. U Shayboniyxon davrida bo'lingan suvurg'ol shakldagi joylarni yana o'z egallariga topshiradi. Shu asosda Toshkent Suyunchxoja, Samarqand Ko'chkunchixonga beriladi. Shu tariqa, Samarqand viloyati tarkibida bo'lgan Jizzax vohasida Ko'chkunchixon hukmronligi qaror topadi [15]. Ko'chkinchixon ayni paytda Jizzax vohasini boshqarishni o'g'li Abdullatif sultonga [14,358] ishonib topshiradi.

Ko'chkunchixon nomi tarixda xongina emas, adabiyot, fan va madaniyat homiysi sifatida ham qolganligini ham e'tirof etish joizdir. Xususan, manbada aytilishicha, “Ko'chkunchixon Samarqandda davlat boshqaruviga kirishgan ilk kunlarining birida shahar ahli va binolarini ko'rmoq istagida o'zi o'tirgan qasrining oftob misol tomi ustiga chiqib o'tirgach, qal'aning o'ng-so'l tomoniga qarab, juda ko'p uy va son-sanoqsiz koshonalarini ko'rib, vaziriga shunday deganki, - “Agar bu ko'rinayotgan barcha ayvon va uylar bizga qarashli bo'lsa, har uydin bir tovoq va bitta non chiqarilsa, lashkar oziq-ovqati uchun yetarli bo'lishini, qo'shin uchun ortiqcha xarajat qilib o'tirmasligini”[16,154-155] ta'kidlab o'tgan ekan. Bundan anglash mumkinki, mazkur hukmdor uzoq dasht kishisi bo'lsada xalqi farovonligi yo'lida ham e'tabor qaratganligini ko'rish mumkin. Ko'chkunchixon hijriy 936-yil rabiussaniy oyining yigirma beshinchisi (1529-yil 21-oktabr)da Ubaydulloh sulton tomonidan Hirot egallangan yilida vafot etadi. Ko'chkunchixon uch nafar farzandlari va bir necha nabiralari qoldi [16,154-155]. Ko'chkinchixonning o'limidan so'ng uning o'g'li Abu Sa'id sulton davlat boshqaruvi tepasiga keladi. Hijriy 936-yil rabiussaniy oyining yigirma beshinchisi (1529-yil)da Ubaydulloh sulton Hiroti egallashi arafasida Ko'chkunchixonning vafot etganligi to'g'risidagi xabarni eshitishi bilanoq Samarqandga tashrif buyurib, ushbu ta'ziya marosimida qatnashadi. Marosim tugagach, Abu Sa'id sultonning egnidagi a'zadorlik libosini yechib,

o'sha yilning jumadilavval oyining birinchi sanasi (1530-yil) juma kunida yoshi ulug'ligi sabab xonlik taxtiga o'tkazilib, juma namozida uning nomiga xutba o'qittiriladi, hattoki uning nomidan zarb etiladigan tangalar ham butun Movaraunnahr bo'ylab zarb etishga buyuriladi. Ammo Abu Sa'idxon ikki yilu ikki oy 1530-1533 yillarda boshqardi. Uning davrida Movarounnahrda shayboniylar o'rtasida Buxoro va Samarqand taxti uchun o'zaro nizolar davom etgan.

Shu orada Ko'chkinchixonon mulk qilib olgan Abdullatif sulton Jizzax vohasining o'ziga xos tabiatga ega bo'lgan Zominga alohida e'tibor beradi. U Zominga tez-tez tashrif buyurib, u yerning sof musaffo havosida dam oladi, hatto obodonlashtirish ishlarini amalga oshirib, bog'-rog'lar bunyod ettiradi. Bu bog'lar keyingi yuz yillar davomida Zominga tashrif buyurgan hukmdorlarga dam olish uchun so'lim maskan vazifasini o'tagan [6,60-61]. Hofiz Tanishning yozishicha 1579-yil Abdullaxon Bobo sultonga qarshi olib borgan yurishlari chog'ida Zomindagi Abdullatifxon tomonidan qurilgan bog'ga to'xtab hordiq chiqarganligi fikrimizning yaqqol dalili bo'la oladi [14,358]. Shayboniylar davrida boshlangan siyosiy barqarorlik Jizzax vohasi aholisining osoyishta yashashini taminlaydi [17,37-38].

Ko'chkinchixonon o'g'li Abu Said vofotidan so'ng Ko'chkinchixononning o'g'li Abdullatifxon xon (1540 – 1551) qilib ko'tariladi. Bu vaqtda Movaraunnahr rasman ikki hukmdor tomonidan boshqariladigan qo'shhokimiyatchilikka bo'linib ketadi. Ya'ni, 1541-yildan Samarqandni Buxoro xonligidan mustaqil deb e'lon qilgach, mamlakatda shu tarzda ikki hokimiyatchilik yuzaga kelgan (1540-1550 yy.). To Abdullatifxon 1551-yil vafot etguniga qadar davom etadi. Shu tarzda xon bo'lib, Samarqandda boshqaruvda bo'lgan vaqtda o'zining dastlabki boshqargan Jizzax vohasi qal'alariga o'g'li Gadoyxonni hokim qilib tayinlaydi.

Abdullatifxonning qator yaxshi hislatlari va ko'pgina ijobiy ishlari ham bo'lgan. U o'z axloq-odobi bilan shuhrat topib, yig'ilish va ziyofatlarni olim, fozillarsiz o'tkazmasdi. Uning davrida Samarqand shahri ancha obod bo'ldi. Shuningdek, ushbu davrda boshqa shayboniy sultonlar ham ushbu madaniy-ma'rifiy sohalarda ancha ibratamuz ishlar olib borganligini ham ko'rish mumkin. Xususan, Abdullatifxon ibn Ko'chkinchixonon tarix fanini yaxshi bilar, o'z zamonasining ilmlaridan xabardor edi, gohida shoirlar va fozillar bilan suhbat qurar edi. O'zi esa she'r yozish bilan kam shug'ullanib, "Xush" taxallusi bilan she'rlar yozgan. Abdullatifning topshirig'iga binoan Ma'sud ibn Usmon Ko'histoniy "Tarixi Abulxayrxoniy" nomli asar yoziladi [18,31-32].

Abdulatif Sultonning o'limidan so'ng (1551 y.) Samarqandni Baroqxon egallaydi va Navro'z Ahmadxon nomi bilan u yerda 5 yil hukmronlik qiladi. Baroqxonga juda katta hudud, shu jumladan, Jizzax ham bo'ysungan. Har bir shahar va viloyatni Baroqxon tomonidan qo'yilgan bek yoki hokim boshqargan va ularning o'z ixtiyorida ma'lum sonli lashkari mavjud bo'lgan. A.Muxtorovning yozishicha, bu davrda O'ratepa hokimi Burxon Sulton qaramog'ida ikki ming sarboz bo'lgan. Ba'zi solishtirishlar bilan tahlil qiladigan bo'lsak, Jizzaxda ham bu davrda taxminan ikki ming atrofida lashkar turgan [11,32-33].

Abdullaxon II (1557-1598) davlat tepasiga kelgach Movarounnahrda yaxlit, markazlashgan davlat tashkil qilish uchun ko'p harbiy harakatlar olib bordi va sharqiy sarhadlarni birlashtirishda Bobo Sulton bilan bo'lgan kurashlarda Jizzaxdan har jihatdan foydalandi. Buni Abdullaxon II Akbarshoh elchilarini Jizzaxda kutib olgani, Bobo Sulton bilan bo'ladigan jang oldidan Jizzaxda lashkarni ko'rikdan o'tkazgani, Jizzaxda xonning eng ishonchli amiri Ali Mardon Bahodir turgani haqidagi ma'lumotlar tasdiqlaydi [19,217-218]. Demak, ushbu ma'lumotlardan bilish mumkinki, 1570 yillarda Jizzax Abdullaxonga to'la-to'kis tobe bo'lgan va bu davrda Jizzaxni Ali Mardon Bahodir boshqargan. 1579-yil O'ratepa olingandan so'ng esa Abdullaxon II Zomin va Jizzaxga Shayxim sulton va uning birodarlarini hokim etib tayinlaydi [19,315]. 1583-yilda Abdullaxon II Movarounnahrni rasman birlashtirdi va shu davrdan boshlab 1598-yil uning vafotigacha nisbatan barqaror davr boshlandi [3, 52-53].

Umuman olganda, XVI asr shayboniylar hukmronligi davrida ham Jizzax shahridan yirik ma'muriy markaz va ayniqsa qulay harbiy qarorgoh sifatida foydalanilgan. Shayboniylar tomonidan bosib olinishi davrida Movarounnahr qishloq xo'jaligi ma'lum darajada izdan chiqdi. Uzluksiz o'zaro urushlar, ko'chmanchi qozoqlarning vaqti-vaqti bilan qiladigan talonchilik yurishlari, ayniqsa Jizzax vohasiga o'xshash chegara zonasidagi dehqonchilik xo'jaliklari faoliyatini ancha qiyin ahvolga solib

qo'ydi. Lekin, bu davrda Dashti Qipchoqdan kelgan o'zbek urug'larining katta qismining Jizzax vohasida o'troqlashuvi tufayli aholi demografiyasida o'zgarishlar bo'ladi. Xususan, O'ratepaga yuzlar, Jizzaxga qirqlar kelib o'rnatilganligi haqida tadqiqotlarda o'z ifodasini topgan. Natijada vohada shayboniy hukmdorlar yangi ekin yerlarini o'zlashtirishga, suv ta'minotini yaxshilashga kirisha boshlaganlar. Bunda Shayboniynonning shaxsan rahbarligi ostida 1502-yili Zarafshon daryosi suv ayirg'ichini qurilishi, Juybor shayxlari tomonidan amalga oshirilgan dehqonchilikni rivojlantirish ishlarini qo'llab-quvvatlanishi, Abdullaxon davrida Tuyatortar kanali, Nurotadagi Abdullaxon bandi suv ombori to'g'oni, Mirzacho'l sardobalarini qurilishi bunga misol bo'la oladi.

Xulosa qilib aytganda, Jizzax vohasi shayboniylar davrida ma'muriy va iqtisodiy markaz sifatida muhim rol o'ynadi. Harbiy to'qnashuvlar davrida Movarounnahr keyinchalik Buxoro xonligining harbiy bandargohi, jangchilar to'planadigan lashkargoh sifatida katta strategik ahamiyat kasb etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent, O'zbekiston, 2017.
2. Шаниязов К.Ш. К этнической истории узбекского народа (историко-этнографическое исследование на материалах кипчакского компонента). Т.: «Фан», 1974.
3. Pardayev A.. Jizzax bekligi - O'rta Osiyo xonliklari davrida (XVI asrdan - XIX asrning 60 - yillarigacha) Tarix fanlari nomzodligi dissertatsiyasi. – Toshkent, 2004. B.
4. Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Тошкент, Ўзбекистон, 2019.
5. Асқаров А. Ўзбекистон халқлар тарихи. Т.: Фан, 1993.
6. Sangirov Jumaniyoz. Shayboniynon va avlodlari hukmronligi davrida Jizzax vohasi. // Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali № 29. 8.2. 2023
7. Muhammad Solih. Shayboniynoma. Toshkent. 1989.
8. Бобур З.М.. «Бобурнома» Т; «Юлдузча», 1989.
9. Hamdamova M.. “Tarixi elchi Nizomshoh” Markaziy Osiyoning XV – XVI asrdagi tarixiga oid muhim manba sifatida. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent. 2008.
10. Абулғози Баҳодирхон Шажарайи турк. –Тошкент, Чўлпон, 1990.
11. Мухтаров А. История Ура-Тюбе (конец XV - начало XX вв.) М.: 1998.
12. История Узбекской ССР. т. I. Т., 1967.
13. Mirzo Muhammad Haydar Ayoziy Tarixi Rashidiy. Toshkent. 2010.
14. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. Toshkent. Brinchi jild. 1999.
15. Qarang: Abdullanoma. Birinchi jild. 61-bet; “Tarixi elchi Nizomshoh” Markaziy Osiyoning XV – XVI asrdagi tarixiga oid muhim manba sifatida. 161-bet.
16. Мухаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ал-Билод. – Тошкент, Янги аср авлоди, 2009.
17. Muqminova R.. To'rt asr oldingi Toshkent. Toshkent. 1984.
18. Ҳасанхожа Нисорий. Музаққир ахбоб. Т.: Халқ мероси наш., 1993.
19. Ҳофиз Таниш ибн Мир Мухаммад Бухорий. Абдуллонома (Шарафномаи шоҳий). II жилд. Т: «Фан», 2000.
20. Бозоров Ҳ. Жиззах музофатининг қадим ҳокимлари ҳақида // «Жиззах ҳақиқати», 2000. 8, 15, 22 апрел.

UO'K 94(57):72

YOZMA MANBALARDA SHAYBONIY ABDULAZIZXON FAOLIYATI XUSUSIDA B.N.Mirzayev, PhD, University of business and science nodavlat ta'lim universiteti Toshkent filiali, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada mohir siyosatchi va sarkarda, davlat arbobi, ijodkor hamda ilm-fan homiysi bo'lgan Shayboniy Abdulazizxonning ma'rifiy faoliyati tarixiy yozma manbalardagi ma'lumotlar asosida yoritildi.

Kalit so'zlar: Shayboniynon, Abdulazizxon, Movarounnahr, hadis ilmi, fiqh, safaviylar, tasavvuf, tariqat, she'riyat.

Аннотация. В данной статье опираясь на исторические рукописи, освещены политическая, социальная, просветительская деятельность искусного политика, военачальника, государственного деятеля, метсена в области искусства и творчества Шейбани Абдулазизхана.

Ключевые слова: Шайбанийхан, Абдулазизхан, Маварауннахр, изучения хадисов, творческая интеллигенция, сафавийи, поэты, религиозный деятели.

Abstract. *In this article political, social and educational activities of Sheibaniy Abdulazzizkhan, a well-known politician and commander-in-chief, statesman, creator and scholar of science, are based on historical sources.*

Keywords: *Shaybonikhan, Abdulazzizkhan, Movaraunnahr, learning xadises, creative intellagency, safaviys, sufizm, poets.*

O'zbek xalqi davlatchiligi taraqqiyotida shayboniylar sulolasining hukmronligi katta ahamiyat kasb etadi va bu nasl-nasab vakillarining hayoti, tarixi, ular bilan bog'liq turli voqea va jarayonlar ilmiy tadqiqot ishlarida maxsus ravishda, ba'zan esa qisman o'rganilgan. Ammo tor doiradagi ayrim masalalar tarixiy jihatdan tadqiq etilmagan, shu jumladan, shayboniylarning sulolaviy tarixi va uning o'ziga xos tomonlari yoritilmagan va bu tadqiq etilishi lozim bo'lgan masalalardan biri sanaladi. Zero tarixiy shaxslarga xos ularning o'ziga xos siymolarini ochib berish, bu borada tegishli tadqiqotlar olib borish ma'naviy-ma'rifiy jabhada ham muhim o'rin tutadi.

XVI asrning o'rtalarida yashab, Movarounnahr va Xorazm hududlarini yagona davlatga birlashtirishga harakat qilgan Ubaydullohxon Birinchining o'g'li bo'lgan Abdulazizxon siymosining o'rganilishi ham muhim ahamiyatga ega.

Avvalo shuni ta'kidlash joizki, dasti(qo'li)ni dunyoga cho'zib shohlik da'vo qilishning o'zi jur'atu jasoratni, shijoatu uquvni, bir umrlik tashvishi fidoyilikni talab qiladi. Shayboniynon va undan keyingi avlodlari ham shunday fazilatlar sohibi sifatida ko'p mashaqqatlar chekib, "... butun Turkiston hududlari miqyosida markazlashgan davlat tuza bilgan". Bu davlat Bizkim, o'zbeklar kitobida, "...Amir Temur saltanatidan keyingi kuchli davlat[1,40-b]" deb talqin qilingan.

Ubaydullohxon Birinchi va Qozoq xonim(Habiba Xonish sulton)ning o'g'li bo'lgan Abdulazizxon 1511 yil (hijriy 917 yil rajab oyi)da Turkiston viloyatiga qarashli Arquq mavzeyida tug'ildi. Mazkur sulton ham shayboniylardan bo'lib, u to'g'risida manbada "yumshoq tabiat va og'ir-bosiqlik bilan tavsiflangan shahzoda sifatida e'tirof etiladi[2,150-b].

Dastlab Abdulazizxon 1538-1539 yillarda Xorazm hokimi sifatida faoliyat yuritgan. Abdulazizxon 1539 yilda otasi Ubaydullohxon Birinchining vafoti va shayboniylar sulolasi vakillari o'rtasida o'zaro nizolar avjiga chiqishi oqibatida aniqrog'i Abdullohxon Birinchining qisqa hukmronligi (1539-1540)dan so'ng, 1540 yil mart oyidan - 1550 yilgacha (hijriy 946 yil zulq'ada oyi) ota yurti hisoblangan Buxoroda davlatni boshqarishga kirishib, Tanishbiy qushchini o'zining otalig'i lavozimiga tayinlaydi[2,150-b]. Ya'ni, Samarqand xoni bo'lgan Abdullatif uni bosh xon sifatida tan olmaydi, natijada kelishmovchiliklar kelib chiqib, mamlakatda ikki hokimiyatchilik vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Bir necha bor Toshkent hokimi Navro'z Ahmadxon (Baroqxon) va Abdullatifxonlar bilan o'zaro kelishmovchilik va urushlar bo'lib turdi.

Jumladan, ularning qo'shini Abdulazizga qarshi yurish qilgan vaqtda Abdulazizxon Balxga qochadi, biroq Jo'ybor shayxlari Toshkent, Samarqand hokimlarining qo'llab-quvvatlaganlari uchun ittifoqchilar qo'shinlari Buxoroni tashlab chiqib ketishga majbur bo'lishdi. Shundan keyingina u Buxoroda xonlik taxtiga hijriy 951 yili (1544-1545 yy)da o'tirib, o'z nomiga xutba o'qittiradi va tanga zarb qildiradi. Uning hukmronligi davrida davlat va aholi manfaatlariga xizmat qiladigan qator islohotlar o'tkazildi, ayrim soliqlar (tanob puli, tafovut, tavfiri va boshqalar)ni bekor qilgan[3,269-270-b]. Abdulazizxon deyarli qirq bir yil umr ko'rib, 1550 yil 16 may (xijriy 957 yil rabbi'-us-soniy oyining 26-chorshanba kuni)da vafot etadi. Uning qabri otasi Ubaydullohxon Birinchining mozori yonidagi sufada joylashgan[4,47-b]. Abdulazizxondan deyarli avlod qolmagan.

Abdulazizxon ibn Ubaydullohxonning davrida ham to's-to'polonlar ko'p bo'lganligiga qaramay, u mamlakat obodligi va yurt qurilishlariga ham kirishib, bir qator imoratlar bino etdi. Xususan u Buxoro atrofini yangi mudofaa devori bilan o'rashga kirishgan. Bundan tashqari u Buxoroda madrasa, Bahouddin Naqshband qabristonida xonaqohlar qurdirgan. To'qqiz yuz ellik birinchi hijriy (1544-1545 isoviy) yilida Bahouddin Naqshband sahnining shimol tarafida ikki ashyonlik (qavatlik) xonaqo qurdirdi[5,42-b].

Abdulazizxonning ulkan bir kitobxonasi bor edi, o'sha paytda bunday kitobxona bo'lganmi, yo'qmi aytish qiyin. "Bu kitobxona" – tarixiy manbalarda yozilishicha ("Nafoisulmaosir"), Xurosonga yurishlaridan birida Abdulazizxon qo'liga Husayn Boyqaro kitobxonasi tushgan. Mazkur

kitobxona esa o'sha kitobxona asosida tashkil etilgan. Bu kitobxonaga o'sha zamon kotiblarining rahnamosi Amir Ali Husayniy mudir edikim, o'z zamonasida tengi yo'q naqqosh va xattot bo'lgan deb hisoblash mumkin[6].

Abdulazizxon ilm va she'riyat homiysi, taqvodor inson sifatida darvishlar muxlisi bo'lib, ularga e'tiqodi baland bo'lgan. Bu borada uning tasavvuf olimi, sidq bilan iroda qaydida yetuk bo'lgan ilk ustoz Shayx Jalol (O'rta Osiyolik tasavvuf olimi, 956 (1549) yili 70 yoshida vafot etgan)ning muridlaridan hisoblanib, keyinchalik uning vafotidan so'ng, diniy ilmlar tahsili va ilmga yaqin masalalar takomilini yetuk olim hazrati Nosiriddin-Oxund (XVI asr Xurosonlik tasavvuf va tabiiy fanlar borasidagi olim) va sayidlar avlodidan hazrat Amir Abulbaqoning xizmatlarida ham qo'lga kiritdi. Va xon o'z davridagi zamon darvishlari tomon doim niyoz eshiklarini ochib qo'yib, ularning fotiha-barokatidan bahramand bo'lardi. Shuningdek, olimlaru fozillar va shoirlarning boshini o'zining xayr-sahovati bilan bahramand qilardi. U husniyat sohibi sifatida nasx xatini yaxshi yozardi, "Aziziy" taxallusi bilan g'azallar bitish bilan ham mashg'ul bo'lib, so'zamollik to'pini notiqliq maydonida olib qochgan[4,44-45-b]ligi uning mohirona notiq bo'lganligini anglash mumkin.

Zero, shayboniylar davlati asoschisi Muhammad Shayboniyxonni ilmu urfonga, she'riyatga bo'lgan dastlabki qiziqishini uning bek atkasi (otalig'i) uyg'urlardan sanalgan Boyshayx uyg'otgan[7,c-56]ligidan kelib chiqib, sulola vakili Ubaydullohxon Birinchi va Qozoq xonim(Habiba Xonish sulton)ning o'g'li bo'lgan Abdulazizxon ham ilm-fanga, adabiyotga alohida muhabbatli bo'lganini e'tirof etish mumkin.

Umuman olganda, XVI asr o'rtalarida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlaydigan turli savdo rastalari, ariq va kanallar, ko'priklar solish ishlari keng quloch yoydi. Nafaqat Buxoro, Samarqand shaharlariga katta e'tibor qilindi, balkim boshqa shaharlarda ham katta – katta binolar qurildi. Xususan, Yassida masjid, Qarshi shahri daryo yonida saroy qurildi. Shuningdek, fan va madaniyatning rivojlanishida mazkur sulola namoyandalarning tutgan o'rni katta bo'lgan. Avvalo, ularning o'zlari nihoyatda o'qimishli shaxslar edilar. Chunonchi, Muhammad Shayboniyxon, Ko'chkinchixon, Ubaydullohxon Birinchi, Abdulazizxon kabi shayboniylar turkiy va forsiyda she'r bitganlar. Diniy va dunyoviy ilmlarda yetarli salohiyatga ega bo'lganlar.

Shayboniy Abdulazizxonning shaxsi haqida yozma manbalardagi ma'lumotlarga tayangan holda quyidagicha xulosalar qilish mumkin:

Birinchidan, Butun XVI asrning birinchi choragidagi ijtimoiy-siyosiy voqealar Abulxayrxon avlodlari bo'lgan shayboniylarning yetuk vakillaridan bo'lgan Abdulazizxon ham Movaronnahrda asosan Buxoroda davlat va aholi manfaatlariga xizmat qiladigan qator islohotlari va mamlakatni obodanlashtirishi bilan o'z mavqeini mustahkamladi.

Ikkinchidan, Shayboniy Abdulazizxon maorif va madaniyat bobida o'z davrining ruhidan to'la xabardor va zamonasidagi tengdosh shoirlarning aksariyatidan ortiq darajada qalam sohibi sifatida namoyon bo'lgan.

Uchinchidan, Shayboniy Abdulazizxonning she'rlari ham xuddi Shayboniyxon, Ubaydullohxon singari dushmanlari fikrining teskarisi o'laroq, buyuk bir iqtidor va go'zal tabiatga molik ekanini, u ham turkiy, ham forsiy tillardan asosli sur'atda voqif ekanini ko'rsatmoqda. Ayni shu ma'noda, Hasanxo'ja Nisoriyning "Muzakkiri ahbob" asarida aytilganidek, Abdulazizxon ham barcha ilmu fazilatlaridan xabardor ekanligi va o'z zamonasidagi olimu fozillar bilan doim hamsuhbat bo'lganligi[4,20-b] ning o'zi ham uning ilm-fan va madaniyat homiysi bo'lganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Иброҳимов А. Бизким, ўзбеклар. Тошкент, "Шарқ", 2011. 40-б.
2. Муҳаммадёр ибн Араб Қатаған. Мусаххир ул-Билод. – Тошкент, Янги аср авлоди, 2009. Б. 150.
3. Мирзо Салимбек "Кашкули Салимий Таворихи муттақадимин ва муттаахирийн" (Форс-тожик тилидан ўзбекчага доцент Нарзулло Йўлдошев таржимаси). "Бухоро" нашриёти, 2003. –Б. 269-270.
4. Ҳасанхожа Нисорий. Музаққир ахбоб. Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 1993. –Б. 47.
5. Ўзбекистон ҳукмдорлари. Д.Алимова таҳрири остида. Тошк., 2007. –Б. 42.
6. Бу китобхона ҳам китобат санъати билан шуғулланадиган, ҳам китоблар сақланадиган жой бўлган. Проф. Ҳ.Сулаймон ана шу китобхонанинг Англия, Францияда сақланаётган дурдона намуналарини аниқлаган. (Қаранг: А.Навоий асарларига ишланган расмлар. Альбом. (Тузувчилар Ҳ.Сулаймон, Ф.Сулаймонова). ЎзССР. Фан, 1982.).
7. Бартольд В.В. Сочинение. В девяти томах. Т.2. Москва, 1963. С. 56.

HOJI MUINNING JADIDCHILIK MAKTABLARIDAGI FAOLIYATI

U.Muftillayeva, o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkiston jadidchilik harakatida faol ishtirok etgan ma'rifatparvarlar orasida Behbudiyning sadoqatli shogirdlaridan Hoji Muinning o'qituvchilik, adabiy merosi va noshirlik faoliyati, maktab o'quvchilari uchun yaratgan darsliklar va o'quv qo'llanmalari, Samarqandda hamda Kattaqo'rg'onda olib borilgan faoliyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik harakati, konseptual g'oyalar, millat taraqqiysi, jadid matbuoti, ma'rifat, dramaturg, milliy o'zlik, jaholat, Jadid matbuoti, jurnalist, taraqqiyparvar.

Аннотация. В статье приводятся сведения о Ходжи Муине, одном из видных интеллектуалов, активно участвовавшем в джадидском движении в Туркестане и являвшемся верным учеником Бехбуди. Рассказывается о его педагогической деятельности, литературном наследии и издательской деятельности, а также о созданных им учебниках и учебных материалах для школьников. Кроме того, в нем описывается его деятельность в Самарканде и Каттакоргане.

Ключевые слова: Джадидское движение, концептуальные идеи, национальный прогресс, джадидская пресса, просветительство, драматург, национальная идентичность, невежество, джадидская пресса, журналист, прогрессив.

Abstract. The article provides information about Hoji Muin, one of the prominent intellectuals who actively participated in the Jadid movement in Turkistan and was a loyal disciple of Behbudi. It discusses his teaching activities, literary heritage, and publishing efforts, as well as the textbooks and educational materials he created for school students. Additionally, it outlines his activities in Samarqand and Kattaqo'rg'on.

Keywords: Jadidchilik movement, conceptual ideas, national development, Jadid journalism, education, playwright, national identity, ignorance, Jadid journalism, journalist, supporter of development.

Milliy o'zlikni anglash, xalqni ma'rifatli qilish, ijtimoiy-siyosiy tuzumni o'zgartirish, yoshlarni vatanga, millatga muhabbat ruhida, buyuk o'zgarishlarni amalga oshiradigan salohiyatli avlodni tarbiyalashga qaratilgan jadid ta'limining milliy tafakkur mafkura taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati juda yuqori.

Tarixda o'zidan shonli nom qoldirgan jadidlar bir maslak, bir e'tiqod ostida birlashgan va harakat qilgan o'z davrining peshqadam ziyolilari, olimu ulamolari, shoir va yozuvchilari edilar. "Jadidlarning konseptual g'oyalari hozirgi o'zgarishlar amaliyotining ma'naviy darakchisi, bugungi kundagi strategiya va keng qamrovli islohotlarning genetik asosi bo'lib xizmat qiladi. Chunki ular siyosiy dasturlarida umuminsoniy xususiyatlarni targ'ib etuvchi, erk va ozodlik, adolat va mustaqillik g'oyalarini olg'a surdi. Bu esa jadidlarning mustaqilligimiz uchun g'oyaviy asos bo'la oladigan tashabbuslaridan darakdir".[1]

Jadidlar (marifatchiligi mohiyati va ular taklif)ning asarlarida shaxs erkiga rahna soladigan, insonni jaholat sari yetaklaydigan, uni o'zligidan, sharaflin inson degan nomga nomunosib qilib ko'rsatadigan illatlar keskin qoralangan. Ismoilbek Gaspirinskiy, Siddiqiy-Ajziy, Nozimaxonim, Mahmudxo'ja Behbudi, Munavvarqori Abdurashidxonov, Is'hoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Avloniy, Muhammadsharif So'fizoda, Karimbek Kamiy, Miskin, Tavallo, Xislat, Mirmuhsin Shermuhammedov, Vadud Mahmud, Hoji Muin, Ahmad Zaki Validiy To'g'on, Said Ahroriy, Otajon Hoshim, Botu, Elbek singari yuzlab shoir, yozuvchilarning asarlarida ta'lim olishga targ'ib, ilmsizlik, jaholat, oila tarbiyasi, g'ayriaxloqiy illatlar (nashavandlik, fohishabozlik, maishatbozlik), to'ylardagi isrofgarchiliklar, erta oila qurish, jaholat mavzulari chuqur yoritilgan.

Jadidchilik harakatida faol ishtirok etgan ma'rifatparvarlar orasida Behbudiyning eng sadoqatli shogirdlaridan biri Hoji Muinning ham o'z o'rni bor. Millat taraqqiysi uchun kurashgan Hoji Muin o'qituvchilik qildi, she'rlar bitdi, pyesalar yozdi, hajviyalar yaratdi.

Behbudiyning ta'siri Hoji Muinning dramaturglik faoliyatida ham yaqqol ko'rinadi. "O'zbek teatri tarixi uchun materiallar"ni yozgan M.Buzruk Solihov Hoji Muin Behbudiyning "yaqin fikrdoshi va shogirdi" ekanligini yozar ekan, "Adabiy hayotda Behbudiyning ta'siri ostida va uning guruhidan bo'lib boradi. Ayni zamonda fevral inqilobidan burunda eng ko'p piyesa yozgan kishi deb aytsa bo'ladi" deydi.[2]

Hoji Muin "Yoshlar! Yurtning umidi yolg'uz sizgadir", "Istiqbol qayg'usi", "Qozi kalon shal va uning bolalari", "Adabsizlik sababi va uning chorasi", "Yoshlarimiz va qizlar tarbiyasi", "To'y va aza marosimlari haqida", "Pora va poraxo'rlik", "Yuqma kasal" singari ko'plab maqola va hajviyalarida ta'lim-tarbiya, odob-axloqqa zid bo'lgan illatlarni fosh qildi, xalqni hushyorlik, ma'rifat, mehnat va uning qadriga yetishga da'vat qildi.[3]

Jadid matbuotida ona tili masalasida qator bahs-munozaralar bo'lib o'tadi, unda Behbudi, Hoji Muin, Fitrat, Vadud Mahmud faol ishtirok etishgan. Bahslarda ona tilining sofligiga alohida e'tibor qaratilgan, og'zaki va yozma nutqni arabiy, forsiy, rus, Yevropa tillaridan kirib kelgan chet so'zlardan tozalash kerakligi uqtirilgan. Ko'rinadiki, jadid maktablari va matbuotida ona tiliga qaratilgan e'tibor muhim siyosiy-strategik ahamiyatga ega bo'lib, unda jadidlarning g'oya va maqsadlari aks etgan.

O'sha davr milliy matbuotimizda xalqni jaholat botqog'idan qutqarish, savodli qilishdek oliy g'oyalar aks etgan maqolalar jadid publitsistlari tomonidan ko'plab yoritilgan. Hoji Muin ham shunday yuksak maqsadni amalga oshirishda matbuotning zaruriyatini angelaydi va qo'lga qalam olib publitsistik faoliyatini boshlaydi. 1907-1937-yillar davomida 23 xil gazeta va jurnallarda 200 tacha maqola, 400 tacha xabar hamda 1500 misraga yaqin o'zbek va tojik tillarida yozilgan she'rlari bilan faol qatnashganini o'z kundaliklarida yozib qoldirgan.[4]

Hoji Muin o'sha davr dolzarb mavzularida maqolalar hamda "Eski maktab, yangi maktab", "Mazluma xotun", "Ko'knori" kabi dramalar adabiy meros sifatida qolgan. "Bizning musulmonlar, boxusus turkistonliklar dangasa, bo'yni yo'g'on, muflis, mutakkabir, g'alati bir jonivor ekan. Bu jonivorlarni turli buzuqliklardan chiqarib inson qatorig'a kirguzmak, ikkinchi bir ibora bilan aytganda, xushyoqmaslik uyqusindan uyg'otib ko'zini ochtirmoq uchun "tayoq"dan boshqa narsa kerak emas ekan.[5]"

Hoji Muinning "Yoshlarimiz va qizlar tarbiyasi" maqolasida erlar (o'g'il bolalar) uchun 50 dan ortiq yangi maktablar ochilganligiga 15 yil bo'lganligiga qaramasdan Turkiston o'lkasiga qizlar uchun birorta maktab ochilmaganligi "kamoli sharmandalik" deb baholanadi.[6]

Millatimiz tarixi sahifalaridan "Biz yerli aholini 50 yil mobaynida taraqqiyotdan, maktabdan va rus hayotidan chetda tutib keldik" [7;14] deb g'ururlangan general-gubernator Kuropatkin, shovinistiklikda undan qolishmaydigan Chernayev, Skobelev, Kaufman singari chor Rossiyasi amaldorlarining o'zbek xalqi oldidagi "xizmatlarini" yaxshi bilamiz. Ammo Hoji Muinning rus polkovnigi Royas haqidagi ma'lumotlari "Sayohatnomalar... eng ishonchli tarix yoki to'g'rirog'i, tarixlarning eng ishonchlisidir... Bu guvohliklar bizning o'z tariximizni tanishimizda cheksiz bir qimmat va ahamiyatga ega" [8;42], — degan fikrning haqligini tasdiqlaydi.

Uning "Eski maktab, yangi maktab", "Ko'knori", "Mazluma xotin", "Maorif qurbonlari", "Juvonbozlik qurbonlari", "Boy ila xizmatkor", "Qozi ila muallim" kabi o'nlab pesalar muallifi bo'lib, ular XX asrning 30-yillarigacha Samarqand, Kattaqo'rg'on teatrlarida sahnalashtirib kelingan. Hoji Muin 1918 yildan matbuot ishlariga sho'ng'ib ketgan bo'lsa ham, maorifdan uzoqlashmadi. O'z publitsistik maqolalarida ta'limdagi muammolarni dadillik bilan ko'tarib chiqdi, uni yaxshilash, yuksaltirish yo'lida tinimsiz ishladi. "Mehnatkashlar tovushi" gazetasida chop etilgan xabarga ko'ra, maorif komissarligida Behbudiyning betobligi sababli, bugungi til bilan aytganda Xalq ta'limi vaziri vazifasini Hoji Muin bajargan.[9]

Hoji Muin Kattaqo'rg'onida yerli aholi uchun yangi maktab ochilmaganligidan ba'zi kishilar o'z bolalarini tatarlarning muntazam maktablariga berishlariga majbur bo'layotganini afsus bilan qayd etadi. "Qiroatxonasini ham borib ko'rdim. 60-70 qadar musulmoniy, mundan ortiqroq ruscha

turli risola va kitoblari va 10-15 turli musulmoniy va rusiy majmualari bor ekan. Ammo bu narsalarni o'qiyatg'on kishi yo'q deyarlik darajada oz ko'rinadir. Sabab bo'lsa... ma'lum..." [10;72].

Hoji Muin Kattaqo'rg'ondagi bo'm-bo'sh qiroatxonaning ahvolini Samarqanddagisi bilan solishtirar ekan xalqimizning faoliyatsizligidan, loqaydligidan ko'ngli og'riydi: "Samarqandda katta bir shaharning qiroatxonai islomiyasi o'n yildan beri davom etib, o'zining kundalik mutolaachisini hanuz o'n nafarg'a yetkura olmag'onda Kattaqo'rg'on qiroatxonasi o'z mutolaachilarini nechuk ko'paytirsun?" [10;72], — deydi kinoya bilan muallif.

"Matbuot bir millatni uyg'otish uchun birinchi omil bo'lg'onidek, uning tarixi ham uyg'onish davri tarixining muhim bir bo'lagi sanaladir" [11], deb bilgan Hoji Muin milliy jurnalistikamizga oid "Samarqand matbuoti tarixi", "Samarqandda bosmaxona va yerli matbuot ishlari", "Samarqandda matbuot ahvoli", "Hajviy jurnal", "Tugallanish yo'lida" kabi bir qancha maqolalarida o'sha murakkab davr tilsimlarini tarix zarvaraqlariga hujjat sifatida muhrlab qo'ygan.

Hoji Muin ma'rifatparvar jadidlari singari o'zining jadid maktabini ochadi. Hoji Muin maorifparvar, vatanparvar, fidoiy inson bo'lganligi uchun ushbu maktabni o'z hisobidan ochdi. U bolalarni savodli qilish uchun zarur mablag'larni xalqdan yig'masdan bog'dorchilikdan yetishtirgan mevalarni bozorga olib borib sotib pul to'plagan. U hech qachon o'zining moddiy manfaatini ustun qo'ymadi, balki Behbudiy, Shakuriy, Ajziylarning maktabdorlik an'alarini davom ettirdi.

Yangi usul maktablarini tashkil etish oson bo'lmagan. Bir tomondan mahalliy va mustamlakachilar doim nazorat va ta'qib etib tursa, ikkinchi tomondan maktab faoliyatiga zarur mablag'ni topish kerak bo'lgan. Shuning uchun bu davrda maktablarning biri ochilib, ikkinchisi yopilib turishi tabiiy hol bo'lgan. Jadid maktablari asosan shaxsiy mablag'hisobiga tashkil etilgan, kam hollardagina xalqdan yig'ilgan mablag'lardan foydalanilgan.[12,30]

Jadidlar tomonidan tashkil etilgan maktablarning umumiy xususiyatlarini quyidagicha izohlash mumkin:

- Yevropa usulidagi maktablar edi;
- asosan boshlang'ich va o'rta ta'lim berishga asoslangan;
- dunyoviy fanlarga katta ahamiyat berilgani holda diniy fanlar ham o'qitilgan;
- o'quvchilarning mustaqil fikrlashlariga alohida e'tibor qaratilgan; o'quvchilar bilimi nazorat-tahlil qilingan;
- bu maktablarda ilm olgan o'quvchilar mustaqil faoliyat yurita olgan.[12,30]

Yangi tashkil qilingan maktablarga, jumladan, Hoji Muin maktabiga ham, eski maktabning ta'lim va tarbiya usuli mos kelmas edi. Shuning uchun o'sha davrda eng avvalo yangi o'quv adabiyotlarni yaratish dolzarb muammoga aylangan edi. Buni yaxshi tushungan Hoji Muin boshqa jadid muallimlari qatori o'ta mas'uliyatli va shu bilan birga sharaflil bo'lgan vazifani ham o'z zimmasiga oldi. U 1908-yilda yangi usuldagi maktablar uchun fors tilida «Rahnamoi savod» darsligini chop ettirdi. Zamondoshi Ismatilla Rahmatullazoda bilan hammualliflikda o'zbek tilida "O'qituvchi" nomli alifbo kitobini tayyorladi. Yangi jadid maktablarida ta'lim va tarbiyani uzviy va uzliksiz olib borish zarur edi. Shuning uchun Hoji Muin o'quvchilarga nafaqat dars berish bilan chegaralandi, balki o'z davrining mashhur va tajribali pedagoglaridan biri hisoblangan Abduqodir Shakuriyning iltimosiga binoan bolalarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega deb hisoblangan bir qancha she'rlarni turkchadan fors tiliga tarjima qiladi.[13]

Hoji Muin o'qituvchilik qilish bilan birga maktab o'quvchilari uchun darsliklar va o'quv qo'llanmalar ham yozgan. 1908-yili tojik tilida "Rahnamoyi savod" ("Savod yo'li"), Rahmatullazoda bilan hamkorlikda o'zbek tilida "O'qituvchi" alifbo kitoblari va 1915-yili esa "Yangi adabiyot" darsligini nashr ettirgan.

Xulosa qilganda Jadid ijodkorlari tomonidan yaratilgan asarlar o'zining xalqchilligi bilan xalq o'rtasida hurmatga sazovor bo'lgan, sodda, ravon, tushunarli tilda yozilgan asarlar keng xalq ommasiga tomonidan iliq kutib olindi. Jadid ijodkorlari Turkiston xalqining butun turmush tarzi, orzu-niyatini o'zida ifoda etgan asarlari bilan jadidchilik harakatining mamlakat bo'ylab keng yoyilishiga katta hissa qo'shdilar. Hoji Muin jadid ma'rifatparvarlari singari vatan ozodligi, xalqning ma'rifati, milliy taraqqiyoti uchun butun vujudi bilan kurashgan taraqqiyparvar sifatida namoyon bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarov Q. Jadid falsafasi. Yangi O'zbekiston. № 11 (1072), 2024-yil 16-yanvar. – B. 3

2. M.Buzruk Solihov. O'zbek teatri tarixi uchun materiallar. — T. O'zSSR Davlat nashriyoti. 1935 y. 97-b
3. Долимов У. Туркестонда жадид мактаблари. — Тошкент: Университет, 2006. — Б. 16
4. library.ziynet.uz.
5. B.Do'stqorayev, N. Namozova. Xoji Muin. Tanlangan asarlar to'ldirilgan 2-nashr. T.Ma'naviyat. 2010.
6. Jurayeva G. T. Jadid ta'lim falsafasining milliy tafakkur taraqqiyotidagi o'rni. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.T.2024.-B.58
7. N.Karimov va boshqalar. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. — T.: O'qituvchi, 1999. — 544 b.
8. I.G'afurov. Mangu latofat. —T.: Sharq, 2008. — 460 b.
9. "Mehnatkashlar tovushi" gazetasi, 1918 y. 11 iyun
10. Hoji Muin. Tanlangan asarlar. — T.: Ma'naviyat, 2005. — 256 b. (Haji Muin. Selected works. - T.: Ma'naviyat, 2005. - 256 p.)
11. "Zarafshon" gazetasi. 1923 y. 5 may
12. Xodjayeva D.Yu., Ne'matova G.B. Jadidchilarning ma'rifatparvarlik harakati va uning yangi renessans poydevorini barpo etishdagi o'rni. Uslubiy qo'llanma.T.2023. 30b.
13. Ilmiy axborotnoma, Научный вестник, 2017-yil, 4-son (104), 96 b.

UO'K: 93/94

**“TURKISTON QISHLOQ XO‘JALIGI” (“ТУРКЕСТАНСКОЕ СЕЛЬСКОЕ
ХОЗЯЙСТВО”) JURNALI – TURKISTON QISHLOQ XO‘JALIGI JAMIYATINING
MATBUOT ORGANI**

**M.A.Narziyeva, tayanch doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy
ORCID ID 0009-0002-2053-8900**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkiston qishloq xo'jalik jamiyatining “Turkiston qishloq xo'jaligi” jurnali, unda bosilgan maqolalar va xabarlar, bog'dorchilik, mevachilik, uzumchilik, vinochilik, dala yumushlari, paxtachilik kabi sohalar hamda qishloq xo'jaligi mashinasozligi yo'nalishlarida olib borilgan ishlar manbalar asosida ochib berilgan. Bundan tashqari jurnalning yillik faoliyati, maqolalar mualliflari, jurnal faollarining mintaqadagi dehqon va bog'bonlarni jurnal atrofida birlashtirish, ular erishgan yutuq va yangiliklar bilan jamoatchilikni tanishtirish maqsadida olib borgan ish uslublari haqida ma'lumotlar bayon qilingan. Shuningdek, “Turkiston qishloq xo'jaligi” jurnali sahifalarida berib borilgan foydali ruknlar, ilmiy maqolalarning Turkiston o'lkasida qishloq xo'jaligi, bog'dorchilik, polizchilik, pillachilik, qishloq xo'jaligi mashinasozligi, qishloq aholisining xo'jalik hayotiga ta'siri va ijobiy natijalar haqida fikr yuritilgan. “Turkiston qishloq xo'jaligi” jurnali Turkistonda qishloq xo'jaligi madaniyatini rivojlantirishda, yangi ekin navlarini o'lkada targ'ib qilishda, dehqon va bog'bonlar tajribasi va bilimlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Kalit so'zlar: Turkiston qishloq xo'jaligi jamiyati, “Turkiston qishloq xo'jaligi” jurnali, Toshkent uyezdi, Rixard Rixardovich Shreder, Xo'jand uyezdi.

Аннотация. В данной статье журнал Туркестанского сельскохозяйственного общества «Туркестанское земледелие», публикуемые в нем статьи и новости, проводимые в таких областях, как садоводство, плодоводство, виноградарство, виноградарство, полевые работы, хлопководство, сельскохозяйственная техника. раскрываются на основе источников. Кроме того, ежегодная деятельность журнала, авторов статей, деятельность активистов журнала по объединению фермеров и садоводов региона вокруг журнала, ознакомлению общественности с их достижениями и новостями, описаны. Также обсуждаются полезные рубрики, научные статьи по вопросам сельского хозяйства, садоводства, полицейской деятельности, садоводства, коконирования, механизации сельского хозяйства в Туркестанской области, влияния земледелия сельчан на жизнь и положительных результатов. Журнал «Земледелие Туркестана» сыграл важную роль в развитии земледельческой культуры Туркестана, пропаганде новых сортов сельскохозяйственных культур в стране, повышении опыта и знаний земледельцев и садоводов.

Ключевые слова: Туркестанское сельскохозяйственное общество, журнал «Земледелие Туркестана», Ташкентский уезд, Рихард Рихардович Шредер, Ходжентский уезд.

Abstract. In this article, the magazine of the Turkestan Agricultural Society, "Turkestan Agriculture", articles and news published in it, conducted in such fields as horticulture, fruit growing, viticulture, wine growing, field work, cotton growing, and agricultural machinery. Cases are revealed on the basis of sources. In addition, the annual activities of the magazine, the authors of the articles, the activities of the activists of the magazine in order to unite the farmers and gardeners of the region around the magazine, and to familiarize the public with their achievements and news, are described. Also, useful columns, scientific articles on agriculture, horticulture, policing, horticulture, cocooning, agricultural mechanization in Turkestan region, farming of villagers impact on life and positive results are discussed. The magazine "Agriculture of Turkestan" has become important in the development of agricultural culture in Turkestan, in the promotion of new crop varieties in the country, and in increasing the experience and knowledge of farmers and gardeners.

Key terms: Turkestan Agricultural Society, "Turkistan Agriculture" magazine, Tashkent uyezdi, Rikhard Rihardovich Schroeder, Khojand uyezdi.

Kirish. Turkiston qishloq xo'jaligi jamiyati (TQXJ) o'z faoliyati davomida Turkistondagi qishloq xo'jalik sohasidagi o'zgarishlar va yangiliklarni targ'ib qilish maqsadida "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnaliga asos soldi. Jurnal 1906-yildan boshlab nashr etilgan va uning dunyo yuzini ko'rishida Turkiston qishloq xo'jaligi tajriba stansiyasi boshqaruvchisi Rixard Rixardovich Shreder muhim rol o'ynagan. R.R.Shreder bir paytning o'zida TQXJning ham boshqaruvida faoliyat yuritgan. "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnali 1906-1918-yillar oralig'ida 129 ta jurnal kitobida 4277 ta maqolalar va ma'lumotnomalarni e'lon qildi. Jurnal agronomlik hamda tabiiy va ilmiy bilimlarni targ'ib qildi. 1908-yilda "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnali omborxonasiga asos solinib, unda qishloq xo'jaligiga oid yuzlab kitob, qo'llanma, risolalar, Rossiya imperiyasi turli hududlaridan yuborilgan jurnallarning sonlari saqlangan[4;19].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Jurnal manzili Toshkent shahri Iskanskiy ko'chasi 7-raqamli uyda joylashgan bo'lib, uning birinchi bosh muharriri agronom N.N.Aleksandrov edi. N.Aleksandrov bir paytda TQXJ ning vitse-prezidenti lavozimida ham faoliyat yuritgan. Hozirda jurnalning to'la tarkibdagi yillar bo'yicha sonlari deyarli saqlanmagan. Hatto, Rossiya davlat ommaviy tarix kutubxonasida 1917-yildagi 2 ta soni (№7, №8) saqlangan, xolos. "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnaliga 1906-1914-yillarda N.N.Aleksandrov, 1910-1911-yillarda A.Y.Skvorsov, 1912, 1914, 1916-yillarda R.R.Shreder muharrirlik qilgan. Jurnalning mavjud bo'lgan yillarida barcha sonlari to'liq nashr etilmagan. Agar 1906-1909-yillarda va 1911-1916-yillarda jurnalning 12 ta soni ham bosilgan bo'lsa, 1910-yilda yanvar-iyun oylarida 6 ta soni bosilib, qolgan oylarda faoliyati to'xtab qolgan[12].

"Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalida bosilgan maqolalar va xabarlar bog'dorchilik, mevachilik, uzumchilik, vinochilik, dala yumushlari, paxtachilik, sabzavotchilik, polizchilik, chorvachilik, sutchilik xo'jaligi, veterinariya, asalarichilik, parrandachilik, irrigatsiya, sug'orish ishlari, ipakchilik, texnika, qishloq xo'jaligi mashinasozligi kabi o'nlab yo'nalishlarga qaratilgan.

Jurnalda "Savollar va javoblar", "Xabarlar", "Xronika", "Muxbir xatlari" kabi ruknlar mavjud bo'lib, qishloq xo'jalik tovarlari narx-navosi haqida muttasil ma'lumotlar berib borilgan.

Jurnalning har bir soni 3-5 ming nusxada chop etilib, uning sonlari obunachilarga, dehqonchilikka ixlosmand va havaskorlarga yetkazib turilgan. "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnaliga obuna narxi bir yilga (1913-yil) 4 rublni, olti oyda 2 rublni, bir oyda 40 kop.ni tashkil etgan, sotuvda bitta nusxasi 60 kop. bo'lgan. Jurnalning 1906-yil sonlari xaridorlarga to'liq sotilgan, 1907, 1908, 1909, 1911, 1912, 1913-yillarda jurnalga obuna narxi o'zgarmay 4 rublligicha saqlangan, 1910-yildan yarim yillik obuna 2 rubl bo'lgan holda keyingi yillarda 2,5 rublga ko'paytirilgan[1; 141-142]. "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnali savdo firmalari egalariga, bankirlarga, texnik idoralarga, zavod egalariga, hukumat tashkilotlariga, tog'-sanoat korxonalariga qadar kirib borgan. Uning o'quvchilari 1910-1915-yillarda ayniqsa, ko'p sonli bo'lgan.

"Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnali kitoblar omboriga, aholiga, qishloq xo'jalik sohasi mutaxassislariga sotish uchun Rossiyaning boshqa guberniyalaridan 15-25 ta kitob yuborilgan. Shuningdek, "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnali nashriyotida 10-15 ta qishloq xo'jalik tarmoqlariga

oid risola va qo'llanmalar chop etilib, arzon narxlarda (10 kop., 15 kop., 20 kop., 40 kop, 60 kop.) talabgorlarga sotilgan. "Turkiston qishloq xo'jalik kalendari"(yillar bo'yicha) chop etilib, 25-30 kop.dan sotilgan, jurnal obunachilari uchun esa bepul tarqatilgan.

"Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalini nashriyotida Turkistonda qishloq xo'jalik sohasi bilan bog'liq muhim voqe'liklar munosabati bilan katta hajmdagi hisobot, maqolalar to'plamlari, TQXJ hisobotlari ham bosilgan. Masalan, "1911-yil Turkiston mevachiligi, uzumchilar va vinochilarining Toshkent ko'rgazmasi" hisoboti (Toshkent, –1912-yil. 96-bet), A.A.Diyevskiy Samarqand viloyat uzumchiligidan tadqiqoti tajribasi (Toshkent – 1912 yil. 96-bet), Turkiston mevachilari, sabzavotchilari, asalarichilari, parrandachilarining 1912-yil ko'rgazmasi (Toshkent – 1913-yil), Maqolalar to'plami (174-bet; 1912-1914-yillar uchun), TQXJ hisoboti ((1913-1915; 95, 105, 94-betlar) – Toshkent, 1916-yil); N.N.Aleksandrov Земледелие в Сыр-Дарынской области (Toshkent, 1916 –B.1-144.) va hokazo[2; 11, 12, 13].

Agar "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalining alohida olingan bitta sonini tahlil qiladigan bo'lsak, quyidagi holat kuzatiladi. 1911-yilda "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalining 12 ta soni ham chop etilgan. Jurnalning 12 soni umumiy hajmi 1111 sahifa bo'lib, undan 21 sahifasi bayonnomalar, 192 sahifasi tahririyat hisobidan tayyorlangan ilovalar, 80 sahifasi TQXJ hisobotlari, qolgan sahifalari yirik maqolalar, ma'lumotnoma va tavsiyalardan iborat bo'lgan. Jumladan, R.R.Shreder tomonidan yil davomida jurnalning turli sonlarida bosilgan 5 ta maqola e'lon qilingan. Ularda AQSH safari taassurotlari va natijalari (1906-yil), AQSHda paxtachilik, polizchilik, sabzavotchilik va bog'dorchilik haqida qiziqarli ma'lumotlar berilgan. Jurnal sahifalarida qishloq xo'jaligi turli tarmoqlariga bag'ishlab yozilgan yirik maqolalari A.Gulshambarov, D.Kukinich, V. Plotnikov, S.Kondrashov, A.Skvorsov, O.Pospalev, M.Grushev, A.Voznetsenskiy kabi TQXJ a'zolari e'lon qilganlar. Ushbu mualliflarning maqolalari Turkistondagi tuproqlarning tarkibi, paxta va kunjut ekini, cho'l va tog' o'rmonchiligi, sun'iy o'rmonchilik, asalarichilik, ipakchilik, mevachilik, sabzavotchilik, polizchilik, parrandachilik, ko'chatchilik, zararkunanda va chigirtkalarga qarshi kurash kabi ko'pdan-ko'p masalalarga yo'naltirilgan[6; 1111].

Natijalar va muhokama. "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalining faollari mintaqadagi dehqon va bog'bonlarni jurnal atrofida birlashtirish, ular erishgan yutuq va yangiliklar bilan jamoatchilikni tanishtirish maqsadida bir qator ish uslublarini qo'lladi. Jurnal 1908-1910 yillarda Turkiston mintaqasidagi 200 nafar tanilgan havaskor bog'bon, sanoat bog'larining egalari, seleksioner dehqonlarga so'rovnoma varaqalari (anketalar) yo'lladi. Yuborilgan so'rovnomalarga 62 ta bog' egalari javoblar olindi. 62 ta bog' sohiblarida jami: 433,5 desyatina yer maydonlari bo'lib, ular bog'larida 20 ming tup olma, 27 ming tup nok, 20,5 ming tup uzum, daraxt va manzarali daraxt tuplari borligi aniqlandi. Bog'larning 25 tasining daraxtzorlari ostiga beda ekini ekilgani, 14 tasiga butasimon o'simliklar o'stirilayotgani qayd etilgan, 23 ta bog' sof mevazorlardan iborat bo'lgan. Bog'larda asosan xorigi meva navlari yetishtirilgan. Jumladan, Plesnevich va S.Y. Berdin bog'larining yer maydoni 26 desyatinadan kam bo'lmay, 160 navdagi olma va nok parvarishlangan[7; 218-221].

"Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalida mahalliy tub-joy aholi orasidan yetishib chiqqan havaskor dehqon va bog'bonlar, ularning qishloq xo'jaligi sohasida yutuqlari, tajribalari haqida ham maqola va xabarlar bosilgani e'tiborga loyiqdir.

Jumladan, "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalining 1913-yil 1-sonida To'ytepa va Usmonota volostlari (Toshkent uyezdi) xalq sudyasi lavozimida ishlagan, dehqon va bog'bon Mullaali Muhammad Xudoyberganovning ibratli faoliyati haqida maqola e'lon qilingan. M.Xudoyberganov o'z xo'jaligida yetishtirilgan oshqovoq, tarvuz, mahalliy qovun navlari, anor va uzum navlari namunalarini TQXJ a'zolari hukmiga havola etgan. U shug'ullangan dehqonchilik ekin navlari haqida jurnalda ma'lumotlar keltirilar ekan, ular o'zining shirinligi bilan hayratlanarli bo'lib, oshqovoq vazni 2,5 pudgacha, tarvuzlarning har biri 1 pudgacha ekanligi qayd etilgan. Bundan tashqari, uzum va anor mevalarining navlari turli ko'rgazmalardagi ishtirokchilarni qiziqtirgan. M.Xudoyberganov TQXJning diplomi va katta kumush medali bilan taqdirlangan, - deb yozgandi "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalida[8; 23].

Jurnal maqolalaridan birida Samarqand viloyati Xo'jand uyezdidan bo'lgan mahalliy dehqon P.S.Po'latjonov haqida ma'lumot berilib, uning mahalliy piyoz, qand lavlagi, sorgo (jo'xori) ekin navlarini yetishtirishdagi yutuqlari, sosna va terak singari manzarali ko'chatchilik faoliyati, 1912 yilda nomlanmagan uzum navini yaratganligi ta'rif etilgan. TQXJ nazariga tushgan ushbu mirishkor dehqon diplom va pul mukofoti bilan taqdirlangan[9; 25].

Isfaralik bog'bon (Xo'jand uyezdi) Temirxon Mirzo Soliyev "Xurmoyi", "Mirganjali" o'rik navlarini asl holatda va quritilgan turshak holatida ko'rgazmalarda namoyish etib, TQXJning diplomiga sazovor bo'lganligi jurnal sahifalaridan o'rin olgan[8; 30]. Bu kabi misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Jurnalning o'nlab sonlarida Turkistonda yetishtirilgan donli ekinlar, paxta navlari, poliz va sabzavot ekinlari, bog'dorchilik, mevachilikka tegishli ayrim meva navlari haqida batafsil ma'lumot beruvchi maqolalar bosilgan. Masalan, jurnalning 1912-yilda bosilgan 1-sonida S.Kondrashevning "Kunjut ekini haqida" ("О культуре кунжута") sarlavhasi ostida salmoqli maqolasi bosilgan[5; 52-60]. Bu maqolada yog' beradigan bir yillik o'simlik bo'lgan kunjut ekiladigan yer maydoni, tuproq xususiyati, uni boronolash qoidasi, vegetatsiya davri, 1 desyatina yerdan hosildorligi, sug'orish qoidasi, o'g'itlash tartibi, yog' berish darajasi, bozordagi narx-navosi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Kunjut ekini har 16-20 kunda sug'orilib, agrotexnika qoidalariga amal qilib parvarishlansa, 5 oyda pishib yetiladi, 1 desyatina yerdan 85-90 pud hosil beradi, undan sariq tusli yorqin yog' olinadi. Ya'ni, ekologik toza 52-60 % yog' beradi, 1 pud kunjut bozorda 4 rubl baholanib, 18 funt yog'i – 3 rubl 20 kop. sotilgan. 1908-yilda Dasht cho'l tajriba maydonida sinovdan o'tgan, Marvda eng yuqori hosil bergani aniqlangan, kabi fikrlar maqoladan o'rin olgan[5; 56-60]. Jurnalning 1914-yilda bosilgan 2-sonida dorivor o'simliklar, ularning nomlanishi, qanday kasalliklarga davoligi masalalariga qaratilgan A.Dimivning "Dorivor madaniy o'simliklar haqida" nomli maqolasi bosilgan. Maqolada Turkiston tabiatida uchraydigan 31 turdagi dorivor o'simliklar va ularning shifobaxshlik xususiyatlari haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.

Yohud jurnalning 1915-yil 1-sonida A.Chaykinning "Sartlarning mirzoyi sabzilari" ("Сартовская марков мирзае") kattakon maqolasi bosilgan[10; 16-18]. Ushbu sabzi navlari 1914-yilda TQXTSdan tajriba-sinovdan o'tkazilganligi, uning Samarqand, Buxoro, Chorjo'y navlari mavjud bo'lib, har biri o'ziga xos xususiyatga ega ekanligi, ildizlarining rangi och sariq, to'q sariq, yorqin sariq ekanligi, och sariq rangli sabzining uzunligi 9-18 santimetr, qalinligi 3-5 santimetr, yorqin sariq rangli sabzi uzunligi 15-20 sm, qalinligi 3-4,5 sm, to'q sariq sabzi esa 9-17 sm, qalinligi 2,5 – 5,5 sm bo'lishi kabilar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Sabzi navlarining ta'mi, oziq-ovqat tayyorlashdagi ahamiyati, vitaminlarga boyligi, xoriydan keltirilgan qizil sabzidan farqli jihatlarini muallif atroflicha tahlil qilgan. Sabzining bozordagi narx-navosi (1 pud – 45-60 kop.), mavsumiy narxlar o'zgarib turishini ko'rsatar ekan, maqola muallifi sabzi ekin yerlarini o'g'itlash, hashorat va kasalliklardan asrash haqida ham qimmatli maslahatlar bergan[10; 16-18]. Bu kabi ekin turlaridan kartoshka, pomidor, bulg'or shirin va achchiq qalampiri, baqlajon, yashil o'simliklar haqida alohida maqolalar jurnalning o'nlab sahifalaridan o'rin olgan. Jurnal sahifalarida "Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalida "Qishloq xo'jaligi adabiyotlarining obzori (sharhi)" ("Обзор сельскохозяйственной литературы") rukni ostida o'nlab xabar tasnifidagi maqolalar bosilgan. Ushbu kitoblar tahliliga bag'ishlangan ma'lumotnomalarda o'simliklarni Turkistonda iqlimlashtirilgan yangi o'simlik navlari, o'simlik kasalliklari va ularga qarshi kurash kabilar bayon etilgan.

"Turkiston qishloq xo'jaligi" jurnalining 1912-yilda bosilgan 3-sonida agronom A.S.Bondarsevning Zamburug' kasalligi va unga qarshi kurash vositalari haqida rangli-suratli kitobi xususida yirik maqola bosilgan. Maqola dehqonlar uchun kasalliklarga qarshi kurashda muhim qo'llanma bo'la olishi qayd etilgan[11; 230-232].

Jurnalning yuqorida qayd etilgan sonida chigirtka (sarangi)ga qarshi kurashga qaratilgan risolalar haqida ma'lumotlar keltirilgan[11; 235-240].

Jurnal sahifalarida donli ekinlar narx-navosi, yillar davomida ular narxidagi o'zgarishlarning sabablari, issiqxonalarda yetishtiriladigan o'simliklar (pomidor, bodring, yashil o'tsimon ekinlar va h.k.), ularni parvarishlash tajribasi haqida maqolalar muntazam berib borilgan.

Xulosa. “Turkiston qishloq xo‘jaligi” jurnali Turkiston qishloq xo‘jaligi jamiyatining asosiy matbuot organi sifatida faoliyat olib bordi. Ushbu jurnal sahifalarida e‘lon qilingan tadqiqot materiallari, tajriba amaliyotlari haqidagi maqolalar Turkistonda qishloq xo‘jaligi madaniyatini yuksak darajada ilmiy rivojlantirishda, mintaqada yangi paxta navlari, chorva mollarining turli zotlarini o‘lkada mahalliyashtirishni targ‘ib qilishda muhim o‘rin tutgan. Shuningdek, qishloq xo‘jaligiga yangi texnikalarni qo‘llab hosildorlikni oshirish jarayonlarida hamda mirishkor dehqon, bog‘bon, chorvadorlar tajribasi va bilimlarini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Milliy Arxivi, I-103-fond, 1-ro‘yxat, 215-yig‘ma jild. (National Archives of Uzbekistan, fund I-103, list 1, volume 215.)
2. O‘zbekiston Milliy Arxivi, I-103-fond, 1-ro‘yxat, 12-yig‘ma jild. (National Archives of Uzbekistan, fund I-103, list 1, volume 12.)
3. O‘zbekiston Milliy Arxivi, I-103-fond, 1-ro‘yxat, 227-yig‘ma jild. (National Archives of Uzbekistan, fund I-103, list 1, volume 227.)
4. Залкин М.И. Из истории научных обществ в Туркестане. Туркестанское общество сельского хозяйства (1885-1917 гг.). Автореф. дисс. на сомск. учён. степ. канд. ист. наук. Изд. САГУ. Ташкент – 1955. (Zalkin M.I. From the history of scientific societies in Turkestan. Turkestan Society of Agriculture (1885-1917). Author's abstract. diss. in Somsik scientist step. Ph.D. ist. Sci. Ed. SAGU. Tashkent – 1955)
5. Кондрашев С. О культуре кунжута// Туркестанское сельское хозяйство. -1912. №1. (Kondrashev S. About the culture of sesame // Turkestan agriculture. -1912. No. 1.)
6. Туркестанское сельское хозяйство; 1911г. -№1-12. (Turkestan agriculture; 1911 -No. 1-12.)
7. Результаты анкеты по плодоводству// Туркестанский сборник. Том 500. (Results of the questionnaire on fruit growing // Turkestan collection. Volume 500.)
8. Туркестанское сельское хозяйство. 1913. №1. (Turkestan agriculture. 1913. No. 1.)
9. Туркестанское сельское хозяйство. 1914. №2. (Turkestan agriculture. 1914. No. 2.)
10. Чайкин А. Саратовская марков Мирзае// Туркестанское сельское хозяйство. -1915. №1. (Chaikin A. Saratov Markov Mirzae // Turkestan agriculture. -1915. No. 1.)
11. Хроника. Обзор сельскохозяйственной литературы// Туркестанское сельское хозяйство. 1912. №3. (Chronicle. Review of agricultural literature // Turkestan agriculture. 1912. No. 3.)
12. Internet ma'lumoti. <http://feb-web.ru/feb./periodec/obz>.

UO‘K: 2.32.9

GLOBALLASHUV DAVRIDA DINIY KSENOFOBIYA

A.R. Nosirova, PhD, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada diniy ksenofobiyaning globallashuv davrida namoyon bo‘lishi xususiyatlari bilan bir qatorda, tarixiy jarayonlarda aks etishi ham yoritib berilgan. Maqolada, shuningdek, diniy ksenofobiya muammosining tadqiq etilishi, uning fanlar tizimidagi o‘rni, mazkur muammoni tadqiq etgan olimlar tizimli tarzda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ksenofobiya, diniy ksenofobiya, islamofobiya, globallashuv, diniy segregatsiya, etnotsentrizm, guruhdagi favoritizm, dinshunoslik, salb yurishlari.

Аннотация. В статье помимо особенностей проявления религиозной ксенофобии в эпоху глобализации, также описывается ее отражение в исторических процессах. В статье также системно раскрывается изучение проблемы религиозной ксенофобии, ее роль в системе наук, а также ученых, изучавших данный вопрос.

Ключевые слова: Ксенофобия, религиозная ксенофобия, исламофобия, глобализация, религиозная сегрегация, этноцентризм, групповой favoritизм, религиозоведение, крестовые походы.

Abstract. In addition to the peculiarities of the manifestation of religious xenophobia in the era of globalization, the article also describes its reflection in historical processes. The article also systematically reveals the study of the problem of religious xenophobia, its role in the system of sciences, as well as scientists who have studied this issue.

Key words. Xenophobia, religious xenophobia, islamophobia, globalization, religious segregation, ethnocentrism, group favoritism, religious studies, crusades.

Jahonda ro'y berayotgan din va millatlararo nizolarning aksariyati diniy ksenofobiya (yunon. ksenos – begona; fobos – qo'rquv) – o'zga din, e'tiqod va madaniyatlardan xavfsirash, asossiz qo'rqish natijasida kelib chiqmoqda. XX-XXI asrlardagi nizolarning uchdan ikki qismi aynan diniy va irqiy asosdagi o'zaro tushunmovchilik hamda fobiya oqibatida kelib chiqayotgani kuzatilmoqda. Muammo ko'lamining kengligi davlatlar barqarorligi hamda dunyo xalqlari hayotining xavfsizligiga tahdid sifatida namoyon bo'lib, tinchlik va taraqqiyotga rahna solmoqda. Shu bois, globallashuv davrida diniy ksenofobiya va uning namoyon bo'lish xususiyatlarini ilmiy-konseptual tadqiq etish ustuvor ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Dunyoning ko'plab ilmiy tadqiqot markazlarida ksenofobiyaning genezisi, nazariy-metodologik asoslari, tarixiy ko'rinishlari, globallashuv davrida namoyon bo'lish xususiyatlari bilan bog'liq tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Ksenofobiyaning o'rganishda falsafa, tarix, pedagogika, psixologiya, huquqshunoslik, dinshunoslik kabi fan sohalarida tadqiqotlar amalga oshirilayotgani uning fanlararo yondashuvga asoslangan qamrovga ega ekanini ko'rsatadi.

Globallashuv davrida dinlararo munosabatlarning barqarorligini ta'minlashda diniy ksenofobiya negizidagi asossiz va sun'iy qo'rquv natijasida kelib chiquvchi xatti-harakatlar dinamikasini tahlil etish, uning oldini olish mexanizmlarini aniqlash, ilmiy-nazariy asoslarni konkret tahlillar, ilmiy mental xususiyatlarni inobatga olgan holda ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi.

Insoniyat tarixida diniy ksenofobiyaning paydo bo'lishi va uning hozirgi globallashuv davridagi kengroq namoyon bo'lishi bilan bog'liq bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ushbu fenomen avvalo psixologiya fanida – “fobiya”, ya'ni “qo'rquv”ni tizimlashtirish va tasniflashdagi qarashlarga asoslanadi. Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, nevrotik qo'rquvdan tashqari, “o'zimiz” va “o'zgalar” – ko'rinishida ajratilib tasniflangan, ijtimoiy munosabatlarda namoyon bo'luvchi qo'rquv turi mavjud ekani haqida fikrlar bildirilgan. Keyinchalik ksenofobiyaning u bilan o'zaro o'xshash, mantiqan yaqin – diniy separatizm, etnotsentrizm, guruhdagi favoritizm, aqidaparstlik kabi hodisalar qatorida tadqiq etila boshlandi[1].

Ksenofobiya ikki ma'noga ega bo'lib, birinchisi begona kishilardan qo'rquv bo'lsa, ikkinchidan, o'zga millat, din, ijtimoiy-madaniy guruh, boshqa geografik mansublikka ega kishilardan begonasirash, notanish narsa-hodisalarda qo'rquvning aks etishi faktologik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Ijtimoiy munosabatlarda yuzaga keluvchi irratsional, nazorat qilib bo'lmaydigan va empirik qo'rquv – “fobiya” turlari mavjudligi Z.Freyd, M.Rollo, V.Frankl, A.Maslou kabi olimlarning nazariyalari asosida yoritilgan. Jumladan, qo'rquv mavjud, real va nevrotik turlarga, ya'ni real qo'rquv – mavjud, ratsional va tushunarli bo'lib, u xavfga nisbatan tabiiy xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi, nevrotik, irratsional qo'rquv esa mavjud bo'lmagan narsa va hodisalardan qo'rqishni keltirib chiqarishi, diniy ksenofobiyaning namoyon bo'lish omili sifatida tadqiq qilingan[2].

Diniy ksenofobiya turli dinlar bilan bog'liq tushunchalar, kishilar, guruhlar va boshqalardan qo'rquv hissiyoti va unga nisbatan salbiy munosabatdan kelib chiquvchi xatti-harakatlar majmui hisoblanib, odatda nafrat va g'azabni keltirib chiqarib, destruktiv faoliyatga turtki bo'lishi ilmiy-nazariy asosda yoritilgan.

Diniy ksenofobiyaning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ham o'z ta'sirini o'tkazayotgani quyidagi raqamlarda namoyon bo'ladi. Jumladan, XX asrdagi mojarolarning 25%i diniy omil, ya'ni e'tiqod erkinligi asoslarining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan bo'lsa, XXI asrning boshida bu raqam 43% ni tashkil qilgan. So'nggi o'ttiz yil ichida sodir etilgan 50 dan ortiq nizo va urushlar din niqobi ostida amalga oshirilgan. 1990 yillar boshida 500 ga yaqin terrorchi tashkilot va ekstremistik guruhlar ro'yxatga olinib, 2017-2019 yillarda 139 ta davlatda 6500 ga yaqin terroristik hujum va qo'poruvchilik harakatlari amalga oshirilgan. Shundan, 35 davlatdagi noqonuniy harakatlar qotillik, ommaviy namoyishlar, diniy mutaassiblarning boshqa din vakillariga nisbatan agressiv faoliyatida namoyon bo'lgan. Faqatgina 2017 yilning o'zida jahonda 11774 ta terroristik harakatlar sodir etilib, 28000 kishining o'limi va 35000 dan ziyod kishilarning jabrlanishiga olib kelgan. Mazkur terroristik hujumlar 30 dan ortiq davlatlarda sodir etilib, ularning 55% dan ortig'i Iroq, Afg'oniston, Pokiston, Hindiston, Nigeriya hissasiga to'g'ri keladi. Halok bo'lganlarning 74% Iroq, Afg'oniston, Nigeriya, Suriya, Pokiston fuqarolari hisoblanadi[4].

“Globallashuv davrida islamofobiyaning kelib chiqish sabablari” deb nomlangan birinchi paragrafda islamofobiyaning globallashuv davriga kelib ko‘proq namoyon bo‘lish sabablari yoritilishi bilan birga, Muhammad (s.a.v.) ilohiy haqiqat va vahiyini qabul qilgan davrda Madinada yahudiy, nasroniy qabilalari “Banu Qaynuqo”, “Banu Qurayza”, “Banu Nazir” tomonidan islom ta’limoti ratsional qabul qilinmagani ham ilk islom davrida muayyan darajada islamofobiyaning paydo bo‘lish omillari mavjud bo‘lgani ilmiy-nazariy qarashlar orqali ochib berilgan.

“Diniy ksenofobiya – ekstremizm, terrorizmnı keltirib chiqaruvchi omil sifatida” deb nomlangan uchinchi paragrafda diniy ksenofobiya ekstremizm bilan aynan bir turdagi tushuncha hisoblanmasa-da, uni xavfli kuchga aylantirish uchun muhim omilga aylanib, ksenofobik kayfiyat aksar hollarda ekstremistik g‘oyalarga “xomashyo” vazifasini o‘taydi. Diniy ksenofobiya ekstremizm, terrorizmga qarshi kurashda asosiy to‘siq sifatida namoyon bo‘lib, uning oldini olish imkoniyatlarini yo‘qqa chiqaradi[5].

“Xalqaro tashkilotlar faoliyatida diniy ksenofobiya masalasiga munosabat va uni oldini olishning diniy-ma’rifiy asoslari” deb nomlangan birinchi paragrafda bugungi kunda diniy ksenofobiya muammosining oldini olishda xalqaro tashkilotlar tomonidan muntazam ravishda amalga oshirilayotgan sa’y-harakatlar uning global miqyosdagi muammo ekanini ko‘rsatadi. Jumladan, BMT tomonidan diniy ksenofobiya va mutaassiblikka qarshi kurash va diniy bag‘rikenglik g‘oyalarining ustuvorligi masalalariga bag‘ishlangan bir qator hujjatlar mavjud[6].

“Islom hamkorlik tashkiloti” (IHT) dunyo musulmonlarini birlashtirib, unga bugungi kunda 57 ta islomiy tashkilot a’zo hisoblanadi. Shu kunga qadar IHT islamofobiya va diniy ksenofobiyaning har qanday ko‘rinishiga qarshi kurashish tashabbuskori bo‘lib kelmoqda. Tashkilot doimiy ravishda o‘zining rasmiy bayonot, forum, anjuman va hisobotlarida islamofobiya qarshi diniy-ma’rifiy yo‘nalishda kurashish dolzarbligi bilan bir qatorda, turfa madaniyatlarning yonma-yon, o‘zaro hurmat va osoyishtalikda hayot kechirishi lozimligini ta’kidlab keladi[7].

Diniy ksenofobiya profilaktikasida davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, madaniy-ma’rifiy yo‘nalishdagi tashkilotlar faoliyatini takomillashtirish va hozirgi davr bilan hamnafasligini ta’minlash muammoni hal qilishda muhim omil hisoblanadi. Bunda an’anaviy hamda innovatsion uslublardan foydalanish zarur. Ommaviy tadbirlar, jumladan, festival, forum, ijtimoiy-huquqiy marafon kabi jamoat tadbirlarida mahalliy va xorijiy fuqarolar ishtirokini ta’minlash hamda belgilangan mavzular yuzasidan fikr almashish, barchaning faol ishtiroki ham ijobiy natija beradi.

Alohida qayd etish kerakki, BMT Bosh Assambleyasining 2018 yil 12 dekabrda yalpi sessiyasida «Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik» maxsus rezolyutsiyasi qabul qilindi. O‘zbekiston tomonidan taklif etilgan rezolyutsiyaning asosiy maqsadi – barcha uchun ta’lim olish imkoniyatini taqdim etish, savodsizlik va bilimsizlikni bartaraf etishdan iborat bo‘lib, hujjatda “bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat o‘rnatish, diniy erkinlikni ta’minlash, dindorlar huquqlarini himoya qilish va ularning kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslik” borasidagi fikrlar mamlakatda diniy konfessiyalar o‘rtasidagi barqaror munosabatlarning asosiy omili ekanini tahlil etilgan[9].

Xulosa o‘rnida ta’kidlash kerakki, davlat va jamiyatda o‘rnatilgan tenghuquqlilik asoslari, jumladan, e’tiqod va vijdon erkinligi tamoyillarining to‘laqonli amal qilishi bevosita diniy ksenofobiyaning oldini olish omilidir. Diniy e’tiqod va qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘ymaslik, o‘zga millat, elat, din vakillari o‘rtasida bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat asosidagi munosabatlarni targ‘ib etish jamiyat farovonligiga xizmat qiluvchi muhim asoslardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Крымин А., Энгельгардт Г. Исламофобия // Отечественные записки. 2003. – № 5. – С. 41-49.
2. Солдатова Г., Макачук А. Может ли другой стать другом? Тренинг по профилактике ксенофобии. – Москва, 2006. – 256 с.
3. Рыжова С. Доверие и недоверие в межнациональных отношениях // Социологические исследования. – Москва, 2017. № 1, С. 37–46.
4. Yovqochev Sh., Babadjanov B., Raximjanov D., Abdusattorov A., Soliyev A. Islom va hozirgi zamon. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2009. – 206 b.
5. G‘oyibnazarov Sh. Xalqaro terrorizm: ildizi, omillari va manbalari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013. – 308 b.
6. Hasanboyev O‘. O‘zbekistonda davlat va din munosabatlari: Diniy tashkilotlar, oqimlar, mafkuraviy kurashning dolzarb yo‘nalishlari. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2014. – 550 b.
7. Madayeva Sh. Identiklik antropologiyasi. Monografiya. – Toshkent: Noshir, 2015. – 120 b.

8. Апанасюк Л. Теоретико-методологические основы профилактики ксенофобии в студенческой среде средствами социально-культурной деятельности. Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Тамбов, 2014. – 56 с.

9. Ochildiyev A. Mafkuraviy tahdidlar va g'oyaviy tarbiyaning dolzarb masalalari. Ma'naviy va diniy yetuklik – davr talabi / To'plovchilar: Islomov Z., Shojalilov Sh. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2009. – 444 b.

UO'K 338.43(575.171)

MUSTAQILLIK YILLARIDA XORAZM VILOYATIDA AGRAR SOHADA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI

K.X.Nurullayeva, tadqiqotchi, Khorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligining rivojlanishi uchun amalga oshirilgan islohotlar, fermerlik sohasining milliy iqtisodiyotda tutgan o'rni masalalari haqida so'z yuritilgan. Unda Xorazm viloyati misolida iqtisodiy salohiyatni rivojlantirish uchun agrar sohada olib borilgan chora-tadbirlar va ularning natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xorazm viloyati, qishloq xo'jaligi, islohot, yalpi ichki mahsulot, fermerlik, bandlik, mulk, oziq-ovqat.

Аннотация. В данной статье говорится о реформах, проводимых для развития сельского хозяйства Узбекистана, вопросах роли аграрного сектора в национальной экономике. В нем на примере Хорезмской области проанализированы меры, принимаемые в аграрном секторе для развития экономического потенциала, и их результаты.

Ключевые слова: Хорезмская область, сельское хозяйство, реформа, валовой внутренний продукт, земледелие, занятость, собственность, продовольствие.

Abstract. This article talks about the reforms implemented for the development of Uzbekistan's agriculture, the issues of the role of the farming sector in the national economy. In it, the measures taken in the agricultural sector for the development of economic potential and their results were analyzed on the example of Khorezm region.

Key words: Khorezm region, agriculture, reform, gross domestic product, farming, employment, property, food.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan ilk yillardanoq qishloq xo'jaligi sohasida chuqur islohotlar amalga oshirgani bilan xarakterlanadi. Respublikada qishloq xo'jalik shirkatlari, dehqon va fermer xo'jaliklari asosiy xo'jalik shakli sifatida qaror topdi. Islohotlarning dastlabki bosqichida sovxoz va kolxozlar shirkat xo'jaliklarga aylantirildi. Dastlab respublikada qishloq xo'jaligi sohasiga bozor tamoyillarini joriy etish barobarida mulkchilik shakllarini to'liq o'zgartirish bilan tub islohotlar o'tkazildi. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining rivojlanishi natijasida xo'jalik yuritishning yangi shakllari paydo bo'ldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda statistik tadqiqot usuli, xronologik tizimlashtirish va tarixiy-qiyoslash usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Respublika aholisining aksariyati qishloqda yashashi hamda iqtisodiyotning agrar-sanoat shakli bilan bog'liqligi iqtisodiy islohotlar davomida agrar sohada o'zgarishlarga katta ahamiyat berilishini taqozo qildi. Agrar sohadagi imkoniyatlardan foydalanib, aholini oziq-ovqat va sanoat sohalarini xom ashyo bilan ta'minlashni yaxshilab, mamlakat qishloq aholisining turmushini farovon qilishga xizmat qildi. Qishloq xo'jaligida tomorqa yerlarini ko'paytirish siyosati olib borilishi va 1991-yil 11-yanvarda "Kolxozchilar, sovxozlarning ishchilari va qishloq joylarida yashovchi boshqa fuqarolarning shaxsiy yordamchi xo'jaliklarini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmonning qabul qilinishi yangi mulk shakllari rivojlanishiga xizmat qildi[1]. Mamlakatda 1992-yilda "Dehqon (fermer) xo'jaligi to'g'risida"gi qonun qabul qilinishi va hayotga tatbiq etilishi natijasida qisqa vaqt ichida respublikada 7,6 mingta fermer xo'jaligi ro'yxatga olindi. Ikki yil ichida ularning soni 14 mingtaga yetdi. Ularga 193 ming gektardan ortiq yer ajratildi, ushbu xo'jaliklarda band bo'lgan aholining soni 58 ming kishini tashkil qildi[11]. 1992-yildan atigi uch yil ichida mavjud 1137 davlat xo'jaligidan 1066 tasi mulkchilikning aksiyadorlik, jamoa va ijaradagi xo'jalikka aylantirildi[12]. Qishloq xo'jaligida ko'p ukladli iqtisod vujudga keldi.

Qadimdan o'zining sug'orma dehqonchilik va shu asosda vujudga kelgan qishloq xo'jaligi bilan ma'lum Xorazm vohasi uchun agrosanoat kompleksidagi tarmoq tarkibidagi o'zgarishlar muhim ahamiyatga ega. Viloyat aholisining 65 foizi qishloq joylarida istiqomat qiladi, yalpi hududiy mahsulotda qishloq xo'jaligining ulushi 35,9 foizni tashkil qiladi[14]. Xorazm viloyati chorvadorlari tarmoqda iqtisodiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish bilan bir qatorda asosiy vazifalari – mahsulot ishlab chiqarishga ham e'tiborini qaratdilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xususiy tadbirkorlikda tashabbus ko'rsatish va uni rag'batlantirish to'g'risida"gi farmonini[2] bajarish hamda chorvachilikda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va xususiylashtirilgan fermalarga Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 23-fevraldagi 87-son qaroriga[3] asosan Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar bo'yicha belgilangan normativlarga binoan ozuqa yetishtirish uchun yer maydonlari ajratildi. Xorazm viloyati bo'yicha chorvachilik yo'nalishida 649 nafar, dehqonchilikda 220 nafar fermer faoliyatdi. Viloyatda tadbirkorlikni rivojlantirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish bo'yicha ancha ishlar qilindi. Shundan 740 tasi xususiy, 321 tasi jamoa mulki, shirkatlar soni 81 ta, ijarada ishlayotgan jamoalar 56 taga yetdi, qisqa vaqt ichida 105 ta aksionerlik jamiyatlari, 13 ta qo'shma korxona, 630 ta dehqon-fermer xo'jaligi vujudga keldi. 1998-yil 1-oktabrgacha barcha tumanlarda faoliyat ko'rsatayotgan dehqon (fermer) xo'jaliklari ularning "Yer kodeksi"ga, "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qoidalari va normalariga muvofiq qayta ro'yxatdan o'tkazildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "1999–2001-yillarda Xorazm viloyatida bozor islohotlarini chuqurlashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni jadallashtirish dasturi to'g'risida"gi qarori[4] viloyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni jadallashtirish, ishlab chiqarish kuchlari va imkoniyatlaridan samarali foydalanishni ta'minlash, xalqning turmush darajasini oshirishda katta ahamiyat kasb etdi. Dasturga asosan uch yil mobaynida viloyatdagi mavjud 132 ta jamoa xo'jaligining 123 tasi shirkat xo'jaliklariga aylantirilishi rejalashtirildi. Yangi yerlarning o'zlashtirilishi, mavjud ekin maydonlarining rekonstruksiya qilinishi, yangi yer ochilishi tufayli 2001-yilgacha qariyb 18 ming dehqon va 671 ta fermer xo'jaliklari tashkil etilib, ularda 40 mingga yaqin yangi ish o'rinlari yaratilishi rejalashtirildi.

1999–2001-yillarda Xorazmni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturiga muvofiq zarur ko'rib ishlayotgan 8 ta xo'jalik bazasida yirik fermer xo'jaliklari tashkil etildi. Endilikda 50-100 gektar yerga ega bo'lgan yirik fermer xo'jaliklari paydo bo'ldi. Xususiy mulk egasi, yerning haqiqiy sohibi bo'lishni xohlovchilar soni ko'payib bordi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 24-martdagi "Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo'nalishlari to'g'risida"[5] gi farmonida agrar islohotlarning yangi yo'nalishlari belgilab berildi. Farmonga binoan 2003–2007-yillarda shirkat xo'jaliklari tugatildi, ularning negizida fermer xo'jaliklari tashkil etildi. 2006-yil birinchi yarmida 210 ta ixtisoslashtirilgan meva-sabzavotchilik va uzumchilik shirkat xo'jaliklari negizida 39 ta fermer xo'jaliklari tashkil etildi. Paxtachilik va g'allachilikda esa 447 shirkat fermer xo'jaliklariga aylantirildi. Respublikada yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligining asosiy mahsulotlari fermer xo'jaliklari xissasiga to'g'ri keldi[12].

2007-yilda Xorazm viloyatida qishloq xo'jaligi sohasida 19 mingdan ortiq fermer xo'jaliklari faoliyat yuritdi. Ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha zarur shart-sharoit, ta'minot shoxobchalari va infratuzilma yaratib berildi. Xorazm iqtisodiyotining rivojlanishi va aholining asosiy daromad manbai bo'lmish viloyat yalpi hududiy mahsulotining 41,5 %ini qishloq xo'jaligi tashkil etdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 6-oktabrdagi "Fermer xo'jaliklari tasarrufidagi yer uchastkalari maydonini muqobillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-3077-son[6] va 2009-yil 22-oktabrdagi "Fermer xo'jaliklari tasarrufidagi yer uchastkalari maydonini yanada muqobillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-3287-son Farmoyishlari asosida 2008-yildan boshlab fermer xo'jaliklarining yer maydonlarini muqobillashtirish borasida yirik tadbirlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 15-dekabrda "Fermer xo'jaliklariga beriladigan yer uchastkalari maydonlarini muqobillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 362-son qaroriga asosan fermer xo'jaliklarining yer maydonlarini muqobillashtirish ishlari izchil davom ettirildi[7].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-oktabrdagi "Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qishloq xo'jaligi ekin maydonlaridan samarali foydalanish tizmini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi

PF-5199-sonli Farmoni[8], 2018-yil 2-iyuldagi PQ-3824-son “Fermer xo‘jaliklarida hisob tizmini tubdan yaxshilash va ularga bank xizmatlari ko‘rsatishni takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga asosan[9], tuman fermer, dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yer egalari kengashlari huzurida fermer xo‘jaliklari buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish markazlari tashkil etildi va davlat byudjetidan moliyalashtirildi[12].

Fermerlik harakatini rivojlantirish natijasida mamlakatda keyingi yillarda 160 mingdan ortiq fermer xo‘jaligi shakllanib, ular bugungi kunda 10 dan ziyod yo‘nalishda samarali faoliyat yuritmoqda. Keyingi ikki yil ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklari 45 foiz ko‘payib, ularning soni 75 mingtaga yetdi. Faqat shuning hisobidan joylarda uzoq-uzoq qishloqlarda yuz minglab ish o‘rinlari yaratildi. Barcha qishloq tumanlarida asosiy vazifa fermer dehqon xo‘jaliklari va tomorqa yer egalarga qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va sotishda amaliy yordam ko‘rsatish hisoblangan “Tomorqa xizmati” MChJlar tashkil etildi. Har yili fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash uchun katta miqdorda moddiy resurs va mablag‘lar ajratildi. Bu borada faqatgina 2019-yilning o‘zida qishloq xo‘jalik mahsulotlarini yetishtirish va iqtisodiyotni rivojlantirish, yangi texnika hamda texnologiyalar bilan ta‘minlash maqsadida 3561,1 mlrd. so‘m, 2018-yilga nisbatan 3,5 foiz ko‘p investitsiya kiritildi[11]. Amalga oshirilgan islohotlar natijasi o‘laroq fermer xo‘jaliklari soni yildan-yilga oshib bordi.

2020-yilda Xorazm viloyatida 441 ta fermer xo‘jaliklari ko‘p tarmoqli faoliyatni yo‘lga qo‘yish hisobiga 460 ta loyihalar ishga tushirilib qishloq joylarida qariyb 1 ming 200 dan ziyod yangi ishchi o‘rinlar yaratildi. Jumladan, ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklari tomonidan 739 gektar maydonda intensiv bog‘, 138 gektar maydonda yangi tokzor va 12 gektar, 3 ta sut va go‘sht mahsulotlarini qayta ishlash, 7 ta fermer xo‘jaligida non va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish hamda 9 ta sovutkichli omborxona, shu bilan birgalikda, 57 ta qoramolchilik va parrandachilik, 51 ta baliqchilik va asalarichilik, 17 ta qo‘ychilik, echkichilik va quyunchilik hamda 167 ta servis xizmatlari bo‘yicha loyihalar amalga oshirildi[14].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni[10]dagi 85-maqsadda “Mamlakatda yangi ish o‘rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va shu orqali 2026-yil yakuniga qadar kambag‘allikni kamida 2 baravarga qisqartirish” vazifasi belgilab berilgan. Unga ko‘ra, Respublikada kambag‘allikni qisqartirish davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, norasmiy ishlayotgan 2,5 million nafar fuqaroning bandligini legallashtirishga yordam berish orqali ularda ijtimoiy kafolat va imtiyozlardan to‘liq foydalanish imkoniyatini yaratish ko‘zda tutilgan.

Xulosa. O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligiga erishgach qishloq xo‘jaligida bosqichma-bosqich amalga oshirilgan islohotlar natijasida mulkchilikning yangi shakllari paydo bo‘ldi va shunga muvofiq yangi agrar munosabatlar shakllandi. Qishloq xo‘jaligida asosiy mavqeni egallab ulgurgan fermer xo‘jaliklari yerdan ijara asosida foydalanish sharoitida mulkchilik va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini boshqarishning asosiy shakliga aylandi. Shunga muvofiq mamlakatda fermer xo‘jaliklari faoliyatini samarali tashkil etish va boshqarish uchun zarur me‘yoriy-huquqiy asos yaratildi. Davlat tomonidan fermer xo‘jaliklarini qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirish va huquqlarini himoyalash tartibi qonun bilan belgilab qo‘yildi. Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy zaifligini bartaraf qilish maqsadida yerdan foydalanish tarkibi va o‘lchamini alohida hududlarning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda optimallashtirish yo‘li bilan ular ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash, ularning moliyaviy barqarorligi faoliyati samaradorligini oshirish imkonini berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston SSR Prezidentining Farmoni, 11.01.1991 yildagi PF-124-son//<https://lex.uz>.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.01.1995 yildagi PF-1030-son. // www.lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 23.02.1994 yildagi 87-son. // www.lex.uz.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 13.05.1999 yildagi 243-son. // www.lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 24.03.2003 yildagi PF-3226-son. // www.lex.uz.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoyishi, 06.10.2008 yildagi F-3077-son. // www.lex.uz.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 15.12.2015 yildagi 362-son. // www.lex.uz.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.10.2017 yildagi PF-5199-son. // www.lex.uz.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 07.06.2018 yildagi 433-son. // www.lex.uz.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son. // www.lex.uz.
11. Berkinov B.B., Raxmankulova B.O., Karimova X.X. Fermer xo‘jaliklari ishlab chiqarish faoliyati samaradorligini baholash va rivojlanish jarayonlarini modellashtirish. Toshkent, 2013.

12.Begamova N.O'zbekistonda agrar sohaga oid qabul qilingan qonun hujjatlari: islohotlar va uning natijalari. Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. 2023, july.

13. Bekmirzayev M.A. Fermer xo'jaliklarini barqaror iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari. Namangan, 2022.

14.Xolmuratova L.Xorazm viloyati agrosanoat komplekslarining rivojlanish xususiyatlari. Urganch, 2023.

UO'K 908

JANUBIY O'ZBEKISTON SHAHARLARIDA MADANIY HAYOT (1946-1970 yillar)

K.N. Polvonov, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada janubiy O'zbekiston shaharlarining 1946-1970 yillardagi madaniy hayoti haqida so'z yuritilgan. Jumladan, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyati shaharlarida tashkil etilgan teatrlar, madaniyat uylari, ashula va raqs ansambllari, madaniyat saroylari, klublar, istirohat parklari va matbuotiga oid ma'lumotlar berilib, ular atroflicha tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Janubiy O'zbekiston, viloyat, shahar, shaharlar, madaniyat uyi, madaniyat saroyi, teatr, ansambl, istirohat bog'i, gazeta.

Аннотация. В данной статье рассказывается о культурной жизни городов южного Узбекистана в 1946-1970 годах. В частности, подробно представлена и проанализирована информация о театрах, домах культуры, ансамблях песни и танца, дворцах культуры, клубах, парках отдыха и прессе, созданных в городах Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областей.

Ключевые слова: Южный Узбекистан, область, город, города, дом культуры, дворец культуры, театр, ансамбль, парк развлечений, газета.

Abstract. This article describes the cultural life of the cities of southern Uzbekistan in 1946-1970. In particular, it presents and analyzes in detail information about theaters, houses of culture, song and dance ensembles, palaces of culture, clubs, recreation parks and the press created in the cities of Kashkadarya and Surkhandarya regions.

Key words: Southern Uzbekistan, region, city, cities, house of culture, palace of culture, theater, ensemble, amusement park, newspaper.

Kirish. Jamiyat hayotining asosiy yo'nalishlaridan biri bu madaniy sohadir. Aholi o'rtasida tarbiyaviy ishlarni yo'lga qo'yishda, jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlardan boxabar qilishda, qolaversa mehnat faolligini oshirishda ushbu soha salmoqli o'rin tutadi. Janubiy O'zbekistondagi, jumladan Qashqadaryo viloyati markazi Qarshi va Surxondaryo viloyati markazi Termiz hamda Shahrisabzga 1920 yillarda, hududning boshqa kentlari XX asrning 50-80 yillarida shahar maqomini olgan bo'lib, ko'rib o'tilayotgan yillarda mazkur shaharlar madaniy hayotida muayyan o'zgarishlar sodir bo'lgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Janubiy O'zbekistonning sovet davri madaniy hayoti ko'pgina tadqiqotlarda o'z aksini topgan. N.Achilov, T.Rashidova, S.Zaxarov, N.Hikmatov, O.Jo'raqulov, S.Tursunov, E.Qobulov, T.Pardayev, M.Azimov, J.Eshtemirov, M.Sohibova, G.Xudoyberdiyeva, H.Kamolova kabilarning tadqiqotlarida mavzuga oid qimmatli ma'lumotlar berilgan. Ammo, mazkur ishlarda janubiy O'zbekiston shaharlarining 1946-1970 yillardagi madaniy hayoti alohida mavzu sifatida o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada janubiy O'zbekiston shaharlarining madaniy hayoti ilmiylik va tarixiylik tamoyiliga asoslanib, tizimli ravishda ilmiy adabiyotlar va arxiv ma'lumotlari orqali tahlil etilgan. Shuningdek, to'plamlarda berilgan ma'lumotlarga tayangan holda statistik tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Xalqni ma'naviy oziqlantirishda, madaniy turmushini yuksaltirishda kinoteatrlarning o'ziga xos o'rni bor. Janubiy O'zbekiston viloyatlari markazlarida teatrlar XX asrning 30-yillarida, jumladan, Qarshi shahrida Mullatuychi Toshmuhamedov nomidagi musiqali drama teatri 1932 yilda, Termiz shahridagi Mannon Uyg'ur nomidagi teatr 1935 yilda tashkil etilgan[1] bo'lib, urushdan keyingi yillarda teatrlar faoliyatida muayyan o'zgarishlar yuz bo'ldi.

1948 yilda Termiz shahridagi Mannon Uyg'ur nomidagi Surxondaryo viloyat teatri iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli S. Ayniy nomidagi Buxoro viloyat teatriga qo'shib yuborildi, keyinchalik 1957 yilda qayta tashkil etilgan. Shu davrda teatrdagi sovet mafkurasini aks ettirgan asarlar keng namoyish etilgan. Jumladan, K. Yashinning "Ikki kommunist", N. Safarovning "Uyg'onish", K. Simonovning "Rus masalasi", G. Muxtorovning "Muhabbat g'unchasi" kabi asarlaridir[2].

1960-1964 yillarda Qashqadaryo viloyatining Surxondaryo viloyatiga qo'shilishi teatr xodimlari faoliyatiga qiyinchilik tug'dirgan. Bu paytda teatrlar birlashtirilib, qashqadaryolik bir guruh san'atkorlar Termizga borib ishlashgan.

Qarshi shahridagi Qashqadaryo viloyat musiqali drama teatrida XX asrning 60-yillarida A. Otaqulov, X. Mustafaqulov, A. To'layev, Q. Hakimovlar bosh rejissor bo'lib ishlagan. Teatr jamoasi 1966 yil Farg'ona viloyatida, 1967 yil Toshkentda gastrol safarida bo'lgan. 1967-1969 yillarda teatr jamoasi shahar aholisiga "Qalam qoshligim" (M. Karimov), "Boy va batrak" (H. H. Niyoziy), "Ayajonlarim" (A. Qahhor), "Jon qizlar" (Baysaitova), "Toshbolta oshiq" (A. Navoiy), "Gavhar shamchiroq" (S. Ulug'zoda), "Aldar ko'sa" (Sh. Husanov) kabi spektakllarni namoyish etdi[3].

Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida ma'naviy-ma'rifiy muassasalarni birlashtirgan madaniyat uylari hamda madaniyat bo'limlari tashkil etildi. Qamashida 1940 yilda, Sho'rchida 1953 yilda, Kosonda 1955 yilda[4] madaniyat bo'limi o'z faoliyatini boshladi. Shu bilan birga shaharlarda madaniyat uylari ham tashkil etildi. Ularga qarashli bo'lgan kinoteatrlar, kutubxonalar, klublar, dam olish uylari, madaniyat saroylari aholining madaniy turmushini jonlantirishda xizmati katta bo'ldi. Qamashidagi madaniyat bo'limi dastlab tuman firqasi binosining bir hujrasida, 1950 yili esa binoning teng yarmida faoliyat ko'rsatdi. 1959 yil tuman firqasi uchun yangi bino qurilganligi munosabati bilan uning avvalgi binosi madaniyat bo'limi ixtiyoriga berilgan[5].

Denov shahrida 1947 yilda madaniyat uyi hashar yo'li bilan yaratildi. Bu madaniyat uyini ochilishida taniqli san'atchilar Tamaraxonim va X. Nosirovalar qatnashdilar. Madaniyat uyi qoshida "O'zbek ashula va raqs ansambli" va to'garaklar ishlay boshladi[6]. Janubiy shaharlar madaniyat uylari qoshida kinoteatrlar faoliyati yo'lga qo'yilib borildi. Yillar davomida kinoteatrlar soni ortib, aholiga kino xizmati ko'rsatishda qator o'zgarishlar yuz berdi. Masalan, 1957 yilda Termiz shahrida 450 tomoshabinga mo'ljallangan "Oktabr 40 yilligi" kinoteatri binosi qurilib, ishga tushirilgan. Beshkentda 1958 yilda 300 o'rinli va 1970 yilda 500 o'rinli "Sobir Rahimov" nomidagi kinoteatr binosi qurilib, foydalanishga topshirildi. 1970 yilda Boysunda 400 o'rinli "Samo" kinoteatri binosi qurilib, foydalanishga topshirildi[7]. 1950 yilda Shahrisabz shahrida Xalq teatri tashkil etilgan. Xalq teatriga aktyor va rejissor Qori Zokir Sodiqov rahbarlik qilgan. Teatr faoliyati bir muddat to'xtab qolgan. 1955 yilda Xalq teatri qayta tashkil etilgan[8]. 1967 yilda Shahrisabz shahar madaniyat uyiga qarashli Xalq teatri respublika xalq teatrlari ko'rigida H. H. Niyoziyning "Zaharli hayot" spektakli bilan qatnashib, 2-darajali diplom bilan taqdirlandi. Bu xalq teatri Qashqadaryo, Samarqand, Xorazm, Surxondaryo oblastlarining shahar va qishloqlarida, Tojikiston va Turkmanistonning shahar va qishloqlarida ko'p marta tomoshalar ko'rsatgan[9].

Shuningdek, bu yillarda teatr binolari ta'mirga muhtoj bo'lib, qator spektakllar sharoit yo'qligi uchun juda kam namoyish etilgan. Teatrlarni malakali mutaxassislar bilan ta'minlash ham og'ir ahvolda edi. Oylik maoshlarning kamligi, turar-joy va yotoqxonalarining yetishmasligi hamda yetarlicha sharoit yaratib berilmaganligi xodimlar qo'nimsizligiga sabab bo'lgan. Madaniyat uylari qoshida badiiy havaskorlik to'garaklari, keyinchalik ularning negizida ansambllar tuzilib, faoliyat ko'rsatgan. Masalan, 1961 yilda Boysun rayoni madaniyat uyi qoshidagi badiiy havaskorlik to'garagi negizida ansambl tuzilib, O'zbekiston xalq yozuvchisi Boysunlik Shukur Xolmirzayev va mashhur kinorejessyor Uchqun Nazarovning taklifi bilan ansamblga "Shalola" nomi berilgan. "Shalola" ansambli juda tez shuhrat qozongan, ansambl ko'pgina iste'dodli yoshlar bilan to'ldirilgan. Ansamblga O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, g'ijjak va dutorning mohir ijrochisi Qayumjon Abdulxayrov badiiy rahbar etib tayinlangan[10].

Qamashidagi madaniyat uyida dastlab raqs to'garagi tashkil qilinib, haftada 2 kun faoliyat yuritgan, uning rahbari Rumiya Mullagulova bo'lgan edi. Keyinchalik 1969 yilda uning negizida "Bo'ston" ashula va raqs ansambli tashkil qilindi. Ansamblni tashkil topishida Ismat Rahmatov, Ortiq Xursanov, Rustam Eshmurodov, Rahmatjon Azimov va Absoat To'rayevlarning xizmati katta

bo'lgan. 1970 yilda jamoaga xalq ansambli unvoni berilib, o'sha yili avgust oyida bu jamoa Moldaviyada bo'lib o'tgan Butunittifoq yoshlarining II festivalida ishtirok etdi[11].

Janubiy O'zbekiston shaharlarida madaniyat saroylari ham qurildi. Madaniyat saroylarida, shahar markazlarida taniqli yozuvchi va shoirlar bilan uchrashuvlar o'tkazish an'anaga aylandi, taniqli san'atkorlar va badiiy havaskorlik jamoalarining konsertlari namoyish etildi. 1969 yili Talimarjonda 800 o'rinli V.I. Lenin nomli madaniyat saroyi binosi qurilib[12], foydalanishga topshirildi. 1960-yillarning oxirlarida Qarshi cho'lini o'zlashtirayotgan cho'lquvarlar bilan suhbatlashish maqsadida Talimarjonga respublikaning zabardast yozuvchilari va shoirlari: Odil Yoqubov, Primqul Qodirov, Asqad Muxtor, Abdulla Oripov va adabiyotshunos olim Ozod Sharafiddinovlar tashrif buyurdilar. Bu uchrashuv aholida juda katta taassurot qoldirdi. Talimarjondagi madaniyat saroyida 1970 yilning iyun oyida O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan artist Botir Zokirov katta konsert qo'ydi[13] va o'sha davr kishilari xotirasida abadiy saqlanib qoldi.

Shahar madaniy hayotini yaxshilashda boshqa joylardan gastrolga kelgan ijodiy jamoalar ham muhim rol o'ynadi. Masalan, Termiz shahriga 1946 yil mart oyida Tatariston ashula va raqs ansambli, 1961 yil mart oyida Qozon akademik teatri tashrif buyurdi. Qozon akademik teatri jamoasi termizliklarga tatar yozuvchisi Odil Qutiyning "Jo'natilmagan xatlar", Hay Vohidovning "Ilk muhabbat", Asqad Mirzohidovning "Onamning oqargan sochlari" spektakllarini namoyish etdi[14]. 1969 yilda Qarshi shahriga "Uzgosfilarmoniya"ning estrada guruhi, Tavakkal Qodirov rahbarligida Farg'ona viloyat musiqali drama teatri jamoasi, Tojikistonning "Lola" ansambli, O'zbekiston san'at ustalari guruhi, "Bahor" raqs ansambli, Muqumiy nomidagi davlat teatri, Andijon viloyat teatri, Surxondaryo viloyat teatri, Qoraqalpog'iston davlat filarmoniyasi, Tojikiston estrada guruhi tashrif buyurdi. Bundan tashqari Ozarbayjon, Gruziya, Ukraina, Qozog'iston, Tataristondan kelgan turli ijodiy jamoalar Qarshi shahar aholisiga o'z san'atini namoyish qildi[15].

Bu davrda O'zbekistonda klub muassasalari soni ortib bordi. Respublikada 1960 yilda 2885 ta, shundan 345 tasi shahar joylarida bo'lsa, 1970 yilga kelib 3344 ta klublarning 580 tasi shaharlarda joylashgan edi. Janubiy viloyatlarda klub muassasalari soni ortgan. Qashqadaryo viloyatida 1960 yilda 230 ta klublar faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 1970 yilda ularning soni ko'payib 249 taga yetgan, Surxondaryo viloyatida esa shu davr oralig'ida klub muassasalari miqdori 134 tadan 191 taga oshgan[16]. Klublarda sovet davlatining ichki siyosati, g'oyaviy mafkuraviy tamoyillari targ'ib qilingan. Janubiy O'zbekiston shaharlarida madaniyat va dam olish istirohat parklari tashkil etilgan bo'lib, ularda madaniy va ma'rifiy ishlar turli ko'rinishlarda olib borilgan. Masalan, Qarshi shahrida Kuybishev nomli, Termiz shahrida M. Gorkiy nomli, Shahrisabz va Denovda Lenin nomli madaniyat va dam olish istirohat parklari faoliyat ko'rsatgan. 1949 yilda Qarshi shahridagi madaniyat va dam olish istirohat parkida 12 000 kishini qamrab olgan 23 ta ma'ruza tashkil etilgan, 4 750 kishi tomosha qilgan 16 ta konsert, 640 ta kino seanslari namoyish etilgan bo'lsa, 1952 yilda esa mazkur parkga tashrif buyuruvchilar soni 52 958 kishini tashkil etgan, 10 ta ma'ruza va 7 ta konsert namoyish etilgan. Termiz shahridagi istirohat parkida 1949 yilda 127 264 kishi tashrif buyurgan. 5700 kishini qamrab olgan 33 ta ma'ruza o'qilgan, 56 ta konsert namoyish etilib, ularni 300 000 kishi tomosha qilgan bo'lsa, 1952 yilda 115 860 kishi tashrif buyurgan, 80 ta ma'ruzada 14 850 kishi, 32 000 kishini qamrab olgan 16 ta konsert, 5 000 kishini qamrab olgan 6 ta ommaviy bayram tadbirlari o'tkazilgan.

Xulosa. 1946-1970 yillarda janubiy O'zbekiston shaharlari madaniy hayotida muhim o'zgarishlar yuz berdi. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyati markazi hisoblangan Qarshi va Termiz shaharlarida Ikkinchi jahon urushidan avval madaniy-ma'rifiy muassasalar faoliyati yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, tadqiq qilingan yillarda ushbu kentlarda va hududning kichik shaharlarida ham teatrlar, madaniyat uylari, ashula va raqs ansambllari, madaniyat saroyi, klublar, istirohat parklari tashkil etildi, ular faoliyatida jonlanish bo'ldi. Shu bilan birga shahar madaniy hayotida muhim o'rin tutgan bunday muassasalar sovet mafkurasini targ'ib etishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Соҳибова М. Ўзбекистонда маданий ҳаёт: таҷриба ва муаммолар (Жанубий вилоятлар мисолида (1946-1985 йй.)). Тарих фан. номзоди илмий даража. олиш учун тақдим этилган дис. автореферати. –Тошкент, 2008. – Б. 19.

2. Пардаев Т. Жанубий Ўзбекистонда 1945-1991 йилларда ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёт. – Тошкент: Yangi nashr, 2019. –Б. 241.
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Qashqadaryo_teatri
4. Мухамедов Н. Косон: тарих саҳифалари. –Қарши: Насаф, 1997. –Б. 93.
5. Боймиров Т., Бойқобилов Ў. Қамаш ва қамашликлар. –Тошкент: Fan va texnologiya, 2016. –Б. 156.
6. Xudoyberdiyeva G.X. O'zbekistonda sovet davrida madaniyat muassasalari faoliyati: natijalar va muammolar (Surxondaryo viloyati misolida 1920-1990 yy.). Tarix fan..bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoreferati. – Termiz, 2023. –Б. 19.
7. Турсунов С., Рашидов Қ. Бойсун. –Т.: Akademnashr, 2011. –Б. 222.
8. Жўракулов О., Рахматов А. Шаҳрисабз йилномаси. –Т.:Фан, 2007. –Б. 19.
9. Захаров С., Ҳикматов Н. Шаҳрисабз. –Т.: Ўзбекистон, 1979. –Б. 45.
10. Турсунов С., Рашидов Қ. Бойсун. – Т.: Академнашр, 2011. – Б.328.
11. Боймиров Т., Бойқобилов Ў. Қамаш ва қамашликлар. –Тошкент: Fan va texnologiya, 2016. –Б. 156-158.
12. Qarshi tuman davlat arxivi, 416-jamg'arma, 1-ro'uxat, 6-ish, 8-varaq.
13. Худойкулов М. Қарши чўли. –Тошкент: Шарқ, 1998. –Б. 46;
14. Азимов М. Термиз тарихи. –Қарши: Насаф, 2001. –Б. 162-167.
15. Eshtemirov J. XX-XXI asr boshlarida Qarshi shahrining madaniy hayoti. –Qarshi: Intellect, 2023. –В. 88-89.
16. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1972 г. Статистический ежегодник. –Ташкент: Узбекистан, 1973. – С. 311.

UO'K 930

O'ZBEKISTONNING HINDISTON BILAN TA'LIM SOHASIDAGI HAMKORLIGI

A.Yu.Qodirov, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mustaqillik yillarda O'zbekistonning Hindiston bilan ta'lim sohasidagi hamkorligi aloqalari va uning o'ziga xos jihatlari haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, Hindiston, ta'lim sohasi, madaniyat, ta'lim, fan, sayyohlik, sport.*

Аннотация. *В данной статье говорится об отношениях сотрудничества между Узбекистаном и Индией в сфере образования и его конкретных аспектах в годы независимости.*

Ключевые слова: *Узбекистан, Индия, образование, культура, образование, наука, туризм, спорт.*

Abstract. *This article discusses the relations of cooperation between Uzbekistan and India in the field of education during the years of independence and its specific aspects.*

Keywords: *Uzbekistan, India, education, culture, education, science, tourism, sports.*

O'zbekiston mustaqil davlat sifatida, kommunistik mafkura va sun'iy tarzda singdirilgan "sovet sotsialistik madaniyati" kishanlaridan xolos bo'lib, o'zbek xalqining ma'naviy boyliklarini tiklash, uni zamonaviy jahon madaniyati bilan uyg'unlashtirish yo'lidan bordi.

"O'zbekistonning mustaqilligi, uning dunyo ko'z o'ngidagi ochiqqligi, – deb ta'kidlaydi Birinchi Prezident Islom Karimov, – shunday bir serunum tuproqki, bizning ma'naviy imkoniyatlarimiz unda tobora tezroq unadi, davlatlarga emas, balki jamoatchilikning ham muttasil kengayib borayotgan xalqaro aloqalariga suyanadi" [1]. Shu bois O'zbekiston rahbariyatining mustaqillikning ilk yillaridanoq xalqning ma'naviy qadriyatlariga alohida e'tibor bergani ham bejiz emas. Bunda milliy ma'naviyatning tiklanishi insonparvar jahon madaniyati va umumbashariy qadriyatlardan ajralib qololmasligi chuqur anglandi. Ushbu sabablar ta'sirida madaniyat sohasidagi xalqaro xamkorlik mustaqil O'zbekiston tashqi siyosiy strategiyasining tarkibiy qismlaridan biri sifatida belgilandi. Bu esa, xalqaro aloqalar tarixidan ma'lumki, shubhasiz, mamlakat taraqqiyoti va uning butun insoniyat bilan birdamligining mustahkam kafolati bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston o'zining asosiy tashqi iqtisodiy faoliyati yo'nalishlariga tayanib, mustaqillik yillarida turli mamlakat xalqlarini yaqinlashtirish va ularning ma'naviy qadriyatlarini o'zaro boyitish ishlarini faollik bilan amalga oshirishga kirishdi, bu esa umumjahon madaniyatining gullab-yashnashiga xizmat qildi. Shu munosabat bilan respublikamiz chet mamlakatlar bilan ikki tomonlama va ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirar ekan, madaniy aloqalarning ko'pqirrali shakllarini

ro'yobga chiqarishga alohida e'tibor qaratadi. Ushbu jarayonni O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi hamkorlik misolida yaqqol ko'rish mumkin.

Ma'lumki, o'zbek va hind xalqining boy ma'naviy dunyosi, ularning o'ziga xosligi uzoq tarixga borib taqaladi. Ammo ayni paytda ular o'rtasida umumiylik ham mavjud bo'lib, tarixiy aloqalar, til, madaniy an'analar va san'atning yaqinligi bilan belgilanadi. Shu munosabatda, o'tmishdagi ma'naviy dunyoga nazar tashlasak, bugungi kunda shuni ishonch bilan aytish mumkinki, O'zbekiston va Hindiston xalqlarini bir-biri bilan bog'lab turuvchi va uzoq asrlarga taqaluvchi do'stlik rishtalari vaqt sinovidan munosib o'tdi. Shuning uchun davlatlararo munosabatlarning hozirgi bosqichida ikki xalqning bir-biriga intilishi kabi tarixiy hissiyotlar ko'p qirrali madaniy sohada o'zaro manfaatli O'zbekiston-Hindiston hamkorligining yanada jadal rivojlanishi uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi, deb ayta olamiz.

Aytish joizki, O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi madaniy hamkorlik davlat rahbarlarining rasmiy uchrashuvlari chog'ida erishilgan davlatlararo bitimlar asosida yangi pog'onaga ko'tarilgan. Mamlakatimiz mustaqilligining ilk yillarida bunday hamkorlik O'zbekiston va Hindiston hukumatlari tomonidan madaniyat, ta'lim, fan, sayyohlik, sport va ommaviy axborot vositalari sohalaridagi hamkorlik to'g'risida 1991 yil 17 avgustda imzolangan Bitim [2] asosida amalga oshirilgan. 1991 yil 5 yanvarda Nyu-Dehli shahrida O'zbekiston Respublikasi hamda Hindiston Respublikasi hukumatlari o'rtasida imzolangan "Madaniyat, san'at va ta'lim sohalaridagi hamkorlik to'g'risidagi bitim" esa xalqlarimizning o'zaro manfaatli madaniy-ma'rifiy aloqalarining yanada yuksalishiga turtki bo'ldi. Tenglik va o'zaro manfaatdorlik tamoyillari asosida tuzilgan mazkur bitimlar ikki mamlakat xalqlari o'rtasida ko'p qirrali madaniyat, fan va ta'lim sohalaridagi har tomonlama hamkorlikning rivojlanishini ko'zda tutadi.

Ushbu bitimlarga asoslanib, shuningdek, madaniy hamkorlikni yanada kengaytirish istagida bo'lgan o'zbek va hind xalqlarining intilishlarini inobatga olib, ikki mamlakat rahbariyati tegishli choralarni ko'rishga kirishdi. Bunda, madaniy hamkorlik haqidagi davlatlararo bitimlarda ko'zda tutilgan holatlarni hayotga tatbiq etishda O'zbekiston Respublikasining madaniy muassasalari katta rol o'ynadi.

Hindistonlik va Janubiy Koreyalik tadqiqotchilari ham o'zbek-hind, o'zbek koreya munosabatlarini o'rganish borasida hayrli ishlarni olib bormoqda. N.Voxra, M.Roy, K.Santxanninsh ishlari shular jumlasidandir.

Institut professor-o'qituvchilari xalqaro, butunittifoq, respublika anjumanlari, simpoziumlar, ilmiy jamiyatlar va seminarlarda faol ishtirok etib keldi. SamMida 1930-1980 yillar davomida professor-o'qituvchilarning 68 ta ilmiy-amaliy konferentsiyalari bo'lib o'tdi. Bundan tashqari institut xodimlari Moskva, Leningrad shaharlarida tibbiyot sohasida tashkillashtirilgan ilmiy anjumanlarda ham o'z ma'ruzalari bilan chiqishlar qilishdi. Professor-o'qituvchilar AQSh, Germaniya, Bolgariya, Vengriya, Ruminiya, Yaponiya, Hindiston, Singapur va boshqa mamlakatlarda o'tkazilgan ilmiy anjumanlarda ham ishtirok etidi.

Aytib o'tish joizki Termiz DUda, asosan ilmiy-pedagogik aloqalar o'rnatgan. Germaniyaning Bonn va Myunxen universitetlari, Malayziyaning Multimedia va Mara universitetlari, Janubiy Koreyaning Keimyung universiteti, Hindistonning Dehli universiteti, Chexiya Respublikasining Karlova universiteti, Rossiya FA Etnologiya instituti, Moskva davlat universitetlari shular jumlasidandir.

Jismoniy tarbiya va sport kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan 21 maqola, tezis, uslubiy ko'rsatma va tavsiyalar chop etishgan bo'lib, jumladan 2009 yilda Q. Alimov tomonidan "Sport tibbiyoti va jismoniy rivojlanishni nazorat qilish" fanidan amaliy tajribalar" nomli magistrlar uchun metodik tavsiyalar (Termiz DU, 2012.–32 b.), B.Toshmurodov tomonidan tayyorlangan "Suzish va uni o'qitish metodikasi" elektron darslik (Termiz, 2012.–72 b.) tahsinga sazovordir.

Qarshi Davlat universiteti respublikaning qator oliy o'quv yurtlari hamda ilmiy markazlari bilan birga Buyuk Britaniyaning Manchester universiteti, Edinburg universiteti, Kembridj universiteti, Uludag universiteti, Avstriyaning Zaveburg universiteti, Hindistonning Dehli universiteti, Germaniyaning Texnika universitetlari bilan hamkorlik qildi.

Universitet professor–o'qituvchilari va talabalar turli tanlovlarda qatnashib g'oliblikni qo'lga kiritib, xorij universitetlarida stajirovka o'tkazish hamda ta'lim olish huquqini qo'lga kiritdi. Ingliz tili o'qituvchilari A. Aliqulov va I. Jumanovlar Kembridj universitetida, T. G'afforova Angliyaning Bilston kollejida stajirovkada bo'ldi. Respublika "Umid" jamg'armasi e'lon qilgan konkurs g'olibi Go'zal Rasulova AQShning Nyu-York universitetida, xorijiy tillar fakulteti talabasi Sobir Rajabov Hindistonning Dehli universitetida ta'lim oldi. 1998 yil sentyabrda universitetda Yevropa ekspertlarining TESIS dasturi bo'yicha seminari o'tkazildi.

Institut professor-o'qituvchilari xalqaro, butunittifoq, respublika anjumanlari, simpoziumlar, ilmiy jamiyatlar va seminarlarda faol ishtirok etib keldi. SamMida 1930-1980 yillar davomida professor-o'qituvchilarning 68 ta ilmiy-amaliy konferentsiyalari bo'lib o'tdi. Bundan tashqari institut xodimlari Moskva, Leningrad shaharlarida tibbiyot sohasida tashkillashtirilgan ilmiy anjumanlarda ham o'z ma'ruzalari bilan chiqishlar qilishdi. Professor-o'qituvchilar AQSh, Germaniya, Bolgariya, Vengriya, Ruminiya, Yaponiya, Hindiston, Singapur va boshqa mamlakatlarda o'tkazilgan ilmiy anjumanlarda ham ishtirok etidi.

2007 yilda "Jayhun" folklor jamoasi oliy ta'lim muassasalari folklor jamoalarining "Barhayot an'analar" festival tanlovining Respublika bosqichida "Shamollar- Mirhaydar bobo" nomli mehnat marosim folklor musiqa dasturi bilan ishtirok etib rag'batlantiruvchi o'rinni egalladi. 2008 yilda jamoa "Barhayot an'analar" festivali finalida "Surxon navolari" dasturi bilan ishtirok etib faxrli Oliy o'rinni egalladi va g'oliblik diplomini qo'lga kiritdi. 2009 yil "Yagonasan muqaddas vatan" respublika ko'rik tanlovida "Jayhun" folklor jamoasi va uning xonandasi Yulduz Xursandova "Vatan mening iymonim" dasturi bilan dastlabki bosqichda Qarshi shahrida Buxoro, Qarshi universitetlari badiiy jamoalari bilan bellashib, g'olib chiqdi va respublika bosqichiga yo'llanmani qo'lga kiritdi. Oliyog'ohlar orasida g'oliblikni qo'lga kiritib, respublika final bosqichida "G'oliblik diplomi"ni qo'lga kiritdi. (?) 2010 yilda ham "Jayhun" jamoasi o'zining "Vatan madhi" dasturi bilan "Yagonasan mustaqil vatan" ko'rik tanlovining barcha bosqichlaridan o'tib, final bosqichida respublikaning mashhur xonandalari va mashhur ansambllari bilan bir sahnada ijro etib, "G'oliblik diplomi"ni qo'lga kiritdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – Б. 58.
2. Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари. – Т., 1997. – Б. 51-53.
3. Мухаммад Аҳмад. Ҳинд-ўзбек маданий алоқалари // Гулистон. – 1994. № 1. – Б. 58-59.
4. Назаров Г., Камилова Ф. Ўзбекистон туризм имкониятларини кенгайтириш // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. – 2001. – № 9. – Б. 48-49.

UO'K 902

ARAVANSOY HAVZASI ARXEOLOGIK OBYEKTULARI

Z.Qo'chqorova, tayanch doktorant, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi qoshidagi

Milliy arxeologiya markazi, Toshkent

Orcid: 0009-0004-8837-6121

Annatsiya. Aravansoy havzasi tosh davridan buyon insoniyatning ekofakt izlari saqlanib qolingani hudud hisoblanadi, qoyatosh petrogliflardagi zoomorf, antropomorf va tabiat tasvirlari obyektning qadimiyligini ko'satadi. Yozma manbalarda keltirilgan samoviy tulporlar, Davan podsholigi davrida ixtisoslashgan yilqichilikni rivojlanishida Oloy tog' tizmasining shimoliy yon bag'irlaridagi yaylovlarning ahamiyati katta bo'lganligini ko'rsatadi. Aravansoy havzasilarida janubdan-shimol tomon yo'nalishda qator qoyatosh rasmlari, dehqon istehkomlari joylashgan bo'lib, barchasi suvga bo'lgan ehtiyojini Aravan soy irmoqlari hamda mavsumiy oqar suvlar hisobiga qoplagan.

Kalit so'zlar: petroglif, antropomorf, zoomorf, ekofakt, qo'rg'on,

Аннотация. Аравансойская котловина – это регион, оставленный следами человечества, поскольку каменные условия, зооморфные, антропоморфные и природные изображения на наскальных петроглифах свидетельствуют о древности объекта. Письменные источники показывают, что пастбища на северных склонах Алойского хребта

имели большое значение в развитии небесных стервятников, специализированного животноводства в условиях Даванского царства. В котловине Аравансой имеется ряд наскальных рисунков и крестьянских укреплений в направлении с юга на север. Все они освещали свое отношение к воде за счет притоков ручья Араван и сезонных стоков воды.

Ключевые слова: петроглиф, антропоморф, зооморф, экофакт, курган.

Abstract. The Aravansoy Basin is a region left by traces of humanity, since the stone conditions, zoomorphic, anthropomorphic and natural images on the rock petroglyphs indicate the antiquity of the object. Written sources show that pastures on the northern slopes of the Aloy Range were of great importance in the development of celestial vultures, specialized livestock farming in the conditions of the Davan Kingdom. In the Aravansoy Basin there are a number of rock paintings and peasant fortifications in the direction from south to north. All of them illuminated their relationship to water due to the tributaries of the Aravan stream and seasonal water flows.

Key words: petroglyph, anthropomorph, zoomorph, ecofact, burial mound.

Кириш. Vodiy geografik relyefi o'ziga xos bo'lib, tevarak-atrofdagi tog' tizmalari janub tomonda dengiz sathidan 5000 m gacha, sharqda 4000 m gacha, shimol va shimoli-g'arbda 2000-3000m gacha balandlikda bo'lib, tog' oldi hududi past tog' tizmalaridan tashkil topgan. Vodiy kenglik yo'nalishida cho'zilgan bo'lib, geomorfologik jihatdan Sirdaryo vodiysi va uning asosiy tarkibiga kiruvchi daryolar — Norin va Qoradaryodan iboratdir. Farg'ona vodiysi o'z geografik joylashuviga ko'ra g'arbiy o'lkalarni Xitoy imperiyasi bilan bog'lab turuvchi o'ziga xos "ko'prik" bo'lib o'zaro savdo – iqtisodiy aloqalar ta'siri sezilarli bo'lsada, vodiy moddiy madaniyatda o'ziga xoslikni saqlab qolgan. Vodiya o'rganilgan arxeologik yodgorliklarini xaritaga tushirish uning shimoliy-sharqiy, sharqiy va janubi-sharqiy qismlarida ilk bronza davridan (miloddan avvalgi 3-ming yillik oxiri - 2-ming yillik boshlari) o'troq dehqonchilik madaniyati vujudga kelganligini yorqin ko'rsatadi[1.B.S.19-21] Geologlarning tekshirishicha, uchlamchi davrda bu yerda dengiz quriy boshlab, to'rtlamchi davrda atrofda tog'lar ko'tarilgan, pastlik qismi esa cho'ka boshlagan. Vodiyning janubi-sharq tomondagi tog'lardan oqib tushgan So'x, Isfayram, Shohimardon, Aravan, Aqbura ko'plab soylar markazga oqqan va yarimlari Sirdaryoga qo'shildi, boshqalari mikrovohalar ichida yerlarning obodonlashtirilishi natijasida singishib ketadi. Uzoq vaqt sug'oriladigan tuproq tarkibida loyqa jinslar, agroirrigatsiya yotqiziqlari qalinlashib boraveradi[2. K.B.2007,5]. Suv oqimlari tog'lardan nuragan jinslarni oqizib tekkislikka yotqizilgan va Markaziy Farg'ona releyfini tekislab yuborgan. Shuning uchun landshafti (yer usti) shag'al, qumloq, loy, sho'rtuproq qatlamlardan iboratdir[3. J.S.14]. Farg'ona vodiysi suv manbalari va suv balansi jihatidan ham xilma-xildir. Har bir daryoning to'yinish manbai, daryo oqimining paydo bo'lish jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Hidrolog olim V.L.Shultsning tekshirishicha, O'rta Osiyo daryolari asosan tog'lardagi mangu va mavsumiy qorlarning yerishi hisobiga to'yinadigan daryolar jumlasiga kirib, bunda muzliklar hissassi ham mavjud. Mayda tog' va soylar uchun yil davomidagi yomg'ir va sel suvlari muhim o'rin egallaydi.

Тадқиқот мақсади: Zahiriddin Muhammad Boburning «Boburnoma» asarida fizik-geografik ma'lumotlar ham uchraydi. Andijon, O'sh va uning atroflarini tabiatini ta'riflab, vodiyning sharqiy tumanlari iqlim namligi, suv manbalarning ko'pligini o'simlik va hayvonot dunyosini rang-barangligini aytib o'tadi. Z.M. Bobur shunday deydi: "Sayhun daryosining Axsi tarafi dashttur. Oq kiyigi bisyor bo'lur. Andijon tarafi to'qaydur. Bug'u-maral, qirg'ovul va yovoyi quyoni ko'p bo'lur, asru semiz bo'lur"[4.Z.M.B.16.] Bu ma'lumotdan ayon bo'ladiki, salkam 500 yillik o'tgan vaqt mobaynida vodiyni shimol va sharq tomonlari tabiatida butunlay keskinlikni ko'rsatadigan o'zgarish ro'y bermagan. Unchalik jiddiy bo'lmagan tafovutlar esa insonlarni aktiv xo'jalik faoliyati bilan bog'liq. Qolaversa yuqoridagi keltirilgan ma'lumotlar vodiyning shimol qismi iqlimi quruqroq, sharq qismi namroq va mo'tadilroq bo'lganini ko'rsatadi.

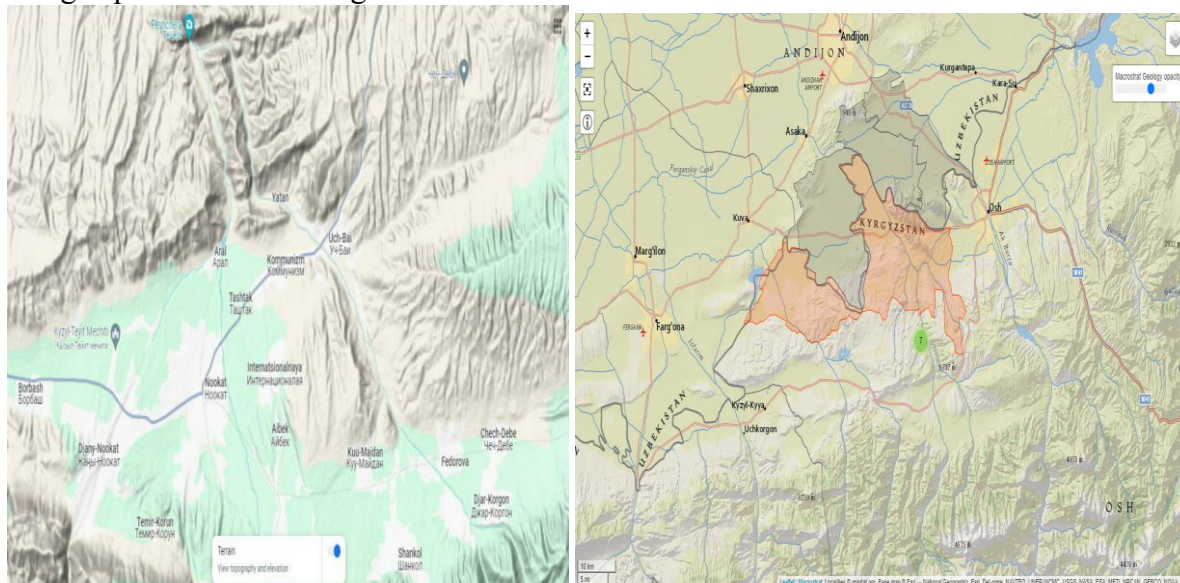
SSSR FA tomonidan 1946-1948 yillarda A.N. Bernshtam rahbarlik Pomir-Oloy ekspeditsiyasi tashkil etiladi. Ushbu ekspeditsiyaning vazifasi Oloy, Pomir, Tyan-Shan tog' tizmalari qatorida Farg'ona vodiysi hududidagi arxeologik obektlarni ham o'rganishga qaratilgan edi[5.A.B.160-161]

Arxeolog N.G. Gorbunova 1960-1970 yillarda olib borgan tadqiqotlari natijasida ilk temir davri va antik davr qadimgi shaharlari tarixini o'rganadi. Aravonsoy daryosi bo'yidagi Marhamat guruhiga kiruvchi barcha aholi punktlarini Farg'ona vodiysi tog' tizmalaridan oqib o'tuvchi suv havzalarida joylashganligini ta'kidlaydi[6.G.G.114-118]. Sug'orish tarixi bo'cha mutaxassis B.A. Latinin fikricha, qadimgi sug'orma dehqonchilik uch bosqichni bosib o'tadi: 1-bosqich eng oddiy liman usulida – mavsumiy tabiiy suv toshishidan foydalangan holda yerlar sug'orilib, dehqonchilik qilingan. 2-bosqich tabiiy sug'oriladigan yerlarda hosil olish mobaynida dehqonlarda ularni tartibga solish ko'nikmalari asosida dastlabki sodda irrigatsiya inshootlarining bunyod etish natijasida, dastlabki kichik bo'lsada magistral kanallar paydo bo'lgan. 3-bosqichda kanallardan ariqlar tortilib, suv chiqarish boshlanadi ya'ni Farg'ona vodiya "yelpig'ichsimon" sug'orish tizimi keng yo'lga qo'yiladi[8. Latinin,1962.27-28]. Bu Farg'ona vodiysining o'ziga xos sug'orish tizimi hisoblanib, O'zbekistonning g'arbiy hududlaridan ajralib turadi, qadimgi davrlardan voha tomon manzilgohlari daryoning delta qismida, asosiy suv oqimidan suniy kanallar orqali aholining suvga bo'lgan ehtiyojini ta'minlagan.

Munozara. Dengiz sathidan taxminan 5000 metr balandlikda Oloy tog'idagi Gezart muzliklaridan suv olgan Gezartsoy shimol tomon oqadi va unga janubi-sharq tomondan Akart, Ak-Tebe, Achiksoy kelib qo'shiladi, natijada Chile soyni tashkil etadi. Taxminan dengiz satxidan 2300 m balandlikda Djani-Naukat hududida Chile soy uchta katta irmoqqa ajraladi: shimoli-g'arb tomon – Nayman soy, shimol tomon – Aravansoy, shimoli-sharq tomon – Kirg'izAta soy. Taxminan dengiz satxidan 1200 m balandlikda Aral hududida Aravansoy hamda Kirg'izAtasoy oqimi yana birlashadi va shimol tomon yo'nalishda Kirkolsoy oqimi ham kelib qo'shiladi. Aravansoy oqimi Aravan tumaniga kirib kelib, Mangit hududida shimoli-sharq tomoniga bitta irmoq ajralib Aqburasoy bilan tutashadi. Buloqboshi tumanning janubi-g'arbiy qismida Aravansoy irmog'i bilan Janubiy Farg'ona kanali kesishadi. Aravan soy oqimi shimoli-g'arb yo'nalishda, Janubiy Farg'ona kanali oqimi shimoli-sharq yo'nalishda harakatlanadi. Asaka va Marhamat tumanlarining chegara hududida Aravansoy hamda Shaxrixonsoy suv oqimi tutashadi. Shu tarzda, Qizg'iziston O'sh viloyati Oloy tog' tizmalari taxminan dengiz sathidan sal kam 5000 m balandlikda suv oqimi boshlangan Aravansoyning eng quyi oqimlari Andijon viloyati Asaka tumani hududiga to'g'ri keladi.

Andijon viloyatining janubi-sharqiy hududlari va O'sh viloyatining asosiy qismi uzoq o'tmishda Farg'onaning dunyoga mashhur samoviy tulporlari yetishtiradigan joy bo'lgan. Shu bilan birga Aravan tog'laridagi qoyatosh rasmlar ham yuqoridagi fiklarni tasdiqlaydi. Ba'zi bir hududlarining daryo va soy bo'ylarida yovoyi bedani hozir ham kuzatish mumkin. Ayniqsa, Oqbura va Aravansoyning tog'oldi hamda adir orti havzalarida yovvoyi beda keng tarqalgan[9.A.A.2023.40]. Bugungi kunda Aravonsoy arxeologik obyektlari o'rganish arxeolog B.Amanbayeva tomonidan olib borilmoqda, tashkil qilingan yangi ekspeditsiyalar natijasida hududdagi qoyatosh petrogliflari qayta o'rganildi. **Aravan qoyasi (Duldul-Ata)** O'sh shahridan 27 km g'arbda joylash bo'lib, dengiz sathidan 772 m balandlikda, mayda nuqta texnikasi yordamida nayzalangan otlarning yirik (0,5–1,1 m) chizmalar miloddan avvaligi 1-ming yillikka tegishli, 1946 yilda Bernshtam N.A. tomonidan o'rganilgan, lekin hozirgi vaqtda oldingi kompozitsiya yaxshi saqlanmagan. **Chil ustun** - Aravon qishlog'idan 4 km uzoqlikda, Chorvoq yong'oqzori yonida joylashgan. Uning uzunligi 350 m bo'lib, oltita katta g'or va tor yo'laklardan iborat bo'lib, tosh sharsharalar ko'rinishidagi tomchi toshlar bilan qoplangan. O'sh shahri yaqinidagi va uning g'arbidagi O'sh tepaliklarida joylashgan karst g'orlaridan, qadimiy yozuvlar va chizmalar mavjud. **Chiyli-Sai** - Nookat shahridan 8 km g'arbda, Sahoba mazoridan 2 km janubda Chiyli-soy daryosining chap qirg'og'ida – Aravonsoyning shu nomli darasining og'zida joylashgan, dengiz sathidan 1119 m balandlikda. Petrogliflar shimolga qaragan baland vertikal ohaktosh qoyaning pastki qismida o'yilgan. Arxeologlar va viloyat etnograflari Sher Ya.A., Devlet E.G., Amanboyeva B.E. va boshqalar tomonidan o'rganildi. Markaziy Osiyodagi boshqa petroglif obyektlari orasida ajratib turadi, eng qadimiy petrogliflar bilan stilistik va ikonografik o'xshashliklarga ko'ra bronza davriga tegishli. **Aravon darasi** - Nookat shahridan 12,5 km shimoli-sharqda, Aravonsoyning o'ng qirg'og'ida, vodiyning og'zida joylashgan. Bu joy o'rta asrlarga oid ko'plab arab va so'g'd yozuvlari bilan ajralib turadi[10. B.A. 2011.60-65]. O'sh viloyati hududidagi qadimgi Davan otlarining qoyalarga tushirilgan tasvirlari Aravon, Ayirmach-Too, Naukat

vodiysi qoyatosh rasmlari va ularning geografik joylashuvi Davan podsholigi davrida ixtisoslashgan yilqichilikni rivojlanishida Oloy tog' tizmasining shimoliy yon bag'irlaridagi yaylovlarning ahamiyati katta bo'lganligini ko'rsatadi. Aravansoyning quyi qismlari Buloqboshi va Marhamat hududidagi bir qancha qadimiy yodgorliklarni ham suv bilan ta'minlagan. Xavza atrofida qadimdan inson qo'nalg'alarining ko'plab uchrashi, hududning iqlimi, unumdor tuprog'i va qulay shart-sharoiti bilan bog'liq bo'lish mumkinligini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Farg'ona vodiysi janubi-sharqiy qismida ilk turar joylar nisbatan yuqori ko'rsatgichda ekanligining omillari:

- yerning qulay geografik tuzilishi
- mavsumiy oqar suvlar va tog' jinislariga to'yinganligi
- mo'tadil iqlim havosi
- dehqonchilik uchun unumdor hisoblangan bo'z tuproq.

Bugungi kunda moddiy madaniyatning qimmatbaho yodgorliklarini muhofaza qilish va tadqiq etish tegishli tashkilotlar va soha mutaxassislarining vazifasi o'laroq, zamonaviy texnik-uskunlar hamda aniq fanlarning laboratoriya tahlillari bilan vodiyni kompleks o'rganish hududning yangi qirralarini ochishda xizmat qiladi. Zero. Har bir davlatga tashqi tomondan nazar solganda moddiy madaniyatining shakillanish jarayoni arxeobrendlarida nomoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баратов С.Р. К Исторической топографии древней Ферганы. Материалы международной конференции, посвященной 2000-летию юбилею города Маргилана. 2007. -С.19-21.
2. Boymirzayev K. Farg'ona vodiysi voha landshaftlaridan foydalanish va muxofaza qilish. T. "Fan". 2007.-B.21-25.
3. Jalilov S. Farg'ona vodiysining sug'orilish tarixidan. "Fan" T.1977.B.14.
4. Zahiriddin Muhammad. Bobur Boburnoma. "O'zbekiston" T.2019.B.16.
5. Бернштам А.Н. Араванские наскальные изображения и Даванская (Ферганская) столица Эрши // Советская этнография. – Москва, 1948. – №4. – С. 160-161.
6. Горбунова Н.Г. Поселения Ферганы первых веков нашей эры // СА. - №3-4. – Москва, 1977. – С. 114-118
7. Латынин Б.А. Вопросы истории ирригации и орошаемого земледелия древней Ферганы.1962 -С 27-28.
8. Anarbayerov A. Axsiken arxeologik parki. T. "Fan". 2023. -B.40.
9. Bakyt Amanbaeva, Aiday Suleymanova and Chynarbek Zholdoshev. Rock Art in Kyrgyzstan. International Council on Monuments and Sites. Rock Art in Central Asia A Thematic Study. November 2011.pp.60-65

UO'K 93(=1.2)

VOHA AYOLLARI TURMUSH TARZIDA ISLOM VA OTINOYILAR INSTITUTI

Sh.Q.Raxmanova, o'qituvchi, Ma'mun-Universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'rta Osiyo va xususan, voha ayollari hayotida islom dinining ta'siri hamda otinoyilar institutining tutgan o'rni tahlil qilinadi. Ayollarning ijtimoiy, diniy va

ma'naviy hayotida otinoyilarning roli muhim ahamiyat kasb etgan bo'lib, ular o'z davrida nafaqat diniy bilimlarni tarqatgan, balki ayollarning ma'naviy tarbiyasida ham yetakchi bo'lishgan. Islomiy qadriyatlar doirasida ayollarning turmush tarzi, odatlari va ijtimoiy vazifalari tasvirlangan, shu bilan birga maqola tarixiy manbalar, xalq og'zaki ijodi va amaliy tadqiqotlarga asoslangan bo'lib, islomning o'ziga xosligi va mahalliy an'analar bilan uyg'unligi haqida chuqur tahlilni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: islom, O'rta Osiyo, Xorazm, tarix, Voha ayollari, otinoyilar instituti, ayollarning turmush tarzi, diniy ta'lim, ma'naviy tarbiya, ijtimoiy-madaniy hayot, islomiy qadriyatlar, mahalliy an'analar.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние ислама на жизнь женщин Центральной Азии и, в частности, оазисов, а также роль института женщины. В общественной, религиозной и духовной жизни женщин стала важной роль отиноа, они не только распространяли религиозные знания, но и становились лидерами в духовном просвещении женщин. Образ жизни, обычаи и социальные обязанности женщин описаны в рамках исламских ценностей, а статья основана на исторических источниках, фольклоре и тематических исследованиях, позволяющих провести углубленный анализ идентичности ислама и его гармонии с местными традициями. обеспечивает.

Ключевые слова: ислам, Средняя Азия, Хорезм, история, женщины Оазиса, институт женщин, женский образ жизни, религиозное образование, духовное образование, социокультурная жизнь, исламские ценности, местные традиции.

Abstract. This article analyzes the influence of Islam on the lives of women in Central Asia and, in particular, the oases, as well as the role of the institution of women. In the social, religious and spiritual life of women, the role of otinois became important, they not only spread religious knowledge, but also became leaders in the spiritual education of women. The lifestyle, customs and social duties of women are described within the framework of Islamic values, while the article is based on historical sources, folklore and case studies to provide an in-depth analysis of the identity of Islam and its harmony with local traditions. provides.

Key words: Islam, Central Asia, Khorezm, history, women of Oasis, institute of women, women's lifestyle, religious education, spiritual education, socio-cultural life, Islamic values, local traditions.

Bugungi kunda ilimli, bilimli va diniy tushunchaga ega bo'lgan otinoyilarning aholi o'rtasida faolligini, fuqarolarning diniy-ma'rifiy sohadagi bilimlarini oshirish borasida o'rni beqiyosdir. Davlatimiz rahbari turli uchrashuvlarda otinoyilarning jamiyatda faol bo'lishga chaqirdilar. Ularning zamon bilan hamnafas bo'lishlari, doimiy ravishda ilmlarini boyitib borishlari, inson psixologiyasini yaxshi tushunishi, doimo o'z ustilarida ishlashlari kerak bo'ladi.

Otinoyi — hayot tajribasiga ega bo'lgan, diniy va dunyoviy bilimlarni biladigan, milliy urf-odatlarini xanafiya mazhabiga muvofiq tushunadigan, o'z jamoasi orasida obro'-e'tiborga ega bo'lgan oqila ayol tushunchasini bildiradi. Otinoyilar joylarda to'y va marakalarni tartibli ravishda o'tkazishni, o'zining maslahati va ishtiroki bilan diniy va milliy urf-odatlarini bajaradi va milliy urf-odatlarimizdan hamda oilalarning iqtisodiy holatidan kelib chiqib, joylarda to'y va marakalarni ixcham, kam xarj va risoladagidek o'tkazishda oilalarga yaqindan maslahat berib keladi.

Tarixdan "otinoyi" atamasi O'zbekiston hududlarida turli joylarda turlicha nomlanib kelingan. Xususan, Andijonda otinoyi, otincha, Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo va Jizzaxda bibi mulla, bibi otin, otin-bibi, Samarqand va uning atroflarida bibi xalfa, Xorazmda esa xalfa (xolpo) kabi turli nomlar bilan yuritilgan. Farg'ona vodiysi aholisi orasida otinoyi deganda asosan ayollar orasida diniy marosim o'tkazuvchi va ularga ta'lim-tarbiya hamda to'g'ri hayotiy maslahat beruvchi ayol tushunilgan.

"Otin" so'zi ma'rifatparvar ayollarni hurmatlab, ismlariga qo'shib aytilgan. Ular Qur'oni karim qiroati, tafsir, fiqh, payg'ambarlar tarixi, xalq og'zaki ijodini yaxshi bilishgan.

Islom diniga oid ensiklopedik lug'atda "Otin, otinoyi - O'rta Osiyodagi diniy maktab qizlar o'qituvchisi. Otinlar ayollar o'rtasidagi diniy marosimlarni o'tkazishda boshchilik qilib, ularga diniy ta'lim berish bilan ham shug'ullangan" deb qayd etiladi [1].

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida "Otin" - 1) *maktabxonada* qizlar o'qituvchisi; din va shariat bilimdoni. Ko'pincha ayollar o'rtasida diniy marosimlar (mavlud)ga boshchilik qiladi; 2) ayollarni hurmatlab, ular ismiga qo'shib aytiladigan so'z ma'nolarini ifodalanishi yozilgan[2].

Ilgari ajdodlarimiz otin-qizlar qalbiga ayol kishining suhbat chuqurroq singib borishini yaxshi anglaganlari uchun otinoyilar faoliyatidan unumli foydalanishgan. Mahalla yoki qishloqlardagi ta'lim-tarbiya ishlariga jalb etishgan. Ayniqsa, diniy ma'rifatni yoyish, qizlarga Qur'on va shariatni o'rgatish, odob-axloq, nazokat va nafosatdan ta'lim berish, ularni turmushga tayyorlash va ularning ruhiyatini bekalikka moslashda otinoyilarning vazifasi katta bo'lgan. Ular o'z uylarida qizlarga ta'lim berganlar. Otinoyilar faqat bilim tarqatuvchigina emas, balki yoshlar tarbiyasi uchun mas'ul, odob-axloqda esa hammaga o'rnak bo'lishgan. Shuningdek, Qur'oni karim qiroati, uning tafsiri, payg'ambarlar tarixi, xalq og'zaki ijodini yaxshi bilishgan[3].

XX asr davomida otinoyilarning faoliyatida ham qator o'zgarishlar ro'y berdi. Mazkur o'zgarishlarning sababi Sobiq sho'rolar davrida dinning qonundan tashqarida hisoblanganidir. Biroq, otinoyilik faoliyati to'xtab qolmadi, aksincha jamoat joylaridan shaxsiy xonadonlarga ko'chirildi. Endi, otinoyilar guruh bo'lib emas, balki yakka holda faoliyat yurita boshlagan. Natijada, ko'pgina oilalar o'zlarining "xonadon" o'qituvchilariga ega bo'lishgan.

Tadqiqotchi Marianna Kamnning yozishicha, otinoyining faoliyati o'ta muhim bo'lib, musulmon ayollari diniy martabalarini tizimida eng yuqori pog'onani egallab kelgan. Shuningdek, otinoyi bu musulmon diniy iyerarxiyasida ayollar uchun ruxsat etilgan yagona diniy bilim olish manbasi va "mansabi" hamda diniy marosim o'tkazuvchisi hisoblangan[4].

Shunga e'tiborni qaratmoq lozimki, otin ayollar faqat islomiy bilim tarqatuvchi emas, o'z shogirdlari ahloqi uchun javobgar ham bo'lgan, pokdomonlik va kamolotda esa hamma uchun o'rnak bo'lishgan. Ular Qur'oni karim qiroati, tajvidi, qoidalarini bilangina o'qib qolmasdan, uni tafsiri bilan o'rganishgan va unga amal qilishga ham o'rgatishgan. Ular payg'ambarlar qissalarini xalq og'zaki ijodini yaxshi bilgan hassos voiz va notiq ham bo'lganlar.

Shuni ta'kidlash lozimki, o'zbek ayollarining she'riyat, shariat va axloqini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etgan otin oyilardan, toki sobiq tuzumning kurakda turmas qoidalarini joriy bo'lmaganiga qadar biror hujjat talab qilinmagan, bu ezgu ishlari uchun hech qachon jazolanishmagan. Ularning chuqur bilimi, namunali xulqi va turmush tarzining o'zi qizlarga ustozlik qilishga yetarli asos bo'lgan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, otinoyilarning faoliyati nihoyatda xalqchil, shaffof va pok-halolligi bilan ham ahamiyatli bo'lib kelgan.

Sovet hokimiyati boshqaruvni qo'lga olganidan keyin, barcha dindor shaxslar qatori, otin oyilarni ham qattiq siquv va ta'qib ostiga olib boshladi. Butun boshli mamlakat rahbarlari o'zbekning o'zbekgoyimlari, asl qizlari bo'lgan munis ayollar bilan kurashishdan uyalmay, ularni iskanjaga olishdi. Otinoyilarning qo'shnilari yoki shogirdlari orasiga "quloq"lar kiritilib, ularning faoliyatidan xabardor bo'lib turishdi. Joyi kelsa, mushtipar, xalq g'amida, xalq farzandlarining savodxon bo'lishi, odob-axloqi chiroyli bo'lishi uchun o'z tinchi, huzur-halovatidan kechgan, kechani kecha, kunduzni kunduz demay fidokorlik ko'rsatayotgan bu bag'rikeng ayollarni mahkamalarga sudrab, qiyin-qistovli tergovlarga mahkum qilishdek pastkashlikka boshladi.

Shunisi ajablanarliki, o'z millati qizlari kelajagiga befarq bo'lmagan, Vatanini sevgan bu ayollar shunchalik tanglikka qaramay, yana o'z ishlarini davom ettirishar, mavridi bo'ldi deguncha, mahalla qizlarining savodini chiqarishar edi. Bu davrda o'zbeklarning o'zligini saqlab qolishida otin oyilarning fidokorona va xolis xizmatlari katta o'rin tutganini e'tirof etish burchimizdir. Ularning beminnat ta'lim-tarbiyalari sababli xalq o'zini unutmadi, sovet tuzumi hukm surgan ayrim o'lkalarda bo'lganidek, aholi tomomiyla ruslashib, o'zligini unitib yubormadi.

Yurtimiz mustaqilligining tag zaminida ham ana o'sha otin oyilarimiz va ularga yelkadosh bo'lgan domla buvalarimizning xizmatlari beqiyos. Ular milliy-diniy qadryatlarimizni, bir so'z bilan aytganda, o'zligimizni har qanday qiyinchilik, dushmanliklar qurshovida ham qo'ldan bermay, jonu mollari evaziga asrab-avaylab keyingi avlodga yetkazdilar va o'sha tushunchalarni xalqning qalbiga, xususan, ziyolilarimiz ongiga singdira bildilar. Qizil imperiyadan mansab-orden ta'ma qilmay, xalq dardini kuylagan shoiru yozuvchilarimizning hayoti bunga yorqin misoldir. Taqdirning ishini

qarangki, bugun xalq o'sha zilol buloqlarimizdan suv ichgan, iymoniga sadoqat qilgan yozuvchi va shoirlarning asarlarini sevib o'qiydi.

Mustaqillikdan keyin imom-domlalar faoliyatida bo'lgani kabi, otinoyilar faoliyatida ham ijobiy o'zgarishlar yuz berdi, ularga davlat miqyosida e'tibor qaratila boshlandi. Ularni har jihatdan qo'llab-quvvatlash, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishlari yo'lida chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. Umid qilamizki, bunday ijobiy o'zgarishlar davom etib, ma'naviyatimiz posboni bo'lgan otinoyilar o'z maqomlariga loyiq ehtiromga sazovor bo'lib boradilar va o'zligimizni asrashda yana beminnat xizmat ko'rsatib, el-yurtning tabarruk duogo'ylari bo'lib yuradilar. Zotan, erki o'z qo'lida bo'lgan xalqqa shu yarashadi.

Bugungi kunda otinoyilarning vazifalari doirasi juda kengaydi. Ular nafaqat diniy bilimlar egasi, balki yurtimizda kechayotgan ijobiy o'zgarishlar, iqtisodiy, ta'lim va boshqa sohalarda olib borilayotgan islohotlar, jamiyatimiz ma'naviy, diniy sohada o'zgarishlarning faol ishtirokchisiga aylanishi lozim[4].

Endi Xorazm vohasida bu vazifalarni bajarib kelgan ayollarni xalfa (xolpo)lar deyishgan. "Xalfa" (arabcha) so'zining lug'aviy ma'nosi "ergashmoq", "o'rnini bosmoq", "davomchi", "noib" degan ma'nolarni beradi[5]. Shuni aytishimiz lozim xalfa so'zi qadimiy tushunchalardan biridir. Eng qadimgi davrlarda "Avesto" oyatlarini qiroat bilan o'quvchi ayollarni qalpa deb yuritganlar. Xalfalar xorazmshohlar saroyida ham xizmat qilganlar. Keyinchalik bu ayollar Qur'ondagi oyatlarni qiroat bilan o'qishga o'tganlar va hozirgacha bu odat saqlanib qolgan[6].

Arablar islom aqidalarini targ'ib qilish vositasi sifatida diniy dostonlardan keng foydalanganlar va qissaxonlar tomonidan xalq yig'inlarida o'qilgan. Asta-sekinlik bilan oilaviy marosimlarda qaxramonlik hukoyalarni o'qib tarbiya vositasi sifatida qo'llanilgan. Yana e'tibor berishimiz kerak qiroatxon-qissaxonlar tomonidan ijro qilinishiga zamin ancha oldin tayyorlangan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Tadqiqotchi G.Razzakova o'z ishlarida Xorazm vohasida faoliyat olib boruvchi xalfalarni "xalfa soziy", "xalfa yodog'iy", "xalfa dostonchi", "xalfa raqqosa yoki o'yinchi" va kabi nomlar bilan aytilishini ko'rsatadi[7]. Ko'proq to'ylarda, bazmlarda va tantanalarda xizmat qiladigan xalfalarning faoliyatlarini yoritilgan.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki Xorazm xalfachiligi an'analarni o'z mohiyatiga ko'ra uch guruhga bo'lish mumkin:

1. Ijodkor, shoira xalfalar (Xonim suvchi Sailamat qizi, Ojiza va boshqalar).
2. Ijrochi-sozanda xalfalar (Soraxon Ollaberganova, Ullibibi Boyjonova, Nazira Sobirova va boshqalar).
3. Dostonlarni muayyan ohangda qiroat bilan o'qib eshittiruvchi xalfalar (Niyozjon xalfa Musaeva, So'na xalfa Eshmatova va boshqalar).

Endi tadqiqot mavzuimiz doirasida diniy xalfalarning faoliyatlariga ko'proq e'tibor bersak bo'ladi. Chunki bular ta'ziya va marosimlarda kitob o'quvchi ayollar bo'lib otinoyilar institute vakillari sifatida mahallada o'ziga xos ayollar jamoasida tarbiyachi vazifasini ham bajaradi.

Xorazm vohasi o'zbeklari turmushida motam marosimlarida xususan, marxumning janoza, uch, yeti, qorq va yil marakalarida asosan, ayollar davrasida "diniy" xalfalar chaqiriladi va ishtirok etishadi. Ularda dostonlarning dunyoning foniyligi, inson umrining qisqaligi, o'limning haqligi, har bir musulmonning boshida borligi, sabrli bo'lish kerakligi, ezgulikning afzalligi haqidagi nasriy va nazmiy so'zlardan tarkib topgan qismlari ta'sirchan o'qiladi va marhumning qarindoshlariga dalda beriladi, bardam bo'lishga da'vat qiladi[8].

Ma'lumki, xalfachilikda majusiylik va qadimiy diniy tasavvurlarning izlari ham saqlanib qolgan. Ushbu holat xalfachilikning so'z magiyasi yordamida bemorlarga ta'sir etuvchi shergar-shomon faoliyati bilan aloqadorligini anglatadi. Zero, shomonlik asosida ayrim kishilarning ruhlar dunyosi bilan muloqot qilishlari va ruhlariga o'z amrini o'tkazishga ishonch g'oyasi yotadi. Ular "homiylar" tomonidan tanlangan iqtidorli shaxslar bo'lib, shomon ayimlari, kinna va badikni ijro qilgan. Shomonlik amaliyoti bilan shug'ullanuvchi kishilar orasida xalfalar ham mavjud bo'lib, ular ozchilikni tashkil qilgan. Shomonlik va xalfachilik amaliyotining bir kishida mujassamlashishi islomdan oldingi davrga xos an'ana bo'lib, ajdodlarimizning ko'p asrlik e'tiqodiy tasavvurlari va

ishonchlarini saqlab qolganligi hamda xalfachilik an'anasining ilk bosqichiga oid xususiyatlarni ifodalashi bilan ham ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Islom. Ensiklopediya. —Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2014.—B.191.
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 6 tom. —Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2003. —B. 599.
3. A.Tulepov. Islom va aqidaparast oqimlar —T:Sharq, 2014.—B.482.
4. Омина. Ижтимоий-маърифий журнал. // Зебунисо Кутбиддин кизи. Маънавиятимиз посбонлари. Т., 2020. №33. -Б. 23.
5. Арабско-русский словарь. -М., Гос. Изд. Национальный словарь, 1958.
6. С. Рўзимбоев, Ҳ.Рўзметов. Фольклор атамалари қисқача луғати. Урганч, 2007. -Б. 45.
7. Razzakova G. Mustaqillik yillarida Xorazm vohasi xalfachiligi. Termiz, 2023 yil. Diss. avtoreferat. -B. 24.
8. Dala yozuvlari. Qoravul qishlog'i. 2024 yil.

UO'K 930.85

MINTAQAGA ISLOM DININI KIRIB KELISHI

(Xorazmlik ulamolar tarixi)

Sh.Q.Raxmanova, o'qituvchi, Ma'mun-Universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada tadqiqotchi, o'zining boy o'tmishi davomida turli madaniyatlar va dinlarning bo'lganligini hamda Xorazm vohasiga islom dinining kirib kelishi masalasi tarixini o'rgandi. Maqolada islom dinining ilk qadamlari, islomning asta-sekin tarqalishi va arablarning mintaqada olib borgan siyosati hamda voha aholisining bu siyosatga munosabati haqida umumiy ma'lumot berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: islom, O'rta Osiyo, Xorazm, tarix, istilolar, jizya, xiroj, Qutayba, Narshaxiy, Beruniy, Muqanna, Abu Muslim, Xuroson, Hurzod, Chag'on, Mazdak, istilo, ajam, Najmiddin Kubro,

Аннотация. В данной статье исследователь изучил присутствие различных культур и религий на протяжении всего его богатого прошлого и историю внедрения ислама в Хорезмском оазисе. Целью статьи является предоставление общих сведений о первых шагах исламской религии, постепенном распространении ислама и политике арабов в регионе, а также отношении жителей оазиса к этой политике.

Ключевые слова: Ислам, Средняя Азия, Хорезм, история, завоевания, джизья, хиродж, Кутайба, Наршахи, Беруни, Муканна, Абу Муслим, Хорасан, Хурзад, Чаган, Маздак, завоевание, послушник, Наджмуддин Кубро.

Abstract. In this article, the researcher studied the history of the presence of various cultures and religions in the Khorezm oasis during its rich past, as well as the issue of the introduction of Islam to it. The article aims to provide general information about the first steps of Islam, the gradual spread of Islam and the policies pursued by the Arabs in the region, as well as the attitude of the oasis population to this policy.

Keywords: Islam, Central Asia, Khorezm, history, conquests, jizya, khiraj, Qutayba, Narshahi, Beruni, Muqanna, Abu Muslim, Khorasan, Hurzod, Chagan, Mazdak, conquest, ajam, Najmiddin Kubro

Xorazm vohasida Islomning kirib kelishi dastlabki davrlarda aholi orasida ma'lum darajada qarshilikka duch kelsa-da, tez orada yangi dinni qabul qilish jarayoni boshlanadi. Bu jarayon, asosan, diniy va ma'rifiy faoliyatlar, shuningdek, musulmonlar o'rtasidagi aloqalar orqali amalga oshdi.

Arab tarixchisi Tabariyning hikoya qilishicha arablar istilosi arafasida Xorazmshohning ukasi Hurzod (yoki Hurrozod) hokimiyatni tortib oldi. U o'z tarfdorlariga suyanib qonuniy shohni hokimiyatdan siqib chiqaradi va Xorazm aslzodalarini qattiq jabrladi: ularning mol-mulkini, chorvasini, qizlarini, ularning o'z qizlarini, singillarini va chiroyli xotinlarini tortib oldi [1]. Yuzaki qarashda g'alati tuyuladigan bu hodisa aslida juda muhimdir: gap shundaki mazdakiylar harakati toifasidagi aksilfeodal harakatlar dasturining g'oyat muhim bandlaridan biri zodagonlarga qarashli haramlarni yo'qotish va guruhniy nikohning qadimgi shakllarini tiklash shioridan iborat bo'lib, bu an'analar massagetlar davridagina emas, hatto Eftalitlar zamonida ham dehqonchilik bilan

shug'ullanuvchi qishloq jamoalarida, shuningdek, chorvachilikni kasb qilib olgan qabilalarda hali juda kuchli edi.

Shubhasiz Hurzod siymosida jamoalar bilan ittifoq tuzib va bu ittifoqqa tayanib harakat qilish orqali qudratli zamindor zodagonlarning feodalizmdan avvalgi sulolalardan birining namoyondasini ko'ramiz. Hurzodning ismi (asl ma'nosi "quyosh farzandi") emas, balki unvon bo'lib, to'g'rirog'i, xorazmcha bagpur (arabcha fagfur) Arab manbalariga asoslanib S.P. Tolstovning guvohlik berishiga qaraganda, Xorazmga arab istilochilarining dastlabki kuchli yurishlari VII asrning 70-80-yillarida Muslim ibn Ziyod ibn Abdulloh Umoviy boshchiligida uyushtirilgan edi. Xorazm ustiga dastlabki yurishlardan qanoatlanmagan Qutayba ibn Muslim Buxoroni to'la zabt qilib, Movarounnahr va Xorazmga yurishni tezlashtirish rejalarini tuza boshladi [2].

Xorazmga qilingan birinchi yurishdan olingan o'lja Qutayba qo'shinlarini qondirish uchun yetarli edi. O'ljadan o'z ulushini olgan askarlar o'z vatanlariga qaytishga ruxsat so'radi. Lekin to'satdan Samarqandga qilingan hujum muvaffaqiyatga shunday umid uyg'otdiki, Qutayba va uning boshliqlari buni amalga oshirishga qaror qildilar. So'g'd qo'shini aftidan demobilizatsiya qilingan, arablar esa Samarqand tomon yurib, ularning avangardlari noto'g'ri harakat qilgandek taassurot uyg'otgan. Markaziy kuchga Xorazm va Buxorodan yangi fors qo'shinlari kirs, Abdurahmon qo'mondonligidagi avangard qo'shin yigirma ming kishidan iborat edi. Yurish bir necha kun davom etdi. Yengil qarshilik shaharni qamal qilish uchun darhol oldinga siljishga to'sqinlik qila olmadi. G'urak shaharni kuchli himoya qilgan bo'lsa-da, Sayhun vodiysining yagona mudofaa nuqtasi Samarqand ekanligini eslatib, Shosh va Farg'onadan yordam so'radi. Arab harbiy qarorgohiga kutilmagan hujum qilish uchun Shoshdan kuchli bo'linma yuborildi. Biroq, bu bo'linma kechasi tanlangan arab bo'linmasi tomonidan pistirmaga uchradi va deyarli butunlay yo'q qilindi. Bu mag'lubiyat og'ir qurollardan foydalangan holda tinimsiz hujum qilish bilan birga so'g'dliklarni ruhiy tushkunlikka soldi. Ammo G'urak tinchlik so'rashdan oldin, devorlar vayron bo'ldi. Bo'shliqlar ochilib, arablar yangi fors qo'shinlarining mardonavor yordami bilan shaharga deyarli kirib kelishdi [3]. Qutaybaning talablari kutilmaganda yengil bo'ldi: ko'pincha turli yo'llar bilan ifodalangan yillik soliq, kuchli Sog'd birlikini qo'llab-quvvatlash va arablar masjid qurib, juma namozini o'qiyotgan paytda qo'shinlar shaharni evakuatsiya qilish haqidagi maxsus shart edi. Biroq Qutayba ichkariga kirgach, shaharni G'urakga qaytarib berishdan voz kechdi. Qal'ada Abdurahmon (Garchi Ya'qubiyda, Abdul-Ken Tabariyda, qamalda Abdullab) qo'mondonligi ostida kuchli garnizon tashkil etildi. Qattiq nazorat ostida bo'lganlardan tashqari barcha musulmon bo'lmaganlarni shahardan olib chiqish haqida qattiq buyruq berildi. Bu chora Buxoroda arablar va mahalliy xalq o'rtasidagi ziddiyat qayta takrorlanmasligi uchun ko'rilganiga shubha yo'q. G'urak Tug'shodaning xorlovchi mavqeiga erisha olmadi yoki qabul qila olmadi. U o'z tarafdorlari, ehtimol savdogarlari bilan Samarqandni tark etib, Ishtixonidan to'rt liga narida joylashgan Ferenkes nomli yangi shaharga asos soldi[4].

Ammo Qutaybaning ikkiyuzlamachiligi bu safar Boykent va Xorazmga qilgan zo'ravonligidan ko'ra arablar va forslar orasida uning obro'siga putur yetkazdi va So'g'dda unutilmas achchiq xotira qoldirdi. Bohila sulolasi o'z qahramonlaridagi bu xiyonat dog'ini yashirish uchun bu safarni o'zlari aytgan rivoyatda butunlay boshqacha ta'riflaydilar[4].

Rivoyatga ko'ra, Qutayba Jayhun daryosining o'ng qirg'og'idan borib, qo'shinini to'pladi. Buxoroda, so'ngra Robikon tomon yurdi. Bu yerda u Shosh, Farg'ona va turk qo'shinlari tomonidan qo'llab-quvvatlangan G'urak qo'mondonligidagi so'g'dlarga duch keldi. Dushman tinimsiz orqa qo'shin janglarini olib, Samarqandga chekindi; Shahar atrofidagi hal qiluvchi janglardan so'ng arablar nihoyat shaharga kuch bilan kirib kelishdi. Bu rivoyat, birinchi bosqichda, G'urakning Xitoy imperatoriga o'z so'zi bilan yuborgan maktubi bilan izohlanadi. Bu maktubida u arablarga qarshi dastlab muvaffaqiyat qozonganini, lekin ularning oldinga siljishiga to'sqinlik qila olmaganini aytadi. Manfaatlar to'qnashuvini hisobga olsak, ikkala rivoyatni ham bo'rttirilgan deb hisoblash kerak. Har holda, voqealarning boshida so'g'd qo'shinlaridan boshqa hech kim ishtirok etmagani aniq. Bohila qabilasidan kelgan rivoyatga keyingi qo'shimchalar ba'zi munozaralarga sabab bo'ldi. Shunga ko'ra, nafaqat Shoshdan, balki Xoqondan ham yordam kerak. Shoshdan yuborilgan otliq qo'shin Hoqonning o'g'li boshchiligidagi turk qo'shiniga o'xshaydi. Shubhasiz, bu birinchi rivoyatning mubolag'ali

varianti ekanligi aniq. Ammo turkiy O'rxun bitiklarida hukmdor Kultegin qo'mondonligida "xalqni nazorat qilish uchun" So'g'dga uyushtirilgan ekspeditsiya haqida so'z boradi. Bu yozuvga ko'ra, so'z yuritilayotgan ekspeditsiya 710/711 yillarda turg'ish xalqiga qarshi muvaffaqiyatli yurishdan so'ng amalga oshirilgan. Murkford bu ekspeditsiya 712 yilda amalga oshirilganligini isbotlashga harakat qiladi va buni Bahila qabilasining rivoyatlari tasdiqlaydi. Professor Xoutsma bir necha sabablarga ko'ra bu fikrga e'tiroz bildiradi. Ulardan eng muhimi, bitiklardagi xronologiyani ko'rib chiqilayotgan sanaga mos ravishda o'zgartirish kerakligidir. Chunki bu bog'liqlikdan kelib chiqib taxmin qilish mumkin bo'lgan eng so'nggi tabiiy tarix 711-yildir. Bular ham, yuqorida keltirilgan baholar ham Murkfordning taxminini butunlay rad etadi.

Professor Bartold bu masalaga boshqa tomondan yondashadi. Ammo professor Houtsmaning e'tirozlari bunga ham tegishli[4]. Tarixchi Yoqubiy rivoyatida quyidagi qisqacha eslatma bor: "Qutayba akasi Abdurahmon ibn Muslimni Samarqandga hokim qilib tayinladi. Lekin samarqandliklar xiyonat qilib unga qarshi isyon ko'tardilar va Turk hukmdori Abdurahmon ham bu holatni Qutaybaga maktubda xabar berdi. Qutayba qish mavsumi tugaguncha kutdi, so'ngra akasi bilan ko'rishish harakatiga kirishdi. Turk qo'shinini mag'lubiyatga uchratdi.

Professor Bartold bu voqeani kitobga muhrlangan safar bo'lganini va turklarning mag'lubiyatga uchraganligi haqidagi qarashni himoya qiladi va turklarning mag'lubiyatini vayronaga aylangan o'lkada qishki yurishning og'ir oqibatlari bilan bog'laydi[4].

Arablarining talonchilik siyosatiga qarshi O'rta Osiyoda VIII asrning 20-yillaridayoq Muqanna, Abu Muslim boshchiligidagi xalq qo'zg'alonlari ta'siri ostida Xorazmda ham isyonlar to'loqini keng quloch yoydi. Abu Muslim harakati Xorazm saltanatini qattiq larzaga keltirganki, Xorazmshoh Shovshafar 750-yilda sarosimaga tushib, unga qarshi Xitoy hukumatini yordamga chaqirishga majbur bo'lgan. Abu Muslimning barcha xatti-harakatlar va marvoniylar (umavinlar)ga qarshi olib borgan jangu-jadallarni shaklan abbosiylar hukmronligish tiklash uchun olib borilgandek bo'lsa ham, biroq uning tub maqsadi asosida Xuroson va Movarounnahrda istilochilarni quvish yotar edi [5]. Abu Muslim o'ldirilgandan keyin ham Xorazm xalq g'alayonlari uzoq davom etadi. Arablar tomonidan va keyinchalik tohiriylar tomonidan qo'yilgan amirlar Urganchda o'tirib, Xorazmni ancha vaqtgacha boshqarib keldilar. Narshaxiy va Beruniyning guvohlik berishlaricha, arab xalifaligini larzaga keltirgan va "14 yil davom qilgan" Muqanna qo'zg'aloni 776-yilda emas balki undan ham burunroq boshlangan bo'lsa ajab emas. Abu Muslimchilar va Muqannalar ham Mazdak ta'limoti tarafdorlari bo'lib, islomga qarshi g'oyalarini ilgari surgan edilar.

Islomning kirib kelishi bilan Xorazmda diniy hayotda sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ldi. Dastlabki davrlarda mavjud bo'lgan urf-odatlar asta-sekin Islom ta'limotlari bilan almashtirildi. Musulmonlar o'rtasida namoz, ro'za, zakot va haj kabi asosiy ibodatlar joriy etildi. Masjidlar nafaqat ibodat joylari, balki jamoatchilik hayotining markaziga ham aylandi. Ular diniy marosimlar, yig'ilishlar va madaniy tadbirlar o'tkazish uchun joylar bo'lib xizmat qildi.

Xorazmning islom dinidan avvalgi, qadimgi va afrig'iylar davridagi fani to'g'risida bizgacha oz ma'lumot yetib kelgan. Biroq, moddiy madaniyat yodgorliklarini sinchiklab o'rganish o'sha vaqtlardayoq Xorazmda aniq va tabiiy fanlar yuqori darajada taraqqiy etgan ekan, degan xulosaga olib keladi: me'morchilik elementlarining aniq qonuniyatga asoslangan mutanosibligi, qurilish ishlarining sinchiklab hisob qilinishi, bahaybat irrigatsiya inshootlari (joyini g'oyat darajada aniqlik bilan tekislasdan turib bunday inshootlarni qurish mumkin emasdi), Beruniy tasvirlagan Xorazm taqvimi va mukammal astronomik terminologiya, Tuproqqal'a naqshlaridagi mineral bo'yoqlarning boyligi va turli tumanligi hamda huddi o'sha yerdan topilgan qadimiy shisha – geometriya, trigonometriya, astronomiya, topografiya, kimyo va minerologiya rivojlanmaganida edi, bularga erishish mumkin bo'lmasdi.

Islom dinining tarqalishi Xorazmda madaniy va ilmiy rivojlanishga ham katta turtki berdi. Xorazm vohasi, o'zining boy tarixi, madaniyati va ilmiy merosi bilan tanilgan mintaq bo'lib, Islom dini tarqalgan davrlarda ko'plab buyuk ulamolarni yetishtirgan. Ularning ilmiy, diniy va madaniy faoliyatlari nafaqat O'rta Osiyoda, balki butun musulmon olamida sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Quyida Xorazmlik ulamolar tarixi va ularning Islom dini rivojiga qo'shgan hissasi haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

Ko'hna Xorazm zaminida jahon fani va madaniyati rivojiga munosib hissa qo'shgan ko'plab buyuk allomalar yetishib chiqqan. Abul qosim az-Zamaxshariy ana shunday ulug' siymolardan biridir. Allomaning to'liq ismi Abul qosim Mahmud ibn Umar az-Zamaxshariy bo'lib, u hijriy 467 yil rajab oyining 27 kuni (1075 yil 19 mart) Xorazmning katta qasabalaridan biri — Zamaxshar qishlog'ida tavallud topdi [6]. Az-Zamaxshariy ilm-fanning turli sohalar bilan qiziqib, tolibi ilmlar orasida zo'r iste'dodini namoyon qila boshlaydi. U madrasada o'qitiladigan ilmlarni, ayniqsa, arab tili va adabiyo-ti, diniy ilmlarni puxta egallashga kirishadi, o'sha davrda ilm ahpi orasida qadrlangan xattotlik san'atini ham mukammal egallab, o'z tirikchiligini birqadar tuzatadi [7].

Az-Zamaxshariyning o'z davri ilmlarini to'liq egallashga, olimlik darajasiga yetishishida, shubhasiz, ustozlarining xizmati benihoya katta bo'lgan. Arab tilshunosligi va grammatikasining turli tomonlariga oid asarlar az-Zamaxshariy ijodida salmoqli o'rin egallaydi. Jumladan, arab tili grammatikasiga oid «Al-Mufasssal» (1121 yil) nomli asarini u Makkada yashagan paytida, bir yarim yil davomida yozgan. «Al-Mufasssal» arab tili nahvu sarfini o'rganishda yirik qo'llanma sifatida azaldan Sharqda ham, g'arbda ham shuhrat topgan asarlardan hisoblanadi.

Yana bir buyuk allomalardan XII-XIII asrlar tasavvuf olamining yetuk vakillaridan biri Najmiddin Kubrodir. Shayx Najmiddin Kubro “Abuljannob”, “Tomatul Kubro [8]” va “Valiytarosh shayx” nomlari bilan shuxrat qazongan. U orif va so'fiy sifatida faqatgina tasavvuf ta'limoti bilan cheklanib qolmay, mutafakkir sifatida mashaqqatli safarlar qilib, o'z zamonasining mavjud ilmlarini o'zlashtirgan[7]. Kubraviya silsilasiga asos solgandir [9]. To'liq ismlari esa Najmiddin Kubroning Ahmad ibn Umar ibn Muhammad Xivaqiy al-Xorazmiydir. Najmiddin Kubro 1145-1221 melodiy, 540-618 hijriy yillarda yashagan bo'lib, Najmiddin Roziy, Majiddin Bag'dodiy, Sa'diddin Hamaviy, Sayfiddin Bahorziy va Bahovuddin Valad kabi siymolar u kishining murid va shogirdlari bo'lgan. Abul-Jannob Najmuddin Kubro Xorazmning Xivaq shahrida dunyoga keladi.

Abdurahmon Jomiy o'zining “Nafahot ul-uns” asari [10]da u haqida quyidagi gaplarni keltiradi: “Najmiddin bolalik paytidayoq ilm istab Misrga ravona bo'ladi. Misrda Ruzbehon Vazzon al-Misriy (vafoti 584/1188) degan olim dargohida ta'lim oladi. Ruzbehon esa, o'z navbatida, mashhur mutasavvif donishmand Abu Najib Suxravardiydan ta'lim olgan edi.

Bundan tashqari Xorazmlik allomalardan yana biri Sayyid Alouddin Pir hisoblanadi. Sayyid Alouddin Pir XIII asrda Xiva shahrida tug'ilgan, yigitlik chog'larida maktab va madrasalarni bitkazib, o'zi ham Xivada maktabdorlik qilgan. Hazrat Pahlavon Mahmud yoshlik chog'larida u kishidan ta'lim olgan. Shu bois Pahlavon Mahmud pirlik darajasiga erishgach: “Har kim bizni ziyorat qilish uchun kelsalar, avval aziz ustozimiz Sayyid Alouddin piri ziyorat qilsinlar, so'ngra bizni oldimizga kelsunlar”, degan ekanlar[11].

XIX asr tarixchilaridan Ahmad Roziy xorazmlik mashhur shayxlar ro'yxatiga Sayyid Alouddinni ham kiritib, uning Shayx Najmiddin Kubroding keyingi yirik shayx bo'lganini yozib qoldirgan [12]. Maqbara peshtoqi shimol tarafga qaratib qurilgan. G'arbiy devorning yuqori qismida fors tilida yozuv bitilgan bo'lib unga: “U bir necha yillar Ka'ba (Makka)da yashadi va nihoyat bu yerga keldi, uning ismi Shayx Alouddin – ilm ummonining ajoyib gavharidir. Bu gumbaz juda qadimda qurilgan bo'lib, u bilan faqat osmon gumbazigina bellashdi. Uni qurgan Amir Kuloldir” [13] deyilgan. Bu maqbaraning tarixi haqida bitilgan yozuvda 702 yil hijriy, ya'ni 1303 sanasi mavjud bo'lib, bu Sayyid Alouddinning vafot qilgan yilini ko'rsatadi. Sayyid Alouddin Pirga Xiva xoni Olloqulixon ustiga katta xonaqoh va atroflariga masjid, qurdirgan. Bu haqda Yahyo G'ulomov o'zining “Xiva shahrining yodgorliklari” risolasida qayd qilib, bu yerda so'nggi ta'mirlash ishlarini 1241 yil hijriyda (1825 yil) amalga oshirilgan deb yozadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkin Xorazm vohasiga Islom dinining kirib kelishi, bu hududning diniy, madaniy va ijtimoiy hayotini tubdan o'zgartirdi. Islom ta'limotlari va diniy an'analarning rivojlanishi Xorazmni O'rta Osiyo madaniyatining markazlaridan biriga aylantirdi. Ushbu jarayon Xorazmda ko'plab olimlar, shoirlar va san'atkorlarning yetishib chiqishiga yordam berdi. Islom dinining ta'siri bilan Xorazm vohasi nafaqat diniy birlikni, balki ilm-fan va madaniyatning rivojlanishini ham o'z ichiga oldi.

Xorazmning boy tarixi va madaniy merosi, uning diniy an'analari bilan birga, bu mintaqaning ahamiyatini yanada oshiradi. Bugungi kunda ham Islom dini va uning an'analari Xorazmda muhim rol o'ynaydi va mahalliy aholi hayotining ajralmas qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir at-Tabariy. Istoriya at-Tabari, Izbrannie otrivki (perevod s arabskogo V.I. Belyaeva), T., 1987. -С. 97-98.
2. Матниязов М. “Хоразм тарихи”, 1-жилд. Урганч. “Хоразм”, 1996. -Б. 123-124.
3. Зиёев Ҳ. Ўзбекистон мустақиллиги учун курашларнинг тарихи. Т.: “Шарқ”, 2001. -Б. 29-30.
4. Hamilton Alexander Roskeen Giib. O'rta Asiyada arab fetihlari. Ankara Okulu Yayinlari Ankara 2019. – Б. 67.
5. Саримсоқов Б. Абу Муслим жангномаси. Т.: “Ёзувчи”, 1992. -Б. 3-4.
6. Хожи Исмаилов, Абдуллох, “Марказий Осиёда Ислам маданияти”. “Шарқ”, Тошкент., 2005. -Б. 126.
7. Уватов У. Буюк юрт алломалари. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. -Б. 142-143.
8. Najmiddin Komilov. Najmiddin Kubro. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. - 32 b. 12-13-betlar.
9. Siyari a'lamin nubalo. 22\111. Al-Ibar. 5\73. Mir'otul jinon. 4\40. Tabaqotul isnaviy. 2\355. Tabaqotus Subukiy. 8\25. Al-Vofiy bil vafayot. 7\263. Al-Kavokibud durriyya. 2\370. Shazarotuz zahab. 5\79. Hadiyyatul orifin. 1\90. Tojul arus. جنب[Janb] va كبر[kibar] o'zaklari. Jomiu karomotil avliyo. 2\275.
10. Jomiy A. Nafahotul-uns / tarjima qo'lyozma maini qo'lyozma O'zRFA ShI Qo'lyozmalar fondida 7286 raqami ostida saqlanadi.
11. Камариддин Эшон Мухаммад Карим ўғли. Комилжон Дурди Қилич ўғли. Тазкиратул авлиё, ёхуд Хоразм диёрида мадфун бўлган авлиёлар зикри. –Урганч: Хоразм нашрети, 1997– Б. 45
12. Bobojonov D, Abdurasulov M. Firdavsmonand shahar. Xorazm Ma'mun akademiyasi nashriyoti 2008 — 33-bet.
13. Маньковская Л. Ю., Булатова В. Памятники зодчества Хорезма. – Т., 1978. – С. 151.

UO'K (070.4:37(575.146)

JADIDLARNING MATBUOT SAHIFALARIDA TA'LIMNI ISLOH QILISHGA OID CHAQIRIQLARI

R.B. Sadiyeva, tayanch doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy, o'qituvchi, Buxoro davlat pedagogika institute, Buxoro

Annotatsiya. Turkistonda keng quloch yozayotgan jadidchilik harakati XX asrning boshlarida o'z taraqqiyotining cho'qqisiga ko'tarildi. Marifatparvarlarimiz millatni turmush tarzini o'zgartirib nochor ahvoldan faqat, xalqni ilmiy qilish yo'li bilan olib chiqish mumkin deb hisobladilar. Buning uchun ular eng avvalo o'zlari asos solgan milliy matbuot sahifalarida o'z maqolalari, sherlari, badiiy asarlari orqali yoshlarni ta'lim olishga da'vat etdilar. Ular yurt kelajagi, din va qadriyatlar, farzandlar ta'limi, muallimlarning saviyasi va kasbiy salohiyati, maktablarning ahvoli to'g'risidagi ko'pgina munozaralar chop etdilar. Xotin- qizlarning ilm olishi masalasiga alohida e'tibor qaratdilar; bu esa o'sha davr uchun katta yutuq edi. Ushbu maqolada jadidlar tomonidan asos solingan va milliy matbuot sahifalarida e'lon qilingan ma'orif sohasiga oid yangiliklar, takliflar munozaralar haqida yoritiladi.

Kalit so'zlar: jadid, tarbiya, matbuot, gazeta, til, madrasa, yangi usul maktablari

Аннотация: Широко распространяющееся в Туркестане движение джадидизм достигло расцвета своего развития в начале 20 в. Наши просветители считали, что вывести нацию из безвыходного положения можно, изменив ее образ жизни, только просвещая народ. Прежде всего, своими статьями, стихами и художественными произведениями на страницах основанной ими национальной прессы они поощряли молодежь получать образование. Они опубликовали множество дискуссий о будущем страны, религии и ценностях, образовании детей, уровне и профессиональном потенциале учителей, состоянии школ. Особое внимание они уделяли вопросу женского образования, что было большим достижением для того времени. В этой статье будут освещены новости, предложения и дискуссии, связанные со сферой образования, основанные джадидами и опубликованные в национальной прессе.

Ключевые слова: Джадид, образование, пресса, журнал, язык, медресе, школы нового метода

Abstract. *The Jadidism movement, which is spreading widely in Turkestan, reached the peak of its development at the beginning of the 20th century. Our educators believed that it is possible to bring the nation out of its hopeless situation by changing its way of life only by educating the people. First of all, they encouraged young people to get education through their articles, poems, and artistic works on the pages of the national press they founded. They published many discussions about the future of the country, religion and values, children's education, the level and professional potential of teachers, and the state of schools. They paid special attention to the issue of women's education, which was a great achievement for that time. In this article, news, proposals and discussions related to the field of education, founded by Jadids and published in the national press, will be covered.*

Key words: *Jadid, education, press, newspaper, language, madrasa, new method schools.*

Kirish. Turkistonda o'lkasida vujudga kelgan jadidchilik harakati turkiy xalqlar hayotida ayniqsa ularning dunyoqarashida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ushbu harakat namoyondalari birinchi navbatda maktab va madrasalardagi o'qitish tizimini o'zgartirish kerak deb hisobladilar. Erkparvar ziyolilarning mamlakatdagi og'ir sharoitida ta'lim tizimini o'zgartirish yo'lidagi urinishlari, ilk milliy gazetalarimizga asos solganliklari, mustamlakachilik tuzumi sharoitida katta jasorat edi. Ma'rifatparlarning asosiy g'oyasi erk va ozodlik bo'lib, ular bu maqsadga faqat yosh avlodga zamonaviy ilm berib amalga oshirish mumkinligini tushunib yetdilar. Chunki Rossiya imperiyasining adolatsiz siyosatiga qarshi chiqishning birdan bir yo'li qurol yo'li bilan emas balki xalqning dunyoqarashini o'zgartirib dunyoviy fanlardan xabardor qilish oraqaligina erishish mumkinligini yaxshi tushunganlar. Shuning uchun bor kuch – g'ayratlarini maktab va madrasalarga qaratdilar. Matbuotda ham maorif sohasiga oid maqolalarga e'tibor qaratildi. Ushbu maqolalarda xalqning barcha qatlami dunyoviy bilimlarni egallashi kerakligi uqtirildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida ta'lim sohasini qayta isloh qilish kerakligini tushunib yetgan bir guruh ziyolilar o'zlari asos solgan gazetalarda ta'lim tizimini isloh qilishga doir chaqiriqlar bilan jamiyatni uyg'otib ilm olishga da'vat etdilar. Ushbu maqolada taraqqiyparvarlarning matbuotda e'lon qilingan maqolalari, maktab va madrasalarni isloh qilish borasidagi takliflari haqida yoritib o'tiladi. Mazkur maqolani yozishda jadid ma'rifatparvarlarining asarlari, maqolalari hamda taraqqiyparvarlar faoliyatini o'rgangan tadqiqodchi olimlar: Sanovar Shodmonova, Yulduz Namozova, kabilarning monografiya va ilmiy maqolalaridan foydalanib tarixiy jihatdan tahlil qilib yoritiladi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Turkiston o'lkasining taraqqiyparvarlari matbuotdagi chiqishlari orqali millat yoshlarini ilm olishga da'vat etib, buni amaliyotda ham ko'rsatdilar. Ular o'zlari tashkil etgan yangi usuldagi maktablarda darsliklar yaratib o'quvchilarni yangi usulda o'qita boshladilar. Maktab va madrasalardagi o'qitish tizimini o'zgartirishga intildilar. Jadidlar yaratgan maqola va darsliklarni to'liq o'rganib maktab va oliy o'quv yurtlarida joriy etish muhim masala hisoblanadi.

Natija va muhokama. Turkistonda jadidchilik harakatining rahbari sanalgan Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlarida ham ta'limga e'tibor alohida o'rinni egallaydi. Zamonaviy ilm va fandani xabarsiz millat boshqa millatlarga poymol bo'lur.[1.B.199]. Dunyo xalqlarining taraqqiyoti maktab bilan bevosita bog'liqligini anglagan taraqqiyparvar ushbu maqolasida ilmsizlik jamiyatni qanday ahvolga solayotganligi haqida yozadi. U bir zamonlar dunyo ilmining beshigi sanalgan Turkiston bugungi kunda o'zga bir mamlakat odatlari va qonunlariga itoat etishga majbur ekanligi dunyoviy ilmdan bexabarligimiz bizni bugungi kunda shunday ayanchli ahvolga solib qo'yimoqda, hattoki davlat tashkiloti va rasmiy mahkamalarda bizni himoya etadigan bir kishimiz yo'q deya nadomat bilan yozadi. Imorat solmoqchi bo'lsak o'zimizdan bir muhandis, og'rib qolsak doktorga boramiz ammo dardimizni aytmoqqa til yo'q, o'zimizdan doktor yo'q, "o'zga yurtning bolalari ilm olish bilan band bo'lgan bir vaqtda, bizning bolalarimiz xizmatkorlikda, ko'cha - kuyda gadoylik qilmoqdalar. Yigirma o'ttiz yillardan keyin ahvolimiz yana ham yomonroq bo'lur.[2.B.203]. Bugun maktab va madrasalarimizni isloh qilishimiz, millatimizni diniy ilm va dunyoviy ilm-fanlardan xabardor qilishimiz zarurligini ta'kidlab o'tadi.[1.B.201]. Munavvar Qori Abdurashidxonov ham matbuotda e'lon qilgan maqolalarida maktab va madrasalarning qoloqligi, dars o'tadigan muallimlarning yangi

ta'lim usullaridan, dunyoviy bilimlardan bexabarligi haqida yozadi hamda maktab va madrasalarni qayta isloh qilish kerakligini aytadi. Millatga qarata ko'zni g'aflat uyqusidan ochmoq vaqti kelganligini har bir millat o'z saodati va istiqboli uchun ilm olayotgan bir paytda bizlar bu g'aflat va jaholatda davom etsak kelajagimiz xavf ostida qolib butun olamga sharmanda bo'lishimizga shubha yo'qdir deydi. Millat foydasi uchun jonini fido qilmoqqa loyiq yigitlarimiz butun millatni yodlaridan chiqarib, istedodlarini choyxona va pivaxonalarda sarf etayotganliklarini afsus bilan yozadi va millat yoshlarini ilm olishga chaqiradi. Yirik ma'rifatparvar va jamoat arbobi Abdulla Avloniy ham yoshlarni ilm olishga chaqirib "...ilmsiz insonni mevasiz daraxtga o'xshatadi. Chunki ilmsiz kishilar o'z yaqinlari va yurtiga foydali keltirishi u yoqda tursin o'z dinining amallarini ham yetarlicha qilolmaydi deydi. Boshqa xalqning bolalari kechayu-kunduz demay ilm yo'lida jonlarini fido qilib turgan bir vaqtda biz uyqudan bosh ko'tara olamaymiz, ulardan o'rnak olamaymiz deya nadomat bilan yozadi.[6.B.255-257]. Turkiston jadidlari milliy g'oya va ta'limni samarali targ'ibot qilish uchun turli nashriyot va kutubxonalar tashkil qila boshladilar. Bundan asosiy maqsad yoshlarni zamonaviy dunyoviy ilmlardan xabardor qilib milliy g'oyani targ'ib qila oladigan qiladigan gazeta va jurnallarni jamiyatning barcha qatlamlari orasida tarqatishdan iborat edi. Ana shunday tashkil etilgan muassasalar qatoriga Qo'qondagi G'ayrat va Buxorodagi Ma'rifat kutubxonasini misol qilish mumkin.[4.B.36]. "Taraqqiy" ning 3-sonida chop etilgan. bir maqolada muallif ham ilm olishni Turkiston kelajagi uchun yagona najot yo'li sifatida baholashdan boshlaydi. U Turkistonlik yoshlarning rivojlangan yevropa ta'limini olgan ilmi, shijoatli ishbilarmon kadrlarga tajribali muhandis, yuristlar kerakligi haqida yozadi. Ushbu gazetaning oxirgi sonidagi maqolalarning birida muallifi Rossiya imperiyasining ruslashtirish siyosatiga qarshi chiqib, maktab va madrasalardagi ta'lim avvalo ona tilida bo'lishi kerakligini aytadi. [4.B.88-89]. Xotin-qizlarning o'qimishli, ilmi, madaniyatli o'z jamiyati uchun foyda keltiradigan darajada ilm-ma'rifatli bo'lishi kerakligi jadid ma'rifatparvarlar e'tiboridan chetda qolmadi. Bu masala milliy matbuot sahifalarida ham dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Bu mavzuda ko'plab maqolalar, she'rlar, badiiy asarlar chop etib borildi. So'fizoda va Tavalloning she'rlarida Turkiston xotin-qizlarining mu'te-joriyalardan farqi qolmaganligi, ayollarning ilmi bo'lishiga qarshilik ko'rsatayotgan ilmsiz, johillarga qarshi chiqiladi ular ta'limni keng joriy etish zarurligi ta'kidlashadi jaholatning asosiy sababi ilmsizlikda, dunyodan xabarsizlikda deb bilishadi. Biz yoshlarni ilm olishimiz uchun harakat qilingiz ...Beozor ma'suma qizlaringizni baxtli va ilmi bo'lishlari uchun harakat qilingiz - deya yurt otalariga murojat qiladi, [4.B.158]. Shu o'rinda jadid maktablarining faoliyati haqida bo'lgan quyidagi fikrga e'tibor bersak, Turkistonliklar o'n besh yil buyon boshqa mamlakatlardek taraqqiy etish orzusi bilan yangi maktablar ocha boshlagani, faqat o'g'il bolalarning tarbiya qilish va ilm olishlariga sharoit yaratilganligi, biroq qizlarning tarbiyasi va ilmiga aytarli ahamiyat berilmaganligi haqida aytiladi. Ushbu so'zlardan ko'rinib turibdiki yangi usul maktablari ochilganda bir qancha vaqt o'tib qiz bolalarni ilm olishlariga alohida e'tibor qaratilgan. Jadidlar matbuotida o'g'il bolalar bilan bir qatorda musulmon qizlarga ham xorijiy davlatlarga o'qish ham taklif etiladi, bu esa o'z davri uchun ilg'or fikr edi. "Samarqand" gazetasida musulmon qizlar uchun Istanbulda maxsus maktablar ochilgani, unda ilm olish bilan birga bola tarbiyasi, hamshiralik, chevarlik, muallimlik hunarlarini o'rgatilishi to'g'risida ma'lumot berilib, Turkistondagi qizlar ham o'qishga da'vat etiladi. Qizlarning istagiga muvofiq, arab, tatar, rus, ingliz va boshqa tillarni o'rgatilishi aytiladi. Xabarda yozilishicha, ushbu maktabni tashkil etishdan maqsad, jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qilish va islom olamiga tarbiyali hamda ilmi onalarni yetishtirish edi.[10.B.89]. "Ulug' Turkiston" da e'lon qilinga bir maqolada Turkiston qizlari uchun Trilisk shahridagi Latif Yaushevning 5 yillik qizlarning o'rta maxsus maktabini taklif etadi. Ushbu maktabda ilm olib qaytgan qizlar o'lka ta'limi rivojiga kattagina hissa qo'shishiga ishonch bildiriladi. [4.B.95]. Buxoro jadidlarining rahnamosi sanalgan Abdurauf Fitrat ham jamiyatda ayollarning o'rni, ularning faolligi juda muhimligini ta'kidlagan. ...Bizning birinchi tarbiyamiz onalarimiz tarafidandir, ularning o'zlari tarbiya ko'rmagan bo'lsalar, biz ham ularning yomon tarbiyasidan hamisha yomon axloq egasi bo'lamiz deydi.[5.B.44]. Fitrat xotin-qizlarni millat onalari deb ataydi ularni bilim olishlari zarur deb hisoblaydi. Taraqqiyparvarlar Turkistonda ham xuddi rivojlangan malakatlarda bo'lgani kabi, ayollar va qizlardan ilmi zamonaviy muallimalarni o'qitadigan oliy o'quv yurtlari ochilishi masalasini asosiy o'ringa qo'yadilar. Bu esa o'z davri uchun

juda katta ilg'or tashabbus edi. Milliy ug'onish davrining ko'zga ko'ringan yirik vakillaridan yana biri Is'hoqxon Ibrat ham ta'lim tarbiyaga oid fikrlari, asarlari, maqolalari orqali aytib o'tadi. U ayniqsa jamiyatni jaholatga, ilmsizlikka tortayotgan illatlar, shuningdek millatni zamonaviy fan-texnika yangiliklaridan bahramand bo'lishga chaqiradi. Ayniqsa, ayollarning ilmi bo'lishi, ularning bolalar tarbiyasidagi o'rni masalalariga alohida e'tibor bilan qaraydi. "Holo ham biz qadimgi, eski andishada mozorlarga sig'inib, o'z dinimizga harakat qilmay, oqcha topsak, xohish uloq, to'ylarga o'n ming sarfi behuda, isrof degan ulamo yo'q"."Bu af'oli badlarni, bu maraz dardni dorusi ilmdur" deydi.[7.B.161]. Turkistonning ko'zga ko'ringan fidoyi ziyolilaridan yana biri Vadud Mahmud ham bir maqolasida maktablar hayoti bir tizimga tusha boshlagani haqida aytib bir vaqtlar buyuk kishilarni yetishtirgan bu o'lka hozir ham borligi, va bu o'lkaning turli burchaklarida istedodlar yashirin hazina kabi turibdilar deydi...."Biz boshlarimizni bir oz qarasak, yuzidagi zanglarni, dog'larni silasak, yana hayot maydoniga chiqamiz" deb jamiyat yoshlarini ilm olishga da'vat etib o'sha yashirin istedodlarni yuzaga chiqarish kerakligini aytadi.[8.B.78-79] "Sadoyi Farg'ona" gazetasida e'lon qilingan ko'pgina maqolalarda ham taraqqiy etgan mamlakatlar ibtidoiy tarbiyani har jihatdan mukammal yo'lga qo'yganliklari sababli ta'lim sohasida katta yutuqlarni qo'lga kiritganliklari bayon etilgan. Shu bois ishni eng avvalo ibtidoiy maktablarni isloh qilishdan boshlash kerak deyiladi. Bundan tashqari eski usuldagi maktab va madrasalarni qayta tashkil qilib, yangi usuldagi maktablardagi diniy va dunyoviy fanlar masalasi, shuningdek oliy ta'limdagi muammolar alohida e'tibor berilib bu kamchiliklarni tuzatish kerakligi ta'kidlanadi. [9.B.24-27]. Turkiston jadidlarining muhim gazetalaridan yana biri "Hurriyat"da A.Abdujabborzoda o'z maqolasida barcha yutuqlarning boshi maktabdir shu sababli barcha muallimlarni maktablarni qayta isloh qilishga chaqiradi.[4.B.91-92].

Xulosa shuki jadidlar o'zlari tashkil qilgan gazeta va jurnallardagi maqolalarda asosiy masala maorif bo'lib, ular doimiy ravishda maktab va madrasalar islohoti, ota-onalarga farzand tarbiyasi, ularning ta'lim olishlari haqidagi chaqiriqlari shuningdek, muallimlarning saviyasi va boshqa asosiy masalalar haqida yangiliklar berib borilgan. Bu gazetalar uzoq vaqt faoliyat ko'rsata olmagan bo'lsada ularning sahifalarida yoritib borilgan masalalar yerli xalq uchun katta ta'sir kuchiga ega bo'ldi. Jadidlar milliy rivojlanish bilan qaramlikka qarshi kurashish mumkin deb hisobladilar va yagona najotni ta'limda ko'rdilar bu g'oya jadidlar siyosiy faoliyatining asosini tashkil etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Behbudiy M.Ehtiyoji millat // Samarqand-1913-№7.
2. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar Toshkent "Ma'naviyat" 1999. B.152
3. Shodmonova S. Davriy matbuotda Turkistonning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ahvoli masalalari (1870-1917). Dis-320/2012. B. 276.
4. Jadid ma'rifatparvarlik harakatining g'oyaviy asoslari. "Toshkent islom universiteti" nashriyot matbaa birlashmasi.Toshkent 2016. B 158
5. Namozova Yulduz. XIX asr oxiri XXasr boshlarida Turkistonda ta'lim falsafasi. Dis-2021/166-5 B. 44.
6. Jadid adabiyoti namoyondalari Abdulla Avloniy Zabardad media 2022 B. 240-241.
7. Jadid adabiyoti namoyondalari Ishoqxon Ibrat Zabardad media 2024. B.161
8. Vadud Mahmud. Tanlangan asarlar. Toshkent "Ma'naviyat" 2007. B. 78-79.
9. Milliy matbuotimizning ikki durdonasi. Toshkent 2015. B. 24-27.
10. Sadiyeva R.B. Activity of new method schools in Turkey (end of XIX century, beginning of XX century). Intersections of Faith and Culture: Amerikan Journal of Religious and Cultural Studies Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E):2993-2599.2024.B.89.

UO'K 327

KOREYA RESPUBLIKASI TASHQI SIYOSATIDA REALIZM VA LIBERALIZM

F.K. Sahatov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola Koreya Respublikasining XX asr oxiri va XXI asr boshidagi tashqi siyosatida realizm va liberalizm nazariyalarining o'zaro ta'sirini o'rganadi. Koreya tashqi siyosatida realizm nazariyasi kuch balansini saqlash va milliy xavfsizlikni ta'minlashga yo'naltirilgan harbiy ittifoqlar va mudofaa siyosatida o'z aksini topgan. Ayniqsa, Shimoliy Koreya bilan keskin munosabatlar va AQSh bilan harbiy hamkorlik realizm tamoyillarini kuchli ifoda etadi.

Shu bilan birga, liberalizm yondashuvi xalqaro hamkorlik, savdo diplomatiyasi, madaniy almashinuvlar va xalqaro tashkilotlarda faol ishtirok orqali Koreya Respublikasining global miqyosdagi ta'sirini kuchaytirishga qaratilgan. Maqola realizm va liberalizmning sintezlashuvi natijasida Koreya tashqi siyosati qanday pragmatik rivojlanishga ega bo'lganini tahlil qiladi va bu nazariyalar Koreya Respublikasining geosiyosiy va iqtisodiy manfaatlarini ta'minlashda qanchalik muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Janubiy Koreya, Tashqi siyosat, Realizm, Liberalizm, Xalqaro munosabatlar, Geosiyosat, Xavfsizlik alyanslari, Shimoliy Koreya, Yumshoq kuch, Madaniy diplomatiya, Global ta'sir, AQSh-Janubiy Koreya munosabatlari, Kuchlar muvozanati

Аннотация. В данной статье исследуется взаимодействие теорий реализма и либерализма во внешней политике Республики Корея в конце XX и начале XXI века. Во внешней политике Кореи теория реализма отражается в военных союзах и оборонной политике, направленных на поддержание баланса сил и обеспечение национальной безопасности. Особенно это проявляется в напряжённых отношениях с Северной Кореей и военном сотрудничестве с США, что ярко демонстрирует принципы реализма. В то же время, подход либерализма ориентирован на усиление глобального влияния Республики Корея через международное сотрудничество, торговую дипломатию, культурные обмены и активное участие в международных организациях. В статье анализируется, как синтез реализма и либерализма привёл к прагматичному развитию внешней политики Кореи, и показывается, какую важную роль эти теории играют в обеспечении геополитических и экономических интересов Республики Корея.

Ключевые слова: Южная Корея, Внешняя политика, Реализм, Либерализм, Международные отношения, Геополитика, Альянсы безопасности, Северная Корея, Мягкая сила, Культурная дипломатия, Глобальное влияние, Отношения США и Южной Кореи, Баланс сил

Abstract. This article explores the interplay of realism and liberalism theories in the foreign policy of the Republic of Korea in the late 20th and early 21st centuries. In Korea's foreign policy, the theory of realism is reflected in military alliances and defense policies aimed at maintaining the balance of power and ensuring national security. Notably, tense relations with North Korea and military cooperation with the United States strongly demonstrate the principles of realism. At the same time, the liberalism approach is directed at enhancing South Korea's global influence through international cooperation, trade diplomacy, cultural exchanges, and active participation in international organizations. The article analyzes how the synthesis of realism and liberalism has led to pragmatic development in Korea's foreign policy and shows the important role these theories play in securing South Korea's geopolitical and economic interests.

Keywords: South Korea, Foreign policy, Realism, Liberalism, International relations, Geopolitics, Security alliances, North Korea, Soft power, Cultural diplomacy, Global influence, US-South Korea relations, Balance of power

Kirish. Koreya Respublikasi tashqi siyosati XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshida xalqaro munosabatlarning muhim o'yinchilaridan biriga aylandi. Xalqaro munosabatlar nazariyasida realizm va liberalizm yondashuvlari tashqi siyosatning ikki asosiy yo'nalishi sifatida e'tirof etiladi. Realizm nazariyasi kuch, xavfsizlik va davlat manfaatlarini asosida tashqi siyosatni shakllantirsa, liberalizm xalqaro hamkorlik, savdo va tashkilotlarga asoslangan yondashuvni taqdim etadi. Koreya Respublikasi ushbu ikki nazariy yondashuvning qaysidir jihatlarini o'z tashqi siyosatida muvaffaqiyatli tatbiq etib kelmoqda.

Mazkur maqolada Koreya Respublikasining tashqi siyosatida realizm va liberalizm yondashuvlarining o'zaro ta'siri tahlil qilinadi. Bu yondashuvlar qanday qilib Koreya tashqi siyosatiga ta'sir ko'rsatgani, ayniqsa Shimoliy Koreya bilan munosabatlar, AQSh bilan xavfsizlik ittifoqlari, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik, shuningdek, iqtisodiy va madaniy diplomatiya bo'yicha olib borilgan siyosatlar kontekstida ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot Koreya

Respublikasining XX asr oxiri va XXI asr boshidagi tashqi siyosatining rivojlanish jarayonini realizm va liberalizm nuqtai nazaridan yangi tahlil qilishni maqsad qiladi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar. Ushbu maqolada tadqiqot ob'ekti Koreya Respublikasining XX asr oxiri va XXI asr boshidagi tashqi siyosatidir. Ayniqsa, mamlakatning xalqaro munosabatlarida realizm va liberalizm nazariyalarining tatbiqi, harbiy ittifoqlar, iqtisodiy hamkorlik, madaniy diplomatiya va xalqaro tashkilotlar bilan aloqalari o'rganiladi. Shimoliy Koreya bilan munosabatlar, AQSh bilan harbiy hamkorlik va Koreyaning xalqaro maydondagi iqtisodiy va geosiyosiy ta'siri tadqiqotning asosiy yo'nalishlarini tashkil etadi. Ilmiy tadqiqotlarimizda kuzatish, taqqoslash, ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, olingan natijalarni sharhlash, tarixiy, tizimli yondashuv metodlaridan foydalandik.

Olingan natijalar va ularning tahlili.

Koreya Respublikasining tashqi siyosatidagi realizm yo'nalishi. Realizm nazariyasi xalqaro munosabatlarda davlatlarning asosiy maqsadi – milliy xavfsizlikni ta'minlash va kuchni saqlashga qaratilganligini ta'kidlaydi. Ushbu nazariyaga ko'ra, davlatlar xalqaro maydonda o'z manfaatlarini himoya qilish uchun doimo boshqa davlatlarning xatti-harakatlarini nazorat qiladi va kuch balansini saqlashga harakat qiladi. Koreya Respublikasi tashqi siyosatida, ayniqsa, Shimoliy Koreya bilan doimiy geosiyosiy keskinliklar mavjudligi bois, realizmning bu tamoyillari dolzarb hisoblanadi. Koreya Respublikasi kuchli mudofaa strategiyalari va ittifoqchilik siyosatiga tayanib, xavfsizlikni birinchi o'ringa qo'ygan[1].

Shimoliy Koreya bilan munosabatlar Koreya Respublikasi tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Shimoliy Koreya tomonidan yadro qurolini rivojlantirish Koreya yarim orolida xavfsizlik muammosini keskinlashtirdi. Shu sababli, Koreya Respublikasi realizm tamoyillariga amal qilib, kuch balansini saqlash va mudofaa salohiyatini mustahkamlashga alohida e'tibor qaratmoqda. Harbiy salohiyatini kuchaytirish, AQSh bilan harbiy hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, Shimoliy Koreya bilan muzokaralarda kuch pozitsiyasidan chiqish Koreya Respublikasi tashqi siyosatining asosiy elementlaridan biriga aylandi[2].

Koreya Respublikasining tashqi siyosatidagi eng muhim ittifoqchilardan biri AQSh hisoblanadi. Realizm nazariyasi doirasida bu ittifoq Koreya Respublikasining milliy xavfsizligini mustahkamlashda va Shimoliy Koreya tahdidlariga qarshi tura olishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. AQSh-Koreya ittifoqi harbiy hamkorlikni mustahkamlash, mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash va global xavfsizlik tizimida ishtirok etishni kengaytirishga qaratilgan. Realizm nazariyasi doirasida bu ittifoq Koreya Respublikasining xalqaro munosabatlarda kuchli davlatlar bilan strategik hamkorlikka tayanish tamoyilini yaqqol ifoda etadi[3].

Koreya yarim oroli xalqaro siyosatda doimo strategik ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Realizm nazariyasiga ko'ra, bu mintaqadagi kuchlar balansini saqlash uchun davlatlar doimiy ravishda harbiy kuchlarini mustahkamlashga va ittifoqlarni kengaytirishga intiladilar. Koreya Respublikasining Shimoliy Koreya, Xitoy va Rossiya kabi qo'shnilar bilan munosabatlari ham bu geosiyosiy dinamikalarning bir qismi sifatida tushuniladi. Shu jihatdan, Koreya Respublikasi o'z tashqi siyosatida kuch balansini saqlash uchun harbiy ittifoqlarni mustahkamlash, mudofaa texnologiyalarini rivojlantirish va xalqaro siyosatda realizm tamoyillariga tayanishni davom ettiradi[4].

Koreya Respublikasining tashqi siyosatida liberalizm yondashuvi. Liberalizm nazariyasiga ko'ra, davlatlar xalqaro hamkorlik va integratsiyani kuchaytirish orqali tinchlik va barqarorlikka erishadi. Bu yondashuv, birinchi navbatda, davlatlarning o'zaro bog'liqligini, savdo, diplomatiya va xalqaro tashkilotlar orqali xavfsizlikni ta'minlashni qo'llab-quvvatlaydi. Koreya Respublikasining XXI asr boshida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, savdo diplomatiyasini kuchaytirish va global iqtisodiy tizimga faol integratsiya qilish orqali o'z pozitsiyasini mustahkamlashga intilishi bu nazariyaning muhim amaliyotidir[5].

Koreya Respublikasi xalqaro tashkilotlar va integratsiyalarda faol ishtirok etib, o'z tashqi siyosatini liberalizm tamoyillari asosida rivojlantirmoqda. BMT, Jahon savdo tashkiloti (WTO), Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (APEC) kabi tashkilotlarda ishtirok etish orqali Koreya Respublikasi global miqyosda tinchlikni mustahkamlash va iqtisodiy hamkorlikni

rivojlantirishga katta hissa qo'shmoqda. Bu orqali Koreya Respublikasi xalqaro maydonda o'zining iqtisodiy va diplomatik nufuzini oshirib, tinchlik va barqarorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan vositalardan samarali foydalanmoqda[6].

Liberalizm doirasida Koreya Respublikasi o'z tashqi siyosatini savdo va iqtisodiy diplomatiya orqali ham amalga oshirmoqda. Osiyo davlatlari, xususan, ASEAN bilan o'rnatilgan iqtisodiy hamkorlik Koreyaning xalqaro iqtisodiy integratsiyadagi muhim rolini ko'rsatadi. Xalqaro savdo bitimlari va iqtisodiy hamkorlik dasturlari orqali Koreya Respublikasi o'z eksport salohiyatini oshirib, mintaqaviy iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shmoqda. Liberalizm tamoyillari bo'yicha Koreya Respublikasi savdo va iqtisodiy munosabatlar orqali xalqaro tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga intiladi[7].

Koreya Respublikasining tashqi siyosatidagi yana bir muhim yondashuv "yumshoq kuch" tamoyillari asosida amalga oshirilayotgan madaniy diplomatiya hisoblanadi. Madaniy mahsulotlar orqali Koreya Respublikasi xalqaro maydonda o'zining ijobiy imidjini shakllantirishga muvaffaq bo'ldi. Jumladan, Hallyu (Koreya to'liqini) fenomeni orqali koreys madaniyati, musiqa, kino va seriallari butun dunyoga tarqalib, Koreya Respublikasining global ta'sirini kuchaytirdi. Liberalizm yondashuvi bo'yicha madaniy diplomatiya davlatlar o'rtasidagi tinch va ijobiy munosabatlarni mustahkamlashning muhim vositasi hisoblanadi[8].

Realizm va liberalizmning sintezlashuvi. Koreya Respublikasining tashqi siyosati nafaqat realizm, balki liberalizm nazariyasi tamoyillarini ham birlashtirib, pragmatik yondashuvda amalga oshirilmogda. Tashqi siyosatda kuchli mudofaa strategiyalari va ittifoqlarni qo'llash orqali realizm tamoyillari kuzatilsa, xalqaro savdo, madaniy diplomatiya va global tashkilotlar bilan hamkorlik liberalizm yondashuvining asosiy ko'rinishlaridir. Shu tariqa, Koreya Respublikasi tashqi siyosatida ikki yondashuvning sintezlashgan holda qo'llanishi milliy manfaatlarni ta'minlash va xalqaro nufuzi oshirishga xizmat qilmoqda[9].

Koreya Respublikasi o'z tashqi siyosatida realizm va liberalizmning birlashtiruvchi siyosat strategiyalaridan foydalanib, xalqaro hamkorlik va xavfsizlikni ta'minlashga intiladi. Masalan, AQSh bilan harbiy ittifoqlarini kuchaytirish bilan birga, Osiyo va boshqa mintaqalardagi davlatlar bilan iqtisodiy va diplomatik aloqalarni mustahkamlash orqali Koreya xalqaro maydonda o'z mavqeini kuchaytirishga erishmoqda. Ikkala nazariyaning bu sintezlashuvi Koreya tashqi siyosatining pragmatizmi va universalligini ko'rsatadi[10].

Koreya yarim orolida va kengroq Osiyo mintaqasida geosiyosiy dinamikalar tez-tez o'zgarib turishi sababli, Koreya Respublikasi o'z tashqi siyosatini pragmatik tarzda boshqarishga intiladi. Bu, o'z navbatida, realizm va liberalizm tamoyillarini bir vaqtda qo'llashga asoslangan siyosatni talab qiladi. Shimoliy Koreya bilan bo'lgan ziddiyatlarda realizm yondashuvi ustun bo'lsa-da, boshqa davlatlar bilan iqtisodiy va diplomatik munosabatlarda liberalizm ko'proq aks etadi. Shu sababli, Koreya Respublikasi o'z tashqi siyosatida pragmatizmni qo'llab, turli nazariy yondashuvlardan samarali foydalanishga erishmoqda[11].

Xulosa. Koreya Respublikasi tashqi siyosati xalqaro munosabatlar nazariyasida realizm va liberalizmning birlashtirilgan yondashuvlari asosida rivojlanmoqda. Mamlakat milliy xavfsizlikni ta'minlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali o'zining global maydondagi mavqeini kuchaytirishda davom etmoqda. Koreya Respublikasi tashqi siyosatida realizmning kuch, xavfsizlik va ittifoqlarga asoslangan yondashuvlari, shuningdek, liberalizmning xalqaro hamkorlik, savdo va madaniy diplomatiya tamoyillari o'zaro uyg'unlashgan holda qo'llanilmoqda. Ushbu maqola Koreya Respublikasining tashqi siyosatidagi realizm va liberalizmning o'zaro ta'sirini yangi nazariy asoslar va amaliy tajribalar nuqtai nazaridan yoritib berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill, 1979, 102-108.
2. Snyder, Glenn H. *Alliance Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1997, 75-89.
3. Moon, Chung-in. "South Korea's Alliance with the United States: Balancing the Realism and Liberalism in Foreign Policy." *Asian Survey*, Vol. 41, No. 5, 2001, 25-35.
4. Buzan, Barry, and Ole Wæver. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 143-155.
5. Keohane, Robert O., and Joseph S. Nye Jr. *Power and Interdependence*. New York: Longman, 1977, 34-47.

6. Kang, David C. *Korea's International Relations: Realism, Liberalism, and Regionalism*. Seoul: Yonsei University Press, 2006, 112-120.
7. Cha, Victor D. *The Impossible State: North Korea, Past and Future*. New York: HarperCollins, 2012, 202-218.
8. Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs, 2004, 43-55.
9. Ikenberry, G. John. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton: Princeton University Press, 2001, 92-105.
10. Lee, Sook-Jong. "The Theory and Practice of 'Soft Power' in South Korea's Foreign Policy." *Journal of International and Area Studies*, Vol. 17, No. 2, 2010, 1-19.
11. Hwang, Balbina. "South Korea's Foreign Policy Choices: Managing U.S.-China Relations and North Korea." *The Journal of East Asian Affairs*, Vol. 28, No. 2, 2014, 35-45.

UO'K:323.2

**MILLIY-MADANIY MARKAZLARNING XALQARO ALOQALARNI
RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI**
Sh.Z. Sharipov, dots., O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda mustaqillik yillarida millatlararo totuvlikning ta'minlanishi va uning xalqaro aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni to'g'risidagi ma'lumotlar ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekistonda milliy-madaniy markazlarning tashkil topishi, ular tomonidan amalga oshirilgan tadbirlar, ularning mazmun mohiyati, viloyatlarda boshqa millat vakillarining davlat tomonidan munosib taqdirlanishlari va ularning xorijiy davlatlar bilan munosabatlarning yaxshilanishiga qo'shgan hissalarini to'g'risida ilmiy fikrlar yuritilib, ularning bugungi kundagi ahamiyatini ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi, xalqaro aloqalar, millat, milliy – madaniy markazlar, tadbirlar, davlat mukofotlari, madaniyat, til, millatlararo totuvlik, vijdon erkinligi.

Аннотация. В данной статье на основе научных источников анализируются сведения об обеспечении межэтнического согласия в Узбекистане в годы независимости и его роли в развитии международных отношений. Также имеются научные мнения об организации национально-культурных центров в Узбекистане, проводимой ими деятельности, их содержании, похвальных наградах представителей других национальностей в регионах и их вкладе в улучшение отношений с зарубежными странами. была предпринята попытка раскрыть их значение сегодня.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, международные отношения, нация, национальные культурные центры, события, государственные награды, культура, язык, межнациональное согласие, свобода совести.

Abstract. This article, based on scientific sources, analyzes information about ensuring interethnic harmony in Uzbekistan during the years of independence and its role in the development of international relations. There are also scientific opinions on the organization of national cultural centers in Uzbekistan, the activities they carry out, their content, commendable awards of representatives of other nationalities in the regions and their contribution to improving relations with foreign countries. an attempt has been made to reveal their meaning today.

Key words: Republic of Uzbekistan, international relations, nation, national cultural centers, events, state awards, culture, language, interethnic harmony, freedom of conscience.

O'zbekiston Respublikasida istiqomat qiladigan turli millat va elatlarining mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy, ma'naviy-ma'rifiy hayotida ishtirok etishini ta'minlash milliy-madaniy markazlar faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Shuningdek, barcha millat va elatlar sa'y-harakatlarini mamlakat suverenitetini mustahkamlash va barqaror rivojlantirish, davlatning hududiy yaxlitligini mustahkamlash maqsadlariga erishish g'oyasi atrofida birlashtirish, kuchli fuqarolik jamiyatini, demokratik huquqiy davlatni shakllantirish jarayonlarida ularning faol ishtirokini ta'minlash, millatlararo munosabatlar, chet mamlakatlar bilan do'stona aloqalarni yanada rivojlantirish, ularning tili, madaniyati, an'analari va urf-odatlarini saqlash va rivojlantirish, turli tillardagi ommaviy axborot vositalari rivojini qo'llab-quvvatlash, O'zbekistonda yashab o'tgan va istiqomat qilayotgan, jahon sivilizatsiyasini rivojlantirishga bebaho hissa qo'shgan atqli

namoyandalar ma'naviy-madaniy va ilmiy merosini targ'ib qiluvchi materiallarni nashr etish, "xalq diplomatiyasi" mexanizmlaridan foydalanish orqali xorijiy mamlakatlarning fuqarolik jamiyatlari bilan hamkorlikni rivojlantirish va do'stlikni mustahkamlash, xorijiy mamlakatlarning mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan tashkilotlari va diplomatik vakolatxonalari bilan "xalq diplomatiyasi" asosida aloqa o'rnatish va uni izchil rivojlantirish, mamlakatda yashayotgan millatlarning tarixiy vatanlari bilan do'stlik, hamkorlik, madaniy-ma'rifiy aloqalar o'rnatish"[1] milliy-madaniy markazlarning asosiy vazifalari bo'lib hisoblanadi.

Ushbu maqsad va vazifalarga erishishda milliy-madaniy markazlar musiqa, teatr studiyalari, ona tili, tarix, yozuv, adabiyot, xalq og'zaki ijodi, teatr va rassomchilik san'ati, milliy urf-odatlar va hunarmandchilik, milliy sport o'yinlarini o'rganish, milliy madaniyat, til, milliy urf-odatlarni o'rganish va targ'ib qilish maqsadlarida seminarlar, konferensiyalar, davra suhbatlari, festivallar va uchrashuvlar tashkil etadi.

O'z mehnat faoliyati bilan birga turli hududlardagi milliy-madaniy markazlar faoliyatida faol ishtirok etayotganlar "xalq diplomatiyasi" mexanizmi asosida tinch va farovon hayotni asrash, xorijiy mamlakatlar bilan do'stona munosabatlar va madaniy-ma'rifiy aloqalarni rivojlantirish, chet eldagi hamyurtlar bilan yaqin va o'zaro manfaatli munosabatlarni yo'lga qo'yishga salmoqli hissa qo'shmoqda.

"Respublika milliy-madaniy markazlar yubiley sanalarini o'tkazish va nishonlash amaliyotining joriy etilganligi millatlararo totuvlikni ta'minlashni mustahkamlashdagi o'ziga xos madaniy-ma'rifiy jarayonlarda ham o'z aksini topdi" [2].

O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan milliy-madaniy markazlarning asosiy qismi Toshkent shahrida joylashgan bo'lib, ularning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar hamda tumanlar bo'limlari ham tashkil etilgan. Hududlardagi madaniy markazlar o'z faoliyatini markaziy bo'limlar ish faoliyati asosida olib boradilar.

"O'zbekiston koreys madaniy markazlari uyushmasi 1991-yil 12-yanvar kuni tashkil etilgan" [3, 57]. Markazning asosiy vazifalaridan biri bu koreys millatining ona tilini, an'alarini, urf-odatlarini, tarixini va madaniyatini saqlab qolish hamda o'sib kelayotgan kelajak avlodga yetkazishdan iboratdir. Markaz bugungi kunda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Andijon, Buxoro, Jizzax, Namangan, Samarqand, Sirdaryo, Xorazm, Farg'ona, Toshkent viloyatlari va Toshkent shahrida faoliyat yuritayotgan jami 21 nafar milliy-madaniy markazlarni faoliyatini muvofiqlashtirib kelmoqda.

O'zbekiston koreys madaniy markazlari uyushmasi mamlakatimizdagi barcha koreys millati vakillarini birlashtirishga, o'zaro munosabatlarni mustahkamlashga, ona tilini, madaniyatini, urf-odatlarini, an'alarini va o'zligini saqlab qolish va rivojlantirishga qaratilgan turli madaniy-ma'rifiy tadbirlar, forumlar, festivallar va uchrashuvlar o'tkazib kelmoqda. "Mamlakatimizning faol koreys millati vakillari har yili Koreyada bo'lib o'tadigan turli xalq san'ati festivallari, bayramlari va forumlarida ishtirok etib keladilar" [4, 206].

O'zbekiston koreys madaniy markazlari uyushmasi faollari "Navro'z", "Sabantuy", "Maslenitsa", "9 may – Xotira va qadrlash kuni", "Tano" yoz uchrashuvi bayrami, "O'zbekiston Respublikasi mustaqilligi kuni", "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni", "Sollal" koreys milliy oy taqvimiga ko'ra yangi yil bayrami, "Chusok" hosil bayrami kabi davlat va koreys milliy bayramlarini keng nishonlab keladilar.

"O'zbekiston qozoq milliy madaniy markazi 1995-yil 31-oktabr kuni Adliya vazirligida 210-son, 2015-yilda 210-son bilan qayta ro'yxatdan o'tgan". Bugungi kunda Markaz Qoraqalpog'iston Respublikasi, Buxoro, Jizzax, Navoiy, Sirdaryo, Xorazm, Toshkent viloyatlari va Toshkent shahridagi qozoq milliy-madaniy markazlari [5] faoliyatini muvofiqlashtirib kelmoqda.

Markaz faoliyati davomida qardosh o'zbek va qozoq xalqlari hayotidagi atoqli sanalar, "Navro'z", "Mustaqillik bayrami" va "Konstitutsiya kuni"ga bag'ishlab ilmiy-amaliy konferensiyalar, do'stlik festivallari, adabiy uchrashuvlar, mushoiralar, aytishuvlar, yoshlar kechalari hamda davra suhbatlarini o'tkazib keladi. O'zbek va qozoq xalqlarining tarix va ildizlari birligi, qavmu qarindoshligi, do'stu birodarligini yanada mustahkamlash maqsadida 2018-yil "Qozog'iston

Respublikasida O'zbekiston yili" va 2019-yil "O'zbekiston Respublikasida Qozog'iston yili" deb e'lon qilindi.

"Wiedergeburt" O'zbekiston nemislar madaniy markazi 1992-yil 16-iyul kuni Adliya vazirligidan 42-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazildi (2013-yil 18-iyun 178n-son bilan qayta ro'yxatga olingan). Markaz Toshkent, Buxoro, Samarqand va Farg'ona viloyatlaridagi hududiy tuzilmalarini faoliyatini muvofiqlashtirib keladi hamda Markazning Toshkent shahrida 70 kishidan ortiq, viloyatlarda esa 130 kishidan ortiq faollari mavjud. Markazning kunlik faoliyati davomida turli klublar, to'garaklar va ijodiy jamoalarning harakati yo'lga qo'yilgan. Ushbu ansambllar turli madaniy tadbirlar, konsertlar, professional va havaskor rassomlarning ko'rgazmalari, ijodiy fotolar ko'rgazmasi, namoyishlar va tanlovlarda muntazam qatnashib keladilar. Markaz yoshlari (Ostern) bahor bayrami, (Erntedankfest) hosil bayrami, (Weihnachten) Rojdestvo kabi milliy bayramlarda faol ishtirok etib keladilar hamda har yili avgust oyida nemislarni O'rta Osiyo mintaqasiga deportatsiya qilingan kuni sifatida "Xotiralash kuni"ni nishonlaydilar. Markaz faollari har yili "Navro'z", "8-mart – Xalqaro xotin-qizlar kuni", "O'zbekiston Respublikasi mustaqillik kuni", "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni" kabi davlat bayramlarida faol ishtirok etib keladilar.

"Nemis tilini, madaniyatini, an'analarini va urf-odatlarini tiklash va rivojlantirish maqsadida teatrlashtirilgan bilingual musiqiy maydoncha yaratilgan"[6]. O'zbekistondagi Germaniya elchixonasi ko'magida nemis tilida so'zlashadigan yoshlar orasida festival, tanlov va konkurslar tashkil etilib munosib taqdirlab kelinmoqda. Markaz tomonidan O'zbekistondagi Germaniya elchixonasi ko'magida nemis yoshlarini Germaniyaga sayohatga jo'natish yo'lga qo'yilgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ko'pmillatli xalqlarning yashab kelganligi bu hududda tolerantlik faktorining shakllanishi va rivojlanishiga, shuningdek, xalq va kishilar mentalitetida yuksak gumanizmning rivojlanishida bosh omil bo'ldi. Jumladan, O'zbekiston xalqlarining yuksak insonparvarlik namunasi Ikkinchi jahon urushi yillarida yaqqol namoyon bo'ldi. Bu mudhish urush davrida O'zbekiston o'z bag'riga urushdan aziyat chekkan va O'zbekistonga ko'chirilgan barcha millat va elat vakillarini qabul qilib oldi, ular bilan birgalikda o'z uyi, noni va mehrini birdek bo'lishdi.

Yangi O'zbekiston sharoitida millatlararo munosabatlarni rivojlantirish, milliy-madaniy markazlar faoliyatni takomillashtirish yangi bosqichga ko'tarilib xalqaro aloqalar yanada mustahkamlanib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati Konsepsiyasi// <https://lex.uz/uz/docs/4597662>
2. Davlatova S. Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik-jamiyat barqarorligi garovi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. -Toshkent: 2022. 57-bet.
3. O'zbekiston koreys madaniy markazlari uyushmasi // <http://interkomitet.uz/mita-a-ida/millij-madaniy-markazlar/zbekiston-koreys-madaniy-markazlari-ujushmasi/?lang=oz> (30.09.2022)
4. Шин В.Н. Независимость в судьбе корейской диаспоры в Узбекистана // Узбекистан – страна толерантности. –Ташкент: Ўзбекистон. 2007. – С. 206.
5. Toshkentda O'zbekistondagi Qozoq milliy madaniy markazining 30 yillik yubiley tantanalari o'tkaziladi. // https://dunyo.info/cyrl/site/inner/toshkentda_ozbekistondagi_qozoq_milliy_madaniy_markazining_30_yillik_yubiley_tantanalari_otkaziladi-PGq
6. Umarov S. Bilateral relations republic of Uzbekistan and Germany // Journal of history. №3 (94). 2019. –P. 24. DOI: <https://doi.org/10.26577.JH-2019-3-h3>

UO'K 93/94

NUROBOD HAM QADIMIY MASKAN

(Hududda so'nggi yillarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar xulosalari bo'yicha)

X.Y. Soriyev, katta o'qituvchi, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Kichik mutaxassislar tayyorlash markazi, Toshkent

I.R. Botirov, tadqiqotchi, o'qituvchi, 47-maktab, Nurobod tumani

Аннотация. Ushbu maqolada Samarqand viloyatining Nurobod tumani hududi ham insoniyat ajdodlari istiqomat qilgan eng qadimgi maskanlardan biri ekanligi, shuningdek, Buyuk Ipak yo'lining muhim yo'nalishlari chorrahasida joylashganligini shu tumanga qarashli bo'lgan

Tepaqul, Sazag'on, Jom, Changalli, Tim, Ag'ron qishloqlari hududlarida eng qadimgi va ilk o'rta asrlar davriga oid bo'lgan arxeologik topilmalar (tosh qurollar, xumdonlar, sopollar, haykalchalar, qurol-yarog'lar va boshqalar) hamda odamlar yashagan manzilgohlar, hududdagi tog' qoyalaridan topilgan qoyatsh rasmlari va qadimgi turk runiy yozuvlar (hozircha taxminiy) misolida ilmiy tahlillar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: arxeologik yodgorliklar, paleolit, neolit, bronza, antik davr, xumdon, Sazag'on, Tepaqul, Jom, Tim, Changalli, Ag'ron, Buyuk Ipak yo'li, karvon, turkiy-run yozuvi, qoyatosh rasmlari, sopol.

Аннотация. В этой статье указывается, что территория Нурабадского района Самаркандской области также является одним из древнейших поселений, где жили предки человечества, и что она расположена на пересечении важных маршрутов Великого Шелкового пути. археологические находки (каменные орудия труда, хумданы), относящиеся к раннему средневековью в районах деревень Тепакуль, Сазаган, Джом, Чангалли, Тим, Агран, керамика, статуэтки, оружие и т.д. принадлежность к этой местности), а также поселения, в которых жили люди, на примере наскальных рисунков и древнетюркских рунических надписей (пока приблизительных), найденных на скалах в этой местности, выводы большинства археологических исследований были выявлены на основе научного анализа.

Ключевые слова: археологические памятники, палеолит, неолит, бронза, древность, кувшин, Сазаган, Тепакуль, Джом, Тим, Чангаллы, Агран, Великий Шелковый путь, караван, турецкая письменность, наскальные рисунки, керамический.

Astract. This article indicates that the territory of the Nurabad district of the Samarkand region is also one of the oldest settlements where the ancestors of mankind lived, and that it is located at the intersection of important routes of the Great Silk Road. archaeological finds (stone tools, humdans) dating back to the early Middle Ages in the areas of Tepakul, Sazagan, Jom, Changalli, Tim, Agran villages, ceramics, statuettes, weapons, etc. belonging to this area), as well as settlements in which people lived, using the example of rock carvings and ancient Turkic runic inscriptions (so far approximate) found on rocks in this area, the conclusions of most archaeological studies were revealed on the basis of scientific analysis.

Key words: archaeological monuments, paleolithic, neolithic, bronze, antiquity, humdans, Sazagan, Tepakul, Jom, Tim, Changalli, Agran, Great Silk Road, caravan, turkish-run writing, rock paintings, earthenware.

Qadimiy yurtimiz boy va betakror tarixga ega. Yurtimizning qaysi go'shasiga qadam qo'ysangiz, albatta biror bir muqaddas ziyoratgoh yoki o'ziga xos betakror bunyodkorlik echimiga ega bo'lgan tarixiy yodgorliklarga duch kelasiz.

Jumladan, bugungi kunda bir yuz ellik mingdan ortiq aholi istiqomat qilayotgan Nurobod tumani hududida ham ko'plab tarixiy joylar, arxeolgik-me'moriy yodgorliklar, muqaddas qadamjolar mavjud. Arxeolog olimlar A.E Berdimurodov, S.S. Suyunov va mahalliy tarixchi X. Soriyevlar tomonidan 2015-yilda nashr etilgan "Nurobod tuman arxeologik yodgorliklar katalogi"da qayd etilgan arxeologik topilmalar shuni tasdiqlaydiki, ushbu hududda ajdodlarimizning ilk makonlari eng qadimgi davrlardanoq mavjud bo'lgan va kishilik taraqqiyotining tadrijiy rivojlanishi davomida katta o'rin tutgan tarixiy shaharlarning rivojiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatgan. Masalan, qadimiy va hamisha navqiron Samarqandning shahar sifatida shakllanishi moziyning uzoq davrlariga borib tutashgan, bu jarayon uzoq va bosqichma-bosqich sodir bo'lgan. Bu jarayonda Samarqand yaqin atrofida yashagan ibtidoiy jamoa urug'-qabilalarning ham ta'siri katta bo'lganligi olimlar tomonidan isbotlab berilgan. Cnunonchi, Samarqandning shahar sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan arxeologik yodgorliklar Nurobod tumanining Sazag'on va Jom qishloqlaridan ham topilgan (Berdimurodov., Suyunov., Soriyev, 2015. B. 29-79; Berdimurodov., Suyunov, 2012. B. 90-100)

Ma'lumki, Nurobod tumanida paleolit, neolit, bronza, antik davrga oid bo'lgan yodgorliklari tadqiq etilgan. Ilk va rivojlangan o'rta asrlarga oid bo'lgan qal'a va qishloqlari hamda gidrotexnik inshootlar ham uchraydi.

Sharof Rashidov nomidagi SamDUning bir guruh arxeologlari XX- asrning 60–yillarida Nurobod tumanining Sazag'on qishlog'ida arxeologik qidiruv ishlarini olib borishib, eng qadimgi davrlar tarixi–paleolit va neolit davri uchun g'oyat muhim yodgorliklarni topib o'rganishgan (Xolmatov, 2000. S. 25-34; 2006; 2009; B.187-198; 2014; Djurakulov., Xolmatov, 1991).

Bu erda qayd etilgan dastlabki yodgorliklardan tosh davrida yashagan ibtidoiy odamlarga tegishli tosh qurollar qo'lga kiritilgan. Bu qurollar Zarafshon vohasida yashagan ibtidoiy ajdodlarimizning turmush tarzlarini, ma'naviy dunyoqarashini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Sazag'on qishlog'idan topilgan ikkinchi yodgorlik esa bronza davrida yashagan qabilalarga tegishli bo'lib, bu yodgorlikdan bronzadan yasalgan har xil taqinchoklar, kamon o'qlari va kulollik idish namunalari topilgan. Bu topilmalar Samarqand vohasida bronza davrida yashagan ajdodlarimizning madaniyatini o'rganishda juda muhim ahamiyat kasb etadi. 2000–yillardan buyon Sazag'on qishlog'i atrofida ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan Samarqand arxeologiya institutining O'zbekiston–Italiya qo'shma xalqaro ekspeditsiyasi ham bu yerdan qimmatli topilmalarni qo'lga kiritdi. 2004-2005 yillarda bu yerda qo'shma ekspeditsiya tomonidan qishloqning g'arbiy tomonida joylashgan Boysaritepa nomli yodgorlikda (uzunligi 350, eni 110 metr) qazuv tadqiqotlari o'tkazildi va bu yerda antik davrga oid yirik manzilgoh bo'lganligi, uning atrofi toshdan terilgan mustahkam mudofaa devori bilan o'ralganligi ma'lum bo'ldi (**Berdimuradov., Xasanov., Francheskini, 2009. B. 57-64; Berdimuradov., Suyunov, 2012**). Bu yerda olib borilgan tadqiqotlar mobaynida yettita qabr ochib o'rganilib, qabrlarga erkaklar, ayollar va bolalar dafn etilganliklari aniqlangan. Ayollarning qabrlariga turli taqinchoqlar va uy-ro'zg'or buyumlari qo'yilgan, erkaklar esa jangovar qurollar bilan birgalikda dafn etilgan. Bu yerdan topilgan kulollik idishlar o'zining sifati bilan alohida ajralib turadi. Qabrlardan topilgan zargarlik buyumlari, qurol–yarog'lar va kulollik idishlar o'z sifati bilan kishini hayron qoldiradi. Topilmalar bu davrda hunarmandchilik yuksak darajada rivojlanganligidan dalolat beradi. Bu yerdagi arxeologik topilmalar ilk ellinizm davridan boshlab hududda dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi aholi qatlami yashaydigan, yarim yerto'la shakldagi uylari bo'lgan manzilgoh paydo bo'lgani aniqlash imkonini berdi (Berdimuradov., Raimkulov., Xolmatov., Francheskini, 2006. B. 65).

Shuningdek, Boysaritepa yodgorligidan Aleksandr Makedonskiy tasviri tushirilgan kumush tangalar topilgani ham diqqatga sazovordir. Chunki, bu xildagi tangalar o'ta noyob hisoblanadi. Bu tanga Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshirilgan savdo-sotiq aloqalarida Jom mikro vohasi ham faol ishtirok etganligidan guvohlik beradi. Taxminan eramizdan oldingi II asrlarga kelganda noma'lum sabablarga ko'ra manzilgoh tashlab ketilgan va eramizning I–II asrlariga kelib qabristonga aylantirilgan.

Tumanning Tepaqul qishlog'i ham o'z o'tmishi bilan alohida ahamiyatga egadir. Arxeologlar qishloqning yuqori qismidagi mavjud g'orlardan ibtidoiy odamlar foydalangan har xil ov, jang va mehnat qurollarini topganlar. Bu ashyolar Tepaqul qishlog'i hududi juda qadimdan ibtidoiy odamlar tomonidan o'zlashtirilganini ko'rsatadi.

Nurobod tumani o'tmishi haqida gap ketganda, Jom qishlog'i tarixiga alohida to'xtalmoq zarur. Ko'hna tarixiy manbalarda qishloq nomining mashhur voqealar bilan bog'liq ravishda takror–takror qayd etilishi va Xitoy, Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq mamlakatlarini bog'lovchi–Buyuk Ipak yo'lilning Samarqand-Jom-Qarshi hamda Buxoro-Tim-Jom-Shahrisabz qismining markaziy chorrahasida joylashganining o'zi Jomning uzoq o'tmishga ega ekanligini bildiradi. Jom qishlog'idan arxeologlar 3600-3800 yillar ilgari yashagan qabilalarning qabrlarini topib o'rganganlar (Avanesova., Shaydullaev. Yarkulov, 2001. R.321-337). Bu qabrlardan topilgan bronzadan yasalgan zargarlik buyumlari, jang, ov va mehnat qurollari, kulolchilik buymlari Zarafshon vohasining qadimgi tarixini o'rganishda juda muhim ahamiyatga ega.

Jom qishlog'ining sharqiy tomonidagi Omondara soyining tog' darasida XII–asrda qoraxoniylar hukmdorlar tomonidan barpo qilingan G'ishtbandi suv ombori va katta qal'a ham diqqatga sazovordir. Sug'orma dehqonchilik uchun suv taxchil bo'lgan qadim zamonlarda katta er maydonini sug'orishga mo'ljallangan bu suv ombori ajdodlarimizning qishloq xo'jaligini yuritishdagi omilkorligi hamda yuksak texnik mahoratlaridan guvohlik beradi.

Jom qishlog'idagi yodgorliklardan yunon tangalarining topilgani bu yerdan haqiqatdan ham Buyuk Ipak yo'li o'tganligidan va Jomning bu yo'ldagi savdo–sotiqda faol ishtirok etganligidan guvohlik beradi. Sirtiga hukmdor Antiox-I Soterning tasviri tushirilgan kumush tanga Markaziy Osiyo arxeologiyasida juda kam uchraydigan noyob topilma hisoblanadi.

Tuman hududida 2022-2023-yillarda olib borilgan dala qidiruv tadqiqotlari natijasida aniqlangan yangi qoyatosh rasmlari Ziyovuddin tog'ining Changallisoy, Uchtayoq, Hazrati Ali, Quduqchasoy, Tuyatosh kabi soy va daralarining yon qayirlaridagi ba'zi qoyalarga urib–cho'kichlab ishlangan. Bu soylarda qadimgi ajdodlarimiz tomonidan chizilgan rasmlar nisbatan kam bo'lib, ular urib–cho'kichlash texnikasida, soya, sxematik va yarim sxematik uslublarda chizilgan.

1-rasm. Changalli qishlog'ida qayd qilingan qoyatosh tasvirlar.

Xususan, Changallisoyda amalga oshirilgan tadqiqotlar jarayonida bu yerda ikkita joydagi qoyatoshlarda tasvirlar borligi aniqlanib ro'yxatga olindi. Bu qoyatosh rasmlari orasida odam, tog' echkisi, arxar, jayron, ot, tuya, echki, bo'ri, it, suvoriy (otliq), tamg'a, turli shakldagi belgi-lar (solyarny znak), kirill harfidagi yozuvlar, abstrakt (mavhum) tasvirlar va chala qoldirilgan hamda noaniq–xira ishlangan rasmlar borligi aniqlandi (1-rasm).

2022-2023-yillarda tumannng Changalli qishlog'ida ilk o'rta asrlarda kulolchilik humdonlari topilgan bo'lib, bu xumdonlar qishloqning shu nom bilan ataluvchi soy bo'ylab joylashgan (Sandiboyev., Rahimov., Xolmatov., Rahmonov., Xo'jamov., Alibekov., Alimov., Botirov, 2023. B. 249-256)..

Xususan, 1-xumdon Changalli soyning chap tomanida joylashgan bo'lib, uning faqat olovxonasining devori va poli saqlanib qolgan. Xumdon olovxonasi materik qatlam ustiga qurilgan, yumaloq shaklda, sharqiy tomonida saqlanib qolgan olovxona devorining balandligi 1,2 m, aylanasi 1,7 m. Devor kuchli yongan olov ta'sirida qizg'ish tus olgan, qalinligi 10 sm. Xumdon ichida tupoq hamda kul qatlam qayd etildi (2-rasm).

2-rasm. Xumdon-1.

2-xumdon 1-xumdonning janub tomonida joylashgan bo'lib, uning faqat olovxona qismi saqlanib qolgan. Xumdonning olovxonasi materik qatlam ustiga qurilgan, yumaloq shaklda, diametri 1,7 m, devorining saqlanib qolgan balandligi 0,8 m. Xumdon ichida tuproq hamda kul qatlam qayd etildi (3-rasm).

3-xumdon Changalli soyning o'ng tomonida joylashgan bo'lib, mahalliy aholining tuproq olishi natijasida buzulib ketgan. Natijada, xumdonning olovxona va pishirish qavatlarini ochilib qolgan. Mazkur xumdon to'liq ochib o'rganildi. Bunda, xumdonning olovxonasi materik qatlam ustiga qurilgan bo'lib, yumaloq shaklda, diametri 2 m. Olovxona devorlari granit toshlaridan qilingan bo'lib, uning qalinligi 10 sm. Shuningdek, olovxonadan pishirish xonasiga yuqori haroratni o'tkazib beruvchi hil novlari ham qayd etildi. Pishirish qavatini olovxona ichiga qulab tushganligi sababli yaxshi saqlanib qolmagan (4-rasm).

3-rasm. Xumdon-2.

Xumdonning pishirish qavatida kulolchilik charxida yasalgan krujka-yag'log'i qayd etildi. Yog'log'ilar kulolchilik charxida yasalgan, yupqa devorli, tanasi yumaloq, bo'g'zi silindrsimon, tanasi va bo'g'zini bir-biridan ajratib turuvchi valik o'tgan. Bunday turdagi idishlar ilk o'rta asrlarda Sug'dda keng tarqalgan.

Ma'lumki, ilk o'rta asrlarda kulollik idishlarni pishirishga ixtisoslashgan xumdonlarning takomillashgan shakli yumaloq shakldagi, ikki yarusli, gumbazsimon shakldagi xumdonlar bo'lib, ular kulollik idishlarini pishirishda qulayligi bilan bir qatorda yoqilg'i mahsulotlarini tejashga ham mo'ljallangan (Sandiboyev, 2018. B. 66; 2020; 2021. 78-86;). Bizning fikrimizcha, A.N. Sandiboyev aytganidek Changallida qayd etilgan humdonlar ham ilk o'rta asrlarga oid ikki yarusli yumaloq shaklda qurilgan bo'lib, bu o'z navbatida sopol idishlarni pishirishda qulayligi bilan bir qatorda yoqilg'i mahsulotlarini tejashga ham olib kelgan bo'lishi mumkin.

2021-2023-yillarda tumanning Tim qishlog'i yaqinidagi Quduqchasoy, Tuyatoshda ham yangi qoyatosh rasmlari ro'yxatga olindi. Bu yerdagi toshlarda suvoriy, yovvoyi tog' echkilari, arxar, turli geometrik belgilar va alohida harflari kabi tasvirlar ham uchraydi. Ular har xil shakllarda, ya'ni aylana, burchakli, uchburchak, ovalsimon ko'rinishlarda aks ettirilgan. Bu rasmlarning ko'pchiligi uzoq yillik tabiat hodisalari ta'siri natijasida emirilib, noaniq-xira holatlarga kelib qolgan.

2021-2023-yillarda tumanning Tim qishlog'i yaqinidagi Quduqchasoy, Tuyatoshda ham yangi qoyatosh rasmlari ro'yxatga olindi. Bu yerdagi toshlarda suvoriy, yovvoyi tog' echkilari, arxar, turli geometrik belgilar va alohida harflari kabi tasvirlar ham uchraydi. Ular har xil shakllarda, ya'ni aylana, burchakli, uchburchak, ovalsimon ko'rinishlarda aks ettirilgan. Bu rasmlarning ko'pchiligi uzoq yillik tabiat hodisalari ta'siri natijasida emirilib, noaniq-xira holatlarga kelib qolgan

4-rasm. Xumdon-3.

5-rasm. Gumbazli xonaqoh-maqbara umumiy ko'rinishi.

2022-2023 yillarda A.E. Berdumurodov boshchiligidagi Nurobod tumani Tim hamda Changalli qishloqlarida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida bronza davriga oid bo'lgan mis koni hamda hamda ilk o'rta asrlarga oid bo'lgan xumdonlar o'rni ochib o'rganildi. Jumladan, Nurobodning Tim qishlog'i Otkamarsoyning o'ng tomonida 3 ta bronza davriga oid bo'lgan mis ertish pechining o'rni qayd etildi. Bu erda qayd etilgan sopol idishlar bronza davri Andronova madaniyati jamoalariga xos bo'lgan chorvadorlar faoliyati bilan bog'liqdir. Mazkur soyda grandiorit qoyalarga urib cho'kichlab ishlangan qoyatosh rasmlari kashf etildi. Bu tasvirlar mazmuni va syujeti xilma-xil bo'lib, ular odam, xayvonlar hamda noaniq tasvirlardan iborat. Shuningdek, Tim qishlog'i mahalliy aholi tomonidan topilgan kamon o'qi uchlari VII-VIII hamda X-XII asrlar bilan davrlashtirildi va tarixiy ma'lumotlarda keltirilishicha bunday kamon o'qi uchlari o'rta asrlarda O'rta Osiyo hududlarida keng tarqalgan.

2024-yil 10 aprel kuni Nurobod tuman hududida bugungi kunda arxeologik tadqiqot olib borayotgan Samarqand arxeologiya instituti ilmiy ekspeditsiya a'zolari bilan institut katta ilmiy xodimi Komil Rahimov rahbarligida ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bordik. Bu erda birinchi navbatda e'tiborni tortadigan holat Usmon ota qabristoni deb atalgan tepalikda qurilgan gumbazli xonaqoh-maqbaradir (5-rasm). Xo'sh, bu maqbara-xonaqoh bu erda qachon va qay tarzda paydo bo'lgan? Bu savolga javob topish uchun avvalo bu qabriston-tepalikning o'zi qachon va qay tarzda paydo bo'lgan degan savolga javob topishga to'g'ri keladi.

Geografik jihatdan olib qaraganda, tepalik shimol tomondan shu hududda muhim strategik mavqega ega, hudud ijtimoiy-ma'naviy, siyosiy hayotida muhim ahamiyat kasb etgan Changalli, Ostona bobo, shimoliy-g'arb tomondan Tim, janubiy sharq tomondan Jom qishloqlari o'rtasida joylashgan bo'lib, bu tepalik, bizning fikrimizcha, bir paytlar, bundan bir yarim yillar (V-VII asrlar) oldin savdo karvonlari to'xtab o'tadigan va savdo bo'ladigan, harbiy jihatdan esa muhim bo'lgan qo'rg'on sifatida faoliyat yuritgan bo'lishi mumkin. Buni biz qabriston hududida topilgan topilmalar va shu bilan birga, kulollik idishlarini pishirish xumdon qoldiqlarini qayd qilinganligi tasdiqlaydi. To'liq ma'lumotga ega bo'lishimiz uchun tepalikda arxeologik tadqiqotlar olib borish lozim, deb hisoblaymiz.

Shu yodgorlikning g'arbiy qismida joylashgan Saritepa yodgorligidan topilgan tarixiy buyumlar ham muhim ahamiyatga egadir. Bu erdan VI-VII asrlarda dafn etilgan turk jangchisining qabri topilgan. Turkiy xalqlar odatiga ko'ra, jangchi qurol-yarog'lari va oti bilan birgalikda dafn etilgan. Shuningdek, qabrdan topilgan kamon o'qlari va kulollik idishlar o'sha davr hunarmandchiligi va madaniyatini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Nurobod tumani, O'rtabo'z qishlog'ida qadimgi qishloq makoni qayd etildi. Ushbu yodgorlik Sho'rsoyning chop tomonida joylashgan. Ushbu yodgorlik mahalliy aholi tomonidan "tepalik" deb nomlanadi. Yodgorlik to'g'ri to'rtburchak shaklda, unga kirish eshigi shimol tomonda joylashgan. Ushbu tepalik ustidan somoniylar davri tangasi hamda qoraxoniylar davri sopol idish bo'laklari qayd etildi.

Taniqli arxeolog olimlar Amriddin Berdimurodov va Shoira Indiaminovaning ta'kidlashicha, Markaziy Sug'ddagi Samarqand, Panjikent, Rivdod, Bosida, Dobusiya, Ishtixon, Kushoniya, Vidor, Sogarj, Rabinjon; Buxoro Sug'didagi Poykent, Varaxsha, Romitan, Karmana; Qashqadaryo Sug'didagi Karshi, Kesh, Kitob, Sangirtepa kabi shaharlarning Buyuk Ipak yulining rivojida muhim o'rni bor. (Berdimurodov., Indiaminova, 2017. B. 50). Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Nurobod tumani qisman tog'li hududlardan tashqari asosan cho'l va dasht hududlardan tashkil topgan bo'lsada, lekin Buyuk Ipak yo'lining rivojida munosib hissa qo'shgan. Xususan, Tim qishlog'idan Buyuk Ipak yo'lining muhim ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlaridan biri o'tgan, ya'ni Samarqanddan chiqqan savdo karvonlari Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Dobusiya orqali Qoracha tog'laridagi buloq suvlaridan bahramand bo'lib, Changalli, Ostona bobo qishloqlari orqali Tim qishlog'iga etib kelgan va so'ngra janub tomonga Qarshi, g'arb tomonga esa Buxoro tomon o'z safarlarini davom ettirganlar. Bu xalqaro savdo yo'lining ikkinchi tarmog'idan esa karvonlar Jom qishlog'i orqali bir tarafi Sazag'an, Tepaqul qishloqlari bo'ylab Samarqandga, ikkinchi tomoni Qarshi, Kesh, Kitob, Sangirtepa bo'ylab Termizga va boshqa janubiy viloyatlarga yo'l olganlar.

Shunday qilib, yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga tayanib, quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

- Hozirgi Nurobod tumani hududi insoniyatning eng qadimda yashagan hududlardan biridir (Sazag'on, Tepaqul, Jom qishloqlaridan topilgan eng qadimgi tosh davri arxeologik topilmalar misolida).

- Eng qadimgi ibtidoiy san'at va madaniyat uchoqlaridan biri hisoblanadi (Jom, Changalli, Qo'rg'oncha, Tim qishloqlari hududdagi tog' qoyalaridan topilgan qoyatsh rasmlari va qadimgi runiy yozuvlar (hozircha taxminiy) misolida).

- Buyuk Ipak savdo yo'lining chorraha yo'llari kesishmasida joylashib, bu savdo yo'li rivojida o'ziga xos muhim rol o'ynagan (Jom, Tim qishloqlari misolida).

- Hunarmandchilik turlari, ayniqsa, sopol ishlab chiqarish hunarmandchiligi rivojlangan hududlardan biridir (Jom, Tim, Changalli, Ag'ron qishloqlari hududlaridan topilgan xumdonlar misolida).

Albatta, tuman hududida hali ochilmagan juda ko'p arxeologik yodgorliklar mavjud. Bu yodgorliklarni o'rganish, tadqiq etish bugungi kun arxeologiya fanining oldida turgan dolzarb vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бердимуратов А.Э., Хасанов М.Х., Франческини Ф. О работах на Бойсаритепа в 2007 году // Археологические исследования в узбекистане 2006-2007 годы выпуск 6. Тошкент, 2009. С. 57-64.
2. Бердимуратов А.Э., Индиаминова Ш.Б. Буюк ипак йўли (Қитъалар ва асрлар оша) Тошкент, 2017. 384 б.
3. Бердимуратов А.Э., Суюнов С.С. Нуробод воҳасида 2011 йилда олиб борилган археологик тадқиқотлар // Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар 2010-2011 йиллар 8 сони. Самарқанд, 2012. б. 90-100.
4. Джуракулов М.Д., Холматов Н.У. Мезолит и неолит Среднего Зарафшана. Ташкент: Фан, 1991.
5. Сандибоев А.Н. Кофирқалъада пишиқ ғишт ишлаб чиқариш тўғрисида янги маълумотлар // ўзбекистон археологияси. №1(16). Самарқанд, 2018. Б. 61-67.
6. Сандибоев А.Н. Маймурғ мулкligи илк ўрта асрларда (археологик ва ёзма манбалар асосида) // Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Самарқанд, 2020. 48 б.
7. Сандибоев А.Н. Маймурғ мулкligи илк ўрта асрларда. Замин-нашри, 2021. 203 б.
8. Сандибоев А.Н., Раҳимов К.А., Холматов А.Н., Раҳмонов Ҳ.Ў., Хўжамов С.Ҳ., Алибеков А., Алимов Н., Ботиров И. 2022 йилда Самарқанд вилоятида олиб борилган археологик кидирув тадқиқотлари // Ўзбекистон археологик тадқиқотлар: 2022 йил. 15-сон. Самарқанд, 2023. Б. 249-256.
9. Холматов А.Н., Сандибоев А.Н., Сorieв Х.Я., Ботиров И. Ўрта Зарафшон хавзасининг қоятош суратлари устида олиб борилган дала кидирув тадқиқотлар// Ўзбекистон археологик тадқиқотлар: 2022 йил. 15-сон. Самарқанд, 2023. Б. 292-295.
10. Холматов Н.У. Мезолит низовьев Зарафшана // История материальной культуры Узбекистана. №31, 2000. С. 25-34.
11. Холматов Н.У. Неолит Средней Азии. Методическое пособие. – Самарқанд: Издательство Сам ГУ, 2014. – 160 с
12. Холматов Н.У. Очилғор макони тадқиқотлари // Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар 2004-2005 йиллар. 5-сон, Ташкент, 2006. Б. 220-225
13. Холматов Н.У. СамДУ археологик гуруҳининг 2006 йилги тадқиқоти натижалари // Ўзбекистон археологик тадқиқотлари 2006-2007 йиллар. 6-сон, Тошкент, 2009. Б. 259-267.

14. Холматов Н.У. СамДУ археологик гуруҳининг 2008-2009 йиллардаги тадқиқотлари тўғрисида // Ўзбекистонда археологик тадқиқотлар 2008-2009 йиллар. 7-сон, Ташкент, 2006. Б.187-198.

15. Avanesova N, Shaydullaev Sh, Yorkulov A. Dzam - ein neuer bronzezeitlicher Fundort in der Sogdiana // AMIT. Band 33. - Berlin, 2001. P.321-337

UO'K: 904:94(575.1)

XORAZMGA XRISTIAN DININING KIRIB KELISHI VA MADANIY INTEGRATSIYA

F.J.Tadjiyeva, dots., PhD, Ma'mun universiteti NTM, Xiva

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'rta Osiyo, xususan Xorazm hududida xristian dinining kirib kelishi va uning madaniy integratsiya jarayonlari tahlil qilingan. Xorazm, turli madaniy va diniy oqimlarning kesishmasi sifatida, ko'p asrlik diniy va madaniy almashinuvlar maydoniga aylangan. Maqolada, dinlararo va madaniyatlararo muloqotlarning tarixiy ildizlari, shuningdek, bu jarayonlarning mintaqadagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy tuzilmalarga ta'siri ko'rib chiqilgan. Bundan tashqari, Xorazmda xristianlikning mahalliy madaniyat bilan integratsiyasi holatlari misollar orqali tavsiflangan.*

Kalit so'zlar: *Xorazm, xristianlik, madaniy integratsiya, diniy tolerantlik, Markaziy Osiyo, tarixiy madaniy almashinuv, dinlararo munosabatlar.*

Аннотация. *В данной статье анализируются внедрение христианства и процессы его культурной интеграции в Центральной Азии, особенно в Хорезме. Хорезм, как перекресток различных культурных и религиозных течений, на многие столетия стал полем религиозного и культурного обмена. В статье рассматриваются исторические корни межрелигиозного и межкультурного диалога, а также влияние этих процессов на общественно-политические и культурные структуры региона. Кроме того, на примерах описаны случаи интеграции христианства с местной культурой в Хорезме.*

Ключевые слова: *Хорезм, христианство, культурная интеграция, религиозная толерантность, Центральная Азия, историко-культурный обмен, межрелигиозные отношения.*

Abstract. *This article analyzes the introduction of Christianity and the processes of its cultural integration in Central Asia, in particular in the territory of Khorezm. Khorezm, as a crossroads of various cultural and religious movements, has become a field of centuries-old religious and cultural exchanges. The article examines the historical roots of interreligious and intercultural dialogue, as well as the impact of these processes on the socio-political and cultural structures of the region. In addition, the cases of integration of Christianity with local culture in Khorezm are described through examples.*

Keywords: *Khorezm, Christianity, cultural integration, religious tolerance, Central Asia, historical cultural exchange, interfaith relations.*

Millati va irqi, ijtimoiy darajasi, yoshi va ma'lumotidan qat'i nazar, mamlakatlar va qit'alarni birlashtirgan madaniyatning birinchi o'zagi din hisoblanadi. O'rta Osiyo dunyoning muhim qismi, bu dinlarning uchrashadigan joyi, ajoyib tabiiy-geografik va iqlimiy qarama-qarshiliklar mamlakati bo'lib, u erda qudratli tog' tizmalari tizimi Markaziy Osiyoning buyuk daryolari vodiylaridagi gullab-yashnayotgan unumdor vohalar bilan uyg'unlashgan. Amudaryo va Sirdaryo va undan kichikroq, Zarafshon va Qashqadaryo. Ularning xalq orasida qadimiy nomlari: muqaddas Oks – Amudaryo, Marvarid Yaxsartes – Sirdaryo, Oltinli – Zarafshon deb bejiz aytilmagan.

Har tomondan bepoyon cho'l va cho'llar bilan o'ralgan Sharqning bu hududi qadimdan o'ziga xos iqtisodiy turmush tarzi va undan kam bo'lmagan ma'naviy madaniyati bilan dehqon va ko'chmanchi xalqlar o'rtasidagi doimiy aloqalarning o'zagiga aylangan.

U orqali, bir-biriga kirib boruvchi sezgir parda kabi, bir tomondan, O'rta Osiyo tekisliklari va tog' etaklarida o'rtnashib qolgan ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi xalqlarning ko'plab ko'chish yo'llari yotadi va yangi siyosiy tuzumlar, butun bir davlatlar vujudga keladi. Boshqa tomondan, Uzoq Sharqdagi Xitoydan Rim va Vizantiya imperiyalari, G'arbiy Yevropa va Rossiya mamlakatlarigacha bo'lgan Evropa va Osiyoning qadimgi sivilizatsiya dunyosi mamlakatlarini birlashtirgan karvon

yo'llarining quruqlik va daryo yo'llari mavjud edi. Bu yo'llar bo'ylab o'troq madaniyat cho'l rayonlariga va tog' ko'chmanchiligiga o'tgan[1]. Shu bilan birga, turli dinlar ham shakllanib, qadimiy davrlardan boshlab turli madaniyatlar va dinlar o'rtasida muloqot va o'zaro ta'sirni ta'minlagan.

Ilk yozma manbalar ma'lumotlariga ko'ra, Qadimgi Sharqning sivilizatsiyalari paydo bo'lgan davrlardayoq qadimgi xalqlar, misol tariqasida shumerlar, haqiqat va yaxshilik, qonun va tartib, adolat va erk, himmat va rostgo'ylik hamda mehribonlikni yuksak baholab, yolg'on va yovuzlik, tartibsizlik, adolatsizlik, rahmsizlik, buzib ko'rsatish va boshqa turli illatlarni rad qilganlar. Shumerlarning qarashlarida yuksak ahloqiy fazilatlar va himmat insonning ezgulik va yaratuvchanlikka intilishi, uning ma'naviy madaniyati mahsuli sifatida talqin qilinmagan, chunki bunday fazilatlar faqat xudolar hadyasi deb hisoblangan. Shu sababli, xudolar nomidan idora qilgan hukmdorlar buyruqlariga binoan bitilgan qadimiy yozuvlarida, podsholar tomonidan mamlakatda qonun va tartib o'rnatilishi, yovuzlik va zo'ravonlikni batamom yo'q qilinishi haqida axborot hamisha o'z aksini topgan. Jahon tarixi fanida mashhur "Xammurapi qonunlari"ning moddalari quyidagi satrlardan so'ng boshlangan: "Odamlarni adolatli boshqarib turish va mamlakatga baxt inom qilish uchun Marduk meni yuborganda, o'sha zamonda men mamlakatda haqiqat va adolatni o'rnatib, insonlar hayotini yaxshi holga keltirdim". Shuningdek, mazkur qonunlarning xulosa qismida shunday e'lon qilinadi: "Mana adolatli qonunlar, mamlakatga haqiqiy baxt va ezgu boshqaruv tortiq qilgan qudratli shoh Xammurapi bularni o'rnatgan. Men o'zaro urushlar ildizlarini quritdim, mamlakat holatini yaxshiladim, odamlarni mustahkam manzillarga joylashtirdim va qo'rqishdan xalos qildim. Zo'rlar kuchsizlarni jabr qilmasligi, yetim va bevaga adolat berish uchun...". Mazkur manbaning muhim jihatlari shundaki, qadimgi davrlardan boshlab, bosqinlar, o'zaro urushlar, kuchsiz va himoyaga muhtojlarni talash kabi voqealarni salbiy baholash, ularga xotima berish muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

O'rta Osiyo jahon sivilizatsiya o'choqlaridan biri hisoblanadi. Mil. avv. III - mingyillik ohirlari – II - mingyillikning boshlarida mintaqaning tarixiy viloyatlari – Xorazm, Marg'iyona va Baqtriya hududlarida ilk davlatchilik va shaharsozlik madaniyati shakllanadi. O'rta Osiyo tarixining xususiyati shundan iboratki, hali olis o'tmishlardayoq mahalliy aholi tarkibi turli davrlarda nafaqat ichki o'sish hisobiga, balki tashqi migratsiyalar evaziga ham kengaya borgan. Arxeologiya ma'lumotlarining guvohligiga qaraganda migratsiya jarayonlari eneolit va bronza davriga kelganda ayniqsa kuchayadi. Bunday sharoitda bag'rikenglik mezonlari yangi asoslarda rivoj topgan. Qadimgi migratsiyalarning asosiy sabablari ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ta'sirida ro'y bergan, jumladan, o'zlashtirilgan hududlarda aholi sonining keskin o'sib borishi, hosildor yerlar, suv manbalari va chorva boqish uchun yaylovlarning kamchiligi, iqlimning keskin isib ketishi, qurg'oqchilik va Mesopotamiya sivilizatsiyalari misolida – bu o'zaro raqobatchilik, serhosil yerlar va savdo yo'llarni egallash uchun shahar – davlatlarning o'rtasidagi urushlar bo'lgan.

O'rta Osiyo xalqlarining yozma manbalaridan ma'lum bo'lgan qadimiy elatlarning (marg'iyonaliklar, baqtriylar, sug'diylar, xorasmiylar) va sak-massagetlar kabi ko'chmanchi qabilalarning shakllanishi ro'y berdi. Tolerantlik (bag'rikenglik) chuqur tarixiy ildizlarga ega bo'lib, turli davrlar jamiyati hayotida muhim ahamiyat kasb etgan. Bag'rikenglikning shakllanishi ibtidoiy jamiyat davrida insonning o'zini, olamni bilishga intilishi va dunyoqarashining kengayib borishi, e'tiqod, urf-odatlar, tasviriy san'at va ma'naviy madaniyatning vujudga kelishi natijasida boshlangan. Bag'rikenglikning tarixiy ildizlariga murojaat etar ekanmiz, yuqorida tilga olingan davrlarning tarixiy jarayonlarlarida xilma-xil e'tiqodlar, urf-odatlar, moddiy madaniyatning keng hududiy doirasida yoyilishiga yordam bergan tinch ta'sir yo'lini kuzatish mumkin. Bu nafaqat tashqi madaniy aloqalar, balki to'g'ridan-to'g'ri aholi ko'chishi – migratsiya jarayonlariga asoslangan bo'lib, turli dunyoqarash, ma'anaviyat sintezi, shuningdek, etnik qorishib ketish yuz berdi. O'rta Osiyo xalqlari tarixiga oid ilk yozma manba "Avesto" va arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, mil.avv VIII-VII asrlarga kelib mintaqaning dasht va tog'liq joylarida yashovchi ko'chmanchi chorvador qabilalari harbiy soha va yarog'-aslahalarni ishlab chiqarishda (harbiy boltalar, xanjarlar, bronza nayzalar va o'qlar) katta muvaffaqiyatlarga erishib, ularning suvoriy qo'shinlari o'troq zirotchi aholiga tahdid soladi[2].

Ulkan va ko'p millatli Rim imperiyasining sharqiy viloyatlarida tug'ilgan nasroniylik, dastlabki asrlardayoq o'zining jozibali qudrati tufayli ko'plab mazlum xalqlarning mafkurasiga ta'sir ko'rsatdi va keyinchalik hokimiyatning davlat diniga aylandi. Nasroniylikning bu keng tarqalishi bilan birga, turli oqimlar va mish-mishlar ham paydo bo'ldi. Asosiy qonunlarga rozi bo'lmaganlar imperiyadan tashqariga, asosan Sharqqa — Eron, O'rta Osiyo, Sharqiy Turkiston va Xitoygacha bo'lgan keng hududlarga yo'l oldilar yoki haydab yuborildilar.

Sharqda nasroniylikning tarqalishining o'ziga xos xususiyatlarini ko'plab tadqiqotchilar o'rganishgan. Jumladan, O'rta Osiyo nasroniylari haqidagi dastlabki asarlardan biri yetuk sharqshunos olim V.V. Bartold tomonidan Semirechyada topilgan suriyalik nestorian qabr bitiklari bilan bog'liq holda yozilgan. Bartold bu masalaga Mavaraunnaxr tarixining mo'g'ullarga qadar bo'lgan bosqichi bilan bog'liq holda bir necha bor qaytgan. Yaqinda chop etilgan ishlardan biri A. B. Nikitinning maqolasi bo'lib, unda nafaqat turli manbalarni hisobga olgan holda tadqiqot natijalarini jamlabgina qolmay, balki Sharqdagi nasroniylik tarixiga oid adabiyotlar sharhini ham taqdim etadi. Bu tadqiqotlar asosan arxeologik, numizmatik va tarixiy materiallar orqali amalga oshirilgan bo'lib, Markaziy Osiyo mintaqalarida nasroniylikning muammolarini o'rganadi[1].

Xristian jamoalarining Sharqda tarqalishi tarixi, xristianlikning o'zi, uning ta'limoti va munosabatlari kontekstida, ko'pincha juda murakkab bo'lib, Eron, O'rta Osiyo va Xitoyda hukmron bo'lgan mahalliy diniy tizimlar va siyosiy vaziyatlar sharoitida yanada tushunarli bo'ladi. Xristianlikning O'rta Osiyoga kirib kelishiga nafaqat havoriylik ta'limoti, balki Rim imperiyasidagi nasroniylarning eng qattiq ta'qiblari ham yordam bergan. 3-asr Suriya manbasi. O'rta Osiyo Mesopotamiyaning bir qismini o'z ichiga olgan kushonlar mamlakatidagi nasroniylarni eslatib o'tadi. Ular Eron va Markaziy Osiyo aholisiga nasroniylikni kiritdilar, Mo'g'uliston va hatto Xitoyning cho'llariga kirib bordilar.

O'rta Osiyoda xristianlikning tarqalishi an'anaviy ravishda faqat xristianlarning dastlab Vizantiya, so'ngra sasoniy hukmdorlari tomonidan ta'qib qilinishi bilan bog'liq[3]. Biroq, ehtimol, ta'qiblar faqat unumdor tuproqqa ekilgan urug'larni oziqlantirgan. Xristianlarning Sharqqa ko'chishi, ko'rinadiki, Buyuk Ipak yo'lining savdo yo'llarining shakllanishi, unga xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan hunarmandlar va savdogarlarning ma'lum bir guruhlarining shakllanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Birinchi bosqichda bu yahudiy jamoalarining sharqiy yirik shaharlarga joylashishi bilan bog'liq edi, u erda go'yo tanish muhitga yangi ta'limotning tashuvchilari yugurishdi. Bundan tashqari, shu nuqtai nazardan, ilk nasroniy guruhlarining professional tarkibini tahlil qilish ko'rsatkichdir, bu ularda hunarmandchilik va savdo doiralari ustunligini ochib beradi. I asrda Sharq mamlakatlariga tarqalib, xristianlik, birinchi navbatda, siyosiy voqealar bilan bog'liq bo'lgan bir necha gullab-yashnash va tanazzul davrlarini boshidan kechirdi. Tadqiqotchilarning fikricha, bu yerda nasroniylikning paydo bo'lishida Markaziy Osiyoning janubiy chegaralariga yaqin yerlarda joylashgan jamoalar katta rol o'ynagan. Vizantiya, Suriya, Falastin va Erondan O'rta Osiyoga ko'chib kelib, o'z madaniyati va san'atini olib, yangi diniy ta'limotlar bilan birga tarqatdilar.

O'rta osiyo xususan Xorazm xududida xristian dinining kirib kelishi uyg'onish davri adabiyotlarida keltirib o'tilgan. Xususan Turli xalqlarning xronologiyasiga bag'ishlangan Abu-Rayxon al-Beruniyning Xranologiya asarida Melkit nasroniylarining kalendar marosimlari tavsifi mavjud. Ayni paytda, o'z-o'zidan qiziqarli, bu matn, al-Beruniy ta'kidlaganidek, nasroniy bayramlari tavsifini u olingan ma'lumotlar asosida berganligi sababli alohida ahamiyatga ega. Beruniy bu asarida ta'riflagan xorazmlik nasroniylarning bayramlaridan biri alohida e'tiborimizni jalb qiladi. Xristian olamida Karolingga o'xshash yangi yil marosimi o'rta asrlarda Xorazm nasroniylari orasida xam keng tarqalgan. Biroq, uning o'ziga xos shakli, ya'ni biz ilk uchun aya al-Beruniy deb bilamiz.

Xristianlarning kirib kelishi O'rta Osiyoning janubiy va sharqiy mintaqalariga V-IV asrga borib taqaladi, ya'ni Sharq sasoniylar mulkidan "xristianlarning ommaviy harakati" mavjud bo'lgan. Beruniy o'zi yashagan davrda Xurosonda Marvda yepiskop soborining barpo etilganini yozib o'tadi.

Xristian jamoasining o'sishi V-VI asrlarda, Erondagi mazdakiylar harakati zardushtiylik rasmiy dinining umumiy rolini silkitgan paytda qayd etilgan. Bu davrda Xurosonning shimoliy hududlarida nasroniylikning muvaffaqiyatli targ'iboti taxminan 420-yillarda Marvda metropolitanatning ochilishi bilan yakunlanadi. Bu erda monastir jamoasi ishlaydi, cherkov idishlari, quyma xochlar va

marjonlarni ishlab chiqaradigan ustaxonalar paydo bo'ladi. Marv yirik Shimoliy Xuroson metropoliyasining markaziga aylandi. Undan g'arbga boradigan karvon yo'lida, Ko'ktepa hududidan ilk nasroniylik davrining oltin lavhalari va medalyonlari topilgan.

Marvga yaqinroq Xorazmga boradigan shimoliy savdo yo'lida, shahardan ikki farsax uzoqlikda 5-6-asrlarda Efes, Ktesifon, Sardis kabi ilk Kichik Osiyo cherkovlari an'alarida qurilgan katta cherkovga ega xristian qishlog'i paydo bo'ldi. Uning cho'zilgan zali gumbazli tog'orali shiftlar tizimiga ega kengaytmalar bilan bo'lingan, ehtimol, ularning markaziy qismi yon tomonlardan yuqoriga ko'tarilgan[4].

Suriya orqali Markaziy Osiyoga kirib kelgan va arab hukmdori davrida asos solingan ilk nestorianlik Sharqdagi eng nufuzli nasroniy sektasi mo'g'ullar bosqinidan oldin ham, undan keyin ham o'z rolini yo'qotmadi. Biroq, Xorazmdagi nasroniylar bayramining etnografik parallellari Eron va Suriyaga emas, balki Sharqiy Yevropaga borib taqaladi.

Xristianlikning kirib borish vaqti va usullarini tushunish uchun Xorazmda biz tarixiy manbalar tahliliga murojaat qilishimiz kerak, kam bo'lsa-da, ular juda ko'rsatkichdir. XIII asr o'rtalarida Xorazm poytaxti – Urganchda nasroniylar mustamlakasi tarkibi to'g'risida qisqa, ammo nihoyatda aniq dalillar mavjud. Bu shahar juda gavjum edi, chunki u erda ko'plab xristianlar, ya'ni xazarlar, ruslar, alanlar bor edi, shuningdek, ba'zilar shahar ustidan ham hokimiyatga ega edilar". Xorazmdagi nasroniy mustamlakasining milliy tarkibi asosan Plano Karpiniyning fikricha, xazar-rus-alanian, bizga nasroniylikning Xorazmga kirib borishining xuddi shu yo'nalishini ochib beradi, bu al-Beruniy tasvirlagan marosimning qiyosiy tahlili bilan ko'rsatilgan. Biroq, Karpini dalillaridan ikki yarim asr keyinroqdir Beruniy nazariy jihatdan ta'kidlashicha, albatta, 10-asrdan oldin bo'lishi mumkin shuning uchun Xorazm nasroniy jamoasining cherkov va etnik-madaniy aloqalarini aks ettiruvchi oldingi dalillar bor-yo'qligini aniqlash zarurligini ko'rsatadi[5].

Mo'g'ullar istilosi davriga qadar ham Markaziy Osiyo mintaqasida xristian dini keng tarqalgan bo'lib, mo'g'ullarning ayrim qabilalari ham xristianlikning nestorian, yakovit va boshqa shu kabi mazhablariga e'tiqod qilganlar. Mo'g'ullar islom dinidan ilgariroq xristian dini bilan tanishgan va unga e'tiqod qila boshlagan edilar. Avvalo, mo'g'ullar istilosi davrida xristian dinining rivoj topishi, unga homiylik qiluvchilarning, asosan, hukmron tabaqa vakillari ekanligi tufayli Markaziy Osiyoda ushbu din va uning mazhablari erkin rivojlanishi va tarqalishi uchun zamin yaratilgan edi, deb xulosa chiqarish mumkin. Ikkinchi bir tomondan esa, mo'g'ullarning diniy e'tiqodda erkinlik berish siyosati ham xristian dini taraqqiyotiga yo'l ochadi. Shuningdek, diniy e'tiqodda erkinlik siyosatining yuritilishi nafaqat xristianlik, balki boshqa dinlar taraqqiyotiga ham ta'sir ko'rsatgan edi[6].

Xorazmda xristian dini kirib kelgan dastlabki asrlardan boshlab madaniy va diniy munosabatlarning murakkabligini ko'rsatib beradi. Bu diniy almashinuvlar, asosan, savdo yo'llari va madaniy almashinuvlar orqali amalga oshgan va bu jarayonlar Xorazm madaniyatining boy va xilma-xil tarixiy merosini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Xulosa qilib aytganda, Xorazmga xristian dinining kirib kelishi va madaniy integratsiya mavzusi mahalliy madaniy dinamikaning keng ko'lamli tushunilishiga hissa qo'shadi. Bu tadqiqotlar, shuningdek, O'rta Osiyoda diniy va madaniy almashinuvlarni yanada chuqurroq o'rganish uchun mustahkam zamin yaratadi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Л. И. Жукова. Из истории древних культов Средней Азии христианство. Т., 1994
2. Р. Муртазаева. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва толерантлик. (Дарслик). Т., 2019
3. Массон. М. Е. Происхождение двух несторианских надгробных галек Средней Азии // ОНУз, 1978, №10.
4. Пугаченкова Г. А. Пути развития архитектуры Южного Туркменистана поры рабовладения и феодализма // Тр. ЮТАКЭ, т. 4, М., 1958.
5. С.П. Толстов. Новогодний праздник «Каландас» у хорезмийских христиан начала XI века. материалы и исследования по этнографии и антропологии СССР. 1946. №2, С 88-108.
6. М.З. Орзиев, Ж. Л. Латипов. Мўғуллар истилоси ва темурийлар даврида динлараро муносабат. Бухоро “Дурдона”. 2018, Б-21

TARAQQIYPARVAR AYOLLARNING XOTIN – QIZLAR HAQ – HUQUQLARI HAQIDA QARASHLARI

Sh.S.Tilavova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Taraqqiyotning har qaysi davrlarida xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, ularning ta'lim-tarbiya olib, oila va jamiyatda munosib o'ringa ega bo'lish masalasi muhim va dolzarb bo'lib kelgan. XIX asr oxiri – XX asr birinchi choragida yashab faoliyat ko'rsatgan sharq taraqqiyparvar ayollari ham asarlari, maqolalari va she'rlarida xotin – qizlarning huquqini erkaklar bilan tenglashtirish, ularning ma'naviy-ma'rifiy qiyofasini o'zgartirish kabi masalalarni ilgari surganlar. Ular o'z qarashlarida xotin – qizlarning ta'lim-tarbiya olishiga jiddiy e'tibor qaratish orqali xotin-qizlarning salohiyatini oshirishni, oila va jamiyatda munosib o'ringa ega bo'lishlarini maqsad qilib qo'ygan edilar. Ushbu maqolada jadidchilik harakatida muhim o'rin tutgan taraqqiyparvar ayollarning xotin – qizlar haq-huquqlari haqidagi qarashlari ularning asarlari, she'rlari va maqolalarining mazmuni orqali yoritiladi.

Kalit so'zlar: taraqqiyparvarlar, qizlar maktabi, ta'lim, ma'rifat, ijtimoiy hayot, ozodlik, haq-huquq, oilaviy marosimlar, xotin-qizlar klubi, "Ojiza".

Аннотация. В любой период развития важным и актуальным был вопрос защиты прав женщин, их воспитания и достойного места в семье и обществе. Восточные прогрессивные женщины, жившие и работавшие в конце XIX – первой четверти XX века, также в своих произведениях, статьях и стихах выдвигали такие вопросы, как уравнивание прав женщин с мужчинами, изменение их духовно – просветительского облика. В своих взглядах они стремились повысить потенциал женщин, занять достойное место в семье и обществе, уделяя пристальное внимание образованию и воспитанию женщин. В этой статье рассматриваются взгляды прогрессивных женщин, сыгравших важную роль в движении джадидов, на права женщин через содержание их работ, стихов и статей.

Ключевые слова: прогрессисты, школа для девочек, образование, просвещение, общественная жизнь, свобода, право-право, семейные обряды, Женский клуб, "беспомощность".

Abstract. The subject of defending women's rights, education, and securing a respectable position in the home and society has grown in importance and relevance throughout history. In addition to advocating for women's rights to be equal with those of men, progressive Eastern women of the late 19th and early 20th centuries also changed the perception of women in the spiritual and educational spheres. By placing a strong emphasis on women's education, their goal was to help women reach their full potential and secure a respectable position in the home and in society. This article explores the perspectives of progressive women on women's rights as expressed in their writings, poetry, and articles—opinions that have been crucial to the advancement of the jadidist movement.

Keywords: progressives, girl's school, education, enlightenment, social life, liberation, right-wing, family rituals, women's club, "Powerless".

Kirish. Turkiston mintaqasida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jadidchilik harakati vujudga kelib, taraqqiyparvarlar o'z dasturlarida ko'rsatilgan xotin-qizlar ta'limiga e'tibor qaratish, qiz va o'g'il bolalarni birgalikda o'qitish kabi g'oyalari asosida qizlar maktabini tashkil etdilar. Qizlar ta'limiga e'tibor qaratilishi, ta'limning isloh qilinishi tez orada o'z natijalarini bera boshladi. Jadidlar orasida taraqqiyparvar ayollar ham yetishib chiqqa boshladi. Ular davriy matbuot sahifalarida maqolalari va she'rlari bilan faol qatnasha boshladilar. Ushbu taraqqiyparvar ayollar o'z qarashlari orqali mazkur davrning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yoritib berdi, xotin-qizlarni erk va ozodlikka undab, jamiyatda nufuzini ko'tarishga intildi. XX asr boshlariga kelib, Turkiston matbuotida xotin-qizlarni ma'rifatli qilish, ularning ta'limi oila va jamiyatdagi o'rni kabi dolzarb masalalar ko'tariladi. Ular bugungi kunda xotin – qizlar uchun amalga oshirilayotgan islohotlarni orzu qilgan edilar va buni o'z qarashlarida aks ettirgan edilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XIX asr oxiri – XX asr birinchi choragida Turkiston mintaqasidan yetishib chiqqan Muazzamxon, Nozimaxonim, Anbar Otin, Manzurabonu, Samar Bonu kabi taraqqiyparvar ayollar ilm – ma’rifat bilan shug’ullanib, jamiyat taraqqiyoti uchun munosib hissalarini qo’shdilar. Ushbu maqolada taraqqiyparvar ayollarning she’rlari, maqolalari orqali ularning qarashlari yoritib o’tiladi. Mazkur maqolani yozishda taraqqiyparvarlar faoliyatini o’rgangan va tadqiq etgan adabiyotshunos olimlar: To’xtasin Jalolov, Begali Qosimov, tarixchilardan Dilnoza Jamolova kabilarning monografiya va ilmiy maqolalaridan foydalanib, tarixiy jihatdan tahlil qilib yoritiladi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Turkiston mintaqasining taraqqiyparvar ayollari o’z qarashlari orqali xotin-qizlarni haq-huquqlarini anglashga chaqiradi, ularga erk, ozodlik berishlarini talab qiladi, zamondoshlarining xotin – qizlarga nisbattan munosabatini o’zgartirishga intiladi. Ularning maqolalari, she’rlarining mazmunini to’liq o’rganish va tarix, adabiyot darsliklarida to’liq, keng ma’lumot berish muhim dolzarb masala bo’lib hisoblanadi

Natijalar va muhokama. Qo’qon xonligida shoira sifatida tanilgan Muazzamxon Mirsaid qizi XIX asrning ikkinchi yarmida Xo’jandda tavallud topgan. Uning otasi Mirsaid o’z zamonining o’qimishli kishisi bo’lib, farzandlarining xat – savodli, bilimli bo’lishiga e’tibor qaratadi. U uyida adabiy oqshomlar oqshomlar o’tkazib, farzandlarini kitobga nisbattan mehrini oshishiga sababchi bo’ladi. Farzandlari ichida Muazzamxon alohida iqtidor egasi bo’lib, yoshligidan she’rlar yoza boshlaydi. U o’zbek va fors ijodkorlarining asarlari, she’rlari bilan tanish bo’lib, o’zi ham har ikkala tilda ijod qilgan. [2.B.33]. Muazzamxon she’rlarida ijtimoiy hayot, ayollarning o’sha paytdagi ahvoli, dardlari, orzulari, kundoshlikning sitamlari yoritiladi. Uning hayoti davomida kundoshlikning jabr-u sitamlarini ko’rganligi, farzandlarini bevaqt yo’qotganligi kabi taqdirining og’riqli nuqtalari, qayg’usi she’rlariga ham ko’chganligini ko’rish mumkin. Uning “Ko’nglima ozor har soat”, “Bul falak jabr-u jafoni”, “Nola aylab”, “Do’stlar man naylayin”, “Do’stlar dog’i judolik”, “G’ariblik yurtida”, “Na til birlan bayon aylay” kabi she’rlarida ayollarning orzu-intilishlarini, taqdiridan noroziligini, ayriliqdan chekayotgan azoblarini aks ettirgan [6.B.206-209]. U 1917– yilda 84 yoshida Jizzaxda vafot etadi [3. B.140].

Qo’qon ma’rifatparvar ayollaridan yana biri Laylixonim bo’lib, uning tarjimai holi bizga ma’lum emas. Shoira fors tilida ijod qilib, “Sadoyi Turkiston” gazetasida jadidlarni qutlab “Tabriknoma” yozgan bo’lib, jadidlarning islohotchilik harakatlarini qo’llab-quvvatlaydi. Ular asos solgan gazeta va jurnallarning ilmiy, ma’naviy va ma’rifiy ahamiyatini ta’kidlab, jadidlar faoliyatiga yuqori baho berib, tabrik yozadi hamda Sadoyi Turkiston ovozi abadiy boqiy qolsin”, deb fikrini yakunlaydi [9.B.49].

Ma’rifatparvar ayollardan yana biri XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yashab faoliyat ko’rsatgan ijodkorlardan yana biri Anbar Otin Farmonqul qizi (1870-1915) bo’lib, u Qo’qon xonligining mashhur shoirasi Uvaysiyning jiyani bo’lgan. Anbar Otinning devonida g’azal asosiy o’rin tutgan. U o’z ijodida xalqning ahvoli, ayollarning oila va jamiyatda tutgan o’rni, zamondoshlarining qarashlarini aks ettiradi, xotin-qizlarning dardlarini, orzu-istaklari haqida yozadi. Anbar Otinning “Qarolar falsafasi” asarining ikkinchi faslida xotin –qizlar haqida so’z yuritilib, ularning haq-huquqlarini hurmat qilinishini, erkinlikka chiqarishni yozib o’tadi. Asarda barcha insonlarni ayol kishi to’qqiz oy mashaqqat bilan qornida ko’tarib, dunyoga keltirishi, sog’ – salomat parvarishlab ulg’aytirishi, tarbiya berishi kabi xizmatlarini sanab o’tadi, barcha buyuk zotlarni ham ona ulg’aytirib, kamolga yetkazganini qayd etib o’tadi [1. B. 86-87]. Shunday bo’lsa-da, ayol o’z zamonasida baxti qarolar qatoriga kiritilganini kuyunib yozadi va zamondoshlarini ayollarning haq – huquqlariga rioya qilishiga undaydi [1. B. 87]. Anbar Otin oila va jamiyatda ayollarning kundalik yashash tarzini yoritarkan, aksariyat qizlar oila qurgandan so’ng, turmush o’rtoq, qaynona, ovsin, kundoshlarning zulmiga uchrashlari va mashaqqatlar chekishlari haqida [1. B.93] ma’lumot beradi. Shunday bo’lsa-da, u kelajakda ayollarning ijtimoiy hayotdagi ahvoli yaxshi bo’lishiga ishonadi va ularni sabr qilishga undaydi. Anbar Otin “Ul vaqt qizlar ilmi dunyoviy tahsilig’a muyassar bo’lub, urfon taxtida qaror topib, ellar va ulug’lar safig’a doxil bo’lurlar, alar g’ayrat va mehnatda erlarga hamho (hamroh) va yovar (qo’llab-quvvatlovchi ma’nosida) bo’lub, obro’ topib, hurmat va ikromga sazovor bo’lurlar”, deb, kelajakda ayollarning hayoti yaxshi bo’lishi va sabr – chidamli bo’lishi

kerakligini ta'kidlaydi [1. B.95.] Anbar Otin ayollarni qanchalik murakkab, qiyin davrda yashamasin, tushkunlikka tushmaslikka, orzu-istak, umidlaridan aslo voz kechmaslikka undaydi.

O'z davrining ijtimoiy – iqtisodiy muammolarini she'rlari va maqolalarida aks ettirgan taraqqiyparvarlardan biri Nozimaxonim (1870-1914) bo'lib, u 1870-yilda Toshkentda tug'iladi. Uning otasi Mulla Said Ahmad bo'lib, o'z zamonasining ziyoli kishilaridan biri bo'lgan. Qizining madaniyatli va ma'rifatli bo'lib ulg'ayishi uchun qo'lidan kelgan barcha imkoniyatlarini ishga solgan. Nozimaxonim dastlab eski maktabda, keyinchalik xotin-qizlar uchun ochilgan rus-tuzem maktabida o'qiydi. Shoiraning shogirdi Manzurabonu o'z xotiralarida Nozimaxonimning rus tilida erkin gaplasha olganini, Orenburg va Qozonda chiqib turgan matbuotni muntazam kuzatib, o'z o'quvchilariga Rossiya ayollari hayotidan qiziqarli hikoyalar so'zlab berganini yozadi [7. B. 212].

Nozimaxonim o'z davrida xalq orasida Dilshodi Barno, Anbar Otin kabi o'qimishli ayollardan bo'lib, arab va fors tillaridan yaxshigina xabardor bo'lgan hamda Sa'diy, Hofiz Sheroziylarning asarlarini o'qigan. Uning she'rlari va maqolalari "Sadoyi Turkiston", "Shuhrat", "Taraqqiy", "Osiyo umrguzarligi" gazetalarda bosilgan. She'rlarida boylar, eshon va eshonoyimlarni, amaldorlarni qattiq tanqid etadi. Nozimaxonimning "Hasrat", "Ming taassuf", "Afsus" kabi she'rlarida esa, o'zi yashab turgan ijtimoiy-siyosiy muhit yoritilgan. "Eshon oyimlar ta'rifida" deb nomlangan she'rida hukmron tabaqa vakillarining ayollarini jaholat va zulmatga botganini fosh etib yozadi. "Ayo Mahkumalar", "Qutlug' kunning muborak", "Mastu hayron ayladi" kabi she'rlarida xotin-qizlarning ozodligi masalalarini ko'tarib chiqadi, ularni ta'lim olib, ilm-ma'rifatli bo'lishga undaydi. [11. B.134-135]. Tarixchi olim Dilnoza Jamolovanning ma'lumotlariga ko'ra, Nozimaxonimning 1904-yilda "Turkiston viloyatining gazetisi"da bosilgan maqolalaridan biri "Insonga qancha erk darkor?" deb nomlangan edi. Mahalliy matbuot sahifalarida "Xotinlar huquqiga oid", "Ilm va maorif borasida bir-ikki so'z" kabi maqolalari ham chop etiladi. [8.B.44]. Ularda o'zbek ayolining oila va jamiyatdagi o'rni masalasini olib chiqadi. Uning maqolalari Turkistonda ozodlik g'oyalarining yoyilishida, xotin-qizlar o'rtasida demokratik intilishning kuchayishiga xizmat qildi. "Faryod" sarlavhali she'rida Turkiston ijtimoiy turmushini ko'rsatib berib, o'sha paytda Turkiston jamiyatida avj olgan isrofli to'ylar va oilaviy marosimlarni tanqid qiladi va taraqqiyotga to'sqinlik qiluvchi bu kabi illatlardan xalos bo'lish kerakligini ta'kidlaydi [8.B.44].

Nozimaxonimning iste'dodli shogirdlaridan biri Manzurabonu (1900 – 1970) bo'lib, u Toshkentning sobiq Rais ko'cha mahallasi (hozirgi Xurshid ko'chasi)da tug'iladi. U eski maktabda o'qib yurgan vaqtlaridayoq zehnlilik, qiziquvchanligi bilan atrofdagilardan alohida ajralib turadi. Ustozi singari Navoiy, Fuzuliy va Mashrab she'rlarini o'qib o'rganadi. O'zida ham qalam tebratishga moyillik sezgach, she'rlar yozishga kirishadi. Ularning oilasiga yaqin qarindosh — maktabdor shoira Nozimaxonim uni o'z tarbiyasiga olgach, fors tili va adabiyotini, turkiy xalqlar adabiyotlarini qunt bilan o'rganadi. O'n olti yoshlarida Nozimaxonimning tavsiyasi bilan Manzurabonu taxallusini qabul qiladi. Manzurabonu yoshligidan Nozimaxonim qo'lida erksevarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari ruhida tarbiyalanib, 1920-yillarda xotin-qizlar ozodligi mavzusida she'rlarini yozadi. Faol jamoatchi sifatida Toshkentda tashkil etilgan Xotin-qizlar klubi ishlarida ishtirok etadi. Manzurabonu "Yangi yo'l" gazetasida va keyinroq shu nomda chiqa boshlagan oynomada, "Sharq haqiqati" deb nomlangan kabi davriy matbuot sahifalarida ham o'z she'rlari bilan muntazam ishtirok etadi. Keyinchalik she'rlarini to'plab qo'lyozma devon tuzadi [13].

O'zbek shoiralaridan yana biri Samar Bonu bo'lib, 1837 yilda O'sh shahrida tug'iladi. U o'qish, yozishni oilasida o'rganadi. Samar Bonuga o'z davrining yetuk bilimli otinoyilari tahsil beradi. Mashhur shoir Huvaydoning chevarasi bo'lgan Samar Bonuning she'riyatga, ijodga ixlosi, qiziqishi baland bo'lgan. U ham boshqa taraqqiyparvar ayollar singari Alisher Navoiy, Fuzuliy, Lutfiy, Bobur, Huvaydo ijodini yaxshi o'rgangan edi hamda o'z davrining yetuk shoirasi sifatida shakllangan edi [12]. Samar Bonuning shoira bo'lib ulg'ayishiga oilasidagi muhit katta ta'sir ko'rsatadi. Uning onasi ham oqila, fozila, o'qimishli ayol bo'lgan, Hamma farzandlar dastlab, onalaridan ta'lim olib, savod chiqarganlar [6. B. 295]. Samar Bonu otasi Mavlaviy Sirojiydan din, falsafa va she'riyat nazariyasidan saboq oladi [12]. Ma'rifatli oila muhitida yashab turgan bo'lsa-da, uni ham boshqa qizlar singari otasi xohlagan insonga uzatmoqchi bo'ladilar. Ammo Samar Bonu otasidan o'zining haq-huquqlarini talab etadi, o'zi istamagan kishiga turmushga uzatilishga qarshi chiqadi hamda o'zi

tanlagan inson: otasining shogirdi mingtepalik bog'bonning o'g'li Sharifjonga turmushga chiqadi. Shunday bo'lsa –da to'laqonli baxtga erishmaydi. Samar Bonu turmush o'rtog'ining fojiali o'limidan so'ng, u 19 yoshida yolg'iz farzandi Zahriddin bilan birga qoladi. Uning hayotda ko'rgan alam sitamlari ham Uvaysiy, Nodira, Mahzuna, Anbar Otin kabi shoirlarning hasrat nadomatlaridan deyarli farq qilmaydi [4. B. 102]. Samar Bonu hayotning og'ir sinovlaridan, o'zi yashagan davr adolatsizliklardan faryod cheksa-da, hayotda o'zini yo'qotmaydi va ijoddan to'xtamaydi. Tadqiqotlarda Samar Bonuning 25 yoshlarida maktab ochib, yetti – sakkiz yoshlardagi qizlarga ta'lim berganligi haqidagi ma'lumotlar ham uchraydi [5. B. 38]. Shogirdlarining qo'llari biroz xatga kelishi bilan “xat mashqlar” ida o'zining she'rlarini yozdirgan ekan. She'rlarida o'zining hayotidan kelib chiqqan holda, xotin –qizlarning dardlari, hasratlarini yoritadi hamda zamondoshlarini xotin – qizlarning haq – huquqlariga rioya qilishga chaqiradi. U “Benavolar”, “G'amsiz yurmadim hargiz”, Mening holim xarob aylab”, “G'ussadin forig' bo'lay” kabi bir qator she'rlarida o'zining hayoti haqida so'zlab turib, ayollarning o'sha davrdagi ijtimoiy ahvolini, ularning orzu istaklarini yoritadi. [5. B. 77-89].

Shuningdek, ilm – ma'rifatga o'z hissasini qo'shgan ayollardan biri Anabibi Otajonova bo'lib, u 1901-yilda Xivada Kattabog' qishlog'ida kambagal oilada dunyoga keladi. Uning otasi Polvonmurod degan boyning uyida xizmat qiladi. Anabibi yetti yoshda bo'lgan paytida oilalari Xivaga ko'chib kelgan. Anabibining ko'zlari tug'ma ojiz bo'lgan. Shunday bo'lsa-da uni biror hunarga ega bo'lishi uchun Qosim Devonning qizi Bibijonga shogird qilib beradilar. Uning ko'zlari ko'rmasa-da, zehn va xotirasi kuchli bo'lgan hamda ovozi ham yoqimli bo'lgan. U 13 yoshidan boshlab, qo'lga soz olib, to'y-tomoshalarda ham qo'shiq aytadi. Xalq uni ko'zi ojiz bo'lganligi sababli “Anabibi Qori” yoki “Anabu qori” deb aytishgan. U Mashrab, Ogahiy, Avaz she'rlarini g'azal qilib kuylagan. Yoshi ulg'ayib, tajribasi oshgandan so'ng, o'zi ham “Ojiza” taxallusi bilan she'r yozib, kuyga solib ijro etgan. Xivaliklarning ma'lumotlariga qaraganda, Anabibi Qori xalfalarning eng zakovatlaridan biri bo'lgan. Uning tarbiyasida Nazir xalfa, Ullibibi kabi ko'pgina ashulachi va raqqosalar yetishgan [6. B.246]. Uning birinchi shogirdi Xolxon Yoqubova bo'lib, u ham “Ojiza” taxallusi bilan qo'shiqlar aytgan. Shuningdek, Anabibi shogirdi Nazir Sobirovga ham qo'shiq kuylash sirlarini qunt bilan o'rgatadi va o'zining cholg'u asbobini beradi. Ular asosan qo'shiq kuylashardi, raqslar biroz kamroq bo'lgan [10.B.60]. Anabibining o'zi ham “Kelmadi-kelmadi”, “Tunugun”, “Qaysi bog'dan oldingiz”, “Tar g'uncha”, “Uyolaman” kabi ishqiy mazmundagi, ayolning dardlarini yoritgan she'rlarning muallifi bo'lib hisoblanadi [6. B.247 - 251]. Anabibi Otajonova (shoira Ojiza) 1952-yilda vafot etadi [6. B.246].

Xulosa shuki, Turkiston mintaqasida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yashab faoliyat ko'rsatgan o'zbek taraqqiyparvar ayollari o'z qarashlari orqali xotin - qizlarning ijtimoiy ahvoli haqida ma'lumot beradi hamda ularning bilim olish, jamoat hayotida ishtirok etish huquqini himoya qiladi. Davriy matbuot sahifalarida e'lon qilingan ayollarning ma'naviy–ma'rifiy qiyofasini o'zgartirishga qaratilgan maqola, she'rlarida zamondoshlarini xotin–qizlarning oila va jamiyatdagi haq –huquqlariga rioya qilishga chaqiradi. Ularning ijodini to'liq o'rganib, amaliyotga tadbiiq etish bugungi tadqiqotchilar oldida turgan dolzab vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Анбар Отин. Шеърлар, рисола. (Нашрга тайёрловчи Фотима Хусайинова). -Т: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти”. -1970 . -Б. 5-97;
2. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 30 йиллигига бағишланади Ўзбекистоннинг маърифатпарвар аёллари I жилд. –Тошкент: “Фан” нашриёти, 2021. –Б.33.
3. Асрлар нидоси. Мумтоз ўзбек адабиётидан намуналар. (Таҳрир хайъати: В. Зоҳидов, А. Қаюмов, А. Ҳайитметов). -Т: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти”.1982. – Б. 318;
4. Шарқнинг етти ёғдуси : Шеърлар. – Тошкент: “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1999. – Б. 102;
5. Жалолов Т. Бону. – Тошкент: “Ёш гвардия” нашриёти, 1963. – Б. 38 – 89;
6. Жалолов Т. Ўзбек шоирлари. 1- китоб (XVIII асрдан октабр инқилобигача).–Т: Бадий адабиёт нашриёти, 1970. –Б. 206-295;
7. Қосимов Бегали. Миллий уйғониш, жасорат, маърифат, фидойилик. –Тошкент: “Маънавият”, 2002. Б.31;
8. Jamolova D. Turkiston jadidchilik harakatida xotin-qizlarning tutgan o'rni// ILMIIY AXBOROTNOMA. 2022-yil, 2-son (132). –Б.44;

9. Jamolova D. Jadid ayollar// O'zbek xotin-qizlarining davlatchilik tariximizdagi o'rni va xizmatlari. – Toshkent: Mahalla va oila nashriyoti, 2022. 49;
10. Razzakova G. Calfian traditions and rites typical for the Khorezm oasis//International Journal of History 2020; 2(2): - B. 60;
11. Tilavova Sh.S. Turkiston mintaqasi adabiy muhitida muhim ahamiyat kasb etgan ayol ijodkorlar va ularning ilmiy-ma'naviy merosini tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilish (XIX asr oxiri-XX asr boshlari)// International scientific journal "Interpretation and researches" Volume 2 issue 5 (27) 30. 03. 2024 | ISSN: 2181-4163 | Impact Factor: 8.2. – B.134-135;
12. Shoira Samar Bonuni bilasizmi? Uza.uz. Faxriddin Ubaydullayev.
13. Manzurabonu (1900-1970) <https://www.ziyouz.com/portal/haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/manzurabonu-1900-1970>].

UO'K 94(47+575.1)

ROSSIYA IMPERIYASINING TURKISTON MILLIY SAN'AT VA ANA'NALARIGA MUNOSABATI

U.U.Tojiboyev, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkistonning Rossiya imperiyasi tomonidan istilo qilinishi natijasida yuzaga kelgan siyosiy o'zgarishlar, shuningdek, o'zbek milliy san'at va an'alarining xorijiy ilmiy izlanuvchilar tomonidan o'rganilishi va bu borada amalga oshirilgan ishlar, ularning bevosita milliy san'at va an'alarini rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatganligi, shuningdek, imperiyaning o'zbek milliy san'at va an'alariga munosabati o'rganilgan.

Kalit so'z va iboralar: Turkiston, mustamlakachilik siyosati, urf-odat, milliy madaniyat, milliy san'at, an'ana, folklor.

Аннотация. В данной статье рассматриваются политические изменения, произошедшие в результате завоевания Туркестана Российской империей, а также изучение узбекского национального искусства и традиций зарубежными исследователями и проделанная в этом направлении работа, их непосредственное влияние на развитие коневодства и традиций, а также отношение империи к узбекскому национальному искусству и традициям.

Ключевые слова: Туркестан, колониальная политика, обычаи, национальная культура, национальное искусство, традиция, фольклор.

Abstract. This article examines the political changes that occurred as a result of the conquest of Turkestan by the Russian Empire, as well as the study of Uzbek national art and traditions by foreign scholars and the work done in this regard, their direct significant impact on the development of national art and traditions, as well as the attitude of the empire to Uzbek national art and traditions.

Keywords: Turkestan, colonial policy, customs, national culture, national art, tradition, folklore.

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi boshqa sohalarda bo'lgani kabi tarix faniga ham katta imkoniyatlar eshigini ochib berish bilan birga tarixchi olimlar zimmasiga sovet hukmronligi yillarida soxtalashtirilgan tarixni turli tazyiqlardan xoli ravishda, haqqoniy yoritish vazifalarini yukladi. O'zbek xalqi tarixida XIX-asrning ikkinchi yarmi va XX-asr boshlari o'ziga xos bosqich bo'ldi. Chunki bu davrda qator muhim ijtimoiy-siyosiy, madaniy voqealar yuz berdi. Ayniqsa, XIX-asrning o'rtalarida Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati ayrim xonliklarning tugatilishi, Turkiston general-gubernatorligining tashkil etilishi, uning siyosiy-ma'muriy tuzulishi mustamlakachilik zulmiga va o'lka xalqlarini milliy jihatdan ezishga va o'zligini yo'qotishga qaratilganligi, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida mahalliy xalq turmush-tarzining og'irlashib borishi milliy urf-odat va an'analarning oyoq osti qilinishi o'zbek xalqi tarixida salbiy iz qoldirdi. Imperiya amaldorlari mustamlakachilik siyosatini olib borib xalq ommasini qaloqlikda "saqlab milliy madaniyatning har qanday ko'rinishlarini yo'q qilishga urindi" [2].

Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston bosib olingach, mustamlakachilik tartibotini o'rnatish jarayonida o'lka aholisini to'lato'kis bo'ysundirish, uning nafaqat iqtisodi, balki madaniyatiga ham

tajovuz o'tkazish asosiy strategik maqsadlardan biri sifatida belgilab olindi. Bu siyosat hatto mahalliy aholi vakillarining turmush tarzi va an'analarini o'rganish va taxlil qilish darajasida olib borildi. Ular Turkistonning tub aholisini ruslashtirish ishlariga zo'r berib kirishdi. Atish joizki, milliy qadriyat va an'analarni taxlil qilishga siyosiy tus berilidi. Turkiston halqlari xususan, o'zbeklarning milliy san'at va an'analarini ilmiy jihatdan o'rganishda 1872-yilda Moskvada ochilgan texnika ko'rgazmasi alohida bosqich bo'ldi. Ko'rgazmaga qo'yilgan Turkiston halqlarining kiyim-kechaklari, hunarmandchilik mahsulotlari va asboblari tomoshabinlarda zo'r qiziqish uyg'otdi. Ko'rgazma munosabati bilan tayyorlangan "Turkiston fotoalbomi" ayniqsa katta ahamiyatga ega bo'lgan. 1200 dan ortiq rasmni o'z ichiga olgan bu albom ilmiy jamoatchilik tomonidan yuqori baxolandi. Albomning asosiy g'oyasi Turkiston va undagi hayotni arxeologiya, tarix, antropologiya, etnografiya va san'at jihatdan tasvirlab berishdan iborat edi [3]. XIX-asrning II-yarmidan boshlab o'lka xalqlarining milliy san'at va an'analariga qiziqish birmuncha faollashdi desak xato bo'lmaydi. Mustamlakachi hukumat mahalliy aholi vakillarining milliy urf-odatlarini va an'analariga alohida e'tibor bilan qaradi. O'zbek halqi etnografiyasini o'rganish bilan shug'ullangan ba'zi tadqiqotchilar o'lkadagi mustamlakachilik siyosatini aks ettirdilar. Ayniqsa, yuqori ma'muriy-ma'rifiy mansablarda turgan N.P.Ostroumov, N.S.Likoshin mustamlakachilik siyosatini ochiqdan-ochiq himoya qildi. Ularning o'troq o'zbeklar haqidagi qarashlari mahalliy aholini ruslashtirishga qaratilgan edi [3]. Shu bilan birga yuqorida ismlari zikr etilgan amaldorlar, bundan tashqari H.Vamberi, V.V.Radlov, A.F.Eyxgorn, V.V.Leysek va boshqalarning to'plovchilik faoliyatlarini eslash kifoya. Ular o'zbek xalq maqollari, ertaklari, latifalari, qoshiqlari va hatto eposiga oid ayrim namunalarni yozib oldilar. Shuni aytish kerakki, bunday ishni ularning ayrimlari xolis niyat bilan amalga oshirgan deyish qiyin. Chunonchi, N.P.Ostroumov o'zbek xalqi ijodiyotining ba'zi namunalari g'ayriilmiy ravishda, bevosita aytuvchidan emas, balki ikkinchi darajali shaxslardan yig'di va bunda, asosan, missionerlik maqsadlarini ko'zladi. Shunga qaramay, N.P.Ostroumovning missionerlik faoliyati Qozonda ma'lum yutuqlarni qo'lga kiritgan bo'lsa-da, bu qabih harakat Turkistonda o'z natijalarini bera olmadi. Shuning uchun o'zbek folklori bo'yicha missionerlar to'plagan materiallar ular foydasiga xizmat qilmadi, aksincha, ulardan fan vakillari foydalandilar." [4]

Ayrim rus olimlari va tadqiqotchilari tomonidan olib borilgan o'rganishlar XIX asr oxiri o'zbek milliy san'at va an'analarini o'rganishda qimmatli manba ekanligini ham ta'kidlash joiz. Masalan, Kopelmeyster A.F.Eyxgorn Toshkentda 1870-yildan 1883-yilgacha yashagan davrda 50 ga yaqin o'zbek xalq kuyini yozib olgan edi [6]. Shuningdek, o'lka xalqlari turmush tarzi, milliy san'at va an'analarini o'rganish bilan shug'ullangan V.V.Leysek dastlab Toshkentda 1878-yilda "Karimqulbegi", "Istanbul marshi", 1884-yilda "Mustaxzod", 1885-yilda "Ufor", 1888-yilda "Kamqarga" kuylarini yozib oldi. Leysek Toshkentda yozib olgan kuylari bilangina cheklanib qolmadi uni Turkistonning boshqa hududlarida yashovchi turli xalq kuylari, shevalari va har bir joyning o'ziga xosligi bilan ajralib turuvchi kuylari ham qiziqtirardi. U 1879-yilda Buxoroda "Osiyo marshi", 1880-yilda Samarqandda "Sartlar qo'shig'i", 1881-yilda "Qalandar" singari qo'shiqlarni yozib oldi. U hammasi bo'lib 400 ga yaqin xalq kuylarini yozib olgan edi. O'yin tushib aytiladigan bu lirik qo'shiqlar O'zbekistonning o'sha davrdagi amaldorlar, boylar yashaydigan shahar markazlarida va ommaviy xalq bayramlarida raqqoslar tomonidan ko'rsatiladigan turli-tuman tomoshalar bilan bog'liq ekanligi hamda Eyxgornga katta material berganligi ta'kidlab o'tadi. A.F.Eyxgorn o'zbek xalq muzika namunalari yozishda katta jonbozlik ko'rsatdi; qo'shiq yoki kuyni yozar ekan, uning qachon va kim tomonidan yaratilganligini, tekstini, hususiyatini, ma'zmunini va boshqa tomonlarini aniqlashga intildi [6].

Rossiya imperiyasi o'lka xayotiga tobora chuqurroq kirib borish maqsadida harbiylar bilan birgalikda rus ziyolilari, san'at va madaniyat vakillari ham O'rta Osiyoga kirib kela boshladi. Imperiya tomonidan rus aholisi va harbiylarining ma'naviy va madaniy talablarini qondirish uchun Yevropa, Rossiya va Kavkazdan turli teatr, ijrochi jamoalar, mashhur xonanda va sozandalar tez-tez gastrol safarlariga kelib turadigan bo'ldilar. 1884-yilda tashkil etilgan "Туркестанское музыкально - театральное общество" jamiyati bunga bevosita o'z faoliyatini bag'ishladi va Yevropa, rus musiqa va teatr san'atlarini O'rta Osiyoda keng targ'ib qilishda muhim rol o'ynadi. Masalan, Toshkentning yangi shahar qismi tashkil etilganidan so'ng dastlabki uch yilda ko'chib kelganlar orasida mashshoklar 11 kishini tashkil etgan [5]. Shuni alohida ta'kidlash joizki, masalan ruslar tomonidan bunyod etilgan Toshkentning yangi shahar qismida joylashgan madaniy-

ma'rifiy va ko'ngilochar maskanlarni barpo etish ishlari amaldorlar tomonidan qattiq nazorat qilingan va yuqorida aytib o'tilgan maskanlar rus madaniyatini qaysidir manoda mahalliy aholi o'rtasida "reklama" qilish va yoyishga qaratilgan edi. Tovar ayirboshlash, savdo-sotiq munosabatlarining kuchayib borishi har ikki xalqni yaqinlashtirdi. Rus oilalari va o'zbek oilalari o'rtasida yaxshi qo'shnichilikka, tanish-bilishchilikka intilish kuchaydi. Bu jarayon tor doira vakillari, ya'ni, rus zodagonlari va maxalliy savdogarlar, boylar, yuqori martabali shaxslar o'rtasida kechdi. Istilodan so'ng mahalliy xalq kiyinishida Yevropa ta'siri sezila boshlandi.

Ruslar o'z madaniyatini targ'ib etishda yerli aholi vakillarining el orasida katta obro' e'tiborga ega vakillaridan foydalanishga harakat qildi. Hususan, O'zbekiston milliy arxivi Ostroumov fondi [6] da saqlanayotgan arxiv xujjatlarini taxlil qilsak xalq orasida mashxur bo'lgan Zokirjon Furqat Toshkentda ekanida shahar teatrida 1890-yil 1-iyulda konsert tinglab, "Toshkand shahrida bo'lg'on nag'ma bazmi hususida", spektakl ko'rib "Suvorov" asarlarini yaratganligi, "Turkiston viloyatining gazetisi"da ularni e'lon qildirganligi ma'lum. Furqatning bu jasorati o'sha vaqtdagi Turkiston sharoitida misli ko'rilmagan bir ish edi. Chunki unga qadar mahalliy ziyolilardan hech kim rus musiqasini, rus qo'shig'ini, rus teatrini gazetedek keng tarqaladigan ommaviy axborot vositasi orqali bunday oshkora va qizg'in targ'ib etishga botina olmagan edi. Shu o'rinda bir holatga e'tibor qaratishimiz lozim Zokirjon Furqat o'z tashabbusi va qiziqishi bilan yuqorida aytib o'tilgan tadbirlarda ishtirok etishi bu davrdagi siyosiy holat jixatidan amalga oshirilishi murakkab bo'lgan jarayon hissoblanadi. Bu jarayon (*Zokirjon Furqatning rus konsert va teatriga tashrifi*) ma'lum reja asosida tashkillanganligi ya'ni Ostroumovning asosiy maqsadi balda Furqatni ishtirok ettirish orqali rus madaniyatini ko'rsatish va bunda maxalliy aholi vakili bo'lgan Furqat xizmatlaridan foydalanishi ortida aslida Rossiya imperiyasining siyosiy maqsadlari yotardi. Lekin, Zokirjon Furqatning keyingi harakatlari rus amaldorlarini ham, Ostroumovni ham qoniqtirmadi. Chunki, Furqat rus balidan olgan taaasurolarini o'zining yangicha ma'rifatparvarlik maqsadlariga muvofiqlashtirib ifodalashga urundi shu sababli keyinchalik rus amaldorlari tomonidan unga taxdidlar kuchayib boraverdi natijada u mamlakatni tark etishga majbur bo'ldi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, istilodan so'ng, o'lka hayotida ro'y bergan bunday ijtimoiy-siyosiy, madaniy o'zgarishlar milliy san'at na'munalarida ham badiiy talqin etila boshlandi. XIX-asrning oxirida yaratilgan milliy san'at na'munalarida mazlum xalqning gruhiy kayfiyati, erksizlikdan, amaldorlarning adolatsizligidan noroziligi o'z ifodasini topgan. Masalan, qo'shiqlarning aksariyatida mustamlaka davrining og'ir fojealari, haqsizlikka qarshi norozilik, ikki tomonla mazlum xalqning og'ir turmush tarzi aks etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Milliy Arxivi. R – 2660 - fond, 1-ro'yxat, 118-ish.
2. H.Vohidov. "Furqat va Muqimiyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari". —T.: O'zbekiston SSR davlat nashriyoti, 1959.
3. A.Nabiyev, O.Bo'riyev, I.Shoyardonov. "O'zbekiston tarixini o'qitishda etnografik materiallardan foydalanish". —T.: O'qituvchi. 1996.
4. Hodi Zarif. "O'zbek sovet folkloristikasi tarixidan. O'zbek sovet folklori masalalari. Tadqiqotlar. 1-kitob." —T.: Fan, 1970.
5. Ежегодник. Материалы для статистики Т уркестанского края. Воп.1. Г иб.
6. O'z MA. I – 1009 - fond.

UO'K 908

BXSR YILLARIDA MA'MURIY-HUDUDIIY BO'LINISHNING AMALGA OSHIRILISHI, QISHLOQ XO'JALIGIDAGI AHVOL (JANUBIIY HUDUDLAR MISOLIDA)

M.To'raeva, dots., t.f.d., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro amirligining ag'darilishi, BXSRning tashkil etilishi, mazkur davrda amalga oshirilgan ma'muriy-hududiiy bo'linish siyosatining amalga oshirilishi jarayonlari, bu davrda Qashqadaryo va Surxondaryo hududlarida qishloq xo'jaligida yuz bergan o'zgarishlar xususida ma'lumot berilgan.

Kalit soʻzlar: Buxoro amirligi, BXSР, Buxoro Nozirlar Shoʻrosi, Buxoro Inqilobiy Komiteti, okrug, batrak, mardikor, “xiroj”, “amluk”, pud, TASSR, BSSR, uezd.

Аннотация. В данной статье представлены сведения о свержении Бухарского эмирата, процессах реализации политики административно-территориального деления, а также изменениях в сельском хозяйстве Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областей в этот период.

Ключевые слова: Бухарский эмират, БХСР, Бухарский наблюдательный совет, Бухарский ревком, уезд, чернорабочий, “хирож”, “амлок”, пуд, ТАССР, БССР, уезд.

Abstract. This article provides information about the fall of the Bukhara Emirate, the establishment of the Bukhara People's Soviet Republic (BXSР), the processes of implementing the administrative-territorial division policies during this period, and the changes that occurred in agriculture in the Kashkadarya and Surkhandarya regions during this time.

Keywords: Bukhara Emirate, Bukhara People's Soviet Republic, Bukhara Council of Ministers, Bukhara Revolutionary Committee, district, sharecropper, laborer, “kharaj”, property or land ownership, a unit of weight, Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, Byelorussian Soviet Socialist Republic, district.

Kirish. Oʻzbekistonning janubiy hududlari hisoblangan Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari tarixning barcha bosqichlarida oʻziga xos oʻrin egallab kelgan. Qashqadaryo vohasi Zarafshon va Amudaryo oraligʻida, Zarafshon va Hisor tizma togʻlari etaklarida, Surxondaryo vohasi respublikaning janubiy-sharqiy hududida, yaʼni Surxon-Sherobod vodiysida joylashgan. Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari oʻziga xos tabiiy iqlim sharoiti, sugʻorish tizimi, dehqonchilik madaniyati va xoʻjalik tarziga ega boʻlgan hududlardan hisoblangan.

XX asr boshida Qashqadaryo va Surxondaryo hududlari Buxoro amirligi tarkibida edi. 1920-yil 28-avgust kuni Frunze qoʻmondonligiga qarashli 1-Turkiston otliq diviziyasining M.A.Melkumov boshchiligidagi qoʻshini, Taxta Qoracha dovonidan oshib, Kitob va Shahrisabzga hujum uyushtiradi[1]. Soʻngra Qarshi, Kitob, Shahrisabz, Gʻuzor, Chiroqchi, Yakkabogʻ beklklari bosib olinadi.

Adabiyotlar tahlili. 1920-yil 2-sentabrda Buxoro shahrining bosib olinishi bilan, qizil armiya tomonidan amirlik tarkibidagi 27 viloyat (beklik) va 11 tuman ham birin-ketin egallandi[2]. Oʻzbek davlatchiligining mangʻitlar hukmronligi davri shu bilan barham topdi. 1920-yilning 14-sentabrda Xalq Nozirlar Shoʻrosi, Inqilobiy Komitet va Buxoro Kompartiyasi MKning umumiy yigʻilishida 9 kishidan iborat, butun Buxoro Inqilobiy Komiteti tuzildi. Unda Abduqodir Muhiddinov raisligida Butunbuxoro inqilobiy komiteti va 11 kishidan iborat respublika hukumati, yaʼni Fayzulla Xoʻjayev raisligidagi Xalq Nozirlar Shoʻrosi tuzildi[3].

1920-yilning 6-8-oktabr kunlari Butunbuxoro xalq vakillarining I qurultoyi chaqirilib, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSР) tuzilganligi eʼlon qilindi[4]. Uning hududi 182,193 ming km², aholisi 2,2 mln kishidan ortiq, asosan, oʻzbeklar, tojiklar, turkmanlar va boshqa xalqlar yashagan[5].

Tadqiqot metodologiyasi. ilmiy adabiyotlar tahlili, ilgʻor xorijiy va mahalliy tajribalar, qiyoslash metodlaridan foydalanildi.

1920-yilning kuzida BXSРda dastlabki maʼmuriy-hududiy boʻlinish oʻtkazilib, u viloyatlar, tumanlar kentlar va qishloqlarga ajratilgan. Buxoro respublikasidagi maʼmuriy-hududiy boʻlinish ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyatga qarab tez-tez oʻzgarib turgan. Jumladan, 1922-yilda 7 ta, 1923-yilda 8 ta, 1924-yilda 15 viloyat mavjud boʻlgan. 1924-yil 1-oktabrda BXSРda maʼmuriy-hududiy boʻlinish qayta oʻtkazilib, viloyatlar oʻrniga 5 ta okrug tuziladi[6]. Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo, Turkman (Amudaryo), Sharqiy Buxoro okruglari shular jumlasidandir. Mazkur davrda Qashqadaryo okrugida 2 ta viloyat (Qarshi va Shahrisabz), 9 ta tuman (Qarshi, Koson, Beshkent, Shahrisabz, Kitob, Yakkabogʻ, Chiroqchi) tashkil etildi. Surxondaryo okrugi Sherobod, Termiz, Boysun va shuningdek, Sharqiy Buxoro okrugiga Boysun, Sariosiyo oblastlari kirgan. Qishloqlarda boshqaruvning tarixan shakllangan oqsoqollik boshqaruvi rad etilib, qishloq sovetlari (selsovetlar) tuzishga kirishildi.

Tahlil va natijalar. BXSР boshqaruvi yillarida janubiy hududlarda yashagan dehqonlar, asosan, g'allachilik, bog'dorchilik, sabzavotchilik, paxtachilik, ipakchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan. Mazkur davrda janubiy hududlarda yashagan qishloq aholisining ijtimoiy tarkibi quyidagicha bo'lgan: boy, o'rtahol dehqon, kambag'al, batrak (yollanib ishlaydigan dehqon)[7], mardikor, ijarachi dehqon-chorakor. Ularni bir-biridan ajratib turadigan o'ziga xos jihatlari bo'lgan.

Buxoro hukumati oldida turgan eng asosiy vazifalardan biri yer-suv masalasini hal qilish edi. 1920-yilning 30-sentabrida Buxoro Markaziy Revkomi "Yer to'g'risida"gi dekretni qabul qildi. Mazkur dekret BXSР hukumatining agrar sohada qabul qilgan dastlabki hujjati bo'lib, unda iqtisodiy siyosatning asosiy yo'nalishlari ko'rsatilgan edi[8]. Unga ko'ra, sobiq amir uning qarindosh-urug'lari va beklar qo'lidagi barcha mol-mulklar va yer umumxalq mulki deb ko'rsatildi. Jumladan, bu davrda mavjud yerlarning 15 foizi dehqonlarga tegishli bo'lgan. Yerlarning musodara qilinishi bilan bog'liq ma'lumotlar matbuot matreallarida ham o'z aksini topdi. Joylarda inqilobiy komitetlar tuzilishi amalga oshirildi. Jumladan, "Izvestiya" gazetasi sahifalarida "Qarshi inqilobiy komiteti katta obro'yga ega. Yirik yer egaligining musodara etilishi, soliqlar va tan jazosining bekor qilinishini xalq tomonidan katta mamnuniyat bilan kutib olindi" deb ko'rsatib o'tiladi[9]. Biroq yangi hukumatning mulkdorlar tabaqasiga nisbatan bunday munosabati qattiq norozilikka sabab bo'ldi.

"Buxoro axbori" gazetasining 1920-yil 21-noyabrda chop etilgan maqolada, shu yilning 11-oktabrida BXSР hukumati tomonidan "Ozuq andozi va uning miqdori, narxi xususida" qaror qabul qilinganligi haqida ma'lumot beriladi[10]. Shuningdek, ushbu hujjatda respublika hududida yashayotgan aholi zimmasiga qancha miqdorda qishloq xo'jalik mahsulotlarini tayyorlab berish majburiyati yuklatilganligi ko'rsatib o'tiladi. Misol uchun, 1920-yilda Qarshi hududi dehqonlari davlatga 525000 pud don, 193000 pud beda yemi, 669000 pud arpa, 73000 pud mayiz topshirishlari kerak bo'lgan. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini davlat tomonidan qabul qilib olish jarayonlarida hududlar bo'yicha solishtirilganda narxlar turlicha bo'lganligini ham ko'rishimiz mumkin. Jumladan, Buxoro hududida 1 pud donning bahosi 280 rubl bo'lgan bo'lsa, Qarshida esa 1 pud donning bahosi 268 rubl bo'lgan. Ammo 1 pud arpaning narxi ikkala hududda ham 160 rubl qilib belgilangan[11]. Ko'rinish turibdiki, narxlar o'rtasida bir xillik bo'lmagan.

1920-yilning oktabr oyida qizil armiya qo'shinlari Sherobod bekligiga hujum qilib, uni egalladi va Sherobod Surxondaryo viloyati bo'yicha sovetlarning boshqaruv markaziga aylantirildi. Ammo vohaning boshqa hududlarida milliy ozodlik harakatlari davom etmoqda edi. Aholining yashash sharoitlari o'ta og'ir ahvolda edi. 1921-yilda Sherobod okrug markazi sifatida e'tirof etildi. Shu yilning 7-yanvarida Sherobodda birinchi okrug dehqonlar qurultoyi bo'lib o'tdi, unda 1000 dan ortiq dehqonlarning vakillari ishtirok etdi[12]. Sherobodda dehqon birlashmalari vujudga keltirildi. 1921–1922 yillarda Sherobodda ichki ahvol nihoyatda og'irlashib xo'jalik yuritish qiyinchilik bilan olib borildi.

1920-yilda Rossiya hududida yuz bergan qurg'oqchilik mamlakatning katta hududlarini qamrab oladi. TASSR, jumladan BXSР, iqtisodiy jihatdan qiyin vaziyatda bo'lishlariga qaramay, 1921–1922 yillarda markazga 4,4 mln, pud g'alla jo'natadi. Shuningdek, BXSРning oblastlaridan ham Rossiyaga nafaqat g'alla, paxta, jun mahsulotlari ham yuborilgan. 1920-yilning dekabr oyida Rossiyaga 800 vagon paxta, 200 vagon jun bepul junatiladi. 1921-yilning iyun oyida 50 ming pud g'alla jo'natiladi. Jumladan, mazkur yilning 15 iyunida Qarshi va Karmanadan Moskvaga 20 vagon, iyul oyida esa 25 vagon don, 1922-yilning yanvarida Qarshidan, Boshqirdistonga 28 ming pud don jo'natilgan. Bu davrda Qashqadaryo va Surxondaryo hududlarida minglab aholi ochlikdan aziyat chekayotgan edi.

1922-yil 8-mayda Buxoro Kompartiyasining yig'ilishida, Sherobod hududidagi dehqonlarning og'ir ahvolini inobatga olib, mavjud holatni yaxshilash maqsadida 8 ta qishloqqa 270 botmon bug'doy, arpa hamda mehnat qurollaridan yordam uyushtirdi. 1923-yilda Qori Yo'ldosh Po'latov, Qarshi va Chorjo'y oblastlarida bo'lib, dehqonlarining ahvolini borib ko'radi. Dehqonlarga 10 ming pud bug'doy, 5000 pud jo'xori, 1000 pud mosh, 400 pud kunjut yuboradi. Ahvoli nochor kishilarga 500 bosh qoramol ham tekin tarqatiladi[13].

Qishloq xo'jaligiga asoslangan respublikada, jumladan uning Qashqadaryo va Surxondaryo hududlarida ham yetishtirilayotgan mahsulotlarning narxi yildan-yilga oshib borgan. Jumladan, 1920-yilda 1 botmon bug'doy 280, arpa 150 so'm bo'lgan bo'lsa, 1921-yilda bug'doy 260000 so'm,

arpa 180000 so'm, 1923-yilga kelib bug'doyning narxi 600 mln so'm, arpa esa 650 mln so'm bo'lganligini ko'rishimiz mumkin.

1924-yil 18-20-sentabrda bo'lib o'tgan Umumbuxoro xalq vakillarining V qurultoyida BXSРni Buxoro Sovet Sotsialistik Respublikasi (BSSR)ga aylantirish to'g'risida qaror qabul qilindi. BSSRning tuzilishi yuqorida turib sun'iy tarzda amalga oshirilgan hodisa edi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad, mahalliy xalqlarni tezroq sovetlashtirish bo'lib, ularning ongiga kommunizm mafkurasini singdirishdan iborat edi. 1924-yilda bolsheviklarning "bo'lib tashla, hukmronlik qil" shiori ostida o'tkazilgan milliy-davlat chegaralanishi natijasida Buxoro respublikasi tugatildi. O'zbekiston SSR tashkil topdi.

Xulosa. Xullas, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi yillarida ma'muriy-hududiy bo'linish o'tkazilib, u viloyatlar, tumanlar, kentlar va qishloqlarga ajratildi. Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari ham bu davrda BXSР tarkibida bo'lib, bu kabi o'zgarishlar mazkur hududlarda ham ro'y berdi. Respublika tarkibida 1922- yilda 7 ta, 1923-yilda 8 ta, 1924-yilda 15 ta viloyat mavjud edi. 1924-yilda Respublika hududida ma'muriy-hududiy bo'linish qayta o'tkazilib, viloyatlar o'rniga okruglar tuzildi. 1920-1924 yillarda janubiy hududlar qishloq xo'jaligini tiklash borasida keng ko'lamdagi ishlar amalga oshirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История Бухарской Народной Советской Республики // Сборник документов. – Тошкент: "Фан", 1976. – С. 34-35.
2. Жўракулов О. Қашқадарё мангитлари. – Тошкент: "Фан", 1993. – Б. 50.
3. Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш. – Тошкент: "Маънавият", 2002. – Б. 13-14.
4. О'z MA, R-47-fond, 1-ro'uxat, 5-yig'ma jild, 65-varaq.
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2-жилд. – Тошкент, "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2001. – Б. 299.
6. Eshov B. O'zbekistonda davlat va mahalliy boshqaruv tarixi. Ikkinchi kitob. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2019. .
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006.
8. О'z MA, R-46-fond, 1-ro'uxat, 122-yig'ma jild, 9-varaq.
9. Очерки истории Кашкадарьинской и Сурхандарьинской областей Узбекистана. – Ташкент: "Фан", 1968. – С. 50.
10. "Бухоро ахбори" газетаси. 1920 йил 21 ноябрь.
11. История Бухарской Народной Советской Республики // Сборник документов. – Ташкент: "Фан", 1976. – С. 347.
12. Surxondaryo VDA, 361-fond, 1-ro'uxat, 242-yig'ma jild, 49-varaq.
13. Ҳайитов Ш., Бадриддинов С., Раҳмонов К. Бухоро Халқ Совет Республикаси: Иқтисодий, ижтимоий сиёсат, маданий ҳаёт (1920–1924 йиллар). – Бухоро, 2005. – Б. 12.

UO'K 904

USTRUSHONA QABR INSHOOTLARI SHAKLLANISHIDA DASHT QABILALARINING O'RNI

B.B. Tugalov, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ustrushona qabr inshootlari shakllanishida dasht qabilalarining o'rni yozma va arxeologik manbalar tahlili asosida yoritishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Ustrushona, qabr inshootlari, Katakomba qabrlar, yuechji, usun, A.A.asqarov, F.E.Toshboyev.

Аннотация. В данной статье на основе анализа письменных и археологических источников предпринята попытка уточнить роль степных племен в формировании могильных сооружений Уструшоны.

Ключевые слова: Уструшо́на, могильные сооружения, катакомбные могилы, юэчжи, усун, А.А. Аскарлов, Ф.Э. Тошбоев.

Abstract. In this article, an attempt was made to clarify the role of steppe tribes in the formation of Ustrushona grave structures based on the analysis of written and archaeological sources.

Key words: *Ustrushona, grave structures, catacomb graves, yuechji, usun, A.A. Askarov, F.E. Toshboyev.*

Keyingi yillarda, Ustrushona hududida so'ngi bronza dasriga oid qo'nalg'alar va qabrlar o'rganilmoqda. Morguzar tog'ida olib borilgan tadqiqotlarda amalga oshirilgan AMS/14 S radiouglerod davrlashtirish va bir qator qo'nalg'alarning o'rnashuvi, stratigrafiyasi va moddiy madaniyatiga qaraganda, ko'chmanchi chorvadorlarning bu yerni o'ziga xos rivojlangan o'rnashuv an'analari negizida eng kechi bilan eradan oldingi II ming yillikdan beri, so'ngi 4 ming yil davomida o'zlashtirgani aniqlangan[1]. Qadimgi Ustrushona hududidagi so'nggi bronza davriga oid qabrlar materiallariga tayanib aytish mumkinki, mil.av. II - I ming yilliklarning chegarasidan boshlab ushbu hududning chorvachilik uchun qulay vohalari va metallga boy konlari Andronovo chorvador qabilalari kirib kela boshlaganligini ko'rsatadi[2]. Bu aholiga mansub yodgorliklar asosan dafn inshootlari sifatida saqlanib qolgan. Sanab o'tilgan va o'rganilayotgan tosh quti qabrlar esa bronza davrida Yevroosiyo dashtlaridan kirib kelgan qabilalar madaniyatiga oid bo'lgan.

Olimlar tomoindan, ushbu jarayon bilan bog'liq yodgorliklarda Janubiy Ural, Markaziy Qozog'iston va G'arbiy Sibir dashtlaridan Andronovo madaniyatiga oid dasht chorvadorlar qabilalar faol ishtirok etganligi o'rganilgan. ishgan. Dasht qabilalarning O'rta Osiyoda yoyilishi va yodgorliklar kartografiyasi turli davr adabiyotlarida o'z aksini topgan. Ular Zarafshon, Farg'ona, Tyan'shan-Ettisuv va Toshkent vohasi, O'zboy o'zani sohillari, Turkmanistonning janubi-g'arbi, quyi Murg'ob vohasi, Surxon vohasi, Janubiy Tojikiston va Shimoliy Afg'oniston hududlarida ham topilgan[3]. Bugungi kunga kelib, birgina Zarafshon vohasida aniqlangan bronza davri chorvadorlar madaniyatiga oid 30 ta yodgorlik Andronovo tarixiy-madaniy birligining Zarafshon variantiga birlashtirilgan.

Dasht chorvador qabilalari yodgorliklarining Tyan'shan, Pomir tog'lari yonbag'irlari va yirik daryolar (Panj, Vaxsh, Amudaryo, Zarafshon, Norin) vohalarida ham yoyilishi migratsiyalar ommaviy xususiyatga ega bo'lganidan guvohlik beradi. Dasht qabilalarining shimoldan janubga siljishi sabablaridan biri bu chorvachilikning yangi yaylovlar hamda suv manbaiga boy joylarni o'zlashtirish zarurati hamda bronza davrida tog'-kon xo'jaligining rivojlanishi katta ahamiyatga ega bo'lgan. Tabiiy mis, qo'rg'oshin, qalay konlari bilan birgalikda oltin, kumush kabi nodir metallar hamda qimmatbaho lojuvard va feruza toshlaridan foydalanish metall yombi va lojuvard savdosi Markaziy Qozog'iston, Qizilqum, Zarafshon vohasi va Pomir-Hindiqush tog'laridagi qabilalarning o'zaro iqtisodiy munosabatlarida muhim o'rin tutgan. Bu madaniy aloqalar shu davrga oid qabr materiallarida yaxshi kuzatiladi.

Bunday ko'chishlar mil. avv. 1 ming yillik boshlarida Yevroosiyo dashtlaridagi aridizatsiya va iqlimning sovushi natijasida aholining katta qismi g'arbiy o'lkalarga tomon siljiydi[4]. Bunday migratsiyalar antik davrda ham faol kechib, ularning yirik to'lqini Quyi Sirdaryo bo'yi va Orol bo'ylaridan siljigan dax sarmat qabilalarining yirik migratsiyasi bilan bog'liq hisoblanadi. Bu ko'chishlar Mil. avv. 3-2 asrlarda Sirdaryo quyisidan boshlanib u O'rta Osiyo xalqlari etnogenezi va kultroeneziga kuchli ta'sir ko'rsatgan[5]. Yunon rim manbalarida bu aholi savromat, sirmat, sarmat kamchilik qismigina daxlar nomi bilan eslatiladi. Daxlar- dayi shaklida yunon rim manbalarida ham uchraydi. Dax va sarmatlar migratsiyasiga oid ma'lumotlar bir-biriga o'xshash arxeologik materiallar, diniy tasavvurlarida kuzatiladi.

Mil. avv. III asrda O'rta Osiyoda sodir bo'lgan tektonik ko'tarilishlar natijasida, Sirdaryoning quyi oqimi landshaftida keskin o'zgarishlar sodir bo'lgan va daryo o'zani hozirgi davrdagi ko'rinishni olib Orol dengizidagi shimol tomondan quyila boshlagan. Sirdaryoning janubiy irmoqlari-Oqchadaryo, Quvondaryo, Inkordaryo qurib qolgan[6]. Buning natijasida, yirik siyosiy birlashmalarga asos solgan, Kir II ni mag'lubiyatga uchratgan, yarim o'troq, yarim ko'chmanchi tarzda hayot kechirgan dahlar ya'ni Chirikrabot va Jetiasar arxeologik madaniyatlari sohiblari qariyib ikki yuz yillik muvaffaqiyatli taraqqiyotdan so'ng g'arbiy, janubiy, sharqiy o'lkalar tomon ko'chib ketishga majbur bo'lishgan. Tadqiqotchi F.E. Toshboyevning aniqlashicha, bu davrda kirib kelgan aholi ta'sirida Ustrushonada ayvonli lahad va katakomba qabrlar, yoqish an'analari, kulolik idishlarida

esa bir tomoni yassi idishlar keng yoyilgan[7]. Albatta, ushbu migratsiya tezkorlik bilan emas, balki muayyan davrlar bilan bosqichma-bosqich amalga oshgan.

Ushbu qabilalar ko'rsatgan ta'sir Toshkent vohasining Shoshtepa yodgorligi misolida yaxshi o'rganilgan. Ushbu yodgorlikning Shosh II bosqichidagi sopol idishlar kompleksida o'zga etnik guruhlarning ya'ni, Sirdaryoning quyi oqimida shakllangan Jetiasar madaniyati vakillarining ta'siri ko'zga tashlanadi. Bular past bo'yli qo'shquloqli kulrang-qora sopol qozonlar, yassitubli bo'ydor quloqli kulrang-qora ko'zalar va boshqalar bo'lib, ular sarmat qabilalari moddiy madaniyatiga xos sopollar hisoblanadi.

Ustrushonada o'rganilgan mozorqo'rg'onlar materiallarida mil. avv. II-I asrlarda, marhumlar boshini shimoliy yo'nalishda dafn etish ko'p qayd qilingan. Arxeologik ma'lumotlar va tog' qoyalarda saqlanib qolgan suratlariga ko'ra, bu odatlar yuechjilar bilan bog'liq bo'lgan. Ularda vafot etganlarning boshini teri bilan o'rab, shimolga qaratib dafn etish, oilaviy qabr yoki bir avlodga tegishli qabriston qilish odati bo'lgan[8]. Muzorqo'rg'onlarda qayd qilingan shimoliy yo'nalishda dafn etish va jasad yoniga qo'yilgan buyumlar (qilich va xanjar)ning yuechji, xun va usunlar madaniyatiga yaqinligi, yoki marhumlarni qabrda yoki uni atrofida yoqish va boshqalar ularni sarmatlar yoki ular ta'sirida bo'lgan qabilalarga tegishli, degan taxminlarga sabab bo'lgan.

Qabr inshootlarining O'rta Osiyo hududida vujudga kelishidagi tarixiy shart- sharoitlar va ularning shakllanish tarixi borasida tadqiqotchilar o'z fikrlarini bildirgan. Ulardan Farg'ona vodiysida ko'plab izlanishlar olib borgan Yu.A.Zadneprovskiy katakomba va ayvonli lahad qabrlarni yuechjilar bilan bog'liqligini ta'kidlaydi[9]. B.A.Litvinskiyning yozishicha, "katakomba qabrlar sarmatlar bilan moddiy, madaniy aloqalar natijasida ommalashgan"[10]. A.N.Bernshtam Yettisuv va Farg'onada katakomba ko'rinishidagi qabrlarining paydo bo'lishini shimoliy xunlar bilan bog'liq degan fikrlarni bildirgan[11]. Bu borada shu paytgacha yakuniy xulosaga kelinmagan.

Antik davrda kechgan migratsiyalar ilk o'rta asrlarda ham faol kechib, yurtimizdagi ijtimoiy madaniy jarayonlarga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu paytda moddiy va ma'naviy madaniyatning yangi-yangi betimsol namunalari yaratildi. Ilk o'rta asrlarga oid manbalarda O'rta Osiyoning So'g'd, Choch, Farg'ona kabi dehqonchilik mulklari qatorida Ustrushona haqida ham eslatiladi.

Ushbu ko'chishlar natijasida shakllangan va mahalliy an'analarga asoslangan moddiy manbalardagi bunday sifat va shakl o'zgarishlari fanda "Qovunchi madaniyati" nomini olgan. A.A.Asqarovning ta'kidlashicha, "Uning etnik asosini mahalliy sug'diylar va Sirdaryo bo'yi turkiy qabilalari tashkil etardi. Ular tarkibiga xunlarni kirib kelishi turkiy etnos qatlamini qalinlashuviga olib keladi. Ana shu qurama etnosning moddiy madaniyati "Qovunchi madaniyati" nomi bilan fanda o'rin olgan"[12]. Ustrushona qabr materiallarida madaniy taraqqiyotga ta'sir ko'rsatgan "Qovunchi madaniyati" yorqin namoyon bo'ladi. Ularga zoomorf dastali krujkalar, mustaxara tipidagi flyagalar, sopol tovalar, isiriqdondlar va pilta chiroqdond, sopol qopqoqlar, qozon tushirg'ich-shix osg'ich tovalarni ko'rsatib o'tish mumkin. Ayni paytda mil. avv. III asrdan e'tiboran, dehqonchilik madaniyatining rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda boshlangan ilk shahar hayoti hunarmandchilikning turli sohalarini yuksalishiga, tabiiy yer osti xomashyo boyliklarining o'zlashtirilishiga, birinchi navbatda, tog' sanoatini rivojlanishiga olib keladi[13]. Marhumlarni ko'mish qurilmalari qatorida yer osti tosh kameralari hamda paxsa va xom g'ishtlardan yer yuzasiga qurilgan sag'analar (skleplar) paydo bo'ladi.

Bunday ta'sir nafaqat, qabr inshootlari va ularning materiallarida balki, qishloq makonlari va shahar madaniyatiga oid yodgorliklarda ham seziladi. Ularga Qaliyatepa shahar yodgorligi va Pardaqulepa, Komilbobotepe qishloq makonlarida o'rganilgan kulollik idishlarini misol keltirish mumkin

Shunday qilib, qadimgi davrdagi ijtimoiy-siyosiy va ekologik vaziyat bilan bog'liq ulkan migratsiya jarayonlari Ustrushonadagi madaniy jarayonlarga katta ta'sir ko'rsatgan. Ular qabrlar konstruksiyasi va mahalliy madaniyat namunalardagi sifat o'zgarishlariga katta ta'sir o'tkazgan. Ayni paytda, dashtdan kirib kelgan aholining sekin-asta o'troqlashib, mahalliy aholi bilan qorishib borishi, vohada ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotning yanada jonlanishiga sabab bo'lgan. Ayni paytda qabr inshootlarining shakllanishi va ulardagi materiallarda Qovunchi madaniyatiga xos ko'rinishlarda takomillashib borgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Максудов Ф.А. Ўрта асрларда тоғли Уструшона кўчанчи маданияти. Тарих фан. докт. (DSc) диссертацияси автореферати. – Тошкент: ЎзРФА Шарқшунослик институти, 2020. – Б.17.
- 2.Тошбоев Ф.Э. Қадимги Уструшонада бронза даври ёдгорликларининг ўрганилишига доир \\\ Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал. Урганч, 2022. – Б.55-59.
- 3.Abdullayev U.I. O'rta Osiyoda ibtidoiy jamoa tuzumi va ilk davlatchilik tarixi: Tarix fan. dokt. (DSc). diss... – Urganch: O'zbekiston milliy universiteti, Qoraqalpog' ijtimoiy fanlar ilmiy tadqiqot instituti. 2019. - B. 116-119.
- 4.Сулейманов Р. Х. Вопросы культурогенеза и глоттогенеза Центральной Азии эпохи бронзы и раннего железного века\| Культуры азиатской части Евразии в древности и средние веки. Самарканд, 2021. – С.139.
- 5.Сулейманов Р.Х. Следы дахо-сарматского культурного наследия в Древнем Туране и Древней Руси // Археология, Этнография и антропология Евразии, т. 49, № 3. – Новосибирск, 2021. –С. 60.
- 6.Сулейманов Р.Х.,Гордеева Е.А.К вопросу об особенностях культурогенеза и урбаногенеза юга Уструшаны // “Қадимий Жиззах воҳаси – МарказийОсиёцивилизацияситизимида (сиёсий, иқтисодий, маданийҳаёт)”. – Жиззах, 2019. – Б. 7-9.
- 7.Тошбоев Ф.Э. Антик даврдаги миграцияларнинг Уструшона аҳолиси дафн маросимларида акс этиши // Тафаккур зиёси. 3- сони. Жиззах 2019. – Б.72-73.
- 8.Хўжаев А. Фарғона тарихига оид маълумотлар. “Фарғона”, 2013. Б. 128.
- 9.Заднепровский Ю. А. К истоком кочевников Средней Азии Кушанского периода // СА. – М.: 1956. – С. 98.
- 10.Литвинский. Б.А. Курганы и Курумы западной Ферганы. – М.: 1968. – С. 68-70.
- 11.Бернштам А.Н. Очерки истории гуннов. –Л.: 1951. –С.113-116., Бернштам А.Н. Чуйская долина // МИА. Вып.14. – М-Л.: 1950. – С.69.
12. Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Тошкент, 2015. – Б.277.
- 13.Сверчков Л.М. Поселение Мык - источник по истории средневековой Уструшаны: дисс. ...канд.ист.наук. –Самарканд, 1991. – С.136.

UO'K 908

MIRISHKOR TUMANINING TASHKIL ETILISHI TARIXI

B.Sh.Tursunov, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Bahoriston va Usmon Yusupov tumanlari birlashtirilib, yagona Mirishkor tumani tashkil etilishi, hududi, aholi soni, moddiy-madaniy meroslari va qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo viloyati, Mirishkor tumani, aholi punktlari, gektar, qishloq xo'jaligi, paxta, g'alla, aholi, yodgorlik, "Mirishkor mash'ali".

Аннотация. В данной статье Бахаристанский и Усман-Юсуповский районы были объединены в единый Миришкорский район, описаны изменения в его территории, населении, материальном и культурном наследии, сельском хозяйстве.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, Миришкорский район, населенные пункты, га, сельское хозяйство, хлопок, зерно, население, памятник, «Миришкорский факел».

Abstract. In this article, Baharistan and Usman Yusupov districts were united to form a single Mirishkor district, and the changes in its territory, population, material and cultural heritage, and agriculture are described.

Key words: Kashkadarya region, Mirishkor district, population centers, hectares, agriculture, cotton, grain, population, monument, "Mirishkor torch".

Qashqadaryo viloyati boy qadimiy tarixga ega. Viloyatda 2022-yil 19-apreldaga qadar 13 ta tuman mavjud bo'lgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-211-son qarori bilan Ko'kdala tumani tashkil etilib, tumanlar soni yana bittaga ortdi. Har bir tuman o'zining o'zgacha tarixi, o'zgacha madaniyati va turmush tarziga ega.

Hozirgi Mirishkor tumani hududiga qarashli yerlar Kasbi tumani hisobida bo'lgan, 1979-yilning dekabr oyida Usmon Yusupov va Bahoriston tumanlari tashkil etilib, yer maydoni va qishloqlar ajratib berilgan¹.

2003-yil 6-yanvarda esa Bahoriston va Usmon Yusupov tumanlarining iqtisodiy salohiyati va ijtimoiy infratuzilmasidan, mehnat va moddiy resurslaridan yanada samarali va oqilona foydalanish maqsadida, mazkur tumanlarda yashovchi aholining fikr mulohazalarini inobatga olib, O'zbekiston

Respublikasi Vazirlar Mahkamasining tegishli taklifini ko'rib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarori asosida yangi tuman tuzildi. Mirishkor tumani tarkibiga Bahoriston tumanidagi Guliston, Zafar, Pomuq, Chamanzor, Chandir, Shodlik va Yangi Jeynov hamda Usmon Yusupov tumanidagi Avazcho'l, Ayzobod, Buluch, Vori, Guliston, Gulshanbog', Jeynov, Mirishkor, Obod, Elobod, Yangi Mirishkor va Yangi Obod aholi punktlari hisobidagi umumiy maydoni 3,13 ming kvadrat kilometr (viloyat hududini 10.8 foizi) bo'lgan hududni kiritildi².

Hozirda tumanning joylashuviga nazar tashlaydigan bo'lsak, u Qashqadaryo viloyatining janubi-g'arbida joylashgan. Tuman shimoldan Muborak, sharqdan Kasbi, Qarshi, Nishon tumanlari, g'arbdan Buxoro viloyatining Olot va Qorako'l tumanlari, janubdan Turkmanistonning Lebap viloyati (87 km) bilan chegaradosh³.

Mirishkor tumani hududi jihatidan Qashqadaryo viloyatida Dehqonobod tumanidan (395 ming km²) keyin ikkinchi o'rinda turadi. Tumanda jami 312 ming gektar yer maydon bo'lib, chunonchi, 55,9 ming gektar ekin yerlar, 23 ming gektar yerga paxta, 24,7 ming gektar yerga esa g'alla yetishtiriladi⁴(2016-yil 1-yanvar holatiga ko'ra). 1500 ta fermer xo'jaligi tumanda faoliyat yuritib kelmoqda. Ekin maydonlarida paxta va g'alladan tashqari aholining iste'moli uchun sabzavot, poliz, kartoshka ekinlari ekiladi.

Qishloq xo'jaligining asosiy sohalari shuqorida keltirilgan paxtachilik va donchilikdan tashqari 218 ming gektar yaylovda mahalliy aholi chorvachilik bilan ham shug'ullanadi. Tuman dastlabki tashkil etilgan yillarda, ya'ni 2004-yilda xususiy va jamoa xo'jaliklarida 30,5 mingga yaqin qoramol, 170 mingdan ziyod qo'y va echki, 39,2 ming parranda, 310 yilqi boqilgan bo'lsa⁵, bu hisob muhtaram prezidentimizning 2021-yil 13-iyuldagi PF-6260-sonli "Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi" farmoni asosida yoshlarga va ishsiz xotin-qizlarga imtiyozli kreditlar va subsidiyalar ajratib, tumanda chorvachilikning salmog'i yildan-yilga oshirib borilyabdi.

2005-yilda tuman aholisi 87,2 ming kishi (aholining zichligi 1 km² ga o'rtacha 28,1 kishi)ni tashkil etgan, 2015-yil 1-yanvar holatiga ko'ra esa 108,5 ming kishi (viloyat aholisining 3,7 foizi)ni tashkil qiladi. 108,5 ming aholining 70 foizini o'zbeklar (76,5 ming kishi), 23,5 foizini turkmanlar (25,5 ming kishi), 5,6 foizini tojiklar (6,1 ming kishi) va 0,9 foizini (495 kishi) boshqa millat vakillari tashkil etgan edi⁶. 2022-yil 1-yanvarida tumanda aholi soni 124,100 kishiga yetadi. Eng yirik aholi punkti - Jeynov shaharchasida 26,4 ming kishi istiqomat qiladi⁷.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-dekabrda "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4068-son qaroriga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi 846-sonli qarori bilan tumandagi jami 18 ta obyekt shulardan 9 ta arxeologiya yodgorlik, 6 ta arxitektura yodgorlik, 2 ta monumental san'at yodgorliklari va 1 ta diqqatga sazovor joy madaniy meros obyektlari ro'yxatiga kiritildi⁸.

Bu yodgorliklardan tashqari 2023-yilda to'liq ta'mirdan chiqarilgan "Abdulkarim va Abdulrahim Pazdaviylar" maqbarasi ham alohida ajralib turadi. Bu faqih (Islom huquqshunosi)lar hozirgi Ko'hna Fazli qishlog'i hududida IX-X asrlarda yashab, fiqh ilmi taraqqiyotiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shgan. Maqbara X asrda qurilgan bo'lib, Qashqadaryo viloyati Mirishkor tumani Guliston qishlog'i hududida joylashgan⁹. Bu qadamjolarga qo'shimcha tarzda mahalliy aholi xordiq chiqaradigan 2 ta madaniyat va istirohat bog'i barpo etilgan.

Tumanda yagona bo'lgan "Mirishkor mash'ali" gazetasida Mirishkor tumanidagi kundalik hayot, yetishib chiqayotgan yosh shoir va adiblarning ijod namunalari, hokim va mutasaddi tashkilot rahbarlarining o'lkani rivojlantirish uchun olib borayotgan amaliy va ma'rifiy tadbirlar yoritiladi. Gazeta 1978-yil 1-apreldan har o'n besh kunda bosmadan chiqariladi. Gazetaning shiori - "So'z qudrati - quroldan kuchli."

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, tuman viloyatning eng issiq hududlaridan biri bo'lishiga va aholi soni bo'yicha boshqa tumanlarga nisbatan kam bo'lsada mirishkorlik usta dehqonlar nafaqat viloyatda balki respublikada eng ko'p g'alla va paxta yetishtirib, mamlakatimizning iqtisodiy rivoji uchun munosib hissa qo'shib kelmoqdalar. Mirishkor dehqonlar cho'l yerlarni o'zlashtirib, suv chiqarib, dehqonchilik qilish hadisini olishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Қашқадарё вилоятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг маълумотлар базаси". Тошкент-" O'zbekiston"- 2016. 45-бет.
2. "Qashqadaryo viloyatining Bahoriston va Usmon Yusupov tumanlarining birlashtirilishi to'g'risida". lex.uz (29-iyun 2023-yil). Qaraldi: 5-noyabr 2023-yil.
3. Latif Erdonov, Ovod Jo'raqulov, Mahliyo Sohibova, Qo'shmurod Yomg'irov. "Mirishkor tumani" O'zME. M-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
4. "Қашқадарё вилоятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг маълумотлар базаси". Тошкент-" O'zbekiston"- 2016. 64-бет. 1.3-жадвал.
5. Latif Erdonov, Ovod Jo'raqulov, Mahliyo Sohibova, Qo'shmurod Yomg'irov. "Mirishkor tumani" O'zME. M-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
6. "Қашқадарё вилоятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг маълумотлар базаси". Тошкент-" O'zbekiston"- 2016. 46-бет.
7. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Mirishkor_tumani.
8. Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktabrdagi 846-sonli qarori". Lex.uz (4-oktabr 2019-yil). Qaraldi: 7-noyabr 2023-yil.
9. https://mirishkorpress.uz/tarixiy_manzillar

UO'K 9(575.3)

QADIMIY XORAZM POYTEXT QAL'ALARI TARIXIGA OID BA'ZI MULOHAZALAR

S.I. Urunboyeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Xorazmning tarixi antik davri poytaxt-shaxarlarining jamiyat taraqqiyotidagi tarixiy yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tolstov.S.T, Mambetullayev, Madaminov M.K, Вишневская О.А, Sariqamish, Quyi Amudaro, Davdon, Charmanyop, Ko'zaliqir, Qalaliqir, Tuproqala, Aqqchaxonqala, Kat qal'a

Аннотация. В статье отображены историческое места столичных городов античного периода Хорезма.

Ключевые слова: Толстов С.Т., Мамбетуллаев, Мадаминов М.Р., Сарыкамыш, Нижний Амударья, Давдон, Чарманья, Козаликир, Калаликир, Тупроккала, Акчаханкала, Кат калья.

Abstract. The article analyzes the history of capital cities in the Lower Amudarya region.

Key words: Tolstov.S.T, Mambetullayev, Madaminov M.K, Matyakubov H.H, Rapaport Yu.A, Khodjaniyozov G'.K, Sarikamish, Lower Amudaro, Davdon, Charmanyop, Kozalikir, Kalaliqir, Tuprokkala, Aqqchakhankala, Kat qal' a

Kirish. XX asrning 30-yillarigacha Amudaryoni o'ng va so'l sohili hududlarida miloddan avvalgi VI asr so'nggi choragi milodiy IV asrgacha tarixiy davrda kechgan urbanistik jarayonlar, aholining tabiiy-resurslarga serob bo'lgan xududda joylashib, ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarning o'zaro bog'livligi mezonini bo'lgan shaxarlarning jamiyat taraqqiyotidagi tarixiy o'rnini mavjud bo'lgan nashrlarda tarixiy ma'lumotlarni nazariy-qiyosiy taxlil qilib, ilmiy xulosalar chiqarish muhtojligi doimo muammo bo'lib kelgan. Tarixiy davrning ma'lum bir davrida rivojlangan ilk shaharlar zahiridan o'sib chiqqan qal'alar aholisini yangi hududlarini o'zlashtirish sohasida olib borgan bunyodkorlik faoliyatini o'rganish juda muhim hisoblanadi. Xorazm ekspeditsiyasi xodimlari asarlarida Xorazm vohasi shaxarlari joylashishi, mudofaa tizimi to'g'risida tarixiy ma'lumotlar geografiyasi keng, lekin qaysi shaharlar poytaxt vazifasini bajarganligi to'g'risida mulohazalari kuzatilmaydi. Shu munosabat bilan Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida antik davr jamiyatining ijtimoiy – iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarning rivojlanishida atriab bo'lgan shaharlar tarixini o'rganish mavzusi tanlab olindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Xorazm arxeologiya ekspeditsiya Qadimgi O'zboy, Sariqamish hamda Quyi Amudaro hamda Sirdaryo quyi havzasida 20-asrni 30-yillari o'rtalaridan 40-yillari davomida olib borilgan arxeologik dala amaliyoti davrida tarixiy davr, uning turli bosqichlarida shu aholi turar joylarini ro'yxatga olib, ularning ba'zilarida qisman bo'lsa ham qazishma ishlarini olib borganlar. Masalan, 1939-yilda Xorazm ekspeditsiyasi xodimlari Sariqamish bo'yi hududi, Amudaryo Davdon o'rta qismidan shimoliy hududidagi balandliklar tomon charmanyop sug'orish

inshootidan chiqarilgan shahobcha yaqinida Qalaliqir turar joylari barpo qilingan. Mazkur yodgorliklar geografik o'rin jihatidan katta yodgorliklar hisoblangan, ya'ni Ko'zaliqirda o'rganish ishlari olib borilib, ularni geografik o'rni 40 gektarga 70 gektar istehkom mudofaa devorlarini elementlari to'g'risida ma'lumotlar qoldirilgan [1].

Tadqiqotchilar O.A.Vishnevskaya, Yu.A.Rapoport fikricha Xorazm janubiy chegarasida Amudaryo Dovdon irmog'i o'rta qismi shimolida Ko'zaliqir ahamoniylar harbiy harakatlari arafasida "Katta Xorazm" davlati siyosiy-ma'muriy-xududiy markazi bo'lgan (2). M.Matniyozov va A.Sotliqovlar tadqiqotchilar fikriga qo'shilib, Qo'yqirilganqala poytaxt bo'lgan degan xulosaga kelganlar. (3).

Tadqiqotchilar xulosasiga qo'shilib bo'lmaydi, Kuzaliqir yodgorligi joylashishi jixatidan Xorazm xududiga aloqasi yo'q. Ikkinchidan "Katta Xorazm davlati" siyosiy atama sifatida faoliyat olib bormagan.

Qoraqalpog'iston va Avstraliyani Sidney Universiteti olimlari xamkorligida arxeologiya ekspeditsiyasi Beruniy tumanida Aqshaxonqala yodgorligini Xorazm davlati poytaxti ekanligi to'g'risida fikrlarini ilk bor ilmiy jamoatchilik e'tiboriga havola qildilar [5].

Tadqiqotchi M.R. Madaminov Xorazm ekspeditsiyasining Tuproqqala [6]. Yu.P.Манылов Katkalada (o'ng sohil) (7), V.N.Yagodin, G.K.Xodjaniyazovlarning Aqshaxon qalada olib borgan qazishma shaxari natijasida olingan moddiy va ma'naviy madaniyatni aks ettirgan noyob manbalar, xamda miqdoriy jixatidan katta xususiyatlarini hisobga olib mustaqillikka erishgan Xorazm davlatining poytaxti Aqshaxonqala va Tuproqqaladan o'rta asrda qabila bo'lganligi tadqiqotda izoh qilgan [6].

Tadqiqotchi Q.Sobirov Tuproqqala yodgorligini topografik joylashishi (17 ga), mudofaa tizimi to'g'risida, Xorazmning antik davrda bajargan vazifasi to'g'risida fikr-mulohazasi kuzatilmaydi [6].

Tadqiqotga ko'ra, yodgorlik Xorazm poytaxti bo'lganligi to'g'risida fikr kuzatilmaydi. M.Mametullayev tadqiqotlarida Xorazm poytaxti shaxarlari togrisida muloxazalarni kuzatish qiyin [4].

Tadqiqotchi O.Madaminov tadqiqotida Xorazm poytaxt-shaxarlari tarixi o'z aksini topgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqolani yoritishda va nazariy asoslarini tahlil qilish uchun biz bir nechta metodlarga murojaat qilganmiz: ilmiy holislik, tarixiy-xronologik tahlil, qiyoslash, munozara, umumiyashtirish, mantiqiy xulosa. Maqolada arxeologiya, geografiya va etnografiya fanlarining yutuqlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar: XX asr oxiri va XXI asr tadqiqotchilari nashrlarida qayd qilingan tarixiy ma'lumotlarni nazariy-siyosiy tahlilga asoslanib, Xorazmning qadimgi davr siyosiy tarixini namoyon qilgan poytaxt qal'alarini jamiyat taraqqiyotidagi tarixiy o'rni tahlil qilindi. Yuqorida qayd qilingan tarixiy ma'lumotlardan kelib chiqib, ajdodlarimizning shaharsozlik madaniyatini rivojlantirish sohasida erishgan yutuqlarini aks ettirgan tarixiy yo'li natijalarini қуйидагича изоҳланди:

- Mil.avv. IV-III ming yillikdan

-VI asr so'ngi choragida ajdodlarimiz turar-joylari yarim yerto'la shaklida bolgan:

-Mil.avv.VII asrdan boshlab Xorazmning janubi-garbiy xududlarida loy binokorlik bilimi asosida turar-joylar qurulishi boshlangan (Qushqala, Qangqaqala)

-Mil.avv.VI asr so'ngi choragi va V asrda o'ng va so'l soxili xududlarida qal'alar qurilishi boshlangan (Bozorqal'a o'ng sohil) Xazarasp, Xiva, Oybuyirqal'a (so'l soxil).

-Mil.avv.IV-III asrlarda Xorazmda turli xajmda qal'alar qurilishi keng tus olgan. Bu jarayon Xorazm davlatining ichki siyosati natijasi edi.

Aqshaxonqal'a, Tuproqqal'a, Katqalalar Xorazm davlatining poytaxti bo'lgan.

Xulosa va takliflar:

Maqola mavzusi mazmunini qamrab olgan tarixiy ma'lumotlar quyidagi yakuniy xulosani qayd qilish imkoniyatini berdi:

– Amudaryo dinamikasi taraqqiyoti natijasida vujudga kelgan Quyi Amudaro hududi tosh davrini so'nggi yilliklarda odamzot tomonidan bosqichma-bosqich o'zlashtirish tadbirini oshib borishi, etnik jarayonlar geografiyasini kengaytirgan;

– Miloddan avvalgi V ming yillikning o'rtalarida, IV ming yillikning 1-yarimi Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida turar joylarda istiqomat qilgan ajdodlarimizni tabiiy resurslardan o'z manfaatlari yo'lida foydalanib, ovchilik va termachilik sohasini egallagan holda, jamiyat iqtisodiy tizimini o'zlashtiruvchi xo'jaligini olib broganlar;

– Miloddan avvalgi III ming yillik ikkinchi yarimi va II ming yilliklarda Xorazm vohasida Suvyorgan tozabog' madaniyatini yaratgan aholi uy chorvachiligi, haunarmandchilik sohalarini hamda "qoq" yerlarda ziroatchilikni olib borganlar. Ularni turar joylar yarim yerto'la shaklida qurilish ashyolari, daraxt novda qobig'I, qamish va loy bo'lgan;

– Miloddan avvalgi X-VI asr so'nggi choragigacha ajdodlarimiz turar joylarida bronza davri aholisi qurilish bilimlari davom etgan;

– Miloddan avvalgi VI asr so'nggi choragidan milodiy II asrgacha Xorazm vohasida turli hajmda qal'alar qurilishi keng tus olgan;

– Miloddan avvalgi 545-539-yillarda Xorazm Ahamoniylar davlati tarkibida bo'lgan (Ko'zaliqir-siyosiy markaz vazifasini bajarmagan);

Mil.avv.VI asr birichi yarmidan - V asr oxirigacha Xorazmda markazlashgan davlat mavjud emas edi.

– Miloddan avvalgi V asr oxiri IV asrning boshlari ahamoniylar satraplik tizimidan chiqib, mustaqil Xorazm davlati poytaxtlari Aqchaxon qal'a, Tuproq qal'a va Kat qal'a (o'ng sohillar)lar poytaxt bo'lgan. Yuqorida zikr qilingan tarixiy ma'lumotlarni inobatga olib, quyidagilar taklif qilindi:

1-taklif: Voha hududida qadimdan joylashib, jamiyatni barcha sohalarini rivojlantirish sohasida erishgan natijalarini yozma manbalar, arxeologik tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib o'rganish.

2-taklif: Amudaryoning o'ng va so'l sohili hududlarida miloddan avvalgi VI asr so'nggi choragida aholi tomonidan qoldirilgan madaniy meros obyektlarini asrab-avaylab, kelajak avlodga yetkazish;

3-taklif: Xorazm vohasi hozirgi kunda Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyati hududida qadimiy holatini saqlab qolgan poytaxt-qal'alar – Tuproqqa'la, Aqchaxon qal'a va Kat qal'a tarixiga oid adabiyotlarda qayd qilingan ma'lumotlarni o'rganish hamda ularga sayyoh ekspiditsiyalarini tashkil qilish bilan ishki turizmni rivojlantirish imkoniyatlaridan foydalanish.

Xulosa: Fikrimizcha, Xorazm davlatini boshlarida Aqchaxon qal'a qishki, Tuproqqal'a yozgi qarorgoh bo'lgan. Aqchaxon qala miloddan avvalgi IV asr o'rtalarida poytaxt vazifasini bajarmagan, asosiy poyaxt Turoqqala bo'lgan. Antik davrning so'nggi davrida Tuproqqala poytaxtlik vazifasini Afrig'iylar davlati Kat qal'a poytaxt vazifasini bajargan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Толстов С.Р. Хорезмская экспедиция. 1939-й. КСИА ИМК-М.: Навга, 1940 й, с. 165-190.
2. Вишневская О.А. Рапорт Ю.А. Городище Кюзели-гыр //ВДИ-М.:Наука 1997 № 2-С. 171-172.
3. Матниёзов М, Сатликов А. Жахон тарихи ва маданиятида Хоразм-Урганч, 1999.
4. Мамбетуллаев М. История и культура Южного Хорезма античной эпохи (города и поселения в IV в. до н.э.- IV в. н.э.). Автореф. докт. ист. наука-Тошкент, 1994. Ст. 42.
5. Ходжаниязов Г.Х., Ягодин В.Н., Хелмс С.У., Макларен Б.П. Раскопки на Акшахан-кале-Самарканд, 2001-С. 180.
6. Собиров Қ. Хоразмнинг кишлоқ ва шаҳарлари мудофаа иншоотлари-Тошкент, Фан, 2009-Б. 46.
7. Городище Топраккала / -М.: 1981. Т. XII. С. 5-10
8. Мадаминов М.Р. Қадимги ўрта аср пойтахт қалалари ва уларни қурилиш тарихи.
9. Ходжаниязов Г.К. К изучению античных памятников Ташхирманского оазиса. – Самарканд, 1995.-С. 100-111.

UO'K 37.02

O'QUV JARAYONIDA TARIXIY DUNYOQARASHNING AHAMIYATI VA UNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIM USULLARI

U.S. Usmanova, katta o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson, jamiyat va tarixning o'zaro aloqadorligi, tarixiy dunyoqarash va uning mohiyati, tarixiy dunyoqarashni shakllantirishda innovatsion metodlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy xotira, tarixiy dunyoqarash, zamonaviy innovatsion metodlar, tarixiy tajriba, ma'naviy meros.

Аннотация. В данной статье освещается взаимодействие человека, общества и истории, историческое мировоззрение и его сущность, инновационные методы формирования исторического мировоззрения.

Ключевые слова: историческая память, историческое мировоззрение, современные инновационные методы, исторический опыт, духовное наследие.

Abstract. This article highlights the interaction of human, society and history, the historical worldview and its essence, innovative methods in the formation of the historical worldview.

Keywords: historical memory, historical worldview, modern innovative methods, historical experience, spiritual heritage.

Tarixiy dunyoqarash kishilik o'tmishi bilan bog'liq bo'lgan, uni o'rganish jarayonida yuzaga kelgan qarashlar tizimidir. Inson nafaqat tarixiy dunyoqarashga, balki kelajagi uchun ham albatta o'z tarixini yaxshi anglamog'i lozim."O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q"[1].

Ayni tarix haqiqatini anlash tufayli istiqbolni belgilash va jamiyatni, hayotni yangilash mumkin. "Insoniyat tarixi – bu qandaydir jonsiz jarayon emas. U konkret holda o'z tutumiga ega bo'lgan alohida xalqlar faoliyatining birlashuvi bilan shakllanadi. Lekin shu bilan birga ko'pincha tarixiy jarayonlarning mazmuni bitta xalqning tarixiga taalluqli bo'lib ko'rinsada, tom ma'noda faqat umumbashariy tarix tufayligina ochiladi"[2]. Aytish mumkinki, tarix alohida xalqlar, millatlar bo'ladimi yoki umuminsoniyat taqdiriga daxldor bo'ladimi, taraqqiyotning yaxlit jarayoni sifatida yaratilishi bilanoq uning mohiyatida dunyoviy mazmun paydo bo'ladi.

Tarixning mazmun-mohiyati tarixiy dunyoqarash bilan bog'liq va uning butun ko'lamini anglash, unga ob'yektiv yondashish va falsafiy – mantiqiy mushoxadalarining qay darajada shakllanganligi umuminsoniyat yutug'iga yoki umuminsoniy qadriyatga aylanadi. Umuman olganda, mavjudot sifatida inson olami o'tmish bilan aloqadorlikni his qilish, bugungi kun xususida qayg'urish va kelajakka doimiy ehtiyoj bilan intilish kabi izchil tadrijiy jarayondir. U ana shunday tarixni anglash kabi murakkab ma'naviy – axloqiy, ma'rifiy – ruhiy jarayonda o'zini namoyon etadi, iroda kuchini ko'rsatadi va undan tegishli xulosalar chiqarish orqali istiqbol mohiyatini anglaydi.

Har qanday individ o'ziga xos bo'lgan ijtimoiy hayot, o'z manfaatlariga to'g'ri keladigan jamiyat quradi. Ana shu jihatdan olib qaraganda tarixni anglashda, unga baho berishda ham o'z aql zakovati va dunyoqarashi orqali yondashadi. "Dunyoning yaratilishi va tarixning mazmuni inson mohiyatining bir qismidir. Inson mohiyati esa uning inson sifatida shakllanishida, inson bo'lmog'idadir"[3]. Demak, tarixni o'rganish jarayonida insonning tarixiy dunyoqarashi shakllanishi bilan birga uning insoniy fazilatlar ham shakllana boradi, ya'ni o'zligini anglaydi. Boshqacha qilib aytganda, komil inson o'tmish, bugun va kelajak bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yaxlit va zaruriy ehtiyojdir.

Tarix fanlari turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish o'qitish sifatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Xususan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan o'quv jarayonini tashkil qilishda elektron darsliklar muhim o'rin tutadi. O'qituvchi tomonidan tayyorlangan turli xil ko'rgazmali vositalar, multimedia texnikalaridan foydalanish dars jarayonini yanada qiziqarli, aniq tushuncha hosil qilish va mavzuni oson o'zlashtirishiga imkon yaratadi.

Shuningdek, ko'rgazmalilik usullari - tarix fanlarining maqsad mohiyatini o'quvchi-talabalar qalbi va ongiga singdirishda muhim ijtimoiy pedagogik tamoyillaridan biridir. Chunki ko'rgazmalilik targ'ibot va tashviqotning ommaviyligi, ta'sirchanligi, tushunarli, obrazli bo'lishiga xizmat qiladi. Ko'rgazmali vositalar (surat, plakat, reklama roliklari, kompyuter imitasion modeli (animasiya) va h.k) baynalmilal mohiyatga ega bo'lib, hamma tillarda "gapiradi". Har kuni minglab o'quvchilarga ma'lum bilimlarga ega bo'lish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, "Tanqidiy fikrlash", "Debatli uslub", "Kichik guruhlarda ishlash uslubi", "O'z o'rnigini top" uslubi, "Aqliy hujum" uslubi, "Ajurli arro" ("frantsuzcha – bir yoqdan, ikkinchi yoqqa

o'tishi") uslubi, "munozara" uslubi va boshqa turdagi uslublar keyingi vaqtlarda ta'lim-tarbiya tizimida qo'llanilmoqda.

Jumladan, «Munozara», ya'ni dars jarayonlarini yoki boshqa suhbat, davra suhbatlari, uchrashuvlarni, biron-bir muhim muammo va masalalarni ob'yektiv hal etishda munozarali metoddan foydalanishdir. Bu metod yordamida talabalar, hatto o'qituvchilar ham muhokama etilayotgan mavzuni atroflicha, to'liq o'rganishligi uchun munozara jarayonida keng muhokama, munozara, tortishuv asosida muammoga tegishli ma'lumotlarni olishga muvoffaq bo'ladilar. Ushbu munozara uslubini o'tkazishda quyidagi tashkiliy sohalarga jiddiy e'tibor berish talab etiladi, chunki ushbu uslubda boshqa bir qator metodlar, ya'ni «Aqliy hujum», kichik guruhga o'xshash guruhlar tuzilib, topshiriqlar berish uslublari parallel tarzda qo'llaniladi. Jumladan, mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi munozarani boshlashdan oldin mavzu tanlanib ishtirokchilarga e'lon qiladi, keyin o'qituvchi yoki tashkilotchi munozaraning «aqliy hujum» shaklida talabalarga yoki ishtirokchilarga tartib, qoidalarini tushuntiradi. So'ng savollar e'lon qilinib, g'oya tariqasida – «Kim tez javob beradi?» shaklida qisqa va tez javob berish taklif qilinadi. Ammo o'qituvchi yoki tashkilotchi ishtirokchilar tomonidan fikr va mulohazalarning to'g'ri yoki noto'g'ri aytilishidan qat'iy nazar tinglab bildirilgan hamma fikrlarni hisobga olinib boriladi. Bu holda maxsus hisob olib boruvchi «betaraf» shaxsdan kotib ham qo'yish mumkin yoki o'qituvchi, tashkilotchining o'zi kotiblik vazifasini bajarishi mumkin. Muhokamaga hamma ishtirok etishi shart. Bu uslubdan foydalangan xar bir o'qituvchi guruxni kichik, kichik guruxlarga bo'lib, «taraf» - «taraf» shaklida o'tkazish uslubiga xam aylantirib yuborishi mumkin. Qanday uslublarga aylantirib mavzuni muhokama qilish, ushbu munozarali uslubda hamma ishtirokchi bevosita ishtirok etib o'z fikri va g'oyasini bildirishga harakat qiladi. Gurux a'zolari orasida bu uslubning samarali jihati shundaki «passiv» ishtirokchi bo'lmaydi. Fikrlar, g'oyalar to'g'ri, yoki noto'g'rilardan qat'iy nazar hamma ishtirokchi «faol» ishtirok etib, haqiqiy, to'g'ri fikr va g'oyani o'qituvchi yoki tashkilotchi e'lon qiladi va munozarali mashqulotni yakunlaydi, ishtirokchilar «baho»sini-ballini e'lon qiladi.

Hozirgi kunda, ayniqsa O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgandan keyingi yillarda bir qator Oliy o'quv yurtlarida talabalarga ijtimoiy-gumanitar fanlardan dars berishi jarayonida, ularning fanlarga qiziqishini uyg'otadigan uslublardan tashqari kundalik uchrashuvlarda, o'tkazilayotgan tadbirlarda, yig'ilish va anjumanlarda, teleradio ko'rsatuv va eshittirishlarda, davra suhbatlarda, konsultatsiyalar, dialog-seminarlarda ko'rik tanlov va iqtidorli talabalar bilan ishlashda ko'plab turli xil uslubiy, holatlardan foydalanilmoqda. Ulardan albatta dars mashg'ulotlari jarayonlarida ham foydalanib, talabalarga ta'lim-tarbiya berilsa maqsadga muvofiq bo'lur edi. Chunki asosiy maqsad talabalarga sifatli dars berishdir.

Tarix mohiyati “o'tmish-bugun-istiqbol” formulasining falsafiy-mantiqiy yechimini nechog'li topganimiz bilan bog'liq. Har bir tarixchi ma'lum bir davr yoki umuman insoniyat tarixi haqida gapirar ekan, o'z taassuroti, dunyoqarashi va o'ziga xos tahlil qilish darajasi nuqtai nazaridan baho beradi. U tarixiy voqelikni o'z aqliy imkoniyati doirasida tushunadi. O'z mushohada maydoni orqali anglaydi va shunday bayon etadi. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda bizning xulosalarimizga ham ayni bir shaxsning o'z nuqtai nazari, o'z xulosalari deb qarash mumkin. Albatta, ayni shu munozarada boshqa odam masalani boshqacha qo'yishi, boshqacha idrok etishi, boshqacha tasavvur qilishi va uning yechimini topishda boshqacha yondashishi hamda o'z xulosalarini boshqacha ifodalashi mumkin. Ana shu holatdan kelib chiqib, umuman insonning aql-idroki tarix mohiyatini butun yaxlitligicha anglay olarmikan, uning bir butunligiga va shaklan xilma-xilligiga, qarama-qarshiliklarga, ziddiyatlarga boyligigi, mohiyatning betakror va rang-barangligiga nimalar asos bo'lishi mumkin, tarixning gumanistik, ijtimoiy mazmuni va yo'nalishi nimalardan iborat, degan ko'pdan – ko'p savollarga javob bera oladimi, degan muammoga duch keladi. Afsuski, bu muammo o'z yechimini topgani yo'q va bundan keyin ham muammoligicha qolishi mumkin. Chunki tarix mohiyati shu darajada keng, shu darajada xilma – xil va rang – barangki, u ba'zan mazmunan bir – birini inkor qilishi mumkin, uni to'liq anglash va unga qat'iy ta'rif berish qiyin.

Milliy tariximizni o'quvchi yoshlar qalbi va ongiga singdirish ta'lim-tarbiyaning turli shakllari orqali amalga oshiriladi. Bunda quyidagi vazifalar nazarda tutiladi:

-ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarning yoshiga hamda mavzuga mos ravishda multimedia vositalari asosida differentsial pedagogik-psixologik dasturini yaratish;

-darslarni zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari asosida shakllantirish ishlarini uzluksiz olib borish;

-o'quv dasturlari, darslik va qo'llanmalarda tarix fanlarini obrazli tarzda taqdim etish metodikasini ishlab chiqish;

-pedagog kadrlarning ma'naviy bilimlarini chuqurlashtirish va boshqalar.

XXI asr taraqqiyotida zaruriy ehtiyojga aylangan dunyoviy integratsiyadan ma'lum bir davlat, jamiyat, xalq o'zicha manfaatdor. Dunyo yaxlit olganda umumiy manfaatlar uyushmasidir. Agar u aksincha mazmun kasb etib, manfaatlar to'qnashuvi olamiga aylanadigan bo'lsa, bu endi yangi davr sivilizatsiyasining tanazzuli bilan bog'liq bo'lgan g'oyat xatarli ijtimoiy – tarixiy hodisadir. Shuning uchun "...biz tarixiy xalq an'analari, urf-odatlar va marosimlari asosida odamlar ongini shakllantirish omillarini kuchaytirishimiz zarur"[4]. Negaki, tarixning butun ko'lami, salmog'i va mohiyati bilan anglashga intilish yuksak ma'naviy ehtiyoj, insoniyat istiqboli va taraqqiyotining mabaidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каримов И.А.Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.:Маънавият, 2008. -Б.4.
2. М. Мамардашвили. Как я понимаю философию. М., 1990.- С.58.
3. Farxodjonova N. F. Formation of national idea through factors of national culture.–2020. – 2020.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011.-Б.90.

UO'K 930

HOZIRGI DAVRDA SUV MUAMMOLARI VA ULARNING INNOVATION YECHIMLARI

(Tarixiy-etnografik tahlil)

B.R.Xalmuratov, PhD, dots., Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi kunning jiddiy muammolaridan biri bo'lgan suv yetishmovchiligi va u bilan inqirozlar tarixiy-etnografik jihatdan tadqiq etilgan. Maqolada muallif hozirgi kunda Markaziy Osiyo, xususan, Farg'ona vodiysi mintaqasida suv bilan bog'liq muammolarning kelib chiqish ildizlari va uning yechimlariga doir innovation takliflarni ham o'rta tashlagan.

Kalit so'zlar: Suv, suv muammosi, Markaziy Osiyo, jahon davlatlari, Farg'ona vodiysi, sho'rlanish, ichimlik suvi, suv resurslari, transchegaraviy daryolar.

Аннотация. В данной статье историко-этнографически исследована одна из самых серьезных проблем современности-нехватка воды и кризисы с ней. В статье автор выдвинул новаторские предложения относительно корней возникновения проблем, связанных с водой, и их решений в настоящее время в Центральной Азии, особенно в регионе Ферганской долины.

Ключевые слова: Вода, водные проблемы, Центральная Азия, страны мира, Ферганская долина, соленость, питьевая вода, водные ресурсы, трансграничные реки.

Abstract. In this article, water shortage, which is one of the most serious problems of the present day, and the crises associated with it, are historically and ethnographically researched. In the article, the author also revealed the root causes of water-related problems in Central Asia, particularly in the Fergana Valley region, and innovative proposals for their solutions.

Key words: Water, water-related problems, Central Asia, world countries, Fergana Valley, salinity, drinking water, water resources, transboundary rivers.

Kirish. XXI asr ibtidosisiga keilib butun dunyo aholi er sayerasining cheklangan resurslaridan qanday foydalaniish va boshqariish bilan bog'liq behad muhsul muammo qad qad keilib qoladi. Hamma joyda suv iqtisodiyat ravnaq topishi va jamiyat so'g'om bulishining zarur elementi ekanligi hamda ekotizmning saqlanib qolishida hal qiluvchi rol uy'naishi, y'rin tutishi gap-s'uzlarsiz, radidiylarsiz, y'tirozlarsiz y'tirof etiladi. Biroq, y'tibor toбора oshib boriishga qaramasdan, suv resurslari yanada ozayib, kamayib bormoqda[1].

ЮНЕСКО маълумотларига биноан, 2030 йилга бориб сайёрамизнинг 3 миллиарддан ортиқ аҳолиси сув ресурслари етишмаслигидан азият чекади. Гарчи БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадлари Декларацияси “сув ресурсларидан нооқилона фойдаланишни тўхтатишга” ва “судан алолатли фойдаланишни таъминлашга кўмаклашишга” чақирса... ҳам бугунги кунда Ер юзи аҳолисининг қарийб ярми сув билан боғлиқ муаммога дучор бўлмоқда, Ҳозирда 1 миллиардга яқин киши тоза ичимлик сувидан фойдалана олмайди, 2,5 миллиард киши эса санитария-гигиена мақсадлари учун етарли даражада сувга эга эмас. Дунёдаги барча касалликларининг 80 фоизи ичимлик суви йўқлиги ё ифлослиги сабабли келиб чиқади. Жаҳонда ҳар секундда бир бола ичимлик суви етишмаслиги, тақчиллиги туфайли бу ҳаётдан кўз юмади[1, 136]. Тадқиқотларга кўра, яқин 20 йил ичида Ўзбекистонда сувга бўлган талаб сезиларли ошади ва мавжуд сув ресурслари кескин камаёди, бу эса жорий сув танқислигини беш баробаргача оширади. Бу даврга бориб Ўзбекистон сув танқислиги бўйича қизил ҳудудлар қаторига қиради. Сувсизликнинг эҳтимолий сценарийлари қандай бўлади?

Сув тақчиллигининг минтақавий жиҳатлари. Марказий Осиё океан ва денгизлардан олисда жойлашган, қурғоқчил ҳудуд бўлгани сабаб, бу ерда сув манбалари стратегик аҳамият касб этади. Минтақа давлатлари сув ресурслари нуқтайи назаридан иккига ажратилади. Қозоғистон, Туркменистон ва Ўзбекистон каби давлатлар «қуйи оқим», Тожикистон ва Қирғизистон эса «юқори оқим» мамлакатлар сифатида кўрилади.

Таъминот жиҳатдан биринчи гуруҳдаги мамлакатлар иккинчи гуруҳдаги мамлакатларга боғланган. Хусусан, Ўзбекистонда фойдаланилаётган жами сув ресурсларининг 20 фоизи мамлакат ичкарасида, 80 фоизи эса қўшни Тожикистон ва Қирғизистон ҳудудида шаклланади. Нисбатан камбағал ҳисобланадиган «юқори оқим»даги ушбу икки давлат ГЭС ва сув омборлари қуриш орқали кўпроқ электр энергия ишлаб чиқариш ва уни экспорт қилишдан манфаатдор, бу эса минтақадаги бошқа мамлакатларда қишлоқ хўжалигини сув билан таъминлашда жиддий муаммоларни келтириб чиқаради. Ушбу жиҳат кўп йиллар давомида Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги зиддият ва келишмовчиликнинг асосий илдизи бўлиб келди, сув манбалари сабаб минтақада юзага келган вазиятдан йирик давлатлар сиёсий таъсир кўрсатиш қуроли сифатида ҳам фойдаланди. Сўнгги йилларда Ўзбекистон ҳукумати томонидан олиб борилган “сув дипломатияси” минтақадаги трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланишдаги кескинликни сезиларли даражада юмшатган бўлса-да, ҳозирги кунга қадар ҳам Марказий Осиё мамлакатлари ўртасида халқаро стандартларга асосланган судан фойдаланишнинг умумий қоидалари ишлаб чиқилмаган.

Жаҳон банки экспертларига кўра, 2050 йилга бориб Сирдарё ҳавзасида сув ресурслари 5 фоизгача, Амударё ҳавзасида 15 фоизгача камайиши кутилмоқда. 2050 йилда Марказий Осиёда чучук сув тақчиллиги ялпи ички маҳсулотнинг 11 фоизга пасайишига олиб келиши мумкин.

Сув танқислиги кучайиб бориши сабаб юқори оқимдаги давлатлар ва қуйи оқимдаги давлатлар ўртасида қуйидаги масалаларда муаммоли вазиятлар юзага келиш эҳтимоли мавжуд:

1. Трансчегаравий дарёларнинг сув ресурсларидан бир томонлама ва келишилмаган ҳолда бошқаришга интилишнинг кучайиши.

2. Сувни тижоратлаштириш ва унга товар сифатида муносабатда бўлиш кайфияти ортиши.

3. Иқлим ўзгариши натижасида ички энергетик эҳтиёжларни таъминлаш учун юқори оқимдаги мамлакатлар томонидан Амударё ва Сирдарёнинг асосий трансчегаравий ирмоқларида янги йирик гидроэлектрик сув омборлари қуриш истаги ошиши. Ҳозирда Қирғизистонда 85 фоиз, Тожикистонда эса 91 фоиз электр энергияси ГЭСда ишлаб чиқарилади. Сув манбалари қисқариши ушбу мамлакатларда электр энергия тақчиллиги ошишига жиддий таъсир ўтказади. Таққослаш учун, гидроэлектр станцияларнинг энергетика таъминотидаги улуши Ўзбекистонда 15 фоизга, Қозоғистонда эса 10 фоизга яқин[2].

Юқоридагилардан келиб чиқиб трансчегаравий судан фойдаланиш масаласида барқарор ва томонлар учун тенг манфаатли янги келишувга эришиш, судан оқилона

фойдаланишда ягона стратегик ёндашувга ўтишни тезроқ ҳал қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Аҳолининг табиий ўсиши ва сув истеъмоли кўпайиши, иқлим ўзгариши натижасида аномал иссиқ об-ҳаво янги меъёрга айланиб бораётгани, қорли кунлар сони қисқариши, шунингдек, сув ресурсларидан иррационал фойдаланиш ортидан Марказий Осиёда жиддий экологик муаммолар ва сув танқислиги юзага келмоқда.

БМТ таснифига кўра, Ўзбекистон ҳам сув тақчил бўлган мамлакатлар рейтингига киради. Дунё ресурслари институти (World Resource Institute) томонидан эълон қилинган сўнгги маълумотларга биноан, Ўзбекистон сувга муҳтожлик сезаётган 164 давлат орасида 25-ўринни эгаллаган[3]. Ўзингиз кўриб-билиб, ҳис қилиб, сезиб турганингиздек, бизнинг ўзимиз тирикчилик қилаётган, кунимизни кечираётган ё яшаётган минтақамизда сув муаммоси йиллар ўтган сари муракаблашиб бормоқда. Бу эса иқтисодиёт ривожланиши, аҳоли турмуш даражасининг кўнгидагидек юксалишига монелик қилмоқда.

Бугунги кунда сўз экотизимни тўлиқ тиклаш ҳақида эмас, балки умумий ҳаракатлар билан минтақада бундан-да аянчлироқ емирилиш, ҳалокатнинг олдини оладиган тенгликка, мувозанатга эришиши ҳақида бормоқда”[1, 139].

Марказий Осиё минтақасининг бошқа ҳудудларида бўлгани сингари Фарғона водийсида ҳам сув билан боғлиқ ғам-ташвишлар орасидаги энг долзарб муаммолардан бири ичимлик суви билан боғлиқдир. Сув ресурсларининг фақат тахминан 10 фоизи мамлакатимизнинг ўзида ҳосил бўлиши туфайли Ўзбекистон қўшни мамлакатларда шаклланиб, бизнинг ҳудудга оқиб кирадиган сув миқдорига юқори даражада боғлиқ.

Ўзбекистондаги жами табиий ер ости суви захиралари 24,35 км³ тенг, деб чамаланади. Ушбу микдордан 20,79 км³ тўртламчи қатламда, 2,92 км³ юқори палеоцен (Геология тарихида тоғлар шаклланган 60 – 70 миллион йил давом этган кайназой эрасининг 35 – 40 миллион йиллар давом этган замони палеоцен, эоцен ва олигоцен даврларига бўлинади) – тўртламчи қатламда ва 0,46 км³ юқори юқори бўр қатламида жойлашган. Қазиб олинган ерости сувининг 50 фоизига яқини Фарғона водийсига тўғри келади. Чучук ерости суви асосан, Фарғона водийсида 34,5 фоизни ташкил қилади[4]. Шу боисдан ҳам сўнгги йилларда водийда чучук сув захираларини ҳисобини олиш ва уларни мониторинг қилиш борасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг махсус қарори қабул қилинди. Мазкур қарорга кўра, 2017 – 2022 йилларда Фарғона водийси аҳолисини сув билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида Наманган ва Фарғона вилоятларида ер ости сув захираларини қайта баҳолаш ва оширишни таъминлаш бўйича гидрогеологик ишларни ҳамда Фарғона водийси ҳудудида ер ости сувларидан фойдаланиш ва гидрогеологик тадқиқотларнинг реал ҳолатини баҳолаш бўйича ҳудудий гидрогеологик тадқиқотларни амалга оширишга асосий эътибор қаратилди[5].

Хуллас, экологик имкониятларни ҳисобга олмасдан, сув ресурсларидан бошвоқсиз экстенсив тарзда фойдаланиш ҳам сувнинг сифати ёмонлашувига ҳамда “Аллоҳнинг ердаги халифаси” бўлмиш инсонни тоза ичимлик суви билан таъминлашда танг вазиятга олиб келади. Чунки, водийда асосий сув ҳавзаси бўлган Сирдарё бошқа айрим сув манбаларидан ичимлик суви билан таъминлаш учун етарли даража фойдаланилмаётганлиги сабабидан аҳолини сифати яхши чучук (ширин) ичимлик суви билан таъминлаш минтақадаги энг жиддий муаммоларидан бири ҳисобланади. Қолаверса, ичимлик суви бўлган чучук сув шўрланган камҳосил ерларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнида ҳал қилувчи ресурс ҳисобланади. Мазкур ҳолат айниқса, Наманган вилояти Поп шаҳри ва Мингбулоқ туманида ханузгача долзарб аҳамиятга эга бўлиб турибди. Шу сабабдан маҳаллий шароитда сув хўжалиги бошқарувида янги ва илғор, самарали, она табиатга яна қақшатқич, энди уёғига ўнгланмайдиган қилиб ташловчи зарба бермайдиган, башариятни ҳалокат жарига итариб юбормайдиган ёндашувни қўллаш, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш мақсадида халқаро ҳуқуқий асосларни яратишга ундайди.

Шўрланиш муаммоси. Пахта етиштиришда ўта кенг миқёсда кимёвий моддаларнинг фаол равишда қўлланилиши, самарасиз ирригация ва яроқсиз дренаж тизими ифлосланган ва

шўр сув ниҳоятда кўп миқдорда қайта ерга сизиб кетишига олиб келди. Натижада, чучук сувга янада кўпроқ ифлословчи моддалар ҳам туша бошлади. Ҳозирги даврда барча суғориладиган ерларнинг қарийб 50 фоизи шўрланган, деб таснифланади, ушбу типдаги ерларнинг тахминан 5 фоизи юқори даражада шўрхок (шўртупрок) ҳисобланади[4].

Фарғона водийси ер захиралари XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб интенсив (кам меҳнат ва маблағ сарфлаб, кўпроқ ҳосил олиш) равишда, аммо экстенсив (кўп сарфлаш, бироқ, кўп натижага эришмай, маблағ ва меҳнатни исроф қилиш. Бунда “эшагидан тушови қиммат тушади”) ўзлаштирилиши натижасида минтақамизда минглаб йиллар мобайнида мўл-кўл ҳосил бериб, “Ерни боқсанг, ер сени боқади” деганларидек ҳазрати инсонни боқиб келган ерларнинг шўрланиш ҳолати кучайди. Мутахассисларнинг фикрига биноан, айнан Фарғона водийсидаги тупроқ эритмаси грунт сувлар таркибида натрий ва магний сульфат тузлар ҳукмронлик қилади. Бу заминда она жинслари ва тупроқларда гипс тўланиши одатдаги ҳол ҳисобланади. Гипслашган шохли ва арзикли тупроқлар водий ҳудудида катта майдонларни ташкил этади.

Марказий Осиёга иқлим ўзгариши аввало, ҳудуднинг асосий дарёларини шакллантирадиган асрий тоғ музликларининг ҳаддан ташқари тезроқ эриши билан таҳдид солмоқда. Сўнгги 50 – 60 йил давомида музликлар майдони тахминан 30 фоизга қисқарган. Башоратларга кўра, ҳарорат 2°C га ортганда, музликларнинг ҳажми 5⁰ фоизга, 4°C га исиганида – 78 фоизга камаяди. Музликларнинг бундай даражада эриши чучук сувнинг жиддий тақчиллигига сабаб бўлиши ҳам турган гап. Ҳисоб-китобларга кўра, 2050 йилгача Сирдарё ҳавзасида оқимнинг ҳозиргисидан 5 фоизга камайиб кетиши кутилмоқда.

Зудлик билан ҳал қилиниши керак бўлган тағин бир жиддий муаммо – қайтар (коллектор – дренаж ва оқава) сувларини тозалаб туриш ва улардан самарали равишда фойдаланиш масаласи ҳисобланади. Саноат корхоналари томонидан ишлатилган сувнинг қарийб ярми оқава сув шаклида қайтарилади ва улар атроф-муҳит учун жиддий экологик хавф-хатарларни туғдиради.

Хуллас, сўнгги йилларда минтақамизда экологик вазият билан боғлиқ равишда сув ресурсларининг тақчиллиги, ичимлик суви сифатининг пасайиб кетиши, ерларнинг деградацияси, био хилма-хилликнинг кескин камайиши каби ҳолатлар ўз ечимин кутаётган ниҳоятда долзарб муаммоларга айланган.

Мазкур бебаҳо неъматни асраб-авайлаш учун албатта, сувни тежовчи технологиялардан фойдаланиш ва узоқ муддатли прогнозларни ишлаб чиқиш зарур. Энг асосийси, суғориладиган майдонларни қискартириш ё томчилатиб суғориш тизимига тезроқ ўтишимиз даркор. Шунингдек, таълим тизими ва оиладаги экологик тарбия орқали аҳоли, айниқса, эртага нафақат ўзини, шу билан бирга бутун дунёни бошқаражак, ёш авлод онгида бебаҳо, беқиёс, ноёб неъмат – сувни тежаб-тергаб, асраб-авайлаб ишлатиш кераклиги, “сувнинг уволи уриши” мумкин эканлиги тўғрисидаги фикрларни шакллантириш ва мустаҳкамлаш беҳад муҳим аҳамиятга эга.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Саидов А. Х. Жаҳонда сув етишмаслиги билан боғлиқ инкирозлар // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2010. – №2. – Б. 135.
2. <https://kun.uz/news/2022/08/09/ozbekistondagi-suv-taqchilligi>.
3. <https://www.wri.org/applications/aqueduct/country-rankings>.
4. Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. Ўзбекистон. Иккинчи шарҳ. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. – Нью-Йорк ва Женева, 2010. – Б. 104.
5. 2017 – 2022 йилларда ер ости чучук сув захираларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳисобига Фарғона водийси аҳолисини ичимлик суви билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш. https://www.norma.uz/uz/gonunchilikda_yangi_fargona_vodiysidagi_chuchuk_suv_zahiralari_qayta_baholanadi

QASHQADARYODA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA UNING NATIJALARI

R.Xasanov, o'qituvchi, Osiyo texnologiyalar universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Mustaqillik yillarida Qashqadaryoda sog'liqni saqlash sohasida muayyan o'zgarishlar amalga oshirilganligi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Sog'liqni saqlash tizimi, tibbiyot, shifokor, islohotlar, dori – dormon, tibbiy patronaj, tibbiyot kadrlari, ilmiy-amaliy tibbiyot markazi, shifoxona, profilaktika, Qashqadaryo

Аннотация. В данной статье представлена информация о некоторых изменениях в сфере здравоохранения Кашкадарьинской области за годы независимости.

Ключевые слова: Система здравоохранения, медицина, врач, реформы, медицина, медицинский патронаж, медперсонал, научно-практический медицинский центр, больница, профилактика, Кашкадарья.

Abstract. This article provides information about certain changes in the healthcare sector in Kashkadarya during the years of independence.

Keywords: Healthcare system, medicine, doctor, reforms, medicine, medical patronage, medical personnel, scientific and practical medical center, hospital, prevention, Kashkadarya

O'zbekiston mustaqil bo'lgach asosiy e'tiborni sohalar islohatiga qaratdi. Siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalarida tub o'zgarishlar amalga oshirildi. Xususan, ijtimoiy sohaning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan sog'liqni saqlash sohasi islohotlari davlat siyosatining markaziy o'rinlaridan birini egalladi. Sog'liqni saqlash va tibbiyot sohasida faoliyat ko'rsatgan xodimlarining katta qismini xotin-qizlar tashkil etdi.

O'zbekistonda sog'liqni saqlash sohasi islohotlari bir necha bosqichlarda amalga oshirildi. Xususan, 1990-1998 yillari aholi salomatligini muhofaza qilishning milliy modeli asoslarini yo'lga qo'yish bosqichi, 1998-2005 yillar deb nom olgan ikkinchi "Tarkibiy islohotlar bosqichi"da "1999-2005 yillari soha rivojiga bag'ishlangan Davlat dasturi" qabul qilindi. Har bir bosqichda ustuvor yo'nalishlar aniq belgilab berildi. Birinchi bosqichda sohaga davlat budjet mablag'lar ajratish va uni sarflashda o'zgarishlar bo'ldi. Bundan so'ng sog'liqni saqlash sohasi mablag'lari aholi jon boshiga shakllantirishga o'tildi. 1994-1998 yillardan boshlab sog'liqni saqlash sohasida muhim davr boshlandi. O'zbekistonda sog'liqni saqlash va tibbiyotni rivojlantirishning Konsepsiyasi ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Konsepsiyaga muvofiq soha xodimlarini ijtimoiy himoya qilish islohotlar strategiyasi sifatida belgilandi [1].

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda sog'liqni saqlash va tibbiyot sohasida ham muayyan o'zgarishlar amalga oshirildi. Sohani huquqiy tartibga solish maqsadida 1996 yil 29 avgustda "O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi Qonunning Oliy majlis tomonidan qabul qilinishi tizimda amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasi uchun xizmat qildi. Qonunda tizimda inson huquqlariga rioya qilish, aholi orasida profilaktikani kuchaytirish, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilinishi, tibbiyot fanini rivojlantirish omillari xususida ham fikrlar ilgari surildi.

Qashqadaryo viloyatida ham bozor sharoitlariga o'tish davrida aholining tibbiy va ijtimoiy himoyasini ta'minlash maqsadida ularga dori – darmon va turli tibbiy ashyo – mahsulotlar sotishning imtiyozli yo'llarini ishlab chiqishda ham qator ijobiy ishlar amalga oshirildi. Xususan, 1990-yillari boshlarida dori – darmon mahsulotlari, tibbiyot asbob – uskunalarini sotishda cheklangan narxlar belgalandi va kuchli muhtoj aholiga uni imtiyozli narxlarda sotish yo'llari ishlab chiqildi [2].

Bu holatni Qashqadaryo va Surxandaryo viloyatlari asosida qiyosiy tahlil etadigan bo'lsak quyidagi holat ko'zga tashlanadi. 1994 yilgi ma'lumotlarga ko'ra Qashqadaryo viloyatida jami 13715 nafar pensioner bo'lib, ularning 8615 nafari yoshi bo'yicha, 3275 nafari nogironligi tufayli, 1825 nafari esa o'z boquvchisini yo'qotganligi asosida tibbiy va ijtimoiy himoyaga muhtoj edilar. Surxondaryo viloyatida esa bu raqam yuqoridagiga mos ravishda 10667; 7416; 1989; 1262 nafarni tashkil etardi [3]. Bunday aholi toifasini tibbiy va ijtimoiy himoyalash, muhtoj aholi qismining tibbiy va moddiy-ma'naviy ta'minotini tashkil etish juda murakkab edi.

Bunday qiyinchiliklarga qaramasdan mazkur muammolar hal etila boshlandi. Iqtisodiy ahvolning murakkabligiga qaramasdan aholi iste'molida bo'lgan eng muhim tovarlar va xizmatlarga imtiyozli narxlarning belgilanishi, maorif tizimiga nisbatan moddiy jihatdan imtiyozlar berilishi, uy-joylarning tekin xususiylashtirilishi ta'minlandi. Bular o'z navbatida ichki bozordagi oziq-ovqat va sanoat mollari asosiy turlarining iste'mol qilinish meyorlarini qayta ko'rib chiqish, tibbiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlarini qo'llab-quvvatlash borasida maqsadli ishlarni amalga oshirish va tibiy hamda ijtimoiy himoya doirasining aholining muhtoj tabaqalarini to'la qamrab olishga, ijtimoiy himoya chora-tadbirlarini amalga oshirishda, ularga tabaqalashgan tarzda yondashishga yordam berdi.

Joylarda fuqarolarning huquqiy va tibbiy madaniyatini oshirish, ularga huquq va majburiyatlarini o'rgatish bo'yicha ham muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayrim hollarda aholini tibbiy va ijtimoiy himoyalash bo'limlari tomonidan adolatsizliklarga yo'l qo'yilar, bu esa fuqarolarning haqli noroziliklariga sabab bo'lardi. Ko'pincha bunday hol fuqarolarning huquqi va tibbiy madaniyat saviyasi pastligi, o'z huquq va majburiyatlarini bilmasligi oqibatida yuz berar edi.

O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy sohalarda qator ijobiy o'zgarishlar va yutuqlarga erishildi. Respublikaning janubiy viloyatlari Surxondaryo va Qashqadaryo shaharlarida ham sezilarli ishlar qilinganligini ta'kidlab o'tish joiz. Qashqadaryoda aholiga 13 ta kasalxona, 3 ta sanatoriy, 63 ta ambulatoriya poliklinikasi, jami 72 ta davolash-profilaktika muassasasi xizmat qilmoqda. Davolash – profilaktika muassasalarida 200 nafar yuksak malakali shifokor, 2700 nafar o'rta ma'lumotli tibbiyot xodimi aholi sog'lig'ini saqlash yo'lida mehnat qilmoqda. Birgina 2008-2010 yillarda 5 mlrd. 525 ming so'mlik tibbiy jihozlar olindi. 5 mlrd. 352 mln. so'mlik qurilish-ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. Kardiologiya markaziga 600 mln. so'mlik zamonaviy tibbiy jihoz o'rnatildi [4].

Joylarda fuqarolarning huquqiy va tibbiy madaniyatini oshirish, ularga huquq va majburiyatlarini o'rgatish bo'yicha ham muayyan ishlar amalga oshirildi. Bugungi kunda bo'layotgan mana shunday islohotlar natijasi o'laroq viloyatimizda samarali o'zgarishlar bo'lmoqda. Bu esa viloyatimiz aholisining ijtimoiy hayoti, turmush tarsi va eng muhim boylik hisoblanmish salomatligini muhofaza qilishda bir muncha ko'mak vazifasini bajarmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Убайдуллаева Ш.А. Ўзбекистон тиббиётини ривожлантиришда хотин-қизларнинг ўрни (1991-2021 йй.). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автороферати.. – Қарши, 2022. – Б. 54.
2. Қашқадарё вилояти Давлат архиви. 142-фонд, 3-рўйхат, 460-иш, 43-варак.
3. Қашқадарё вилояти Давлат архиви. 142-фонд, 3-рўйхат, 471-иш, 2-варак.
4. Қашқадарё вилояти истиклол йилларида (Президент Ислон Каримовнинг “Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли” рисоласидан келиб чиққан ҳолда, вилоятнинг иқтисодий-ижтимоий ривожига бир назар) / Муаллиф гуруҳи раҳбари А.Эркаев. -Тошкент: Маънавият, 2007. –Б.37.

UO'K 93/94

KOSONSOY TUMANI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARI TARIXIDAN

Sh.M.Xayitova, o'qituvchi, University of Business and Science NOTM, Namangan

B.E.Beknazarov, kich.i.x., O'zR FA Milliy Arxeologiya Markazi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Namangan viloyati Kosonsoy tumanidagi arxeologik yodgorliklar va ularning o'rganilish tarixi, hamda Kosonsoyning tarixiy, qadimiy shahar ekanligi va bu shaharda qadimdan savdo va hunarmandchilik rivojlanganligi, undagi shaharsozlik, hunarmandchilik haqida ma'lumotlar berilgan. Xususan, Mug'tepa, Nog'oratepa, Navjartepa, Dukortepa kabi yodgorliklar va ularning davlatchilik tarixidagi o'rni haqida ayrim ma'lumotlar mavjud.

Kalit so'zlar: Kosonsoy tumani, antropogenez jarayon, arxeologik yodgorlik, hunarmandchilik, madaniy qatlam, mudofaa devori, shahriston, hukmdor saroyi, shahar xarobalari

Аннотация. В данной статье представлена информация об археологических памятниках Косонсойского района Наманганской области и истории их изучения, а также о том, что Косонсой является историческим, древним городом и что в этом городе с древнейших времен развивались торговля и ремесла, а также городское планирование и

ремесла. В частности, имеются сведения о таких памятниках, как Мугтепа, Нагоратепа, Навжартепа, Дукортепа и их месте в истории государственности.

Ключевые слова: Касансайский район, процесс антропогенеза, археологический памятник, ремесла, культурный слой, оборонительная стена, город, дворец правителя, городские руины

Abstract. This article provides information about archaeological monuments in Kosonsoy district of Namangan region and the history of their study, as well as the fact that Kosonsoy is a historical, ancient city and that trade and crafts have developed in this city since ancient times, as well as urban planning and crafts. In particular, there is some information about monuments such as Mugtepa, Nagoratepa, Navjartepa, Dukortepa and their place in the history of statehood.

Key words: Kosonsoy district, anthropogenesis process, archaeological monument, crafts, cultural layer, defensive wall, city, ruler's palace, city ruins

Kosonsoy shahri qadim tarixiy shaharlardan biri bo'lib, bu shahar qadimda Koson deb yuritilgan, uning paydo bo'lish tarixi va rivojlanishining ilk bosqichlari borasida yozma manbalarda juda kam ma'lumotlar berilgan. Shu bois shahar tarixini yoritishda asosan arxeologlar tomonidan ushbu hududda olib borilgan qazishmalar jarayonida topilgan ashyoviy dalillar va yozilgan ilmiy tadqiqotlar natijalaridan foydalaniladi. O'rta asrlar davriga oid bo'lgan muallifi noma'lum "Hudud ul Olam" asarida va Yoqut Xamaviyning 1224- yilda yozilgan 14 jildli toponimik asari "Mujam ui-Buldon" (Mamlakatlar lug'atlari) asarida Farg'ona vodiysi shaharlari, xususan Koson asarda "Kosan" "nomi bilan tilga olingan. Tumanning hududida ko'plab arxeologik yodgorliklar mavjud bo'lib, ular turli tarixiy davrlarga tegishli tepaliklar majmuini tashkil etadi. Bu borada qadimgi Koson shahri joylashgan Mug'tepa yodgorligidan tashqari Tergachi qishlog'idagi Nog'oratepa, Gurmiron qishlog'idagi eski qabriston, Rovot qishlog'idagi Navjartepa, Dukortepa kabi maskanlar o'tmishning guvohi bo'lgan va Kosonsoyning uzoq tarixidan hikoya qiluvchi arxeologik yodgorliklar hisoblanadi. Aynan mazkur tepalarni mukammal tarzda tadqiq qilish orqali biz o'tmish tarixni, xususan, jonajon o'lkamiz tarixining ko'plab noma'lum sahifalariga aniqliklar kiritishimiz mumkin..

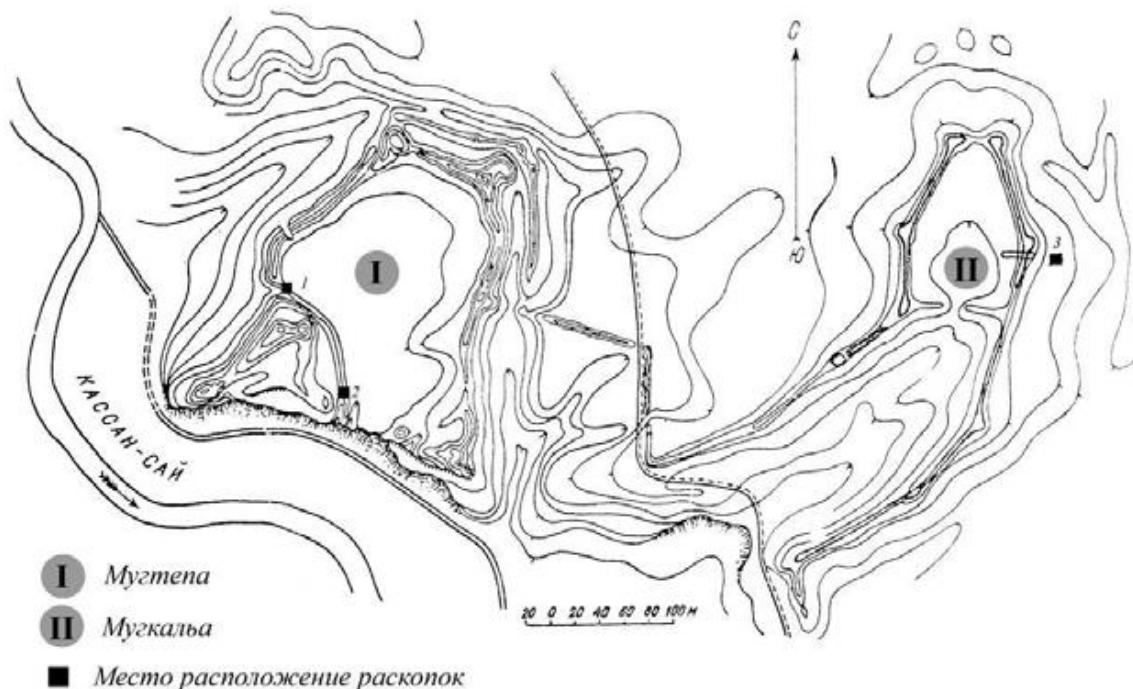
XIX asrda chop qilingan «Turkistanskaya vedomosti» gazetasi xabar berishicha, fransuz olimi Bayron Uy- Falvi XIX asrning so'nggi choragida Kosonda bo'lib, Mug'tepa xarobalarini o'rganishga harakat qilgan. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, aynan u nafaqat Koson shahrini o'rgangan dastlabki xorijiy mutaxassis, balki dastlab ushbu hududdagi qadimgi shahar qoldiqlarini tadqiq qilishga harakat qilgan olim hisoblanadi.

Birinchi bo'lib Koson (Mug'tepa) vayronalarini 1895-yilda Sherbina-Kramarenko Nikolay Nikolayevich kelib ko'rdi. U o'z hisobotida boy arxeologik qimmatga ega bo'lgan materiallar olish mumkinligini qayd etgan. Kosondagi ilmiy izlanishlarni 1946-yilda A.N.Bershtam tomonidan davom ettirilgan. Olimning fikricha, shaharda madaniy qatlamlar balandligi 10 metrni tashkil etadi. Mug'tepaning sakkizta joyida ilmiy tekshirish ishlari olib borildi. A.N.Bershtam Koson eramizdan avvalgi davrdagi harbiy istehkom, madaniy markaz shahar poytaxti bo'lgan, degan xulosaga keldi.

Mug'tepa va Mug'qal'a yodgorliklarini o'rganish 1951-1983-yillarda Y.A.Zadneprovskiy tomonidan davom ettirildi. Olim o'z ilmiy izlanishlarida shahar madaniy qatlamlarining eramizdan avvalgi II-I asrlar davrini, ya'ni antik davrini o'rgandi. Qazish ishlari natijasida qadimgi shaharning minorasi qisman ochildi. Y.A.Zadneprovskiy Koson shahri eramizdan avvalgi Davan podsholigining poytaxti bo'lgan va u IV-VII asrlarda Farg'ona davlatining markazi hisoblangan, degan fikrni olg'a surdi.

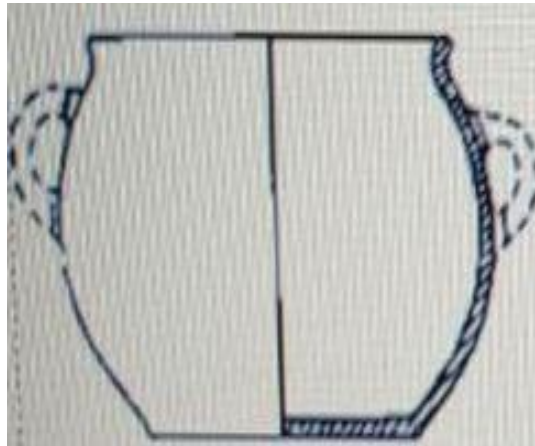
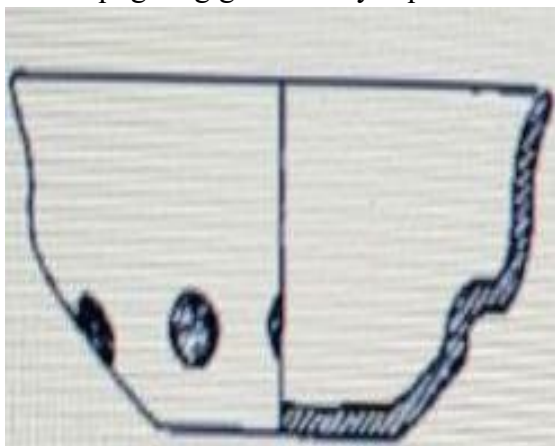
U Fargona vodiysining shimoliy hududlarini o'rganish borasida yozgan hisobotida bu yerdan arxeologik qimmatga ega bo'lgan materiallar olish mumkinligini qayd qilgan. Oradan bir yil o'tib N. Bryanov Sherbina-Kramarenkoga qarshi fikr bildirib, Koson shahri o'rnidagi Mug'tepa xarobalari qadimiy tarixga ega bo'lsada, lekin ushbu shahar tarixini yorituvchi boy arxeologik materiallarga ega emas, deb yozgan. Bizningcha, bu davrda qadimiy Koson shahrida dastlabki tadqiqotlar olib borilganligi va tadqiqotchilar tomonidan ona zamin qa'rida shahar tarixidan

so'zlovchi noyob materiallar qazib olinmaganligi uchun ham muallif bunday xulosa chiqargan bo'lishi mumkin.

Kosonsoy qadimda poytaxt, ma'muriy markaz vazifaini ham bajarganligini quyidagi ma'lumotlar ham tasdiqlaydi. Miloddan avvalgi I asrning oxirlari – milodiy I asr boshlarida Farg'onaning siyosiy hayotida o'zgarishlar yuz berib, hokimiyat tepasiga yuechji qabilalarining vakili o'tiradi. Xuddi shu davrda Farg'ona vodiysida 10 balli zilzila yuz beradi. Natijada, Farg'ona vodiysidagi shahar va shahar tipidagi qaror- gohlar vayron bo'ladi. Poytaxt shahar Farg'ona, Qirqhujra va Eylaton o'rnidagi shaharlar yer bilan yakson bo'ladi. Eylaton o'rnidagi Yuchen shahri tarix sahifasidan o'chib ketadi. Qirqhujra va poytaxt shahar qaytadan tiklanadi. Lekin siyosiy poytaxt yangi joyga – Mug'tepaga (Koson) ko'chiriladi, ya'ni Farg'ona- ning yangi hukmdori hozirgi Kosonsoy shahrining shimolida, Kosonsoyning o'ng sohilidagi strategik jihatdan qulay bo'lgan tepalikda o'z rezidensiyasini quradi. Xitoy yilnomasi Xanshuda ushbu yangi poytaxt Guyshan deb atalgan.

Milodiy V asrga kelib xitoy manbalarida Farg'ona - Lona, keyinroq Polona, Boxan, Baxanna deb tilga olinib, bu yerda simob, oltin va temir ko'pligi ta'kidlangan. Hukmdor oltin qo'chqor ko'rinishdagi taxtda o'tirib, "yabg'u" nomi bilan davlatni boshqaradi. Uning xotinini boshida oltindan yasalgan toji bor, degan ma'lumotlarni ko'rish mumkin. Bunday siyosiy holat VII asrning birinchi yarmigacha davom etib, Guyshuan vodiyni siyosiy markazi bo'lib qolaveradi. Farg'ona shahri esa yuqorida aytganimizdek, ushbu davrda ham vodiyni yirik iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo'lib qolganligiga shubha yo'q.

Farg'ona davlatining yangi poytaxti Guyshan 3 gektarga yaqin joyni egallagan bo'lib, mudofaa devorlari bilan o'rab olingan. Mudofaa devorlarining qurilish texnikasi xuddi Axsikent yodgorligida ochilgan devorlarning o'zginasi va ularda ishlatilgan xom g'isht va paxsaning tayyorlanish texnologiyasi ham Axsikentdagiga o'xshab ketadi.

Qadim shahar Kosonsoyda Mug'tepadan tashqari yana Navjartepa, Dukortepa kabi tarixiy joylar ham bor. Navjartepa aholi punkti Kosondan 15 km janubi-g'arbda dalalar orasida joylashgan. Tepalik yumaloq, balandligi 10 m dan ortiq, bu yerda ham Oqtepa aholi punktidagi idishga o'xshash kosa topilgan.

Ikkala kosa ham aylanada qilingan va ingichka zich parchalari bor. Birinchi kosa ichkidani va tashqi tomondan quyuq jigarrang angob bilan qoplangan, ko'p joylari ko'chib ketgan. Ikkinchi piyola har ikki tomondan zich qizil-jigarrang angob bilan qoplangan. Sirti silliqlangan, ammo xira. Tanasida katta chuqurchalar shaklida bezak mavjud. Yuqorida sanab o'tilgan sopol buyumlarning deyarli barchasi Farg'ona aholi punktlari keramika buyumlari bilan o'xshashliklarga ega. Xususan, Hangiz, Jingil, Qorabulok, Gurmiron va boshqa xududlarning keramikasiga yaqin yumaloq tanasi bo'lgan katta idishlardir. Ko'za shaklidagi idish, ayniqsa, Tergachi qishlog'i yaqinidagi qoldiqdan shakli, xamiri, angobi va bezaklari bilan yaqin Gurmiron qabristonining keramikasiga, ayniqsa ular orasidagi masofa 1,5 km dan oshmaydi. Ushbu turdagi keramika Norin sovxozidagi tepalikdan, Buyuk Farg'ona kanali qurilishining ikkinchi joyidan topilgan. B. A. Latinin va T. G. Oboldueva qazishmalaridan Isfara qabristoni keramikasida baland ichi bo'sh tovoq ustidagi vaza shaklidagi idish topib o'rganishgan. Yuqorida tavsiflangan kosalar Shurabashat, Marhamat aholi punktlarida va Xangiz qabristonida topilgan idishlarga o'xshaydi, u yerda ular sifatli qizil angob bilan qoplangan va ehtiyotsizlik bilan tozalanganligini ko'rish mumkin.

2006- yil Abdulhamid Anorboev boshchiligidagi ikkinchi ekspeditsiya Mug'tepa yodgorligida navbatdagi arxeologik qazuv ishlarini olib bordi. Natijada Koson shahrining eng qadimgi davri tarixiga oid talaygina yangi materiallar aniqlandi. Jumladan, shaharning qadimiy devori qoldiqlari va hunarmandlar yasagan turli sopol idishlar topilgan. Idishlar o'zining yasapish texnikasi va texnologiyasi jihatidan yuqori sifatli bo'lib, ularni shahar xunarmandlari yasaganligi ko'rinib turibdi. Umuman olganda, Koson shahri tarixini tadqiq qilish borasida qator amaliy ishlar bajarilgan bo'lib, shaharning paydo bo'lishi va shakllanish tarixi hamda turli davrlardagi tarixiga oid ko'plab ilmiy materiallar yig'ilgan. Arxeologlar tomonidan shahrimizning ilk shakllanish jarayoni 2200 yillik tarixga ega ekanligi ilmiy asosda isbotlab berishga harakat qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Olimov A., Akramov M., Mug'tepa-noyob yodgorlik..Namangan haqiqati. № 10. son. 2019 –5 b..
2. Anorboyev A. Farg'onaning qadimgi shaharlari va ularni Markaziy Osiyo tarixida tutugan o'rni. -T.: 2021. 141b.
3. Чуланов Ю.Г. Некоторые новые памятники северной Ферганы. СА.-М. 1967. -249с
4. Анарбаев А. Довоннинг самовий отлари // ФАН ва ТУРМУШ. № 3-5. Тошкент, 2008. С. 93-95.
5. Анарбаев А. Древняя Фергана и Великий Шелковый путь. // Чело- веческий капитал. № 2 (22). Москва, 2019. С. 56-65.

UO'K 908

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KADRLARNI TAYYORLASH VA QAYTA TAYYORLASH SOHASIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR TIZIMI

F.S.Xolmamatov, mustaqil izlanuvchi, Qarshi Davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ichki ishlar organlarida kadrlar salohiyatini rivojlantirish, ularni qayta tayyorlash, innovatsion yondashuvga ega va zamonaviy fikrlaydigan mutaxassislar shakllantirish maqsadida ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar va hududiy akademik litseylar faoliyat boshlagani haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ichki ishlar organi, Qaror, Farmon, akademiya, profilaktik inspektorlar, "Ta'lim to'g'risida" va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi".

Аннотация. В данной статье научно обосновано, что в целях повышения кадрового потенциала в системе органов внутренних дел, их переподготовки, подготовки новаторских и современно мыслящих сотрудников в сфере начата работа специализированных школ-

интернатов и академических лицеев во всех регионах, приняты соответствующие постановления и указы главы государства.

Ключевые слова: орган внутренних дел, постановление, академия, превентивные инспекторы, “Об образовании” и “Национальная программа подготовки кадров”.

Abstract. This article is scientifically substantiated by the fact that specialized boarding schools and academic lyceums began to work in all regions, decisions and decrees of the head of state regarding the field were adopted in order to increase the capacity of personnel in the system of internal affairs bodies, retrain them, prepare new-minded and modern-minded employees for the field.

Keywords: internal affairs body, decision, decree, Academy, preventive inspectors, "On education" and "National Training Program".

O'zbekistonda fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash jarayonlari kundan-kun murakkablashib, yanada dolzarb vazifaga aylanmoqda. Ushbu vazifalarni samarali bajarish jarayonlari ichki ishlar organlarining kadrlari bilan ishlash faoliyatiga bevosita bog'liqdir. Tizimda amalga oshirilayotgan islohotlar, birinchidan, ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan asosiy va zamon talablari asosida qo'yilayotgan yangi vazifalarni samarali bajarilishini ta'minlay oladigan, ikkinchidan, xalqaro huquq nomalari bilan huquqni muhofaza qiluvchi organlar mansabdor shaxslariga, shuningdek milliy qonun talablari asosida davlat xizmatchisi, xususan, ichki ishlar organlari xodimlaridan yuksak ma'naviy, axloqiy, kasbiy fazilatlarga ega bo'lgan professional mutaxassis kadrlar bo'lishni talab qiladi.

O'zbekistonda Ma'lumki, jamoat xavfsizligini ta'minlash masalasiga doimiy e'tibor qaratib kelinmoqda, eng chekka qishloqni ham jinoyatdan holi hududga aylantirish, aholiga yuqori professional xizmat ko'rsatish uchun har bir mahallada izchil islohotlar olib borilmoqda.

Bugungi kunda ichki ishlar organlari tizimini takomillashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan aniq vazifa va yo'nalishlarning ijrosini ta'minlash borasida ichki ishlar organlari tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar buning yaqqol dalilidir.

Shuningdek, 2017-yil 10-apreldagi “Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlashda ularning mas'uliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5005-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan Dasturning 3-bo'limida kadrlarni tayyorlash, tanlash va joy-joyiga qo'yishning ilg'or mexanizmlarini joriy etish, ularning malakasi, ma'naviy-ahloqiy fazilatlarini oshirish orqali kadrlar salohiyatini mustahkamlash kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish istiqbollari belgilab olindi[2].

Prezidentning 25 oktabr – ichki ishlar organlari xodimlari kuni bayrami munosabati bilan soha xodimlariga yo'llagan bayram tabrigida ichki ishlar organlarida kadrlar tayyorlash ishiga ham alohida to'xtalib o'tdilar. Jumladan, “mutaxassislar tayyorlashning mutlaqo yangi tizimi yo'lga qo'yilib, xodimlarning malakasiga qarab xizmat bo'yicha o'sishini ta'minlash, shuningdek, rahbarlarning professional salohiyatini oshirish borasida tizimli choralar ko'rilmogda. Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida bakalavriat va magistraturani o'z ichiga oladigan ikki bosqichli zamonaviy oliy ta'lim tizimi, o'quv jarayoniga nazariya bilan amaliyot uyg'unligini ta'minlash uchun yangi ta'lim mexanizmlari joriy qilindi”[3].

Mazkur tadqiqotda ichki ishlar organlari tizimida kadrlar salohiyatini oshirish masalasi ilmiy tahlil qilinadi. Xususan, yangilikka intiluvchan va zamonaviy fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlash jarayonlarini o'rganishga e'tibor qaratilgan. Ushbu jarayonni chuqur tahlil qilish uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari, jumladan, “Temurbeklar maktabi” va maxsus maktab-internatlarning hamda barcha hududlarda faoliyat ko'rsatayotgan akademik litseylarning tashkil etilishi misolida tadqiqot olib borildi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi munosabatlarni takomillashtirish va tubdan isloh qilish maqsadida, 2020-yil 23-sentabrda yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli

qonun qabul qilindi. Ushbu hujjat 1997-yildan beri amalda bo'lgan "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi qonunlarning o'rnini bosdi. Yangi qonun ta'lim tizimida zamonaviy talablar asosida islohotlarni joriy etishga qaratilgan bo'lib, ichki ishlar organlarida kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonida qator muhim o'zgarishlarni nazarda tutadi.

Birinchidan, ta'lim shakllarining tasnifi sezilarli darajada kengaytirildi. Endilikda ta'lim ishlab chiqarishdan ajralgan holda (kunduzgi) va ishlab chiqarishdan ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy) amalga oshiriladi. Bundan tashqari, dual ta'lim tizimi ham joriy qilindi, bu esa nazariy bilimlarni ta'lim muassasasida o'rgatish bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarni ta'lim oluvchining ish joyida birgalikda shakllantirish imkonini beradi. Ushbu tizim yakunida ta'lim oluvchilar davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tadilar.

Ikkinchidan, mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish sohasida kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu yo'nalishdagi o'zgarishlar ichki ishlar organlarida kadrlar salohiyatini oshirishga xizmat qiladi va ta'lim jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirishni ko'zda tutadi.

Mazkur qonun kadrlarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonida huquqiy asosni mustahkamlaydi va ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil qilishga yo'naltirilgan.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev 2021-yil 30-noyabr kunidagi 223-sonli qaroriga ko'ra, profilaktika inspektorlarini tayyorlashda bir qator imtiyozlar ajratilgan bo'lib, joriy yilda 100 nafar, keyingi yildan boshlab har yili 200 nafar profilaktika inspektori uchun fuqarolik oliygohlarida sirtqi shaklda yuridik ta'limni olish imkoniyati yaratish belgilangan edi[4].

Qarorga ko'ra, 2022-2023 o'quv yilidan ichki ishlar organlarida 3 yildan ortiq ish stajiga ega bo'lgan, kasbiga fidoyi, tashabbuskor profilaktika inspektorlari Jamoat xavfsizligi universiteti hamda Toshkent davlat yuridik universitetiga kirish imtihonlarisiz sirtqi ta'lim shakliga o'qishga qabul qilinishi belgilangan. Joriy 2022-yil 1-maygacha 100 nafar profilaktika katta inspektorlariga tavsiyanoma berilishi nazarda tutilgan.

2023-yil 20-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarini xalq bilan yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirilgan professional va samarali tizimga aylantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-10-sonli qarori qabul qilindi. Shuningdek, 2023-yil 18-avgust kuni Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida xorijiy davlatlarning ichki ishlar organlari (politsiya) uchun kadrlar tayyorlash, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish haqida PQ-282-sonli qaror tasdiqlandi. Ushbu qarorlar ichki ishlar tizimining xalqchil va zamonaviy talablarga javob beruvchi professional darajasini oshirishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish o'rinliki, O'zbekistonda ichki ishlar organlarida amalga oshirilayotgan islohotlar o'z ma'no mazmuniga ko'ra o'zbek xalqining tinch-totuvlikda yashashida muhim ahamiyatga egadir. Shu o'rinda ta'lim sohasidagi islohotlar bugungi kunda o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohadagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5005-сон фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.04.2022 й., 06/22/101/0288-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5005-сон фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.04.2022 й., 06/22/101/0288-сон

3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органлари ходимларига йўлланган байрам табриги (25.10.2022 й.) // Манба: <https://president.uz/uz/lists/view/3913>

4. <https://bviib.uz/oz/news/ichki-ishlar-organlari-tizimida-professional-kadrlar-tajerlanmoda>

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 18 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasida xorijiy davlatlar ichki ishlar organlari (politsiya) kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PQ-282-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.08.2023 y., 07/23/282/0631-son.

MAFKURAVIY JARAYONLARNI TIZIMLASHTIRISHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI

H.J.Yoqubov, tayanch doktorant, O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning institutsional asoslarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Jamiyatda mafkuraviy jarayonlar ijtimoiy tartibni mustahkamlash, g'oyaviy birlashuvni ta'minlash va barqarorlikni qo'llab-quvvatlash uchun muhim ahamiyatga ega. Maqolada mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirish zarurati, ularning davlat institutlari, fuqarolik jamiyati, qonunchilik bazasi, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshirilishi tahlil qilinadi. Muallif mafkuraviy jarayonlarni samarali boshqarish va rivojlantirish uchun bu tizimli yondashuvlarning dolzarbligini ta'kidlaydi. Ushbu ish mafkura sohasida nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borayotgan olimlar hamda siyosiy va ijtimoiy faoliyat vakillari uchun foydali ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Mafkura, mafkuraviy jarayonlar, tizimlashtirish, institutsional asoslar, davlat institutlari, fuqarolik jamiyati, qonunchilik bazasi, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, ma'naviy taraqqiyot, ijtimoiy birdamlik, g'oyaviy birlashuv, barqarorlik, mafkuraviy boshqaruv, ijtimoiy qadriyatlar, madaniyat va ma'rifat, axborot texnologiyalari, Strategik rivojlanish, mafkuraviy siyosat, jamoat tashkilotlari.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию институциональных основ систематизации идеологических процессов. Идеологические процессы играют важную роль в укреплении социального порядка, обеспечении идейного единства и поддержании стабильности в обществе. В статье рассматривается необходимость систематизации идеологических процессов, их реализация через государственные институты, гражданское общество, законодательную базу, систему образования и средства массовой информации. Автор подчеркивает актуальность этого системного подхода для эффективного управления и развития идеологических процессов. Работа представляет интерес для ученых, занимающихся теоретическими и прикладными исследованиями в области идеологии, а также для представителей политической и социальной деятельности.

Ключевые слова: Идеология, идеологические процессы, систематизация, институциональные основы, государственные институты, гражданское общество, законодательная база, система образования, средства массовой информации, духовное развитие, социальная сплоченность, идейное единство, стабильность, идеологическое управление, социальные ценности, культура и просвещение, информационные технологии, стратегическое развитие, идеологическая политика, общественные организации.

Abstract. This article is devoted to the study of the institutional foundations for systematizing ideological processes. Ideological processes play a crucial role in strengthening social order, ensuring ideological unity, and supporting stability in society. The article examines the necessity of systematizing ideological processes and their implementation through state institutions, civil society, legislative frameworks, the education system, and mass media. The author emphasizes the relevance of this systematic approach for the effective management and development of ideological processes. This work serves as a valuable resource for researchers conducting theoretical and practical studies in the field of ideology, as well as for professionals engaged in political and social activities.

Key words: Ideology, ideological processes, systematization, institutional foundations, state institutions, civil society, legislative framework, education system, mass media, spiritual development, social cohesion, ideological unity, stability, ideological management, social values, culture and enlightenment, information technologies, strategic development, ideological policy, public organizations.

Kirish. Har bir jamiyat o'z taraqqiyot yo'lida mafkuraviy jarayonlarga tayangan holda ijtimoiy tartibni mustahkamlaydi, ma'naviy taraqqiyot va barqarorlikni ta'minlaydi. Mafkura jamiyatning asosiy g'oyaviy poydevori bo'lib, unda insonlarning qadriyatlari, dunyoqarashi va manfaatlari mujassamlangan. Shu bois, mafkuraviy jarayonlarni tizimli va izchil boshqarish har qanday

davlatning strategik maqsadlariga erishishda muhim omil hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida axborot oqimlarining tezkorligi va turli mafkuraviy ta'sirlarning kuchayishi jamiyatning ichki birligini ta'minlash va ijtimoiy qadriyatlarni mustahkamlash zaruratini oshirmoqda. Ushbu sharoitda mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirish va ularni amalga oshirishda davlat institutlari, fuqarolik jamiyati, qonunchilik bazasi, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning institutsional asoslari jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, taraqqiyot va g'oyaviy birlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Davlat institutlari, fuqarolik jamiyati, qonunchilik bazasi, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va axborot texnologiyalari o'rtasidagi hamkorlik mafkuraviy siyosatni samarali amalga oshirishni ta'minlaydi.

Mafkura (arab. – fikrlar majmui. yoki ideologiya) – muayyan ijtimoiy guruh, qatlam, millat, jamiyat, davlatning manfaatlari, orzulari, maqsadlari ifodalangan qarashlar va ularni amalga oshirish tizimi. Unda manfaatlari ifodalanayotgan guruh va qatlamlarning o'tmishi, bugungi kuni va istiqboli o'z ifodasini topadi. Mafkura har qanday jamiyat hayotida zarur. Insoniyat tarixida turli-tuman mafkuralar bo'lgan. Turli xalqlar va ijtimoiy kuchlarning g'oyaviy rahnamolari, mutafakkir va arboblari o'zlarining manfaat va maqsadlaridan kelib chiqib mafkuraviy ta'limot va dasturlar ishlab chiqqanlar. Har qanday Mafkuraviy jamiyatda yangi paydo bo'lgan ijtimoiysiyosiy kuchlarning talab-ehtiyojlari, maqsadlarini ifoda etuvchi yangi g'oyaviy tizim si-fatida vujudga keladi va, asosan, quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'yadi: muayyan g'oyani odamlarning ongiga va ruhiyatiga singdirish; aholining turli guruhlarini birlashtirish; ko'zlangan maqsad va niyatlarga erishish uchun odamlarni safarbar etish; ularni ma'naviyruhiy rag'batlantirish; aholini, ayniqsa, yosh avlodni g'oyaviy tarbiyalash va mafkuraviy immunitetni shakllantirish; boshqa mafkuraviy va g'oyaviy ta'sirlardan himoya qilish va shahrik. Mafkura muayyan falsafiy, diniy ta'limotlar asosida yaratiladi, ma'lum ilmiy qarashlar, axloqiy tamoyillarga tayanadi. Mafkura o'z mohiyati va ta'sir kuchiga ko'ra, jamiyatni birlashtirishi yoki uni bir-biriga qarama-qarshi taraflarga bo'lib yuborishi, davlatning jahondagi obro' va mavqeini oshirishi yoki tushirishi, xalqlarni yuksaklikka ko'tarishi yoki tanazzulga duchor etishi mumkin. Yuksak maqsadlar, bunyodkor g'oyalarga asoslangan mafkura ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga turtki bo'ladi, ma'naviyatni yuksaltiradi, insonlarni ulug'vor ishlarga safarbar etadi. Ozodlik, erkinlik, mustaqillik, tinchlik, hamkorlik g'oyalari asosida shakllangan, ezgu maqsadlarga xizmat qiladigan mafkura bunyodkorlik xususiyatiga ega bo'ladi. Hukmronlik, mustabidlik, tajovuzkor, bosqinchilik, ekstremistik, aqidaparastlik g'oyalari asosida shakllangan, millat va xalqlarni asoratga soladigan mafkura vayronkorlik xususiyatiga egadir. Mafkuraning diniy, dunyoviy, milliy, siyosiy va boshqa ko'rinishlari bor. Aksariyat rivojlangan mamlakatlar xalqdari erkinlik, adolat, qonun, inson huquqlari, millatlararo hamjihatlik, diniy bag'rikenglik kabi g'oyalarga asoslangan mafkuraga tayanmoqda. Mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning institutsional asoslari jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, taraqqiyot va g'oyaviy birlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Davlat institutlari, fuqarolik jamiyati, qonunchilik bazasi, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va axborot texnologiyalari o'rtasidagi hamkorlik mafkuraviy siyosatni samarali amalga oshirishni ta'minlaydi. Davlat o'zining siyosatni shakllantirish, nazorat qilish va monitoring qilish orqali mafkuraviy jarayonlarni boshqarishda markaziy o'rin tutadi. Fuqarolik jamiyati va jamoat tashkilotlari esa ijtimoiy qadriyatlarni targ'ib qilish, jamiyatni birlashtirish va mafkuraviy g'oyalarni kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. Qonunchilik bazasi esa mafkuraviy siyosatning huquqiy asoslarini yaratadi va jarayonlarni samarali nazorat qilish imkoniyatini beradi. Ta'lim tizimi yoshlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalash va intellektual rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Ommaviy axborot vositalari va axborot texnologiyalari esa axborotning tez tarqalishini ta'minlab, yangi g'oyalar va mafkuraviy yo'nalishlarning jamiyatga yetkazilishiga yordam beradi. Bunday tizimlashtirilgan yondashuv jamiyatda ijtimoiy qadriyatlarni saqlash, g'oyaviy birlikni ta'minlash va uzoq muddatli barqarorlikni yaratishda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi.

Mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning institutsional asoslari zamonaviy jamiyatda barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonlar ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tizimlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni tizimlashtirishning samarali mexanizmlari jamiyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning institutsional asoslari jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, jamiyatning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini mustahkamlash va uzoq muddatli rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Mafkuraviy jarayonlarning samarali boshqarilishi jamiyatni ijtimoiy jihatdan birdam va barqaror holatga keltiradi, g'oyaviy birlikni mustahkamlaydi va jamiyatni ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

1. Davlat institutlarining roli

Mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning markaziy elementi sifatida davlat institutlari turadi. Davlat, birinchi navbatda, mafkuraviy siyosatni shakllantirishda va uning amalga oshirilishini boshqarishda faoliyat yuritadi. Buning uchun davlat:

Mafkuraviy siyosatni ishlab chiqadi: U ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar va jamiyatning strategik maqsadlariga muvofiq mafkuraviy siyosatni yaratadi. Bu siyosat davlatning umumiy rivojlanish strategiyasi bilan uyg'unlashtirilgan bo'lishi kerak. Mafkuraviy nazorat va monitoring: Mafkuraviy jarayonlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi va natijalarining ijtimoiy ahamiyatini kuzatish davlatning nazoratini ta'minlaydi. Davlat o'zining institutsional mexanizmlari orqali mafkuraviy jarayonlarni doimiy ravishda takomillashtirishi mumkin.

2. Fuqarolik jamiyati va jamoat tashkilotlari Fuqarolik jamiyati mafkuraviy jarayonlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Jamoat tashkilotlari va nodavlat sektor mafkuraviy siyosatni jamoatchilikka etkazishda va amalga oshirishda faol ishtirok etadi. Bu tashkilotlar:

Tarbiyaviy va ma'naviy ishlar: Fuqarolik jamiyati yosh avlodni tarbiyalash, ularga ma'naviy qadriyatlarni o'rgatish va jamiyatda ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashda faoliyat yuritadi. Ular, shuningdek, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyatni targ'ib qilishda ham muhim rol o'ynaydi. Jamiyatni birlashtirish: Jamoat tashkilotlari jamiyatdagi ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va jamiyatni mafkuraviy g'oyalar asosida birlashtirishda katta hissa qo'shadi. Tashkilotlar, shuningdek, turli g'oyaviy pozitsiyalarda bo'lgan shaxslar o'rtasida tinchlik va kelishuvni saqlashga yordam beradi.

3. Qonunchilik bazasi. Qonunchilik bazasi mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishda kuchli huquqiy asos yaratadi. Qonunlar va me'yoriy hujjatlar mafkuraviy siyosatni amalda qo'llashni va nazorat qilishni osonlashtiradi. Bu hujjatlar, asosan:

Huquqiy asos yaratish: Mafkuraviy siyosatni amalga oshirish uchun zarur huquqiy baza tashkil etiladi. Masalan, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga oid qonunlar, axborot erkinligini ta'minlash va ma'rifatni rivojlantirishga qaratilgan normativ hujjatlar. Nazorat va baholash: Qonunchilik jarayonlarni samarali nazorat qilish va baholashni o'z ichiga oladi. Bu esa mafkuraviy jarayonlarning ijtimoiy to'g'riligini, aholining qabul qilgan qarorlarini va umumiy barqarorlikni ta'minlashda yordam beradi.

4. Ta'lim tizimi. Ta'lim tizimi jamiyatdagi mafkuraviy jarayonlarni shakllantirishda eng muhim institutlardan biri hisoblanadi. Ta'lim orqali yoshlar ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan tanishadi va ularni hayotga tatbiq etadilar. Ta'lim tizimi:

Yoshlarni mafkuraviy tarbiya qilish: Ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — yoshlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan tarbiyalashdir. O'quv dasturlari va o'quv materiallarida mafkuraviy yo'nalishlar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lim berish zarur.

Intellektual rivojlanish: Ta'lim jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi, bu orqali jamiyatni mafkuraviy jihatdan mustahkamlash va intellektual rivojlanish uchun asos yaratadi.

5. Ommaviy axborot vositalari. Ommaviy axborot vositalari mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishda katta ahamiyatga ega. Ular: Axborot va targ'ibot: Ommaviy axborot vositalari yangi mafkuraviy g'oyalar, qadriyatlar va ijtimoiy masalalar bo'yicha jamoatchilikni xabardor qilishda muhim vosita hisoblanadi. Ular jamiyatdagi mafkuraviy g'oyalarni keng ommalashtirish uchun kuchli platforma yaratadi. Axborot erkinligi: OAV orqali mafkuraviy jarayonlarni erkin muhokama qilish va turli fikrlarni taqdim etish imkoniyati yaratiladi. Bu esa jamiyatda ma'naviy erkinlik va ideologik xilma-xillikni ta'minlaydi.

6. Axborot texnologiyalari. Axborot texnologiyalari, ayniqsa internet va ijtimoiy tarmoqlar, mafkuraviy jarayonlarni tez va samarali tizimlashtirishda muhim vositadir. Ular: Internet va raqamli

platformalar: Axborotning tez tarqalishi va mafkuraviy g'oyalarni jamoatchilikka etkazish uchun internet va raqamli platformalar keng qo'llaniladi. Bu texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha qatlamlarga yangi mafkuraviy g'oyalar yetkazilishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar: Ijtimoiy tarmoqlar mafkuraviy jarayonlarning real vaqt rejimida tarqalishini ta'minlaydi. Bu platformalar jamiyatdagi dolzarb mavzularni muhokama qilish, yangi mafkuraviy yo'nalishlarni shakllantirish va yoshlarni jalb qilishda samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa. Mafkuraviy jarayonlarni tizimlashtirishning institutsional asoslari ijtimoiy barqarorlik va barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida xizmat qiladi. Davlat institutlari, fuqarolik jamiyati, qonunchilik bazasi, ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va axborot texnologiyalari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik mafkuraviy siyosatni samarali amalga oshirishga yordam beradi. Tizimlashtirilgan yondashuv jamiyatdagi ma'naviy qadriyatlarni saqlash, g'oyaviy birlikni mustahkamlash va uzoq muddatli barqarorlikni yaratishga imkon beradi. Bunday tizim orqali jamiyat ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy rivojlanishda muvaffaqiyatga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston: taraqqiyot strategiyasi /"O'zbekiston" nashriyoti, Toshkent, 2022 y.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston: demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda./"O'qituvchi" nashriyoti, Toshkent, 2021 y.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 2017 yil sentyabrda Nyu-Yorkda bo'lib o'tgan 72-sessiyasida so'zlagan nutqi
4. Avalova, Gulshod Murodullayevna. Markaziy osiyoda geomafkuraviy jarayonlar rivojlanishining ayrim o'ziga xos xususiyatlari // ORIENSS. 2021. №11. 196-203 bb.
5. G'afurov S.M. Markaziy Osiyo: mintaqaviy tahdidlar, integratsiya, zamonaviy siyosiy jarayonlar [Matn] / S.G'afurov. – Toshkent: «MERIT PRINT», 2023. – 108 b.

UO'K 930

MUSO AL-XORAZMIY QALAMIGA MANSUB "KITOB SURAT UL-ARD" ASARIDA FARG'ONA VODIYSI TARIXIY GEOGRAFIYASIGA OID MA'LUMOTLAR VA ULARNING TAHLILI

S.B.Yuldashev, dots., PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada al-Xorazmiy tomonidan yozilgan "Kitob surat ul-ard" asarida keltirilgan Farg'ona vodiysi haqidagi ma'lumotlar hamda ularning tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: "Kitob surat ul-ard", al-Xorazmiy, Farg'ona vodiysi, Xo'jand, Axsikent, Sirdaryo, Tosh minora, xazarlar, koordinata.

Аннотация. В статье представлена информация о Ферганской долине, представленная в произведении "Китаб Сураат уль-Ард", написанном Аль-Хорезми, а также их анализ.

Ключевые слова: "Китаб Сураат уль-Ард", Аль-Хорезми, Ферганская долина, Худжанд, Аксикент, Сырдарья, каменная башня, хазары, координаты.

Abstract. The article presents information about the Fergana Valley as well as their analysis, as presented in al-Khwarazmi's "Kitab surat ul-ard".

Keywords: "Kitab surat ul-ard", al-Khwarazmi, Fergana Valley, Khojand, Akhsikent, Syrdarya, Stone Tower, Khazars, coordinate.

Ptolemey tomonidan yozilgan "Geografiya" asarining arab tiliga tarjimasi Bag'doddagi "Bayt al-hikma" da faoliyat olib borgan matematik va astronom Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning (taxminan 783 – taxminan 850) "Kitob surat ul ard" asar asosida bizgacha yetib kelgan. Bu kitob Ptolemey asarining qayta ishlangani bo'lib, undan ma'lumotlarni tizimlashtirish va yer yuzasini klimat (aqolim) deb atalmish qismga bo'lish g'oyasi asosida yozilgan Shunga ko'ra, har bir qismdagi ma'lumotlar iqlim bo'yicha tartiblanadi.

Xorazmiy ma'lumotlarini zij – jadvallar ko'rinishida ta'lif etgan. Bu jihatdan, ehtimol, Ptolemey asarida keltirilgan ma'lumotlardagi ba'zi o'zgarish va qo'shimchalarni jadval shaklida aks ettirishga harakat qilingandir. Bu o'zgarish va qo'shimchalar I.Yu.Krachkovskiy va B.A.Rozenfeldning asarlarida qayd etilgan [1-2].

Al-Xorazmiyning "Yer surati kitobi" ("Kitob surat al-ard") deb atalgan asari

I.Yu.Krachkovskiy o'zining arab geograflari haqidagi monografiyasida boshqa nomlar bilan ham ma'lum bo'lganini yozadi [1: 93].

XIX asrga kelibgina "Yer surati kitobi" asari Yevropada faqat o'sha paytda Qohira Xadiv (hozirgi Milliy) kutubxonasi direktori bo'lgan nemis sharqshunosi V.Spitt shu kungacha yetib kelgan yagona qo'lyozmani sotib olganidan so'ng ma'lum bo'ldi. Ushbu risola haqida Qohirada V. Spitt (1879, 1882) tomonidan dastlabki tadqiqotlar nashr etiladi. Qo'lyozmani esa hozirda Strasburgdagi Universitet va Land (hozirgi Region) kutubxonasiga vasiyat qiladi [2: 221].

V.Spitt yozgan al-Xorazmiyning "Yer surati kitobi" haqidagi maqolalaridan so'ng mashhur italyan arabshunosi K.A.Nallino bu asarni o'rganishga kirishadi. K.A.Nallino "Al-Xorazmiy va uning Ptolemey geografiyasiga munosabati" nomli katta maqolasida [3] "Yer surati kitobi"da ko'rsatilgan ko'plab geografik nomlarni Ptolemey asari va zamonaviy nashrlari bilan aniqlagan [3: 458-532].

Xorazmiyning geografiyaga oid asarini E.Honigmann o'zining "Yetti iqlim va muhim shaharlar" kitobida [4], I.Yu.Krachkovskiy "Al-Xorazmiydan Ulug'bekgacha arablar orasida matematik geografiya" maqolalarida va "Arab geografik adabiyoti al-Xorazmiydan Ulug'bekgacha" monografiyasida ham tadqiq etgan [1]. Garchi yevropaliklar "Yer surati kitobi" bilan faqat XIX asrda tanishgan bo'lsa-da, ushbu risolaning Sharqdagi ta'siriga baho berish qiyin. Bu kitob bizga ma'lum bo'lgan birinchi arab geografik asari bo'lib, Yaqin, O'rta Sharq va O'rta Osiyo mamlakatlari geografik bilimlarning rivojlanishiga beqiyos ta'sir ko'rsatdi. Al-Xorazmiyning Strasburg qo'lyozmasi matni G. fon Mzik tomonidan nashr etilgan [5].

P.G.Bulgakov, B.A.Rozenfeld va A.A.Ahmedov tomonidan tayyorlangan "Muhammad al-Xorazmiy" monografiyasida Al-Xorazmiyning geografik asarini al-Beruniy qalamiga mansub "Mas'ud qonunlari"ning geografiya bo'limi, Ptolemeyning "Geografiyasi" va Yaqut Hamaviyning "Mu'jam al-buldon" ma'lumotlari bilan qiyoslangan [2: 122]. Bu monografiya IX asrning birinchi yarmida Bag'dodda ijod qilgan, xorazmlik bo'lgan atoqli matematik, astronom, geograf va tarixchi olim al-Xorazmiyning faoliyati hamda risolalariga bag'ishlangan.

Fanda al-Xorazmiy 12 ta asar muallifi bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. Biz uning barcha asarlarini sanab o'tmaymiz, chunki ular biz tadqiq etadigan masala doirasida emas. Tadqiqotimizda Abu Ja'far Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy tomonidan Ptolemeyning "Geografiya" asari asosida yozilgan "Kitob surat ul ard" asaridan olingan "Yerning shaharlar, tog'lar, dengizlar, orollar va daryolar surati kitobi" inshosini ko'rib chiqamiz. Ptolemey asari va al-Xorazmiy tomonidan qilingan "Yer surati"ning arabcha tarjimalariga kelsak, al-Xorazmiy yunoncha yoki yunon-suryoniycha variantidan foydalanganligi aniq emas. Faqat Xorazmiy asarini yozishda Ptolemey ma'lumotlaridan qayerda foydalanganligini taxmin qilish mumkin. Keyinchalik ko'plab olimlar, al-Xorazmiyning asari Ptolemey asarining tarjimasini taqdim etmaydi, lekin "Geografiya"ning yunon-suriya variantini emas, balki to'g'ridan-to'g'ri yunon tilida tuzilgan xaritani tushuntirish maqsadida tuzilgan, degan xulosaga kelishdi.

Al-Xorazmiy asarida Yer tasvirining boshlanishi, shubhasiz, qadimgi astronomik va geografik adabiyotlardan olingan. Astronomik kuzatishlarga tayangan geograflar uchun Yer shar shaklida ekanligi aniq edi. Al-Xorazmiy bu borada Ptolemeyga ergashadi. Yunon bilimlari ta'siri ostida al-Xorazmiy yerning aholi maskanlarini yettita iqlimga bo'linish nazariyasini qabul qildi – keng meridianlar, mintaqalar, ekvator dan boshlanuvchi va unga parallel ravishda janubdan shimolga yo'nalishda joylashgan hududlar [1: 22].

Al-Xorazmiy uchun yer koinotning markazida ilingan va kosmik efining (النيم) har tomondan bir xil bosimi bilan quvvatlanadigan shardir.

Al-Xorazmiy asarida tasvirlangan geografik ob'ektlarning koordinatalari ko'rsatilgan. Bunday ko'rsatkichlarning mavjudligi IX asrning o'rtalarida musulmon dunyosiga yaxshi ma'lum bo'lgan hududlarning chegaralarini aniqlash imkonini beradi. Bunda biz tadqiq etayotgan Farg'ona mintaqasiga ham tegishli ma'lumotlar bor.

Al-Xorazmiy asarida shaharlar, tog'lar, dengizlar, orollar va daryolar bo'limlariga birlashtirilgan 2402 nuqtaning geografik koordinatalari bo'yicha ko'rsatkichlar mavjud. Shaharlar, tog'lar va daryolar "birinchi iqlim" ning janubida va "yettinchi iqlim" ning shimolida joylashgan hududlar qo'shilishi bilan yettita "iqlim" ga bo'lingan. "Yer surati kitobi" ni 6 ta katta qismga bo'lish

mumkin.

Birinci qismda iqlimga ko'ra yerning aholi yashaydigan qismidagi shaharlar tasvirlangan, ularning geografik koordinatalari ko'rsatilgan. Farg'ona vodiysiga oid ma'lumotlarga kelsak, al-Xorazmiy o'z asarida uni juda yomon aks ettiradi. Lekin undan keying arab geografik adabiyoti Farg'ona haqidagi ma'lumolarni aynan uning asaridan oladi.

Bizni qiziqtirgan mintaqa uchun al-Xorazmiy Farg'ona shaharlarining uzunlik va kenglik bo'yicha koordinatalarini keltiradi, bular: Tosh minora (Buruj al-Hajar) – $101^{\circ} 55/41^{\circ} 5'$, Xo'jand – $92^{\circ} 30/37^{\circ} 10'$, Axsiket – $96^{\circ} 30/36^{\circ} 40'$. Shuni ta'kidlash kerakki, bu ma'lumotlar Farg'ona vodiysi shaharlarining arab geografiyasida birinchi tavsifi hisoblanadi [2: 199].

Ba'zi shaharlarning koordinatalari al-Xorazmiy tomonidan qanchalik aniq berilganligini aniqlash maqsadida bo'lib, ular al-Xorazmiy tomonidan ko'rsatilgan: Xo'jand (Leninobod, hozirgi Xo'jand) – $69^{\circ} 6/40^{\circ} 27'$, Axsiket (Farg'ona) — $71^{\circ} 77/40^{\circ} 11'$ [6].

1-jadval

T/r.	Shahar	Al-Xorazmiyning koordinatalari	WAD bo'yicha uzunlik/kenglik , 1998)	Farqi (uzunlik/kenglik)
1	Xo'jand	$92^{\circ} 30/37^{\circ} 10'$	$69^{\circ} 6/40^{\circ} 27'$	$+23^{\circ}+24/-3^{\circ}-17'$
2	Axsiket (Farg'ona)	$96^{\circ} 30/36^{\circ} 40'$	$71^{\circ} 77/40^{\circ} 11'$	$+25^{\circ}-27/-4^{\circ}+29'$

Bu 1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, al-Xorazmiy uzunlik bo'yicha biz o'rgangan hudud uchun noto'g'ri koordinatalar ko'rsatgan. Kenglikdagi og'ishlar ahamiyatsiz, bu bizga koordinatalar yerdagi haqiqiy masofalarga yaqin ko'rsatilganligini aytishga imkon beradi.

Al-Xorazmiy O'rta Osiyoning bizni qiziqtirgan yirik daryo – Sirdaryoni tasvirlab bergan. Yerdagi koordinatalarni hisoblashning ma'lum bir usuli mavjud bo'lganligi sababli shahar va tog'larning koordinatalarini aniqlashda qiyinchiliklar sezilmasmaydi. Lekin al-Xorazmiyning Sirdaryo manbasining koordinatalarini qanday aniqlaganligi bilan bog'liq vaziyat boshqacha. Sababi Sirdaryo (Norin daryosi) manbasiga alohida koordinatalarni o'lchash uchun yetib yetib borganligi aniq emas. Al-Xorazmiy Sirdaryoning (nahr tavil) batafsil koordinatalarini keltiradi. Al-Xorazmiy daryoning boshlanish koordinatalarini – $44^{\circ} 5'$ uzunlik, $97^{\circ} 20'$ kenglik, yerdagi koordinatalarini esa – $41^{\circ} 84' / 77^{\circ} 60'$ [6], uning oqimi koordinatalarini $46^{\circ} 5'$ uzunlik va $117^{\circ} 0'$ kenglik, shuningdek, mos ravishda $50^{\circ} 30'$ va $107'$ bilan daryo xazarlar shahri (nomsiz) yaqinidan o'tadi va uning qo'shilishi koordinatalari $41^{\circ} 30'$ uzunlik va $90^{\circ} 5'$ kenglikda, mos ravishda, yer yuzida – $46^{\circ} 11/60^{\circ} 77'$ kabi raqamlarda yoziladi. Bu daryo havzasi tavsifining to'liq tarjimasi "Muhammad al-Xorazmiy" asarida keltirilgan [2: 207].

Sirdaryoning manbayi haqidagi ma'lumotlarda aniqlik yetishmaydi. Al-Xorazmiy Sirdaryo manbasining koordinatalarini qanchalik to'g'ri bergani haqida savol tug'iladi. Tosh minora (Buruj al-Hajara) va Sirdaryo manbasi o'rtasidagi gradus va daqiqalar farqi al-Xorazmiyga ko'ra uzunlik bo'yicha $3^{\circ} 0'$, kenglikda $4^{\circ} 35'$.

Xaritaga ko'ra Tosh minora (Toshkent) koordinatalari yer yuzasida – $41^{\circ} 35' / 69^{\circ} 26'$ va Sirdaryo (Norin daryosi) manbasi – $41^{\circ} 84/77^{\circ} 60'$ belgilangan [6]. Parallellar yoylari va meridianlarning km uzunliklari jadvalida 68,6 uzunlikda yoyning bir gradusdagi uzunligi mos ravishda 84,1 km, bir daqiqada 1,4 km. [7]. Bu ikki nuqta orasidagi uzunlik koordinatalaridagi daqiqalardagi farq 49' ni tashkil etadi, bu taxminan 41 km. Meridian bo'ylab bir gradusda 69 va 77 kenglikdagi yoyning uzunligi taxminan 111,55 km ni tashkil qiladi, bu ikki nuqta orasidagi daraja va daqiqalar farqi mos ravishda $8^{\circ} 34'$ ni tashkil qiladi, bu taxminan 953,7 km ni tashkil qiladi va bu hozirgi aniq o'lchovlarga, ya'ni, Toshkentdan Norin daryosi manbaigacha bo'lgan hududdagi haqiqiy masofa mos kelmaydi. Xaritaga ko'ra, Toshkent bilan Sirdaryoning manbai o'rtasida taxminan 780 km. Al-Xorazmiy ma'lumotlari bilan zamonaviy xarita o'rtasidagi uzunlik va kenglik bo'yicha farq katta bo'lib, bu Sirdaryo manbasining koordinatalari muallif tomonidan noto'g'ri ko'rsatilgan, degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Ehtimol, al-Xorazmiy yanglishib boshqa, masalan, Olabuqa, Kichik Norin, Otboshi daryolar Sirdaryo manbalarining koordinatalarini sifatida ko'rsatgandir. Chunki yuqoridagi daryolarni ham Sirdaryoning manbai sifatida qabul qilish mumkin, ammo ular ham haqiqiy, hatto taxminan koordinatalarga mos kelmaydi.

Xulosa qilib, al-Xorazmiy asarida keltirilgan Farg'ona vodiysi shaharlari va hududlari koordinatalariga aniqlikning yetishmasligining sababi sifatida, geografiya fani hali musulmon sharqida shakllanish bosqichida ekanligini, bu asar esa ushbu bosqichda yaratilgan asarlarning dastlabkisi ekanlini aytishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Крачковский И.Ю. Арабская географическая литература. Избранные сочинения. М. - Л, т. IV. 1957.– С. 94.
2. Булгаков П.Г., Розенфельд Б.А., Ахмедов А.А. Мухаммед ал-Хорезми. Москва. 1983. – С. 200-201.
3. Nallino C. A. Al-Khuwarizmi e il suo rifacimento della Geografia di Tolomeo.- Mem. R. Acad. Lincei. Cl. Sci. Morali. Storiche e filolog. Ser. 5, vol. 2, pt 1 // Repr.: Raccolta di scritti editi. 1944. Roma, vol. 5. 1895. – P. 458-532.
4. Honigsmann E. Die sieben Klimata und die poleis episemioi. Heidelberg. 1929.
5. Das Kitab Surat al-ard des Abu Ga'far Muhammad ibn Musa alHuwarizmi/Hrsg. nach handschriftlichen Unikum der Bibliothek de L' Universite et Regionale in Strassburg (Cod. 4247) Hans von Mzik. Leipzig, 1926.
6. World atlas Deluxe. Rand McNally. New Millenium. Серийный номер NM 9812 RMIH 901. Copyright © 1998 Rand & Co.
7. Географический атлас, четвертое издание. – М., 1985. – С. 18.

UO'K 94(575.1)

O'ZBEKISTONDA MUZEYSHUNOSLIKNING RIVOJLANISHI (1991-2021 YILLAR)

N.A.Yusupova, PhD, Qozon federal universiteti Jizzax filiali, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonning mustaqillik yillarida muzeyshunoslik sohasida erishilgan yutuqlar va bu davrda amalga oshirilgan islohotlar yoritilgan. Xususan, milliy madaniy merosni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan yangi muzeylarning ochilishi, mavjud muzeylarning modernizatsiyasi, xalqaro hamkorlikning kengayishi va texnologik yangilanishlar tahlil qilingan. Shuningdek, sohada yuzaga kelgan muammolar va istiqbollar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, mustaqillik, muzeyshunoslik, madaniy meros, milliy o'zlik, xalqaro hamkorlik, modernizatsiya, texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматриваются достижения Узбекистана в области музееведения в годы независимости и реформы, проведенные в этот период. Особое внимание уделено созданию новых музеев, направленных на сохранение и развитие национального культурного наследия, модернизации существующих музеев, расширению международного сотрудничества и внедрению современных технологий. Также анализируются проблемы и перспективы развития данной отрасли.

Ключевые слова: Узбекистан, независимость, музееведение, культурное наследие, национальная идентичность, международное сотрудничество, модернизация, технологии.

Abstract. This article explores Uzbekistan's achievements in the field of museology during its years of independence and the reforms implemented in this period. It focuses on the establishment of new museums aimed at preserving and developing national cultural heritage, the modernization of existing museums, the expansion of international cooperation, and the introduction of modern technologies. The paper also discusses challenges and prospects for the development of this field.

Keywords: Uzbekistan, independence, museology, cultural heritage, national identity, international cooperation, modernization, technologies.

Muzeylar har bir davlatning tarixiy, madaniy va ilmiy merosini saqlash va avlodlarga yetkazishning muhim maskanlari hisoblanadi. O'zbekistonning mustaqillik yillarida bu sohada erishgan yutuqlari milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni asrab-avaylash hamda uni butun dunyoga targ'ib qilishga xizmat qilmoqda. Muzeylar nafaqat tarix va san'at namunalarini namoyish etish maskani, balki yosh avlodni tarbiyalashda, ilmiy tadqiqotlar olib borishda va milliy o'zlikni shakllantirishda alohida o'rin tutadi.

1991-yilda mustaqillikni qo'lga kiritgach, O'zbekiston o'z madaniy merosiga nisbatan yangicha yondashuvni ishlab chiqdi. Muzeyshunoslik sohasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, yangi muzeylarning

tashkil etilishi, mavjud muzeylarning modernizatsiya qilinishi, xalqaro hamkorlikning kengayishi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi ushbu sohaning rivojlanishida asosiy omillardan bo'ldi.

Mazkur maqolada O'zbekistonda 1991-2021 yillar oralig'ida muzeyshunoslikning rivojlanishi bosqichlari, erishilgan yutuqlar, mavjud muammolar va istiqbollar ko'rib chiqiladi. Shu orqali mustaqillik yillaridagi O'zbekistonning madaniy merosni asrash va xalqaro maydonda targ'ib qilishdagi sa'y-harakatlari tahlil qilinadi.

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi (1991-yil) milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va madaniy merosni asrash borasida yangi davrni boshlab berdi. Ushbu davrda muzeyshunoslik sohasi milliy ma'naviyat va tarixni targ'ib qilishning muhim vositasiga aylandi. Davlat siyosatida madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilandi.

Muzeylar faoliyatining qayta tashkil etilishi

Mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakatda faoliyat yuritayotgan muzeylar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlandi. O'sha davrda asosiy e'tibor quyidagi yo'nalishlarga qaratildi:

- Muzeylarning milliy mazmunini oshirish: Sobiq Ittifoq davrida ko'plab muzeylar xalqaro yoki mintaqaviy ahamiyatga ega bo'lgan mavzularni qamrab olgan bo'lsa, mustaqillikdan so'ng ular O'zbekistonning milliy tarixini va madaniy boyliklarini aks ettirishga qaratildi.

- Moddiy-texnik bazani mustahkamlash: Dastlabki yillarda ko'plab muzeylar yetarli moddiy resurslardan mahrum edi. Shu sababli, davlat tomonidan ular faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida maxsus dasturlar ishlab chiqildi.

- Kadrlar tayyorlash: Muzeylarda ishlash uchun yuqori malakali mutaxassislar yetishmasligi sababli, ushbu sohada kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirishga alohida e'tibor berildi.

Yangi muzeylarning tashkil etilishi

Mustaqillikning dastlabki yillarida tarixiy voqealar va shaxslarni yodga olishga qaratilgan bir qator yangi muzeylar ochildi. Jumladan:

- Amir Temur muzeyi (1996): Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlab Toshkentda tashkil etilgan ushbu muzey mustaqillik davri muzeyshunoslikning eng yirik yutuqlaridan biri bo'ldi. Muzey milliy o'zlikni anglash va yosh avlodni tarixiy ongini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etdi.

- O'zbekiston davlat san'at muzeyi filiallari: Mustaqillikning ilk yillarida Qoraqalpog'iston Respublikasida I.V. Savitskiy nomidagi Nukus muzeyi xalqaro ahamiyatga ega madaniyat maskaniga aylana boshladi.

Muzeyshunoslikning milliy yo'nalishi

Mustaqillikning dastlabki yillarida muzeylarning faoliyatini milliy yo'nalishda qayta tashkil etish jarayoni boshlandi. Bu jarayonda:

- O'zbekiston tarixi va madaniyatiga oid eksponatlarni yig'ish va saqlashga e'tibor qaratildi.
- Milliy qahramonlar, tarixiy shaxslar va milliy o'zlikni tiklashga doir ko'rgazmalar tashkil etildi.

- Sovet davrida ahamiyat berilmagan, ba'zan esa cheklangan mavzularda yangi ekspozitsiyalar yaratildi.

Xalqaro hamkorlikning boshlanishi

1991-yildan boshlab O'zbekiston dunyo hamjamiyati bilan faol aloqalarni yo'lga qo'ygan bir paytda, muzeyshunoslik sohasi ham xalqaro maydonga chiqdi. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik doirasida ko'plab loyihalar amalga oshirildi. Bu jarayonda xorijiy ekspertlar va investitsiyalar yordamida ayrim tarixiy obidalar va eksponatlar restavratsiya qilindi.

Mustaqillikning dastlabki yillari muzeyshunoslikni rivojlantirish uchun muhim asos yaratdi. Muzeylar milliy o'zlikni anglash, tarixni tiklash va madaniyatni saqlashning asosiy maskanlari sifatida qayta tashkil etildi. Davlatning ushbu sohada ko'rsatgan e'tibori mustaqillik yillaridagi asosiy yutuqlardan biri bo'lib, keyingi davrlarda muzeylar faoliyatining yanada rivojlanishiga zamin yaratdi.

Yangi muzeylarning ochilishi

1991-2021 yillarda O'zbekistonda yangi muzeylar tashkil etildi. Jumladan:

• Temuriylar tarixi davlat muzeyi (1996): Amir Temur va Temuriylar davri tarixini o'rganish uchun maxsus muzey tashkil etildi.

• Davlat san'at muzeyi filiallari: Qoraqalpog'istondagi I.V. Savitskiy nomidagi Nukus muzeyi xalqaro e'tiborni tortuvchi markazga aylandi.

• Milliy arxeologik va tarixiy obidalar muzeylari: Xiva, Buxoro va Samarqand shaharlarida ko'plab yangi filiallar ochildi.

Texnologik yangilanishlar va modernizatsiya

Muzeylarda texnologik yangilanishlarga katta e'tibor qaratildi. 2000-yillarning boshidan boshlab, muzeylarda multimedia texnologiyalar joriy qilina boshlandi. Bu muzey eksponatlarini taqdim etishning yangi shakllarini ishlab chiqishga imkon berdi. 2010-yillardan boshlab, raqamli texnologiyalar yordamida eksponatlarning elektron kataloglari tuzildi. Masalan:

• O'zbekiston Davlat san'at muzeyida onlayn ko'rgazmalar joriy etildi.

• Samarqandda joylashgan Afrosiyob muzeyi zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlandi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston muzeyshunoslik sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratdi. Bu jarayonda O'zbekistonning muzeylari xalqaro forum va ko'rgazmalarda faol ishtirok etdi. Nukusdagi Savitskiy muzeyi UNESCO bilan hamkorlik qilib, "Cho'l Luvri" sifatida mashhur bo'ldi.

Shuningdek, xorijiy davlatlar bilan o'tkazilgan qo'shma loyihalar doirasida ko'plab tarixiy eksponatlar ta'mirlandi va xalqaro ilmiy izlanishlar olib borildi.

Muзейshunoslikning rivojlanishi uchun kadrlar tayyorlash masalasi muhim ahamiyat kasb etdi. Mustaqillik yillarida Toshkent Davlat Madaniyat va San'at Instituti, Toshkent davlat Sharqshunoslik Universiteti kabi oliy o'quv yurtlarida muzeyshunoslik bo'yicha maxsus yo'nalishlar ochildi. Bu soha mutaxassislarini tayyorlashda sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi.

Muзейshunoslik sohasida erishilgan yutuqlar bilan birga qator muammolar ham mavjud. Jumladan:

• Ba'zi muzeylar moddiy-texnik bazasining yetarli darajada rivojlanmagani.

• Eksponatlarning saqlanishi uchun zarur sharoitlarning yetishmasligi.

• Kadrlar malakasini oshirishga bo'lgan ehtiyoj.

Shu bilan birga, 2021-yildan keyin O'zbekistonda muzeyshunoslikni rivojlantirishning strategik rejalarini amalga oshirish ko'zda tutilmoqda. Milliy va mintaqaviy muzeylarni modernizatsiya qilish, ularda raqamlashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish bu sohaning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Xulosa. 1991-2021 yillar davomida O'zbekistonda muzeyshunoslik sohasi milliy madaniyatni asrash va rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab muzeylar faoliyatini milliy yo'nalishda qayta tashkil etish, yangi muzeylar ochish, mavjudlarini modernizatsiya qilish hamda texnologik yangilanishlarga e'tibor qaratildi.

Milliy va tarixiy qahramonlar merosini o'rganish va ommalashtirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali O'zbekistonning madaniy qiyofasini dunyo miqyosida tanitishga erishildi. Shuningdek, sohada kadrlar tayyorlash, muzey eksponatlarini saqlash va raqamlashtirish kabi yo'nalishlarda sezilarli yutuqlar qayd etildi.

Biroq, muzeyshunoslik rivojida moddiy-texnik bazani mustahkamlash, kadrlar malakasini oshirish va ayrim muzeylarda zamonaviy sharoitlarni yaratish kabi muammolar mavjudligini tan olish kerak. Shu bilan birga, davlat va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari ushbu muammolarni bartaraf etish hamda sohani yangi bosqichga olib chiqishga imkon beradi.

O'zbekistonning muzeyshunoslik sohasida erishgan yutuqlari milliy o'zlikni anglashni rivojlantirishda, yosh avlodni tarixiy ongli va ma'naviy yetuk shaxslar sifatida tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Kelgusida raqamlashtirish, xalqaro aloqalarni kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali muzeyshunoslikni yanada rivojlantirish istiqbollari ochilmoqda. Bu jarayon mamlakatning madaniy merosini asrab-avaylashda va uni kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2017). "Madaniy merosni asrash, muzeylar faoliyatini yanada rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risida". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining matbuot

xizmati.

2. Shirinova, D. (2019). *O'zbekistonda madaniy merosni asrashning dolzarb masalalari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi NMIU.

3. Sayfiddinov, U. (2020). *Mustaqillik yillarida O'zbekiston muzeylarining rivojlanishi*. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.

4. UNESCO. (2015). *Cultural heritage preservation in Uzbekistan*. Paris: UNESCO Publishing.

UO'K 327

MILLATLARARO MUNOSABATLAR VA DA'VAT SIYOSATI

S.Yusupova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola millatlararo munosabatlar va davlat siyosati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qiladi. Millatlararo munosabatlar bugungi dunyoda davlat siyosatining muhim qismini tashkil etadi va ularning boshqarilishi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikka ta'sir qiladi. Davlat siyosatining millatlararo aloqalarga bo'lgan yondashuvi jamiyatning ichki va tashqi rivojlanishini belgilaydi. Millatlararo munosabatlarni boshqarishda davlatlar diplomatik aloqalar, etnik va diniy guruhlar o'rtasidagi tenglik va adolatni ta'minlash, shuningdek, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada millatlararo munosabatlarning to'g'ri boshqarilishi jamiyatdagi tinchlikni saqlash, madaniy almashinuvni rag'batlantirish va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda qanday ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan. Globalizatsiya jarayonlari, migratsiya va madaniy farqlar millatlararo munosabatlar uchun yangi imkoniyatlar va xavflar yaratmoqda, shuning uchun davlat siyosatining millatlararo aloqalarni boshqarishdagi roli hayotiy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: millatlararo munosabatlar, davlat siyosati, diplomatiya, xalqaro hamkorlik, etnik guruhlar, madaniy farqlar, ijtimoiy barqarorlik, globalizatsiya, xalqaro tashkilotlar, milliy manfaatlar, tinchlik, xavfsizlik, inson huquqlari, jamiyat rivojlanishi, ko'p madaniyatli jamiyat.

Аннотация. В данной статье анализируется взаимосвязь межнациональных отношений и государственной политики. Межнациональные отношения являются важной частью государственной политики в современном мире, а их регулирование влияет на социальную, экономическую и политическую стабильность. Подход государственной политики к международным отношениям определяет внутреннее и внешнее развитие общества. В управлении международными отношениями государства играют важную роль в дипломатических отношениях, обеспечивая равенство и справедливость между этническими и религиозными группами, а также развивая сотрудничество с международными организациями. В статье показано, какое значение имеет правильное управление межнациональными отношениями для поддержания мира в обществе, содействия культурному обмену и обеспечения экономического развития. Процессы глобализации, миграция и культурные различия создают новые возможности и риски для межэтнических отношений, поэтому роль государственной политики в управлении межэтническими отношениями жизненно важна.

Ключевые слова: международные отношения, государственная политика, дипломатия, международное сотрудничество, этнические группы, культурные различия, социальная стабильность, глобализация, международные организации, национальные интересы, мир, безопасность, права человека, развитие сообщества, мультикультурное общество.

Abstract. This article analyzes the relationship between interethnic relations and public policy. Interethnic relations are an important part of public policy in today's world, and their management affects social, economic, and political stability. The approach of state policy to international relations determines the internal and external development of society. In the management of international relations, states play an important role in diplomatic relations, ensuring equality and justice between ethnic and religious groups, as well as developing cooperation with international organizations. The article shows how the proper management of interethnic relations is important in maintaining peace in society, promoting cultural exchange, and ensuring economic development. Globalization

processes, migration and cultural differences are creating new opportunities and risks for inter-ethnic relations, so the role of public policy in managing inter-ethnic relations is vital.

Key words: *international relations, state policy, diplomacy, international cooperation, ethnic groups, cultural differences, social stability, globalization, international organizations, national interests, peace, security, human rights, community development, multicultural society.*

Millatlararo munosabatlar va davlat siyosati mavzusi keng va murakkab bo'lib, u nafaqat xalqaro siyosat, balki ijtimoiy va madaniy jarayonlarning ham markazida turadi. Millatlararo munosabatlar jamiyatlarning bir-biri bilan o'zaro aloqalari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, madaniyatlari, iqtisodiy tizimlari va siyosiy qarashlarining uyg'unlashuvini nazarda tutadi. Davlat siyosati esa millatlararo munosabatlar, milliy suverenitet va xalqaro hamkorlikni muvozanatlashda asosiy rol o'ynaydi.

Bugungi kunda millatlararo munosabatlar davlat siyosatining muhim qismini tashkil etadi. Millatlararo munosabatlar nafaqat bir nechta millatlarning bir hududda yashashiga, balki ularning madaniy, diniy, iqtisodiy va siyosiy qadriyatlarining uyg'unlashuviga bog'liq. Millatlararo munosabatlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi, jamiyatning barqarorligi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan eng muhim omillardan biridir. Davlatlar o'rtasidagi munosabatlar tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va inson huquqlarini hurmat qilishga qaratilgan bo'lishi lozim. Shu sababli, millatlararo munosabatlarni boshqarishdagi davlat siyosati nafaqat ichki, balki xalqaro miqyosda ham muhim ahamiyatga ega. Davlat siyosati va millatlararo munosabatlar o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy siyosiy tizimlar va xalqaro tashkilotlar orqali o'z ifodasini topadi. Millatlararo munosabatlarning yaxshilanishi davlatlar o'rtasidagi diplomatik aloqalarni mustahkamlash, iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish va madaniy almashinuvlarni rag'batlantirishga olib keladi. Biroq, millatlararo munosabatlar nafaqat hamkorlik, balki to'qnashuv va ziddiyatlarga ham olib kelishi mumkin. Ushbu to'qnashuvlar asosan milliy manfaatlar, hududiy nizolar, diniy va etnik farqlar kabi omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Dunyo bo'ylab yuzaga kelayotgan millatlararo ziddiyatlarning sabablari turlicha. Bir tomondan, davlatlarning ichki siyosatida milliy, etnik va diniy guruhlarining huquqlari ta'minlanmagan bo'lishi mumkin, ikkinchi tomondan esa xalqaro siyosatdagi to'qnashuvlar, geosiyosiy manfaatlar va raqobatlar millatlararo munosabatlarning salbiy jihatlarini kuchaytiradi. Millatlararo munosabatlarning yaxshilanishi uchun davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bu ko'p madaniyatli jamiyatlarni rivojlantirish va bir-birining huquq va erkinliklarini hurmat qilishdan iboratdir. Ko'plab davlatlar o'z millatlararo siyosatini ta'lim, madaniyat, ijtimoiy muhit va iqtisodiy tenglik asosida quradilar. Bunday siyosat millatlararo munosabatlarni yaxshilashga, jamiyatdagi muvozanatni saqlashga yordam beradi. Har bir millat o'z milliy manfaatlarini himoya qilishga harakat qilsa-da, ularning o'zaro hamkorligi va bir-birini tushunishi, rivojlanishning asosiy omilidir. Shuningdek, davlatlar xalqaro tashkilotlar, masalan, BMT, Yevropa Ittifoqi, OSCE kabi tashkilotlar orqali o'zaro hamkorlikni kuchaytirishadi. Ushbu tashkilotlar millatlararo munosabatlarni yaxshilash, xususan, tinchlikni saqlash, inson huquqlarini himoya qilish va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Millatlararo munosabatlarni boshqarishda davlat siyosati nafaqat tashqi, balki ichki siyosatda ham ahamiyat kasb etadi. Har bir davlatning millatlararo siyosati uning ichki jamiyatida etnik, diniy va madaniy xilma-xillikni qanday boshqarishiga bog'liq. Milliy siyosat jamiyatda tinchlikni saqlash, etnik va diniy guruhlarining huquqlarini himoya qilish, ular o'rtasida ijtimoiy tenglikni ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Bunday siyosat jamiyatdagi adolat va barqarorlikni ta'minlashga, shu bilan birga, davlatning ichki va tashqi barqarorligini kuchaytirishga yordam beradi. Bugungi kunda millatlararo munosabatlar rivojlanayotgan va o'zgarayotgan dunyoda muhim o'rin egallaydi. Globalizatsiya jarayonlari, texnologik rivojlanish, xalqaro migratsiya va madaniy almashinuvlar millatlararo munosabatlar uchun yangi imkoniyatlar va xatarlar yaratmoqda. Biroq, bu jarayonlar faqat davlatlar va xalqaro tashkilotlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali muvaffaqiyatli boshqarilishi mumkin. Davlat siyosati millatlararo munosabatlar uchun yaxshilanish va rivojlanish uchun zarur bo'lgan asosiy vosita hisoblanadi.

Xalqaro munosabatlar davlat siyosati uchun bir qancha sabablarga ko'ra hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki ular davlat xavfsizligi, iqtisodiy farovonligi, madaniy almashinuv va global ta'sirga bevosita ta'sir qiladi. Mamlakat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro munosabatlar markaziy o'rin tutadi. Davlatlar diplomatiya, ittifoqlar va harbiy sheriklik orqali mojarolarning oldini olish, urush xavfini kamaytirish va terrorizm yoki ommaviy qirg'in qurollarining tarqalishi kabi global xavfsizlikka tahdidlarni bartaraf etishda hamkorlik qiladi. Xavfsizlik paktlari, shartnomalari va Birlashgan Millatlar Tashkiloti yoki NATO kabi xalqaro tashkilotlarda ishtirok etish davlatlarga o'z suverenitetini va chegaralarini tashqi tajovuzdan himoya qilishga yordam beradi.

Jahon savdo-iqtisodiy hamkorligi har qanday davlat ravnaqi uchun muhim ahamiyatga ega. Xalqaro munosabatlar davlatning qanday qilib savdo shartnomalarini tuzishi, jahon bozorida ishtirok etishi va xorijiy investitsiyalarni jalb etishini belgilaydi. Yaxshi xalqaro munosabatlarga yordam beradigan davlat siyosati qulay savdo bitimlari, resurslardan foydalanish va texnologik va sanoat o'sishi uchun imkoniyatlarga olib kelishi mumkin. Jahon savdo tashkiloti (JST) kabi institutlar orqali xalqaro iqtisodiy hamkorlik davlatning iqtisodiy barqarorligi va o'sishini qo'llab-quvvatlaydi. Xalqaro aloqalar orqali davlatlar madaniy diplomatiyani, bilim almashishni va ta'lim, fan va texnologiya kabi sohalarida hamkorlikni rivojlantiradi. Bu o'zaro aloqalar o'zaro tushunish, madaniy xilma-xillik va turli xalqlarning tinch-totuv yashashiga yordam beradi. Diplomatik kanallar davlatlarga iqlim o'zgarishi, pandemiya va inson huquqlari muammolari kabi umumiy global muammolar bo'yicha hamkorlik qilish imkonini beradi, shu bilan birga ularning madaniy qadriyatlarini global miqyosda targ'ib qiladi.

Davlatning tashqi siyosati va xalqaro aloqalari uning global ta'siri va qudratini oshirishga yordam beradi. Boshqa davlatlar bilan mustahkam diplomatik aloqalar davlatning xalqaro qarorlar qabul qilish forumlaridagi mavqeini oshiradi va muzokaralarda yordam beradi. Masalan, nufuzli ittifoqchilarga yoki asosiy xalqaro tashkilotlarga a'zolikka ega davlat global siyosat, me'yorlar va qarorlarni shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Bu ta'sir milliy manfaatlarni ilgari surish yoki keyingi gumanitar maqsadlarda foydalanish mumkin. Inson huquqlari muammolarini hal qilish va xalqaro huquq normalariga rioya qilishni ta'minlashda xalqaro munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Davlatlar xalqaro inson huquqlari standartlarini qo'llab-quvvatlash va qochqinlar harakati yoki gumanitar falokatlar kabi inqirozlarga javob berish uchun ko'pincha Birlashgan Millatlar Tashkiloti kabi ko'p tomonlama tashkilotlarga tayanadi. Xalqaro hamkorlik tinchlik, demokratiya va inson huquqlarini targ'ib qiluvchi siyosat nafaqat ichki muammolar, balki global ustuvorliklar bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Bugungi dunyoning o'zaro bog'liqligi davlatlar iqlim o'zgarishi, pandemiyalar, uyushgan jinoyatchilik, kibertahdidlar va migratsiya kabi global muammolarni hal qilishda hamkorlik qilishlari kerakligini anglatadi. Hech bir davlat bu muammolarni bir o'zi hal qila olmaydi. Davlatlar xalqaro munosabatlar orqali koalitsiya tuzishlari, bilim va resurslarni almashishlari va yechimlar ustida hamkorlik qilishlari mumkin. Misol uchun, Parij kelishuvi kabi xalqaro iqlim kelishuvlari davlatlardan atrof-muhit degradatsiyasi va global isishni bartaraf etishda hamkorlik qilishni talab qiladi. Davlatlar ko'pincha chegaralar, resurslar yoki mafkuraviy tafovutlar tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan mojarolarga duch kelishadi. Samarali xalqaro munosabatlar, jumladan diplomatiya, muzokaralar va nizolarni hal qilish mojarolarning oldini olish va tinch yo'l bilan hal qilish uchun zarurdir. Xalqaro tashkilotlar va ikki tomonlama muzokaralar davlatlarga nizolarni zo'ravonlik ishlatmasdan hal qilish imkonini beradi. Muloqotga kirishish va diplomatik munosabatlarni davom ettirish keskinlashuvning oldini olishi va tinch yo'l bilan yechim topishga olib kelishi mumkin.

Xalqaro aloqalar savdo, sog'liqni saqlash, mehnat huquqlari va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi sohalarida global standartlarni o'rnatish va saqlashga yordam beradi. Davlatlar xalqlarning bir-biri bilan o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi xalqaro qonunlar va bitimlarni yaratish va amalga oshirish uchun hamkorlik qilishlari kerak. Ushbu standartlar bashorat qilinadigan va barqaror xalqaro tizimni targ'ib qiladi, xavflarni kamaytiradi va davlatlar uchun global muammolarni hal qilish uchun asos yaratadi. Xulosa qilib aytganda, xalqaro munosabatlar davlat siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi, chunki ular davlat xavfsizligini, iqtisodiy farovonligini, madaniy almashinuvini va global muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantiradi. Kuchli diplomatik aloqalarni rivojlantirish,

xalqaro hamkorlikda ishtirok etish va global boshqaruvda ishtirok etish orqali davlatlar o'z milliy manfaatlarini ilgari surishlari, global tinchlik va barqarorlikka hissa qo'shishlari, jahon miqyosida o'z ta'sirini kuchaytirishlari mumkin.

Yakunida, millatlararo munosabatlar va davlat siyosati o'rtasidagi bog'liqlikni tan olish zarur. Millatlararo aloqalar to'g'ri boshqarilganida, ular jamiyatning rivojlanishiga, iqtisodiy o'sishga va tinchlikni saqlashga yordam beradi. Biroq, bu jarayonlarda davlatlarning ichki siyosati, xalqaro hamkorlik va diplomatiya, shuningdek, millatlararo muvozanatni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Faqat davlatlar o'rtasidagi do'stona, adolatli va hurmatli munosabatlar orqali biz global miqyosda tinchlik va barqarorlikka erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Wendt, Alexander. "Social Theory of International Politics", Cambridge University Press 1999
2. Schelling, Thomas. The Strategy of Conflict, 1980.
3. Дмитриева Е.Л. Постсоветская центральная Азия: этнотерриториальные споры и пограничные конфликты. 2018
4. На историческом рубеже. Сборник о национально-государственном размежевании Средней Азии Нашр: Тошкент - 1924.
5. Cornell, Stephen, and Douglas Hartmann. Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World, 2007.
6. Rumer, E. B. "Central Asia in the Era of the New Great Game." Foreign Affairs, vol. 95, 2016, pp. 32-41

UO'K 781

MUSIQA SAN'ATINI NOMODDIY MADANIYATNING RIVOJLANISHGA QO'SHGAN HISSASI

Z.A.Zakirova, katta o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Musiqa san'atini nomoddiy madaniyatning rivojlanishga qo'shgan hissasi haqida so'z boradi. Ushbu qadriyatlar uning o'zligini namoyon qilishda muhim o'rin tutadi. Har bir xalq va millatning o'ziga xos urf-odatlar, an'analari borligi tabiiy.

Kalit so'zlar: milliy madaniyat, marosim, yilnoma, musiqa, truppa, cholg'u asbobi, uslub, qo'shiq, an'ana, musiqashunoslik, arxeologiya.

Аннотация. В данной статье говорится о вкладе музыкального искусства в развитие нематериальной культуры. Эти ценности играют важную роль в проявлении его личности. Естественно, что каждый народ и нация имеют свои обычаи и традиции.

Ключевые слова: национальная культура, обряд, летопись, музыка, труппа, музыкальный инструмент, стиль, песня, традиция, музыковедение, археология.

Abstract. This article talks about the contribution of musical art to the development of intangible culture. These values play an important role in the manifestation of his identity. It is natural that every people and nation have their own customs and traditions.

Keywords: national culture, ritual, chronicle, music, troupe, musical instrument, style, song, tradition, musicology, archeology.

Har bir xalq va millatning o'ziga xos urf-odatlar, an'analari borligi tabiiy. Ushbu qadriyatlar uning o'zligini namoyon qilishda muhim o'rin tutadi. Shu bois, istiqlolning ilk kunlaridanoq mamlakatimizda milliy marosimlarimizning ajralmas qismi bo'lgan xalq ijodiyoti durdonalarini asrab-avaylash va targ'ib etishga alohida e'tibor qaratildi. Buning samarasi o'laroq, tillardan tillarga ko'chib kelayotgan laparlar, o'lanlar va marosim qo'shiqlarini to'plash borasida ibratli ishlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 7-oktabrdagi 222-sonli qarori bilan tasdiqlangan "2010-2020-yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat Dasturi" ijrosi bo'yicha dasturda berilgan 5 ta yo'nalishda ishlar amalga oshirildi. Birinchisi: o'zlikni namoyon qilishning og'zaki shakl va an'analari (shu jumladan, til-nomoddiy madaniy merosni ifodalash omili sifatida. Jumladan, Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi tomonidan nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish, kelajak avlodga yetkazish ishlarini olib borish maqsadida bo'limga qarashli markaziy madaniyat uyi va klub muassasalarida bir qancha ishlar olib borildi. O'zlikni namoyon etishning o'zga xosligi avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy

meros, xalq ijodiyoti, folklor milliy merosimiz hisoblandi. Xalq ijodiyotini o'rganish, uni kelgusi avlodga yetkazish, undan yoshlar tarbiyasida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasiga qarashli "Qizg'aldoq", "Chaman" bolalar guruhi, "Chaman" ashula va raqs dastasi ijodiy repertuarlari alla, lapar, o'lan, aytishuv va termalar bilan boyitilib, o'tkazilayotgan tadbirlarda ijro etib targ'ib qilib kelindi. 2010-yilda 15-yanvar Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi Termiz shahrida joylashgan "Alpomish" san'at maktabida nomoddiy madaniy merosimizni kelajak avlodga yetkazish maqsadida "Baxshichilik – bizlarga meros" mavzusida Shodmon baxshi Egamberdiyev bilan badiiy-musiqiy uchrashuv kechasi o'tkazildi. Tadbirda Shodmon baxshi Egamberdiyev baxshichilik yo'nalishi bo'yicha tushunchalar berdi va xalq terma dostonlaridan ijro etdi. Surxondaryo viloyatida "Navro'z" umumxalq bayrami munosabati bilan viloyat Mannon Uyg'un nomli musiqali drama teatrida va markaziy madaniyat uyida 2010-yil 3-fevral kuni "Milliy qo'shiqlarimiz – oltin merosimiz" mavzusida ko'rik-tanlovi o'tkazildi. Ko'rik-tanlovda madaniyat uyi xodimlari, havaskor yosh ijodkorlardan 22 nafari ishtirok etdi. Tanlovda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Xurramov Jaloliddin 1-o'rinni, Yusupov Ravshan 2-o'rinni, Ulashov Sunnat 3-o'rinlarni egallashdi. 2010-yil 16-17-may kundari Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumanida o'tkazilgan O'zbekistan xalq baxshisi, marhum Qodir baxshi Raximov xotirasiga bag'ishlangan xotira kechasida viloyatdan Shodmon baxshi Xo'jamqulov ishtirok etdi. Xalq ijodini o'rganish, havaskorlik san'atini rivojlantirish, Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasida faoliyat olib borayotgan "Chechalar", "Bilakuzuk" folklor-etnografik jamoalari bilan hamkorlikda qadimiy musiqiy cholg'ulardan chanqovuz, do'mbira, g'ajirnay kabi asboblarni kelib chiqish tarixi to'g'risida 10-noyabr kuni "Xazina" deb nomlangan musiqiy kecha o'tkazildi.

2010-yil 15-noyabr kuni viloyat maktabgacha ta'lim muassasalarida esa "Alpomish avlodlari" deb nomlangan tanlov o'tkazildi. Tanlovda ishtirokchilar "Alpomish" dostonidan parchalar namoyish etdilar. Bunday tadbirlarni o'tkazishdan maqsad xalqimizning bebaho durdona merosi "Alpomish" dostonini targ'ib qilish, yosh havaskorlar ijodini rag'batlantirib borishdir. O'zbek xalqining uzoq o'tmishga borib taqaladigan milliy urf-odatlar, an'analari bor. Xalq ijodiyoti durdonalari sanalmish o'lanlar, laparlar, va marosim qo'shiqlarini, turmush tarzi bilan bog'lik bo'lgan aytishuvlari, mehnat qo'shiqlarida xalqimizning o'tmish kechinmalari, orzu-intilishlari aks ettirildi.

Yosh avlodni chinakkam vatanparvar bo'lib ulg'ayishida xalq qo'shiqchiligining ahamiyati ulkandir. To'y-marosimlarida ommaviy tarzda ijro etiladigan yor-yorlar, onalarning mehri, qalb so'zi bilan sug'orilgan allalardagi ohang va nolalar farzandlarimizni mardlikka, jasurlikka, donolikka undaydi. "Navro'z" umumxalq bayrami munosabati bilan viloyatimiz hamda qishloq yoshlarini xalqimiz urf-odatlari, an'analari asosida tarbiyalash maqsadida bir qancha tadbirlar, uchrashuvlar, badiiy kechalar, sport musoboqalari o'tkazildi. Xalqimizga milliy o'yinlarni targ'ibot qilish maqsadida noyabr-dekabr oylarida Sho'rchi tumani markaziy madaniyat uyi qoshida faoliyat yuritayotgan "Hilol" xalq milliy dorbozlar guruhining xalq o'yinlari va yangi dasturlari tumanimiz qishloqlarida namoyish etildi.

2010-yil 10-mart kuni Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi xalq ansambli tomonidan Sho'rchi tumanidagi 1-son "Ko'zi ojizlar ixtisoslashtirilgan maktabi" filialida "Yangi kun muborak" mavzusida, 12-mart kuni 2-filialda – "Navro'z bahordan darak" bayram tadbiri, 13-mart kuni 3-filialda – "Ayyom qutlug'" mavzusida bayram tadbiri, 14-mart kuni 4-filialda – "Bahor nafasi" mavzusida bayram tadbiri, 14-mart kuni 5-son "Zarabog'" filialida – "Navro'z uygonish fasli" mavzularida bayram tadbirlari, 19-mart kuni 49509-son va 25858-son harbiy qismlarda "O'lkamizda Navro'z" mavzusida, 20-mart kuni Surxondaryo viloyati №-1 markaziy kasalxonasida "Sumalak sayli", 2010-yil 21-mart kuni Termiz shahridagi "Istiqlol" madaniyat va istirohat bog'ida "Ko'klam nashidasi" mavzusida bayram sayli Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasiga qarashli "Bulbulcha", "Jayxun", "Surxon", "Bexro'z", "Sarbon" guruhlari, "Chechalar", "Bilako'zuk" folklor-etnografik jamoalari ishtirokida o'tkazildi. 2000- yil 6-dekabr kuni Surxondaryo viloyati Termiz shahridagi viloyatdagi Bolalar musiqa va san'at maktabi tomoshabinlar zalida viloyat hokimligi, tashkilot va muassasalar rahbarlari, kollej va maktab o'qituvchi va o'quvchilari ishtirokida «Konstitutsiya kuni» bayram tadbiri bo'lib o'tdi. Bayram tadbirida «Qug'irchoq» bolalar folklor-etnografik namunali xalq jamoasi, «Surxon» ashula va raqs xalq jamoasi hamda Termiz shahridagi

№9, № 6-maktab o'quvchilari badiiy havaskorlik jamoalari faol ishtirok etishdi. Ayniqsa, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Zarif Qo'chqorov, Sobir Sayfiyev, Ulug'bek Xursandovlar tomonidan ijro etilgan qo'shiqlar bayram tadbiri ishtirokchilarida katta ta'surot qoldirdi.

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligining 2011-yil 22-noyabrdagi 1074-sonli hamda O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining 2011-yil 22-noyabrdagi 1-sonli buyrig'iga asosan, "Ko'hna zamin ohanglari" xalq ijodiyoti katta ashula, lapar, o'lan Respublika festivali bo'lib o'tdi. Surxondaryo viloyatida "Navro'z-2013" umumxalq bayrami 2013-yil 20-mart kuni "Sumalak" sayli bilan boshlandi. Katta doshqozonlarda sumalaklar pishirilib, uning atrofida "Surxon" musiqali ansambli jamoasi tomonidan ijro etilgan xalq qo'shiqlari barcha-barchani raqsga chorladi. 2013-yil 20-mart kuni Termiz shahrining har bir go'shasi bayramona o'zgacha bahoriy go'zallika burkandi. "Alpomish" o'yingohi bayramona bezatildi. Rang-barang oq o'tovlar tikildi. Qishloq xo'jaligi yarmarkalari tashkil etildi. Turli ko'rgazmalar, ko'rik-tanlovlar va xalq sayillari tashkil etildi. Bu esa surxonliklar uchun o'zgacha go'zal bahoriy kayfiyat bag'ishladi. "Surxon" folklor-etnografik xalq ansamblining har bir chiqishlarida milliy urf-odatlar, udumlarmizni navro'z va bahor bilan ham-ohang taranumda ijro qildi. O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasida 2015-yil viloyatni "Jayxun" ansamblining har bir chiqishlarida milliy urf-odatlarmiz, udumlarmizni, milliy qo'shiq va raqslarimizning ko'p ming yillik tarixga ega, go'zal va betakror qadimiy navolarimiz, "Ko'hna zamin ohanglari" xalq ijodiyoti Respublika festivalida, yanada chiroy ochib yangragandi. Ansambl festivalda teatrlashtirilgan folklor dastur asosida qo'shiqlarni kuylabgina qolmay, bobolarimiz, momolarimiz qalb qo'rini berib kuylagan qo'shiqlarini nafaqat ijro etib, balki unga hozirgi zamon ruhini ham qo'shib O'zbekiston badiiy san'atida o'ziga xos uslub bilan joy olshib kelishmoqda. "Boysun" ansamblining Respublika festivalida chiqishlari O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining kanallari orqali Vatanimiz bo'ylab taralgan dasturi har bir xonadonning quvonchiga quvonch bag'ishladi. Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi huzuridagi "Boychechak" ansambli 2015-yil bahor kelganda qir-adirlar va tog' yon-bag'rida tabiiy gullar ochilishi munosabati bilan "Boychechak sayil" tomoshasi o'tkazildi.

Respublika markazida bo'lib o'tgan "Navro'z-2015" umumxalq bayramiga bag'ishlangan bayram tantanasida "Boychechak" ansambli faol ishtirok etdi. Bu qutlug' ayyomda boysunlik san'atkorlar "Navro'z keldi" qo'shig'ini kuylabgina qolmay, bayramga tashrif buyurgan mehmonlarni raqslarga chorlab, har bir qalbn quvonch va shodlikka chorlovchi qo'shiq va raqslarni ijro etdi. Bayram dasturida chiqishlari O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining kanallari orqali Vatanimiz bo'ylab taralgan dasturlari har bir xonadonning quvonchiga yanada quvonch bag'ishladi. "Navro'z-2015" umumxalq bayram tantanasida "Surxon" folklor etnografik xalq ansamblining 15 nafar ishtirokchisi faol ishtirok etdi. "Boysun" folklor-etnografik xalq ansambli ijrosidagi sara qo'shiqlar ansamblning badiiy rahbari Abdunabi Qodirov tomonidan sifatli zamonaviy texnik vositalarda SD, DVD, multimedia ko'rinishlarida yozib olinishiga erishildi. Ulardan san'at kolleji va oliygohlarida keng foydalanish imkoniyati yaratildi. 2015-yil 16-yanvarda Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasiga qarashli "Boysun" folklor-etnografik xalq ansamblining xonasida "O'zbek folklor san'ati beqiyos xazina" nomli mavzuda davra suhbat bo'lib o'tdi. Mazkur davra suhbatga "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, va ulardan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2010-2020-yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish Davlat dasturini amalga oshirishda bajariladigan asosiy vazifalar va ularning ijrochilari to'g'risida nomoddiy madaniy meros bilan shug'ullanuvchi "Boysun" folklor-etnografik xalq ansambli badiiy rahbari, mahalliy ijodkor Abdunabi Qodirov rahbarlik qildi. Davra suhbatida madaniy meros musiqa san'atini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanishning ijro san'atida "Xalq urf-odatlari", "Xalq udumlari va bayramlari", "Erkaklar gashtagi", "Yilboshi" bayramlarida "Boysun" folklor-etnografik xalq ansambli hamkorligida reja asosida faol ishtirok etishi uchun barcha sharoitlar yaratilishganligi nomoddiy madaniy meros bilan shug'ullanuvchi "Boysun" ansambli badiiy rahbari, mahalliy ijodkor Abdunabi Qodirov tomonidan aytib o'tildi.

2015-yil iyul oyida ijro san'atida muhim ahamiyatga ega, xalqimizning musiqali merosini davom ettirib kelayotgan "Jayxun" folklor-etnografik xalq ansambli vatanimizning qadimiy va

tabiati maftunkor go'shasi bo'lmish Surxon vohasini san'atkorlar yurti sifatida ko'pchilik biladi. "Jayxun" folklor-etnografik xalq ansambli badiiy rahbari Abdunabi Qodirov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist S.Qosimova, xonandalar J.Sayfiyev, D.Abduraimovlar va "Dunyo bo'ylab" ko'rsatuvining telejurnalisti hamkorlikda "Surxon ohang"lari telemarafonini o'tkazdilar. Dastavval, talantlarni izlab topish va jamoaga jalb etish, qadriyatlarimizni tarannum etuvchi qo'shiq va raqslarni xalq orasidan yig'ib, uni qayta ishlab repertuarga kiritamiz. Dasturga mos o'z hududimizga xos milliy kiyim-kechak va ijrochilarni tanlashga e'tibor beramiz. Ansamblimizning sahna liboslarini tiktirishga Surxondaryo viloyati hokimligi, viloyat madaniyat va sport ishlari boshqarmasi, tuman hokimligi, madaniyat va sport ishlari bo'limi mutassaddilari bizlardan moddiy va ma'naviy yordamini ayamadilar. "Jayxun" folklor-etnografik xalq ansamblinnig milliy sahna liboslari tuman "Xalq ijodiyoti markazi"da tayyorlanadi. Ansamblning sahna liboslari boysunlik to'quvchi-hunarmandlar tomonidan tayyorlanadi. Ayniqsa, alacha, beqasam, janda matohlari yagona Boysunda to'qiladi. "Surxon" ansamblining bayramona dasturlaridan so'ng, sayil milliy sport va xalq o'yinlariga ulanib ketdi. Shuningdek, nuroniyalar, mehmonlar uchun bayram dasturxonini yozildi. "Surxon" ansambli bayram dasturxonini atrofida o'zining bayramona dasturini kengroq namoyish qilishdi. Yangilanish va yosharish bayrami "Surxon" ansambli uchun ham o'zgacha keldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil "Jayxun" ansambliga oilaviy san'atkor jamoalar qo'shilib, ular ham milliy urf-odatlarimizni kuy-qo'shiqlar orqali namoyish qilishdi. Milliy xalq o'yinlari kechgacha tumanning barcha sayilgohlarida davom etdi. O'yingohda minglab kishilar tashrif buyurishdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi joriy arxivi. №-5.bayonnomasi. 2022-yil 14-may.B.23.
2. Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi joriy arxivi. №-6.bayonnomasi. 2022 yil 25 iyul.B.17.
3. Surxondaryo viloyati davlat arxivi.I.17jamg'arma,1-ro'yxat. 52-ish, 69-vraq.
4. Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi joriy arxivi. №-2.bayonnomasi. 2011 yil 23 fevral..B.13.
5. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. №-1 bayonnoma. 2011 yil 24 yanvar.B.28.
6. Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi joriy arxivi.№-5 bayonnoma. 2010-yil 15-dekabr.B.26.
7. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. №-2 bayonnoma. 2011 yil 5 fevral. .B 38.
8. Termiz shahar hokimligini joriy arxivi. №-12 bayonnomasi. 2000 yil 28 dekabr.B.6.
9. Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi joriy arxivi.№-4 bayonnoma. 2013-yil 3-aprel.B.18.
10. Surxondaryo viloyati madaniyat boshqarmasi joriy arxivi.№-12 bayonnoma. 2015-yil 23-dekabr.B.24.
11. Boysun tumani hokimligi joriy arxivi.№-6 bayonnoma. 2015-yil 10-iyun.B.19..
12. Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi. №-8 bayonnoma. 2015-yil 23-avgust.B.64.

UO'K 908

ABDULLAXON VA ABDULMO'MINXON O'RTASIDAGI MUNOSABATLARGA OID MUHOZAZALAR

A.Zamonov, t.f.f.d., prof., Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Buxoro xoni Abdullaxon va uning vorisi Abdulmo'minxon o'rtasidagi munosabatlar, hokimiyat uchun kurashlar, xon va voris o'rtasidagi ziddiyatlarning kelib chiqish omillari, nizolarning rivojlanib borishi hamda uning sabablari mahalliy manbalar, eronlik tarixchilar asarlari hamda ilmiy asarlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Buxoro xonligi, Abdulmo'minxon, Abdullaxon, Jo'ybor xojalari, shahzoda, valiahd, xon, Balx, shayboniy, Qulbobo Ko'kaldosh.

Аннотация. В данной статье на основе местных источников, трудов иранских историков и научных работ проанализированы отношения между бухарским ханом Абдуллаханом и его наследником Абдулмуминханом, борьба за власть, факторы возникновения противоречий между ханом и преемником, развитие конфликтов и их причины.

Ключевые слова: Бухарское ханство, Абдулмуминхан, Абдуллахан, джуйбарские ходжи, шахзаде, наследник престола, хан, Балх, шейбаниды, Кулбаба Кукельдаш.

Abstract. This article analyzes the relationship between Bukhara Khan Abdullah Khan and his heir Abdulmumin Khan, their struggle for power, factors contributing to conflicts between the Khan and his successor, the progression of disputes, and their causes based on local sources, works of Iranian historians, and scientific literature.

Keywords: *Bukhara Khanate, Abdulmumin Khan, Abdullah Khan, Joybor Khojas, prince, heir apparent, khan, Balkh, Shaybanid, Kulbaba Kukaldash.*

Shayboniylar sulolasining eng kuchaygan davri va undan keyin tanazzulga yuz tutish davri aynan mana shu ikki xon faoliyati bilan bog'liq. Abdulmo'min (1567-1598) Abdullaxon (1583-1598)ning yagona vorisi edi. Abdulmo'min Abdullaxonning yolg'iz o'g'li va vorisi edi. Xon 1582-yil o'n besh yoshli o'g'li Abdulmo'minni Balx hokimi etib tayinladi[9]. U hali yosh bo'lganligi uchun amir Jonkeldibiy qo'ng'irotda unga otaliq etib belgilangan va Balxning boshqaruvida u shahzodaga ko'makchi bo'lgan. Keyinchalik, Balxning to'la hukmdori bo'lib olgan Abdulmo'min qator obodonchilik ishlarini olib bordi. Vayron bo'lgan Balx qal'asini o'ta qattiqqo'llik bilan olti oy ichida qayta tikladi. Hirot olingan kunisi, ya'ni 1588-yil xalq uni «valiahd» emas, balki «Xoni xurd (kichkina xon)» deb atay boshlagan[6].

1588-yil mart oyida Hirot Abdullaxon tomonidan to'liq egallanadi. Hirotga shaharni egallashda jonbozlik ko'rsatganlardan biri Qulbob Ko'kaldosh voliy etib tayinlanadi[10]. Hirotni egallashdagi jonbozligi va asosiy sarkardalik vazifasini bajarganligi xayoli bilan Abdulmo'minxon Hirot unga berilmaganidan norozi bo'lgan. Gap shundaki, Abdulmo'minxon va otasi o'rtasida dil xiraliklar, ziddiyatlar sodir bo'la boshlagach, Abdullaxon o'g'lining qudrati yanada oshib ketishini istamagan. Agar Hirot ham unga berilganda butun Xuroson Abdulmo'minxon nazoratiga o'tib, mulk miqdori otasiniki bilan tenglashib qolar edi.

Abdulmo'min va otasi o'rtasida dilxiralik shahzodaning xojalarga hurmatsizligi ortidan kelib chiqqan edi. Shahzoda Jo'ybor xojalarining yirik vakili Xoja Sa'd (1531-1589) ning Balxdagi mulk yerlarini musodara qilgan. Abdullaxonga bu xabar yetgach, u o'g'lining qilmishidan qattiq asabiylashib, hatto o'zini otdan tashlab yuborish holatigacha borib yetadi. So'ngra zudlik bilan Buxoroga, Xoja Sa'd nomiga maktub yo'llab, Abdulmo'minning bu nojo'ya harakatini kechirishni so'raydi[8]. Shuningdek, Hirot hokimi Qulbob Ko'kaldosh ham ota-o'g'il munosabatlarining yomonlashib borishiga ma'lum ma'noda aybdor sanalgan[2]. 1596-yilning oxirlarida Abdulmo'min Marv yaqinida ov qilayotgan otasini ko'rishga ahd qilgan va bu yerga shahzoda 2000 dan ortiq qurollangan qo'shini bilan tashrif buyurgan. Bu holat Abdullaxonning amirlari tomonidan yovuz niyatning ifodasi sifatida qabul qilingan bo'lsa-da, biroq, xon qo'rqmasdan shahzodani hech narsa bo'lmagandek qabul qilgan. Kutilgan biror ko'ngilsiz voqea yuz bermagan. Xon va uning o'g'li biroz vaqt birga ov qilishib, so'ngra Abdullaxon Hirotga yo'l olgan. Xonni Hirotga taklif qilgan Qulbob Abdulmo'minni ham taklif etishga va uni otasi kabi samimiy kutib olishga majbur bo'lgan, ammo tashrif kutilganidek muvaffaqiyatli bo'lmagan. Shahzoda Qulboboni mablag'larni o'zlashtirish va Eron bilan yashirin aloqalar o'rnatishda ayblagan. Bunga javoban Abdullaxon o'g'lining gaplarini eshitishdan va sovg'alarini qabul qilishdan bosh tortgan[2].

Abdulmo'min bu tashrif uchun puxta tayyorgarlik ko'rgan. U hatto otasi uchun qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan taxt yasatirgan, biroq Abdullaxon Balxga bormagan. Xonning yaqinlari Abdullaxonni o'z o'g'li hayotiga va hukumronligiga tajovuz qilishi mumkinligi haqida ogohlantirgach, fikridan voz kechib, Buxoroga yo'l olgan. Bu holatdan Abdulmo'min qattiq xafa bo'lgan va otasining fikrini o'zgartirganiga sababchi deb bilgan Qulbobodan o'ch olishga ahd qilgan. Biroq u payt poylab, o'z niyatini yashirib yurgan. Faqat 1597-yili, go'yoki Mashhad ziyoratgohlariga borayotganini bahona qilib, katta qo'shin bilan Hirotga borib, Qulbob Ko'kaldoshni uchrashuvga chaqirgan. Lekin Qulbob shahar darvozalarini yopib olib, uni mudofaa qilishga tushgan. Abdulmo'min esa Balxga qaytishga majbur bo'lgan[3]. Abdullaxon bu haqda xabar topgach, nafaqat Qulbobo tarafida bo'lgan, balki, o'g'liga qarshi tura olishi uchun Hirot hokimiga harbiy aslahalar ham yuborgan[2].

Ahmad ibn Shamsiddinning "Tarixi miftah ul-qulub" asarida keltirilishicha, Abdulmo'min bundan g'azablanib, otasidan qasos olishga qaror qilgan. Oradan ko'p o'tmay, 1597-yilning avgustida otasi "Qarshiga ovga ketganini eshitib, u yerga bostirib bordi va xonni qo'lga olishga harakat qildi. Ammo Abdullaxonni o'z vaqtida o'g'li tarafdorlaridan biri ogohlantirishi natajasida u tamaddi qilib o'tirgan joyidan darhol turib, chodirlarini, lash-lushlarini qoldirib, Buxoroga qarab qochdi. Abdulmo'min qizg'in ta'qibda yo'lga chiqqan bo'lsa-da, otasi qochib ketib, Abdulmo'minning

tushuntirishlari va uzrlarini eshitishdan bosh tortib, poytaxtga kirib o'zini to'sib qo'ydi. Keyin shahzoda Balxga qaytib bordi. Ko'p o'tmay, Abdullaxon qo'shin to'plab, Qarshiga yurish qildi"[1].

Natijada ota va o'g'il o'rtasidagi ixtiloflar 1597-yilga kelib keskin tus oldi. Ikki o'rtadagi siyosiy nizo ochiq harbiy harakatlar bosqichiga o'tib ketdi[7]. Shu yilning kuzida Abdulmo'min o'z qo'shinlari bilan Amudaryo bo'yida chodir tikdi. Samarqandda turgan Abdullaxon esa o'z qo'shinlarini Nasaf (Qarshi) atrofiga to'play boshladi. Lekin Buxoro va Balx ulamolari aralashuvi bilan tomonlar o'rtasida sulh tuzildi. Ikki tomondan asirga olingan mahbuslar o'zaro almashilgan, nizo sababchilari deb topilgan ba'zi kishilar jazolanagan[2].

1598-yilning boshida o'g'liga "tanbeh" berib qo'yish uchun Amudaryo janubiga safarga chiqishdan oldin Samarqand arkida qishni o'tkazmoqchi bo'lgan xon betob bo'lib qoladi va 1598-yilning 8-fevralida vafot etadi[6]. Mutribiyning yozishicha, uni o'g'li Abdulmo'minxon pinhona o'ldirish payiga tushadi. Ammo bu shum maqsadiga yetishishidan oldin Abdullaxonning o'zi "qayt xitobini qabul qulog'i bilan eshitib, o'tkinchi dunyo tuproqxonasidan etak siltab, mangulik gulshanxonasi tomon katta yo'l soladi"[10]. Uning jasi o'g'li yetib kelguncha yigirma kun atrofida shu yerda saqlanadi. Shundan so'ng xonning janozasi o'qilib, Buxoroda Bahovuddin Naqshband qabri ro'parasidagi sufaga dafn qilinadi[9]. "Musaxxir al-bilod" asari muallifining yozishicha, "ul Iskandari Soniyning umri oltmish olti yil, saltanati davri esa qirq ikki yil bo'lgan"[6].

Abdulmo'minning qattiqqo'llik bilan yurgizgan siyosati Abdullaxon tarafdorlarini befarq qoldirmadi va hukmronligidan olti oy o'tgach, ya'ni 1598-yil yozida Abdulmo'min bir guruh fitnachilar tomonidan o'ldirildi. Xonni, ya'ni Abdulmo'minni o'ldirish ikki kishiga topshirildi. Bular Abdusamadbiy va Muhammadqulibiylar edi. Shundan so'ng fitnachilar ov qilishni bahona qilib, Abdulmo'minxonni Zomin tomonga olib bordilar. Erta tongda xonni otga o'tqizib ov bahonasida shu joyga yetib keldilar. Suvdan o'tayotganda xonga iflos suvlarni sachratmaslikni vaj qilib, fitnachilar ataylab xondan orqada qoldilar. Xon qatl uchun tayyorlab qo'yilgan joyga yetib kelgach, yashirib yotgan Muhammadqulibiy xonga kamondan o'q otdi. O'q kelib xonning biqiniga sanchildi. Shunda ikkinchi qotil ham kamondan o'q otib, xonga jarohat yetkazdi. Xon otdan yerga qulab tushgach, ikkala qotil ham yugurib kelib, xonning kallasini kesib oladi[5].

Davlatchilik tarixi tahlilidan kelib chiqiladigan bo'lsa, Abdullaxonning shaxsiyati kuchli edi va u o'z shaxsiyati atrofida ulkan davlat qura oldi. Shu sababdan uning davlatining qudrati shaxsiyati bilan bog'liq edi. Davlatning istiqbolini qurish mexanizmi esa zaif edi. Abdullaxonning o'z o'g'li (yagona voris) bilan munosabatlarining qo'nimsizligi, hatto ikki o'rtada harbiy to'qnashuvga olib keladigan darajada taranglikning vujudga kelishi mamlakat elitasida ikki muxolif kuchni shakllantirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmad b. Shams al-Din. Tārikh-i miftāh al-qulūb (Qo'lyozma). University of Cambridge, Christ' s college. № D.d. 4.6.
2. Audrey Burton. The Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702.
3. Mahmud ibn Vali. Bahr ul-asror (qo'lyozma). India Office kutubxonasida № 575.
4. Jumanazar A. Buxoro ta'lim tizimi tarixi. – T.: Akademnashr, 2018.
5. Мухаммад Юсуф Мунши. Мукимханская история / Пер. с тад., предисловие, примечание и указатели проф. А.А.Семёнова. – Т.: 1957.
6. Muhamadiyor ibn Arab Qatag'on. Musaxxir al-Bilod / Fors tilidan tarjima va izohlar muallifi I.Bekjonov, D.Sangirova. – T.: Yangi asr avlodi, 2009.
7. Rajabov Q., Inoyatov S. Buxoro tarixi. – T.: Tafakkur, 2016.
8. To'rayev H. Buxoro xonligining XVI-XVII asrlar ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-madaniy hayotida Jo'ybor xojalarining tutgan o'rni. – T., 2007.
9. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma / Fors tilidan S.Mirzayev tarjimasi. – T.: Sharq, 1-kitob, 1999.
10. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. (Sharafnomai shohiy) / Fors tilidan S.Mirzayev va Y.Hakimjonov tarjimasi. 2-kitob. – T.: Sharq, 2000.

SAMARQANDDA JADIDCHILIK HARAKATI VA BUNDA VAQTLI MATBUOTNING O'RNI

A.A.Ziyatov, o'qituvchi, SamDU Kattaqo'rg'on filiali, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. *Jadidchilik nafaqat ma'rifiy, balki ijtimoiy, siyosiy, madaniy hodisa bo'lib, u ijtimoiy ongning barcha shakllari – falsafa, tarix, san'at, fan, din va mafkuraga daxldordir, deya e'tirof etadi olimlarimiz. Maqolada jadidchilik harakati, uning samarqandlik namoyandalari, ularning matbuot yo'nalishida amalga oshirgan faoliyati haqida so'z yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *jadid, maktab, ma'rifatparvarlik, adabiyot, matbuot.*

Аннотация. *Джадидизм – это не только образовательный, но и социальный, политический, культурный феномен, который затрагивает все формы общественного сознания-философию, историю, искусство, науку, религию и идеологию, признают наши ученые. В статье говорилось о джадидистском движении, его самаркандских деятелях, их деятельности в прессе.*

Ключевые слова: *Джадид, школа, просвещение, литература, пресса.*

Abstract. *Jadidism is not only an educational, but also a social, political, cultural phenomenon, which is inherent in all forms of social consciousness – philosophy, history, art, science, religion and ideology, according to our scientists. The article discussed the jadidism movement, its Samarkand figures, their activities in the press direction.*

Keywords: *jadid, school, enlightenment, Literature, Press.*

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng xalqimizning ijtimoiy-falsafiy, adabiy-badiiy tafakkuri tarixida alohida mavqega ega bo'lgan jadidchilikni o'rganishga katta ahamiyat berilmoqda. Jadidchilikning paydo bo'lish sabablari, rivojlanish jarayoni, undagi ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, milliy istiqloq g'oyalarini tadqiq qilishga oid ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shularning samarasi o'laroq ilmiy asarlar, to'plamlar paydo bo'ldi, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilinib kelinmoqda. Jumladan, Samarqand jadidchiligi vakillari — Siddiqiy Ajziy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Hoji Muin Shukrullo, Sayid Rizo Alizoda va Vadud Mahmudlarning ijodi ham qisman o'rganilgan.

Jadidlar ijodini o'rganishga oid tadqiqotlar deyarli badiiy-adabiy xarakterga egadir. Uzoq yillar davomida faqat adabiyotshunoslarga jadidlar faoliyatini o'rganishda faollik ko'rsatdilar. Ammo jadidchilikni faqat adabiy jarayon sifatida o'rganish yetarli emas. Samarqand Turkiston jadidchilik maktabi zanjirining muhim xalqasi hisoblanadi. Samarqand jadidlarining faoliyati, badiiy ijodidagi ma'rifatparvarlik g'oyalarini ijtimoiy-falsafiy muammolarsiz tasavvur qilish mumkin emas. Modomiki, Samarqand jadidlarining ma'rifatparvarlik g'oyalari jamiyatni isloh qilish, inson manfaatlarini himoya etishni maqsad qilib qo'ygan ekan, u ijtimoiy xarakter kasb etib, falsafiy mazmunga ega bo'ladi. Buning mohiyati shundan iboratki, Samarqand jadidlarining ma'rifatparvarligida ilg'or g'oyalar mujassamligi tufayli, ularning hosilasi hisoblanmish ijtimoiy-falsafiy tafakkur mutaassib ma'noga ega bo'lishi mumkin emas. Demak, shunday o'zaro bog'liqlik va aloqadorlik mexanizmini bilish va uni hayotga tadbiiq qilish mustaqillikning ijtimoiy negizlarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Samarqandda yashab, ijod etgan “o'nlab ma'rifat fidoyilarining qoldirgan o'lmas merosi bugungi kunda ham ma'naviyatimizni yuksaltirish, yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda”[1], deb ta'kidlaydi.

Samarqand jadidlarining mustaqillik g'oyalariga hamohang bo'lgan, ijtimoiy hayotni ma'rifat orqali o'zgartirish va tadrijiy yo'l orqali rivojlantirish, takomillashtirish konsepsiyalari, Yevropa ilmfani va texnologiyasini o'rganish zarurligi, Sharq va G'arb tillarini o'rganish xalqlar va millatlar o'rtasidagi hamkorlik, madaniy aloqalarni mustahkamlashning muhim omili ekanligi, ilg'or an'ana va urf-odatlarini tadbiiq qilishning jamiyat ma'naviyaxloqiy qiyofasiga ta'siri to'g'risidagi falsafiy mulohazalari hozirgi paytda avvalgidan ham ko'ra ko'proq qadr- qimmat kasb etib, jiddiy e'tibor berishni talab qilmoqda. Faqat yuqoridagi masalalarni qayd qilish bilan chegaralanib qolish,

Samarqand jadidlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlariga bir yoqlama, sub'yektiv yondashishga olib keladi. Samarqand jadidlari ijodida ijtimoiy ong shakllari tahlili alohida o'rin egallaydi.

Samarqand jadidlarining chor Rossiyasi, keyinchalik esa sho'ro tuzumi istibdodiga qarshi Vatan erki, xalq va millatning ozodligi to'g'risidagi g'oyalari xalqimizni mustaqillikning mohiyati va mazmunini teran anglashga, uni qadrlashga, tajovuzkor kuchlardan himoya qilishga undaydi. Ularning milliy istiqloq g'oyalari, ayniqsa, yoshlarimiz qalbida vatanparvarlik hissiyotlarini shakllantirish uchun muhimdir. Shuning uchun hozirgi globallashuv davrida kelgusi avlodda vatanparvarlik hissiyotlarini shakllantirishning dolzarbligi O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev qayd qilganidek, "Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasbhunarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi"[2].

Demak, Samarqand jadidlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlarini o'rganish nihoyatda dolzarb masala bo'lib, bu bir tomondan, O'zbekiston falsafa tarixining takomillashuvi va boyishiga, boshqa tomondan esa ularning har qanday «tavqi la'nat»lardan xalos bo'lib, pok nomlarining tiklanishiga xizmat qiladi.

Samarqand jadidlarining faoliyati, ijodi, ma'rifatparvarlik g'oyalari, ijtimoiy-madaniy qarashlariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ham yaratilgan. Bu o'rinda dastlab, jadidlarning to'ng'ich vakili bo'lgan Siddiqiy Ajziyning ma'naviy merosi haqida yozilgan asarlarni ta'kidlab o'tish zarur. Ma'rifatparvar shoir Siddiqiy Ajziyning ijtimoiy, adabiy estetik qarashlarini birinchi bo'lib jadid Vadud Mahmud o'rgangan. Tursunqul (Otajon Hoshim) esa Vadud Mahmudning fikrlarini to'ldirdi.

Nafaqat, Samarqand, balki Markaziy Osiyo ma'rifatparvarlari va jadidlari orasida katta nufuz va mavqega ega bo'lganlardan biri Mahmudxo'ja Behbudiylidir. Uning ijodi hamda faoliyati to'g'risida anchagina ijobiy fikrlar bildirilgan. Bu albatta, M.Behbudiylarning ijodi hamda faoliyatining serqirraliligi va keng qamrovliligi bilan izohlanadi. Behbudiylarning zamondoshlari A.Sa'diy, A.Lazizzodalar dastlab uning ijodiy faoliyatiga murojaat qilib, Turkiston ma'rifatparvarligi tarixida tutgan o'rniga munosib baho berdilar. Uzoq sukutdan so'ng, faqat mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, M.Behbudiylarning ma'rifatparvarlik faoliyati va ijtimoiy-siyosiy qarashlari ijtimoiy-gumanitar fanlar vakillarining tadqiq ob'yektiga aylandi.

Mustaqillik yillarida Hoji Muinning adabiy merosi, ijtimoiy faoliyatini o'rganish uchun katta imkoniyatlar vujudga keldi. Shu davr mobaynida Hoji Muinning ijodiy yo'li, asarlari to'g'risida A.Jalolov, M.Mahmudov, R.Muqumov, B.Qosimov, S.Halimov, G.Qarshiyevlar muayyan darajada ilmiy izlanishlar olib bordilar va ularning natijalarini chop ettirdilar. Sayid Rizo Alizodaning ijodi va faoliyati S.Atabullayev hamda S.Odjiyevlar tomonidan nashr qilingan risolalarda yoritildi. Bu asarlarda Alizodaning pedagogik faoliyati bilan birga, uning ijtimoiy-siyosiy, axloqiy qarashlari kengroq va mukammalroq tahlil qilingan. Samarqand jadidlarining so'nggi vakili Vadud Mahmuddir. Uning ijodiy faoliyati Oktyabr to'ntarishidan keyingi davr bilan bog'liq bo'lib, maorif tizimi, adabiy jarayonni tanqidiy tahlil qilgan maqolalari 20-yillarning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Shu davrda adabiyotshunos olimlardan A.Sa'diy, shoirlardan Cho'lpon, ziyolilardan N.Hakimlar Vadud Mahmudning adabiy tanqid sohasidagi faoliyatini ijobiy baholab, shu bilan birga uning juz'iy kamchiliklariga ham e'tiborni qaratdilar.

Samarqand jadid maktabi vakillarining ijodi va faoliyatiga qanday manbalar va omillar ta'sir ko'rsatganligiga konkret yondashuv muhimdir.

XIX asrning 80-yillarida Turkiston o'lkasida vujudga kelgan demokratik xarakterdagi ma'rifatparvarlik ham Samarqand jadidchiligi paydo bo'lishining ilk manbalaridan biri hisoblanadi. Bu davrdagi ma'rifatparvarlikning o'ziga xos xususiyati uning bevosita adabiy-publisistik xarakterga egaligida edi.

Abduqodir Shakuriyning ma'rifatparvarlik g'oyalari shakllanishida "Tarjumon" gazetasining ta'siri beqiyosdir. U shu gazetani o'qigach, Qo'qonda yangi maktab borligidan xabar topib, bu o'quv dargohining tizimi bilan tanishish maqsadida safarga boradi.

Qrim va Volgabo'yi tatarlarining matbuoti, eng avvalo, Ismoilbek Gaspralining «Tarjumon» gazetasi Behbudiyni buyuk ma'rifatparvar qilib yetishtirdi. Matbuotning taraqqiyparvar kishilar

qo'lida qudratli qurol ekanligini his qilgan Behbudiy 1901-yildan boshlab «Turkiston viloyatining gazetini», «Taraqqiy», «Xurshid», «Shuhrat», «Osiyo», «Tujjor» singari mahalliy hamda «Tarjumon», «Vaqt» va «Sho'ro» singari qardosh xalqlarning gazeta va jurnallarida 200 dan ziyod maqolalarini e'lon qildi (Karimov N. Behbudiy va jadid adabiyoti. // O'zbek tili va adabiyoti. 1995. 3-son. 4-bet.). Adib va jamoat arbobi Mahmudxo'ja Behbudiyning sa'y-harakati va muharirligida 1913-yilning aprel oyidan boshlab «Samarqand» ro'znomasi nashr etildi, ammo uning jami 45 ta soni chiqqanidan keyin yopildi, o'rniga «Oyina» (1914-1915-yillar) jurnali nashr etila boshlandi.

Sayid Rizo Alizodaning ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'rifatparvarlik qarashlarining shakllanishida Kalkuttada fors tilida nashr qilingan «Habluya Motin» («Mustahkam rishtalar»), Misrda chop etilgan «Chehranamo» («Oyina»), Qrimda bosib chiqarilgan «Tarjumon» gazetalari, Ozarbayjonda nashr qilingan «Mullo Nasriddin» satirik jurnali katta ta'sir ko'rsatdi.

Hoji Muinning 1913-1914 yillardagi mehnat faoliyati bir muddat «Samarqand» gazetasi va «Oyina» jurnali bilan bog'liqdir. Hoji Muin ijodkor va tashkilotchi sifatida Behbudiyning hurmatiga sazovor bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. -Тошкент. «Ўзбекистон». 2017. 178-бет
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажегимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. -Тошкент. «Ўзбекистон». 2017. 157-158-бетлар.
3. Amriddinova D.T. Samarqand jadidchilik maktabi. Monografiya. — Toshkent: "Navro'z" 2017.
- 4.B. Qosimov "Jadidchilik", "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali 1994-yil 4-son;
- 5.D. Alimova "Turkiston jadidlarining musulmon madaniyatga oid qarashlari", "Imom al-Buxoriy saboqlari", 2001-yil 2-son.

УЎК 93/94

ЎРТА АСРЛАРГА МАНСУБ НОМАЪЛУМ МЕЪМОРИЙ ИНШООТ ХУСУСИДА

С.Т.Амонов, таянч докторант, Самарқанд археология институти, Самарқанд

Аннотация. Мазкур мақолада Қашқадарё вилояти Китоб туманида жойлашган Хўжа Испароз қишлоғи ҳудудида жойлашган номаълум меъморал иншоот ҳудудида олиб борилган археологик тадқиқотлар натижаларига бағишланган бўлиб, ушбу иншоот XVIII-XIX асрларга тегишли бўлсада, иншоотни қуришида унга яқин жойда сомониёлар даврига оид бирор бир монументал иншоот қолдиқларидан гишт олиниб фойдаланилган бўлиши мумкин. Бундан ташқари, иншоот қолдиқлари ҳам ҳонақоҳ ва мақбараларга паралел равишда йўналган бўлиб, бу ҳолат буларнинг барчаси маълум бир комплекс асосида бирлашган бўлиши мумкинлиги борасида фикр илгари сурилган.

Калит сўзлар: Қашқадарё, Китоб, Хўжа Испароз, Сомониёлар, Темурийлар, Шайх Шамсиддин Кулол, сопол, девор, пишиқ гишт.

Аннотация. Данная статья посвящена результатам археологических исследований, проведенных в районе неизвестного архитектурного сооружения, расположенного на территории села Ходжа Испароз Китабского района Кашкадарьинской области. Хотя это сооружение относится к XVIII-XIX векам, оно находится в стадии строительства. Кирпичи сооружения были взяты из остатков монументального сооружения, возможно, саманинского периода. Кроме того, остатки сооружения ориентированы параллельно святыням и мавзолеям, что позволяет предположить, что все они могли быть объединены на основе определенного комплекса.

Ключевые слова: Кашкадарья, Китаб, Ходжа Испароз, Соманиды, Тимуриды, Шейх Шамсиддин Кулол, керамика, стена, кирпич.

Abstract. This article is devoted to the results of archaeological research carried out in the area of an unknown architectural structure located on the territory of the village of Khoja Isparoz, Kitab district, Kashkadarya region. Although this structure dates back to the 18th-19th centuries, it is under construction. The bricks of the structure were taken from the remains of a monumental structure, possibly from the Samanian period. In addition, the remains of the structure are oriented

parallel to the shrines and mausoleums, which suggests that they could all be united on the basis of a specific complex

Key words: *Kashkadarya, Kitab, Khoja Isparoz, Somanids, Timurids, Sheikh Shamsiddin Kulol, ceramics, wall, brick.*

Хўжа Испароз меъморий ёдгорлиги Қашқадарё вилояти Китоб тумани Хўжа Испароз номли қишлоқ ҳудудида, Оқсув дарёсининг шарқий қирғоғида жойлашган. Китоб шаҳридан тахминан 17 км жануби-шарқда жойлашган ёдгорлик Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 4-октябрдаги «Моддий маданий мероснинг қўчмас мулк объектлари миллий рўйхатини тасдиқлаш тўғрисида»ги 846-сонли қарори билан рўйхатга олинди, милодий XVI аср билан даврлаштирилган.

Ҳозирги кунда ёдгорлик хонақо сифатида эътироф этилиб, тасаввуф тариқатининг йирик номаёндаларидан бири Дарвеш Муҳаммад номи билан боғлиқ. Дарвеш Муҳаммад Амир Темурнинг пири Шайх Шамсиддин Кулолнинг издошларидан бири бўлиб, хонақонинг орқа тарафида Шайх Шамсиддин ва унинг фарзандлари Шайх Исомиддин, пир Дарвеш Муҳаммад қабрлари мавжуд [1, б. 20-21].

Тадқиқотчиларнинг фикрича, хонақодан ташқари мадраса ҳам бўлиб, ушбу мадраса 1942 йилда бузилиб, унинг ғиштлари Шаҳрисабздаги консерва завод қурилиши учун ташиб кетилган [1, б. 20-21].

2024 йилда бузилиб кетган мадраси ўрнини аниқлаш ва унинг меъморчилига аниқлик кириш мақсадида ёдгорлиқ ҳудудида археолог қазув ишлари олиб борилди. Тадқиқот майдони Хўжаиспароз хонақосининг шарқий қисмидаги 70 х 40 м ўлчамдаги ҳовли қисмида, жами 7 нуктада шурф қўринишда археологик қазув ишлари олиб борилди.

1-шурф. У хонақонинг шимолий-шарқий қисмида жойлашган бўлиб, дастлаб қазув ишлари 6 х 2 м ўлчамда олиб борилди. Ер сатҳидан 40-50 см чуқурликда пишиқ ғиштдан қилинган девор қолдиғи аниқланди. Унинг, қалинлиги 90 см ташкил қилади. Девор йўналишига қараб қазишма ҳудуди кенгайтирилиб, унинг ўлчами 6,50 х 3,50 м ни қамраб олди. Қайд этиш керакки, деворни тўлиқ очиб ўрганиш учун қазишма шимолида ариқ, шарқда замонавий йўл, жанубда катта дарахт билан чегаралагналги учун қазишма камровини кенгайтириш имкони бўлмади.

Тадқиқот давомида қазишманинг шарқдан ғарб томонга қараб йўналган девор қолдиқлари қарийб 4,5 м узунликда сақланган бўлиб, юқорида қайд қилинганидек қалинлиги 90 см. Шарқда ғишт қаламаси 6-8 қаторни ташкил этса-да, ғарб томони 4-5 қаторни ташкил қилади. Асосий девордан 2,5 метрлар жанубий- шимолий томнда бошқа бир девор сақланган бўлиб, унинг қалинлиги 40 см, сақланган баландлиги 50-60 см дан иборат. Ушбу деворлар шартли равишда 1 (ғарб томонда) ва 2 (шарқ томонда) хоналарни деворларни ташкил қилади. 2-хонага кириш эшик ўрни жанубий томонда жойлашган бўлиб, у кейинчалик ёпиб қўйилган.

Шуни таъкидлаш жоизки, қазишма чуқурлиги 1,10 метрга қадар етказилиб, майдонда кейинги йилларда қурилиш ва ободончилик ишлари, турли хил ўралар, дарахтлар экилиши натижасида кучли бузилган бўлиб, пишиқ ғиштдан қилинган иншоот қолдиқларини пол қисми деярли сақланмаган. Деворлар қурилишида асосан 20х20х4 см ўлчамдаги пишиқ ғишт қўлланилган бўлиб, ғиштининг юза қисмида 3 та бармоқ юргизилиши натижасида ҳосил бўлган чизиклар мавжуд.

Қазишмада қайд қилинган барча топилмалар аралаш ҳолатда кузтилади. Хусусан, қазишмада сирланган ва сирламанган кулоллик бўлаклари билан бирга бир дона сомонийлар даврига оид сирланган идишнинг бўлағи ҳам қайд қилинди.

2-шурф 1 қазишмадан 15 шарқда жойлашган бўлиб, бу қазишмада археологик тадқиқот олиб боришдан асосий мақсади юқорида қайд қилинган иншоотнинг қолган қисмини аниқлашдан иборат. Шурф ўлчами 6 х 2 м ўлчамда бўлиб, чуқурлиги 1,50 м га қадар етказилди. Шурфнинг шимолий-шарқий бурчагида шимолдан жанубга қараб йўналган, эни 1,60, узунлиги 1 м бўлган пишиқ ғиштдан қилинган қурилма қолдиғи қайд этилди. У ҳам 20х20х4 см ўлчамдаги ғиштдан қурилган бўлиб, у икки ғишт баландлигида сақланган. Ушбу қурилма

тузилиши ва йўналишига кўра 1 қазишмада аниқланган иншоот билан боғлиқ бўлиб, бу ерда бир нечта сирланган кулоллик идиш бўлаклари кузатилади.

3-шурф хонақонинг жанубий-шарқий қисмида, жойлашиб, ўлчами 6х2 м, чуқурлиги 1,20 м ни ташкил этади. Шурфда ҳеч қандай меъморчилик қолдиқлари аниқланмасда, лекин унда тарихий маданий қатламлар мавжуд бўлиб, бир нечта темурийлар даврига оид сирланган кулоллик идиш қолдиқлари ва 25х25х5 см ўлчамдаги синган ва бутун ҳолатдаги кўплаб пишиқ ғишт қолдиқлари топилди.

Худуддаги мадраса деворининг қолдиқларини қидириш мақсадида яна қўшимча шурфлар қазилди. Хусусан, хонақоҳнинг шимоли шарқий томонида 2х2 м ўлчамда ташланиб (4-шурф), чуқурлиги 1.10 м қадар етказилди. Шурф қирқимда учта маданий қатлам мавжудлиги аниқланди.

1-қатлам. Дехқончилик учун фойдаланилган ўртача зичликдаги агро маданий қатлам бўлиб, унинг қалинлиши 25-30 см ни ташкил қилади. Мазкур қатлам таркибида ўсимлик илдиз қолдиқлари, кесакчалар, пишиқ ғишт ва сирланган кулоллик идиш бўлаклари кузатилади. Қатлам стратиграфик қирқимнинг ҳамма томонида бир хилда давом этади.

2- қатлам. Бўз рангли ўртача зичликдаги тупроқ қатламдан иборат бўлиб, қалинлиги 20-30 см қалинликни ташкил қилади. Мазкур қатлам таркибида ўсимлик илдизларини қолдиқлари, кесакчалар, замонавий ашё қолдиқлари билан бирга сирланган кулоллик идиш ва пишиқ ғишт бўлаклари аралаш ҳолатда кузатилади. Мазкур ўртача зичликдаги қатлам стратиграфик қирқимнинг ҳамма томонида бир хилда давом этади

3= қатлам. Ўртача зичликдаги қатлам унинг қалинлиги 45-50 см бўлиб, таркибида кесакчалар, кўмир доғлари, пишиқ ғишт ва сирланган кулоллик идиш бўлаклари Ушбу қатлам материк қатлам устида ётқизилган бўлиб, стратиграфик қирқимнинг ҳамма томонида бир хилда давом этиши кузатилади

5-шурф. У 4 шурфдан жануброқда жойлашган бўлиб, уни ўлчами 2х5 метр, чуқурлиги эса 1.20 метрни ташкил этади. Қазишма материк қатламгача қазиш ишлари олиб борилмади. Қазишмани юқоридаги қайд қилинган чуқурликдаги қирқимида иккита маданий қатлам очиб ўрганилди. Қатламлар таркибий жиҳатдан 4 шурфдаги қатламларни такрорлайди.

Олтинчи ва еттинчи шурфлар хонақонинг орқа томонидаги Шайхлар мақбарасининг жануб томонида ташланиб, ҳар иккаласини ўлчамлари 2х2 метрни ташкил қилади. Ҳар иккала шурфларда кейинги даврларга тегишли қабрлар чиққандиги сабабли уларда 1,30-1,40 метр чуқурликда қазув ишлари давом эттиришни имкони бўлмади. Бундан ташқари шурфларда меъморий иншоот қолдиқлари ва археологик ашёлар кузатилмади.

Қайд этиш керакки, биринчи ва иккинчи шурфларда қайд қилинган 20х20х4 см ўлчамдаги пишиқ ғиштлар аксарият ҳолда Сомонийлар даврида кенг қўлланилган бўлиб, бундай ўлчамдаги ғиштлар Афросиёб[2, б. 97], Олтинтепа [3, б. 77], Худайкент[4, б. 222] каби археологик ёдгорликларда олиб борилган археологик қазиш ишлари жараёнида ўрганилган. Тадқиқотчилар томонидан ушбу ўлчамдаги пишиқ ғиштлар X-XI асрлар билан даврлаштирилган. Аммо, қазишма тўламидаги кузатилган археологик ашёлар асосан сўнги XVI-XIX асрлар билан даврлаштирилиши қайд қилинган иншоот қолдиқларини давлаштириш масаласида ноаниқликларни юзага келтиради.

Юқоридаги келтириб ўтилган маълумотларга асосланиб қуйидаги фикрларни хулоса ўрнида айтиб ўтишимиз мумкин.

Тадқиқотчилар томонидан Шайх Исомиддин, пир Дарвеш Муҳаммадлар фаолияти XVI аср билан даврлаштирилиб [1], хонақоҳ ҳам кейинчалик XVIII-XIX асрларда қурилган бўлиши мумкин. Иншоотни қурилишида сомонилар даврига оид пишиқ ғиштлар ишлатилиши унга яқин бўлган жойда шу даврга тегишли бирор бир монументал иншоот қолдиқларидан ғиштларидан қурилишида фойдаланилган бўлиши мумкин деган фикрни пайдо бўлишига олиб келади. Бундай ҳолат Самарқанд шаҳрдаги Темурийлар аркида қайд қилинган йирик меъморий иншоотда ҳам кузатилган. Мисол учун Кўксарой худудидаги қазишмаларда Темурийлар даврига мансуб, лекин сомонийлар ғиштларидан кўтарилган бир қатор устунлар қайд қилинган[5]. Ёки бўлмаса XVIII-XIX асрларда шу ўлчамида пишиқ ғиштлар тайёрланиб,

шу асосда меъорий иншоот кўтарилган бўлиши мумкин. Бу ерда ишлатилган пишиқ гишт устига бармоқ билан берилган чизиклар Сомонийлар даврига хос эмас.

Айни вақтда қайд қилинган иншоот қолдиқлари ҳам ҳонақоҳ ва мақбараларга паралел равишда йўналган бўлиб, бу ҳолат буларнинг барчаси маълум бир комплекс асосида бирлашган бўлиши мумкинлиги борасида фикрни илгари суриш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бердийев А. “Китоб ҳақида китоб” II қисм Тошкент 2021.
2. Лунина С. Б. Города южного Согда в VIII—XII вв. Тошкен «Фан» 1984. 150 с.
3. Исторической топографии древнего и средневекового Самарканда. Ответственный редактор Ю.Ф. Буряков. «Фан» 1981. 146 с.
4. Буряков Ю. Ф. Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса (историко-археологический очерк Чача и Илака). Ташкент, 1975. 206 с.
5. Асланов А.П. Марказий Суғднинг ўрта асрлар даври тарихий топографияси. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD) диссертация автореферати. Тошкент, 2022. 52 б.

УДК 378.947

ПОДГОТОВКА КАДРОВ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ИТОГИ И ПРОБЛЕМЫ

Д.И. Асадова, преподаватель, Ташкентский государственный экономический университет, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada kadrlar siyosatining vazifalari va o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritilgan. Madaniyat sohasida kadrlar siyosatining ayrim masalalari tahlil qilingan va mazkur sohani rivojlantirish uchun takliflar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: kadrlar siyosati, madaniy soha, kadrlar faoliyati, rahbar va xodimlar, xodimning vazifalari.

Аннотация. В статье говорится о задачах и особенностях кадровой политики. Проанализированы некоторые вопросы кадровой политики в сфере культуры и даны предложения по развитию данной отрасли.

Ключевые слова: кадровая политика, культурная сфера, кадровая деятельность, руководители и сотрудники, обязанности работника.

Abstract. the article discusses the tasks and peculiarities of personnel policy. Some issues of personnel policy in the field of culture were analyzed and proposals were made for the development of the industry.

Key words: personnel policy, cultural sphere, personnel activities, duties of the head and staff, employee.

Введение. В современных условиях, когда инновационные технологии широко применяются во всех сферах производства и оказания услуг, каждый руководитель-работодатель желает работать с высококвалифицированными кадрами. Высококвалифицированный персонал – гарантия быстрого и качественного решения поставленных задач. В современную эпоху высокой глобализации неправильный подбор кадров причиняет предприятиям и организациям большие потери. Руководителю предприятия, организации или специалисту, работающему непосредственно с персоналом, важно при подборе персонала учитывать не то, что человек делал раньше, а то, что он умеет делать сейчас. Как сказано в докладе Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на расширенном заседании Кабинета Министров Республики Узбекистан об основных результатах социально-экономического развития нашей страны в 2016 году и важнейших приоритетах экономической программы на 2017 год «...перед нами стоит важная задача в плане подбора кадров». В этом смысле актуальным вопросом остается исследование технологий, используемых в различных компаниях мира в процессе подбора персонала, управления и эффективного использования их потенциала, а также изучение направлений их использования в нашей национальной экономике [1].

Методология исследования. Кадровая политика – понятие, издавна используемое в сфере человеческих ресурсов нашей страны, под ней понимают совокупность методов воздействия на отношение организации к работникам и достижение конкретных целей. Современный смысл понятия «кадровая политика» заключается в следующем.

Во-первых, современная кадровая политика компании логически вытекает из задач и стратегических целей каждого сотрудника и адаптируется к конкретным результатам деятельности и общим перспективам развития компании. Высокие требования к удобству и гибкости кадровой политики и ее внутренней (стиль руководства, внутренняя организационная культура и т.д.) и внешней среды (рынок труда, в условиях экономического кризиса – особенности целенаправленного ведения финансовой деятельности, развития и совершенствования законодательства) являются многофакторными социальными – основанными на экономических отношениях.

Во-вторых, идеи кадровой политики разрабатываются руководителями высшего звена предприятия или организации (учредителями, собственниками, топ-менеджерами).

В-третьих, кадровую политику в основном осуществляют функциональные руководители, имеющие опыт работы на высшем и среднем звене управления и имеющие определенный опыт.

В-четвертых, большое значение в реализации кадровой политики имеет кадровая служба высокой профессиональной квалификации. Он выступает в роли консультанта, методиста, помощника руководителя, координатора, который следит за кадровой политикой, результатами его работы, а при необходимости выступает и как инициатор непосредственного обновления [2].

Результаты и обсуждение. К актуальным вопросам кадровой политики в сфере культуры можно отнести следующие:

- Своевременное обеспечение потребности в квалифицированных кадрах в сфере культуры, привлечение потенциальных кадров в эту сферу;
- Совершенствование системы работы с молодыми кадрами и формирования статистических данных;
- Создание условий для постоянного повышения квалификации сотрудников в культурных центрах и на курсах в Республике Узбекистан и за рубежом;
- Создание новых методик для специалистов учреждений культуры и искусства с участием ведущих специалистов зарубежных учреждений культуры и искусства;
- Организация брифингов, семинаров и других встреч, направленных на улучшение деятельности полевых сотрудников;
- добиться более эффективной работы работников, обеспечить их охрану труда.

На основе публичного договора, подписанного работодателем, работником и профсоюзным комитетом, осуществляется эффективная работа по социальной поддержке. В условиях нового общества совершенствование процесса образования и воспитания, особенно национального воспитания, осуществляется только в здоровой социальной среде. Без этого мы не смогли бы изменить ни одну сферу развития нашего общества.

Судьба и эффективность любых реформ зависит, прежде всего, от уровня кадров, их способности реагировать на требования времени и развития [3].

Понятие кадровой политики предполагает определенные особенности управления и взаимоотношений. В данном случае речь идет о персонале, то есть учитываются методы, принципы, методы, подходы, правила и т. д., отражающие все виды прямого и косвенного воздействия на наемных работников. С ним связана абсолютно вся деятельность, связанная с персоналом:

- стиль руководства;
- составление коллективного договора;
- разработка правил внутреннего трудового распорядка; принципы подбора персонала;
- характеристики персонала;
- аттестация и обучение персонала; стимулы и дисциплинарные меры;

карьерные перспективы и многое другое.

Таким образом, кадровая политика – это свод правил, регулирующих отношения между представителями организации. Задачи кадровой политики – это не только осознанная, но и четко спланированная тактика и стратегия управления персоналом на предприятии, призванная решить ряд сугубо практических задач:

баланс между сохранением и обновлением персонала;

оптимальное соотношение «нового» и опытного персонала, их состав по численности и квалификации;

повышение эффективности работы сотрудников в соответствии с потребностями рынка и требованиями компании;

отслеживание и прогнозирование влияния сотрудников; целенаправленное воздействие на потенциал наемного персонала.

Как и во всех сферах, в сфере культуры существует отдел кадров, который координирует кадровую политику. HR-департамент – ценнейший ресурс, команда высококвалифицированных специалистов, работающих с людьми. Успех отдела напрямую зависит от людей, работающих на предприятии. Задача отдела кадров – привлекать, развивать и удерживать талантливые кадры на предприятии или организации. Активно помогает руководителям подразделений развивать свои команды, обеспечивает эффективность системы управления, ищет и находит пути совершенствования всех процессов, связанных с управлением персоналом, а также стремится поддерживать среду, способствующую достижению высоких результатов в коллективе.

В Узбекистане платформа hrm.argos.uz была разработана с целью оцифровки работы государственных организаций. Благодаря этой платформе система управления персоналом будет полностью оцифрована. Эту платформу представило Агентство развития государственной службы. Основных модулей платформы пять:

1. «Организационно-штатная структура» – штатные должности, штатное расписание, распределение сотрудников, организационные структуры;

2. «Личный кабинет» – список сотрудников, командировок, больничных, отпусков;

3. «Документы» – приказы, должностные инструкции, заявления, положения, документы для новых сотрудников, справки (файлы), объективные документы и форма Т2 и т.д.;

4. «Учет рабочего времени» – подраздел планирования рабочего времени, посещаемости, учета рабочего времени;

5. «Планирование персонала» – вакансии, кадровый резерв, награды, квалификация, повышение, штрафы [4].

Выводы и предложения. Оптимизация кадровой политики и совершенствование ее механизмов напрямую связаны с качественной и эффективной работой каждого сотрудника, улучшением трудовой деятельности, повышением квалификации, а также формированием управленческого кадрового резерва. Система управления персоналом требует принятия новых решений по развитию способностей специалистов культуры, интенсификации (ускорению) их работы, внедрению инновационных технологий, расширению их полномочий и ответственности. Основная цель кадровой политики – обеспечение культурных центров высококвалифицированными кадрами и формирование руководящего коллектива. Для реализации этих целей политика подготовки кадров в сфере культуры может сделать следующее.

- Изучение спроса на кадры в культурных центрах республики, планирование будущего, организация системы подбора кадров;

- Организация резерва сотрудников культурных центров, повышение уровня обслуживания сотрудника;

- Организация профессионального развития сотрудников.

Предприятия и организации, осознавшие необходимость развития персонала, за счет развития кадров и совершенствования этой сферы добьются увеличения производства, повышения квалификации специалистов, повышения конкурентоспособности, увеличения доходов компании. В то же время это приводит к сокращению рабочего времени, уменьшению недовольства персонала и снижению потребления ресурсов. Мероприятия по развитию персонала обеспечивают быструю адаптацию нового сотрудника на новом рабочем месте, своевременное и эффективное выполнение новых задач, а также дают возможность сотрудникам эффективно выполнять свои обязанности в новых технологиях и новых условиях. При этом повышение эффективности достигается за счет нового подхода к ранее существовавшим задачам [5]. Одним из актуальных вопросов кадровой политики в сфере культуры является совершенствование системы мотивации. Работников, вносящих вклад в развитие культурных центров, следует поощрять и продвигать по службе. Необходимо оптимизировать состав работников сферы культуры, повысить уровень методической работы и разработать стратегию работы с работниками.

В сфере культуры ощущается необходимость обеспечения сотрудников информацией и улучшения их социально-духовной среды по развитию корпоративной культуры, то есть повышению корпоративной культуры на основе комплексной программы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. A'zamov D. Personalni tanlash va ishga yollashda innovatsion texnologiyalar. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2018 y. -B. 1-8.
2. Umurzakov B, Abdurahmanova G., Xolmuratov S. Korxonada kadrlar siyosati. Toshkent. ToshDIU. 2019 y. - B. 190.
3. Raxmatillayeva M.I., Ismailova D.Yu. Yoshlar tarbiyasining milliy-ma'naviy xususiyatlari va istiqbollari. "XXI asr – intellektual yoshlar asri" Respublika ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari (2018 yil 30 mart). Toshkent: O'zR FA, 2018. -B. 129-131.
4. Ashurova F. Xodimlar bilan ishlashda qo'l keluvchi 4 maslahat. <https://www.norma.uz/>
5. Bekberganova M. Tashkilotda kadrlarni rivojlantirish tizimini takomillashtirish. Toshkent, O'zMU. 2018. - B. 84.

UO'K 908

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИДА ТЕАТР САНЪАТИНИНГ ЙЎЛГА ҚЎЙИЛИШИ ТАРИХИ

А.А.Ахматов, докторант, Қарши давлат университети, Қарши

Аннотация. Ушбу мақолада совет ҳокимияти йилларида Қашқадарё вилоятида театр санъатининг вужудга келиши, театрлар фаолияти тўғрисида тарихий манба ва адабиётлар асосида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Қашқадарё вилояти, театр, Абдулла Қодирий (Танбурий), ҳаваскорлик жамоалари, Мулла Тўйчи Тошмухаммедов номидаги вилоят мусиқали драма театри.

Аннотация. В данной статье рассматривается зарождение театрального искусства в Кашкадарьинской области в годы советской власти, деятельность театров на основе исторических источников и литературы.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, театр, Абдулла Кадыри (Танбури), самодеятельные коллективы, областной музыкально-драматический театр имени Муллы Тойчи Ташмухаммедова.

Abstract. This article discusses the emergence of theatrical art and the activities of theaters in the Kashkadarya region during the years of Soviet rule, based on historical sources and literature.

Keywords: Kashkadarya region, theater, Abdulla Qodiriy (Tanburiy), amateur groups, Mulla Tuychi Tashmuhammedov Regional Musical Drama Theater

1924 йил Қарши шаҳар маориф бўлими қошида бадий ҳаваскорлик тугараги ташкил этилди. Мазкур жамоага тамбурчи Абдулла Қодиров раҳбарлик қилди. Абдулла Қодирий (Танбурий) – 1896 йилда Шаҳрисабз шаҳридаги Ҳазрати имом маҳалласида, Мирза Абдулқодир қоровулбеги оиласида таваллуд топган. Танбурий аввал Шаҳрисабз ва

Қаршидаги, сўнгра Бухородаги Мир Араб мадрасаларида диний ва дунёвий билимларни олиш билан бир қаторда, ҳаттотлик маҳоратини ҳам оширди [1].

Саводхонлик даражаси юқори бўлганлиги боис, Танбурийни Амир Олимхон сарой девонига мирзаликка қабул қилган. 1920 йилда Бухорода сиёсий вазият кескинлашди. Амирнинг мирзаси сифатида уни ҳар қадамда таъкиб этдилар. Танбурий 1928 йилда Қарши шаҳрида биринчи театр труппасини ташкил этади. 1932 йилда Танбурий томонидан ташкил этилган труппа замирида ҳозирги Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов номидаги вилоят мусикали драма театрининг подевори ҳисобланган Қарши шаҳар театри ташкил этилади. Бу даврда хотин – қизларнинг театр саҳнасига чиқиб рол ўйнаши жуда қийин масала эди. Қарши театрида 2 та маҳаллий хотин-қиз фаолият юритган.

Қашқадарё вилоят мусикали драма театрининг ташкил топишида машҳур мусиқачи ва устасоз Қарши шаҳрида яшаб ижод этган Абдулла Қодиров – Танбурийнинг ҳиссаси улкан. Унинг ташаббуси билан 1930 – йиллар бошида Қарши ва Шаҳрисабз ёшлари ҳаваскорлик тугараги негизда ташкил этилди. Кейинчалик Қарши шаҳридаги Навоий номли мактаб ҳузуридаги Баҳром Комолов раҳбарлигидаги ҳаваскорлик тўгараги дастлаб ўз фаолиятини мусикали дастурлар билан бошлаган бўлса, кейинчалик айрим саҳна парчаларини кўрсатишдан бошлади [2].

Қарши – Шаҳрисабз ҳаваскорлик жамоалари асосида Қарши туман маориф мудир А.Шоибзода ва А.Қодиров ташаббуси билан Қашқадарё вилоят театри 1932 йил 2 августда Қарши ва Шаҳрисабз бадий ҳаваскорлик тўғараклари негизда ташкил этилган [3]. Устоз санъаткорларнинг хотирлашича дастлаб театрда илк бор «Халима» спектакли саҳналаштирилган бўлиб, унда Халима ролини иқтидорли актриса Зайнаб Самиева ижро этган [4].

Теарт ташкил этилган дастлабки пайтларда ҳар бир бадий асарнинг “киммати”ни ўлчашда унинг “партиявийлик”, “синфийлик”, “байналмилаллик” талабларига қай даражада жавоб бера олиши асосий мезон ролини уйнади. Бироқ, тадқиқ этилаётган даврда маъмурий буйруқбозлик тузуми таъйиқларига қарамай вилоятда азалдан яшаб келган аҳолида миллий ва диний қадриятларга нисбатан содиқлик сақланиб қолинди [5].

Тугарак раҳбари ва аъзолари Қашқадарё воҳасининг туманларидан ёш истеъдодларни тўпладилар. Тугаракда Икром Болтаева, Зайнаб Самиева, Қори Зокиров, Қудрат Тўраев, Рауф Болтаев, Наим Сатторов, Маматқул Жалилов, Ниёз Остонов, Саломат Рўзиева каби санъаткорлар фаолият олиб бордилар. Тўгарак замирида 1932 йил 2 августда Қарши шаҳар театр жамоаси ташкил этилиб, унинг биринчи раҳбари Абдулла Қодиров бўлган. Театр фаолиятини йўлга қўйишда Тошкентдан юборилган Б.Азизов ва С. Воҳидовларнинг хизмати катта бўлди. Шунингдек, М. Файзуллаева, Б. Камолов, Х. Мустафоқулов, Х. Ибрагимова, М. Маматов ва бошқалар ижод йўлини бошлади [6].

Қашқадарё драма театри Ўзбекистоннинг таниқли актёрларидан Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Фароғат Рахматова, Ўзбекистон халқ артистлари Зайнаб Садриева ва Икром Болтаеваларни актёр сифатида тарбиялаб етиштирди [7].

1933 йилда шаҳарда кинотеатр биноси ишга туширилиб, биринчи марта овозли фильмлар намойиш этилди. 1935 йилда Қарши маданият уйида кутубхона, музей, театр тугараклари ишлаб турган [8].

Театр 1936 йил давлат театри деб атала бошланди. Шу йилларда М. Эрматов бош режиссёр, С.Воҳидов режиссёр педагог бўлиб ишлай бошлади. 1936 йилдан театр давлат бюджети ҳисобига ўтказилиб, саҳналаштирилган асарларнинг декоратив безаклари учун 12697 сўм ажратилди [9]. Театр жамоасининг таркиби кенгайтирилиб, 69 кишига етказилди. Бу эса саҳналаштирилган асарларнинг бадий жиҳатдан савиясининг ортишига сабаб бўлди. 1938 йилда Қарши шаҳар театри жамоаси Муҳиддин Эрматов раҳбарлигида “Фарҳод ва Ширин” асарини саҳналаштирди. Мазкур асарнинг саҳна рақсларини таниқли балетмейстр Гавҳар Раҳимова саҳналаштирган [10].

Собиқ шўро тузуми йилларида халқнинг маданий-маънавий ҳордиқ чиқаришлари учун театрлар фаолияти йўлга қўйилган бўлса-да, улар ижод эркинлигидан маҳрум эди. Чунки

театрлар олдида ҳам, совет давлати мафкурасини тарғиб қилиш, уни мустаҳкамлаш каби вазифалар қўйилган эди. Ўша даврда театрда “Хужум”, “Тухматчилар жазоси”, “Уйғониш”, “Ғунчалар”, “Чегарачилар”, “Майсаранинг иши” каби спектакллар халққа кўрсатилди.

Қашқадарё вилояти мусикали драма театри тамал тошини куйган санъаткорлардан бири Мажид Маматовдир. М. Маматов 1923 йили Қарши шаҳрида туғилган. 1942 йили вилоят театрига ишга келган. У “Тошболта ошиқ”, “Икки биллак узук”, “Беш кунлик куёв”, “Холисхон”, “Лайли ва Мажнун”, “Шохсанам ва Ғариб” спектаклларида бош ролларни ижро этди [11].

1941 йилда Ғузор тумани марказида деҳқонлар театри ташкил этилди. Театрга тумандаги ҳаваскорлик тугарагининг аъзолари 10 кишидан иборат бўлиб, хўжаликларда, корхона ва муассасаларда, мактабларда хизмат қилдилар. Театр аъзолари тарғибот-ташвиқот ишлари олиб бориладиган марказларда, клубларда, ҳарбий хизматга чақириш жойларида, халқ қурилишларида, деҳқон хўжаликларида, ҳарбий қисмларда, госпиталларда фаол маданий хизмат кўрсатдилар. 1943 йилда Қашқадарё вилоятида 18 та бадий ҳаваскорлик тўғараклари фаолият кўрсатди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида Қашқадарё вилоятида маданий ҳаётнинг турли соҳалари ривожлантирилди. Жумладан, театрлар фаолияти анчайин қўллаб-қувватланди. Уруш йиллари вилоятларда янги театр жамоалари ҳам ташкил этилди. Ўзбекистон Халқ Комиссарлар кенгаши 1943 йилнинг 26 июнь ойида Қарши шаҳридаги тўртинчи тоифали вилоят мусикали драма театрини учинчи тариф тоифасига ўтказиш ҳақида қарор қабул қилди. Қашқадарё вилояти мусикали ва комедия театри учинчи тоифадан иккинчи тоифага ўтказилди. Мазкур театрда жами 168 киши фаолият олиб бориб, уларнинг 67 нафари бадий ижодий кадрлар эди. Мазкур театр биргина 1943 йилда 5 та асарни сахналаштирди. Театр жамоаси турли ижодий чиқишлар туфайли 1943-1944 йил 400 минг сўм даромад кўрди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ашурова Ш. Ижод – илоҳий неъмат // Маънавият жавоҳири. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2015. – Б.281.
2. Қашқадарё вилояти мусикали драма театри жорий архиви маълумоти.
3. ҚВДА, 390-фонд, 2-рўйхат, 12-иш, 1-варақ.
4. Қашқадарё вилояти мусикали драма театри жорий архиви маълумоти.
5. Тўраева М. Ўзбекистонда маданий ҳаёт: муаммо ва оқибатлар (1920-1940 йй.) (Жанубий вилоятлар мисолида). Тарих фан. номз. дисс... автореф. – Тошкент, 2001. 20-бет.
6. ҚВДА, 11-фонд, 1-рўйхат, 198-иш, 5-8-варақлар.
7. Рашидова Т. Культурное строительство в Кашкадаринской и Сурхандарьинской областях (1955-1965) Дисс. Ист. наук. – Тошкент, 1973. – С.163.
8. ҚВХА, 27-фондсининг тарихий маълумотномаси, 23 – 29-варақлар
9. Амир Темур қадриятлари ва ижтимоий фанлар // Илмий тўплам. – Қарши, 1997. – Б.57 – 59.
10. ҚВДА, 11-фонд, 1-рўйхат, 2-йиғма жилд, 2-варақ.
11. Қашқадарё вилояти мусикали драма театри жорий архиви маълумоти.

УДК 902.7 (5)

НЕКРОПОЛЬ БУСТАН VI: ТРАДИЦИИ И НОВАЦИИ

Е.А. Гордеева, PhD, с.н.с., Национальный центр археологии АН РУз, Ташкент

Annotatsiya. Yevroosiýoning cho'l qismidan yangi aholining kirib kelishi qadimgi urf-odat va an'analarning cho'l madaniyati merosi ustunligi bilan asta-sekin o'zgarishiga olib keldi. Ularning ta'siri Shimoliy Baqtriya aholisining madaniy qadriyatlarini va Sapallin madaniyatining butun ko'rinishini sezilarli darajada o'zgartirdi. Buston VI nekropoli dasht qabilalari dunyosiga xos bo'lgan murakkab dafn marosimlarining ko'pligi bilan ajralib turadi, bu Sapallin qoliplaridagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi otash marosimlarida aks etadi.

Kalit so'zlar: Buston VI nekropoli, Shimoliy Baqtriya, bronza davri, ochiq ibodatxonaning ilk shakli, qurbonliklar, kuydirish, ingumatsiya, ekskarnatsiya.

Аннотация. Приток нового населения из степной части Евразии привел к постепенной трансформации древних обычаев, традиций с преобладанием наследия степной культуры. Их влияние существенно изменило культурные ценности населения Северной Бактрии и весь облик сапаллинской культуры. Некрополь Бустан VI отличается обилием сложнейших

погребальных культов, типичных для мира степных племён, что нашло отражение в огненных ритуалах, отражающие изменения сапаллинских стереотипов.

Ключевые слова: Некрополь Бустан VI, Северная Бактрия, эпоха бронзы, ранняя форма храма открытого типа, жертвоприношения, кремация, ингумация, экскарнация.

Abstract. The influx of new population from the steppe part of Eurasia led to a gradual transformation of ancient customs and traditions with the predominance of the heritage of the steppe culture. Their influence significantly changed the cultural values of the population of Northern Bactria and the entire appearance of Sapallin culture. The Bustan VI necropolis is distinguished by an abundance of complex funeral cults, typical of the world of steppe tribes, which is reflected in fire rituals, reflecting changes in Sapallin stereotypes.

Key words: Necropolis Bustan VI, Northern Bactria, Bronze Age, early form of an open temple, sacrifices, cremation, inhumation, excarnation.

Актуальность исследования состоит в том, что на завершающем этапе качественно нового периода сапаллинской культуры фиксируются изменения в погребальном обряде (некрополь Бустан VI). Наблюдается ряд новых культурных показателей погребально-ритуальной системы, которые отражают изменения сапаллинских стереотипов. Приток нового населения из степной части Евразии привел к постепенной трансформации древних обычаев, традиций с преобладанием наследия степной культуры. Их влияние существенно изменило культурные ценности населения Северной Бактрии и весь облик сапаллинской культуры.

Целью исследования является реконструкция культового – религиозного мировоззрения древних обществ Северной Бактрии в эпоху бронзы на основе анализа археологического комплекса некрополя Бустан VI.

Материалы и методы исследования. Весомый вклад в изучение погребальных традиций сапаллинской культуры Северной Бактрии внесли и продолжают вкладывать такие ученые как: А. А. Аскарлов, Т. Ш. Ширинов, Н. А. Аванесова, В. И. Ионесов, Х. Бендесу – Сармиенто и многие другие. В ходе данного исследования были использованы методы сравнительного и системного анализов.

Результаты обсуждения. Бустан VI отличается обилием сложнейших погребальных культов, типичных для мира степных племён, что нашло отражение в огненных ритуалах. Похоронный цикл данного памятника не соответствует сапаллинскому погребальному канону. Огонь и его проявление становится новым, нетрадиционным обрядовым действием сапаллинской культуры. Такие новшества, как кремация, фракционные захоронения, обильное жертвоприношение животных, иногда даже и человеческое, каменные конструкции устройства камер и надмогильных сооружений, наличие сакрализованных могил, свидетельствуют о том, что ранние кочевники Евразии были включены в систему этнокультурных контактов с земледельцами доисторической Северной Бактрии.

Под влиянием степных традиций становится особо заметной самобытность погребального обряда на завершающем этапе сапаллинской культуры (некрополь Бустан VI). Это – размещение погребений по кольцевой планировке; возникновение атипичных захоронений – человеческие жертвоприношения, погребения в сидячем положении, поза «всадника», фракционные и осквернённые погребения; включение в могилу глиняных поделок; использование могильника в качестве святилища; использование огненного культа в ритуальной практике; распространение обряда кремации [2].

Обряды, связанные с жертвоприношением и поминками, у древних земледельцев культуры Сапалли были организованы советом старейшин, так как скот на данном этапе истории являлся собственностью общины. Кроме того, у них присутствовал обряд кенотафного захоронения, т.е. могила с вещами без скелетов и могила с захоронениями животных. В обоих случаях дух умершего обеспечивался ритуальной едой в сосудах и в могилу ставили предметы производства, быта и вооружения. Умерших погребали в праздничной одежде, что указывает на существование веры в загробный мир, на то, что

умерший продолжал свое существование в потустороннем мире. Украшения и другие вещи личного пользования покойного показывают на преданное служение своему делу [4].

Бустан VI – некрополь огнепоклонников Северной Бактрии [2]. Употребление огня в обряде кремации связано с функциями очищения и защиты в период перехода души на небеса. При сжигании покойного огонь считается посредником между миром живых и мертвых [1]. Является не только местом для захоронения, но и «святилищем» для проведения культовых церемоний и ритуальных действий.

У бустанцев присутствовали обряды ингумации отдельных частей тела (кисть, торс, череп, нижние конечности, череп), и ритуального членовредительства. Ритуальное членовредительство совершалось через определённое время после захоронения. Основной идеей осквернения останков или их повреждение, заключалось в том, чтобы оградить живых от вредных сил покойного (защитная магия от тех, кто был связан с культовой сферой – жрецы, маги и т.д.), что отражает мифологическое восприятие идеи о возрождающейся душе. Сам обычай, связанный с представлением души человека в верхней части тела, корнями уходит в неолит в Юго-Западную Азию [3].

Во время обряда кремации тело сжигалось полностью, т.е. осуществлялась полная кремация [7] и обязательно на стороне от основного кладбища. После сожжения пепел сожжённого помещали на дно могилы, вместо скелета [2]. В некоторых случаях остатки кремации помещали в сосуд или опускали прах вместе с тлеющими угольками в могилу, в специальную лунку и прикрывался фрагментом керамического хума (придонная часть). После погребения останков на перекрытии или у входа в могилу обязательно разводили огонь [1]. Кроме того, для обряда кремации использовали специальные «ящики для усопших», состоящие из полуназемных сырцовых камер, имеющие разнообразные формы (прямоугольные, квадратные, трапециевидные). Создание «крематориев» на Бустан VI, стало уникальным явлением среди известных на сегодняшний день погребальных комплексов эпохи бронзы Евразии. Обряд кремации показывает миграцию андроновцев (федоровцев) на юг [2].

В качестве заупокойной пищи бустанцы использовали некоторые части жертвенных животных (грудинка, лопатка, задняя часть овечьей туши, редко шею), состав которых строго соблюдался. Части жертвенных животных размещали у ног, головы и торса покойного, из чего следует, что жертвоприношения животных были частью погребального обряда Бустан VI. Несомненно, важной частью ритуала было жертвенное угощение, которое употреблялось во время тризны. Положение умершего в обществе определялось объемом тризны. Также бустанцы практиковали и погребение человека в сопровождении животных (овца, баран, собака).

На заключительном этапе сапаллинской культуры новшеством стало развитие солярно-огненного культа. Проявление данного культа, можно наблюдать в знаках – заменителях огня красного и белого цветов (угольки, зола, охра, мел, гипс, камень), использовавшихся в погребальном обряде бустанцами [8]. Употребление огня, как средства очищения покойника или могилы, в погребальном обряде известно уже с эпохи неолита. По мнению исследователей, у ведических ариев культ огня (Агни) присутствовал в качестве ритуального очищения, как священная сила, символ божественной справедливости, источник жизни, посредник между небом и землёй [6;5], что допустимо и для бустанцев [2]. Что касается охры, то она как символ огня известна с эпохи верхнего палеолита.

Ещё одной особенностью погребального обряда на Бустане VI считается традиция погребения баранов. Погребение барана сопровождалось созданием отдельной могилы для него, обилие посмертных даров (изделия из бронзы и золота). Всё это подчёркивает божественную природу барана.

Культурной новизной второй половины II тыс. до н.э. стало создание специальных сакральных площадок не погребального назначения. Сакральная площадка – определённое микросвятилище, где совершались ритуальные действия и церемонии литургического характера. Вся литургия проходила в разных, специально подготовленных местах. Все проводимые здесь ритуалы отражали солярно-огненный культ. Существовали следующие

типы сакральных площадок: площадка вокруг ящиков, для кремации тел; специализированная площадка (смертный помост), связанная с обычаем естественной экскарнации умершего; участки с каменными кольцевыми белыми выкладками для обрядовых действий, связанных с огненным ритуалом. Они употреблялись при очистительных жертвоприношениях с применением бескровных (молоко) и кровных (закалывание животных) приношений [2]. Виды жертвоприношения огню у бустанцев: возлияние сока растений, молока, воскурение жира; жертвоприношения животных; сжигание усопшего в ящике, соотносимое причащению тела, проходившие в поминальных комплексах.

Некрополь Бустан VI – это «культово-погребальный комплекс храмового порядка», является ранней формой храма открытого типа (последняя четверть II тыс. до н.э.) [2]. Сакральный центр его состоял из камеры для кремации, кострищ многократного использования и алтарей. В зависимости от функциональности выделялись алтари для возлияний, алтари-жертвенники и алтари для ритуальных трапез. Следуя вышесказанному, можно предположить, что это место стало основным для проведения культовых церемоний у ранних зороастрийцев.

Выводы. Таким образом, погребальный обряд на юге Средней Азии в эпоху бронзы образует своего рода симбиоз оседло-земледельческих и степных традиций, которые формировались в течении многих тысячелетий как на юге, так и на севере Евразийского континента. Также в древней Бактрии проявлением степных традиций стал обряд кремации, который осуществлялся не в самой могиле, а за её пределами. Все ритуалы на Бустан VI отражали солярно-огненный культ.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аванесова Н. А., Тошпулатова Н. А. Символика огня в погребальной практике сапаллинской культуры // ИМКУ. – Ташкент, 1999. – Вып. 30. – С. 27 – 36.
2. Аванесова Н. А. Бустан VI – некрополь огнепоклонников доурбанистической Бактрии. – Самарканд: МИЦАИ, 2013. – 641с.
3. Алёшин В. А. Проблемы культурогенеза неолитических и энеолитических культур Юго-Западной Азии (по данным погребального обряда) // КСИА. – М., 1990. – Вып. 199. – С. 3 – 9.
4. Аскарлов А. А. Бронзовый век Южного Узбекистана (К проблеме развития локальных очагов древневосточной цивилизации): Автореф. дисс. ... докт. истор. наук. – М., 1976. – С. 38 – 39.
5. Елизаренкова Т.Я. «Ригведа» – великое начало индийской литературы и культуры / Мандалы I – IV. Приложение. – М., 1989. – С. 441 – 505.
6. Иванов В. В. Цветовая символика в географических названиях в свете данных типологии // Балтославянские исследования. – М., 1981. – С. 266 – 272
7. Куфтерин В. В. Результаты исследования кремированных скелетных останков из раскопок некрополя Бустан VI (Узбекистан) // Роль естественно-научных методов в археологических исследованиях. Сборник научных трудов, посвященный 125-летию Руденко С. В. – Барнаул: Алтайский университет, 2009. – С. 222 – 225.
8. Смирнов К. Ф. Савроматы. – М.: Наука, 1964. – 380 с.

УДК 930.85

К ВОПРОСУ О СОЦИАЛЬНОЙ СТРАТИФИКАЦИИ ОБЩЕСТВ СЕВЕРНОЙ БАКТРИИ В ЭПОХУ БРОНЗЫ

(на примере погребальных практик)

Е.А. Гордеева, PhD, с.н.с., Национальный центр археологии АН РУз, Ташкент

Annotatsiya. *Bronza davri O'rta Osiyo jamiyati ma'naviy hayoti taraqqiyoti evolyutsiyasining navbatdagi bosqichi bo'lib, u marosim amaliyotida ham o'zining davomi, ham marosimlarning o'ziga xos xususiyatlariga ta'sir etuvchi yangi elementlarning kirib kelishiga ega edi. Bular idish qabrlari, senotaflar va hayvonlar qabrlari. Bronza davrining oxirida Shimoliy Baktariyada dasht an'analarining ta'siri kuchayadi va o't ochish marosimi vujudga keladi, otash bilan marosimlar tarqaladi. Bu Shimoliy Baktariyaning qadimgi jamiyatlari ijtimoiy tabaqalanishini tarixiy qayta qurishni murakkablashtiradigan dafn marosimining (krematsiya) oxirgi variantidir.*

Kalit so'zlar: *bronza davri, Shimoliy Baktariya, ijtimoiy tabaqalanish, dafn marosimlari, Sapallin madaniyati.*

Аннотация. Эпоха бронзы стала следующим шагом в эволюции развития духовной жизни среднеазиатского общества, имеющей в обрядовой практике, как своё продолжение, так и привнесение новых элементов, повлиявших на специфику обрядов. Это захоронения в сосудах, кенотафы и погребения животных. В конце эпохи бронзы в Северной Бактрии увеличивается влияние степных традиций и возникает обряд экскарнации, распространяются ритуалы с огнем. Именно последний вариант погребальных практик (кремация) усложняет историческую реконструкцию социальной стратификации древних обществ Северной Бактрии.

Ключевые слова: Бронзовый век, Северная Бактрия, социальная стратификация, погребальный обряд, сапаллинская культура.

Abstract. The Bronze Age was the next step in the evolution of the development of the spiritual life of Central Asian society, which in ritual practice had both its continuation and the introduction of new elements that influenced the specifics of rituals. These are vessel burials, cenotaphs and animal burials. At the end of the Bronze Age in Northern Bactria, the influence of steppe traditions increases and the ritual of excarnation arises, rituals with fire spread. It is the latter variant of burial practices (cremation) that complicates the historical reconstruction of the social stratification of ancient societies of Northern Bactria.

Key words: Bronze Age, Northern Bactria, social stratification, funeral rites, Sapallin culture.

Актуальность исследования состоит в том, что бронзовый век – это время распада первобытного общества, появление первых городов [13]. Общество Средней Азии переходит от матриархата к патриархату. Наблюдается активизация миграционных процессов. В духовной жизни происходят процессы трансформации. Эпоха бронзы стала следующим шагом и в эволюции развития духовной жизни среднеазиатского общества, имеющей в обрядовой практике, как своё продолжение, так и привнесение новых элементов, повлиявших на специфику обрядов.

Целью исследования является освещения вопроса социальной стратификации древних обществ Северной Бактрии на примере погребальных практик и выявление проблем ее реконструкции в связи с модификацией погребальных обрядов (кремация) под влиянием степных традиций.

Материалы и методы исследования. В процессе исследования широко использованы такие методы, как метод проблемно-хронологического подхода, сравнительный и системный анализы.

Результаты обсуждения. В начале бронзового века у оседло-земледельческого населения Бактрии продолжает существовать обряд погребения умерших внутри поселения под стенами и полами зданий (Сапаллитепа, Джаркутан) [7], на поздних этапах периода бронзы (1650 – 1350 гг. до н.э.) погребения стали выноситься за черту поселения (Джаркутан) [13]. Кроме того, прослеживаются традиции захоронения покойного в сосудах (хумах). По поводу значимости данной традиции у исследователей сложились несколько различные мнения. А. А. Аскарлов считает, что подобный тип погребения указывает на особые случаи смерти, когда необходимо было использовать транспортировку умершего тела [3]. Д. О. Каримова связывает погребения в сосудах с элементами сложения раннего зороастризма в Северной Бактрии [8]. Е. В. Антонова интерпретирует погребение в сосудах, как отражение женской утробы, чрева, т.е. сосуд, ассоциируется с женским началом. Надо отметить, что оссуарный вид погребения существует в Передней Азии со времён энеолита. Сами оссуарии по форме подразделяются на три типа: дом, животное, яйцо птицы. Оссуарии первого типа (дом) произошли от ящиков, а третий тип (птичье яйцо) – от сосудов [2]. Согласно, точки зрения Ж. Перро оссуарный тип погребения принадлежит «пастушеским племенам» [9], из чего следует, что традиция обряда погребения в сосудах пришла на земли Северной Бактрии вместе с пастушескими племенами Передней Азии в результате миграционных процессов, но не укрепились на землях Северной Бактрии, а продвинулась на север и северо-запад в Хорезм, Согд, Чач, где в последующем и утвердилась.

Наряду, с выше указанной традицией присутствовал и обряд кенотафных захоронений. Подобный обряд употреблялся в тех случаях, когда тело умершего не было найдено, с соблюдением всех норм и правил традиционного погребального обряда [3]. Сегодня в мире сохранилась подобная традиция захоронения. Она используется в случае создания братских могил, при погребении неизвестного солдата или возводится мемориальная стела на месте какой-либо катастрофы, теракта.

В 1700 – 1650 гг. до н.э. в Северной Бактрии существовала традиция погребения человека с бараном. Это связано с идеями наличия богатства по мужской линии родства, а также с искупительной жертвой избежавших смерть [4]. Также и в Маргиане была распространена типичная для этого времени традиция (Гонур) хоронить животных (преобладал баран) по подобию человека, либо в скорченной позе на боку, либо в ногах покойного, но в отдельной могиле. В объяснение данной традиции В. И. Сарияниди приводит легенду, согласно которой овцы спасли от гибели Заратуштру [12] и тем самым данный обряд связывает с зороастризмом. Но это спорный вопрос, так как по мнению А. Франкфора погребение животных никак не связано с маздеизмской погребальной практикой [12]. Абу Аль-Хассан Махмуда Бакри Муссы считает, что погребение овец и коз в позе умершего человека свойственно для обрядов шаманского круга, так как у шаманов образ животного и птиц был связан с духами-помощниками [1]. Это свидетельствует о существовании элементов шаманизма в Маргиане на данном этапе истории, наряду с культами воды и земли [10]. Бытует и другая точка зрения. М. Эсонов считает, что животные, которые упоминаются жителями Бактрии и Маргианы в зоолатрических религиозных представлениях эпохи бронзы являются божествами [15].

В 1650 – 1350 гг. до н.э. в Северной Бактрии из погребальной практики исчезают ритуальные захоронения баранов, совместные погребения человека и животного, захоронения в хумах, кенотафы с глиняными, антропоморфными фигурками. Ослабевает обычай жертвоприношения животных [7].

Жертвоприношение является неотъемлемой частью погребального обряда и сопровождается растительными и животными дарами. В Северной Бактрии в 1350 – 1200 гг. до н.э. оно осуществлялось погребениями животных в особых случаях, например, при погребении лиц, занимавших при жизни высокое положение в обществе [12]. С точки зрения Т. Ш. Ширинова захоронение целых животных не является характерным для погребальной практики сапаллинской культуры. Но употребление отдельных костей часто использовалось в ритуале [12], обычно клали одну лопатку, несколько рёбер, две задние ноги, а иногда и грудинку [4]. Из чего следует, что к концу II тыс. до н.э., в религиозном сознании оседлых земледельцев укрепляется культ животных, который был широко распространён в племенах степного круга. А такие культы как культ огня, земли, воды и воздуха складываются в оседло-земледельческой среде значительно раньше и являются автохтонными, ставшие ведущими в идеологии оседлых земледельцев Северной Бактрии с глубокой древности и финально укрепившиеся в религии зороастризм [6]. И вновь вернёмся к образу барана, который выделяет плодovitость, а также указывает на связь с богом солнца, огня в мифологии многих народов. В некоторых случаях барана приносили в жертву, чтобы усмирить божества подземного царства или злых духов [6]. Жертвоприношение барана в день смерти человека, являлось одной из самых распространённых традиций народов Средней Азии и связано с глубокими древними тотемистическими понятиями о зооморфных превращениях души умершего [11]. Согласно поверью, жертвенное животное помогает душе умершего перейти после смерти через «мост Сират, перекинутый через адское пламя» [5].

Оседлые племена Северной Бактрии придерживались анимистических верований, об этом свидетельствует характер погребального ритуала могильника Джаркутан. Они считали, что человек продолжал жить и после смерти, которая рассматривалась ни как конец жизни, а переход человека из одного состояния в другое. Поэтому покойников снабжали предметами на пути к их последующему обитанию.

Появление новых ритуалов в погребальном обряде Джаркутана (изоляция расчленённых костей от земли, захоронение умерших с умышленным очищением костных останков,

наблюдается увеличение значения огня), говорит о том, что на основе первобытных традиций возникают новые религиозные воззрения во 2-ой половине II тыс. до н.э. [13]. В целом, для определения социальной стратификации обществ юга Узбекистана во II тыс. до н.э. комплекс Джаркутан [14] и Бустан VI являются уникальными источниками.

Выводы. Таким образом, у оседлых земледельцев Средней Азии в эпоху бронзы под влиянием пастушеских племен складываются новые погребальные традиции (захоронения в сосудах, кенотафы, погребение животных), что также отражается и в социальной стратификации древних обществ. У ранних земледельцев складывается культ животных и формируются элементы шаманизма. Возникают новые элементы погребальных сооружений (подиум). Коллективные погребения постепенно утрачивают свое значение и исчезают. В конце эпохи бронзы в Северной Бактрии увеличивается влияние степных традиций и возникает обряд экскарнации, распространяются ритуалы с огнем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абу Аль-Хассан Махмуд Бакри Мусса. Вопросы взаимосвязи культур Ирана и Южного Туркменистана: интерпретация изображений животных на керамике и каменных изделиях эпохи энеолита.: Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. – М., 2005. – С. 14, 19.
2. Антонова Е.В. Обряды и верования первобытных земледельцев Востока. – М., 1990. – 288 с.
3. Аскаров А. А. Сапаллитепа. – Ташкент: Фан, 1973. – 172 с.
4. Аскаров А. А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы южного Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1977. – 232 с.
5. Аскаров А. А., Ширинов Т. О некоторых группах культов керамики Джаркутана // ИМКУ. – Ташкент, 1991. – Вып. 25. – С. 32.
6. Аскаров А. А., Ионесов В. И. Жертвоприношения животных в погребальной практике оседлых земледельцев Древней Бактрии // ИМКУ. – Ташкент, 1991. – Вып. 25. – С. 22 – 32.
7. Ионесов В. И. Становление и развитие раннеклассовых отношений в оседлоземледельческом обществе Северной Бактрии (По материалам погребальных комплексов II тыс. до н.э. Южного Узбекистана) Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. – Самарканд, 1990. – С.9-27.
8. Каримова Д. О. Погребальные обряды и верования населения Северной Бактрии (на примере материальной культуры эпохи бронзы): Автореф. дисс. ... докт. филос. по истор. наукам. – Ташкент, 2017. – С. 40.
9. Perrot J. Unetombe à ossuaries du IV-e millenaire à Azor, près de Tell Aviv. – Atiqot. Jerusalem. vol. 3. – P. 27.
10. Сарианиди В. И. Археологические свидетельства раннезороастрийской религии в Каракумах / Туркменская земля – колыбель древних культур и цивилизаций. – Ашхабад, 2008. – С. 21 – 25.
11. Снесарев Г. П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – 338 с.
12. Франкфор А. Цивилизации Окса и проблема индоариев в Центральной Азии // АИЦАТФУ. – Самарканд: МИЦАИ, 2014. – Т. 1. – С. 85 – 162.
13. Ширинов Т. Ш. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Узбекистана. – Самарканд: Институт Археологии АН РУз, 1993. – 245 с.
14. Ширинов Т. Религиозная среда Средней Азии во II тыс. до н.э. // Тарихимиз этюдлари. – Тошкент, 2014. – С. 70.
15. Эсонов М. Бронза даврида Қадимги Бактрия ва Марғиёна аҳолисининг зоолатрик диний қарашлари // Ўзбекистон моддий маданият ёзма манбалари. – Тошкент, 2007. – Б. 92 – 97.

УЎК 902.01

ОРОЛБЎЙИ ХУДУДЛАРИНИНГ ТОШ ВА БРОНЗА ДАВРИДА ЎЗЛАШТИРИЛИШ ТАРИХИ

Х.Х. Матякубов, доц., PhD, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада ўрганилаётган ҳудуднинг ландшафт-иқлим палеогеография ва ибтидоий одамларнинг ҳўлларни ўзлаштириши жараёнларига таъсир қилган табиий омиллар масалалари ҳамда тош давридан то бронза давригача ибтидоий одамларнинг ижтимоий турмуши тарзининг ўзига хос хусусиятлари ўрганилган.

Калит сўзлар: Оролбўйи, Сариқамиш кўли, Окчадарё ўзани, Оқбулоқ ва Сойутас маконлари, Мезолит, Султо Увайс тоғлари, Ўзбой.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы природных факторов, повлиявших на палеогеографию ландшафта и климата исследуемой территории, а также на

процессы освоения пустынь первобытными людьми. Изучены особенности социального образа жизни первобытных людей с каменного века до бронзового века.

Ключевые слова: Приаралье, озеро Сарыкамыш, русло Акчадарьи, поселения Акбулок и Сойутас, мезолит, горы Султан Увайс, Узбой.

Abstract. This article examines the issues of landscape-climatic paleography of the study area and natural factors that influenced the processes of development of deserts by primitive people, as well as the specific features of the social lifestyle of primitive people from the Stone Age to the Bronze Age.

Key words: Arolboyi, Lake Sarykamysh, Okchadarya basin, Okbulok and Soyutas squares, Mesolithic, Sultan-Uvays mountains, Uzboy.

Хронология жихатдан жуда катта тарихий босқичларни қамраб олган тош даврида, инсоннинг маданияти, ҳўжалик соҳалари ва ижтимоий муносабатларига асос солинганлиги маълум. Мазкур даврда маданият ва турмуш тарзининг ривожланган шакллариға ўтиш зарурияти изчил юзаға келганлиги туфайли, анча такомиллашган турлича янги маданиятлар пайдо бўлиб, улар жаҳонда инсоният тараққиётини белгилаб берган.

Марказий Осиё, жумладан, Оролбўйи ҳудудларини энг қадимги одамлар томонидан ўзлаштириш ғоят мураккаб ва узок муддатли жараён бўлган. Янги ерларни эгаллаб олиш, одамлар яшаган дастлабки марказлардан, турли даврларда ва ҳудудий микёсда амалға оширилган. Бунда моддий маданиятнинг ривожланиш даражаси ва табиий шароит улкан аҳамият касб этди.

Марказий Осиё паст текисликларининг асосий қисмини Қорақум ва Қизилқум чўллари қамраб олган. Уларнинг чегараларини Тажан ва Мурғоб, Амударё, Сирдарё ва Зарафшоннинг қуйи ва ўрта ҳавзаларидаги воҳалар, шимоли-ғарбда Орол денгизи ва Устюрт платаси, жануби шарқда эса Нурота тоғлари ва Мирзачўл белгилаб беради. Ланшафт-иқлим палеография ва ибтидоий одамларнинг чўлларни ўзлаштириш жараёнларига таъсир қилган табиий омиллар масалалари А.С.Кесъ, А.В.Виноградов, Э.Д.Мамедов, М.Д.Жўрақулов, Т.А.Абрамова ва Н.Ў.Холматовларнинг ишларида кўриб чиқилган.[1]

Қадимги тош даврида инсон томонидан ўт чиқариш усулларини кашф этиш, олов ва иссиқ кийимдан фойдаланиш ҳамда ов қуролларини такомиллаштириш янги ерларни ўзлаштириш ва ҳудудий жойлашиш чегараларини кенгайтиришға хизмат қилди.[2]

Даштларда жойлашган тош даврига оид кўп сонли маконлар атрофларида, ҳозирги пайтда инсон учун яшаш шароит деярли йўқ ёки анча мураккаблашган. Минг йиллар мобайнида одамларнинг доим ўсиб борган ҳўжалик фаолияти оқибатида фаол овчилик, чорвани боқиш, ўтин ғамлаш мақсадида буталар ва тўқайзорларни кесиш ташлаш ва бошқа ишлар таъсирида ҳайвонот ва ўсимлик оламиға катта зарар етказилган.[3] Шунингдек, иқлим ўзгариб бориши сабабли, кўллар ва дарё ўзаниларининг қуйи ирмоқлари қуриб кетган.

Қорақум ва Қизилқум сарҳадларида олиб борилган палеографик тадқиқотларнинг асосида, тош даврида одамларнинг чўлларда жойлашиш ва яшаш учун даврий жихатдан қулай ва аксинча, ноқулай палеоэкологик шароит мавжудлиги аниқланган. Кузатувларға кўра, ўрта ва сўнгги полеолит даврларида (тахминан 100-14 минг йиллар аввал) даштларда қишға нисбатан совуқ ва ёзда илиқ иқлим устунлик қилиб, ўзига хос хусусиятлардан иборат ландшафт шаклланган.[4]

Сўнгги мезолит босқичлари (мил.авв.VIII-VII минг йилликлар) ва неолит даврида (мил.авв.VI-IV минг йилликлар) Ички Қизилқум ҳудудлари ва Қуйи Амударё ҳавзасида иқлим ҳозирги замон шароитиға яқин бўла бошлаган, ҳамда кўплаб майда сув ҳавзалари, кўллар вужудға келган. Сирдарё, Зарафшон ва Амударё серсув бўлиб, хусусан, ўша пайтда Амударё Давдон ва Дарёлик ўзанилари орқали Сарикамиш ботиғини сув билан тўлдириб бу ерда катта кўл пайдо бўлган. Сарикамиш кўлидаги сув сатҳи денгиз юзининг паст-баландлик даражасиға нисбатан 58 метрға кўтарилиши натижасида, улкан ҳажмдаги ортиқча сув Устюрт платосининг ён бағирлари бўйлаб, эни 250-300 метрдан иборат Узбай ўзанидан 550 км

узушликда Қорақумнинг шимолий теварак атрофлардаги кўмтепаликларни ёриб ўтиб, Касбий денгизининг Болхон кўлигига кўшилган.[5]

Шу боис Шарқий Каспийбўйи Болхон тоғлари атрофларида, Оролбўйларида Марказий Осиё икки дарё оралиғи паст текисликларида қадимги одамлар яшаши учун қулай табиий-географик ландшафт ва палеоэкологик шароит яратилган. Ҳаво намгарчилиги кўплиги сабабли, дарё ўзаниларидан анча узоқ масофада жойлашган даштларда ҳам майда сув ҳавзалари пайдо бўлган ва улар теварагида ибтидоий жамоалари ҳамда кўп сонли ёввойи фауна турлари - бука жайрон, буғу, кулон, тўнғиз ва одамларнинг ов ўлжаси бўлган бошқа ҳайвонлар яшаган. Шунингдек, кўллар ва дарёларнинг кичик ирмоқларида чўртанбалиқ сазан, лаққабалиқ, олабуча ва бошқа балиқлар сероб эди.[6] Бундай шароит ибтидоий жамоаларга табиий озик-овқат маҳсулотларни қўлга киритишга кўмаклашган.

Шу тариқа, Оролбўйи ҳудудларининг қадимий даврларда бу жамоалар ўзлаштириши жараёнлари бошланишидан, турли тарихий босқичларга оид атроф-муҳитда антропоген таъсир излари аниқланган. Улар табиий-географик шароитнинг ўзгариб боришга таъсир қилиб, маданий ландшафт шакллана бошланган. Аммо, сўнгги палеолит, мезолит ва неолит даврларида ушбу таъсир хали бўшроқ бўлиб, одамлар ўзлаштирилган янги ерларнинг атроф-муҳитидаги шароитга уйғунлашган. Мисол тариқасида, ҳаттоки неолит даврида-овчилик, балиқчилик ва термачилик жадал ривожланган пайтларда, одамлар қуйи Амударё (Окчадарё) дельтасининг четларидаги дарёнинг майда ён ирмоқлари ва кўлларнинг қирғоқларида ҳамда кум тепаликларда тураржойларини бунёд этишган. Чунки, улар бошда катта ва қудратли дарёнинг асосий серсув ўзанидан хайкишган. Дарё тошиб кетган чоғида, қирғоқларини ювиб кетарди ҳамда у ўзанини ўзгартириб, янги йўналишда оқар эди.[7]

Иккинчи сабаб шуки, Окчадарё ўзанига яқин, қамиш ва чакалак ўрмонлар мавжуд сернам ерларда яшаш ноқулай бўлиб, ибтидоий маконларга қуруқроқ жойларда асос солинган. Тадқиқотчиларнинг ёзишича, инсон эгаллаган ҳудудларнинг кенгайиб бориши жараёни сув ҳавзаларининг ҳам ўзлаштирилишига олиб келган. Неолит даврида яшаган овчи ва балиқчилари сувда ҳаракатланишга мўлжалланган, бир неча узун ходаларни биртекис боғлаб, устига қамиш боғлами тўшалган солни яратиб, сувда сузишни бошлашган.[8] Бу кашфиёт сув транспорт воситаларининг пайдо бўлишида катта аҳамият касб этиб, сув йўллари ўзлаштиришга имкон берган.

Сўнгги йилларда тош даврида ҳудудларни ўзлаштириш жараёни ва ҳўжалик-маданий типларни шаклланиши, археологик ёдгорликларнинг географияси ва картографияси масалалари тарих фанининг долзарб йўналишига айланди. Қайд этилган мавзулар Марказий Осиёда тарихий-маданий вилоятларнинг шаклланиши ва этник географияси муаммолари илмий доирасида талқин қилинмоқда.[9] Оролбўйи ҳудудларида ибтидоий одамларнинг ёйилиши, мазкур жараённинг бошланғич вақти, бу ерга инсоннинг кириб келишининг дастлабки йўллари каби масалалар баҳс-мунозараларга айланиб, ҳозиргача ҳал қилинмаган. Бу борада тақиқотчилар умумий ҳулосага келишмаган.[10]

Археологик маълумотлар гувоҳлик беришича, аввал Ғарбий Орол бўйидаги Устюрт платоси, кейин эса жанубий оролбўйида Султон Увайс тоғларининг ён бағирлари инсон тамонидан эгаллаб олиниши палеолит-қадимги тош даврида бошланган. Бу даврга оид ёдгорликлар нисбатан кечроқ – XX асрнинг 70 йилларида кашф этилди.

Дастлаб Устюртнинг ғарбий қисмидаги Оқбулоқ ва Соьутас маконларидан чақмоқтошдан ишланган сўнгги палеолит даврига оид меҳнат қуроллари топилган. Тадқиқотларнинг кейинги босқичларида Устюртнинг жануби-шарқидаги Борсакелмас ва Асака-овдон ботиғлари атрофларига ўрта сўнгги палеолит даврларига мансуб ашёларни олишга эришилди. Ёдгорликлар орасида қадимги чақмоқтош қони Есен 2 ажралиб туради. Бу ерда тошга ишлов бериш палеолит даври устахонаси жойлашган. Овчилар чақмоқтошдан ов қуролларини яшашган. Маконлардан фақат тош қуроллари ва уларнинг парчалари топилган. Улар, ўша олис пайтларда Устюртда жойлашган кичик кўлларнинг қирғоқлари бўйлаб кўчиб юрган овчилар ва термачиларга тегишли бўлган. Жанубий Оролбўйидаги Хоразм воҳасида

сўнги палеолит даврига оид маконлар Султон Увайс тоғи ён бағирларида ва Кўкча ёдгорлигида аниқланган. Шу жойлардан қора кварцитдан ишланган кесгич, қирғич ва зарба берувчи қуроллар топилган. Лекин узоқ муддатга мўлжалланган тураржойларнинг излари аниқланмаган. Мавжуд маълумотларга кўра, Оролбўйи ҳудудларида топиб текширилган маконлар, Мангишлок, шарқий Каспийбўйи ва Ички қизилқум Сарҳадларидан озик-овқат маҳсулотларини қўлга киритиш мақсадида кириб келган мавсумий кўчиб юрган овчи-термачилардан қолдирилганлиги эҳтимолдан холи эмас.

Мезолит даврига келиб (мил.авв. XII минг йиллик) Евроосиё шимолида улкан музликнинг чекиниши бошланади. Бу жараён жанубий минтақаларида иқлим, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсида кескин ўзгаришларга сабаб бўлади.

Мезолит даврида Марказий Осиёнинг паст текисликларини, тоғолди ва тоғли ҳудудларини кенг ўзлаштириш зарурати, демографик омиллар-аҳолининг табиий ўсиб бориши, уруғчилик жамоаларининг кундалик эҳтиёжларини қондириш, табиий озик-овқат маҳсулотлари ва сув манбаларини ҳайвонот ва ўсимлик олами бой ерларни эгаллаб олиш вазифаларидан келиб чиққан.

Шу туфайли яшаш жойларини ўзгартириб турган, мавсумий кўчиб юрадиган жамоалар вужудга келган. Бу даврда тош ва суякдан меҳнат қуролларини яшаш, ўқ-ёйнинг ихтиро қилишни хўжалик соҳаларини янги асосларда ривожлантиришга хизмат қилди. Шарқий Каспийбўйи ва Орол денгизи ораллигидаги мезолит даври маконларидан дашт ҳайвонлар ва қушларнинг суяклари билан бирга дарёлар (Ўзбой, Оқчадарё) ва кўлларнинг чучук сувда яшовчи балиқлар суяклари топилган. Шу қаторда тош қирғичлар ва ўткир пластиналарнинг кўп миқдорда мавжудлиги, истемолга яроқли ёввойи ўсимликларнинг бошоқларини кесиш уларнинг илдизларини кавлаб олиш ва ёввойи меваларни териш хўжалик соҳаларининг муҳим тармоғи бўлганидан дарак беради.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мезолит-неолит давларида Оролбўйи ҳудудларини ўзлаштириш жараёнлари жадаллашиб, уруғдошлик жамоалари қулай табиий шароит, ҳайвонот ва ўсимлик олами бой жойларни эгаллаб олишга интилади. Демографик омиллари таъсирида, аҳоли сонининг кўпайиб бориши шароитда, янги ҳудудларни ўзлаштириш зарурати муҳим вазифага айланган. Шу тариқа, Оқчадарё ҳавзасида ярим ўтроқ ва ўтроқлашиб яшаш турмуш тарзи вужудга келади. Шу қаторда овчилар жамоалари яшаш жойларини ўзгартириб, Юқори Ўзбой ва Устюрт сарҳадларида кўчиб юришган. Юқорида қайд этилган ҳолатлар аҳоли жойлашган ҳудудларнинг чегараларини белгилаб берган.

ҲОЛДАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Кесь А.С. Природные факторы, обуславливающие расселение древнего человека в пустыне Средней Азии // КСИЭ. – М., 1958. Вып. XXX. – С. 3-15.; Виноградов А.В., Мамедов Э. Д. Первобытный Лявлякан // Этапы древнейшего заселения и освоения Внутренних Кызылкум // МХЭ. – М., 1975. Вып. 10. – С. 265-275.; Джуракулов М. Д. Мамедов Э. Д. Геология археологических памятников Зарафшана. – Ташкент, 1986. – С. 79-86.; Абрамова Т.А. Палеогеография Арало-Каспийского региона в позднем голоцене по новым палинологическим данным // Палеогеография и геоморфология Каспийского региона в плейстоцене. – М., 1993. – С. 116-121.; Холматов Н.У. Сазагон маданияти ва унинг Ўзбекистон неолит даврида тутган ўрни: Тарих фан докт. (DSC) дисс... автореф. – Самарканд: археология тадқиқотлар институти, 2019. – Б. 13-15.
2. Першиц А.И., Монгайт А. Л. Алексеев В.П. История первобытного общества. – М.: Высшая школа, 1968. – С. 42, 67-69.
3. Холматов Н.У. Мезолит и неолит, нижнего Зарафшана. – Ташкент: “Фан”, 2007. – С.16-17.
4. Виноградов А. В. Мамедов Э. Д. Ландшафтно-климатические условия среднеазиатских пустынь в голоцене // ИМКУ. – Тошкент, 1974. Вып.11. – С. 29-31.; Мамедов Э. Палеоэкология человека каменного века в пустынях Средней Азии // Культура и искусство древнего Хорезма. – М.: Наука, 1981. – С. 81-87.
5. Низовья Амударьи, Сарыкамыш, Ўзбой. История формирования и заселения // МХЭ. 1960. Вып. 3. – С.270, 345.
6. Виноградов А. В. Древние охотники и рыболовы Среднеазиатского Междуречья // Тр. ХАЭЭ. – М., 1981. Т. XII. – С. 140-143.
7. Кесь А.С. Антропогенное воздействие на формирование рельефа аллювиально-дельтовых равнин Амударьи // Культура и искусство древнего Хорезма. – М.: “Наука”, 1981. – С. 72-80.
8. Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: “Akademiya” 2008. – Б. 216.
9. Абдуллаев У.И. Ўрта Осиёда ибтидоий жамоа тузуми ва илк давлатчилик тарихи. – Тошкент: “Lesson Press”, 2019. – Б. 117-132.; Сагдуллаев А.С., Холматов Н.Ў., Абдуллаев У.И. ва бошқа. Марказий Осиё тарихи-

маданий вилоятларнинг шаклланиши ва этник географияси муаммолари. – Тошкент: “Университет”, 2020. – Б.10-25.

10. Қдирниязов М. Ш., Ягодин В.Н., Мамбетуллаев М. М. и др. История цивилизации Хорезма. – Нукус: “Qaraqalpaqstan”, 2017. – С. 41.

11. Новые данные по палеолиту Кызылкумов // История и археология Турана. – Самарканд, 2017. – № 3. – С. 31-36.

УЎК 94(575.1)(075.3)

ХИВА ХОНЛАРИНИНГ АЛОҲИДА ЖАНГОВОР, ИЛМҲИЙ ИҚТИДОР ВА БУНЁДКОРЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ш.С. Матякубов, PhD, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Мақолада муаллиф Хива хонларининг алоҳида жанговор, илмий иқтидор ва бунёдкорлик хусусиятлари ҳақида маълумотлар беради.

Калит сўзлар: Хива, Арабшоҳийлар, Ҳожи Муҳаммадхон, Араб Муҳаммадхон, Исфандиёрхон, Абулғози Баҳодирхон, Анушахон, Шерғози, Элтузархон.

Аннотация. В статье автор предоставляет сведения об особых воинских, научных талантах и творческих особенностях хивинских ханов.

Ключевые слова: Хива, Арабшахиды, Хаджи Мухаммадхан, Араб Мухаммадхан, Исфандиярхан, Абулғози Бахадирхан, Анушахан, Шерғози, Эльтузархан.

Abstract. In the article, the author provides information about the special military, scientific talents and creative characteristics of the Khiva khans.

Key words: Khiva, Arabshahis, Haji Muhammadkhan, Arab Muhammadkhan, Isfandiyarkhan, Abulgozi Bahadirkhan, Anushakhan, Shergozi, Eltuzarkhan.

Ўзбек давлатчилиги тарихида Хива хонлиги тарихи ҳам алоҳида ўрин тутди. Хива хонлиги тарихига XVI асрдан яъни Арабшоҳийлар давридан шунингдек Хоразм пойтахтини Гурганчдан Хивага кўчирилганлигидан бошлаб назар ташлайдиган бўлсак энг аввало нима сабабдан пойтахт Гурганчдан Хивага кўчирилганлиги сабабига тўхталиб ўтамыз. Бу ҳақда Хива хони ва тарихчиси Абулғози Баҳодирхоннинг “Шажараи турк” асаридаги ушбу жумлага диққатимизни қаратамыз: “Биз дунёга келмасдин ўттиз йил илгари Аму суви Хост кинорасининг юқорисини Қора айғир тўқайи дерлар, ул ердин йўл ясаб оқиб, Тук калъасина бориб, Сир тенгизина қўйган эркандур. Ул сабабдин Урганч чўл бўлибти”[1] деб ёзиб қолдирган. Демак Хоразм пойтахтни Урганчдан Хивага кўчирилишига айнан Аму суви оқимини ўзгартириб, Каспий денгиздан Орол денгизига қуйилиши сабаб бўлганлигини билиш мумкин. Хива пойтахт қилинганидан бошлаб Хива хонларининг рўйхатида қарайдиган бўлсак, жами хонлар сони тартиб рақам бўйича 67 тани ташкил қилади. Аммо уларнинг сони 64 тани ташкил этади. Чунки Хон мансабини Ёдгорхон 3 марта 1773-1774 йилларда биринчи марта, 1778-1780 йилларда иккинчи марта ва ниҳоят 1783-1790 йилларда учинчи марта жами 11 йил эгаллаган. Ҳожи Муҳаммадхон 2 марта биринчи марта 1558 йилда, иккинчи марта 1598 йилда Хива тахтини эгаллаб, жами 42 йил хон мансабида ўтирган. Охири чингизий хонлардан Абулғозихон V ибн Ёдгорхон ҳам тахтда икки марта 1802-1804 йилларда биринчи марта, 1806 йилда эса иккинчи марта атига 5 ой ўтирган. Шунинг билан Хива хонлигида чингизий хонлар ҳукмронлиги узил-кесил тугатилиб, амалда Қўнғирот сулоласининг вакиллари 1806 йилдан 1920 йилларга қадар 114 йилга яқин давр мобайнида ўз ҳукмронлигини ўрнатдилар. Хонлик тахтида 1726 йилда энг кам яъни бир кун ўтирган хон қозоқ хони Абулхайрхоннинг иниси Сариг айғирхон бўлиб, тахтга ўтирган куни жума намозига бораётганда сариқ отдан йиқилиб ўлган. 1740 йилда Хива тахтига келган қозоқ хони Абулхайрхон 6 кундан кейин тахтдан воз кечиб кетган. Шунингдек Сариг Айғирхондан кейин тахтга ўтирган Абулхайрхоннинг иниларидан биттаси бўлган Баҳодирхонни Эшмуҳаммадбий тахтга келтирди. Баҳодирхон номига муносиб бўлмасдан олти ойча хон бўлиб, бир оқшомда Кўхна Аркнинг Оқ Шайх бобо иморати деворидан ошиб қочиб кетган. Хива тахтини энг узоқ муддат 1864 йилдан 1910 йилгача эгаллаган Муҳаммад Раҳимхон соний бўлиб, жами 47 йил Хива тахтида

ўтирган. Ундан кейинги ўринда эса Ҳожи Муҳаммадхон 42 йил Хива тахтини бошқарган ҳукмдор ҳисоблананди. Хива тахтида ўтирган хонларининг айримлари жанговор ва бунёдкорлик қобилиятларга шунингдек алоҳида илмий иқтидор ва хусусиятларга ҳам эга бўлганлар. Хонлар орасида тарихчилар ва шеърят ихлосмандлари ҳам бўлганлиги диққатга сазовордир. Хонлар орасида оқил ва одил, ислом динга тақводор ва валий хислатларга хос бўлганлари ҳам бор. Хатто айримлари оламшумул аҳамиятга эга бўлган жанглarda ғолиб бўлиб, жанговор ва ҳарбий иқтидорларга ҳам эга бўлганлар. Қуйида айрим Хива хонларининг алоҳида илмий иқтидор ва жанговор хусусиятлари ҳақида илмий манбааларга таянган ҳолда батафсил ҳикоя қилиб ўтамыз.

Ҳожи Муҳаммадхон ибн Оқатойхон ҳижрий 928 милодий 1522 йилда дунёга келган. ”У бағоят оқил ва кордон, одил ва мусулмон подшоҳ эрди. Шижоат ва шаҳоматда ўз ақронидин мумтоз, мурувват ва футувватда ўз ажносидин сарафроз эрди. Умри ўттуз еттига етганда сана тўққиз юз олтмиш еттида Урганжда хонлиқ маснадиға мутамаккин бўлди” [2] дейилади манбаларда. Хон 1597 йил охирларида Темурийлар томонидан вайрон қилинган ва аҳолиси кўчиб кетган Урганчга қайтадан аҳолини кўчириб келиб, бузулган шаҳарни қайта тиклайди. Араб Муҳаммадхон отаси Ҳожи Муҳаммадхондан кейин 1602 йилда Хива хонлигига хон бўлди. Унинг даврида хонлиқ маркази Хива шаҳрига кўчирилди. Хивада ўз номидаги Арабхон мадрасасини қурдирди. Араб Муҳаммадхоннинг ўғли бўлмиш Исфандиёрни ҳижрий 1032, милодий 1623 йилда Хива хони қилиб кўтардилар. Исфандиёр ибн Араб Муҳаммад ҳақида тарихчи Мунис ўзининг “Фирдавс-ул-иқбол” асарида қуйидагиларни ёзиб қолдиради: ”Айёми мулки ўн тўққиз йилдур, Султон ал-атқиё- (яъни ёмон ишлардан сақланувчи тақводорлар султони) ва қутб ал-авлиё – (яъни валийлар йўлбошчиси) Ҳасанқули Азизон ва қози Муҳаммад Азизон ва Жонмуҳаммад Азизоннинг жаворларида яъни ёнларида Мевастонда мадфун (яъни дафн) бўлди” [3] дейилади. Исфандиёрдан кейин Хива тахтига келган Абулғозихон хон бўлиш билан бирга шажара тарихчиси ва моҳир табиб ҳам бўлганлиги маълум. Абулғозий кенг ва чуқур маълумотли киши бўлиб етишди. 1644 йилда хонлиқ тахтини эгаллаб, уни одилона бошқариб, хонлиқда қатъий ва мустаҳкам тартиб ўрнатишга эришган. Унинг ўзи бу ҳақда Шажараи турк асарида ”Асфандиёр ўлгандин бир йил сўнг Аму сувининг тенгизга қўйғон еринда, ул ерни Орол дерлар эрди, тарих ҳижрий минг тақи эллик тўртда қўй йилининг аввалинда фақирни хон кўтардилар” [4] дейди. Унинг ҳукмдорлик даврида Хиванинг аҳамияти янада ошади. Истеъдодли саркардалиги ва жанговар муваффақиятлари учун унинг номига ”Баҳодир” сўзи қўшиб айтилган. Хоразм хонлари ичида фақат Абулғозий Баҳодирхон ўз ихтиёри билан хонлиқ тахтини тириклик пайтида ўз ўғли Анушахонга топширган ягона ҳукмдор саналади. Ул зот 1663 йилда оламдан ўтган бўлиб, Хива шаҳрида Паҳлавон Маҳмуд макбарасига дафн этилгандир. Муддати подшоҳлик йигирма йил бўлди дейилади ”Шажараи турк” асарининг охирида. У ҳукмдор бўлиши билан бирга тарихчи ҳамдир. Абулғози Баҳодирхон тарихда ҳукмдор эмас балки йирик олим сифатида қолди. Абулғозихон икки йирик тарихий асар яратди, биттаси 1658-1661-йилларда ёзилган ”Шажараи тароқама” асари бўлиб, унда туркий қабилаларнинг хусусан туркман халқининг келиб чиқиши ҳақида қимматли маълумотлар берилади. Иккинчи тарихий асари эса 1661-1663-йилларда ёзилган ”Шажараи турк” (Турклар шажараси) номи билан машҳур бўлиб, унда Хоразмнинг XVI-XVII-асрнинг биринчи ярмидаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий-этниқ тарихи баён этилади. ”Шажараи турк”нинг ёзилиш сабаблари ҳақида муаллифнинг ўзи шундай деган: ”Аммо... бизнинг жамоатимизнинг Абдуллохоннинг оталари бирлан бизнинг оталаримизнинг айрилган еридан то бизга келгунча тарихларини битмай эрдилар. Бу тарихни бир кишига таклиф қилали деб фикр қилдук. Ҳеч муносиб киши топмадук. Зарур бўлди. Ул сабабдан ўзимиз айтдук” [5]. Шунингдек Абулғози ўзи ҳақида асосли равишда шундай деб ёзади: ”Бу фақирга Худои таоло иноят қилиб кўп нимарса берган турур, Аввал сипоҳгарликнинг қонуни ва йўсиниким, нечук отланмоқ ва юримоқ ва ёвға ёсоқ ясамоқ, кўп бирлан юрганда нечук қилмоқ, оз бирлан юрганда нечук қилмоқ. Дўстга душманга нечук сўзлашмоқ. Иккинчи, маснавийёт ва қасоид ғазалиёт ва муқаттаъот ва рубойёт ва барча ашъорни фаҳламаклик, арабий ва форсий ва туркий луғатларнинг маъносини билмаклик.

Учинчи, Одам Отадин то бу дамгача Арабистонда, Эрон ва Турк ва Мўғилистонда ўтган подшоҳларнинг отлари ва умрларининг ва салтанатларининг кам ёки зиёда билмаклик” [6]. Абулғозихон 1657 йилда Хивада ўғли Анушахон номига мураккаб тарҳ асосида битта ҳаммом курдиради. Ҳаммомда даҳлиз, кийимхона, совунхона, исирикхона, иссиқ ва совуқ сув турадиган ховузчалар барпо этилган. Хоналарнинг ўзаро боғланишида қадимги ҳаммомлардаги тартиб сақланиб қолинганлиги эътиборга лойиқдир. Ҳаммомда ювиниш учун катъий тартиб ўрнатилган бўлиб, сешанба куни аёллар, пайшанба куни мартабали зотлар, хон ва унинг яқин оила аъзолари, жума кунлари дин пешволари ва уламолар, бошқа кунлари яъни душанба, чоршанба, шанба ва якшанба кунлари шаҳар аҳолиси ва қишлоқлардан келган кишилар ҳаммом хизматидан фойдаланганлар. Ҳаммом хонлик мулки бўлиб, уни сақлаш хизматлари учун вақф ерлари ҳам ажратилган. Ушбу ҳаммом ихтисослашган шифохона вазифасини ҳам бажариб, бу ерда тиббий массаж яъни уқалаш амаллари ҳам ўтказилган. Иссиқ буғдан бод, туз йиғилиши ва оёқ-бўғим хасталикларини даволашда фойдаланганлар. Алоҳида хонада эса тиш оғриғидан шикоят бор беморларнинг касал тишлари олиб ташланган. Бу жойда яна хафақон-қон босими ошиши касалликларида даволаниш учун ортиқча қонни олиб ташаш орқали қон босимини меърига келтириш амалиёти ҳам қўлланилган. Манбааларда “Мижозлар учун ҳаммомда чойхона бўлиб, унда ҳаммомга келганлар ўзаро гурунглашиб, хордиқ чиқаришларига шароитлар яратилган. Худди шу чойхона вазифасини бажарган махсус хонада оддий чойдан ташқари шифобахш ўсимликларнинг илдизи, барги, меваси, қоқи ва гулидан дамланган чой ва бошқа шифобахш доривор ичимликлар тайёрланган. Шу ернинг ўзида доривор гиёҳлардан тайёрланган турли хасталикларга шифо дамламалар савдоси йўлга қўйилган” [7].

Абулғози Баҳодирхондан кейин тахтга келган Ануша Муҳаммад Баҳодирхон соҳиби давлат ва шоҳи шерсавлат эди деб эътироф этилган. Анушахон ота тахтига ўтиргандан кейин икки марта Машҳадни олди, учинчи марта олганида бориб, Ҳазрати имом Ризонинг макбарасини зиёрат этиб, Машҳад тахтида ўтирди. Шу сабабдан шоҳ лақаби билан мулаққаб бўлди. Анушахон Бухоро тахтида ҳам ўтирди. Бухоро масжидларида унинг алқоби ҳумоюнига хутба ўқилди. 1698 йилда тахтга ўтирган Шоҳ Ниёзхон Жўжихоннинг ўғлидир. Шоҳ Ниёзхон ниҳоятда шижоатли ва баҳодир хон бўлган. Бир неча марба Хуросон қизилбошлари устига юриш қилиб, кўп асир ва ўлжалар билан қайтган. Унинг замонасида кўпчилик туркманлар ҳам келиб тавба-тазарру қилиб, унга хирож тўлай бошлаганлар.

Шерғозихонни 1714 йилда Бухородан келтириб Хивага хон этдилар. Шерғозихон жасур ва ақлли подшоҳ эди. Хива тахтига чиққандан кейин овозаси бутун ўлкага ёйилди. Орадан бир йил ўтгач Шерғозихон Машҳадга юриш қилди. Бунга баҳона мусулмонларга озор бераётган Рустам Алихондан қасд олиш эди. Машҳадни икки кун қамал қилгандан сўнг кейин ғалабга эришди. Шундан кейин ғозий яъни дин йўлида жанг қилиб ғалабага эришганлиги учун унинг номига ғозий қўшимчаси қўшилиб, Шерғозийхон деб номлана бошланди. Россия давлатининг Князь Бекович Черкасский бошчилигидаги 1714 йил ёзидаги ҳарбий экспедиция русларнинг Хивага юборган экспедицияларининг тўртинчиси бўлиб, бундан олдинги барча экспедициялари ҳам муваффақиятсизликларга учраб аскарларим тор-мор қилинган эди. Русларнинг Урал қозоқлари томонидан биринчи юриши Араб Муҳаммадхон томонидан қириб ташланиб, мағлубиятга учратилган эди. Ҳатто бу жангда жазирама иссиқда қолган рус қозоқлари биродарларининг қонини ичишга ҳам мажбур бўлишган эди. Ушбу даҳшатли воқеалар тафсилотлари Абулғозихон ёзиб қолдирган шажара тарихида шунингдек Урал қозоқларининг авлоддан-авлодга ўтиб келаётган қўшиқлари орқали бизгача етиб келган. Иккинчи юриш Атаман Нечай бошчилигидаги рус қозоқларидан иборат экспедиция бўлиб, бу ҳам хиваликлар томонидан батамом қириб ташланган эди. Рус олими О.Лобисевич эса русларнинг учинчи юриши янада даҳшатли якун топганлигини, ҳатто қишнинг изғиринли совуғида қолган рус қозоқ аскарлари қуръа ташлаб очликдан бир-бирини гўштини ейишга мажбур бўлганликларини, тирик қолганлари эса хиваликларга асир тушиб ва қул қилиб олиб кетилганлиги ҳақида ёзиб қолдирган. Демак тўртинчи ҳарбий юриш ҳақида маълумот берамиз. Юқорида таъкидлаганимиз Бекович Черкасскийга Шоҳ Пётр томонидан дарёнинг

эски ўзани ёнида минг кишилиқ қалъа қуриш, Амударё оқимини эски ўзанига қайтариш, Хивага бориб подшоҳнинг иззатли меросхўри бўлиб, Россияга содиқ фуқаро бўлишига кўндириш, хонлиқ ҳисобидан сақланиш шарти билан рус гвардиясини Хивада сақлаш, Хивада ўрнашгандан кейин олтин кумни кўриш учун юбориладиган гуруҳга икки рус кишиси ҳамроҳлигини таъминлаш, Ҳиндистоннинг Каспийга олиб чиқадиган энг яқин йўлини топиш шунингдек Бухорога бориб, уларга ҳам россия фуқаролигини ҳеч бўлмаганда ўзаро дўстликни таклиф этиш ва бошқа топшириқлар берилган. Бу топшириқларни бекаму-кўст бажариш учун экспедицияга 4000 пиеда аскар, 100 отлик, 6 тўп, 200 туя, 300 отда юк берилади. Князь 1716 йил сентябрда Астрахандан сузиб кетиб, 1717 йил ёзида Хива хонлиги ҳудуди келиб, Шайх Жалил тоғидаги олтин ва кумуш кони орзусида Орол ҳудудига тушадилар. Икки кунлик шиддатли жангдан кейин, русларни кўли баланд кела бошлайди. Шерғозихон очиқ жангда рус кўшинларини енгишни иложи йўқлигини англаб, ҳарбий ҳийла орқали рус кўшинларини тор-мор этишни режалаштиради. Дин пешволари юртни босқинчи ғайри дин ёвдан сақлаш учун ҳар қандай ишни қўллаш мумкинлиги ҳақида фатво берганларидан сўнг, Қул Муҳаммад оталиқ ва Амир Аваз иноқни Бекович Черкасский олдиға музокара олиб бориш учун юборади. Иккала томон ўртасида музокара шартлари ҳам белгиланиб олинади. Шундан кейин Бекович Черкасскийдан рус кўшинларини меҳмондорчилик қилиш учун оз миқдорли кичик гуруҳларга бўлиб беришни сўрашади. Князь ҳеч нарсадан шубҳаланмай, ҳатто айрим зобит аскарлар қаршилигига қарамасдан хиваликларнинг ҳийласига алданади ва кўшинни кичик гуруҳларга бўлишга рухсат беради. Хиваликлар меҳмондорчилик учун бўлинган гуруҳларни батамом кириб ташлаб, князь Бекович Черкасскийни терисини шилиб, сомон тикдириб, Бухоро амирига совға сифатида юборади. Шундай қилиб русларнинг Хива хонлиги ҳудудига юборилга тўртинчи ҳарбий экспедицияси ҳам ҳалокатли якун топади. Шерғозихон илми толиблар учун кўп саховатли ишларни амалга оширган ҳукмдор ҳисобланади. Замонасининг кўп олим ва фузало ва шоирлар суҳбатидин баҳра олар, ҳафтада икки марта кўриниш берар эди. Хивада бир олий мадраса барпо қилдирди ва унга “Маскани фозилон-Олимлар уйи” деб ном беришган. Шерғозихон 1726 йил охирларида қуллар томонидан кўтарилган ғалаёнда ўлдирилиб, ўзи қурдирган мадрасанинг кунботар томонидаги хужрага дафн этилган.

Хулоса қилиб айтганда XVIII асрнинг охири-XIX аср бошларига келиб, Хива хонлигида сиёсий вазият шу даражага етдики, чингизий хонлар бутунлай қўғирчоққа айланиб қолдилар. Мамлакат шимолидаги ороллиқлар ўзлари алоҳида хонлик тузишни исташган бўлса, туркманлар ҳам ўзлари хон, ўзлари султон бўлиб яшашга қарор қилиб, ҳудудидан ўтган қарвонларни талай бошладилар. Қўнғирот ўзбеклари Тўра сўфий бошчилигида иноқларга қарши чиқдилар. Хонликдаги бундай вазият узоқ давом этиши мумкин эмас эди. 1804 йилда Хива тахтига кўтарилган янги қўнғиротлар сулоласининг илк вакили Элтузар Муҳаммадхон охирга чингизий хон Абулғози Vни тахтдан тушириб, яна мозийда қолган Хоразмшоҳлар давлати каби буюк давлат барпо этиш мақсадида ғайрат билан кураш бошлади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Абулғозий. Шажараи Турк. Тошкент. 1992й. 185 бет.
2. Мунис. Огаҳий Фирдавс ул-икбол. -Тошкент 2010.- Б47.
3. Ўша жойда. Б.91.
4. Абулғозий. Шажараи турк. Тошкент 1992й. 179 бет.
5. Ўша жойда. 131 бет.
6. Абулғозий. Шажараи Турк. Тошкент. 1992й. 182 бет.
7. М.Ғойибов. Хива табобати. -Тошкент. 1995.-Б21-22.

**ТАСВИРИЙ САНЪАТ СОҲАСИДАГИ ХАЛҚАРО АЛОҚАЛАР
(ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛ)**

Д.С.Маҳмудова, ўқитувчи, University of Business and Science, Қарши

Аннотация. Мазкур тадқиқот санъат соҳасида халқаро кўргазмалар, биенналелар ва бошқа маданий алмашинувлар орқали ўзбек санъатининг жаҳон санъати саҳнасида интеграциялашув жараёнларини ўрганади.

Калим сўзлар: Ўзбекистон, тасвирий санъат, хорижий алоқалар, маданий алмашинув, халқаро кўргазмалар.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются процессы интеграции узбекского искусства в мировую художественную сцену посредством международных художественных выставок, биеннале и других культурных обменов.

Ключевые слова: Узбекистан, изобразительное искусство, международные связи, культурный обмен, международные выставки.

Abstract. This study examines the processes of integration of Uzbek art into the world art scene through international art exhibitions, biennials and other cultural exchanges.

Keywords: Uzbekistan, fine arts, international relations, cultural exchange, international exhibitions.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида санъатнинг турли йўналишларини ривожлантириш учун кенг имкониятлар эшиги очилди. Тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик, фотография ва амалий безак санъати ҳар томонлама ривожланди ва бу борадаги халқаро ҳамкорлик ҳам йилдан йилга ривожланиб, янги анъаналар билан бойиб борди. Бунда 1991 йили ташкил этилган “Хамар” халқаро алоқалар маркази муҳим роль ўйнамоқда. Мазкур марказнинг Тошкент ва Самарқанд шаҳарларида бадий салони фаолият кўрсатди[1]. 1999 йил 12 июлда Ўзбекистон Давлат санъат музейида “Эрон замонавий ранг тасвири” мавзусида кўргазма ташкил этилиб, унда эронлик тасвирий санъат усталарининг асарлари намойиши уюштирилди[2]. 2000 йил октябрда Ўзбекистон ва Эрон ўртасида “Ўзбекистон Бадий Академияси ва Эрон Ислом Республикаси Бадий Академияси ўзаро манфаатли ҳамкорлик тўғрисида” Меморандум имзоланди[3]. Хужжатда айтилишича, икки давлат санъатнинг театр, кино, тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик соҳаларида маданий тадбирлар олиб бориб, ўзаро тажриба алмашди.

2001 йил октябрда Тошкентда биринчи марта Марказий Осиё минтақаси “Биеннале 2001” халқаро кўргазмаси очилди. Бадий кўргазма “Санъат яратувчилик ва инсонпарварлик тимсоли” мавзусида фаолият олиб борди.[4] Шундай кўргазмалар туфайли ўзбек рассомчилик санъати халқаро миқёсда ўз ўрнини топмоқда. Ўзбек тасвирий санъат усталарининг асарлари жаҳоннинг қатор мамлакатлари галерея ва музейларида намойиш этилди. Ч.Бекмиров, О.Муннова, Д.Новиков кабиларнинг асарлари шулар жумласидандир. 2001 йил кузида Тошкентда Инновация ва тараққиёт маркази ташаббуси билан “Рассомлар қурган кўприк” номли кўргазма ташкил этилди.[5] Ушбу кўргазмада Ўзбекистондан А.Аликулов, Г.Қодиров, А.Нур, В.Усеинов, М.Эсанов каби ижодкорлар иштирок этди. Кўргазмада шарқ ва ғарб тасвирий санъати анъаналари ва уларнинг ўзига хос жиҳатлари хусусида фикр алмашилди.

2002 йил 21- 24 октябр кунлари Ўзбекистон Бадий Академисининг Марказий кўргазмалар залида Миср Араб Республикаси ва Ўзбекистон Республикаси ўртасидаги дипломатик алоқалар ўрнатилганлигининг 10 йиллигига бағишланган кўргазма ташкил этилиб, унда Мисрлик рассомларнинг 30 га яқин асари тамошабинларга ҳавола этилди. Кўргазманинг очилиш маросимида МАР нинг Ўзбекистон Республикасидаги Фавкулудда ва Мухтор элчиси Жамил Саид Иброҳим Файёд сўзга чиқди.[6] Жорий йилнинг 25 октябр – 1 ноябрида Ҳиндистоннинг Ўзбекистондаги маданият маркази залларида “Нур ва Соя” номли кўргазма ташкил этилди ва Б. Литвиненкова А. Ҳотамовнинг 25 та график ва ҳайкалтарошлик асари намойиш этилди. Ҳиндистоннинг Ўзбекистондаги элчиси Шарат Сабарвал ушбу

кўргазма очилиш маросимининг меҳмони бўлди[6]. 22 ноябр - 1 декабр кунлари Замоनावий кўргазмалар залида Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикаси дипломатик алоқаларининг 10 йиллигига бағишланиб, Жанубий Қозоғистон вилоятлари Рассомларининг асарлари кўргазмаси ҳам бўлиб ўтди. Кўргазма экспозицияларида қозоқ рассомлари томонидан бажарилган рангтасвир, фотография, шунингдек, амалий-безак санъати асарлари намойиш этилди. Кўргазманинг очилиш маросимида Қозоғистон Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор элчиси У. Ўзбеков иштирок этди. Марказий кўргазма залида япон рассоми, Токио Нафис санъат ва мусиқа Миллий университетининг президенти, Ўзбекистон БАНинг хорижий фахрий аъзоси, Тошкент шаҳрининг фахрий фуқораси Икуо Хирояманинг “Буюк Ипак Йўлида” номли шахсий кўргазмаси бўлиб ўтди. Мазкур кўргазмада мусаввирнинг қадим ва машҳур Ипак йўлига бағишланган ва Ўзбекистон Бадий Академияси Олтин медали билан тақдирланган туркум асарлари намойиш этилди[6].

2003 йил январда Корея Республикаси рассомлари ижодий уюшмасининг 25 йиллигига бағишлаб Сеулда бўлиб ўтган халқаро бадий кўргазмада Ўзбекистондан М. Нуриддинов, Шоира, С. Раҳметов, А. Ли, Т. Қўзиев кабиларнинг асарлари намойиш этилди. Жорий йилнинг 17-21 феврал кунлари Марказий Осиёни тадқиқ этиш француз институти “Марказий Осиёдаги эстетик тадқиқотлар” доирасида рассом Ориф Муиновнинг кўргазма-анжумани ўтказилди. [7]Март ойида Қирғиз рассом Юристанбек Шигаевнинг 40 та рангтасвир-ўрама асарлари, объект ва инсталляциялари Марказий кўргазмалар залида намойиш этилди. Экспозиция Швейцариянинг Тошкентдаги ҳамкорлик бюроси, Швейцария ҳамда Қирғизистоннинг Ўзбекистондаги элчихоналари томонидан ташкил этилди[7].

Тошкентда 2005 йил 1 – 20 октябрда III замоनावий Тошкент биеннаlesi “Ғарб асотирлари ва Шарқ ривоятлари” мавзусида ўтказилди. Биеннале – 2001, 2003 йилдаги каби унинг ташаббускорлар ҳам Ўзбекистон Бадий Академияси ва Тошкент шаҳар ҳокимлиги бўлди. Анжуманда дунёнинг 26 мамлакатдан 75 рассом иштирок этди. Марказий кўргазма зали, Замоनावий санъат маркази, миллий галерея ва Маданият қарвон саройида инсталляция, видео-лойиҳа, рангтасвир, графика сингари санъат турлари намойиш этилди.[8] Мазкур кўргазмалар Ўзбекистоннинг халқаро лойиҳаларга интеграциялашувига имкон беради ва ташкилотчиларнинг эътиборини жалб этади. Кўпгина рассомларнинг шитоб билан ўзгариётган вазиятга эътибор бермаётгани, янгиликлардан орқада қолаётгани, изланмаётгани барчага маълум. Таниқли француз танқидчиси А. Наков таъкидлаганидек, “бу янги дунё ўзининг янгича тасаввурлар оламини ярамоқдаки, уни тарихий усул билан акс эттириб бўлмайди”. Афсуски, айрим рассомлар картина яратишда муайян пайтда ўзига хос усул топдилар-да, шу билан чегараланиб ўз-ўзини такрорлашдан нари ўтишмайди. Бу каби анжуманлар уларни чуқур уйлашга мажбур этади.

Ўзбек халқи маънавий меросини авайлаб асраш, жаҳонга тарғиб этишда фотосуръат усталарининг алоҳида ўрни бор. Мустақиллик йилларида Тошкент фотосурати уйи томонидан 3 жилдлик китоби тайёрланди. Унга ўзбек халқининг 125 йиллик турмиш тарзини акс эттирилган кўплаб фото суратлар киритилди[9]. Ўзбекистон тасвирий санъати мустақиллик йиллари давомида халқаро майдонда ўзининг ноёб ва ранг-баранг қиёфасини намоеён қила олди. Тарихий таҳлиллар асосида, Ўзбекистоннинг тасвирий санъати ўзининг бой маданий мероси ва замоनावий ижодкорлик салоҳияти билан ажралиб туради. Мустақилликдан кейинги даврда ўзбек рассомлари халқаро кўргазмалар, биеннаселар ва маданий алмашинувларда фаол иштирок этиш орқали глобал санъат оламида муҳим ўрин эгалладилар. Хорижий танқидчилар ва санъатшунослар томонидан Ўзбекистон санъати юксак баҳоланиб, унинг ўзига хос услуби ва маданий анъаналари кенг тан олинди.

Ўзбекистоннинг тасвирий санъати, ўзининг тарихий илдизлари ва миллий идентификацияси билан, халқаро аренада замоनावий санъат тенденциялари билан уйғунлашиб, мамлакатнинг маданий имижини мустаҳкамлашга хизмат қилди. Бу жараён нафақат Ўзбекистон санъатининг глобал миқёсдаги таъсирини оширди, балки мамлакатнинг маданий дипломатиясини ҳам кучайтирди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бабаходжаева Л.М., Основные тенденции и направления международного культурно- гуманитарного сотрудничества республики Узбекистан, Автореф, дисс...докт...ист...наук. Ташкент, 2011, С.25.
2. Ўз МА, 7- фонд, 1- рўйхат, 1227 иш, 25 варак.
3. Ўзбекистон Бадий Академияси жорий архиви.
4. Народное слово, 2001, 4 октябрь
5. Ўзбекистон бадий Академияси жорий архиви.
6. Бадий ҳаёт солномаси 2002. // Санъат. 4/2002.43-46 бетлар
7. Бадий ҳаёт солномаси 2003. // Санъат. 3/2003.44-46 бетлар
8. Валиева Э., "Ғарб асотирлари ва Шарқ ривоятлари" // Санъат 3-4 / 2005. 25-32 Бетлар
9. 125 лет узбекской фотографии. Антология: 1879-1940, 1947-1990, 1991-2004 // Media Art press, 2005/

УДК 93:636

КОЛИЧЕСТВО И ПРОЦЕНТНОЕ СООТНОШЕНИЕ ФАУНЫ ДОМАШНИХ ЖИВОТНЫХ, ПРЕДСТАВЛЕННЫХ В ПАМЯТНИКАХ БРОНЗОВОГО ВЕКА ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ, НА ОСНОВАНИИ МАТЕРИАЛОВ ПОСЕЛЕНИЯ БИБИОНА-ЧУСТ

Г.Р. Мурзалиева, м.н.с., Национальный центр археологии АН РУз, Ташкент

Annotatsiya. Мақолада Наманган вилояти ҳудудида жойлашган бронза даври Бибиона-Чуст манзилгоҳида ўтказилган археологик изланишлар жараёнида қўлга киритилган суяк қолдиқларининг биоархеологик тавсифи ва таснифи, ҳамда уларнинг сони ва фойз нисбати ёритилган. Бибиона-Чуст бронза даври манзилгоҳи Марказий Осиёда кам сонли бўлган бронза ёдгорлиги ҳисобланиб, Фарғона водийси бронза даври фауна – флорасини ва моддий маданиятини биоархеологик материаллар асосида тадқиқ этиш учун калит ролини ўйнайди.

Kalit soʻzlari: fauna, suyak qoldiqlari, bronza davri, uy hayvonlari, chorvachilik, qoramol, mayda qoramol, yirik hayvonlar, fragment, Chust madaniyati, xonakilashtirish, arxeologik yodgorlik, bioarxeologiya.

Аннотация. В статье представлен биоархеологическое описание и классификация костных останков, а также количество и процентное соотношение костей полученных в ходе археологических исследований на поселении эпохи бронзы Бибиона-Чуст, расположенном на территории Наманганской области. Бибиона-Чустское поселение бронзового века считается одним из немногих бронзовых памятников в Центральной Азии и играет ключевую роль в изучении фауны-флоры и материальной культуры Ферганской долины бронзового века на основе биоархеологических материалов.

Ключевые слова: фауна, костные останки, бронзовый век, домашние животные, животноводство, крупный рогатый скот, мелкий рогатый скот, крупные животные, фрагмент, Чустская культура, одомашнивание, археологические раскопки, биоархеология.

Abstract. The article presents a bioarchaeological description and classification of bone remains, as well as the number and percentage of bones obtained during archaeological research at the Bronze Age settlement of Bibion- Chust, located in the Namangan region. The Bronze Age settlement of Bibiona-Chust is considered one of the few bronze monuments in Central Asia and plays a key role in the study of the fauna, flora and material culture of the Fergana Valley of the Bronze Age based on bioarchaeological materials.

Key words: fauna, bone remains, Bronze Age, domestic animals, cattle, large horned, small horned, large animals, fragment, Chust culture, domestication, archaeological site, bioarchaeology.

Введение. Изучение морфологии животных по остаткам костей является основной задачей остеологической науки. По морфологическим показателям костей скелета исследуются видовые, половозрастные, породные особенности домашних сельскохозяйственных животных. Решение этой проблемы подразумевает использование знаний анатомии и физиологии животных. Многие исследователи, отечественные и зарубежные, изучавшие остеологические материалы, внесли свой вклад в развитие науки -

М.Тайхерт (151, 152), Ш.Бёкёни (18), Г.Нобис (147), О.Цичманн, О.Кроллинг (154), Корневен и Лесбр (65), А.А.Браунер (29), В.О.Витт (38, 40), В.И.Громова (47, 49) и другие.

Среди огромного разнообразия методов, изучающих историю производящего хозяйства людей, большую ценность представляет исследование остеологического материала и, в особенности, костных остатков скелетов сельскохозяйственных животных, полученных при раскопках памятников материальной культуры.

Основными методами изучения этого материала являются сравнительно-анатомический и биометрический методы исследования[1].

Цель исследования. Целью данного исследования является определить видовой состав костей и животных, обитавших в данной местности в прошлом, на основании анализа найденных костных фрагментов.

Ферганская долина с древних времен привлекала людей своими благоприятными климатическими условиями, богатством животного и растительного мира. В связи с этим на территории долины расположены различные поселения людей, особенно археологические памятники каменного века. В настоящее время в долине зафиксировано более десяти поселений эпохи палеолита и бронзы. Однако до наших дней сохранилось лишь несколько поселений с культурным слоем, богатым материальными остатками. Одним из таких поселений бронзового века считается поселение Бибиона-Чуст, а его богатая материальная культура приобретает большое значение в освещении истории бронзового века Средней Азии. Впервые он был исследован в 1951 году М.Э. Воронцем и В.И. Спришевским. В 1951 году М.Э. Воронец провел 2 стратиграфических раскопки общей площадью 40 кв.м. Он собрал ряд останков керамики, каменных орудий и бронзовых предметов[2]. На основании сходства культуры Анау тех времен с расписной керамикой Е.В. Воронец отнес Чустское поселение к тысячелетию до н.э. датируется III-II тысячелетиями[3]. После этого Заднепровский Ю.А. продолжает исследования памятника и внедряет множество научных инноваций [4].

На памятнике выявлено более 40 костных гребней с числом от 2 до 5 зубцов и подготовленных к переработке пластинки (сырья). Кроме того, были найдены костяные пуговицы и наконечники копий, предметы из оленьих рогов[5].

В ходе исследований, проведенных в 2021 году, началась собираться информация о фауне поселения бронзового века.

В ходе археологических раскопок выяснилось, что древние культурные слои сохранились и в этих слоях до нас в сохранности дошли останки многих домашних животных.

Из самых поздних культурных слоев найдены бронзовый наконечник стрелы, гребень из кости, используемой в ткачестве, и проколка из плюсневой кости[3].

Эти находки сделали необходимым создать базу данных диких и домашних животных, обнаруженных в памятнике, и восстановить картину фауны того времени. Учитывая тот факт, что фауна бронзового века Ферганской долины не была широко освещена и исследована, эта тема служит особым стимулом к открытию территорий, не открытых в современной археологии.

Известно, что поселения периода неолита изучены и на территории Средней Азии. Из этих поселений в последних слоях поселения Зомичаташ обнаружены костные останки домашних животных. В основном они принадлежали собакам, мелким и крупным рогатым животным и лошадям.

Ряд исследователей высказали предположения, что костные останки некоторых одомашненных животных были найдены на поселениях эпохи неолита и ранее на территории Средней Азии. В частности, А.И. Шевченко выявил множество мелких домашних животных из неолитических поселений Южного Туркменистана[6]. В. И. Цалкин исследовал останки древних домашних животных Средней Азии[7]. У.Исламов обнаружил останки одомашненных овец и козлов на неолитическом поселении Мачай[8]. Ш. Шарапов обнаружил кости млекопитающих из поселения Сойи-Сайёд эпохи неолита из Таджикистана[9]. В.Н. Ранова и Г.Н. Коробкова обнаружили остатки костей, принадлежащих многим мелким рогатым скотам Южного Таджикистана в поселении Туткаул эпохи неолита[10]. Найденные

материалы и проведенные исследования подтверждают, что овцы и козы были первыми одомашненными животными после собаки в Средней Азии.

Основываясь на сведениях А.Р. Ботирова, исследовавшего памятника Жаркутана эпохи бронзы, в общем соотношении обнаруженных костей животных составило большое количество мелкого рогатого скота - 60%[13]. Таким образом, приведенные выше факты подтверждаются и в материалах более позднего периода. Вторым по распространенности домашним животным, встречающимся в поселке Жаркотон, является крупный рогатый скот. В целом можно наблюдать, что общее соотношение мелкого и крупного скота на поселениях эпохи бронзы близко друг к другу.

Исходя из этого можно сделать вывод, что скот и домашние животные играли очень важную роль в хозяйстве бронзового века.

Кроме того, в поселениях этого периода можно наблюдать артефакты, связанные с приручением верблюда (крупного животного) одомашнивание этого животного рассматривается как прямой результат резких изменений климата и хозяйственного образа жизни. Например, костные останки верблюдов были обнаружены в поселении Сополлитепа[14] Жаркутан [11], в слоях чустской культуры Ферганской долины последнего бронзового века и в Кучуктепа[12], в слоях бронзового века населенного пункта.

Охотничество в хозяйстве бронзового века также сыграло важную роль, что привело к тому, что количество костей копытных животных и мелкого рогатого скота в поселении увеличилось по сравнению с количеством костных остатков других животных. Эти животные принадлежат к одной семье и требуют некоторого опыта, чтобы отделить их одомашненные и дикие виды от костных останков. Например, на бухарского оленя охотились не только ради мяса, но и из-за рогов. Из его рогов изготавливали различные виды украшений и рукоятки для оружия[14].

Раскопки выявлены преимущественно из новейшего культурного слоя и представляют собой остатки пищи жителей позднего бронзового века, проживавших на поселении. В культурных слоях наряду с археологическими артефактами, каменным орудием, керамикой, костяным оружием были обнаружены многочисленные останки костей животных. Чтобы собрать остатки костей животных из культурных слоев как можно целее и в большем объеме, почву каждого слоя сначала просеивали, а затем промывали в воде, а также собирали кости, принадлежащие самым мелким животным. Костные остатки из культурных слоев имеют плохую сохранность, большая часть собранных костных остатков раздроблена, кости суставов и мелкие кости (фаланга, таранная кость) сохранились очень плохо, а также имеются обожженные и деформированные кости. Кости, обнаруженные в культурном слое под воздействием внешних факторов таких, как, например осадки имели беловатый цвет и были очень хрупкими. А кости в культурных слоях, обнаруженные ниже, сохранились в темно - сером, относительно тяжелом и твердом состоянии.

Анализируя костные остатки поселения Бибиона-Чуст, можно сделать следующие выводы.

1. По видовому составу животных географический климат поселения Бибиона-Чуст в эпоху бронзы представлял собой пустынную и полупустынную область, в фауне этого периода была высока доля степных и пустынных животных.
2. По костям животных и их количественному соотношению среди домашних животных основное место занимал мелкий рогатый скот (главным образом овцы и козы), занимавший главное место в хозяйстве бронзового века и в рационе населения.
3. Костные остатки поселения Бибиона-Чуст относятся к эпохе бронзы, которые занимали особое место в скотоводческой культуре Ферганской долины и послужили основой для формирования животноводства в более поздние периоды.

Материалы и методы исследования. В данной статье представлен анализ костей животных, найденных на поселении Бибиона-Чуст, который был проведен в 2024 году, с июля по август, в лаборатории «Биоархеология» Национального центра археологии АН РУз.

Остеологический материал был обнаружен в 2021 году в ходе раскопок на этом же поселении археологической группой под руководством А.А. Анарбаеваи С.Р. Баратова.

Для исследования были использованы костные останки животных, обнаруженные во время археологических раскопок.

Все кости были тщательно собраны, очищены и проанализированы в лаборатории «Биоархеология» Национального археологического центра АН РУз. Важно отметить, что идентификация видовой принадлежности костей не из простых задач. Оно требует глубокого знания анатомии животных, также сравнения найденных фрагментов с уже известными образцами. В лаборатории проводился тщательный анализ, сравнивая морфологические характеристики найденных костей с базами данных, включающими изображения и описания костей различных видов животных. После определения видовой принадлежности костей, использовалась общепринятая формула для расчёта процентного содержания каждого вида в общей массе костных останков (данные приведены в таблице №1). Эта формула учитывает количество каждого вида.

Табл.1 Видовой и численный состав костных останков животных с поселения

Бибиона-Чуст

№	Видовой состав костей	Таранная кость (astragalus)	Рог (cornu)	Ребро (costa)	Позвонки (vertebrae)	Челюсть (maxilla)	Череп (calva)	Лопатка (scapula)	Всего
1	КРС (Bovines)	4 (0,9709)	2 (0,4854)	37 (8,9806)	9 (2,1845)	-	-	7 (1,699)	59 (14,3)
2	МРС (Parvus pecus)	35 (8,4951)	2 (0,4854)	162 (39,3204)	106 (25,7282)	12 (2,9126)	15 (3,6408)	15 (3,6408)	347 (84,2)
3	Крупное животное (Magnum animal)	-	2 (0,4854)	-	3 (0,7282)	-	-	1 (0,2427)	6 (1,5)
		39 (9,5%)	6 (1,5%)	199 (48,3%)	118 (28,6%)	12 (2,9%)	15 (3,6%)	23 (5,6)	412 (100)
	Всего	412(100%)							

Результаты и обсуждения. В ходе исследования было проанализировано 783 фрагмента костей животных. Из них для полноценного анализагодились 412 фрагментов, тогда как 371 фрагмента оказался сильно поврежден в процессе времени. Изучение 412 костей позволило установить следующий видовой состав: 347 фрагментов принадлежали мелкому рогатому скоту (МРС), 59 – крупному рогатому скоту (КРС), а 6 – крупным животным (КЖ).

Выводы. В целом для населения Чустской культуры характерно разведение домашних животных, таких как мелкий и крупный рогатый скот, а также крупные животные.

Благодаря полученным количественным данным можно предполагать, что наиболее распространенным и часто употребляемым в быту древнеземледельческого населения Ферганской долины в эпоху поздней бронзы был мелкий рогатый скот. Установлено, что в среднем 84,2% стада составлял мелкий рогатый скот. Это свидетельствует о том, что выращивание мелкого рогатого скота было ведущей отраслью в скотоводстве древних земледельцев Ферганы позднего бронзового века. Относительно реже встречаются кости крупного рогатого скота 14,3 %. Кости крупных животных (1,5 %) представлены в наименьшем количестве.

В результате анализа 412 фрагментов костей животных была определена особая роль мелкого рогатого скота в хозяйственной деятельности поселения жителей Бибиона - Чуст. Основной видовой состав костей представлен многочисленными ребрами, позвонками. А наименьшее количество лопатка, череп, челюсть, таранная кость и рог.

Полученные результаты позволяют построить четкую картину видового состава животных, обитавших в данной местности в прошлом. Мы сможем определить, какие животные были наиболее распространены, употребляя их кости в пищу, используя их в качестве материала для изготовления орудия труда, или играя роль в экологической системе. Это позволит нам реконструировать экологию и экономику древнего сообщества, давая представление о том, какие животные играли важную роль в их жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Асылгараева Г.Ш.: Автореферат.2003. Морфологические особенности костей скелета домашних сельскохозяйственных животных: По материалам археологических раскопок Казанского кремля.
2. Воронец М.Э. Археологическая рекогносцировка 1950 г. по Наманганской области. – Известия АН УзССР, 1951, № 5. С. 95.
3. Анарбаев А.А., Баратов С.Р. Новые археологические работы на поселении Чуст-Бибиона // ИМКУ №42. -Ташкент. 2022. -С. 205-226.
4. Заднепровский Ю.А. Чустская культура Ферганы и памятники раннежелезного века Средней Азии. Автореферат диссертации на соискании ученой степени доктора исторических наук. М. 1978.
5. Заднепровский Ю.А., Матбабаев Б.Х. Основные итоги изучения Чустского поселения в Фергане (1950 – 1982). // ИМКУ. Вып 19. -Ташкент. 1984. -С. 46 – 71.
6. Шевченко А.И. К истории домашних животных Южного Туркменистана // Труды Южно - Туркменистанской археологически комплексной экспедиции. –Ашхабад. 1960. – С. 120-126.
7. Цалкин В.И. Древнейшие домашние животные Средней Азии. "Бюллетень МОИП". Отд. биол. т 75, вып. 1-2.
8. Исламов У.И. Пещера Мачай Ташкент. Фан, 1975.
9. Шарапов Ш. Остатки млекопитающих из неолитической стоянки Сай-Сайёд (Юж. Таджикистан) Тр. Ин-та Зоологии и паразитологии АН Тадж. ССР. Душанбе 1972, 232-235 б.
10. Ранов Р.Н., Коробкова Г.Н. Туткаул - многослойное поселение Гиссарской культуры в Южном Таджикистане. СА, 1971, № 3.
11. БатыровБ.Х. Фауна млекопитающих городища Кучуктепа юга Узбекистана // Материалы 23 научной конференции профессорско-преподавательского состава биологического факультета СамГУ. Самарканд. 1965.г.
12. Аскарлов А.А., Альбаум Л.И. Поселение Кучуктепа. -Ташкент. 1979.С.21
13. Батиров А.Р. Фаунистические остатки млекопитающих поселение Джаркутан // ИМКУ №24. -Ташкент. 1990. -С. 228-235.
14. Батыров Б.Х. Фауна поселения Сапаллитепа // ИМКУ. Вып. 11. -Ташкент. 1974. -С. 135-138.

УДК: 9.93.930.1

РОЛЬ МОЛОДЕЖИ В ПРОЦЕССЕ ПОСТРОЕНИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Ш.С.Норов, PhD, доц., Навоийский государственный горно-технологический университет, Навои

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston fuqarolarining o'zini o'zi boshqarish organlarini isloh qilish va ularning fuqarolik jamiyatini barpo etish yo'lidagi asosiy yo'nalishlari, shuningdek, yoshlarning ushbu jarayonlardagi roli va ijtimoiy faolligi yuzasidan tadqiqot o'tkazildi. Ushbu o'zgarishlarda yoshlar tashkilotining tarixiy roli va yoshlarning dunyoqarashini shakllantirish maqsadli ko'rib chiqildi. Ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishda yoshlarning tafakkurini rivojlantirish va takomillashtirish ko'rib chiqildi. Fuqarolik jamiyati faoliyatini o'zgartirish va tashkil etish tushunchalarining innovatsion tabiati yoritilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar siyosati, ijtimoiy faollik, islohotlar, fuqarolik jamiyati, yangilanish, dunyoqarash, qonun

Аннотация. В настоящей статье проведено исследование по реформирования органов самоуправления граждан Узбекистана и их основные направления на пути построения гражданского общества, а также роль и социальная активность молодежи в этих процессах. Адресно рассмотрена историческая роль молодежных организации и формирование мировоззрения молодежи в данных изменениях. Рассмотрена развитие и совершенствования мышления молодежи в осуществлении социальных реформ. Освещается инновационный характер концепций преобразования и организации деятельности гражданского общества.

Ключевые слова: молодежная политика, социальная активность, реформы, гражданское общество, обновление, мировоззрение, закон

Abstract. This article presents a study on the reform of self-government bodies of citizens of Uzbekistan and their main directions towards building a civil society, as well as the role and social activity of young people in these processes. The historical role of youth organizations and the formation of the worldview of youth in these changes are addressed. The development and

improvement of youth thinking in the implementation of social reforms is considered. The innovative nature of the concepts of transformation and organization of civil society activities is highlighted.

Keywords: youth policy, social activity, reforms, civil society, renewal, worldview, law

Введение. Понятие гражданского общества используется в широком и узком смысле. В широком смысле гражданское общество охватывает все части общества, недоступные контролю со стороны государственных структур [1]. Она возникает и изменяется в ходе природно-исторического развития как автономная область, независимая от государства. Понимая гражданское общество в узком смысле, с точки зрения этого понятия, непосредственно связаны с правовым обществом, иными словами, эти два понятия не могут существовать одно без другого. Гражданское общество представляет собой взаимодействие свободных и равноправных индивидов, не управляемых государством, в условиях рыночной и демократической правовой государственности. Это социальное пространство, в котором свободно действуют индивидуализм и частные интересы. В то же время гражданское общество претерпевает регулярные изменения, и это нормально для общества.

Материалы и методы. Изучение проблемы в данном исследовании относительно молодежи и молодежных организаций проведено согласно хронологической последовательности, сравнительного анализа и регионального подхода. Также в статье использован источниковедческий, структурно-функциональный, сравнительно-исторический, и объективно-исторический метод. Кроме этого, в статье использованы электронные ресурсы, касающиеся молодежи и молодежных организаций.

Результаты и обсуждение. В настоящее время в нашем обществе рассматривается множество вопросов относительно молодежи и молодежных организаций. Изучаются необходимые решения и процесс формирования молодежи. Параллельно в данном процессе, акцент делается на потенциале человеческого мировоззрения и мышления, а не на экономическом потенциале как главном факторе, влияющем на мировоззрение. Как отметил Президент Республики Узбекистан Мирзиёев Ш.М., «для построения сильного гражданского общества, для реализации обсуждаемого сегодня вопроса необходимо обязательно изменить мировоззрение, мировоззрение молодежи». А при определении механизмов изменения мировоззрения в качестве необходимой программной основы указывается, что позитивные изменения в жизни населения - это первый шаг. «...наш народ хочет видеть позитивные изменения в своей жизни не завтра, не в далеком будущем, а именно сегодня». [2] человеческое мировоззрение и мышление совершенствуются, изменяясь в соответствии с социально-политическим укладом, существовавшим в тот или иной исторический период. То есть по мере того, как человек достигает социального прогресса, его мировоззрение, мышление также изменяются пропорционально этому. И этот процесс вызывает изменения в обществе.

История человечества свидетельствует о том, что существование гражданского общества является важнейшим условием формирования политической системы демократического типа [3]. По сути, гражданское общество, которое мы начинаем изучать, представляет собой комплекс, включающий в себя различные формы социальной активности молодежи, зависящие от деятельности государственных органов, и демонстрирует реальный уровень структуры общества. Совокупность социальных связей, которую представляет понятие гражданское общество, является качественным показателем гражданских отношений, присущих народу той или иной страны, и основным критерием дифференциации функций государства и общества в социальной сфере. Этот набор связей привлекает внимание тем, что он постоянно трансформируется и приобретает динамический характер [4]. В обществе в условиях реальной демократии, т. е. не господства политической власти над обществом и его членами, а безусловного единства общества по отношению к государству, может быть обеспечена буквальная свобода человека, и для достижения этого уровня проявляется необходимость регулярного чередования полномочий и обязанностей между государством и обществом. Переход к такому обществу-исторически длительный процесс, связанный с

формированием гражданского общества [5]. В данных процессах роль молодёжных организации, особенно проявляется своей активностью. В частности ведётся соответствующая работа по духовно-просветительской деятельности среди молодёжи до 30-лет со стороны молодёжных организации. Между понятием общество и понятием “гражданское общество” существует не только тесная связь, но и весьма существенные различия. Общество, рассматриваемое как совокупность взаимоотношений между людьми, на достигнутом этапе своего развития становится гражданским обществом при определенных условиях. С этой точки зрения, хотя по своей сути и проявляется абстракция, в основе понятия “гражданственность” лежит конкретное и законченное содержание [6].

Категория гражданского общества представляет собой качественно новое состояние общества с точки зрения его структуры и самоуправления, проявляет чередование интересов государства и личности. В этом человек, его права и свободы проявляются как высшая ценность [7]. Благодаря этому можно противопоставить гражданскому обществу не только «негосударственное общество», которое просто не обладает характеристиками гражданского общества, но и общество, которое угнетает личность, полностью контролирует социальную и личную жизнь членов общества [8].

Правовой характер гражданского общества можно сравнить с тем, что оно отвечает высшим требованиям справедливости и свободы и действует в соответствии с формированием этого процесса и особенно при формировании занятости молодёжи [9]. Эта характеристика гражданского общества отражена в содержании и нормах принципов справедливости и свободы и ведет людей к более демократичному государственному строю с повышенным участием человека. В условиях гражданского общества свобода и справедливость выступают социальным фактором, регулирующим деятельность людей, сообществ и организаций [10]. С другой стороны, каждый человек, как член общества, подчиняется нормам из-за осознания необходимости полагаться на них и на этой основе обретает свободу. Вторая характеристика гражданского общества носит функциональный характер. Для реализации частных интересов, а не создания формально-юридически независимого от государства предпосылочного условия, высокий уровень дисциплины и особенности самоуправления в обществе составляют основу существования гражданского общества. Следует отметить, что в формирование гражданского общества, играет огромная роль молодёжная политика так, как построение будущего завесить только от подрастающего поколения [11].

Прежде чем изучать изменения в гражданском обществе, необходимо отбросить определение понятия изменения в целом. Природа изменений всегда рассматривается как процесс. Это потому, что состояния изменения, наблюдения, движения, последовательности составляют основу этого процесса. Чтобы понять характер и разнообразие изменений, необходимо классифицировать их по ряду признаков, таких как виды, источники, масштабы, продолжительность, предсказательная способность, последствия, динамика, специфичность, уровень контроля, регулярность изменений, глубина изменений. Изменения делятся на социальные, экономические, политические, демографические, технологические, экологические и другие типы. Именно в результате реформ в современном обществе в нашу жизнь вливаются глубокие изменения. Происходящие коренные сдвиги тесно связаны с тем, что мы делаем для построения гражданского общества. Каждый из членов нашего общества сегодня становится движущей силой таких изменений в комфортной жизни, на основе стремлений к развитию и прогрессу. Стоит также отметить, что сегодняшние реформы осуществляются именно благодаря стремлению к процветанию и стабильности, а роль молодёжи в данном процессе явно прослеживается на достаточно высоком уровне. На протяжении последних 32 лет сама жизнь демонстрирует эффективность реформ, которые мы проводим для построения гражданского общества [12]. В этом находит свое доказательство то, насколько правильно мы ставим цели, которые ставим перед собой в национальной идее. Благодаря тому, что наша национальная идея стала убеждением и верой людей, мы добились прогресса в построении демократического гражданского общества.

Заключение. Создание основ демократическо-правового государства привело также к

изменению материализованного в эпоху деспотического режима мировоззрения и мышления человека. Этот процесс осуществляется в связи с главными и основными идеями, различными принципами нашей национальной идеи. За годы независимости на пути построения гражданского общества на основе национальной идеи, национальных ценностей растет и развивается определенный уровень человеческого мировоззрения и мышления. Основными факторами, влияющими на это изменение мировоззрения, служат реформы в следующих направлениях экономического, социального, политико-духовного образа жизни, проводимые в узбекистане в гармонии с проводимыми реформами относительно молодёжи.

В итоге, можно отметить то, что в построении демократического гражданского общества, в формировании нового Узбекистана вопрос о мировоззрении и мышлении человека занимает ведущее место, и именно на этих факторах осуществляются и формируются реформы. В таком обществе реформы проводятся масштабно и охватывают все сферы жизни общества где активно участвуют молодёжные организации. И опора на конкретные принципы при проведении реформ становится все более важной в этом процессе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирзиеев Ш.М. Мы решительно продолжим наш путь национального развития и выведем его на новый уровень. Т.: Узбекистан, 2017. 58-В
2. Выступление Президента Республики Узбекистан. Всестороннее развитие экономики с широким привлечением инноваций - важный фактор повышения благосостояния народа. Слово народа, 2018, 30 ноября. - 2 С.
3. Хаитов Ш. А., Норов Ш. С. Исторический процесс разработки и принятие законов, на основании региональных сущностей о молодежи Узбекистана в период 2016-2020гг //Central Asian journal of social sciences and history. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 81-88.
4. Норов Ш. С. Государственная молодёжная политика Узбекистана в сфере трудоустройства (с использованием архивных материалов Навоийской области) //Инновационные процессы в гуманитарных и общественных науках. – 2021. – С. 23-26.
5. Норов Ш.С., Молодёжные организации в развитие промышленного наследия Зарафшанского оазиса // V Международная научно-техническая конференция «Комплексное инновационное развитие Зарафшанского региона, достижения проблемы и перспективы», Навоий – 2024., С. 351.
6. Suvonovich N. S. Youth employment in zarafshan oasis: historical experience of Navoi region //British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. – 2022. – Т. 11. – С. 12-17
7. Toshpo'latov M. Characteristics of civil society in the modern era //Modern Science and Research. – 2023. – Т. 2. – №. 9. – С. 13-19.
8. Норов, Ш. С. (2023). Исторический анализ трудоустройства молодежи Узбекистана на примере Зарафшанского оазиса. Физическая культура, спорт и молодёжная политика в условиях глобальных вызовов (pp. 337-341).
9. Норов Ш. С. Исторический анализ трудоустройства молодежи Узбекистана на примере Зарафшанского оазиса //Физическая культура, спорт и молодёжная политика в условиях глобальных вызовов. – 2023. – С. 337-341.
10. Toshpolatov M. Fuqarolik jamiyatining millalararo munosabatlar barqarorligini ta'minlashdagi orni //Modern educational system and innovative teaching solutions. – 2023.
11. Хаитов Ш. А., Норов Ш. С., Сувонова Ж. Ш. Историческое значение региональных общественных движений Узбекистана в реализации государственной молодёжной политики (на примере Навоийской области) //apni. ru Редакционная коллегия. – 2021. – С. 16.
12. Suvonovich N. S. Youth employment in zarafshan oasis: historical experience of Navoi region //British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. – 2022. – Т. 11. – С. 12-17.

УЎК 655.11

XVI–XVII АСРЛАРДА МАРКАЗИЙ ОСИЁ КИТОБАТ ТАРИХИГА ОИД АЙРИМ МАЪЛУМОТЛАР

**М.Б. Рахманкулова, т.ф.ф.д. (PhD), Ўзбекистондаги Ислон цивилизацияси маркази,
Тошкент**

Аннотация. Мақолада XVI–VII асрларда Марказий Осиё китобат тарихи тарихий жараёнлар, бизгача сақланиб қолган қўлёзма намуналари асосида таҳлил қилинган. Бу давр қўлёзма китобларида, хусусан уларнинг муқоваларидаги безакларда қўлланган услублар хилма-хиллиги таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: китобат, муқовасозлик, китобдор, шайбонийлар, аштархонийлар, Ҳирот китобат услуги

Аннотация. В статье на основе исторических процессов и образцов рукописных книг, дошедших до нас, анализируется история книжного дела в Средней Азии в XVI–VII веках. Анализируется разнообразие стилей, использованных в рукописных книгах этого периода, особенно в украшениях на их переплетах.

Ключевые слова: книжного дело, оформление переплетов, китабдор, шейбаниты, аштарханиды, гератский стиль книжного дела

Abstract. The article, based on historical processes and samples of manuscript books that have come down to us, analyzes the history of bookmaking in Central Asia in the 16th–17th centuries. The variety of styles used in manuscript books of this period is analyzed, especially in the decorations on their bindings.

Keywords: bookmaking, binding design, kitabdor, Sheibanites, Ashtarkhanids, Herat style of bookmaking

Кириш. Амир Темур ва темурийлар даври Шарқ китобатининг энг ривожланган босқичларидан ҳисобланади. XIV аср охиридан мамлакат пойтахти Самарқандда китобат шаклланиши ва ривожиди Амир Темур томонидан олиб келинган ва мазкур шаҳарда фаолият юритган моҳир усталарнинг ҳиссаси катта бўлган. Амир Темурдан сўнг темурийлар ҳукмронлиги даврида китобатга эътибор янада ошди. XV асрнинг бошларида Табризда Ғиёсиддин Султон Аҳмадхон Жалойирий ҳомийлигида қўлёзма китобларни тайёрлаш маркази фаолият юритган. Ҳиротда Шохрух Мирзонинг тахтга ўтириши, 1410 йилда Султон Аҳмаднинг вафот этиши каби воқеалар китобат марказининг шарққа силжишига сабаб бўлди, бир қанча китобат усталари Шохрух томонидан Ҳиротга таклиф этилади. Санъатга ҳомийлик Шохрух Мирзо саройи билан чекланиб қолмади, балки у турли вилоятларга тайинлаган ҳокимлар нафис санъат асарларини яратишда бир-бирлари билан рақобатлашди. Шохрух Мирзо ҳукмронлиги даврида Шерозда Иброҳим Султон, Самарқандда Мирзо Улуғбек, Ҳиротда Ғиёсиддин Бойсунғур ибн Шохрух, Султон Ҳусайн Бойқаро темурийлар китобат иши шаклланишига ўз ҳиссасини қўшди. Темурий шаҳзодалар томонидан санъатнинг турли соҳаларига қилинган ҳомийлик санъат ва мафкура ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг шаклланишига сабаб бўлди.

Темурийларнинг Ҳирот китобат муассасаси Ҳусайн Бойқаро ҳукмронлиги даврида Алишер Навоий раҳбарлигида фаолиятининг ривожланган ва сўнгги босқичини ўтказиб, 1507 йилда Шайбонийлар томонидан Ҳирот эгалланганда йўқ қилинди. Кўчманчи ўзбеклардан бўлган Шайбонийхон (1451–1510) 1499 йилда Мовароуннаҳри, Султон Ҳусайн вафотидан сўнг 1507 йилда Ҳиротни эгаллайди. Хуросоннинг аввал Шайбонийларга, ундан сўнг Сафавийларга тобе бўлиши Ҳирот ўзининг мавқеини йўқотиб, маданий марказ мақоми Бухоро ва қисман Самарқандга ўтишига сабаб бўлди. Кўплаб олим, шоир, мусаввир ва хаттотлар Ҳиротдан бошқа шаҳарларга кўчиб кетадилар, ана шу пайтда Ҳирот китобат усталари қатори хаттот Султон Али Машҳадий (1437–1520) шогирдлари билан Бухорога келиб, Ҳирот китобат мактабининг анъаналарини давом эттирди [17:39]. Ҳиротда ижод қилган усталарнинг турли ҳудудларга тарқаб кетиши темурийлар даври Ҳирот услубининг XV асрдан бошқа маданий марказларда яратилган қўлёзмаларга, хусусан, бадий муқоваларга ўз таъсирини кўрсатишига сабаб бўлди.

Асосий қисм. Бу даврга оид қўлёзмалардан Муҳаммад Шайбонийхон “Девон”ининг XVI асрга оид ягона нусхаси (Istanbul, Topkapı Palace Museum Ahmed III Library. Ms.no.2436) Истанбулда, 914 йил муҳаррам / 1508 йил май ойида кўчирилган “Баҳр ал-худо” (“Ҳидоят денгизи”) (London, British Library. Add. 7914) ва фикҳ илмига оид 916/1510 йилда кўчирилган “Рисолаи маориф” (London, British Library. Add.12956) асарларининг ягона нусхаси Лондонда сақланади. Мулла Муҳаммад Шоди “Фатҳнома” асарининг 1507 йилларга оид нусхаси (Тошкент, ЎзР ФА Шарқшунослик институти, №5369) Шайбонийлар ҳукмронлигининг дастлабки давларига оид бадий қўлёзма намуналаридан ҳисобланади.

Шайбонийхон вафотидан сўнг, 1520–1530 йилларда Бухоро шаҳрида китобат ривожини Убайдуллахон (1487–1540) номи билан боғлиқ. Убайдуллахон бир неча марта Ҳиротга юриш қилганда, ўзи билан Бухорога китобат усталарини олиб келади. Улар орасида хаттот Мир Али Ҳусайний, Камолиддин Бехзоднинг энг қобилиятли шогирдларидан бири мусаввир Шайхзода ҳам бор эди. Мусаввир Бухорога келгандан сўнг Маҳмуд Музаҳҳиб номи билан ижод қилган. Улар томонидан 1522–1524 йилларда тайёрланган Саъдий Шерозийнинг “Бўстон” (New York, The Metropolitan Museum of Art. no. 11.134.2), Шамсиддин Муҳаммад Ассор Табризийнинг (1325–1390) “Меҳр ва Муштарий” (Washington, Freer Gallery, Smithsonian Institution. No. F1932.3a-b) қўлёзмалари ўша даврдан бошлаб Бухоро китобати Ҳирот услуби таъсирига тушганлигидан гувоҳлик беради. Мирзо Муҳаммад Ҳайдар (1499–1551) Убайдуллахон тўғрисида шундай ёзади: “Убайдуллахон етти қисм бирла хат футур эрди, анинг тириклик вақтида Бухородаги фузало ва булаголар, халойиқ ва алойиқларнинг ҳаммаси Ҳиротдин Мирзо Султон Ҳусайн замонин ёд берур” [16:370].

XVI аср ўрталарида Бухорода Убайдуллахоннинг ўғли Абдулазизхон I (1509–1550) кутубхонаси фаолият юритган. Абдулазизхон I сарой кутубхонаси ҳақида Ҳасан Нисорий (1516–1597) “Музаққир ал-аҳбоб” номли тазкирасида шундай ёзади: “Хоннинг (яъни Абдулазизхоннинг) бир кутубхонаси бор эдиким, ўша пайтларда унга ўхшаш кутубхона бўлганми, йўқми, билмадик. Бу кутубхона котибларининг подшоси Амир Али Ҳусайний эдиким, настаълиқ хатини битишда тенги йўқ эди” [18:46–47]. Кутубхонага турли даврларда 3 нафар китобдор раҳбарлик қилган: Мавлоно Султон Мирак ал-Мунший, Мавлоно Абдуллоҳ ал-Мунший ва Мир Ҳусайн ал-Ҳусайний ан-Насафий. Уларнинг қўл остида уч мусаввир ва тўққизта хаттот ишлаган [11].

Абдуллахон соний (1534–1598) ҳукмронлиги даврида Бухоро китоб миниатюраларининг уч йўналиши қайд этилган: Ҳирот услуби, Ҳирот-Бухоро услуби ва Бухоро услуби [1]. Абдуллахон соний ҳукмронлиги даврида узоқ давом этган урушлардан (1557–1582) сўнг Мовароуннаҳр бирлаштирилади, Тошкент ва Туркистон бўйсундирилади, 1584 йилда Бадахшон ва Қўлоб, 1588 йилда Ҳирот эгалланади. Ҳирот усталарининг Бухорода Абдуллахон соний кутубхонасидаги фаолияти Марказий Осиё китобатининг ривожига улкан ҳисса бўлиб қўшилди.

Шайбонийлар даврида муқовасозлик Хуросон ва Мовароуннаҳрга хос умумий маданий меросга, темурийлар даврининг бой маданиятига қизиқишга асосланган анъанавий услубда ривожланишни давом эттириши билан бирга, бу даврда муқовасозликда ҳинд услубларининг аралашмаси кўзга ташланади. Чунки Мовароуннаҳрни бирлаштирган Абдуллахон сонийнинг ҳукмронлиги даврида кўплаб мамлакатлар, жумладан, Ҳиндистон ва Туркия билан сиёсий, маданий ва савдо алоқалари кучайган. Қўшни давлатлар, айниқса, Шимолий Ҳиндистондаги Бобурийлар давлати (1526–1857) билан бадий алоқалар маҳсули бўлган янги қўлёзмалар туркуми пайдо бўлди. Бунинг сабаби Бобурийлар асли Мовароуннаҳрдан бўлганигина эмас, Марказий Осиё ва Шимолий Ҳиндистон ҳудудларида тарихий тараққиётнинг шароитлари, ижодкорларнинг бадий қарашлари ва халқнинг тафаккур доираси бир-бирига яқин эди.

1570–1590 йилларда Абдуллахон соний ва Бобурий ҳукмдор Акбар ўртасида дипломатик алоқалар йўлга қўйилди, натижада шоирлар, олимлар, усталар ўртасида маданий сафарлар уюштирилди [14:53]. Шунинг учун ҳам, ўша давр Марказий Осиё муқовасозлигида ҳам ҳинд услубига хос жиҳатлар кўзга ташланишига, муқовасозликда янги услубларнинг яратилишига ўз таъсирини кўрсатди.

XVI асрнинг охири Эрон ва Мовароуннаҳр муносабатларида ўзаро душманлик, ҳарбий тўқнашувлар билан изоҳланади. 1574 йилда Абдуллахон соний томонидан Ҳирот тўққиз ой қамал қилинади. 1589 йилда унинг ўғли Машҳадни вайрон қилиши натижада Машҳад кутубхонаси, темурийлар ва Сафавийлар қўлёзмалари Бухорога олиб келинади.

XVII асрда Аштархонийларнинг (1601–1753) ҳокимиятга келиши мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида ўзгаришларга сабаб бўлмади. XVII асрнинг биринчи ярми ва ўрталарида маданий соҳада бирмунча ижодий ютуқларга эришилди, Самарқанд ва Бухорода йирик қурилишлар бўлди (Регистон, Лаби ховуз), саройда шеърят, тарихнавислик, мусика

ривожланди, китобат санъатига ҳомийлик қўллаб-қувватланди. Бухорода Аштархоний Имомқулихон (1582–1644) кутубхонаси фаолият олиб борган икки китобдорнинг номи маълум: Мирзо Ёдгор китобдор ва Мирзо Хусайн китобдор [8].

XVII асрнинг иккинчи ярми қўлёзма китобларни тайёрлашнинг ривожланиш босқичидаги янги давр бўлди. Абдулазизхон II (1614–1683) ҳукмронлиги даврида (1645–1681) сарой кутубхонаси анча ривожланди [5]. Бадиий қўлёзмалар доирасини аввалгидек Шарқ шеърятининг мумтоз асарлари, тарихий асарлар, баъзан табиий фанларга оид рисолалар ташкил этган. Шу билан бирга, халқ оғзаки ижодига, афсонавий ёки ибратомуз-маиший сюжетларга мурожаат қилиш ижодкорлар орасида кенг ёйилди. Мумтоз йўналишга амал қилувчилар орасида эса романтик услуб устун бўлган. Абдулазизхон кутубхонасида мусаввирлар Муҳаммад Муқим, Аваз Муҳаммад, Муҳаммад Амин, Муҳаммад Салим, Мулло Бехзод, Хожа Гадоий Наққош, хаттотлар Ёдгор, Мулла Арабшоҳ, Мулла Боқилар фаолият кўрсатган, кутубхона раҳбари Ҳожи Абдурахмон ва Носириддин китобдорлар бўлган [1:585].

Аштархонийлардан Имомқулихон ва Абдулазизхон II ҳукмронлиги даврида яратилган муқовалар ўзига хослиги билан ажралиб туради. Бу давр муқовасозлигидаги ўзига хослик аввалдан мавжуд бадиий йўналишларни сақлаб қолган ҳолда, бу даврда ҳам темурийлар ва ҳинд услубларининг қоришганлигида кўзга ташланади. Бу даврга келиб Бухорода қўплаб ҳиндлар яшай бошлаган, улар қимматбаҳо тошлар, атторлик маҳсулотлари, матолар, бўёқлар, олтин иплар билан савдо қилишган. Муқовасозликда ҳам айнан ҳинд услубига мурожаат қилиниб, ҳинд буюмларига хос безаклар ўз ифодасини топган.

Абдурахмон Жомийнинг “Тухфат ул-аҳрор” асарининг 921/1515-16 йилларда Бухорода хаттот Султон Муҳаммад Нур томонидан кўчирилган қўлёзмаси (New York, Freer Gallery, no. S 1986. 52. 1) муқовасининг ташқи томони тўқ малла рангдаги чарм билан қопланган. Муқова жилдида нафис безаклар кесилиб, темурийлар даври муқоваларидаги каби зарҳал медальон жойлаштирилган.

Абдурахмон Жомий “Юсуф ва Зулайхо” асарининг Бухорода 948/1531 йилда хаттот Мир Али Ҳиравий (ваф. 1544) томонидан Убайдуллахон учун кўчирилган қўлёзмаси бугунги кунда Буюк Британиядаги шахсий коллекцияда сақланмоқда. Қўлёзма муқоваси [3] ён қопламасининг ташқи томонида ёзув мавжуд, унинг ўзбекчага таржимаси қуйидагича: “Эй, Аллоҳ, Султон Абу Саид Кўрагон ҳукмронлигини абадий қил”.

Бу ёзув муқова 1459–1469 йилларда Ҳиротда ҳукмронлик қилган Темурий ҳукмдор Султон Абу Саид (ваф. 1469) сарой кутубхонасида бажарилганидан, Убайдуллахон 1528 йилда Ҳиротни эгаллаган вақтда муқова Бухорога келтирилганлигидан гувоҳлик беради.

Муқова олд жилдининг ташқи томони қора рангдаги чармдан, медальон композицияли бўртма зарҳал безаклар муҳр-асбобда туширилган, турунж услубидаги медальонда битта дарахт, ўсимликлар ва иккита ҳайвон тасвирланган. Бурчак безаклари ва кенгайтирилган ҳошиядаги алоҳида лавҳалардан иборат ўсимликсимон безаклар зарҳал бўртма тасвирларга эга.

Убайдуллахон кутубхонасида ушбу муқовадан намуна олган ҳолда бажарилган бошқа бир муқова – Бехзод Салмон Соважийнинг (XIV аср) “Фирокнома” асарининг 1540–1560 йилларда кўчирилган қўлёзмаси (Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Pers. 243) учун тайёрланган муқова бўлиб, ундаги медальонни тасвирлашда айнан юқоридаги муқовадан андоза олинган. Муқова орқа жилди, олд ён қопламаси ва лабаки қисмининг ички томони тўқ малла рангдаги чармдан, зарҳал бўёқда чизилган ҳамда кўк, зарҳал фонда акс этган чармдан нафис кесилган безаклардан иборат. Марказий лавҳадаги бодомсимон медальон турунждаги нафис кесилган зарҳал арабеска безаклар турли хил рангдаги фонда тасвирланган, бурчак безакларда медальоннинг чорак қисми такрорланган. Марказий лавҳанинг медальон ва бурчак безаклардан холи қисмига зарҳал бўёқда ўсимликсимон безаклар чизилган. Кенгайтирилган ҳошия текис чизилган зарҳал чизиқлар билан чегараланган, ҳошияда кўк фонда нафис кесма безаклар ифодаланган алоҳида лавҳалар жойлаштирилган. Муқованинг лабаки қисми беаги жилд беагига уйғунлаштирилган. Худди шу қўлёзма муқовасига хос

услугда яратилган бошқа бир муқова қимматбаҳо тошлар қадаб, ёзувли безаклар билан безатилган [22].

Ҳотикий (ваф. 1521) “Ҳафт манзар” асарининг 944/1537 йилда Бухорода Убайдуллахон кутубхонаси учун хаттот Мир Али томонидан кўчирилган қўлёзмасида (New York, Freer Gallery, no.F 1956.14) миниатюрочи рассом Шайхзода томонидан ишланган миниатюра ҳам жой олган. Қўлёзма муқовасининг ташқи томони тўқ кизғиш чармдан бўлиб, унга медальонли композиция босма муҳр-асбоб ёрдамида туширилган ва тилларанг безаклар билан безатилган. Медальонда икки ҳайвон-шоҳли эчки ва от акс эттирилган. Марказий лавҳа тилла бўёқдаги гуллар билан безатилган, кенгайтирилган ҳошияда катта-кичик лавҳалар босма ва чизилган безаклар билан безатилган.

Убайдуллахон кутубхонаси учун тайёрланган яна бир қўлёзма Низомий Ганжавийнинг (1141–1209) “Махзан ул-асрор” асарининг Бухорода хаттот Мир Али Котиб томонидан 944/1537-38 йилда кўчирилган. Қўлёзма диптихининг чап томонидаги ёзувда 952/1543 йилда Маҳмуд Музаҳҳиб томонидан бажарилганлиги қайд этилган. Қўлёзма муқоваси темурийлар даври Ҳирот услубига хос бўлиб, манзарали безак ва чармдан кесилган нафис безак мукаммал даражада бажарилган (Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. Persan, 985). Муқованинг ташқи томони жигарранг чармдан, унда яхлит муҳр-асбобда туширилган зарҳал тасвир ифодаланган. Марказий лавҳада ўсимликсимон безаклар орасида ҳайвон, қуш ва афсонавий жонзотлар акс этган манзара акс этган: марказда кийикни ўлжасига айлантирган Узоқ Шарқ афсоналарига оид афсонавий мавжудот; пастки қисмда кичик ҳайвонлар, тўнғизни минган маймун, юқорида қанотларини кенг ёйган афсонавий қуш ва булут шакллари акс эттирилган. Кенгайтирилган ҳошия тўқилгансимон чизиклар билан чегараланган, ҳошияда ўсимликсимон безаклар билан тўлдирилган алоҳида катта ва кичик лавҳалар жойлаштирилган.

Ушбу муқова ташқи жилдининг марказий лавҳаси Мушрифиддин ибн Муслиҳиддин ибн Абдуллоҳ – Саъдий Шерозийнинг (1203–1292) “Бўстон” асарининг XVI асрда Ҳиротда бажарилган қўлёзмаси (Миср Миллий кутубхонаси, 6007S-рақамли қўлёзма) учун ишланган муқова [2:73] билан бир хил кўринишга эга. Муқова олд жилдининг ички томони малла рангдаги чармдан, чармни кесиб бажарилган зарҳал рангга бўялган тўқ нафис нақш ва тасвирлар кўк ранг фон устида ифодаланган. Марказий лавҳанинг медальон шаклли дизайнининг тўрт томонида кенгайтирилган ҳошия томон тўртта қуён, тўртта тулки ва тўртта ўрдак ўсимликсимон безаклар орасида жойлаштирилган. Бурчак безакларда медальоннинг чорак қисми такрорланган. Кенгайтирилган ҳошия тўқилгансимон чизиклар билан чегараланган, ҳошияда ўсимликсимон безаклар билан тўлдирилган алоҳида катта ва кичик лавҳалар жойлаштирилган.

Ҳофиз Шерозийнинг “Мунтахабати Бўстон” асарининг Мир Куланги номи билан машҳур бўлган хаттот Мир Хусайн ан-Насафий котиб ал-Ҳоқоний томонидан 964/1556-57 йилда кўчирилган қўлёзмасининг (Paris, Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Persan 257) муқоваси Шайбонийлар даврига хос намуналардан ҳисобланади. Шунга ўхшаш муқовалардан бири Низомий (ваф. 1209) “Ҳамса”сининг хаттот Маҳмуд ибн Исҳоқ ал-Шихобий томонидан 920/1514 йилда кўчирилган қўлёзма учун тайёрланган [21]. Қўлёзма Нидерландияда Шарқ санъати аукционидан намоиш этилган. Аукционда намоиш этилган XV асрга мансуб деб кўрсатилган бошқа қўлёзма – Қуръони карим муқоваси яхлит чармдан ишланган бўлиб, марказий қисмидаги турунж темурийлар даври муқоваларига хос тарзда ўсимликсимон тасвирлар билан безатилган [20].

Саъдий Шерозий “Бўстон”ининг Бухорода 929/1522–1523 йилда Мир Али Хусайний томонидан кўчирилган қўлёзмаси (New York, The Metropolitan Museum of Art. No. 11.134.2) муқовасининг ташқи томони темурийлар даври муқоваларига хос тарзда булутли безаклар билан безатилган. Айнан шундай безаклар темурийлар даврига оид кичик ҳажмда, саккиз бурчак шаклида ясалган (9,5x9,5 см) Қуръони карим қўлёзмаси (New York, The Brooklyn Museum. No. 1992.230) муқовасининг ташқи томонида тасвирланган.

Хаттот Мир Али Хусайний Ҳиравий (ваф. 951/1544) томонидан бажарилган форс тилидаги шеърлар тўплами “Мажмуаи ашъор” қўлёзмаси (Санкт-Петербург, Россия ФА

Шарқшунослик институти. С 806) Бухорода кўчирилган, 935 йил зулқаъда/1529 йил июль-август санаси кўрсатилган. Қўлёзма муқоваси жуда чиройли тарзда бажарилган бўлиб, олд жилдининг ташқи томони тўқ малла рангдаги чармдан, безаклар ҳошия ва марказий лавҳада тасвирланган: марказий лавҳа тасвири яхлит муҳр-асбобда туширилган зарҳал тасвирни ифодалайди: тасвир марказида майсазорда гуллаган дарахт, унинг атрофида турли хил кичик ҳайвонлар ва қушлар акс эттирилган, пастки чап бурчакда айикнинг устига минган маймун тасвири темурийлар муқовасозлигига хос услуб ҳисобланади. Марказий лавҳанинг тепаси ва пастидаги кенг қаторда араб графикасида ёзув ёзилган. Муқованинг ички томонида нафис кесилган зарҳал безаклардан фойдаланилган, марказий медальонда кийикка ҳамла қилган шер ифодаланган [13:21–23; 12; 19].

Абдурахмон Жомий “Юсуф ва Зулайхо” асарининг Бухорода Абдуллахон соний кутубхонаси учун 964/1557 йилда хаттот Маҳмуд ибн Исҳоқ аш-Шаҳобий ал-Ҳиравий томонидан кўчирилган қўлёзмасида Маҳмуд Музаҳҳиб қаламига мансуб миниатюра ҳам жой олган. Маълумки, Абдуллахон сонийнинг ҳукмронлик даврида кўплаб мамлакатлар, жумладан, Ҳиндистон, Туркия билан сиёсий, маданий ва савдо алоқалари кучаяди. Қўшни давлатлар, айниқса, Шимолий Ҳиндистон Бобурийлар давлати билан бадиий алоқалар маҳсули бўлган янги қўлёзмалар туркуми пайдо бўлди. Ушбу қўлёзма (New York, The Metropolitan Museum of Art. No. 49.140), жумладан унга ишланган муқовадаги [7; 6; 9; 4] тасвирлар ўша давр Марказий Осиё китобатида ҳинд услубига хос жиҳатлар кўзга ташланганлигидан гувоҳлик беради. Бу ўхшашликни Низомий “Ҳамса”сининг 1593–1595 йилларда Бобурий ҳукмдор Акбар учун тайёрланган қўлёзмаси (London, British Library. Or. 12208) учун бажарилган муқовадан топиш мумкин.

Муқованинг ташқи томонини безатишда лок технологиясидан фойдаланилган. Муқованинг ички томонида малла рангдаги чармда медальон композицияси ифодаланган. Олд ва орқа жилд кенгайтирилган ҳошия ва марказий лавҳага ажратилган, марказий лавҳада ёрқин қизғиш рангдаги фонда асосан садаф рангдаги ҳайвонлар, қушлар, тўқ яшил рангдаги ўсимликлар акс этган манзара тасвирланган, ўсимлик барглари учун ишлатилган қумуш ранг оксидланиш туфайли қорайган.

Олд жилддаги марказий лавҳадаги манзарада кийикка ҳужум қилган шер, унинг ҳужумидан қўрқиб турли тарафга қочган икки силовсин, кийик, юқорирокда учаётган икки қуш, бир-бирига қараган икки кийик, пастроқда сув бўйидаги икки қушни кузатаётган шер тасвирланган. Орқа жилддаги манзара тасвирида сув оқаётган қоя, барглarga бурканган ва гуллаган дарахтлар, буталар, кийиклар ва қуёнлар, уларга ташланаётган олачипор қоплон акс этган. Муқовада ифодаланган тасвирлар ва безаклар қўлёзма саҳифаларида ҳошияда акс этган тасвирлар билан бир хил.

Саъдий Шерозий “Бўстон”ининг Бухорода 929/1575–76 йилда Мир Али Ҳусайний томонидан кўчирилган бошқа бир қўлёзмаси (Санкт-Петербург, Россия Миллий кутубхонаси. PNS. 269) Бухоро амири Олимхон (1880–1944) томонидан рус подшоси Николай II (1868–1918)га ҳадя қилинган. Қўлёзма муқовасининг ташқи томони лок тасвирий санъати билан безатилган [10:156]. Шунингдек, Ҳофиз Таниш Бухорий (тахминан 1540–1589) “Шарафномаи шоҳий” асарининг 1065/1654–55 йил санаси кўрсатилган қўлёзма (Санкт-Петербург, Россия ФА Шарқшунослик институти. D 88) муқовасининг ташқи томонида ҳам лок тасвирий санъати ифодаланган [15; 19:276–279].

Хулоса. Шайбонийлар ва аштархонийлар даврида китобат ривожига назар ташланганда, Темурийлар даври китобатига хос анъанавий услуб билан бирга, форс, турк ва ҳинд услубларига мурожаат қилинганлиги бу давр китобат услубини тавсифловчи омил эканлигини кўриш мумкин. Жумладан, Бухоро китоб миниатюраларида Ҳирот услуби, Ҳирот-Бухоро услуби ва Бухоро услубига асосланган уч йўналишини қайд этилган бўлса, 1570–1580 йилларда Абдуллахон соний ва Бобурий ҳукмдор Акбар ўртасида дипломатик алоқалар кенг йўлга қўйилганлиги сабабли бадиий алоқалар маҳсули бўлган, ҳинд қўлёзмалари услуби хос унсурлардан фойдаланилган янги қўлёзмалар туркуми пайдо бўлди.

Шайбонийлар ва Аштархонийлар даврида муқовасозликда темурийлар даврига хос Ҳирот услуби билан бирга, ҳинд муқоваларига хос услубдаги безакларни кўриш мумкин. Темурийлар даврида муқова жилдлари асосан чармдан тайёрланган бўлса, бу даврга келиб, манзарали безак, нақшлар тасвирланган локланган муқовалар ҳам кенг тарқалди. Бундай муқоваларнинг жилди устига гипс ва елим аралашмаси суртилган папье-машедан қилинган картондан бўлиб, унинг устига турли хил тасвирларни чизиш мумкин бўлган. Муқова жилдининг ташқи томони асосан медальонли манзара композицияси яхлит зарҳалланган тарзда безатилган бўлса, муқованинг ички томонида нафис кесилган зарҳал безаклардан фойдаланилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Akimushkin O. Arts of the book, painting and calligraphy / History of Civilizations of Central Asia. Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century. – Paris: UNESCO, 2003. Volume V. – P. 580-585.
2. Barakat H. Treasures of the Illustrated and Illuminated Persian Manuscripts. National Library of Egypt. – Cairo, 2008.
3. Catalogue Kent Antiques: Islamic and Indian Art. – London, 2006. – No. 11.
4. Kröger J. On Mahmud b. Ishaq Al-Shihabi's Manuscript / Muqarnas vol. 21, 2004. – P. 247, 248, 253, ill. fig. 11.
5. Porter Y. Le kitâb-khâna de 'Abd al-'Azîz Khân (1645-1680) et le mécénat de la peinture à Boukhara // Patrimoine manuscrit et vie intellectuelle de l'Asie centrale islamique. 1999. – №7. – P. 117-136.
6. Ralph H. and Ettinghausen R. A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present, edited by Arthur Upham Pope. Vol. I-VI. – London and New York: Oxford University Press, 1938. vol. III. – P 1921-1927, 1975-1994, ill. vol. V, pl. 968.
7. Sarre F. Islamische Bucheinbände. Buchkunst des Orients. – Tafel XXV, XXVI.
8. Szuppe M. Lettrés, patrons, libraires. L'apport des recueils biographiques sur le rôle du livre en Asie centrale aux XVIe et XVIIe siècles // Patrimoine manuscrit et vie intellectuelle de l'Asie centrale islamique. 1999. – № 7. – P. 99-115.
9. The History of bookbinding 525-1950. A.D. : an exhibition held at the Baltimore museum of art November 12, 1957 to January 12, 1958, organized by the Walters art gallery and presented in cooperation with the Baltimore museum of art. – Baltimore: Walters Art Museum, 1957. – no. 92, ill. pl. XXII right.
10. XV–XVII асрлар Мовароуннахр китобат санъати (Россия миллий кутубхонаси тўпламидан, Санкт-Петербург, Россия) (“Ўзбекистон маданий мероси” туркуми). – Тошкент, 2020. том. 17.
11. Акимушкин О. «Библиотека Шибанидов в Бухаре XVI века» / в кн. Средневековый Иран. Культура, история, филология. – СПб, Наука, 2004. – С. 368–383.
12. Акимушкин О. Лицевая рукопись из собрания Института Народов Азии АН СССР / Ближний и Средний Восток. –М: Издательство восточной литературы, 1962. – с. 76–82.
13. Акимушкин О.Ф. Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения РАН. Вып. 10. Поэтический сборники, альбомы. – М.: Наука, 1993.
14. Ахмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XVI–XVII вв. Тошкент: Фан, 1985.
15. Миклухо-Маклай Н. Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения. Выпуск 3. Исторические сочинения. Ответственные редакторы О.Акимушкин. – М.: «Наука» ГРВЛ, 1975. – №426.
16. Мирза Мухаммад Хайдар. Тарихи Рашидий (нашрга тайёрловчи, сўзбоши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи О.Жалилов). – Тошкент.: Ўзбекистон, 2011.
17. Муродов А. Марказий Осиё хаттотлик санъати тарихидан. – Тошкент.: Фан, 1971.
18. Нисорий Ҳасан Хожа. Музаққир аҳбоб: тазкира. Таржима ҳамда сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Исмоил Бекжон. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
19. Ўзбекистон маданий мероси: Россия фанлар академияси Шарқ қўлёзмалари институти тўплами. – Т. VII. – Тошкент, 2020.
20. <https://www.orientalartauctions.com/object/art3003908-nizami-d-1209-khamsa-copied-by-mahmoud-ibn-ishaq-isaac-al-shihabi-persia-timurid-dated-920-ah-1514-ad>
21. <https://www.orientalartauctions.com/object/art3004635-a-timurid-quran-juz-persia-14th-15th-century>
22. <https://www.redbubble.com/i/notebook/Antique-Persian-Book-Cover-by-typhon/42823954.RXH2R>

ЧАП ҚИРҒОҚ КАТ-ҚАЛЪАНИНГ ИЛК ЎРТА АСРЛАР (V-VIII АСРЛАР)
СОПОЛЛАРИ МАЖМУАСИ

Б.П. Садуллаев, PhD, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада Чап қирғоқ Кат-қалъадаги археологик изланишлар натижасида қўлга киритилган илк ўрта асрлар (V-VIII асрлар) сополлари таҳлил қилиниб, Хоразмнинг шу даврга тегишли бошқа ёдгорликларидан аниқланган сополлар билан қиёсий ўрганилади. Мазкур археологик маълумотлар илк ўрта асрларда Хоразмнинг сиёсий-иқтисодий ва ижтимоий-маданий ҳаётида юз берган ўзгаришларни кузатишга имкон беради. Жумладан, илк ўрта асрларда юзага келган сиёсий-иқтисодий инқироз кулолчилик ишлаб чиқариши жараёнларига ҳам ўз салбий таъсирини кўрсатиб, бу жиҳатлар сопол буюмлар ишланишида яққол намоён бўлади.

Калит сўзлар: Хоразм, Чап қирғоқ Кат-қалъа, илк ўрта асрлар, кулолчилик, хум, хумча, кўза, М.Мамбетуллаев, Е.Е. Наразик.

Аннотация. В данной статье приводится анализ керамики раннего средневековья (V-VIII вв.), полученная в результате археологических исследований в левобережной Кят-кале и сравнивается с керамикой, выявленной из других памятников Хорезма этого периода. Эти археологические данные позволяют наблюдать изменения, произошедшие в политико-экономической и социокультурной жизни Хорезма в раннем средневековье. В частности, политический и экономический кризис, произошедший в раннем средневековье, оказал негативное влияние на процессы гончарного производства, и эти аспекты ярко проявляются в обработке керамических изделий.

Ключевые слова: Хорезм, Кят-кала левобережная, раннее средневековье, керамика, хум, хумча, кувшин, М.Мамбетуллаев, Е.Е.Неразик.

Abstract. This article analyzes the ceramics of the early Middle Ages (5th-8th centuries) obtained as a result of archaeological research in the Left Bank Kyat-kala and compares them with ceramics discovered in other monuments of Khorezm of the same period. This archaeological data allows us to trace the changes that occurred in the political, economic, and socio-cultural life of Khorezm in the early Middle Ages. In particular, the political and economic crisis that arose in the early Middle Ages had a negative impact on the processes of pottery production, and these aspects are clearly reflected in the development of ceramic products.

Keywords: Khorezm, Left Bank Kyat-kala, early Middle Ages, pottery, hum, humcha, jug, M.Mambetullayev, E.E.Nerazik.

Кириш. Бизга маълумки, сўнгги антик даврдан илк ўрта асрларга ўтиш даври, албатта, бу нафақат Хоразм, балки бутун Ўрта Осиё минтақасида кузатилган ижтимоий-сиёсий ларзалар, нотинч воқеалар билан боғлиқ. Хоразмнинг чекка худудда жойлашганлиги, шимолий минтақада ҳамма вақт ҳам тинч, дўстона муносабатда бўлмаган кўчманчи ва ярим кўчманчилар дунёси билан яқин қўшнилиги, халқларнинг буюк кўчиши (IV–V асрлар) даврида ҳаракатга келган хионийлар, кидарийлар, эфталийлар, турк қабилаларининг ҳарбий юришлари натижасида мамлакатни инқироз ҳолатига олиб келади. Кейинчалик араблар истилоси ва арабларга қарши ғалаёнлар ҳам шаҳарларнинг тушқунликка юз тутиши, ижтимоий-маданий инқирознинг кучайишига олиб келади. Бу давр иқтисодий марказларнинг шаҳарлардан қишлоқларга ўтиши билан ҳам изоҳланади. Минтақада янги феодал ишлаб чиқариш муносабатлари шаклланади. Қишлоқ манзилгоҳларида ирригация тармоқлари бўйлаб мустаҳкамланган қўрғонлар, кўшқлар тизимининг вужудга келиши, меъморчиликдаги ўзига хос жиҳатлар, сопол буюмларнинг ясалиши ва безакларидаги янги услублар Хоразм жамияти ҳаётидаги катта ўзгаришларнинг инъикоси бўлмаслиги мумкин эмас. Бу туб ўзгаришлар нафақат худуддаги ички ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг, балки юқорида таъкидланган қўшни халқлар билан бўлган муносабатларнинг ҳам таъсири эди. Мазкур тадқиқотда илк ўрта асрларнинг африғийлар маданиятига мансуб сополлар мажмуаси Чап

қирғоқ Кат-қалъа материаллари мисолида таҳлил қилиниб, бу даврдаги ижтимоий-сиёсий инқирозларнинг жамиятдаги ишлаб чиқариш жараёнларига таъсири ҳам ўрганилади.

Адабиётлар ва археологик манбалар таҳлили. Чап қирғоқ Кат-қалъанинг илк ўрта асрларга оид сополлар мажмуасини ўрганишда асосан ёдгорликда олиб борилган тадқиқотларга бағишланган бир қатор мақолалар, тезислар ва илмий изланишлар натижаларидан фойдаланилди. Ёдгорликнинг илк ўрта асрлар сополлари ҳақида дастлабки маълумотлар 1960 йилда Е.Е.Неразик, М.Г.Воробьевалар томонидан келтирилган бўлиб, ушбу тадқиқот натижалари Г.П.Снесарёвнинг “Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма” номли монографиясида баён қилинган [15, с.128]. Шунингдек, илк ўрта аср сополлари М.Мамбетуллаев, Д.Чунихин, Ш.Матрасулов, Б.П.Садуллаевларнинг шаҳарда олиб борилган илмий тадқиқотларига доир ҳисоботлари [7; 8; 14; 18] ҳамда М.Мамбетуллаевнинг Городище Кят (левобережный) и Зарлыкишан-бобо [6, 67-71], Б.П.Садуллаевнинг “Чап қирғоқ Кат-қалъа – Хоразмнинг қадимги ва ўрта асрлар шаҳри” номли монографияси материалларида ҳам ўз аксини топган [13]. Шу билан бирга илк ўрта аср сополларини таҳлил қилишда Е.Е.Неразикнинг “Керамика Хорезма афригидского периода”, “Сельские поселения афригидского Хорезма” ва “Городище Топрак-кала”, Л.М.Левинанинг “Керамика нижней и средней Сырдарьи в I тысячелетии н. э.” номли илмий тадқиқот материалларидан фойдаланилди [2; 5; 10; 11].

Асосий қисм. Чап қирғоқ Кат-қалъада илк ўрта асрларга оид африғийлар маданияти намуналари ёдгорликнинг катта қисмида кузатилади. Аксарият ҳолларда шаҳарнинг юза қатламларида шу даврга оид сопол қолдиқлари кўплаб аниқланган. Жумладан, илк тадқиқотларда шаҳарнинг шимолий деворида VII-VIII асрларга тааллуқли оstonлар қолдиқлари аниқланган. М.Мамбетуллаев ёдгорлик ҳаётига алоқадор илк ўрта асрлар қатламларини таҳлил қилар экан, асосий даврлаштирувчи материаллар сифатида сиртида бармоқ босими билан ҳосил қилинган безакли хумлар катта роль ўйнашини таъкидлаган [15, с.128; 6, 67,69-71, рис.3, 4,5,9]. Бундай хумлар Хоразм воҳасида VII-VIII асрларда кенг тарқалган [10, с.236-239].

Д.Чунихин томонидан 1987 йилда олиб борилган археологик тадқиқотларда Чап қирғоқ Кат-қалъанинг жануби-ғарбий буржида учинчи қурилиш даври уюмлари қатламида, 1-шурфда, жануби-шарқий ҳудуддаги қазилмада ва кўтарма материалларда илк ўрта аср идишларининг парчалари топишган [18, с.20].

Шунингдек, илк ўрта асрлар даврига оид кўплаб ифодали идишлар шаҳарнинг шимолий-ғарбий (Қазилма №2, 1994 й., Траншея №5, 2011 й.) ва шимоли-шарқий (Шурф №2, 2002 й.) қисмида амалга оширилган қазилмаларда ҳам аниқланган [8; 15].

Илк ўрта асрлар (V-VIII асрлар) сопол мажмуаси. Бу давр сопол буюмлар мажмуи қадимгиларига қараганда камроқ миқдорда, аммо улар орасида ҳам жуда ифодали буюмлар учрайди. Сополларнинг асосий қисми йирик идишлар, ошхона ва ўчоқбоши идишлари билан ажралиб туради. Илк ўрта асрлар даври сополлари аниқланган умумий сополларнинг тақрибан 2 % ини ташкил қилади.

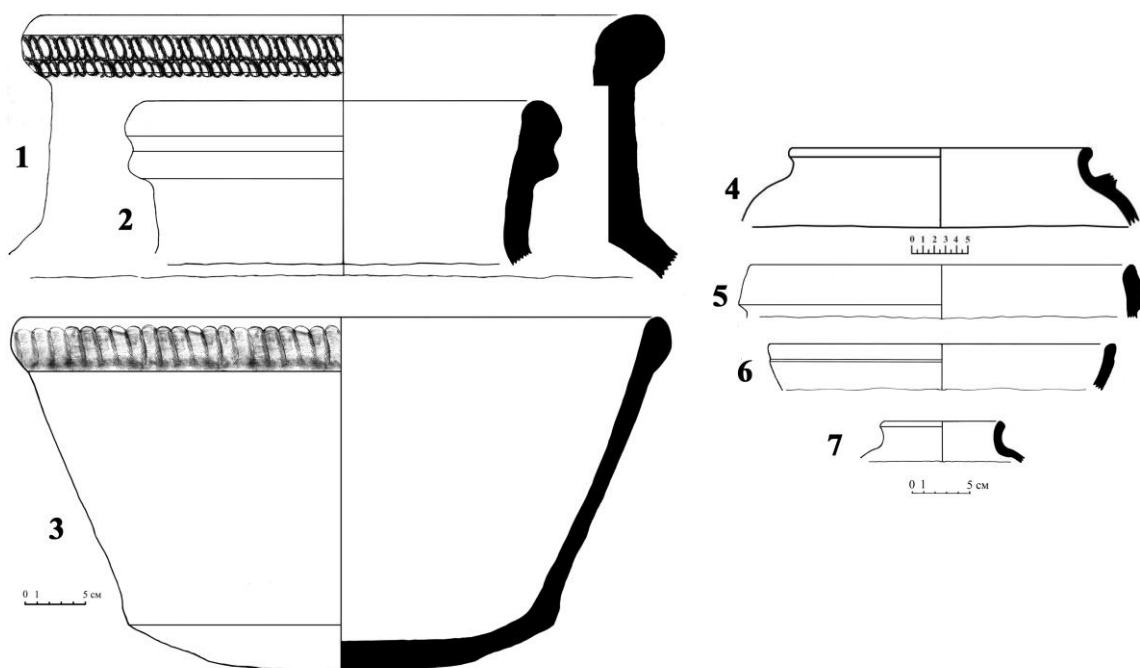
Йирик идишлар хумлар ва хумчаларнинг бўғизлари бўлақлари билан ифодаланади. **Хумларнинг** (1-расм, 1) гардиши овал шаклда бўлиб, баланд бўғиз қисми ва кенг гавдаси билан ифодланган. Гардиши бўртиқ чизиқлар билан айлантирилган бўлиб, бармоқ босими ёрдамида икки қаторли қилиб безатилган. Гардишнинг диаметри 45-48 см. Бўғзининг баландлиги 12 см. Идишлар ёмон аралаштирилган лойдан тайёрланган, унинг таркибида катта миқдорда майда шағал ва гипс мавжуд. Идиш юзасида майда ғовақларни кузатиш мумкин. Ташқи юзаси қўнғир-яшил тусда гавдаланади. Идиш девори жуда қалин бўлиб, унинг қалинлиги бўғиз қисмида 2,5-3 см, асосий қорин қисмида 2-2,2 см ни ташкил қилади. Бундай хумлар ўнг қирғоқ Хоразмнинг VII – VIII асрларига доир сополларида ўхшашликларга эга [10, с.236-239, рис. 3, 6.; 11, Рис. 62, 6 -7].

Хумчалар ичида баланд ва кенг бўғизларга эга, йирик ярим овал бўртиқ чизиқлар билан айлантирилган гардишлар кузатилади (1-расм, 2). Гардишнинг ўртача диаметри 28-30 см. Идишлар деворининг қалинлиги 1,7-2 см. Идишларнинг ясаиш сифати паст; таркибида

кўплаб қоришмалар мавжуд; юзаси кулранг ёки яшимтир ангоб билан қопланган. Бундай хумлар ва хумчаларга ўхшаш материаллар Хоразмнинг V – VIII асрларга оид кулолчилик буюмларида кузатилади [10, с.236–239, рис. 1, 5; рис. 3, 2.; 11, рис. 12, 15-16.].

Тоғора шаклидаги йирик идишнинг гардиши овал шаклга яқин (1-расм, 3). Идишнинг шакли конус кўринишига эга. Гардишнинг сирти айланаси бўйлаб бармоқ босими ёрдамида безак берилган. Унинг диаметри 55 см. Идишнинг чуқурлиги 29-30 см. Идиш таг қисмининг диаметри 35 см. Тоғора кулолчилик чархида ишланган. Сополи текис пиширилган. Лойи яхши қорилган. Таркибида кўплаб гипс, майда шағаллар мавжуд. Идишнинг сирти тўқ сарик рангда. Идиш деворининг калинлиги 1,6-2,2 см ни ташкил қилади.

Шакли жиҳатидан ўхшаш идишлар Тупроққалъа ёдгорлигининг III горизонтида, Капарас ёдгорлигининг сўнгги босқич қатламлари ва Жигарбантда илк ўрта аср қатламларида аниқланган бўлиб, мил. VI-VIII асрларга тегишлидир [1, с.28, рис. 8, 9; 2, с.95, рис.45, 34,47; 4, с.213, рис. 76, 9]. Бундай катта чуқур идишлар Хоразмда сўнгги антик даврда пайдо бўлиб, VII – VIII асрларда ҳам фойдаланишда давом этади. Жигарбантда улар IX аср қатламларида ҳам учрайди. Сўғд худуди учун конус шаклидаги тоғоралар VII – VIII асрларга хосдир [1, с. 33-34, рис.10, 6].

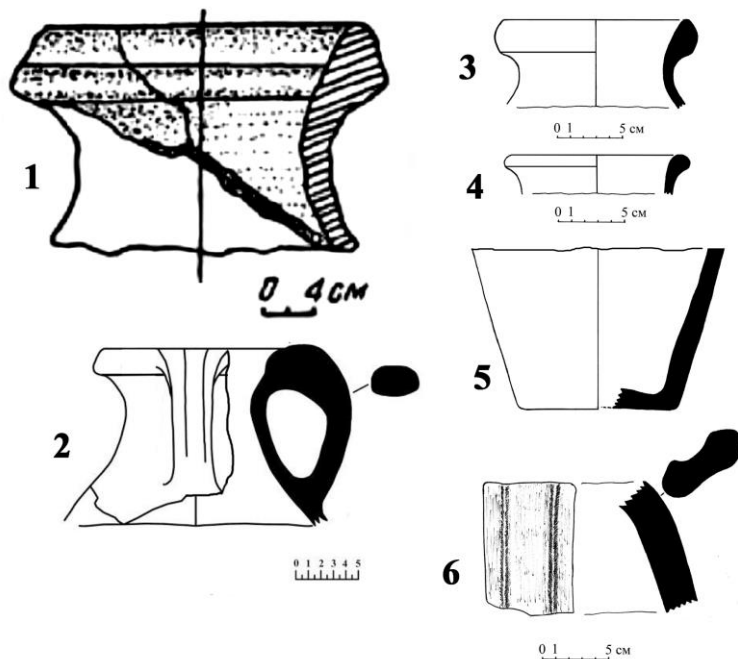

1-расм. Хўжалик фаолиятида фойдаланиладиган сопол идишлар

Хумлардан ташқари, йирик сопол идишларга **хурмасимон идишлар** ҳам тегишлидир (1-расм, 4-6). Улар икки турдаги идишлар гардишларининг кичик бўлаклари билан ифодаланади. Биринчи турдаги идишлар мураккаб профилланган архаик шаклдаги манжетсимон, икки бўртқ чизиқли ичкарига қайрилган гардишли бўлиб, кўринишидан банкасимон шаклдадир. Иккинчи турдаги гардиш деярли бўйинга эга бўлмаган сферик шаклдаги хурмага тегишлидир. Унинг диаметри 25 см гача бўлиб, учбурчак-овалсимон шаклга эга ва у ҳам жуда кенг хронологик доирада давраштириладиган идишлар турига тегишли, яъни мил. ав. I асрлардан ўрта асрларга қадар [9, с.166, расм. 4, 11].

Кўзалар (2-расм, 1-6) кесимида гардиши учбурчак шаклига эга бўлаклар билан ифодаланган. Улар анча баланд бўғизли бўлиб, овал шаклдаги гавдага туташади. Кучли қайрилган учбурчаксимон гардиш (диаметри 15 см гача) кесимида овал ёки ёпалоқ шаклида бўлган тутқич билан бириктирилган. Идишларнинг лойи анча сифатли бўлган ҳолда таркибида сезиларли гипс қўшимчалари мавжуд. Ангоб тўқ сарик рангда. Бўғзининг диаметри 10-12 см. Идиш деворининг калинлиги 0,7-1,1 см. Синик ҳолатдаги кесимида сопол қизил ғишт рангида. Баъзилари ташқи томондан сирти қизғиш рангга, ичи эса кўнғир ёки яшимтир рангга эга. Кўзаларнинг таг қисми текис тубли, тепага қараб кенгайиб боради. Таърифланган

идишлар VII – VIII асрларга оид бўлиб, Хоразм Африғийлар давридаги кенг бўғизли кўзаларга ўхшайди [10, с.241, рис. 6, 7, 10; 11, рис. 19,61,64].

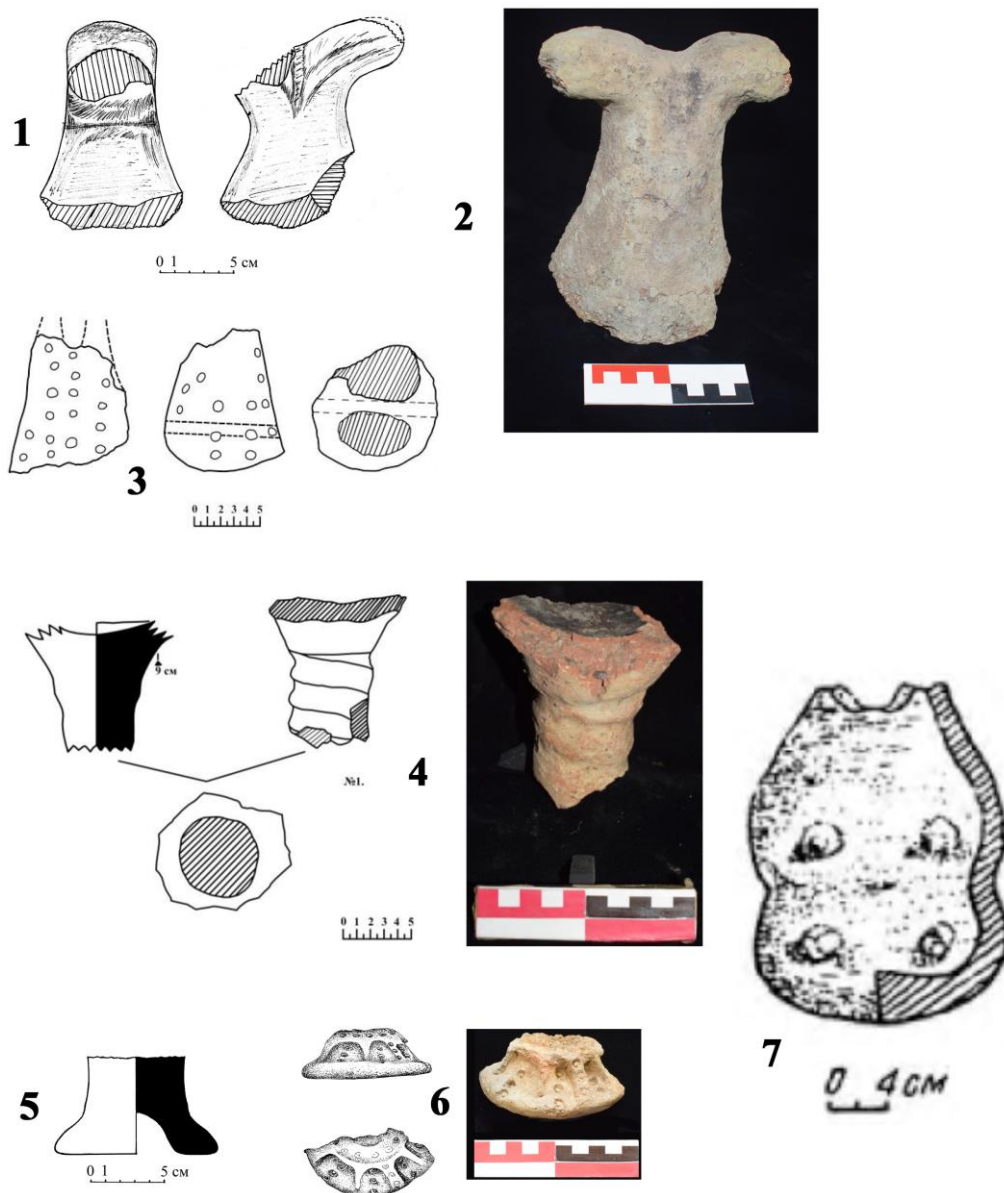
2-расм. Илк ўрта асрлар кўзалари

Кўлда ясалган сопол буюмлар. Хоразмдаги ёдгорликларнинг илк ўрта асрлар қатламларида кўлда ишланган сополлар ҳам учрайди. Булар орасида, оstadонлар, сопол қозонлар, кўчма сопол оташгоҳлар, сиҳ кабоб учун тагликлар ва бошқа идишларни учратиш мумкин. Ёдгорликда аниқланган оstadонлар тўғри бурчак шаклидаги яшикларни эслатиб, пастаккина оёқларга эга бўлган. Улар бўйига 52 см, энига 30 см, оёқларсиз баландлиги 19 см. Деворнинг қалинлиги 2-3 см, пастки қисмида 3-4 см. Оstadонларнинг қопқоғи гумбазсимон шаклда бўлиб, уларнинг бирида икки шохли тутқичи бор, яна бирида эса тирналган тўлқинли чизиклар билан безатилган. Оstadонлар сополи кўпроқ шағал қўшилган яхши қорилмаган лойдан ишланган. Оstadон сирти кулранг-яшимтир ангоб билан қопланган. Ичида инсон суяклари сақланмаган.

Бу идишлардан ташкари, бу мажмуага қўшимча равишда, жанубий девор тепасида аниқланган сопол оstadон қопқоғи ҳам тегишлидир. Қопқоқ тўртбурчак шаклда, баланд кўтарилган бостирмага ўхшаш бўлиб, кўзикорин шаклидаги жуда катта дастак (тутқич) билан якунланади. Қопқоқнинг деворлари тўлқинли нақш билан қопланган. Тайёрланиш сифати паст, сополи мўрт, бир текис пиширилмаган, юзасидаги ангоби тўқ сариқ рангда.

Бундай типдаги оstadонлар қадимги Миздахкон, Тўққалъа қабристонларидан яхши маълум ва Миздахконнинг илк ўрта асрларга тегишли қабристонидан аниқланган Б-г-1-7 типига алоқадор. Улар VII-VIII асрлар билан белгиланган [3, с.91, рис. 25, 3; 7, с.38-39; 19, с.84-86, рис. 36].

Кабоб сиҳи учун тагликлар. Бундай турдаги сопол буюмлар кўпроқ юза қатламларда топилган (3-расм, 1-3). Уларнинг баландлиги 11-13 см ва қалинлиги 6-12 см бўлиб, цилиндрик оёқларга эга. Сополи нотекис пиширилган, лойи яхши қорилган, қоришмасида майда шағал ва гипс аралашмаси мавжуд. Сирти оч яшил рангга эга. Тепа қисмида “балиқ думи”га ўхшаш иккита қарама-қарши томонга йўналган, ўртаси чуқурча билан ажратилган қанотлари мавжуд. Тагликнинг тепа қисмида тешикчаси ҳам бор. Бундай тагликлар Хоразмда африғийлар даврининг Бургутқалъа воҳаси ёдгорликлари ва Тупроққалъадан ҳам маълум. Хоразмда бундай сопол буюмлардан V-VIII асрлар давомида кенг фойдаланилган [2, с.98-99, рис.48, 1-9; 3, с.65, рис. 16, №3-6, с.69; 7, с.38; 10, с.252-253, рис.11, 13;].

3-расм. Диний маросимлар билан боғлиқ сопол буюмлар

Ўчоқбоши идишлари ўтга чидамли қозонларнинг бўлақларини ўз ичига олади (1-расм, 7). Бу даврга тегишли қозонлар аксарияти пластинкасимон (япалоқ) тутқичга эга. Ушбу идишлар гавдасининг шакли тороидал шаклга яқин, бўйни паст, хиёл қайрилган, оддий юмалоқсимон қирраси билан якунланади. Идиш оғзининг диаметри 9-10 см. Сополи нотекис пиширилган. Идиш лойи яхши қорилган. Идиш сополининг таркибида майда шағал, гипс аралашмалари мавжуд. Шунга ўхшаш идишлар Хоразмнинг VII – VIII асрлар мажмуаларида қайд этилган [2, с.96-97, рис.47, 51-52; 11, рис.20, 10-30; рис.21, 15 - 17; рис.61, 14 – 18].

Кўлда ишланган сопол буюмлар орасида кўчма сопол оташгоҳлар (3-расм, 4) ва сопол чироғдонларга тегишли тагликлар (3-расм, 5,6) алоҳида қизиқиш уйғотади. Лойининг таркибида кўплаб гипс қоришмаси мавжуд бўлиб, яхши қорилган ва оловда бир текис пиширилган. Оташгоҳнинг сирти оқимтир рангда. Кўчма оташгоҳнинг ичи олов таъсирида кучли қорайган. Унинг тутқичи буралган ҳолда ишланган бўртма чизиклардан иборат бўлиб, худди болт резбасини эслатади. Афтидан, унинг таги текис бўлган. Бундай кўчма оташгоҳлардан зардуштийлик ибодатхоналарида кенг фойдаланилган. Сопол чироғдонлар антик даврнинг сўнгги босқичи ва илк ўрта асрларда кенг фойдаланилган буюмлардан ҳисобланади (3-расм, 5,6) ва бундай идишлар деярли Ўрта Осиёнинг барча ҳудудларида кенг тарқалган [2, с.243-244, 96-расм, 5, 11; 4, с.202,204, 72-расм, 27; 5, с.85].

Илк ўрта аср қатламларида юзасида тўртта шиш шаклида ёпиштирилиб безатилган миниатюралар идиш ҳам қизиқарлидир (3-расм, 7). Е.М. Пещерева ўз тадқиқотларида Яғноб ва Ромит дарёси водийси материалларига асосланиб, бундай безаклар антропоморф элементларнинг ифодаланиши сифатида кўрсатилади. Шиш шаклидаги ёпиштирилган безаклар маҳаллий аҳоли тилида “чича”, “бешак” деб номланиб, аёллар кўкрагига нисбат берилади [12, с.84-86; 94-95, рис. 32-5].

Хулоса. Демак, сўнгги антик даврда Хоразм ва Ўрта Осиё ҳудудида юз берган ижтимоий-сиёсий жараёнлар шаҳарларнинг тушкунликка юз тутишига сабаб бўлади. Бу тушкунлик ўз навбатида илк ўрта асрларда (V — VIII асрлар) Хоразмнинг ҳунармандчилик соҳаларида, жумладан, кулолчилик ишлаб чиқаришида ҳам кузатилади. Илк ўрта асрларнинг илк босқичида асосан, қўлда ишланган, таркибида кўпроқ майда шағал, гипслардан иборат қўпол лойдан ишланган йирик идишлар кенг муомалада бўлган. Идишлар сиртини жилолаш ва қизил ангоб билан қошлаш йўқолади. Ёрқин рангдаги ангоблар ўрнига кул ранг яшимтир ва яшил сарғиш ангоблар қўлланила бошлайди. Илк ўрта асрлар (Африғийлар даври) сополлари антик давр сополларидан шакли, безаклари ва ишланиш услуби билан ҳам фарқ қилади. Бу даврда янги шаклдаги сопол идишлар пайдо бўлади.

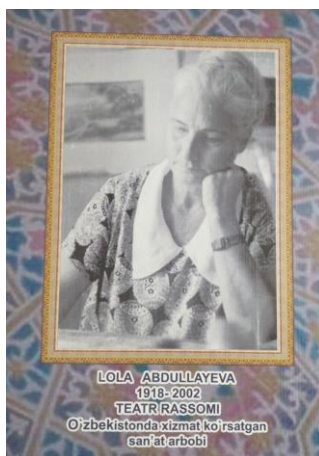
Хоразмнинг бу даврдаги сополлари Ўрта Осиёнинг бошқа ҳудудларида тайёрланган сополларга нисбатан ўхшашлиги кам кузатилади. Бу даврда кўпроқ шимолий ва шимоли-шарқий ҳудудлардаги ярим кўчманчи аҳоли билан алоқалар мустаҳкамланган ва албатта, сопол буюмларда булар ўз аксини топган. Сирдарёнинг куйи оқимидаги “ботқоқлик шаҳарлари” ва Жети-Асар ёдгорликларининг сополларидаги безакларнинг ишланишида умумий ўхшашликлар кузатилади. Ушбу жиҳатлар Хоразм воҳасида ҳудудида V — VIII асрларда янги этник элементларнинг пайдо бўлганлигини кўрсатади [10, с.259-260].

Ушбу даврда Хоразмда юз берган инқирозларга қарамасдан Чап қирғоқ Кат-қалъада ҳам ҳаёт тўхтаб қолмайди. Тўпланган материалларнинг таҳлили, шаҳарнинг шимоли-ғарбий қисмидан антик даврдан кейин илк ўрта асрларда ҳам қисман фойдаланилган, деган хулосани беришга асос бўлади. Унинг маълум бир қисмида, айниқса марказий ва шарқий қисмида ибодатхона ва турар-жойлар сақланиб қолган. Мудофаа деворлари қисман таъмирланган. Лекин илк ўрта асрларнинг сўнгги босқичларида шаҳар инқирозга юз тутиб, ўзининг олдинги вазифасини йўқотади. Бу даврда мудофаа деворларидан оstonларни сақлашда фойдаланишган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Вишнева Н.Ю. Ремесленные изделия Джигербента (IV в. до н.э. – начало XIII в. н.э.). – М.: “Восточная литература” РАН, 2001. – 175 с., с илл.
2. Городище Топрак-кала // Труды ХАЭЭ, т. XII. (отв.ред. Е.Е.Неразик, Ю.А.Рапопорт). – М.: «Наука», 1981. – 149 с.
3. Гудкова А.В. Ток-кала. – Т.: Фан, 1964. – 172 с. с илл.
4. Древности Южного Хорезма // ТХАЭЭ, Т. XVI. (Отв.ред.: М.А.Итина). – М.: “Наука”, 1991. – 288 с.
5. Левина Л.М. Керамика нижней и средней Сырдарьи в I тысячелетии н. э. // ТХАЭЭ, Т. VII. (Отв.ред.: М.Г.Воробьева). – М.: “Наука”, 1971. – 251 с.
6. Мамбетуллаев М. Городище Кят (левобережный) и Зарлыкшан-бобо. В сб: Археологические исследования в Каракалпакии. – Т.: «Фан», 1981. – С. 65-73.
7. Мамбетуллаев М., Юсупов Н. Отчет об археолого-топографических изысканиях на территории Хорезмской области в 1973 году. – Нукус, 1973. Архив Агентства культурного наследия. А 3611/М22. – 70 с.: с илл.
8. Матрасулов Ш., Хожаниязов Г., Садуллаев Б., Машарипов К., Машарипов Э. Заключительный отчет по проекту ФА-А3-Г028 «История материальной культуры средневековых городов Южного Хорезма (по археологическим памятникам Хорезмского вилоята)». – Хива, 2012. Археология институти архиви. – Самарканд. Шифр – Ф/1, О/1, Д/122. – 108 стр. с илл.
9. Неразик Е.Е. Археологический комплекс первых веков нашей эры из Хорезма. – СА, 1987, № 2. – С. 159-175.
10. Неразик Е.Е. Керамика Хорезма афригидского периода // ТХАЭЭ, т. IV. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 221-260.
11. Неразик Е.Е. Сельские поселения афригидского Хорезма. – М.: «Наука», 1966. – 152 с., илл., 2 л. карт.
12. Пещерева Е.М. Гончарное производство Средней Азии // Труды института этнографии. Новая серия. Том XLII. – М.,–Л.: Изд-во АН СССР., 1959. – 398 с.

13. Садуллаев Б.П. Чап қирғоқ Кат-қалъа – Хоразмнинг қадимги ва ўрта асрлар шаҳри. Монография. “Миллениум Принт” нашриёти. Урганч, 2023 йил. 268 б.
14. Садуллаев Б.П., Абдиримов Р. Чап қирғоқ Кат-қалъада олиб борилган археологик тадқиқотлар. 2021 ҳисоботи. Хоразм Маъмун академияси архиви. Хива, 2021. 49 б., илова билан.
15. Снесарев Г.П. Хорезмские легенды как источник по истории религиозных культов Средней Азии. – М.: «Наука», 1983. – 212 с.
16. Собиров К., Абдиримов Р. Хоразм вилоятининг Катқалъа ва Олмаотишган шаҳри харобаларида олиб борилган археологик тадқиқотлар ҳусусида ҳисобот. Хива, 1994. Археология институти архиви. – Самарқанд. Шифр – Ф/1, О/1, Д/81. – 6 б.
17. Топрак-кала. Дворец. // Труды ХАЭЭ, т.XIV. (отв.ред. Ю.А.Рапопорт, Е.Е.Неразик). – М.: «Наука», 1981. – 149 с.
18. Чунихин Д. Отчёт по археологическим... (работы по первому этапу)... – С. 20.
19. Ягодин В.Н., Ходжайов Т.К. Некрополь древнего Миздахкана. – Т.: “ФАН”, 1970. – С. 84-86, рис. 36;

ЎЗБЕКНИНГ БИРИНЧИ МУССАВИРАСИ ЛОЛАХОН АБДУЛЛАЕВА ИЖОДИ (13.04.1918-2002)

*Собиров С.У., кич.и.х., Хоразм Маъмун академияси, Ўзбекистон бадиий ижодкорлар
уюшма аъзоси, Хива*

Бекмуротова М., кат.и.х., Ўзбекистон замонавий санъати музейи, Тошкент

Аннотация. Мақолада, бугунги кунда Ўзбекистон тасвирий санъатида илк аёл рассоми Лолахон Абдуллаева ижоди ёритилган. Рассомнинг илк ишларидан то бугунги кунгача яратган асарлари таҳлил этилган.

Калим сўзлар: Лолахон Абдуллаева, “Навбаҳор”, “Лайли ва Мажнун”, “Оқ нилуфар”, “Тоғ қизи”, “Сўнги хон”, “Маърифат қурбонлари”.

Аннотация. В статье освещено творчество первой женщины-художницы Узбекистана Лолахон Абдуллаевой. Проанализированы её работы от первых произведений до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: Лолахон Абдуллаева, «Навбахор», «Лейли и Меджнун», «Белая лилия», «Горная девушка», «Последний хан», «Жертвы просвещения».

Abstract. The article highlights the work of Lolahon Abdullayeva, the first female artist of Uzbekistan. Her artworks are analyzed, from her early creations to the present day.

Keywords. Lolahon Abdullayeva, "Navbahor," "Layli and Majnun," "White Lotus," "Mountain Girl," "The Last Khan," "Victims of Enlightenment."

Лолахон (ҳақиқий исми-Ойшабегим) Абдуллаева-рассом. 1918 йил 13 апрелда Тошкент шаҳрида туғилган. Онаси – Дуряхоним, актриса. Отаси-Абдулла ака.

Рассом, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, тасвирий санъатда ўзидан муносиб из ва ном қолдира олган Лолахон Абдуллаева ёшлигидан тасвирий санъатга кучли муҳаббат қўяди. Биринчи устози Тошкентбоек деган рассом келади ва бу санъат муҳлисаси учун аини муддао бўлади. Рассом ёш муаллимага яқинда рассомлар билим юрти очилгани

ҳақида айтиб, агар хоҳласа у ерда ўқиши мумкинлигини маслаҳат беради. Бу таклифга рози бўлган Лола Абдуллаева рассом ёрдамида П.П.Беньков номидаги Республика рассомчилиқ билим юртига ўқишга киради. Ўқиш давомида ўзининг иқтидори ва изланувчанлиги билан устозларининг меҳрига сазовор бўлган. У билим юртида В.И.Уфимов, А.Н.Волков каби ўз касбининг моҳир устаси, таниқли ижодкор рассомлардан касб сирларини мукамал ўрганган. Лола Абдуллаеванинг устози, таниқли рангтасвирчи ва портретчи рассом Николай Карахан у ҳақдаги хотираларида унга: “Биринчи қалдирғоч”-дея таъриф берган. Чунки, ҳақиқатдан ҳам Лолахон Абдуллаева ўзбекистонлик аёллар орасида биринчилардан бўлиб тасвирий санъат соҳасига қадам қўйган, рангтасвирчи - аёл рассом бўлган. Билим юртидаги ўқишни тугатганидан кейин Лолахон Абдуллаева Олма-Отадаги қозоқ драма театрида макетчи, Қирғизистон театри комбинатида ижрочи рассом, Тошкентдаги А.Навоий номли театрда декоратор бўлиб фаолият юритган.

1948 йил Хоразмлик актёр Салоҳиддин Камоловга турмушга чиқиб Хоразмга келган ва умрининг қолган даврини шу ерда яшаб, ижод қилиб ўтказган. (турмуш ўртоғи Салоҳиддин Камолов- Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист. У 1931 йилда Каттақўрғондан Хоразм театрига ишга келиб, 60 йилдан ортиқ шу театрда меҳнат фаолиятини юритиб, турли хил образлар яратган. С.Камолов 1993 йилда вафот этган).

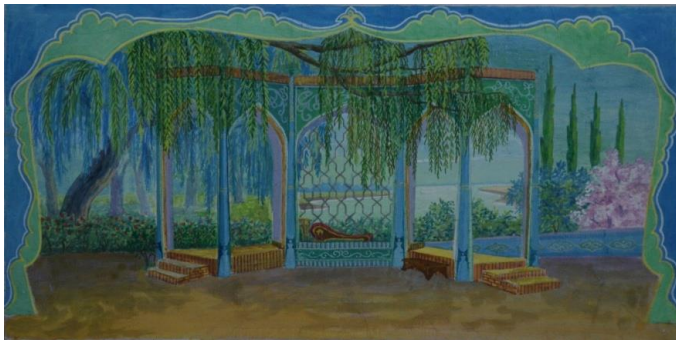
Лолахон Абдуллаева турмуш ўртоғи билан бирга вилоятда “Огаҳий” номидаги драма театрига, турмуш ўртоғининг ёнига ишга кирган ва узок йиллар мобайнида, нақфақага чиққунича театрда сахналарга сахна безагини яратиш бўйича бош рассом бўлиб ишлаган. Лолахон Абдуллаева театрда бош рассом бўлиб ишлаб юрган вақтларида кўплаб асарларнинг сахнага олиб чиқилишида бош-қош бўлганлар. У яратган сахна безаклари нафақат томошабинларга, балки театр ижодий жамоасининг ҳам қалбидан жой эгаллаб, улар учун илҳом манбаи бўлган десак муболаға бўлмайди. Чунки, Лолахон Абдуллаева ҳар битта сахнага олиб чиқилаётган асар учун эскиз яратаётган пайтида, асар билан тўлиқ танишиб, муаллиф қалбидан ўтган ўй-хаёллар ва ҳиссиётларни ўзида ҳис қилиб, томошабин учун ҳам шундай теран маънода етказиб бериш учун ҳаракат қилган. Жумладан, “Навбахор”, “Лайли ва Мажнун”, “Оқ нилуфар”, “Тоғ қизи”, “Сўнги хон”, “Маърифат қурбонлари” спектакллари учун яратган сахна безаклари ва актёрлар учун либос эскизлари фикримизга ёрқин мисол бўлади.

Рассомнинг меҳнатлари муносиб баҳоланиб, 1954 йилда “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби” унвони билан тақдирланган. Лола Абдуллаеванинг энг севимли мавзуларидан бири бу- Аёл,она образи эди. Буни рассомнинг –“Онабиби қори”, “Анаш халфа”, “Зоя Ғаффорова”, “Индира Ганди” каби ижодий ишлари мисолида ҳам кўришимиз мумкин.

Рассом Лола Абдуллаева театрда сахна безак ишларидан ташқари, бошқа кўплаб ижодий картиналар яратишга ҳам муваффақ бўлган. Буюк алломаларимиз ал-Хоразмий, ал-Беруний, Нажмиддин Кубро сиймоларини акс эттирган асарлари, Хиванинг 2500 йиллигига бағишланган “Хоразм миллий костюмлари” альбоми ҳам мухлислар учун ўзига хос совға бўлган.

Лола Абдуллаева иш билан ижодни бирваракайига олиб борган. У маҳоратли рассом, меҳрибон устоз сифатида ўқувчиларидан ёрдамларини аямаган, имконияти етгунча шогирдларига ёрдам берган ва муносиб шогирдлар етиштиришга эришган десак муболаға бўлмайди. Жумладан, Азиза Маматова, Шамсинур Ҳасанова, Лайло Шарипова (Тошкент), Раъно Ҳабибий (Ҳиндистон), Тўхтажон Юсупова, Ёркиной Сафоева (Урганч-Тошхөвүз), Тожибой Жуманиёзов, Сапо Дўсчонов, Кичко Павел (Урганч), Отахон Оллаберганов (академик), Шавкат Усмонов (рассом, ҳайкалтарош), Қурбонбой Бекжонов (рассом), Мадамин Худойбергановлар Лола Абдуллаеванинг ишини муносиб давом

эттирган, тасвирий санъатда ўз услуби ва йўлига эга бўла олган, ижодий ишлари кўплаб нуфузли кўргазмалар экспозициясидан муносиб жой эгаллай олган шогирдларидандир.

Ўзбекистон замонавий санъати музейи фондида рассом Лола Абдуллаеванинг “Хоразм шуъласи”, “Огаҳий портрети”, “Баҳор боғи спектаклига эскиз”, “Равшан ва Зулҳумор спектаклига эскиз”, “Навбаҳор”, “Гамлет спектаклига эскиз”, “Тоҳир ва Зухра спектаклига эскиз” каби 10 дан ортиқ рангтасвир ва график ишлари сақланмоқда.

Лола Абдуллаева 50 йилга яқин Огаҳий номидаги театрда бош рассом бўлиб ишлаган. Рассом қатор қобилиятли шогирдлар тарбиялади. Сидқидилдан қилган ижодий меҳнатлари давлатимиз ва ҳукуматимиз томонидан муносиб тақдирланди. Улуғ қалб эгаси, етук санъаткор ва устоз Лолахон Абдуллаеванинг ёрқин хотираси унинг дўстлари, шогирдлари ва санъатсевар халқимиз қалбида бир умр сақланиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мюнц М.В. В.Е. Кайдалов. – Ташкент: Госиздат ЎзССР, 2011. – 76 с.;
2. Изобразительное искусство Советского Узбекистана / Н.М. Абрамова, В.Н. Кедрин, С.М. Круковская, М.В. Мюнц, Г.А. Пугаченкова; Под. общ. ред. М.И. Шевердина. – Ташкент: Гослитиздат, 1957. – 250 с.;
3. Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972 / В. Долинская, П. Захидов, Т. Кадыров, Т. Силантьева, Р. Такташ, А. Умаров, Д. Фахретдинова. науч. ред. Л.И. Ремпель. – Москва: Советский художник, 1976. – 608 с.;
4. Al-Biruni // “Courier”. – Paris, 1974. – June. – P. 1-44;
5. Хакимов А. Нетленный свет. – Ташкент: “San’at”, 2018. – 400 с.;
6. Ахмедова Н. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. – Ташкент: SCD, 2004. – 224 с.;
7. Ўзбекистон миллий портрет санъати: Альбом / кириш мақоласи Н. Абдуллаев. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. – 160 б.;

УЎК 903

ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚЛАРИДА МОТАМ МАРОСИМЛАРИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Н.Турсунова, PhD, доц., Навоий давлат педагогика институти, Навоий

Аннотация. Мазкур мақолада дунё халқлари ва Ўрта Осиё халқларида мотам маросимларининг ўрни ва аҳамияти, одати, ирим-сиримларининг маъно мазмуни, моҳияти юзасидан илмий қарашлар кузатишган. Шунингдек, ўзбек фольклорига инсонни боқий дунёга кузатиши билан боғлиқ мотам маросимлари, урф-одат ва иримларнинг қўлланишига доир масалалар илмий асослар билан таҳлилга олинган.

Калит сўзлар: аجدодлар, маросим, ирим, марҳум, мифологик, қурбонлик, арвоҳ.

Аннотация. В данной статье рассмотрены роль и значение траурных церемоний, обычаев, ритуалов, смыслов и благ народов мира и народов Центральной Азии. В узбекском фольклоре траурные обряды, традиции и суеверия, связанные с следованием человека в загробный мир, имеют под собой научные основания.

Ключевые слова: предки, ритуал, ирим, умерший, мифолог, жертвоприношение, призрак.

Abstract. In this article, scientific views on the meaning, meaning, and importance of mourning ceremonies, customs, and rituals have been observed in the nations of the world and the nations of Central Asia. Also, in Uzbek folklore, issues related to mourning ceremonies, customs and rituals related to the observation of a person to the afterlife were analyzed on scientific grounds.

Keywords: ancestors, ritual, irim, deceased, mythological, sacrifice, ghost.

Асрлар давомида авлодлардан-авлодларга ўтиб, юзлаб халқ ижодкорлари ва ижрочилари томонидан қайта-қайта қуйланиб, давр ва замон талаби билан ғоявий-бадий мукаммаллашиб келган асарлар халқ тарихининг, орзу-умидининг ёрқин кўзгусига айланган. Чиндан ҳам фольклор намуналари халқчиллик руҳи билан суғорилган, ғоявий-бадий санъат даражасига кўтарилган бир ижоддир.

Маросим инсон ҳаётидаги муҳим воқеаларни нишонлашга қаратилган, расмий ва руҳий вазиятда ўтадиган, ўз рамзий ҳаракатларига ҳамда махсус айтим-қўшиқларига эга ҳаётий тадбирдир. Маросимлар кишиларнинг маънавий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган маънавий ҳаёт қадриятлари сирасига киради.

Инсон вафот этиши унга мотам тутиш билан боғлиқ маросимлар уларнинг айтимлари таниқли олимлар томонидан бир қадар тадқиқ этилган [1]. Ер юзид адамнинг пайдо бўлиши ва авлодларининг кўпая бориши ижтимоий ҳаётдаги турли сирли ҳодисалар қадимги аجدодларимизни ўзга олам ва Ғайб олам вакиллари аниқлаш, улар билан мулоқот қилишда ҳушёр бўлишга ундаган. Одамзод бу дунёнинг ўткинчи эканлиги, инсон йўқдан бор бўлиши ва бордан йўқ бўлиши мумкинлигини кўриб, яратганининг қудратига имон келтирган. Инсон вафот этгач, мотам маросимлари ўтказиш марҳумнинг кўк оламига ўтиб кетаётган руҳини тинчгина сафарга кетиши учун тирикларнинг розиликларини изҳор этиши лозим деб ўйлаганлар. Қадимги аجدодларимизнинг марҳум руҳини мангулик сафарига кетишига розилигини ифодалаш мотам маросими орқали амалга оширилган. Мотам маросимлари - кишининг вафоти муносабати билан марҳумнинг хотирасини ёд этиб ўтказиладиган маросимларни ўз ичига олади. Дунёдаги барча халқларда географик шароит, ижтимоий-иқтисодий тузум, кишиларнинг илмий, диний тасаввурлари ва бошқа омилларга асосан бир-бирига ўхшаш ёки фарқланувчи мотам маросимлари ўтказилади. Ўзбекларда мотам маросимлари марҳум вафотининг маълум кунларида ўтказиладиган маросимларни ўз ичига олади. Мотам маросимларида марҳумнинг арвоҳи ёд этилиб, арвоҳни шод этиш учун турли расм-русмлар бажо келтирилган, йиғи -йўқловлар, марҳум руҳига олқишлар ижро этилган.

Ибтидоий давр одамларининг таналарини қора ёки қизил рангга бўяшлари, азадорларнинг қора, кўк либос кийишлари руҳлардан ҳимояланиш, ер ости олами вакиллари раҳмини келтириш, Ерлик хан номли руҳлар маъбудини ғашини келтирмаслик учун қилинган амаллардан бўлган [2]. Ўрта Осиё халқларида мотамнинг биринчи белгиси овоз чиқариб йиғлашдир. Марҳумнинг энг яқин кишилари (аёл ва эркаклар) жудолик белгиси сифатида бел боғлайдилар. Марҳум дафн этилгандан кейин, уч, етти, марҳум вафотининг 17-19- кунда «йигирма», сўнгра «қирқ» маросимлари ўтказилади. Мотам маросимларининг энг сўнггиси «йил»дир. «Йил» марҳум вафотига бир йил тўлганда (баъзан олдинроқ) ўтказилади. Одатда кекса кишиларда марҳум олтимиш уч ёшдан ўтган бўлса йили эртaroқ ўтказилади. Бу ислом мифологик тасаввурлари натижасида шаклланган одат бўлиб, марҳумни пайғамбар Муҳаммад с.а.в. ёшидан ўтса кекса кишилар сафига қўшилишини аниқлатади. Марҳумнинг вафотига бир йил тўлмагунча унинг яқинлари қариндошлари тўй-ҳашамдан ўзларини тийишлари талаб этилган. Ҳатто баъзи қишлоқларда яшовчи ўзбеклар оиласида яқинлари вафот этишса, телевизор экрани, ойна ва марҳумнинг портретига парда тутиб қўйиш одати учраб туради. Буни Хатирчи тумани “Хонақа”, “Уйшун”, “Жалоер”, “Чигатой” ва бошқа қишлоғида яшовчи ўзбеклар ҳаётида учратамиз. Айни шу одат қадимдан туркий қавмлар мотам маросимлари арафасидаги иримлар таркибида учрайди. Коми халқлари мотам маросимларини ўрганган А.А.Чувьуровнинг қайд этишича, коми халқида марҳум вафот этган

хонадонда ойна, телевизор, самовар каби буюмларни “син вуджер” – марҳумнинг “нигоҳи қолиб кетмасин”-деган мақсадда парда билан ёпиб қўйишар экан [3]. Қўринадики, инсон вафот этгач, унинг руҳи ҳаракатда бўлиши билан боғлиқ анимистик тасаввурлар туркий қавмлар учун муштарак аҳамият касб этади. Марҳумнинг жони чиққан хонадонда ойнали буюмлар устини бекитиш орқали арвоҳнинг хонада қолмаслигини ирим қилганлар.

Зарафшон воҳасининг кўпгина ҳудудларида дафн маросими ўтказилгач, марҳумнинг руҳига бағишлаб “жон чиққан жойга жон берайлик”-деб қўй сўйиб қурбонлик қилинади. Марҳумни дафт этгандан сўнг қурбонлик бериш, руҳлар, хусусан марҳумнинг руҳи қурбонлик талаб қилади деб тасаввур қилиш нафақат ўзбек, балки Сибир ненецлари ҳаётида ҳам учровчи одатларданди [4]. Ненецларнинг мотам маросими доирасидаги анъналарида марҳум дафн этилгач, унинг жони чиққан хонага тутатқи тутатишлари ҳам ўзбеклардаги инс-жинсларни қувиш учун исириқ тутатиш анъанаси билан генетик яқинлигини эътиборда сақлашимиз лозим.

Маълумки ўзбек халқида марҳумнинг «йили» ўтказилгач, унинг яқинлари аза (мотам) либосларини ечадилар, оқ кийим киядилар. Бу маросим Тошкентда *оқ солар*, Фарғонада *оқ кийди*, Навоийда *аза ечди*, *қўк кияр* деб номланади. Ўзбекларнинг мотам билан боғлиқ ирим-сиримлари таркиби шу қадар кенги, уларга турли ҳудудларда турлича амал қилинади. Карманаликлар дафн маросимидан чиқиб, беморни зиёрат қилишга кирмайдилар. Марҳумнинг руҳи бемор кишига дахл қилади-деб ирим қилинади. Хатирчиликларда эркаклар қабристондан дафн маросимидан қайтгач, юз қўлларини ювиб, кейин бирор киши билан (қўпинча оила аъзолари, болалари билан) кўришадилар. Айтишларича, қабристондан илакишган инс-жинслар, арвоҳлар сув билан ювилиб кетади ва маросимга қатнашган киши покланади [5].

Ўзбек халқида марҳумларнинг ўлими сабаблари билан боғлиқ ирим ва урфлар ҳам мавжуд. Шундай урфлардан бири – марҳумнинг фожиали вафот этган жойига рамзий қабр қилиш ва хотира тоши ўрнатиш анъанасидир. Одатда марҳум фожеали вафот этган жойни (унинг қони тўкилган, жони узилган) муқаддаслаштирганлар. Шунинг учун “Искандар ўлди” каби топонимлар ҳам пайдо бўлган. Хатирчи тумани А.Ёрлақабов ҳудуди қирларидан бири Искандар деган йигит ўлдириб кетилганлиги учун шундай номланган. Искандарнинг жони узилган жойга биргина оқ тошдан белги қўйилган. Одамлар шу тош турган жойни муқаддас санаб у ерга молларини боқмайди, от уловини яқинлаштирмайдилар. Ўзлари тошга яқинлашгач, “Худо раҳмат қилсин”,-деб юзларига фотиҳа тортадилар. Этнограф З.П.Соколованинг тадқиқотларида Олтойлик туркий қавмларда ҳам фожиали вафот этган марҳумларга рамзий қабр қилиш анъанаси мавжуд экан. Олтойликлар марҳумнинг жасади топилмаганда, ёки аянчли ҳолда бўлса, алоҳида қабристонда дафн этишган. Жасадсиз қабрлар ёнига келиб ёд этиш, хотирлаш маросимларини ўтказишган [6].

Ўзбек халқида мотам маросимларида аёллар томонидан асосан йиғи-йўқловлар ва олқишлар ижро қилинган. Мотам кўшиқлари, мотам маросим фольклори ўзбек халқи мисолида таниқли фольклоршунос Д.Ўраева томонидан изчил тадқиқ этилган. Олима ўзбек мотам маросимларининг вербал жиҳатларинигина эмас, балки маросимларнинг этнографик таҳлилини ҳам жуда гўзал шаклда амалга оширган эди.

Мотам маросими фольклори икки асосий манба замирида келиб чиққан ва тараққий топган. Биринчи манба-ибтидоий инсонларнинг ўлим ҳодисаси билан боғлиқ турли мифологик тасаввур – тушунчалари, ишонч-эътиқодлари бўлса, иккинчиси бевосита шу мифологик тасаввур тушунчалари ва қадимий ишонч-эътиқодлари асосида шаклланган мотам маросими ва унга алоқадор халқ удумларидир. Дарҳақиқат, мотам кўшиқлари, асосан, мотам маросимига алоқадор турли расм-русумлар ва ички маросимларга мазмунан мувофиқ равишда яратилган бўлиб, улар билан боғлаб ижро этилади ва ўзида шу расм-русумларнинг мазмунини бадиий ифода этади. Жумладан, ўзбек мотам маросими Республикамизнинг турли вилоятларида турлича ўтказилиши ва ҳар хил расм-русумларга бойлиги туфайли улар мазмунига мувофиқ келадиган ранг-баранг жанрлардаги мотам кўшиқларига бойлиги кузатилади.

Аждодларимизнинг ўлим ҳодисаси, руҳлар олами, нариги дунё, абадий ҳаёт ҳақидаги қадимий-мифологик тасаввур-тушунчалари ва турли диний-эътиқодий қарашлари заминиди шаклланиб, ўзига хос бадиий-тадрижий такомилга эришган мотам маросими фольклорини ўрганиш орқали ўтмиш тарихимизни ва маданиятимизни, бугунги маънавий камолотимизни билиб олиш мумкин.

“Ўзбек халқининг ўлим тўғрисидаги эътиқодий қарашлари бир неча минг йиллик тарихга эга бўлиб, қадимги анимистик тасаввурларга кўра, минтақада яшаган ибтидоий одамлар ўлимни «уйғонмас уйқу», деб тушунганлар» [7].

Элшунос А.Ашировнинг қайд этишича, Зардуштийлик динига эътиқод қилган қадимги аждодларнинг тасаввурларига кўра, инсонлар орасида ўлим қуйидаги ҳолатларда: 1) касаллик; 2) кучдан қолиб, узилиш; 3) қашшоқлик; 4) кўрқув; 5) ғам-дард; 6) афсунгарлик зарари; 7) бўри, ит ёки бошқа ҳайвонлар таъсирида рўй беради [8].

Халқимизнинг тарихий дунёқараши асосида ўлим ҳодисаси юз берганда ўтказиладиган мотам маросими ва унга дахлдор ирим-сиримлар билан боғлиқ турли кўринишдаги йиғилар ва йўқловлар, асосан, инсон ҳиссиётларини, инсоннинг инсонга меҳр-муҳаббатини, мурувватини, садоқат ва оқибатини, самимий муносабатини бадиий ифода этади. Шунинг билан бир қаторда мотам маросими ва маросим арафасида амал қилинадиган иримлар ҳам борки, улар тирикларни ёвуз руҳлардан сақлаш, эҳтиёт қилиш, ёвуз руҳларни йўлатмасликни мақсад қилиб олган. Навоийликларда “ўлик юки тушди” -деган ирим бор. Дафн маросимларида ўликдан кўрқадиган, сесканадиган кишилар марҳумни ювишга кирмаслиги ёки уни кўрмасликлари талаб этилади. Аксарият ҳолларда марҳум жасадидан сепканган кишилар руҳий хасталик ёки оёқ кўлларини ишламай қолишларидан азият чекишадилар. Фольклоршунос О.Қаюмовнинг тушунтиришича, “ўлик юки тушган” беморларни шомонлар даволашар эканлар. Албатта уларни “Аласлаш”, қонлаб “қоқиш” талаб этилар экан [9].

Мотам маросимлари Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида турлича ўтказилиши ва маросим удмларининг мазмун-моҳияти ва одатий иримлари билан фарқланади. Айнан марҳум чиқарилган кундан бошлаб уч кун давомида ўлик чиққан хонадон овқат қилмаслиги, кир ювмаслиги, ўйин-кулги яъни мусиқа эшитмаслиги, теливизор кўрмаслиги, паст овозда гапириши лозимлиги кузатилади. Бу одатий ҳол шарқ халқларида инсон қадр-қимматини улуғлаш ва эҳтиром юксаклигини ифодалайди. Мотамнинг уч кунлиги магик моҳият касб этади. Халқ қарашларига кўра, етти кунгача марҳумнинг руҳи жасаддан ажралган жойда кезиб юради. Марҳумнинг руҳини тинчлантириш учун ис чиқариш, чалпак пишириш, унинг руҳига осойишталик тилашга қаратилган ибодатларни амалга ошириш одат тусига кирган. Марҳум чиққан хонадонда уч кун ичида кир ювмаслик ирими заминиди мифологик таъбу туради. Нега кир ювиш тақиқланади? Халқ қарашларига кўра, марҳумнинг нариги дунёга сафари етти кун давом этади. У сафар чоғида яқинлари кир ювсалар, марҳум сирот кўпригида кирнинг мағзавасига тойринар эмиш.

Ҳатто Сибир туркларида ҳам мотам кунлари уч кун марҳумнинг қавм-қариндошлари ўзларини уриб йиғлашлари кир ювмасликлари кузатилади [10].

Ўзбек халқида марҳум ва унга дахлдор предметлар унинг вафотидан кейин муайян магик моҳият касб этади деган тасаввурлар натижасида марҳумнинг кийимлари, уни ювиш учун иситилган сувга нисбатан алоҳида сакрал муносабатлар мавжуд. Карманаликларда узоқ вақт фарзанд кўрмай юрган келинчакни “дафн маросимида ўлик чилла тушган” деб, марҳумни поклаш учун иситилган сувдан олиб, келин-куёв чўмилса, ўлик чилладан воқиф бўлади,-деган ирим қилинади. Ёки марҳумни кузатадиганда узоқ вақт фарзандсиз бўлиб юрган келинчак тобутни олдида йўлини кесиб ўтса, ўлик чилла кетиб фарзандли бўлади деб, ирим қилинган ва ишонч ҳосил қилган.

Мотам маросимида марҳум ётган кўрпаларни бир сутка далада ёйиб кўйиб, “юлдуз кўрсин”, - деб ирим қиладилар. Кетма-кет ўлик бўлган хонадонда тобутни олиб кетадиган вақт “тобут ортидан тош отиш” ирими мавжуд. Мазкур ирим тобутни бошқа шу хонадонга қайтмаслигини ният қилганликни англатади.

Мотам маросимига иштирок этиб келган шахс бошқа хонадонга бормасдан, уйга келиши лозимлиги, чунки, “борган хонадонда басталик тушиши мумкин”, - дейилади. Халқимизда чиллалик чақалоқ ва келин-куёвнинг уйига бостириб кирмаслик, кўришмасдан туриб қўл-юзини ювиш каби иримлар қадимдан маданий ҳаётимизга сингиб кетган. Қадим аجدодларимиз онгимиз қобиғидан ташқарида содир бўладиган сирли воқеа-ҳодисаларнинг моҳиятини билишга интилишлари оқибатида ирим-сиримларни ўйлаб топишган. Дж.Фрэзернинг ёзишича, “Ибтидоий одамлар тасаввурида баъзи одамлар, сўзлар, ва нарсаларда вақтинча ёки доимий табунинг сирли кучларидан энергия олади, - деган мифологик қараш мавжуд” бўлган [11]. Ҳар қандай иримнинг моҳиятида ҳам мифологик табу туради. Шунинг учун таъзияли хонадондан чиқиб келган кишига бемор кишини зиёрат қилиш, қўл-юзини ювмасдан ёш бола ёки чиллали келиннинг уйига кириш мумкин эмас. Мазкур тақиқ “ёвуз руҳларнинг мотам маросими жараёнида иштирокчиларга чирмашиб олиши мумкин”, - деган анимистик мифологик тасаввур оқибатида келиб чиққан.

Хуллас, ўзбек халқида мотам маросимлари марҳумни ўзга оламга кузатишга бағишланганлиги билан сакрал моҳият касб этади. Шунинг учун мотам маросимлари жараёнида амал қилинадиган иримлар ўзга олам вакиллари саналмиш ёвуз руҳлар хуружидан асранишга қаратилганлиги билан ажралиб туради. Мотам маросимида амал қилинадиган иримларнинг ёвуз руҳлардан сақланишга қаратилиши айтиш мумкин, шу маросим жараёнида нафақат марҳум, балки маросим иштирокчиларининг кўпчилиги ўзга олам вакиллари билан тўқнашишлари мумкин деб тахмин қилиниши натижасида ўзларини ташқи олам вакиллари кутқиларидан асраш мақсадида пайдо бўлган.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Саримсоқов Б. Мотам ёр-ёрлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. 1983. № 5. 29 - 33-бетлар; Ўша муаллиф. Ўзбек маросим фольклори. Тошкент: Фан, 1986. – 213 б.; Ўша муаллиф. Мотам маросим фольклори // Ўзбек фольклори очерклари. Тошкент, 1988. Т. 1 208 - 223-бетлар; Ремпель Л.И. Цепь времен. Вековые обряды и бродячие сюжеты в традиционном искусстве Средней Азии. Ташкент: Изд-во лит. и искусства им. Г.Гуляма, 1987 – 192 с.; Хакимова О. Ўзбек йиғи-йўқлов кўшиклари // Guliston. 2001 № 3. 43-бет; Ўраева Д. Ўзбек мотам маросимлари фольклори. Тошкент: Фан, 2004. – 120 б.
2. Қаюмов О. Ўзбек шомон маросими фольклори. – Тошкент: Молия-иктисод, 2020. – С. 63; Чувьоров А.А. Похоронно-поминальные обряды печорских коми старообрядцев /Сибирский сборник — 1. Погребальный обряд народов Сибири и Сопредельных территорий. Книга 2. – Санкт-Петербург, 2009. – С.20-28.
3. Чувьоров А.А. Похоронно-поминальные обряды... – С.21.
4. Лехтисало Т. Мифология юрако-самоедов (ненцев) / Пер. с нем. и публикация Н.В. Лукиной. – Томск, 1998. – С.104.
5. Ахборотчи: Д.Қаюмова. 60 ёш. Навоий вилояти Хатирчи тумани, Хонақа қишлоғи. Ёзиб олувчи: О.Қаюмов. 2020 йил 20 март.
6. Соколова З.П. О некоторых погребальных обрядах северных хантов и манси // Этнография народов Алтая и Западной Сибири. Новосибирск, «Наука», 1978. С. 169 – 175.
7. Пайзиева М. Ўзбекларнинг анъанавий ва замонавий мотам маросимлари. – Тошкент: «YANGI NASHR», 2014. – Б.20.(176 б)
8. Аширов А. Ўзбек халқи мотам маросимларида зардуштийлик излари // Ozbekiston tarixi. 2002 № 1. – Б. 66.
9. Qayumov O., Qayumova G. O'zbek sehrli marosimlari folklori. – Moldova: GlobeEdit. 2024. – B.18.(61 b)
10. Сагалаев А.М., Октябрьская И.В. Традиционное верование тюрок Южной Сибири. Знак и ритуал. – Новосибирск: Наука, 1990. – 200 с.
11. Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. М. К. Рыклина. – Москва: ТЕРРА-Книжный клуб, 2001. – 528 с.

УЎК: 904: 75.075 (584.4)

ШАРҚ УЙҒОНИШ ДАВРИДА МОВАРОУННАҲР МЕЪМОРЧИЛИГИ БЕЗАК САНЪАТИ: АНЪАНА ВА ТРАНСФОРМАЦИЯЛАР

М.С. Хамидова, т.ф.д., проф., Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақола Шарқ уйғониш даврида Мовароуннаҳр меъморчилигининг безак санъати тарихини ёритиб беришга бағишланган. Мақолада IX–XII ҳамда XIV–XV асрларда бунёд этилган тарихий обидалар меъморий безакларининг ўзига хос ҳамда бир-биридан фарқли томонлари қиёсий ўрганилган. Шунингдек, унда ушбу даврлар

меъморчилигида эришилган ютуқларнинг миллий меъморчилик ривожига таъсири масаласи асослаб берилган.

Калит сўзлар: Шарқ уйғониш даври, Мовароуннахр, IX–XII асрларда меъморчилик, XIV–XV асрлар тарихий обидалари, тарихий шаҳарлар, меъморий безак турлари, тарихий анъаналар, ривожланиш, таназзул, трансформация.

Аннотация. Статья посвящена истории декоративного искусства архитектуры Моваруннахра эпохи Восточного Возрождения. В статье сравниваются своеобразие и разнообразие архитектурных украшений исторических памятников, построенных в IX–XII и XIV–XV веках. Также обосновывается влияние достижений архитектуры этих периодов на развитие национальной архитектуры.

Ключевые слова: Восточное Возрождение, Моваруннахр, архитектура IX–XII веков, исторические памятники XIV–XV веков, исторические города, виды архитектурного декора, исторические традиции, развитие, упадок, трансформация.

Abstract. The article is devoted to the history of decorative art of architecture of Movarunnahr in the Eastern Renaissance. The article compares the originality and diversity of architectural decorations of historical monuments built in the 9th–12th and 14th–15th centuries. It also substantiates the influence of architectural achievements of these periods on the development of national architecture.

Key words: Eastern Renaissance, Movarunnahr, architecture of the 9th–12th centuries, historical monuments of the 14th–15th centuries, historical cities, types of architectural decoration, historical traditions, development, decline, changes.

Маълумки, дунё халқлари меъморчилиги нафақат қурилиш соҳаси маҳсули, балки бир қатор амалий санъат намуналари мажмуининг бирликда қўлланилишидан яратилган санъат асарларидир. Меъморий обидалар асрлар давомида турли соҳаларда эришилган ютуқлар ва орттирилган тажриба натижаларини ўзида намоён этади. Улар дунё халқлари маданиятининг кўргазмали намоёйишида тарихий манба сифатида ҳам алоҳида ўрин тутиши билан ўзига хосдир. Хусусан, маҳаллий халқлар тарихи ва маданиятини ўрганишда Мовароуннахр меъморчилигининг турли даврларга оид намуналари бирламчи манба сифатида муҳим ўрин тутди. Шарқ дунёсида рўй берган уйғониш даврида (дастлабки босқичи IX–XII асрлар; иккинчи босқичи XIV–XV асрлар) яратилган меъморий обидалар мазкур тарихий-моддий манбаларнинг нодир намуналардир.

Дунё халқлари томонидан “Шарқ ренессанси”, дея эътироф этилган бу даврда Мовароуннахр меъморчилиги шарқона қурилиш санъати анъаналарини давом эттирган ҳолда, соҳага доир кўплаб янгиликлар билан бойитилган. Маълумки, иншоотларни қуриш ва безатишда нафақат қурилиш соҳаси балки бир қатор амалий санъат турларига доир билим ва тажрибалардан ҳам кенг фойдаланилади. Шу сабабли ҳам мутахассис олимлар томонидан миллий меъморий мерос намуналарига Мовароуннахр халқлари моддий маданияти ва амалий санъати тарихини ёритувчи кўплаб қимматли маълумотларни ўзида мужассам этган бетакрор тарихий манба сифатида ҳам алоҳида эътибор қаратилади. Яъни, тарихий обидалар нафақат минтақа меъморчилиги тарихи, балки миллий ҳунармандчилик турлари (кулолчилик, заргарлик, тоштарошлик, темирчилик, дегрезлик, дурадгорлик, кандакорлик, ёғоч ўймакорлиги, ганчкорлик ва бошқалар) тасвирий санъат, хаттотлик, ҳайкалтарошлик каби санъат турларининг ўтган даврлардаги ривож ва таназзули изларини ўзида мужассам этиши билан эътиборга моликдир. Шунингдек, тарихий обидалар уларни бунёд этган халқларнинг бой тафаккури, бадий диди, қурилиш техникаси ва маълум маънода ўзига хос орзу-истакларини ўзида мужассам этгани билан аҳамиятлидир.

Мовароуннахр халқлари томонидан турли даврларда яратилган меъморий обидалар миллий меъморчиликнинг ўзига хос қурилиш услублари ва безакларидаги умумий ўхшашликлар билан биргаликда, бир-биридан сезиларли даражада кўриниб турадиган ҳудудий ва даврий фарқларга ҳам эга. Хусусан, қадимги ва илк ўрта асрларга оид иншоотлар кўриниши, шакли, ҳажми ва меъморий безаклари билан ўзига хосдир. Улар кейинги даврларга

нисбатан кичик ҳажмли, содда кўринишли асосан тўрт бурчак шаклли якка тартибдаги бинолар ва ёки иншоотлар мажмуидир. Бу даврда иншоотларни безатишда асосан жонли мавжудотлар тасвиридаги нақшлар, инсон қиёфаси, ов манзаралари кўпроқ тасвирланган ва ёки уларда шу мавзудаги ҳайкалтарошлик намуналаридан кенг фойдаланилган. Масалан, Самарқанддаги Афросиёб, Сурхондарёдаги Далварзинтепа, Бухородаги Варахша ва бошқа ёдгорликлари меъморий безаклари бунга яққол мисол бўлади [1, 2, 10].

Ривожланган ўрта асрларда эса бу мавзудан чекиниш ҳолатлари кузатилади. Яъни VIII–IX асрларда Шарқ мамлакатларининг аксарият қисмида ислом дини ва маданиятининг кенг тарқалиши муносабати билан шариат тартиб-қоидаларига кўра жонли мавжудотлар, шу жумладан, инсон қиёфаси образларини тасвирлашга таъқиқ қўйилади. Бунинг натижасида мазкур мавзуга оид меъморий безак турлари кескин қисқариб, уларнинг ўрнига минтақа меъморчилигида ислимий (ўсимликсимон), гирих (геометрик), эпиграфик (ёзувли, асосан араб имлосида), астрал жисмлар (ой, қуёш, юлдузлар) тасвирланган нақшлардан кўп фойдаланишга эътибор қаратилган. Шунга қарамай, ушбу даврда зооморф (жонли мавжудотлар тасвиридаги) безаклар ҳам бутунлай йўқолиб кетмаган, балки меъморлар томонидан бундай безак турлари бироз ўзгача услублар билан қўлланилган. Хусусан, мазкур давр иншоотлари жонли мавжудотлар тасвирлари асосида яратилган яхлит композициялар, инсон ёки ҳайвонларнинг тўлиқ кўриниши акс этган безаклардан камроқ фойдаланилгани ва аксарият ҳолларда эса уларнинг айрим қисмлари (бош, кўз, тумшук, қанот, қўллари)ни бошқа турли безаклар мажмуи орасида тасвирлашга эътибор қаратилганини кўриш мумкин.

Археологик маълумотлар IX–XII асрларда Мовароуннаҳр тарихий шаҳар қалъаларида бунёд этилган меъморий ёдгорликлар катта ҳажмдаги тасвирий санъат намуналари билан ҳам безатилганини кўрсатади. Фикримизга далил сифатида Самарқанддаги Афросиёб шаҳарчаси, Бухородаги Варахша ёдгорлиги иншоотлари меъморий безакларини кўрсатиб ўтиш мумкин. Хусусан, квадрат шаклида бунёд этилган Варахша кўрғонида жойлашган ҳукмдор саройи (меҳмонхона ва қизил хоналардан иборат) 3 равоқли ганчқори устунлар билан безатилган ҳашаматли пешайвонга эга бўлган. Мутахассислар томонидан саройнинг “Қизил хона”, деб номланган зали очиб ўрганилган. Ёдгорикнинг мазкур қисми безаклари айниқса, ўзига хосдир. У енгил ганчқори фонда қизил, сарик, кулранг, қора, зангори, пушти ва жигарранг бўёқлар билан безатилган панно - катта ҳажмдаги меъморий безакларга эга. Меъморий безаклар орасида фил минган шаҳзода, човут солган қоплонлар билан олишаётган чокарлар, от устида ўқ узаётган чавандоз, қанотли туя шаклидаги олтин тахтда ўтирган ҳукмдор, қадаҳ тутган малика, тўқай ичидаги ов манзараси ва бошқа тасвирлар сақланиб қолган. Мазкур тасвирлар орасида оловга ибодат қилган шаҳзода тасвирланган лавҳа ҳам мавжуд. Юқорида таъриф этилган меъморий безак тури мазкур тарихий обиданинг Мовароуннаҳрда ислом маданияти тарқалмасидан аввалги даврга оидлигини кўрсатади. Ёдгорликнинг кейинги даврларга оид қатламидан ўраниш натижалари бунда шу мавзудаги безак тури тўлиқ сақланиб қолгани, VII–VIII асрларда ҳам жонли мавжудотлар тасвирини яратиш бутунлай йўқолиб кетмаганини кўрсатади [10].

Мовароуннаҳр меъморчилигининг турли даврларга оид тарихий ёдгорликларини ўрганиш миллий меъморчиликда ганч, ёғоч, тошдан ишланган меъморий безакларнинг кенг фойдаланилганини кўрсатади. Хусусан, IX–XII асрларда бунёд этилган тарихий иншоотларнинг ганчқори, ёғоч ўймакорлиги, сангин ва ғиштин безаклар ҳам ўзига хосдир. Мисол учун, Бухородаги Исмоил Сомоний мақбараси, Термиздаги Чорустун масжиди, Деггарон масжиди, Туркманистондаги Шеркабир масжиди ва бошқа тарихий ёдгорликларнинг меъморий безакларидаги ўхшашликлар ва ўзига хос ҳудудий фарқларни кўрсатиб ўтиш мумкин [7].

Хусусан, Мовароуннаҳрнинг мазкур давр меъморчилигида ганч ўймакорлигининг йирик ўйма, чуқур ўйма, ясси ўйма, қирма, панжарасимон ўйма, қуйма ганч, занжира турларидан кенг фойдаланилган. Масалан, Ўрта Осиёда Ислом дини таълимоти тарқалгунга қадар бунёд этилган меъморий ёдгорликларда ҳайкалтарошлик намуналаридан иборат катта ҳажмли ганчқори безаклар кўп ишлатилган (Бухородаги Варахша ёдгорлиги) [4]. Шунингдек, Ўрта

Осиё ҳудудларида бугунги кунгача сақланиб қолган тарихий иншоотларни ўрганиш, бу даврларда ганч асосли мураккаб абстракт тасвирли нашқлар пайдо бўлганини кўрсатади. Ганчли безаклар асосан иншоотларнинг ички ва нам тегмайдиган ташқи қисмларини безаш учун кенг қўлланилган. Нақшларнинг аксарият қисми ислимий (ўсимликсимон) ва гирих (геометрик) нақшлардан иборат бўлган. Масалан, Афросиёбдаги археологик қазилмалар натижасида X–XI асрларга оид сарой қолдиқларида изора (панел) ганчи топилган бўлиб, унда геометрик ва ўсимликсимон нақшнинг чуқур ўйма турига оид нақшлари кўп ишланганини кўриш мумкин. Мутахассисларнинг фикрига кўра ушбу даврда биноларнинг ташқи қисмига кўпроқ кўйма асосидаги ганч безаклар берилган [4].

Муқарнас ва қубба эса ривожланган ўрта асрларда кенг тарқалган. Мазкур безак тури кейинги даврларда бунёд этилган иншоотларнинг аксарият қисмида, биноларнинг ички ва ташқи томондан безатишда кенг қўлланилган. Ушбу услуб қўлланилган меъморий ёдгорликлар республикамизнинг барча ҳудудларида учрайди. Шунингдек, ривожланган ўрта асрларда бунёд этилган ёдгорликларни ўрганиш, Фарғона воҳаси ёдгорликларида плиткасимон ўйма нақшли ганчкори безаклар кўп учрагани, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё ва Сурхондарё воҳаси мақбараларида ганчкори безакларнинг аксарият қисми чуқур ўйма – муқарнаслар (сталактит) билан безатилганини кўриш мумкин.

Ганчли муқарнас ўрта асрлардаги меъморий безакларнинг энг чиройли ва мураккаб безак тури бўлиб, иншоотларнинг ташқи қисмида, асосан, пештоқ остида, ички қисмида эса меҳроблар, тахмонлар ва гумбаз остларида қўлланилган. X–XI асрларга оид иншоотларини (пештоқ, деворларининг ташқи тарафи, минораларнинг қафаса қисмлари) безатишда, шунингдек, турли хил геометрик шаклли ғиштин безаклар кенг қўлланилган. Асосийси ушбу давр меъморий безакларида ранглар жилоси кўп учрамайди. Мисол учун, Бухородаги Сомоний мақбараси, Работи Малик ёдгорлиги, Минораи Калон, Мағоки атторон масжиди, Чашмаи Аюб мазоридаги дастлабки бинолар, Карманадаги Мир Саид Баҳром мақбараси [10], Хоразмдаги Беловли карвонсаройи [12], Сурхондарёдаги Жарқўрғон, Султон Саодат меъморий мажмуасидаги ушбу даврга оид обидалар, Марв шаҳридаги Талхатан Бобо масжиди, Авлиё отадаги Қорахон мазоридаги мақбара ва бошқаларни кўрсатиб ўтиш мумкин [7]. Ушбу ёдгорликлар ҳар иккиси X–XII асрларга оид меъморий ёдгорликлардан бўлиб, улар юқоридаги услубда бир-бирига жуда ўхшаш безаклар билан безатилган. Яъни бу давр иншоотларининг аксарият қисми рангсиз ғиштин фонда оқ ва сарғиш ганчкори безаклар, панжара, дарвоза, эшик, дераза, шифт безакларида эса табиий рангдаги ёғоч ўймакорлиги намуналаридан кенг фойдаланилган. Иншоотларнинг пойдеворлари ва пол қисми эса чақмоқ тош ва мармардан ишланганини кузатиш мумкин.

XIII–XIV асрнинг биринчи ярми, яъни мўғуллар босқини ва ҳукмронлиги даврида жамиятнинг турли соҳаларида кузатилган таназзул излари, амалий санъат турлари ва меъморчиликда ҳам ўз аксини топган. Бу даврда Мовароуннаҳр ҳудудларида бунёдкорлик ишлари деярли амалга оширилмаган. Қурилганлари ҳам содда шаклли ва рангин безаклардан холи иншоотлар бўлган. Бу даврда марказий шаҳарларда аввал бунёд этилган тарихий иншоотларга жиддий зиён етказилган, уларнинг аксарият қисми мўғуллар томонидан вайронага айлантирилган. Умуман олганда, мутахассислар томонидан Мовароуннаҳрнинг муғуллар босқини даври жамиятнинг барча соҳаларида бўлгани каби минтақа меъморчилигида ҳам чуқур таназзул даври сифатида тилга олинади. Бу ҳолат иншоотларнинг меъморий безакларда ҳам ўз аксини топгани шубҳасиздир [3].

Амир Темури ва Темурийлар даврида (XIV–XV асрлар) турли соҳаларда яна юқори даражадаги ривожланиш ва амалий натижалар қўлга киритилган. Мутахассислар томонидан ушбу давр бежизга “Шарқ ренессанси”нинг иккинчи босқичи сифатида эътироф этилмаган. Хусусан, меъморчиликда эришилган ютуқлар ҳам шулар жумласидандир. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, “ушбу даврдан аввал ва кейин ҳам Мовароуннаҳр ҳамда Хуросонда меъморчилик бу даражагаги ривожланиш босқичига кўтарилмаган” [11]. Ушбу даврда мамлакатнинг марказий шаҳарларида қатъий меъморий ғояга бўйсунган ўрта аср шаҳарлари бунёд этилган. Уларда маҳобатли иншоотларни ўз ичига олган меъморий мажмуалар

шакллантирилган, мавжудлари янги улуғвор иншоотлар билан бойитилган. Айниқса, Темурийлар давлати пойтахт шаҳарлари: Самарқанд ва Ҳирот, шунингдек, ҳукмдорларнинг эътибори марказида бўлган Кеш, Бухоро, Балх ва Марвда сақланиб қолган ушбу даврга оид меъморий обидалар бунга яққол мисол бўлади. Уларни тадқиқ этган турли соҳа мутахассислари томонидан тарихий обидаларни яратган халқ даҳолари маҳоратига юқори баҳо берилиб, маҳаллий уста-меъморлар, мохир ҳунармандлар билим ва тажрибалари эътироф этилган [3, 6, 9]. Темурийлар даврида мамлакатнинг марказий шаҳарлари Самарқанд, Бухоро, Шаҳрисабз, Ҳирот, Балх ва Марвда бунёд этилган меъморий ёдгорликларнинг маҳобатли кўринишига эга сержило безаклари фикримизга далил бўлади [14, 15]. Хусусан, Самарқанддаги Темурийлар даври обидаларидан Бибиҳоним жомеъ масжиди, Амир Темур мақбараси, Шоҳи Зинда меъморий мажмуаси иншоотлари, Бухородаги Минораи Калон, Масжиди Калон, Мирзо Улуғбек мадрасалари [1], Ҳиротдаги Жомеъ масжиди, Алишер Навоий мақбараси Гавҳаршодбегим меъморий мажмуаси тарихий иншоотлари ва бошқаларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин [14]. Мазкур ёдгорликларнинг барчасида юқорида таъриф этганимиз меъморий безак турларидан бўлган ганчкори муқарнасларнинг косасимон ўйма туридан кенг фойдаланилган.

Тарихий манбалар Амир Темур ва Темурийлар даври уста-меъморлари учун аجدодлар тажрибасидан фойдаланган ҳолда меъморчилик анъаналарини такомиллаштириш, соҳага замонавий кашфиётларни тадбиқ этиш, уни янги усул ва ўзгаришлар билан бойитиш давр талаби сифатида қабул қилинганига гувоҳлик беради [5,8,13]. Бу жараён биноларни қуриш ҳамда безак мавзуларини бойитиш яққол намоён бўлади [7]. Хусусан, ушбу давр иншоотларининг ички ва ташқи безакларида рангсиз фондан рангли фонга ўтилганлигини, уларда ислимий, гирих, зооморф, эпиграфик ва астрал безакларнинг биргаликда қўлланиши, ранглар жилосининг сезиларли даражада бойитилганлиги ушбу давр меъморчиликдаги муҳим ўзгаришлар сирасига киради.

Шунингдек, биноларнинг ташқи меъморий безаклари қуйидагилар билан бойитилган:

- бинонинг олд томони ғиштин рангсиз безаклар ўрнига рангли, сирли кошинли қадама нақшлар (нам ўтказмайдиган) билан безатила бошланганлиги;

- ёғоч, тош ва ганчли безакларнинг янада такомиллаштирилган намуналаридан фойдаланилганлиги;

- ҳошия безакларида махсус рангин парчинлардан кенг фойдаланишга ўтилганлиги;

- нақшларнинг айрим қисмлари ва бутун бошли паннолар алоҳида сайқалланган кошинлардан ишланган ёрқин меъморий безак турлари: ислимий (майда ва йирик кўринишли ўсимликсимон тасвирлар), гирих (турли хилдаги геометрик шаклли), эпиграфик (араб алифбосида сулс ва куфий хатининг турли кўринишларида битилган ёзувлар) безакларнинг бир нечтасини бир иншоот безакларида биргаликда қўллашга эришилгани;

- айниқса, асрлар давомида чекиниб келинган асртал (ой, куёш, юлдуз, осмон тасвири) ҳамда зооморф безакларни яна тўлиқ кўринишда ифодалаш (Самарқанд Регистонидаги Мирзо Улуғбек мадрасаси пештоқидаги нақшлар, кейинги даврларда Шердор мадрасаси пештоқидаги нақшлар) борасидаги дадил қадамлар;

- пештоқ равоқларини безатишда рангли муқарнаслардан фойдаланиш ўтиш ва бошқалар шулар жумласидандир [15].

Ички безакларда эса:

- кошинлар чегарасидан бошлаб то гумбаз марказигача ишланган деворий сурат кўринишидаги нақшлар рангин тасвирининг вужудга келиши;

- ранглар жилосига йўғрилган ва олтин суви юритилган ёрқин нақшларнинг биргаликда қўлланилиши;

- сипо безаклар ва оқ фоннинг қисман сақлаб қолиниши билан биргаликда мовий ҳамда зангори безакларни кенг қўллаш ҳолатлари ва бошқаларни кўрсатиб ўтиш мумкин. Шунингдек, Темурийлар даврида ички меъморий безак сифатида тошдан иншоотларнинг поли ва меъморий мажмуалари ҳовлиси ва супаларини сайқаллашда кенг фойдаланилган [15].

Амир Темур ва Темурийлар даврида салтанат қурати ва шуқуҳини намоиш этиб турган маҳобатли саройлар ҳамда чорбоғларни қуриш, уларда енгил конструкцияли кўшклари бунёд этишга ҳам алоҳида эътибор қаратилган. Бу ҳақда манбаларда кўплаб қизиқарли маълумотлар сақланиб қолган. Самарқандда Амир Темур томонидан бунёд этилган Кўксарой, Бўстонсарой, Шаҳрисабзда қурилган Оқсарой, Самарқанд атрофида бунёд этилган боғ-роғлар (Боғи Дилқушо, Гулбоғ, Боғи шамол, Боғи Нақшижаҳон, Боғи Беҳиёт, Боғи Чинор, Боғи Нав, Боғи Давлатобод, Боғи Баланд, Боғи Бўлди, Боғи Зоғон, Боғи амирзода Шоҳрух), ободонлаштирилган работлар, Мирзо Улуғбек томонидан бунёд этилган бетқор иншоот - Расадхона, Боғча ва Боғи Майдон, Хуросоннинг бир бир қатор марказий шаҳарларида эса Шоҳрух Мирзо ва бошқа темурий ҳукмдорлар томонидан бунёд этилган чорбоғлар (Боғи Зоғон, Боғи Сафед, Боғи Зубайда, Боғи Мурғони, Боғи Гузаргоғ, Боғи Сухт, Боғи Жаҳонаро, Боғи Амир ул-мўминин, Боғи Нав, Тахти Сафар, Тахти Сарипули, Боғчаи Тахти, Боғи байт ул-омон ва бошқалар)да бунёд этилган саройлар фикримизга далил бўлади [14]. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, мазкур саройларни қуриш ва безатишда нафақат маҳаллий балки кўшни давлатлардан кўчириб келтирилган моҳир меъморлар, ҳаттотлар, рассомлар ва ҳунарманд усталар иштирок этишган. Хусусан, Темурийлар даврининг нодир намунаси бўлган Шаҳрисабздаги Оқсарой ёдгорлиги безаклари орасидаги эпиграфик ёзувларда маҳаллий уста-меъморлардан ташқари бир қатор озарбайжонлик ва эронлик ҳунармандларнинг номи сақланиб қолганини кўриш мумкин. Шунингдек, қурилган Амир Темур чорбоғларида бунёд этилган саройлардан бири бўлган (Боғи Нав) хитой меъморчилиги асосида қурилгани ва безатилгани ушбу меъморий безакларининг ўзига хос томонлари сирасига киради [5, 15].

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, IX–XII асрларда Мовароуннаҳр халқлари даҳолари бутунжаҳон тамаддунининг ренессанси – маданий юксалиш даврининг тамал тошининг қўйилишида, “Шарқ уйғониш даври”нинг илк босқичининг амалга оширилишида муносиб ҳисса қўшдилар.

Шу жумладан, бу даврда Мовароуннаҳрда меъморчилик ҳамда амалий санъат соҳалари янги тараққиёт босқичига кўтарилди. Бунга, шубҳасиз, бу ердаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳамда савдо-маданий алоқаларнинг таъсири кучли бўлган. Ушбу даврга келиб Мовароуннаҳрнинг Самарқанд, Бухоро, Урганч, Термиз, Ўзган, Марв каби шаҳарларда маҳобатли саройлар, масжид, мадрасалар, минора-ю хонақоҳлар, дин пешволари хилхоналарига айлантирилган мақбаралар, шифохона ва дам олиш масканлари, савдо ва йўлбўйи иншоотлари қурилган.

Мазкур давр меъморчилиги мўғуллар босқини даврида турғунлик ва таназзул даврини бошидан кечирган. Бу ерда яратилган моддий ва маънавий бойликлар мўғул босқинчилари томонидан талон-тарож этилган. Жамиятнинг барча соҳалари каби миллий меъморчилик ҳам бир ярим аср давомида ривожланишдан тўхтаб, таназзулга юз тутганини кузатиш мумкин.

X–XII асрларга оид меъморий анъаналар уйғониш даврининг иккинчи босқичи юз берган XIV–XV асрларда яна жонланиб, ўзининг юқори ривожланиш даражасига кўтарилган. Бу даврда бунёд этилган меъморий ёдгорликларнинг сақланиб қолган қисмлари қайта таъмирланган, вайрон этилганлари ўрнида янгилари қурилган. Мазкур давр иншоотлари миллий меъморчиликнинг ўзига хос тарихий анъаналарини давом эттирган ҳолда бир қатор янгилар билан бойитилган янги услубда қурила бошлаган. Ҳозирги кунгача сақланиб қолган тарихий обидалар Мовароуннаҳрнинг ҳар икки даврга оид меъморчилигида нафақат қурилиш, балки амалий санъат ҳамда миллий ҳунармандчилик соҳаларининг барча турлари (наққошлик, мусаввирлик, ҳаттотлик, ёғоч ўймакорлиги, кандакорлик, дурадгорлик, тоштарошлик, ганчкорлик, кулолчилик, заргарлик, ҳайкалтарошлик ва бошқалар)дан унумли фойдаланган ҳолда қурилгани ва безатилганидан далолат беради.

Умуман олганда, Мовароуннаҳр меъморчилигининг XIV–XV асрларга оид меъморий анъаналари X–XII асрларга нисбатан анча такомиллаштирилган ва ривожланиш даражаси юқори чўққисига кўтарилган. Миллий меъморчилик тарихида бундан ҳолат ундан аввалги ва кейинги даврларда бошқа кузатилмаган. Бунёдкорлик соҳасида ижодий юксалиш даражаси юқори бўлган Амир Темур ва Темурийлар даври меъморчилиги такомиллаштирилган тарихий

анъана ва кўплаб трансформацияларга эга. Ушбу ўзига хослик қурилишни режалаштиришдаги янгича ёндашув, янги безак турларининг кашф этилиши, янги меъморий услублар ва аниқ фанлар соҳасида амалга оширилган кашфиётларнинг қурилиш соҳасига дадил жалб этилганлигида яққол намоён бўлади. Мовароуннахр меъморчилиги тарихида кескин бурилиш ясаган, бетакрор услуб ҳамда меъморий анъаналар кашф этилган Шарқ уйғониш даври меъморий анъаналари Ўрта Осиё халқларининг замонавий меъморчилигида ҳам кенг қўлланилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абу Тоҳирхожа Самарқандий. Самария. - Тошкент: Камалак, 1991. - Б. 22-33.
2. Абу Бакр Муҳаммад Наршахий. Бухоро тарихи. - Тошкент: Камалак, 1991. - Б. 88-108, 124-126, 161.
3. Аҳмедов М. Ўрта Осиё меъморчилиги тарихи. - Тошкент: Ўзбекистон, 1995. - Б. 42-44.
4. Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. - Тошкент: Меҳнат, 1991. - Б. 14-22.
5. Бобур Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. - Тошкент, 1989. - Б. 79, 82-83.
6. Вяткин В.Л. Памятники древностей Самарканда. Изд. 1. - Самарканд, 1927. - С. 27, 28.
7. Денике Б.Н. Архитектурный орнамент Средне Азии. - Москва-Ленинград: Изд. Всесоюзной Академии архитектуры, 1939. - Б. 12-14.
8. Клавихо Р.Г. Дневник путешествия ко двору Темура в Самарканд (1403–1406 гг.) / Пер. со староисп. И. С. Мироковой. - Москва: Наука, 1990. - С. 153, 154, 162.
9. Мечети Самарканда: Альбом архитектурных рисунков и чертежей. Вып. I. Мечеть Гур-Эмир. - СПб., 1905. - 18 л.
10. Нильсен В.А. Монументальная архитектура Бухарского оазиса XI–XII вв. -Ташкент, 1956. - С. 106-109.
11. Темур ва Улуғбек даври тарихи / Бош муҳаррир Амадали Асқаров; масъул муҳаррир Оқилхон Одилхон. - Тошкент, 1996. - Б. 173.
12. Толстов С. Қадимги Хоразм цивилизациясини излаб /Таржимон А.Муҳаммадқулов; масъул муҳаррир: У.Бекмуҳаммад. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2014 - Б. 307-308.
13. Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома / Сўзбоши таъдил, изоҳлар ва кўрсатичлар муаллифлари Ашраф Аҳмад ва Ҳайдарбек Бобобоев. -Тошкент: Шарқ, 1997. - Б. 88, 187, 190, 191, 353, 484.
14. Юсупова Д.Ю. Жизнь и труды Хондамира. - Ташкент: Фан, 2006. - С. 177-198.
15. Ҳамидова М.С. Амир Темур ва темурийлар даври меъморий ёдгорликларининг ўрганилиши. - Тошкент, 2021. - Б. 70,71, 177-185, 242-248.

УДК: 355.244.212

ЭВАКУАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКСКОЙ ССР В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ СТЕНОГРАФИЧЕСКОГО ОТЧЕТА СОВЕЩАНИЯ ПРИ ЭВАКОУПРАВЛЕНИИ СОВНАРКОМА УЗССР ОТ 11 ДЕКАБРЯ 1942 ГОДА

Ш.Ф.Ходжиев, докторант, Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada Ikkinchi jahon urishida O'zbekiston SSRga evakuatsiya qilish bilan bog'liq muammolar va yechimlar ko'rib chiqiladi. 11-dekabr 1942 yil O'zSSR Sovnarkom Evakuatsiya boshqarmasi tomonidan o'tkazilgan yig'ilish stenografik xisoboti asosida mahalliy hokimiyatlar va evakuatsiya qilinganlar duch kelgan qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor uy-joy, kiyim-kechak, gigiyena, ish bilan ta'minlash va bolalarni bolalar uylariga joylash bilan bog'liq muammolarga qaratiladi. Antisanitariya sharoitlari, moddiy ta'minotning yetishmasligi, bundan tashqari, evakuatsiya qilinganlarning temir yo'llarida yetarlicha ta'minlanmaganligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: evakuatsiya, O'zbekiston SSR, Ikkinchi jahon urishi, evakuatsiya qilinganlar, moddiy ta'minot.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы и решения, связанные с эвакуацией населения в Узбекскую ССР в годы Второй мировой войны. На основе стенографического отчета совещания при Эвакоуправлении Совнаркома УзССР от 11 декабря 1942 года анализируются ключевые трудности, с которыми столкнулись местные власти и эвакуированные. Основное внимание уделено проблемам с обеспечением жильем, одеждой, гигиеной, трудоустройством и размещением детей в детских домах. Рассматриваются антисанитарные условия, нехватка материальных ресурсов, а также недостаточное снабжение эвакуированных на железнодорожных станциях.

Ключевые слова: эвакуация, Узбекская ССР, Вторая мировая война, эвакуированное население, материальная помощь.

Abstract. The article examines the challenges and solutions associated with the evacuation of the population to the Uzbek SSR during World War II. Based on the transcript of the meeting of the Evacuation Management Office of the Council of People's Commissars of the Uzbek SSR from December 11, 1942, key difficulties faced by local authorities and evacuees are analyzed. The focus is on issues related to housing, clothing, hygiene, employment, and the placement of children in orphanages. The article highlights the unsanitary conditions, lack of material resources, and inadequate provision of evacuees at railway stations. It concludes that further measures are necessary to improve the living and working conditions of the evacuated population.

Keywords: evacuation, Uzbek SSR, World War II, evacuated population, material assistance.

Введение. Эвакуация в годы Второй мировой войны стала важной частью советской стратегии выживания в условиях военного времени. Узбекская ССР сыграла ключевую роль в этом процессе, приняв на себя тысячи эвакуированных граждан и предприятий из прифронтовых территорий. Оказавшись далеко от зоны активных боевых действий, республики Средней Азии стали своего рода убежищем для сотен тысяч людей, спасающихся от войны. Однако процесс эвакуации был сопряжён с огромными трудностями как для органов местной власти, так и для самих эвакуированных.

Настоящая статья, основанная на стенографическом отчете совещания при Эвакоуправлении Совнаркома УзССР от 11 декабря 1942 года, рассматривает основные проблемы, с которыми столкнулись власти и эвакуированные в Узбекской ССР[1]. Приводится детальный анализ экономических, социальных и санитарных вопросов, связанных с эвакуацией, а также обсуждаются меры, которые были предприняты для улучшения условий жизни, эвакуированных в республике.

Актуальность темы. Исследование эвакуации населения в Узбекскую ССР во времена Второй мировой войны представляет собой актуальную тему как с исторической, так и с социальной точек зрения. Несмотря на обширные исследования эвакуационных процессов в СССР, внимание к регионам Средней Азии, в частности к Узбекской ССР, остается недостаточным. Между тем, этот регион сыграл важную роль в приеме огромного количества эвакуированных людей, что значительно повлияло как на местную экономику, так и на социальную структуру Республики.

Сегодня тема эвакуации актуальна не только в историческом контексте, но и в современных дискуссиях, связанных с проблемами вынужденного переселения и миграции населения в условиях кризисов, на примере Ближнего Востока. В контексте мировых событий последних десятилетий, изучение опыта эвакуации в годы великой отечественной войны позволяет глубже понять механизмы социальной адаптации, интеграции и солидарности в условиях массового перемещения населения.

Кроме того, анализ опыта эвакуации в Узбекскую ССР является важным для региональной истории и понимания того, как война изменила не только демографическую, но и культурную и экономическую картину Республики.

Таким образом, тема эвакуации в Узбекскую ССР остаётся актуальной для более глубокого понимания социально-экономических и культурных изменений в регионе, а также для анализа кризисных процессов в глобальном и историческом контексте.

Методы исследования. Методологическая основа данного исследования включала использование историко-аналитического метода, а также анализа первоисточников. В частности, ключевым источником данных для исследования стал стенографический отчет совещания при Эвакоуправлении Совнаркома УзССР от 11 декабря 1942 года, который был проанализирован с точки зрения социальных, экономических и культурных условий эвакуации. Кроме того, были использованы сравнительно-исторический метод и контент-анализ для выявления типичных проблем, с которыми сталкивались эвакуированные в разных регионах Узбекской ССР, а также для анализа их решений. Данные были также дополнены

архивными материалами, статистическими отчетами и свидетельствами очевидцев, что позволило получить комплексное представление о положении эвакуированных в республике.

Результаты. К началу Второй мировой войны Узбекская ССР была важным сельскохозяйственным и индустриальным регионом. Ее географическое положение на значительном удалении от фронтовых линий сделало республику местом для эвакуации гражданского населения и предприятий. В июле 1941 года было создано Эвакууправление, целью которого стало координирование расселения эвакуированных на территории республики.

Эвакуация проходила в условиях острого дефицита ресурсов и материально-технической базы. Узбекская ССР оказалась в ситуации, когда нужно было срочно размещать и обеспечивать большие массы людей, прибывших из западной части СССР. В первый год войны Республика приняла десятки тысяч людей, что сильно изменило социально-экономическую обстановку в регионе. Например, в Наманганской области к марту 1942 года было размещено около 60 000 эвакуированных, однако к июлю того же года их количество уменьшилось до 28 000 человек.

Процесс эвакуации оказал значительное влияние на экономику Узбекской ССР. Местное население и органы власти столкнулись с необходимостью быстро интегрировать эвакуированных в экономику региона. Основное внимание уделялось размещению эвакуированных людей на работу в сельском хозяйстве и на производствах. Например, в Республику были переведены целые заводы, научные учреждения, школы, а также культурные объекты, такие как театры и библиотеки.

Однако многие эвакуированные по прибытии в Узбекскую ССР были физически истощены долгими переездами, психологически травмированы войной, что осложняло их включение в трудовую деятельность. Отдельные регионы, такие как Наманганская и Ферганская области, сообщили о значительном количестве эвакуированных женщин с детьми, которые не могли работать из-за отсутствия мест в детских учреждениях. Это вызвало дополнительное напряжение на местные ресурсы, так как пришлось создавать новые рабочие места и пытаться решить проблему устройства детей.

Одним из ключевых аспектов, обсуждавшийся на совещании 11 декабря 1942 года, была проблема с размещением детей в детских домах и яслях. Как отмечал представитель Наманганской области тов. Громов, многие эвакуированные женщины не могли выйти на работу, так как им некуда было пристроить своих детей. При этом нагрузка на местные детские дома и учреждения для детей увеличилась в несколько раз. Только в самой Наманганской области эвакуировались 10 детских домов, но этого было недостаточно для того, чтобы обеспечить всех нуждающихся.

Проблемы с устройством детей напрямую влияли на способность женщин участвовать в трудовой деятельности. Несмотря на огромное количество работы в сельском хозяйстве, а также на заводах, эвакуированные женщины часто оказывались вынужденными оставаться дома с детьми. Это приводило к тому, что значительная часть эвакуированных оставалась не задействованной в производстве, что наносило экономический ущерб как Республике, так и стране в целом.

Колхозы, на которые также была возложена задача помощи эвакуированным, в большинстве случаев не имели средств для создания детских учреждений, что только усугубляло проблему. В некоторых районах, таких как Наманганский, помещения для детских яслей были использованы для детских домов, что привело к закрытию яслей, ранее функционировавших при колхозах. Это вызвало цепную реакцию: женщины не могли работать, так как им нужно было заботиться о детях, а дети не могли быть размещены в учреждениях из-за нехватки мест.

Одной из самых серьезных проблем, обсуждаемых на совещании, стали санитарные и гигиенические условия эвакуированных. Как сообщалось, многие эвакуированные жили в условиях полной антисанитарии, не имели доступа к элементарным гигиеническим средствам, таким как мыло и чистая вода. Представитель Наманганской области тов. Громов сообщил,

что в некоторых случаях до 60% эвакуированных жили в крайне неблагоприятных условиях, без сменного белья и постельных принадлежностей.

Проблема с мылом особенно остро стояла на железнодорожных станциях, где эвакуированные могли воспользоваться банями, но без возможности помыть белье или должным образом искупаться. Торговые организации не справлялись с обеспечением спроса на мыло, и в некоторых районах его просто не было. Это ставило под угрозу здоровье эвакуированных, так как антисанитарные условия могли способствовать распространению инфекционных заболеваний, особенно среди детей и пожилых.

Другой важной проблемой, связанной с санитарией, стало отсутствие кипячёной воды на железнодорожных станциях. Согласно постановлению ЦК КП(б) УзССР и Совнаркома УзССР от 3 ноября 1942 года, каждая железнодорожная станция должна была обеспечивать эвакуированных кипячёной водой, однако в Наманганской области ни одна станция не выполняла это требование. Представители железной дороги ссылались на нехватку угля и дров для подогрева воды, что делало невозможным обеспечение эвакуированных горячей водой.

Тов. Громов также отметил, что на станциях кипятков могли предложить только чайханы, работающие рядом с железной дорогой, но сама железная дорога не обеспечивала горячей воды. Это также ухудшало санитарные условия, так как многие люди были вынуждены пить сырую воду, что представляло угрозу для их здоровья. Особенно опасной эта ситуация была для детей и пожилых людей, которые являлись наиболее уязвимой категорией населения.

Обсуждая санитарные проблемы, связанные с железнодорожной инфраструктурой, нельзя не отметить проблему антисанитарии в железнодорожных буфетах. По словам представителей Наманганской области, несмотря на то что в буфетах эвакуированные могли получить завтраки и обеды, условия, в которых готовилась еда, были крайне неудовлетворительными. Вечерами в буфетах не хватало керосина для освещения, и вместо этого использовались примитивные источники света, такие как свечи или лампы. Из-за этого увеличивалось количество мух и других насекомых, которые могли попасть в пищу.

Кроме того, нехватка топлива для приготовления еды приводила к тому, что завтрак и обед подавались с большими задержками. Это ещё больше ухудшало условия питания эвакуированных и создавало дополнительные трудности для железнодорожных служб, которые и без того работали в условиях дефицита ресурсов.

Проблема снабжения продовольствием эвакуированного населения была одной из самых острых, особенно в сельских районах Узбекской ССР. Местные органы власти, колхозы и продовольственные службы оказались перегружены задачей обеспечения не только собственного населения, но и десятков тысяч прибывших людей, которым требовалось питание. Продовольственные запасы были ограничены, а организованная система снабжения сталкивалась с логистическими трудностями, которые усиливались в условиях военного времени.

На совещании при Эвакоуправлении Совнаркома УзССР было отмечено, что в некоторых районах эвакуированные не получали достаточного количества продовольствия. Например, тов. Громов из Наманганской области упоминал, что многие семьи были вынуждены жить на скромные запасы, собранные в колхозах и через торговые организации. Государственная поддержка, выраженная в виде финансовой помощи, также была недостаточной. Из выделенных средств в 180 000 рублей на всех эвакуированных, сумма в 50-60 рублей на человека была явно недостаточной для поддержания их уровня жизни.

Продовольственные пайки, которые выделялись на железнодорожных станциях и в местах постоянного размещения эвакуированных, не всегда соответствовали минимальным требованиям. В сельских районах снабжение зависело от ресурсов местных колхозов, которые сами по себе не имели достаточных запасов для удовлетворения потребностей как эвакуированных, так и местного населения. В результате многие семьи эвакуированных сталкивались с острой нехваткой продовольствия, что негативно сказывалось на их здоровье и трудоспособности.

Обеспечение эвакуированных одеждой и обувью стало еще одной проблемой, которая обсуждалась на совещании. В условиях военного времени, когда значительная часть промышленности была мобилизована для нужд армии, производство товаров народного потребления, таких как одежда и обувь, резко сократилось. Это привело к тому, что многие эвакуированные прибыли в Узбекскую ССР практически без запасов одежды, обуви и других предметов первой необходимости.

Тов. Феоктистова из Ферганской области сообщила, что большая часть эвакуированных в её регионе ходила в вязанных тапочках или вовсе босиком, что особенно остро ощущалось в зимний период. Местные власти пытались решить эту проблему за счет организации пошива обуви на деревянной подошве, однако этот метод не мог удовлетворить потребности всех нуждающихся. Организация производства обуви и одежды также затруднялась из-за нехватки материалов, таких как кожа, ткань и другие необходимые ресурсы.

Ситуация с нехваткой теплой одежды усугублялась в зимний период, когда температурные условия требовали большего обеспечения теплыми вещами. Как упоминалось на совещании, местное население собирало средства и вещи для помощи эвакуированным. Народ Узбекистана в годы Второй мировой войны, которые несли потери своих близких и родных на фронтах, и проводившие свои дни в тяжелых экономических и физических нагрузках, все еще находит силу помогать другим народам оказавшихся на территории Узбекистана. Однако масштабы этой помощи были недостаточными для покрытия всех нужд. Теплая одежда, одеяла и другие вещи, собранные среди населения, быстро распределялись, но спрос значительно превышал предложение.

Многие эвакуированные прибывали в республику после долгих и изнурительных поездок, что еще больше усугубляло их положение. В некоторых случаях женщины и дети прибывали без обуви и теплой одежды, что создавало огромные сложности для их адаптации к новым условиям. Поступающие в республику дети, как правило, были наиболее уязвимыми к нехватке ресурсов, что требовало особого внимания со стороны властей.

Проблемы эвакуации в Узбекскую ССР не ограничивались только материальными трудностями. Эвакуированные сталкивались с серьезными проблемами социальной адаптации в новом окружении. Местное население, хотя и принимало участие в помощи эвакуированным, часто воспринимало их как «чужаков», что создавало дополнительные барьеры для их интеграции в общество.

Психологический стресс среди эвакуированных был обусловлен не только новыми условиями жизни, но и тем, что многие из них потеряли свои дома, имущество, а некоторые – и членов семьи. Встреча с новой реальностью, связанной с войной, оккупацией и переселением в удаленные регионы СССР, вызвала глубокие эмоциональные травмы. Эти травмы проявлялись в повышенной тревожности, депрессии и чувстве отчуждения, что усложняло процесс интеграции в новое общество и трудовую деятельность.

Эвакуация не только повлияла на жизнь самих эвакуированных, но и внесла значительные изменения в социально-экономическую жизнь Узбекской ССР. Принятие тысяч людей потребовало от республики мобилизации дополнительных ресурсов, что привело к перегрузке местной экономики и инфраструктуры. Колхозы, промышленные предприятия и учреждения были вынуждены перераспределять свои ресурсы и рабочую силу для обеспечения эвакуированных, что снижало производительность.

Заключение. Эвакуация населения в Узбекскую ССР в годы Второй мировой войны сопровождалась множеством трудностей, включая антисанитарные условия, нехватку ресурсов и проблемное распределение материальной помощи. Несмотря на такое сложное время, народ Узбекистана поддерживает эвакуированное население последними средствами, которые они сами имели. Значительные усилия местных властей и участие местного населения в помощи эвакуированным не даёт нужного результата. Многие из эвакуированных продолжали жить в условиях, далеких от приемлимых. Постановление ЦК КП(б) УзССР и Совнаркома УзССР от 3 ноября 1942 года лишь частично смогло решить эти проблемы, но

требовались дальнейшие действия для улучшения условий жизни эвакуированных и их интеграции в экономику региона.

Сейчас как никогда, когда мир на грани масштабных войн, человечество должно осознать боль и утрату былых времен. Война приносит страдания не только народам, которые ведут эти войны, но, и для народов, которые не являются участниками кровопролития. Амбиции отдельных людей не должны заставлять страдать целые народы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. НАУз, Ф 314, оп 1, ед. хр. 116

УЎК 908

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА СИЁСИЙ ИНСТИТУТЛАР РИВОЖИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

М.П.Эргашева, PhD, доц., Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах

Аннотация. Мазкур мақолада Янги Ўзбекистонда олиб борилаётган ислохотлар, унда сиёсий институтлар фаолияти самарадорлиги ва бу самарадорликни таъминловчи муҳим омил сифатида хотин-қизларнинг ўрни масалалари таҳлил этилган.

Калим сўзлар: Тараққиёт, сиёсий институт, фаоллик, хотин-қизлар, ишбилармон аёллар, нодавлат ва нотижорат ташкилотлар, статистик маълумотлар.

Аннотация. В данной статье анализируются реформы, проводимые в Новом Узбекистане, эффективность политических институтов и роль женщин как важного фактора, обеспечивающего эффективность данных институтов.

Ключевые слова: Прогресс, политический институт, активность, женщины, деловые женщины, негосударственные и некоммерческие организации, статистические данные.

Abstract. This article analyzes the reforms carried out in New Uzbekistan, the effectiveness of political institutions and the role of women as an important factor in ensuring the effectiveness of these institutions.

Keywords: Progress, political institution, activity, women, businesswomen, non-governmental and non-profit organizations, statistics.

Маълумки, тарихий тараққиёт давомида Ўзбекистоннинг сиёсий институтлар фаолиятининг самарадорлигини таъминлайдиган муҳим омиллардан бири – бу ёшлар ва хотин-қизларнинг фаол иштирокидир. Сиёсий тизимнинг динамик ривожланишида сиёсий институтларнинг ўрни ва роли ниҳоятда юқори бўлишини таъкидлаган ҳолда, айтиш мумкинки, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва ҳокимо институтларни шунчаки ташкил қилиш билан демократик давлатни, кучли фуқаролик жамиятини барпо этишнинг сира иложи йўқ. Аввало, ушбу институтларнинг фаолиятини юксалтириш, бу борадаги кўзланган мақсадларга эришиш учун замонавий қарашларга эга бўлган сиёсий фаол шахсларни тарбиялаш ва улар орқали сиёсий институтларни ривожлантириш мумкин бўлади. Бундай сиёсатни таъминлаш учун эса сиёсий ҳаётга хотин-қизларни ва ёшларни жалб қилиш, уларнинг ушбу фаолиятларини сиёсий ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш ишлари алоҳида аҳамиятга эга. Бугунги кунда сиёсий партияларнинг хотин-қизлар ва ёшлар қанотларининг бу борадаги фаолиятларини янада ривожлантириш ва амалий аҳамиятини кучайтириш вазифалари эса сиёсий ислохотларнинг алоҳида йўналиши сифатида ҳаётийлигини рўёбга чиқариши лозим. Буни эса айнан сиёсий жиҳатдан фаол шахслар амалга оширишга қодир. Шунинг учун ҳам сиёсий фаол шахс сиёсий институтларнинг энг муҳим омили сифатида майдонга чиқади.

Маълумки, сиёсий ислохотларнинг жадаллигини, жамиятнинг яхлит тараққиётини ҳамда миллий бирлигини таъминлашда сиёсий элитанинг ўрни алоҳидадир. Бу айниқса мамлакатнинг сиёсий тараққиётини аниқлаб олиш ва амалга оширишда, ривожланишини таъминлашга алоқадор сиёсий қарорларни қабул қилишда яққол намоён бўлади.

Бугунги кунда мамлакат раҳбарияти томонидан хотин-қизларнинг сиёсий фаоллигини,

хар томонлама камолотини таъминлаш борасида яратилаётган шароитларни хотин-қизлар томонидан англаб етилишига доир “Ижтимоий фикр” республика жамоатчилиги фикрини ўрганиш Марказида олиб борилган баъзи тадқиқотлар диққатга сазовордир. Давлатимиз сиёсий ҳаётида рўй бераётган воқеликларга нисбатан хотин-қизларнинг муносабати ва кайфиятини ўрганиш ўз аксини топган бу каби тадқиқотларнинг социологик таҳлилидан айрим хулосалар чиқариш мумкин. Жамоатчилиги фикри сўровлари мамлакатимиз хотин-қизларининг янги даврдаги қиёфасини маълум жиҳатдан аниқлаш имконини беради.

Бугунги кун аёли – бу биринчи галда ёш ва етарлича билимга эга бўлган шахсдир. Сўнгги 5 йил ичида Ўзбекистонда ишбилармон аёллар сафи икки баробар кенгайиб, ўз бизнесини йўлга қўйган тадбиркор хотин-қизлар сони 205 мингдан ошди. Биргина 2023 йилда 279 мингдан зиёд тадбиркорлик лойиҳаларига 13 триллион сўмдан ортиқ кредит, қарийб 57 минг нафар хотин-қизга салкам 300 миллиард сўм субсидия ажратилди. Шунингдек, 200 мингга яқин аёллар касб-хунар ва тадбиркорликка ўқитилди. Энг асосийси – 400 мингдан ортиқ опасингилларимиз иш билан таъминланди. Бу ҳолат ривожланган Европа мамлакатлари билан бемалол беллаша олиш имконини беради. Шунингдек, улар олий таълимдан сўнг бемалол барча шароитлар яратилган ҳолда иш фаолият билан шуғулланишлари ёки илмий соҳада фаолият юритишлари ҳам мумкин. Хотин-қизларнинг нафақат маълумотлилиги даражаси, балки ҳар бир касб бўйича малакаси, билими ва кўникмалари ҳам ошган бўлиб, улар томонидан ижтимоий соҳадаги меҳнат бозори деярли забт этилганлигини (мамлакат миқёсида деярли 80%), сиёсий соҳада ҳам кун сайин фаоллашиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Иқтисодийнинг реал сектори, яъни саноат, ишлаб чиқариш, касаначилик, савдо, енгил саноат, ҳаттоки, машинасозлик ва оғир саноат тармоқларида ҳам бугунги кун хотин-қизлари самарали фаолият юритмоқда.

Статистик маълумотларга мурожаат қилсак, уларга кўра, бугун мамлакатимиз суд тизимида 12,4 фоиз, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар соҳасида 82 фоиздан зиёдни, илм-фан, таълим-тарбия, маданият ва санъат соҳаларида 72 фоизни, қишлоқ хўжалигида 45 фоиздан ортиқни, саноатда 38 фоизни ташкил этмоқда[1].

Хотин-қизларнинг ижтимоий фаоллиги улар руҳиятидаги ўзгаришлар, хусусан иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлишга бўлган интилишларда ҳам намоён бўлмоқда. Бу ҳолат хотин-қизлар ўртасида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчиларнинг кўпайишига сабаб бўлмоқда. Мамлакатнинг барча ҳудудларида ўтказилган тадқиқотлар натижаларига кўра, ҳар уч аёлдан биттаси тадбиркордир. Бу ҳолат чакана савдодан тортиб ишлаб чиқаришгача бўлган соҳаларни қамраб олади. Аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш учун барча шароитларнинг яратилганлиги туфайли меҳнатга лаёқатли ҳар иккинчи аёл келажакда тадбиркорлик ёки фермерлик билан шуғулланишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, ҳар икки аёлдан бири сиёсат билан қизиқади, сиёсий партиялар, ижтимоий ҳаёт ва маҳалла фаолиятида қатнашади. Шунингдек, мамлакатда бўлиб ўтадиган сайловларда ҳам уларнинг иштироки юқори бўлиб, бу 90% дан кўпроқни ташкил қилмоқда[2].

Сир эмаски, аҳолининг сиёсий фаоллиги ижтимоий-психологик хусусиятлар, айниқса фуқароларнинг онги, маданияти ва жамиятдаги мавқеига, оилавий аҳволига, яшаш ҳудудларига ва бошқа омилларга кўра ҳам шаклланади. Мисол учун, кичикроқ бўлган аҳоли пунктлари аҳолисининг сиёсий фаоллиги, катта шаҳарларда, мегаполисларда истиқомат қиладиган аҳолиникидан бир мунча фарқ қилиши мумкин. Шунингдек, ўқимишли, зиёли, оилавий шароити яхши оилаларда истиқомат қиладиган хотин-қизларда сиёсий фаоллик бир мунча юқори бўлиши табиий.

Давлат бошқарувида аёлларнинг иштироки борган сари фаол тус олмоқда. Конституциянинг 101-моддасига мувофиқ, Президент Олий Мажлис Сенати Раиси лавозимида сенатор Танзила Норбоева номзодини тақдим этди ва миллий парламентимиз тарихида иккинчи марта аёл киши –Танзила Камоловна Норбоева Сенат Раиси лавозимида сайланди. Давлат ва жамоат ташкилотлари тизимида 1 минг 400 нафардан зиёд опасингилларимиз раҳбарлик лавозимларида меҳнат қилмоқда. 2024 йил 27 октябрь куни бўлиб ўтган Ўзбекистон

Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига сайловининг ўзига хос жиҳатларидан бири – сайловчиларнинг фуқаролик масъулияти ва дахлдорлик туйғусининг янада ошганлиги билан боғлиқдир. Хусусан, ушбу сайловда Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайланган 150 нафар депутатнинг 38 фоизини фоизини хотин-қизлар ташкил этди. Бу кўрсаткич Сенатда 26,4 фоиз ва маҳаллий кенгашларда 32,6 фоиздан иборат. Бундан ташқари, сўнгги йиллар давомида ижро ҳокимияти идораларида ҳам аёлларнинг фаолият юритиш кўрсаткичлари ошиб бормоқда. Жумладан, 2020 йил 1 март куни Ўзбекистонда расман фаолияти тугатилаган Хотин-қизлар ва оила ишлари қўмитаси қайтадан тузилди ва ушбу қўмита раҳбарлигига Наманган вилояти Тўрақўрғон тумани ҳокими Зулайҳо Маҳкамова номзоди маъқулланди, Бухоро вилоятининг Олот туманига – Наргиза Неъматова, Самарқанд вилоятининг Каттақўрғон шаҳрига – Гавҳар Алимова, Сирдарё вилоятининг Боёвут туманига – Дилфуза Ўролова, Қашқадарё вилоятининг Қарши туманига – Маҳсуда Мустафоева биринчи раҳбар этиб тасдиқландилар[3].

2020 йил 29 декабрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга навбатдаги Мурожаатномасида давлат ва жамият бошқарувида аёлларнинг ўрни ва мавқеини янада мустаҳкамлаш – ислохотларимизнинг энг устувор йўналишларидан эканлиги таъкидланиб, фаол ва ташаббускор хотин-қизлардан иборат Республика Хотин-қизлар жамоатчилиги кенгашини ташкил этиш ва Олий Мажлис палаталари ва Ҳукумат томонидан хотин-қизларнинг жамиятдаги ва давлат бошқарувидаги мавқеини янада оширишга қаратилган яхлит тизим яратиш бўйича таклиф ишлаб чиқиш таклифи берилди[4].

Шу ўринда муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил июнь ойида Олий Мажлис Сенатидаги нутқидан мисол келтиришимиз ўринли: “Мени кишиларимизнинг онгида пайдо бўлган стереотип кўп ўйлантиради. Одатда биз аёлни авваламбор она, оила кўрғонининг қўриқчиси сифатида ҳурмат қиламиз. Бу, шубҳасиз, тўғри. Аммо бугун ҳар бир аёл оддий кузатувчи эмас, балки мамлакатда амалга оширилаётган демократик ўзгаришларнинг фаол ва ташаббускор иштирокчиси ҳам бўлиши керак”[5]. Албатта, бу сўзларнинг негизида аёл кишининг ожиза эмас, балки кучли, жасоратли, улуғ сиймо эканлигини, аёлларни жамиятдан ажратиш эмас, балки аксинча, жамиятнинг қизгин, ранг-баранг жилоларига ўзининг муносиб ҳиссасини қўша олишига ишонч сифатида қарашимиз кераклиги айтилади.

Хулоса тарзида айтиш лозимки, хотин-қизлар ижтимоий фаоллигининг ошиши улар сиёсий ижтимоийлашувининг энг асосий мезон ва қоидаларидан бўлиб, сиёсий ижтимоийлашув жараёнларининг текис ва равлон кечишини, унинг тартибга солиниши ва замон талаблари асосида ривожланишига ҳисса қўшадиган омиллар сифатида майдонга чиқади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар байрамига бағишланган нутқи.// <http://uza.uz/oz/politics/> 7.03.2020.
2. Маълумотлар Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасидан олинган. (№01/3-13-07/3-431 хат асосида).
3. Маълумотлар Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси томонидан тақдим қилинган. www.wcu.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь.
5. М.Эргашева. “Ўзбекистонда хотин-қизлар фаоллигини юксалтиришда жамоатчилик фикрининг ўрни ва роли” мавзусидаги диссертация автореферати. Тошкент - 2020

УЎК [94+008]:327(575.1+520)

ЎЗБЕКИСТОН ВА ЯПОНИЯ ЎРТАСИДА МАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ (ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛ)

Ф.Н.Эрназаров, т.ф.д. (DSc), Тошкент давлат педагогика университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон ва Япония давлатлари ўртасидаги маданий алоқалар таҳлил қилинган. Икки тарафлама маданий алоқаларининг ўзига хос хусусиятлари очиб берилган.

Калит сўзлар: Ўзбекистон, Япония, маданият, ижтимоий ҳаёт, алоқалар, маданият кунлари, мафкура, кино, театр, мусиқа, санъат.

Аннотация. В данной статье анализируются культурные связи Узбекистана с Японией. Был раскрыт суть и значение двухсторонней культурных отношений.

Ключевые слова: Узбекистан, Япония, культура, социальная жизнь, связи, дни культуры, идеология, кино, театр, музыка, искусства.

Abstract. This article analyzes the cultural ties of Uzbekistan with Japan. It was to reveal the essence and importance of bilateral cultural relations.

Keywords: Uzbekistan, Japan, culture, social life, communication, culture days, ideology, cinema, theater, music, art.

Мамлакатда юз берган ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг асосий жабҳаси ҳисобланган маданий ҳаёт, ўз навбатида, муайян тарзда жамият аъзоларининг ижтимоий-маданий савиясидаги сифат ўзгаришларига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди.

XX асрнинг 60 - йилларида ўзбек ва япон маданий алмашинувида маданият кунларининг ўтказилиши анча фаоллашган эди. Бу вақтга келиб, кунчиқар мамлакатдаги 14 манзилгоҳ билан маданий алмашув амалга оширилгани маълум. 1961 йилда “СССР-Япония” жамияти ўртасида маданий ҳамкорлик ҳақида битим имзоланган эди. Битимга асосан, ҳар йили театр жамоалари, сайёҳлар, вақтли матбуот, адабиёт ва кино соҳаси билан бир қаторда маданият ҳафталиклари ўтказишни кўзда тутадиган маданий ҳамкорлик дастурлари тасдиқланиб турилган [1].

Осиё мамлакатлари билан амалга оширилган маданият кунлари ўзбек санъаткорлари ва маданият ходимларининг жаҳон маданий дурдоналари билан танишуви, ўзаро маданий алмашинув жараёнида сезиларли бурилиш ясай олгани маълум. Бу, айниқса, Япония билан ўтказилган халқаро маданий алоқаларда янада ёрқинроқ намоён бўлди.

Ўша даврда ўзбек-япон халқаро маданий алоқалар тизимида маданият кунларининг ўтказилиши бирмунча фаоллашган эди. Бу вақтга келиб, кунчиқар мамлакатдаги 14 та манзилгоҳ билан маданий алмашинувлар амалга оширилгани маълум [2].

Маълумки, Ўзбекистон иқтисодий нуқтаи назардан аграр хўжаликка ихтисослашган ҳудуд бўлгани сабаб, ундаги ижтимоий ҳаёт тарзи, шунингдек, халқ маданий турмушининг асосий кўлами ҳам ана шу йўналишда миллат адабиёти, санъатида ўз ифодасини топган эди. Қолаверса, 1966 йилга келиб, Японияда хорижий мамлакатлар билан маданий алоқалар Япон Ассоциацияси жамиятининг тузилиши II жаҳон урушидан кейинги йилларда амалга оширилган миллий ва жаҳон маданияти тарғиботининг жонланишига ижобий туртки бўлди. Мазкур жамият япон жамоатчилиги вакиллариининг Ўзбекистонга келиб, маданият кунлари ўтказиш ёки ўзбек маданияти ходимларининг Японияга бориши, Япон халқи ҳаёти, санъати билан бевосита танишишига қулай имкон яратган эди [3].

Ўзбекистон билан Япония халқлари ўзаро маданий алмашинувининг кенгайиши натижасида 1970 йил 16 ноябрда «СССР-Япония» жамиятининг Тошкент бўлими очилди [4]. Унинг фаолияти вазирлик ва маҳкамалар, илмий-текшириш институтлари, корхоналар, мактаблар ва бошқа кенг жамоатчилиги вакиллариини бирлаштирган 20 та бошлангич ташкилот томонидан олиб борилган. Бўлим Япониядаги йирик дўстлик жамиятлари билан бирга «Сока Гаккай» Жамияти, «Эн-эйч-кэй» телерадиокорпорацияси, «Ислом маданий жамияти», «Геккосо» галереяси, касаба уюшмалари, фан ва матбуот вакиллари билан алоқада бўлиб келди. Ҳар йили бўлим томонидан кўплаб делегациялар ва сайёҳ гуруҳлари билан алмашинув, санъат усталарининг гастроллари, рассомлик ва халқ амалий санъати намуналаридан кўргазмалар уюштириш, турли соҳалар бўйича маълумотлар айирбошлаш каби тадбирларни амалга ошириш ўзининг ижобий самарасини берган эди.

«СССР-Япония» Жамиятининг Тошкент бўлими фаолиятида икки мамлакат ёшлари ўртасидаги алоқаларни кенгайтиришга алоҳида эътибор берилган. 1972 йилдан бошлаб «Дўстлик карвонлари» шиори остида Фукусима, Акита, Фукуи ва бошқа префектуралардан талабалар, ўқитувчилар, врачлар, ишчи ва ходимларни бирлаштирган ёшлар гуруҳининг

Ўзбекистонга ташрифи таъминлаб келинди. Кўпгина учрашувлар давомида улар ўзбек тенгдошлари билан яқин мулоқотда бўлиб, долзарб муаммолар юзасидан баҳслар, кўнгилочар маданий тадбирлар ўтказганлар, меъморчилик обидаларига саёҳатлар уюштирганлар. Ўтган давр мобайнида 10000 га яқин Япониялик ёшлар Ўзбекистонда бўлган [5].

Ўзбек – Япон жамоатчилигининг маданий алоқалари 80-йилларга келиб, янги шаклларда ўз ифодасини топа бошлади. Маданият кунларининг ўтказилиши ҳар икки халқ ўзаро муносабатларида ёрқин саҳифалар очди. Бундай тадбирларнинг биринчиси 1981 йилда Японияда ўтказилган эди. Унда иштирок этиш учун Ўзбекистон Олий Совети Президиуми ташқи ишлар бўйича комиссиясининг раиси О.У.Салимов бошчилигидаги делегация қатнашган [6].

Делегация аъзолари Японияда катта эътибор билан кутиб олинди, уларни Социалистик партия [7] нинг масъул ходимлари Н.Танаи, Т.Токунага ҳамда Япон-шўро дўстлиги Жамияти Президенти М.Анаги ва Япон-шўро маданий алоқалар жамиятининг Президенти Мацумая каби сиёсат ва маданият арбоблари қабул қилдилар.

Ўзбекистон маданияти кунлари доирасида японияликларга қизиқарли маданий дастур тақдим этилди. Кунчиқар мамлакатнинг қатор шаҳарларида «Ўзбекфильм» студиясининг «Паранжи», «Ўзбекистон», «Эски ва янги» каби фильмлари намойиш этилди. Кўпминг кишилиқ япон томошабинларини айниқса, «Баҳор» ансамблининг раққосалари ўз санъатлари билан хушнуд этдилар. Ушбу бадиий жамоа Кунчиқар миллатнинг 5 префектурасидаги 12 та шаҳарда 16 та кўрсатган концерт томошабинларда 30 мингдан ортиқ киши иштирок қилган. Япония теливиденияси шарҳловчилари «даста раққосаларининг маҳоратини ўзида қадимги ўзбек маданиятининг ёрқин анъаналарини чуқур акс эттирган» деб баҳоланган эди [8].

Япон жамоатчилигини ўзбек маданияти анъаналари билан бевосита танишув оқибатида халқимиз ҳаёти билан қизиқишнинг янги талқини бошланди. Бунга мисол қилиб, Япон-шўро Дўстлиги Жамиятининг Ўзбекистонда Япония кунларини ўтказиш тўғрисидаги таклифини келтириш мумкин. 1983 йилнинг сентябрида Япония кунлари ўтказилиб, унда парламент депутати, Социалистик партия Марказий қўмитаси аъзоси Йокояма Тосияки раҳбарлигида катта делегация келган эди [9].

Япония кунлари Тошкент, Самарқанд, ва Бухорода ўтказилиб, бунда дўстлик митинглари, концертлар, санъат арбоблари билан учрашувлар ва бошқа тадбирлар уюштирилди. Пойтахтдаги Давлат санъат музейида Хоккайдонинг миллий кийимлари, нафис кашталари, бежирим япон чинни буюмлари, гравюра ва турли безаклар кўргазмаси бўлди. Шу экспонатлардан 100 таси музейга ҳадя этилди [10].

1987 йилда Кунчиқар мамлакатда иккинчи маротаба Ўзбекистон кунлари ўтказилиб, унга «СССР-Япония» Жамияти Тошкент бўлими фаоллари ва пазандалар гуруҳи билан бирга «Лазги» дастаси ҳам қатнашиб, Токионинг Сэндайта саройида, Йокогама, Нарасино, Урава, Маэбаси, Уцуномия, Такасаки, Мацумото каби шаҳарларнинг катта томоша залларида концертлар берди. Йирик умуммиллий рўзномалардан бўлган «Асахи»нинг 13 июлдаги сониди босилган мақолалардан бирида ижрочиларимизга юксак баҳо берилди. Унда ўзбек ва япон миллий санъатидаги ўзаро ўхшашликлар қайд этилган эди [11].

«Япония-СССР» Жамиятининг хотин-қизлар фаоллари ўзбек пазандалигининг қисқа курслари вақтида миллий таомларни тайёрлаш ва сифатини белгилаш, дастурхон безатиш усуллари билан таништирилди. Бундан ташқари, халқ амалий санъати буюмлари, расмлар, плакатлар, инглиз ва рус тилларида босилган рисоалардан ташкил этилган кўчма кўргазмаларнинг йигирмата шаҳарда намойиш этилиши ва уни кўришга ўн минглаб кишилар келганлиги ўзбек халқининг бетақрор маданияти ва анъаналарига японларнинг жиддий қизиқишидан далолат беради.

Маданий алоқаларда ўзбек ва япон халқлари бир-бирларининг мусиқа-ижрочилиқ санъати билан танишуви катта ўрин тутди. Икки мамлакат бадиий жамоалари ва яккахон ижрочиларининг концертлари тез-тез уюштириб турилди. Ўзбекистонда кўплаб япон артистлари ўз санъатларини намойиш этганлар. 1965 йилда «Тхасараки қизлари» машҳур дастаси ва 1967 йилда таниқли хонанда Киоки Суми ва Исио Мисимо бошчилигида 110

кишидан иборат япон эстрадаси артистларининг концертлари жуда кизгин ўтган эди. Кейинги йилларда Тошкент ва бошқа шаҳарларда «Сегику», «Дан-Дакс», «Токио Кьюбон Боиз» ва «Дикси Кингэ» каби дасталарнинг гастроллари бўлиб ўтди [12].

Маданият кунларида асосий эътибор муайян халқ санъати ва адабиётига қаратилган бўлиб, унинг муҳим асосий қўламини қўшиқчилик, мусиқа ва рақс ташкил этиши табиийдир. Мана шу нуқтаи назардан Ўзбекистоннинг Японияда ўтказилган маданият кунларини ўзбек миллий ва замонавий рақсларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ўзбек анъанавий рақсларининг жозибаси Кунчиқар мамлакат санъатсеварларининг эътиборини ҳамиша жалб этиб келган. Бу мамлакатда ўзбек санъати билан қизиқиш амалий тус олишга этган эди. 1990 йилда миллий рақс сирларини ўрганиш мақсадида япониялик санъатшунос Эмико Накамурахоним Тошкентга келди. У Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ - Э.Ф) да ўзбек тилидан сабоқ олди ва машҳур санъаткорлар Қ.Миркаримова, Қ.Дўстмухамедова, М.Эргашева, Д.Жабборовва, М.Ахмедовадан бир неча рақслар ижросини ўзлаштиради. Самарқанд, Бухоро, Фарғона ва Марғилонда бўлганида ҳам Э.Накамурахоним ўзбек санъатининг минтақавий хусусиятини ўрганади.

Ўзбекистон Япония мамлакатлари ўртасида амалга оширилган маданият кунларида адабий алоқаларнинг ўзига хос муҳим ўрни бор. Адабиёт ва санъат ҳамма даврларда халқларни яқинлаштирувчи восита ҳисобланган. Ўзбек ва япон халқлари маданий алоқаларида ҳам ҳар икки мамлакат ижодкорларининг фаолияти эътиборга моликдир. Япон адабиётининг вакиллари 50-йиллардаёқ, Ўзбекистон билан танишиш, бу ердаги ижодкор ҳамкасблари даврасида бўлишиб, улар билан бевосита алоқалар қилиш, дўстлашиш имкониятига эга эди. Улар ўз ватанига қайтганларида халқимиз тарихи, турмуши ва маданияти ҳақида қизиқарли асарлар яратган. 1956 йилда ёзувчи, таржимон ва адабиёт тадқиқотчиси Манн Иноуэ Тошкентда бўлиб, машҳур адиб Ғафур Ғулом билан дўстлашди. У «Тошкентда бир оқшом» деб аталган очеркини Японияда эълон қилиб, ўзбек ва япон халқларининг маданияти, урф-одатлари ва турмуш тарзидаги ўзаро муштарак жиҳатларини батафсил ва мароқли тасвирлаган [13].

Ўзбек шоирларидан биринчи бўлиб Ғафур Ғулом япон адабиёти намуналари билан ўзбек ўқитувчиларини таништирди. У таниқли япон адиби Исикава Такубоку (1882-1912) танкаларини ўзбек тилига таржима қилган. «Ўзбекистон ва Япония, - деган эди Ғафур Ғулом, - бир-бирларидан жуда узоқда жойлашган. Биз ўзбеклар қадимий тарихимизга, қадимий маданиятимизга, анъаналаримизга эгамиз ва Япониянинг ажойиб санъатига ҳурматимиз баланд. Яқинда Ленинградда япон шеърляти тўплами нашр этилди ва бизга етиб келди. Мен уни катта қизиқиш билан ўқиб чиқдим. Бу шеърлар уч қатор ва қисқа бўлса-да, уларда ифода этилган ҳис-туйғулар тушунарлидир» [13].

Маданият кунларининг ижобий самараси бўлган ҳоллардан бири шуки, ўзбек ва япон китобхонлари икки халқ адабиётининг дурдоналари, янги давр адабиётининг энг сара намуналари билан танишишга муваффақ бўлган эди.

Япон адабиётининг мумтоз ва янги давр адабиёти вакиллари ижоди билан ўзбек китобхонларини таништириш 70-80-йилларда нисбатан кенг қўламда давом эттирилди. Бу йилларда Кобо Абэ, Ёсиэ Хота, Арисима Такэо, Такэси Кайко, Такудзо Исикава, Кин Тацу, Масудзи Ибусэ каби таниқли наср усталарининг романлари, Санъютэн Энтё, Миёко Мацутани ва бошқаларнинг қиссалари ўзбек тилида кўп нусхада эълон қилинди.

Ўзбек шоирларининг ёш авлодга муносиб ижодкорлар Ғафур Ғулом анъаналарини давом эттириб, япон шеърляти танка ва хакку жанрида яратилган асарларни таржима қилиш билан жиддий шуғулланди. Миразиз Аъзам, Рауф Парфи, Хуршид Даврон ва бошқаларнинг таржималари натижасида, ўнлаб япон шоирлари ижодидан намуналар ўзбек тилида ўндан ортиқ тўпламларда чоп этилган. Буларнинг натижаси ўларок, япон тафаккурининг турли қирраларини акс эттирган шарқона фалсафий-эстетик мазмун ўқувчилар қалбида йўл очган эди. Япон ёзувчиси Кавабати Ясунари ўз асарларидаги айни шу мазмун туфайли 1968 йилда Нобель мукофоти совриндори бўлган эди. Унинг бир қанча ҳикоялари ўзбек тилида турли журнал ва газеталарда босилган.

«Япон шеърляти, - деб ёзган эди шоир Хуршид Даврон, - жаҳондаги энг гўзал ва баркамол шеърлятларнинг биридир. У улкан қарағай дарахти сингари илдизлари билан ўтмишга шу қадар чуқур ботганки, тинимсиз кечаётган ҳаёт бўронларидан ларзага тушмай бугунги кунимизга етиб келган.

Япон халқи азалдан сўз сеҳрли кучга эга бўлишига ишонган. Худди мана шу хусусият танка ва хоккуда очиқ намоён бўлади» [14].

Маданият кунлари ўзининг моҳият этиборига кўра, қуйидаги шаклларда намоён бўлган:

- a) Театрлаштирилган томошавий тадбирлар кўринишида.
- b) Тасвирий ва амалий санъат асарлари кўргазмаси шаклида.
- c) Қўшиқчилик, рақс ва мусиқа асарлари намоёиши сифатида.
- d) Адабий асарлар, китоблар кўргазмалари шаклида.

Маданият ҳафталикларининг очилиши театрлаштирилган томошалар орқали намоён бўлиб, унда икки халқнинг сахна маҳорати, умумийлик ва ўзига хослик жиҳатлари намоёиш этилган бўлиб, айниқса, Японияда ўтказилган. Ўзбекистон маданияти кунларида ўзбек ва япон театр санъатининг ўзига хос қирралари, маҳорат сирлари борасидаги ижодий алмашинувлар маданий алоқалар тизимида алоҳида воқеа бўлиб қолди.

Буларнинг барчаси маданий алмашинув тарихида имкон даражасида ўзбек миллий маданияти анъанавий жиҳатларининг хорижий мамлакатларга намоёиш этилиши амалиётидаги юксак ижодий жасорати ҳисобланади. Чунки мустамлакачилик сиёсатининг мафкуравий тазйиқлари остида ўзбек маданияти ва санъатининг энг сара намуналарини чет мамлакатларга узата билиш, ўзбек миллатининг санъати, урф-одатлари, миллий қадриятлари билан дунё халқларини таништира билиш мазкур даврдаги маданият соҳаси мутахассисларидан юксак журъат ва фидойиликни талаб қилар эди.

Осиё мамлакатлари билан амалга оширилган маданий алоқалар тизимидаги мана шу жиҳатлар қитъадош мамлакатларнинг истиқлол даврига келиб амалга оширилиши мумкин бўлган маданий алмашинуви учун муҳим замин бўлгани шубҳасиз. Маданият кунлари, уларнинг миллий ва жаҳон маданиятини тарғиб этишдаги ижтимоий моҳияти ва аҳамияти ҳам ана шундадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. СССР и Япония.- М., 1987, стр. 304
2. СССР и Япония.-М., 1987, стр. 31.
3. СССР и Япония. - М., 1987, стр. 31.
- 4.Дўстлик Жамияти жорий архиви материалларидан, 1990 йил.
- 5.Дўстлик Жамияти жорий архиви материалларидан, 1990 йил.
6. “Правда Востока”, 13 декабрь, 1981 йил, 2-бет.
7. Мазкур сиёсий партия ўша даврда Япониянинг йирик муҳолифлик партияси ҳисобланган.
8. “Правда Востока”, 13 декабрь, 1981 йил, 2-бет.
9. “Совет Ўзбекистони” газетаси, 1983 йил, 5 сентябрь, 1-бет.
- 10.//Совет Ўзбекистони, 1983 йил, 5 сентябрь, 1-бет.
- 11.Дўстлик Жамияти жорий архиви материалларидан, 1990 йил
12. Дўстлик Жамияти жорий архиви материалларидан, 1990 йил.
- 13.Хуршид Даврон. Япон шеърляти ойнаси. //Ёшлик, 1990 йил, 5-сон, 38-бет.
14. Даврон Х. Денгиз япроқлари. (“Самарқанд япроқлари” туркумидан.)-Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991-й., 73-78 - бетлар.

УЎК 930.25

Иккинчи жаҳон уруши йилларидаги архив ҳужжатларида Хоразм вилоятидаги иштимой-иқтисодий жараёнларни намоён бўлиши

Й.Х. Юлдашев, катта ўқитувчи, Маъмун университети, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Миллий архив тизимидаги муассасаларда сақланаётган архив ҳужжатлари асосида XX асрнинг 40-50-йилларида Хоразм воҳасидаги тарихий жараёнлар таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: тарих, архив, жамоалаштириш, халқ хўжалиги, лойиҳа-смета.

Аннотация. В статье анализируются исторические процессы в Хорезмском оазисе в 40-50-е годы XX века на основе архивных документов, хранящихся в учреждениях Национальной архивной системы Узбекистана.

Ключевые слова: история, архивы, коллективизация, народное хозяйство, проект-смета.

Abstract. The article analyzes the historical processes in the Khorezm oasis in the 40-50s of the XX century on the basis of archival documents stored in the institutions of the National Archival System of Uzbekistan.

Key words: history, archives, collectivization, national economy, project-estimate.

Хоразм вилояти архив тизимидаги муассасаларда собиқ Иттифок даврида вилоят ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётига доир жуда кўп ҳужжатлар мавжуд бўлиб, нафақат Хоразм воҳаси тарихини, балки мамлакатимиз тарихининг мураккаб даврларини очиб беришда муҳим аҳамият касб этади. Буларга фашизмга қарши кураш давридаги ҳужжатлар, Чоржўй-Қўнғирот темир йўли қурилиши ва ишга тушириш ҳақидаги ҳужжатлар, Катта Озерний коллектори қурилишига доир ҳужжатлар, Халқ депутатлари Хоразм вилояти Кенгаши ижро қўмитасига тегишли архив ҳужжатлари ва бошқаларни мисол қилиш мумкин.

Хусусан, фашизмга қарши кураш давридаги ҳужжатлар ҳақида сўз юритадиган бўлсак, шу нарса аён бўладики, миллионлаб кишиларнинг умрига завола бўлган 1941-1945 йиллардаги урушнинг биринчи кунлариданоқ Хоразм вилояти ҳарбий комиссариатларига фронтга жўнатишни сўраб 1156 кишидан ариза тушган ва улардан 147 таси хотин-қизлардан бўлган, вилоят давлат ва жамоат ташкилотлари, корхоналар раҳбарлари, газета, радио, барча оммавий ташкилот-тартибот воситалари орқали тарғибот-ташвиқот ишларини олиб боришган.

Ҳужжатлар уруш йилларида фронт ортида ҳам бутун республикаимиз каби, Хоразм вилояти деҳқонлари зиммасига ҳам оғир ва масъулиятли вазифалар юклатилганини кўрсатади:

1. Пахта етиштириш давлат режаларини ўз вақтида тўла бажариш, пахта майдонларини кенгайтириш ва унинг унумдорлигини 15 фоизга ошириш;

2. Дон экинлари майдонини 2-3 баравар кўпайтириш ва вилоятда етиштирилган ғалла билан аҳолини таъминлаш;

3. Сабзавот, полиз экинлари, картошка экишни кўпайтириш;

4. Жамоат чорвачилигини янада ривожлантириш ва бошқалар.

Хоразм вилояти архивларида уруш қатнашчилари, фронт орқасида меҳнат қилган ёшу-қарилар ҳақидаги ҳужжатлар, фотосуратлар, жангчиларнинг мактублари сақланмоқда. Уруш йилларида вилоятда 340 минг тонна пахта, 33 минг тонна ғалла, шу жумладан 9000 тонна гуруч, 11 минг тонна гўшт, 450 тонна ёғ, 600 тонна жун, 2400 тонна пилла, кўплаб қуритилган ўрик, жийда, қовоқ, сабзи каби маҳсулотлар етиштирилди. Армиянинг отлик қисмлари учун Хоразм жамоа хўжаликларидан 3615 от жўнатилди. Мактаблардан тортиб барча жамоаларда ҳарбий тайёргарлик ишлари олиб борилди. Хоразмликлардан 34712 нафари уруш жангларида фидойилик қилдилар. Челябинск, Свердловск, Кемерово вилоятларида фронт эҳтиёжи учун қурилаётган заводларда 12919 нафар хоразмликлар ишлаган. Хоразмдан 6933 уруш қатнашчиси орден ва медаллар билан тақдирланди, жумладан, Сотим Нурматов, Петр Сизов, Гатаулла Салиховлар Совет Иттифоқи Қаҳрамони, Рахим Авазмуратов “Шухрат” орденига сазовор бўлдилар.

Уруш йилларида фронт орқасидаги машаққатли ҳаракатларнинг яна бир шакли – Қизил Армия учун танклар, самолётлар ва бошқа ҳарбий техника ясаш учун маблағ тўплаш ҳаракати бўлди. 1942 йил охирига келиб, хоразмлик меҳнаткашлар “Ўзбекистон колхозчиси” деган танклар колоннаси ва самолётлар эскадрилияси қуриш мақсадлари учун 19 млн. сўм пул йиғиб давлат банкига топширдилар [5]. 1942 йил 9 декабрдан – 1943 йил 31 мартгача Хоразм меҳнаткашлари танк, самолёт ва бошқа ҳарбий техника қуриш учун қўшимча 21763000 сўм пул топширдилар [3]. Фронтга ёрдамнинг шаклларида яна бири-давлат заёми облигацияларини сотиб олиш эди. Уруш йилларида Хоразм меҳнаткашлари 150 млн. сўмлик ҳарбий заёмга ва пул-буюм лотореяларига ёзилдилар [4].

Армия учун иссиқ кийим кечак йиғиш ва фронтга жўнатиш ҳам ватанпарварлик ҳаракатининг шаклларида бирига айланди. Фақат 1941 йилнинг охиригача вилоят меҳнаткашлари 40632 дона турли иссиқ буюмлар йиғиб фронтга жўнатишди [5]. 1943 йилнинг февраль ойида вилоятдан фронтга 50 мингдан зиёд киши кийим-кечаклар юборилди. Шу билан бир қаторда фронтга кўп миқдорда озиқ-овқат маҳсулотлари солинган посылкалар ҳам юборилиб турилди.

Урушга кетган жангчиларнинг оналари ва уруш ногиронлари, ҳақида ғамхўрлик қилиш ҳаракати ҳам ватанпарварликни бир кўриниши эди. Уруш йилларида Ватан ҳимоячиларининг оилаларига 85,4 млн.сўмлик пул нафақа ва пенсиялар тўланди, бир маротаба 1,3 млн. сўмлик ёрдам кўрсатилди, 96064 дона кийим-кечак, 2 минг тонна ғалла, 453568 тонна ёқилғи, 17503 бош йирик шохли қорамол тақсимланди, 67637 киши солиқ тўлашдан, 55637 киши давлатга дон ва бошқа маҳсулотлар етиштириб бериш мажбуриятидан озод қилиндилар [5].

Уруш ногиронларини ўзларига лойиқ ишга ўрнатиш, уй жой шароитларини яхшилаш борасида ҳам вилоятда сезиларли ишлар қилинди. 1943-1944 йилларда 3 мингга яқин уруш ногирони иш билан таъминланди. Уларга 1944 йилда халқ фондидан 48000 сўм пул, 30500 кг ҳажмда озиқ-овқат маҳсулотлари берилди. 1945 йилда вилоятда 287 ногирон уй-жой билан таъминланди ва 3390656 сўм пул пенсия олди [5].

1941 йил августидан 1942 йил декабригача Хоразм вилоятига уруш бўлаётган районлардан 5 мингга яқин аҳоли кўчирилиб келтирилди. Шулардан 1977 нафари вилоят колхозларига, 853 таси саноат корхоналари ва шаҳарлар муассасаларига жойлаштирилди. Вилоятга кўчириб келинганларнинг ўта муҳтож қисмига республика ҳукумати 15000 сўм пул ажратди [4].

Хоразмликлар уруш вақтида кўчиб келганларни сидқидилдан кутиб олди ва уларга ёрдам берди. Москва остонасидан Хива туманига кўчириб келтирилган Головина шундай ҳикоя қилади: “кўчиб келганимиз ҳамон менга жой, каравот, курси, стол беришди. Болаларимни дарҳол болалар яслисига, ўзимни эса ишга жойлаштиришга ёрдам беришди. Менга ва мен билан бирга кўчиб келган фуқароларга кўрсатилган ғамхўрликдан жуда миннатдорман”.

1943-1944 йиллар мобайнида фашистлардан озод қилинган ва урушда катта зарар кўрган собиқ СССР ҳудудларини тиклаш ва ривожлантириш мақсадида ҳам ўзбек халқи ўз ёрдамини аямади. 1943 йил охирига келиб, озод қилинган районларга Хоразм вилоятидан 130 от, 201 хўкиз, 1446 қўй, 675 эчки ва 7954 ц. дон маҳсулотлари юборилди. Умуман, уруш йилларида Хоразм меҳнаткашлари мудофаа фондига 50 миллиондан ортиқ нақд пул топширдилар [4].

Хоразм вилояти давлат архивида сақланаётган 1-фонднинг қатор йиғма жилдларига тегишли Халқ депутатлари Хоразм вилояти Кенгаши ижро қўмитасига тегишли архив ҳужжатлари ҳам Хоразм вилоятидаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнларнинг кўпгина қирраларини очиб беришда муҳим рол ўйнайди.

Вилоят давлат архивда сақланаётган бир ҳужжатда, Халқ депутатлари Хоразм вилояти кенгаши Ижроия қўмитасининг 1941 йил 8 июлдаги “Тошсақа магистрал канали, Полвон-Газовод филиали ва Гурлан шохларини таъмирлашни муҳофаза қилиш бўйича” қарорида Тошсақа магистрали, Полвон-Газовот, Гурлан филиалларида янгидан қурилган каналларининг нормал ишлашини таъминлаш юзасидан Хазорасп, Янгиариқ, Хонқа, Қўшқўпир, Гурлан туманлари ижроия қўмитаси раисларига зарур вазифалар белгилаб берилади [4].

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йиллар Хоразм вилоятида халқ хўжалигининг барча тармоқлари, жумладан, транспорт, саноат ва энергетиканинг тез суръатларда ўсиши билан намоён бўлади. Бунга туртки бўлган омиллар ичида даставвал, 1953 йилда Чоржўй-Урганч-Қўнғирот темир йўлининг қуриб ишга туширилиши бўлди. Темир йўл Хоразм вилоятини мамлакатнинг асосий иқтисодий ва маданий марказлари билан боғлади.

Маълумки, 1947 йил 16 мартда Собиқ Иттифок Министлар Совети “Чаржўй-Урганч-Қўнғирот темир йўлини қуриш тўғрисида” махсус қарор қабул қилди. Лойиҳа-смета ишларини бажариш мақсадида “Союзтранспорт”нинг Днепропетровск бўлиmidан А.Мироненко, С.Квартирин, Н.Диденко каби мутахассислар ташриф буюришди. Улар томонидан темир йўл қурилиш ҳужжатлари 1947 йил 17 июнда тайёрлаб берилди. Ўзбек халқининг қадимий анъанасига мувофиқ 1947 йил 22 августда 15 октябрча умумхалқ ҳашари эълон қилинди.

Архив материаллари, фотолавҳалар ва газеталар мақолаларидан қурилишнинг умумхалқ йиғинига айланиб кетганини кўриш мумкин.

1947 йил 25 августда Қорақалпоғистон Автоном Республикаси, Хоразм ва Туркменистоннинг Тошҳовуз вилоятларидан темир йўл қурилиши трассасига 70 мингга яқин колхозчилар, 600 дан ортиқ тиббиёт, савдо, маданий-маиший хизмат кўрсатиш муассасаларининг вакиллари ҳамда қурилиш муҳандислари, олимлар, шоирлар, санъаткорлар сафарбар қилиндилар.

Шовотдан келган колхозчиларнинг жасорати айниқса зўр бўлган. Улар биринчи бўлиб ўз участкасидаги тупроқ ишларини тугаллаб, зафар ҳақида рапорт берганлар. Унда шундай сўзлар бор: “Шовот район колхозчилари... фидокорона меҳнат қилиб 209396 кубометр хажмдаги тупроқ ишларини муддатидан анча илгари бажардилар...”.

Хоразм воҳаси меҳнаткашларининг фидокорона меҳнати туфайли темир йўл асосига тупроқ уйиш ишлари қисқа муддатда - 55 кунда якунланди. Чоржўйдан Урганчгача бўлган 400 километрлик масофада 5 миллион кубометр тупроқ ётқизилди. Бу ишларни бажарилиши 1948 йил бошларида темир изларни ётқиштириш бошлаб юбориш имкониятини яратди. 1952 йил 18 декабрда Чоржўй темир йўл депоси машинисти И.И. Губанов бошқарган поезд Урганчда тантанали вазиятда кутиб олинди. Бу воқеа Чоржўй-Урганч темир йўлини ишга туширганлигидан дарак берар эди.

Хоразм тарихининг янги жиҳатларини очишда Катта Озерний коллектори қурилишига доир ҳужжатлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Уруш арафасида Тошсақа канали ишга тушгандан кейин сув кўпайди-ю аммо, ерларни шўр босиб деҳқончилик оғир аҳволга тушиб қолди.

1960-1963 йилларда вилоятга раҳбарлик қилган Фахриддин Шамсиддинов сув хўжалигининг чуқур билимдонларидан бўлганлиги боис, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилашга эътибор беради. Шўр босиб кетмаслиги учун янгидан захкашлар қазирди. Унинг ташаббускорлиги билан воҳа сизот сувларини Сарикамишга оқизиш учун Туни дарёси ўзани бўйлаб катта коллектор қазила бошланди. “Озерний” дея ном олган бу коллекторнинг узунлиги (Дарёлик коллектори билан қўшилиб) 468 километрни ташкил этади. Шу билан бирга ўтказилган тадбирлар натижасида 1963 йили вилоят бўйича коллектор ва захкашлар 3460 км узунликни ташкил этади. Ана шундай мелиоратив ишлар олиб борилиши сабаб вилоятнинг пахта ҳосилдорлиги 1,5-2 бараварга оширилиб, Хоразм вилояти республикада биринчи бўлиб режани бажаради. Ҳосилдорлик гектарига 31 центнерга етди.

Кейинги йилларда Хоразмда пахтачилик янада ривожланиб ҳосилдорлик гектар бошига 40 центнерга етиб қолди. 1961 йилда пахтадан олинган даромад ва давлат томонидан берилган ёрдам ҳисобига Урганчда телестудия қуриб ишга туширилди. Кейинчалик Хоразм вилоятида сув хўжалиги қурилишлари кўлами янада кенгайди, ерларни мелиорациялаш ишига давлат ва колхозлар маблағлари сарфланди. Ирригация ва мелиорация қурилишлари махсус ихтисослашган қурилиш ташкилотлари – “Хорезмводстрой”, “Хорезмсовхозводстрой” ташкилотлари томонидан олиб борилди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Халқ қаҳрамонлари. Урганч, 1995 йил.
2. Хоразм тарихи II-жилд. Урганч: Хоразм, 1997.
3. Хорезмская правда, 30 мая 1943 г.
4. Хоразм вилояти давлат архивининг 1, 20, 30, 503 - фондлари материаллари.
5. Хоразм вилояти партия архиви 1-фонд материаллари.

UDC 37.02

**ENERGIZING LANGUAGE LEARNING: THE ROLE OF KINESTHETIC ACTIVITIES
IN THE CLASSROOM****G.Abduhakimova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh**

Annotatsiya. Jismoniy harakatni ta'lim jarayonlariga birlashtiradigan kinestetik faoliyat turli ta'lim bosqichlarida, jumladan, kattalar o'quvchilari uchun til o'rgatishda qimmatli foyda keltiradi. Ushbu tadbirlarni o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar tilni o'zlashtirish, saqlash va ishtirok etishni kuchaytirishi mumkin. Ushbu maqola erta bolalik, boshlang'ich, o'rta va kattalar ta'limi uchun til o'rgatishda kinestetik faoliyatdan samarali foydalanishni o'rganadi. U har bir rivojlanish bosqichiga moslashtirilgan amaliy strategiyalarni taqdim etadi va turli kontekstlarda til o'rganishni qo'llab-quvvatlash uchun kattalar o'quvchilari uchun harakatga asoslangan ta'limni qanday moslashtirish mumkinligini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: Kinestetik ta'lim, Til o'rgatish, Erta bolalik ta'limi, Boshlang'ich ta'lim, O'rta ta'lim, Kattalar ta'limi, Harakatga asoslangan ta'lim

Аннотация. Кинестетическая деятельность, которая интегрирует физические движения в процесс обучения, предлагает ценные преимущества в преподавании языка на различных этапах обучения, в том числе для взрослых учащихся. Включая эти мероприятия, преподаватели могут улучшить овладение языком, его удержание и вовлеченность. В этой статье исследуется эффективное использование кинестетической деятельности в обучении языку в дошкольном, начальном, среднем и взрослом образовании. В нем представлены практические стратегии, адаптированные к каждому этапу развития, и обсуждается, как обучение на основе движений может быть адаптировано для взрослых учащихся, чтобы поддержать изучение языка в различных контекстах.

Ключевые слова: Кинестетическое обучение, преподавание языка, дошкольное образование, начальное образование, среднее образование, образование взрослых, обучение, основанное на движениях

Abstract. Kinesthetic activities, which integrate physical movement into learning processes, offer valuable benefits in language teaching across various educational stages, including for adult learners. By incorporating these activities, educators can enhance language acquisition, retention, and engagement. This article explores the effective use of kinesthetic activities in language instruction for early childhood, elementary, secondary, and adult education. It provides practical strategies tailored to each developmental stage and discusses how movement-based learning can be adapted for adult learners to support language learning in diverse contexts.

Keywords: Kinesthetic Learning, Language Teaching, Early Childhood Education, Elementary Education, Secondary Education, Adult Education, Movement-Based Learning

Introduction. Kinesthetic learning involves using physical activity to enhance cognitive processes, and it can be particularly effective in language teaching. This approach caters to different learning styles, making abstract language concepts more concrete and engaging. While the benefits of kinesthetic activities are well-documented for younger learners, their application for adult learners also warrants attention. Understanding how to effectively implement kinesthetic activities across various age groups, including adults, can lead to more dynamic and successful language learning experiences.

Kinesthetic Activities for Early Childhood Language Learning**Characteristics of Early Childhood Learners**

Young children (ages 3-6) are naturally energetic and learn best through exploration and play. Their language skills are still developing, and they benefit from activities that combine physical movement with language practice.

Effective Kinesthetic Activities

Story-Based Movements: Use physical actions to reinforce language concepts from stories. For example, while reading "The Very Hungry Caterpillar," children can act out the caterpillar's journey by moving their bodies in different ways, such as stretching or curling up, to represent different parts of the story. This helps reinforce vocabulary and comprehension through action.

Vocabulary Games: Create games where children physically act out vocabulary words. For example, during a lesson on animals, children can mimic the movements of different animals, such as hopping like a frog or flapping like a bird. This activity helps reinforce word meanings and improve recall.

Movement-Based Songs: Incorporate educational songs with associated actions. For instance, use a song about body parts where children point to or move different parts of their bodies as they sing. This approach aids in learning new vocabulary and practicing pronunciation in an engaging way.

Kinesthetic Activities for Elementary Language Learning

Characteristics of Elementary Learners

Elementary students (ages 6-12) have more developed motor skills and can engage in more structured and cooperative activities. They benefit from activities that combine physical movement with language practice.

Effective Kinesthetic Activities

Role-Playing Scenarios: Use role-playing to practice conversational skills and vocabulary. For example, set up a mock restaurant where students take on roles like waiter, customer, and chef. This interactive setup allows students to use language in real-life contexts, enhancing their speaking and listening skills.

Interactive Word Walls: Create a word wall where students physically move around the classroom to match words with images or definitions. For instance, place vocabulary words on cards and have students move to the card that matches a given definition. This activity helps reinforce vocabulary and comprehension.

Charades for Language Practice: Play charades with language-related prompts, such as acting out verbs or expressions. Students take turns acting out a word or phrase while their peers guess, which helps with vocabulary acquisition and encourages spontaneous language use.

Kinesthetic Activities for Secondary Language Learning

Characteristics of Secondary Learners

Secondary students (ages 12-18) can handle more complex language tasks and benefit from activities that combine movement with higher-order thinking and language application.

Effective Kinesthetic Activities

Debate and Discussion Circles: Organize debates or discussions where students physically move to different areas of the room to represent various viewpoints or positions. For example, set up stations around the room representing different sides of an argument and have students move to the station that aligns with their opinion. This activity promotes critical thinking and language use in persuasive contexts.

Language Lab Simulations: Design simulations where students engage in language-related tasks requiring physical movement. For example, create a simulation of a travel scenario where students must navigate through a mock airport or city, using language skills to complete tasks such as asking for directions or making reservations. This practical application helps students use language in realistic situations.

Historical or Literary Reenactments: Have students reenact historical events or literary scenes, incorporating language skills into their performances. For example, students could act out scenes from a play or novel, using dialogue and expressions to convey characters' emotions and motivations. This method enhances understanding of text and context while practicing language skills.

Kinesthetic Activities for Adult Language Learning. Characteristics of Adult Learners

Adult learners often bring prior knowledge and life experiences to their language learning. They may have specific goals related to career or personal development and often benefit from practical,

real-world applications of language skills. Adult learners may also have varying levels of physical ability, so activities should be inclusive and adaptable.

Effective Kinesthetic Activities

Role-Playing Professional Scenarios: Use role-playing to simulate professional situations such as business meetings, interviews, or negotiations. For example, adults can practice negotiating terms or conducting a job interview, which helps them acquire language skills relevant to their career goals.

Interactive Language Labs: Set up language labs where adults can participate in simulations of real-world scenarios, such as navigating a city, shopping, or using public transportation. For instance, create a mock marketplace where learners practice asking for information, making purchases, or interacting with vendors.

Collaborative Projects: Engage learners in collaborative projects that require communication and teamwork. For example, adults can work together to create a presentation or conduct research on a topic of interest, using language skills to collaborate and present their findings. This approach helps integrate language use into meaningful tasks and encourages practical application.

Physical Language Exercises: Incorporate physical activities that complement language learning. For instance, use activities such as walking debates or scavenger hunts where learners must use language skills to solve clues or discuss topics while moving. This approach combines physical exercise with language practice, making learning more engaging.

Conclusion. Kinesthetic activities offer significant benefits in language teaching, enhancing engagement and language acquisition across all educational stages. By integrating movement into lessons, educators can cater to diverse learning styles, improve retention, and create dynamic learning environments. For adult learners, kinesthetic activities can be tailored to include real-world applications and professional scenarios, making language learning more relevant and impactful.

REFERENCES:

1. Dunn, R., & Dunn, K. (1993). *Teaching Elementary Students Through Their Individual Learning Styles: Practical Approaches for Grades 1-6*. Allyn & Bacon.
2. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
3. Gullat, D. E. (2008). "Kinesthetic Learners in the Classroom: Why Physical Activity Makes Sense." *Journal of Educational Psychology*, 100(3), 478-485.
4. Schell, E. (2002). "Using Kinesthetic Learning Activities in the Classroom." *Educational Resources Information Center (ERIC) Document Reproduction Service No. ED475538*.
5. Sousa, D. A. (2011). *How the Brain Learns*. Corwin Press.
6. Klein, K. (2020). *Engaging Adult Learners: Practical Strategies for Effective Language Instruction*. Routledge.

UDC 37

COMPARING THE EUROPEAN LANGUAGE PORTFOLIO WITH OTHER LANGUAGE ASSESSMENT TOOLS

R.A. Abdurakhmanov, teacher, Urgench State Pedagogical Institute, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yevropa til portfeli (ELP) va boshqa tilni baholash vositalari, jumladan Umumiy Yevropa tilga oid malaka doirasi (CEFR), TOEFL va IELTS o'rtasidagi taqqoslash tahlili keltirilgan. Tadqiqot ushbu vositalarning maqsadlari, tuzilmalari va qo'llanilish kontekstlarini o'rganadi hamda ELPning o'z-o'zini baholash va madaniyatlararo kompetensiyaga urg'u berishini ta'kidlaydi. Shuningdek, TOEFL va IELTSning standartlashtirilgan va o'lchovli baholash tizimlari bilan farqlari ko'rsatilgan, bu testlar akademik va professional sohalarida keng e'tirof etilgan. Maqolada ushbu vositalarning til o'rganish va baholashdagi bir-birini to'ldiruvchi rollari yoritilib, o'qituvchilar va ta'lim muassasalariga o'qituvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan usullarni tanlash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Yevropa til portfeli (ELP), Umumiy Yevropa tilga oid malaka doirasi (CEFR), Tilni baholash vositalari, Tilda o'z-o'zini baholash, Standartlashtirilgan til testlari, TOEFL, IELTS, Ko'p tillilik, Madaniyatlararo kompetensiya, Tilga oid malaka, Uzoq muddatli til o'rganish, Til ta'limi tizimi, Reflektiv o'qitish, Til ko'nikmalarini baholash, Mustaqil o'qitish.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ Европейского языкового портфолио (ELP) и других инструментов оценки языка, включая Общую

европейскую шкалу языковых компетенций (CEFR), TOEFL и IELTS. Исследование рассматривает цели, структуру и контексты применения этих инструментов, подчеркивая уникальный акцент ELP на самооценке и межкультурной компетенции. Также проводится сравнение с стандартизированными системами оценки TOEFL и IELTS, которые широко признаны в академической и профессиональной сферах. В статье освещаются взаимодополняющие роли этих инструментов в изучении и оценке языков, предлагаются рекомендации для педагогов и образовательных учреждений по выбору подходящих методик в зависимости от потребностей учащихся.

Ключевые слова: Европейское языковое портфолио (ELP), Общая европейская шкала языковых компетенций (CEFR), Инструменты оценки языка, Самооценка в изучении языка, Стандартизированные языковые тесты, TOEFL, IELTS, Многоязычие, Межкультурная компетенция, Языковая компетенция, Пожизненное изучение языков, Система языкового образования, Рефлексивное обучение, Оценка языковых навыков, Автономное обучение.

Abstract. The European Language Portfolio (ELP) is examined in this article together with other popular language evaluation instruments as the Common European Framework of Reference (CEFR), TOEFL, and IELTS. The examination centres on the distinct characteristics of each instrument, their benefits and drawbacks, and the situations in which they work best. The findings show that although the ELP provides a comprehensive, introspective method of evaluating language skills, standardised assessments such as the TOEFL and IELTS place more emphasis on quantifiable competence levels. The results highlight how these techniques complement one another in language acquisition and evaluation.

Key words: European Language Portfolio (ELP), Common European Framework of Reference (CEFR), Language assessment tools, Self-assessment in language learning, Standardised language tests TOEFL, IELTS, Multilingualism, Intercultural competence, Language proficiency, Lifelong language learning, Language education framework, Reflective learning, Language skill evaluation, Autonomous learning.

Introduction. Tools for language evaluation are crucial for figuring out competency and assisting language learners. The Council of Europe developed the European Language Portfolio (ELP), which encourages introspection, goal-setting, and cross-cultural comprehension. Standard measures for assessing language proficiency are provided by instruments such as the Common European Framework of Reference (CEFR), TOEFL, and IELTS. In order to determine the ELP's advantages, disadvantages, and the particular needs that it meets for students, teachers, and organisations, this article compares it to other evaluation instruments.

Objectives. **This study aims to:**

- ELP in comparison to the CEFR, TOEFL, and IELTS.
- Examine each tool's advantages and disadvantages.
- Emphasise the situations in which each tool works best.

Methods

The following standards are used in this comparison study to evaluate each tool:

1. **Purpose:** The primary objectives each tool fulfills in language assessment.
2. **Structure:** How the tool organizes and assesses language proficiency.
3. **Self-assessment vs. Standardized Assessment:** The level of learner self-reflection and autonomy versus standardized grading.
4. **Context of Use:** Ideal environments or contexts where each tool is most effective.

Information on ELP, CEFR, TOEFL, and IELTS was gathered via case studies, official paperwork, and literature reviews. Qualitative insights were also obtained through interviews with teachers and language learners.

Results. The ELP has a strong emphasis on intercultural competency, learner autonomy, and self-evaluation. It encourages multilingualism and lifelong learning by acting as a reflecting tool for goal-setting and language progress tracking.

Although it was also created by the Council of Europe, the CEFR is a common benchmark for language competency at six different levels (A1-C2). The TOEFL and IELTS are standardised, timed tests that evaluate non-native speakers' English competence. They are primarily intended for academic and professional settings.

The Language Passport, Language Biography, and Dossier are the three components that make up the ELP. These elements enable students to record their accomplishments, evaluate their development, and gather proof of their competence.

Although it lacks the ELP's emphasis on self-assessment, the CEFR provides a level-based framework that groups language abilities into categories (Listening, Speaking, Reading, and Writing).

TOEFL and IELTS employ structured exams with reading, writing, listening, and speaking sections, scored by examiners, offering precise, quantifiable results.

The ELP is unique in its focus on self-assessment, encouraging learners to evaluate their own language use and set personal goals. In contrast, TOEFL and IELTS provide an external assessment, scored objectively by trained examiners.

CEFR is used as a reference by both ELP and standardized tests but does not include a mechanism for student-driven assessment. Its role is primarily to define proficiency levels that guide assessment across tools.

The ELP is most effective in educational settings that emphasize personal growth and intercultural awareness. It is used extensively in Europe but remains relatively unknown in other regions.

TOEFL and IELTS are widely recognized for academic admissions and visa applications in English-speaking countries. These tests are preferred in settings that require an external, standardized measure of proficiency.

Discussion. The findings highlight the complementary roles of these language assessment tools. The ELP supports students in setting learning goals and reflecting on progress, aligning well with educational environments that prioritize autonomy and multicultural awareness. However, because it lacks standardized scoring, it is less suited for institutions that require objective measures of proficiency.

TOEFL and IELTS offer reliable, standardised assessments that align with the needs of institutions seeking quantifiable metrics, particularly in international academic and professional contexts. However, they do not encourage the self-reflective and intercultural focus that characterises the ELP.

CEFR serves as a foundational framework, bridging various assessment tools but not functioning as a standalone assessment method. Instead, it provides common reference levels that are applied across different assessment platforms.

Conclusion. This comparative analysis underscores the unique strengths of each language assessment tool. The ELP's emphasis on self-assessment and intercultural skills development complements standardised assessments like TOEFL and IELTS, which provide measurable results for specific academic and professional requirements.

Educators and institutions should consider these differences when selecting assessment tools, aligning their choices with the specific needs of their learners and goals.

REFERENCES:

1. Council of Europe. *The European Language Portfolio: Principles and Guidelines*. Strasbourg: Council of Europe, 2000.
2. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR)*. Cambridge University Press, 2001.
3. ETS. *TOEFL: Test of English as a Foreign Language*. Educational Testing Service, 2024.
4. IELTS Official. *International English Language Testing System (IELTS): Test Overview and Resources*. British Council, IDP Education, Cambridge Assessment, 2024.
5. Little, David. *The European Language Portfolio: Where Pedagogy and Assessment Meet*. Council of Europe Publishing, 2011.
6. North, Brian. *The CEFR: A Practical Guide*. Cambridge University Press, 2020.
7. Reinders, Hayo, and Marilyn Lewis. *Autonomy in Language Learning: The European Language Portfolio and Beyond*. *Language Teaching Research*, 2013, 17(3): 307–325.
8. Van Ek, Jan A., and John L. M. Trim. *Threshold Levels in Language Learning*. Pergamon Press, 1991.

IMPORTANCE OF TEACHING VOCABULARY OF GREEN BUILDING MATERIALS

D.Dj.Abduvosikova, senior teacher, Tashkent university of architecture and civil engineering, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekologik toza qurilish materiallari va barqaror qurilish kelajagi bilan bog'liq lug'atni o'rgatish uchun samarali strategiyalar ko'rib chiqiladi. Terminologiya, ta'riflar va ekologik toza qurilish materiallarining amaliy qo'llanilishi bo'yicha diqqatni jamlab, o'qituvchilar talabalarga, mutaxassislariga va keng jamoatchilikka ushbu materiallarning barqaror kelajakni shakllantirishdagi ahamiyatini tushunishda yordam bera oladilar. Maqolada shuningdek, ushbu lug'atni turli o'quv muhitlariga, sinf xonalaridan tortib professional rivojlanish seminarlarigacha integratsiya qilish usullari taklif etiladi va barqaror rivojlanish bo'yicha kengroq munozaralarga mavzuni qo'shish uchun resurslar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: resurslar kamayishi, energiya samarali jarayonlar, barqaror qurilish usullari, yangilanadigan resurslar, atrof-muhitning yomonlashuvi.

Аннотация. В этой статье рассматриваются эффективные стратегии обучения лексике, связанной с экологичными строительными материалами и будущим устойчивого строительства. Сосредоточившись на терминологии, определениях и практическом применении экологичных строительных материалов, преподаватели могут помочь студентам, профессионалам и широкой общественности понять значение этих материалов в формировании более устойчивого будущего. При этом в этой статье будут предложены методы включения этого словаря в различные учебные среды, от классных комнат до семинаров по профессиональному развитию, а также предоставлены ресурсы для включения темы в более широкие обсуждения по устойчивому развитию.

Ключевые слова: истощение ресурсов, энергоэффективные процессы, устойчивые методы строительства, возобновляемые ресурсы, ухудшение состояния окружающей среды.

Abstract. This article explores effective strategies for teaching vocabulary related to green building materials and the future of sustainable construction. By focusing on the terminology, definitions, and practical applications of green building materials, educators can help students, professionals, and the general public understand the significance of these materials in shaping a more sustainable future. This article will offer methods for incorporating this vocabulary into various teaching settings, from classrooms to professional development workshops, and provide resources for integrating the topic into broader discussions on sustainability.

Key words: resource depletion, energy-efficient processes, sustainable construction practices, renewable resources, environmental degradation.

Introduction. Green building materials are defined as materials that have a lower environmental impact compared to traditional building materials. They can be sustainable in several ways: through their source, their manufacturing process, their durability, and their ability to improve the energy efficiency of a building. These materials also help reduce the carbon footprint of construction projects by promoting renewable resources, recycling, and energy-efficient processes. The growing emphasis on sustainability in the construction industry has made the vocabulary of green building materials an essential component of education for students, professionals, and stakeholders. Understanding the specific terminology related to sustainable construction materials is crucial for making informed decisions that align with environmental goals, energy efficiency, and resource conservation. Teaching the vocabulary of green building materials plays a vital role in equipping learners with the knowledge to participate meaningfully in the evolving field of sustainable construction.

First and foremost, mastering the vocabulary of green building materials allows students and professionals to communicate effectively within the industry. The construction sector has adopted specialized terminology to describe materials and processes that minimize environmental impact, improve energy efficiency, and enhance building longevity. Terms like "low-VOC paints," "recycled-

content products," and "thermal insulation" are just a few examples that require precise understanding. Professionals who are fluent in this vocabulary can collaborate more efficiently, ensuring that projects align with sustainability goals and industry standards.

Key types of green building materials include:

- **Recycled materials:** Reusing materials like glass, metal, and plastic in construction can help reduce waste and energy consumption.
- **Bamboo and sustainable wood:** Fast-growing, renewable materials that offer an alternative to traditional timber and require fewer resources for production.
- **Low-VOC paints and finishes:** Products that release fewer volatile organic compounds (VOCs) into the atmosphere, improving air quality inside buildings.
- **Insulation materials:** Green insulations such as cellulose, recycled denim, and sheep wool, which are energy-efficient and non-toxic.
- **Solar panels and green roofing systems:** Technologies that utilize renewable energy and improve the building's energy efficiency.

Understanding the vocabulary around these materials is essential for discussing green building concepts. For example, terms like carbon footprint, embodied energy, and life-cycle assessment need to be clearly defined and contextualized to create an informed understanding of how materials are selected in green construction projects.

The Importance of Vocabulary Teaching in Sustainable Construction

Teaching the vocabulary of green building materials is not only about familiarizing learners with terms but also about cultivating a deeper understanding of the concepts that underpin sustainable construction practices. Mastery of this vocabulary enables students and professionals to:

- **Communicate effectively** in multidisciplinary teams, ensuring that architects, engineers, construction workers, and environmental scientists can share a common understanding of materials, their properties, and their benefits.
- **Evaluate the environmental impact** of materials and make informed choices that support sustainable development goals.
- **Advocate for green building practices** by being able to articulate the long-term benefits of sustainable materials in terms of energy efficiency, cost savings, and environmental responsibility.

Moreover, the vocabulary of green building materials reflects a deeper understanding of sustainability principles. Each term represents a specific material's role in reducing waste, conserving energy, or enhancing indoor air quality, among other benefits. For instance, learning about "sustainable timber" or "hempcrete" goes beyond knowing the words themselves—students and professionals understand the environmental implications of choosing one material over another. This understanding is essential for making informed decisions during the design, construction, and maintenance phases of a building project, ensuring that the materials selected are both cost-effective and ecologically responsible.

Thus, teaching the vocabulary related to green building materials is a key component of fostering a generation of professionals who can drive the shift toward sustainable construction. The future of construction relies heavily on the integration of green building materials, and the more proficient learners become in using the associated vocabulary, the more equipped they will be to contribute to a sustainable built environment.

Conclusion. Teaching the vocabulary related to green building materials is not just about memorizing terms; it is about developing a deep understanding of how these materials contribute to sustainable construction and the broader effort to combat climate change. By using a variety of teaching strategies—including real-world examples, visuals, interactive activities, and online resources—educators can help students develop the knowledge and skills needed to effectively communicate and apply sustainable building practices.

REFERENCES:

1. Karl Dickinson "Sustainable Buildings Glossary: Key Terms & Technologies", June 11, 2021.
2. Abdurakhmanovna Z. K. Teaching english terminology related to construction and ways of their interpretation //Янги Ўзбекистон: инновация, фан ва таълим 7-қисм. – С. 20.

**SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETIDA O'QUV-TARBIYAVIY ISHLARNI
TASHKIL ETISH MUAMMOLARI**

D.A.Abulqosimova, magistrant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik yillarida Samarqand davlat universitetida o'quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish muammolari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Samarqand, Samarqand davlat universiteti, o'quv-tarbiyaviy ishlar, ta'lim markazi, kutubxona, fakultet, kafedrada

Аннотация. В данной статье говорится о проблемах организации воспитательной работы в Самаркандском государственном университете в годы независимости.

Ключевые слова: Самарканд, Самаркандский государственный университет, учебное дело, учебный центр, библиотека, факультет, кафедра

Abstract. This article discusses the problems of organizing educational work at Samarkand State University during the years of independence.

Keywords: Samarkand, Samarkand State University, educational work, educational center, library, faculty, department

Mustaqillikning dastlabki yillarida Samarqand davlat universitetida 16 ta fakultet bo'lib, pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazi, ijtimoiy-gumanitar kafedralari va xalqaro aloqalar markazi, akademik litsey, biznes maktab, o'quv va muammoviy ilmiy tadqiqot laboratoriyalari, muzeylar (Zoologiya, Arxeologiya, Alisher Navoiy muzeyi), oranjeriya va botanika bog'i, ilmiy kutubxona, yotoqxonalar, dam olish va davolanish maskanlari, sport majmualari mavjud bo'lib, har yili o'rtacha 7300 nafar talaba tahsil oldi. Universitetda Huquqshunoslik fakulteti 1989 yilda tugatilgan edi, 1990 yil qayta ochildi. 1994 yil fakultet yana tugatilib, shu yil 20 iyun sanasi bilan tarix – huquqshunoslik markazi tuzildi [1].

1996-1997 o'quv yilida 4 ta kafedra, kriminalistika laboratoriya va kutubxonani o'z tarkibiga olgan alohida Huquqshunoslik fakulteti ochildi. 1992-yilda Sadridin Ayniy nomidagi Samarqand pedagogika instituti Samarqand davlat universitetiga qayta birlashtirildi [2]. 1994yilda Samarqand davlat universitetining chet tillari fakulteti negizida Samarqand davlat chet tillar instituti tashkil etildi [3].

Mustaqillik sharofati bilan Samarqand davlat universitetida zamon talablariga javob beradigan 10 dan ortiq yangi yo'nalishlar shakllantirildi. 1998 yildan universitetda 30 ga yaqin yo'nalishda bakalavr va 60 dan ortiq yo'nalishda magistrlik mutaxassisliklari bo'yicha har yili jami 10 mingdan ziyod talaba tahsil olib turli yillarda ko'payib yoki kamayib bordi. Yo'nalishlar va mutaxassisliklarning ma'lum yillarda ochilishi yoki yopilib ketishi xalq xo'jaligi ehtiyoji bilan bog'liq bo'lgan, lekin umumiy yillik monitoringning amalga oshirilmaganligi bitiruvchilarning ish bilan taminlashning miqdorini aniqlashtirishda murakkabliklar tug'diradi.

Ularga 95 ta kafedra va o'nlab ilmiy laboratoriyalarda 100 dan ortiq fan doktorlari va professorlar 600 ga yaqin fan nomzodlari, jami 1000 ga yaqin professor-o'qituvchilar o'zbek, rus va tojik tillarida saboq berib faoliyat olib bordi [4]. Universitetda 32 ixtisoslik bo'yicha aspirantura va 4 yo'nalish bo'yicha [5] doktorantura orqali yuqori malakali kadrlar tayyorlash takomillashtirildi.

Mustaqillikning ilk yillarida o'quv uslubiy ishlar bo'yicha ham qator o'zgarishlar qilinib takomillashtirib borildi. 1992 yil Talabalar bilimini baholash va nazorat qilishda reyting tizimini samaradorligini oshirish maqsadida Reyting markazi tashkil etilgan. Markaz fakultetlarda 6 ta bo'limi 65 ta kompyuter bilan ta'minlangan edi. O'quv bo'limi negizida 1998 yilda marketing xizmati bo'limi, 2000 yilda uslubiy bo'lim va 2004 yilda magistratura bo'limlari tashkil etildi. Uslubiy bo'lim qaytadan o'quv bo'limi tarkibiga kiritilib, 2005 yilda "O'quvuslubiy boshqarma" maqomi berildi.

2002-yil Universitet Ilmiy Kengashi qarori bilan boshqaruv tizimi va tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirishga doir qator o'zgarishlar amalga oshirildi. Kasbiy ta'lim fakulteti tashkil qilindi va 5 ta yangi kafedra ochildi. Shuningdek, maxsus sirtqi bo'lim dekanati, informatsion texnologiyalarni tadbiq qilish va o'quv – diagnostika bo'limlari tashkil qilindi.

Talabalarni o'quv va tarbiyaviy jarayonida kafedralar o'rni kuchaytirish, boshqaruvni takomillashtirish, o'zaro aloqalarni tezlashtirish, kafedralar faoliyatni muvofiqlashtirish, professor-o'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot va pedagogik faoliyatida samaradorlikni oshirish, mehnat intizomini yaxshilash maqsadida Universitet rektorining 1996 yil 28 oktabrdagi buyrug'i asosida fakultetlararo dars beruvchi Ijtimoiy gumanitar kafedralar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi va nazorat qiluvchi alohida dekanat tashkil etildi.

2002-2015 yillarda dolzarb vazifalardan biri sifatida barcha kompyuter sinflarini, masofadan o'qitish, internet aloqasi bilan ta'minlash, informatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq qilish, kompyuterlar lokal tarmog'ini yaratishni markazlashgan holda boshqarishni tashkillashtirishga alohida e'tibor qaratildi. Shu maqsadda mavjud markazlar va kompyuter sinflari negizida 2002 yil "Informatsion texnologiyalarni tadbiq qilish va o'quv diagnostika" markazi tashkil qilindi. Markaz qoshida "Masofali ta'lim", "O'quv diagnostika", "Xalqaro ilmiy loyihalar tuzish" bo'limlari muvaffaqiyatli ish boshlagan.

Universitet bo'yicha o'tgan yillarning 2011-2012 o'quv yiliga qiyoslaganda 28 ta bakalavriat yo'nalishlari, 46 ta magistratura mutaxassisliklari, 31 ta aspirantura va 4 ta doktorantura yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlandi. Shu jumladan, 8 ta yo'nalish bo'yicha odatdagi sirtqi ta'lim, 4 ta yo'nalish bo'yicha ikkinchi mutaxassislik ta'limi, 5 ta yo'nalish bo'yicha uch yillik maxsus sirtqi ta'lim amalga oshirildi. Shuningdek, Mintaqaviy malaka oshirish va qayta tayyorlash markazi faoliyat ko'rsatdi. Universitet huzuridagi mintaqaviy malaka oshirish va qayta tayyorlash markazi 1999 yil sentabr oyida universitet rektori R.I.Xalmurodov buyrug'iga asosan malaka oshirish fakulteti negizida tashkil etilib faoliyati yo'lga qo'yilgan.

1991-2000 yillar davomida bir necha yil davom etgan ketma-ket shtat birliklarini qisqartirishlar kafedralar ilmiy-pedagogik salohiyatiga, qolaversa, o'quv jarayoni sifatiga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. 1999-2000 o'quv yilida mavjud professor-o'qituvchilarning deyarli yarmi to'liqsiz shtatlarda, ulardan ham aksariyati 0,25 va 0,5 shtat birliklarida faoliyat ko'rsatishdi. Bu ham bo'lsa 1999-2000 o'quv yilida 73 nafar o'qituvchining shtatlari to'ldirib berilgandan keyingi ko'rsatkich edi. Ko'rilgan chora – tadbirlar o'z natijasini berdi. 2000-2001 o'quv yilida yana 86 nafar, 2001-2002 o'quv yilida esa 126 nafar o'qituvchilarning shtatlari to'ldirildi.

Yangi o'quv yiliga kelib zaruriyat yuzasidan to'liqsiz shtatda ishlayotgan xodimlardan tashqari deyarli barcha o'qituvchilar to'liq shtatlarda faoliyat ko'rsatishlariga imkoniyat yaratildi. 1999 yildan keyingi ish hajmi, unga mos shtat birliklari, o'rtacha o'quv yuklamasi dinamikasi ifodalangan uch yil (2000-2003) davomida ish hajmi qariyb 130 ming soatga, shtat birliklari 250 taga oshdi, o'rtacha yuklama esa 160 soatga kamaydi. Mutaxassis kadrlar tanqisligi ro'y bergan kafedralar soni 5 tadan 37 taga yetdi.

2011 yildan boshlab har o'quv yili boshida 1-blok fanlariga o'zgartirish kiritilishi munosabati bilan dekanatlar va kafedralar tomonidan ishchi o'quv rejalari hamda o'quv dasturlari qaytadan ko'rib chiqilib, tegishli tuzatishlar kiritildi. Bunda semestrlar bo'yicha fanlardan yakuniy baholashlar miqdorining me'yordan, ya'ni 810 tadan oshib ketmaslik choralari ko'rildi. Qo'shma guruhlar va bir tilda o'qiydigan guruhlarini o'quv jarayoni sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan darajada yiriklashtirish, shuningdek, bir qism ish hajmining soatbay fondan bajarilishi hisobiga o'qituvchilarning o'quv yuklamalari umumiy o'rtacha 840-850 soatni tashkil qildi 408. Aytib o'tish joizki, talabalar sonining oshishi, lekin bunga mos shtatlarning sentabr oyida emas, yanvar-fevral oyida ajratilishi o'rtacha o'quv yuklamasini, ko'zda tutilganidek, 780-800 soatlarga tushirish imkonini bermadi.

Samarqand davlat universitetida tayyorlangan yuqori malakali kadrlar bugungi kunda ham respublikamizning eng nufuzli dargohlarida, oliy ta'lim va boshqa ta'lim muassasalari rahbarlari sifatida hamda xorijiy davlatlarining nufuzli ilmiy markazlarida ham faoliyat ko'rsatib kelishmoqda. Universitetda fan nomzodi va fan doktorlari tayyorlashga xizmat qiluvchi: 3 millionga yaqin kitob (kitob fondi 1991 yil 2333958 ta bo'lsa, 2012 yil 2713527 tani tashkil etdi) va 4000 dan ortiq nodir qo'lyozma, 6000 dan ko'p toshbosma asarlar fondiga ega bo'lgan ilmiy kutubxona, nafaqat respublikamizda balki jahon miqyosida o'ziga xos nufuzga ega bo'lgan 10 dan ortiq ilmiy maktablarda faoliyat ko'rsatayotgan 70 dan ortiq fan doktori, professor va 400 dan ortiq fan

nomzodlari, 17 ta ilmiy laboratoriya, botanika bog'i, noyob ilmiy eksponatlarga ega bo'lgan 4 ta muzey va 65 ta kafedra faoliyat olib bormoqda. 2003 yil Samarqand davlat universiteti ilmiy kutubxonasi "MARACANDA universitet kutubxonasi yangi mingyillikda" TEMPUS granti sohibi bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Universitet rektorining 1994 yil 20 iyundagi №117 sonli buyrug'iga asosan.
2. https://www.samdu.uz/uz/pages/university_history
3. https://www.samdu.uz/uz/pages/university_history
4. Алишер Навоий номли Самарқанд давлат университети (Тарихий очерк). ... – Б. 7.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.05.1998 yil №203-soli Qarori.

UDC:373.80/81.811.111

TEACHING VOCABULARY TO YOUNG LEARNERS VIA SONGS

Z.Allayorova, PhD, dots., Shahrizabz davlat pedagogika instituti, Shahrizabz Sh.A.Elboyeva, talaba, Shahrizabz davlat pedagogika instituti, Shahrizabz

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda ingliz tili darslarida ingliz tilini o'qitishning turli usullari tobora ko'proq qo'llanilmoqda. Masalan, qo'shiqlar bolalarni o'qitish jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki qo'shiqlar bolalarni qiziqtirishga va o'quv jarayonini qiziqarli va interaktiv qilishga yordam beradi. Shuning uchun, ushbu maqolada siz qo'shiqlar orqali ingliz tilini o'rganish usullari haqida bilib olishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: o'qitish usuli, tilni o'zlashtirish, lingvistik rivojlanish, ritm, o'quv jarayoni, qo'shiqqa asoslangan o'rganish, lug'at, ishtirok etish.

Аннотация. В настоящее время в классах английского языка все чаще используются различные методы преподавания английского языка. Например, песни играют важную роль в процессе обучения детей, поскольку песни помогают заинтересовать детей и сделать процесс обучения увлекательным и интерактивным. Поэтому в этой статье вы можете узнать о способах обучения английским словам с помощью песен.

Ключевые слова: метод обучения, овладение языком, лингвистическое развитие, ритм, учебный процесс, обучение на основе песен, словарный запас, участие.

Abstract. Nowadays, using different methods in teaching English has been becoming increasingly common in English classrooms. For instance, songs play an important role in children's learning process because songs help to engage children's interest and make learning fun and interactive. Therefore, in this article you can learn about the ways of teaching English words via songs.

Key words: teaching method, language acquisition, linguistic development, rhythm, Learning process, song-based teaching, vocabulary, participation.

Introduction: Utilizing songs and music for teaching vocabulary to young learners help teachers to ease learning process. Also, this method has been found to be effective in various educational settings, such as language learning classes, university classrooms, and even in interventions for individuals with PTSD. Incorporating songs and music into education can enhance student engagement, attention, memory retention, understanding of topics, and overall academic performance. Additionally, music-based approaches have been shown to improve psychological health, social functioning, and reduce symptoms of PTSD among veterans. Such method not only aids in language acquisition and academic achievement but also foster creativity, collaboration, and innovative thinking essential for success in the modern world.

Literal review and methodology: There are different pedagogical approaches to teach and learn English vocabulary found in the methodological course books. For example, Abdelrady[1]; Çakmak[2]; and Weatherford[3] have suggested numerous techniques for teaching vocabulary in EFL classrooms. These techniques consist of utilizing visual aids, role-playing and rehearsals, context and culture-focused vocabulary, learning new words through art activities, mnemonic, keyword techniques, and semantic approach. The other two major techniques include teaching new words

through music by using simple songs and the suggestopedia method as well as direct physical response and involvement. One of the interesting pedagogical tools for teaching and learning vocabulary is music. Previous researchers such as Reeve and Williamson[4] and Giudice[5] have also supported the significance of songs in increasing students' motivation to learn English and also enhancing their focus in the classroom. Hubbard et al. And Murphey[6] have highlighted high memorability as the most significant advantage offered by songs in learning English vocabulary.

Incorporating songs into language learning can enhance children's linguistic development and cultural understanding. A testament to this is the frequency with which songs are used in English Language Teaching classrooms all over the world. Music creates an inseparable part of a culture of each country. Songs have accompanied people both at work and in their free time from everlasting. Therefore, singing and listening to music is a very natural human need. Music and songs on recordings or played on a guitar or a piano can be used as "a 'filler' activity to change the mood or pace of a lesson". It is also sometimes used as a reward for pupils' hard work. Nevertheless, teachers should be aware of a great potentiality of songs that can be usefully integrated into lessons and help children acquire the new language more easily and naturally. The musical intelligence is the very first one emerging in young learners. It is evident that a lot of children tend to hum or sing a learnt tune or they even invent their own melodies. Therefore, it is beneficial to build upon their musical interests and so make the learning process more natural and also effective. Concerning language learning, the use of songs at schools brings two major advantages: It has several reasons.

- Music is based on rhythms that partly correspond with basic body rhythms.
- Memorizing of songs is mostly realized via a relaxed receptivity.
- Moreover, listening to lyrics is often connected with an emotional experience.

In relation to children's songs, they include a great number of repetitions. 'Music is highly motivating, especially for children, adolescents, and young adult learners' Murphey[7]. Music creates a part of students' lives, it is everywhere and they are used to listening to it, in contrast to many other techniques that teachers use in lessons. Many songs invite listeners to accompany the music by movements, by clapping, tapping, etc., which brings positive energy. Tim Murphey also mentions other reasons why the usage of songs in learning foreign languages is meaningful. He writes that it may be surprising how quickly learners are able to remember a new song. Moreover, it is commonly known that when a pupil studies a foreign language and then they don't use it for several years, after a lapse of time they forget nearly everything except the few songs they learnt. According to Murphey, other benefits of songs may be the following: seems to be "easier to sing language than to speak it".

Songs probably "precede and aid the development of language in young children".

The singing of songs is similar to egocentric language, which is children's talk "with little concern for an address». Simply said, they like hearing themselves repeat. – Songs (especially children's songs) use simple, informal and familiar language, with lots of repetition, which is appropriate for learning a new language. Songs aid both long and short-term memory as usually it is difficult to remember everything during learning another language, and only songs from the respective language stick to the learners' brains.

Children are often keen to learn how to make new sounds and this can take a great deal of practice. Some teachers use minimal-pair drills, yet these types of activities are rarely interesting for young learners. Songs, on the other hand, can allow young learners to practice a new sound without producing the same level of boredom. Songs also have a natural rhythm with a recurring beat that is similar to the stress patterns of spoken English. These patterns make some songs useful for practicing rhythm and stress. The song Girls and Boys Come Out and Play could be used effectively to teach English rhythm and stress, for example Girls and boys come out to play,

The sun above is bright today.

Leave your work and leave your sleep,
Come and join us in the street.
Come with a shout and come with a call,
Come with a smile and bring your ball.
Down the steps and up the path,

All the fun will make you laugh.

Moriya (1988) emphasizes the value of using songs for pronunciation practice with Asian learners of English due to the phonemic differences between Asian languages and English. For example, there are several problematic areas for Japanese students learning English. Ohata (2004) shows the differences in vowels, consonants and syllable types that cause difficulties for Japanese learners of English. Practicing the different sounds by singing songs can be more interesting and enjoyable than other activities such as minimal-pair drills. Songs can provide the opportunity for vocabulary practice. They are usually based around a theme or topic that can provide the context for vocabulary learning. The song

Head, Shoulders, Knees and Toes, for example, could be used to review body parts, or the song *I Can Sing a Rainbow* might be useful for reviewing color names.

Most children's songs are characterized by monosyllabic words, many of which are frequently repeated. This repetition offers greater exposure to these words and can help to improve vocabulary acquisition. Some of the vocabulary and language used in traditional and popular English songs, however, can cause difficulties for language learners due to their use of low frequency and archaic words. The song and the lyrics need to be selected carefully to complement the target vocabulary. A difficulty for teachers is finding and selecting songs that are suitable both in terms of vocabulary and topic or them. Many children's songs have a simple sentence structure or sentence pattern that can become set in the mind of the learner. Songs could be used to reinforce questions taught in the classroom. The songs:

Where is Thumbkin?

Hello,

What's Your Name? and

Who is Wearing Red?

might be useful for practicing WH-question forms, for example. Websites such as The Teacher's Guide (<http://www.theteachersguide.com/>) or NIEHS Kids' Pages (<http://kids.niehs.nih.gov/>) provide hundreds of children's songs with lyrics for teachers to use. The length of a phrase in a typical children's song is short and often uses simple conversational language. Murphey (1992) states that the pauses after each phrase are typically longer in comparison to the phrase itself, which can allow learners to process the language and shadow in real time. Again though, the teacher needs to take care when selecting a song because some songs have irregular sentence structures that are not typically used in English conversation.

Analysis and results: Using songs as a teaching tool can enhance student engagement and motivation in the classroom. The rhythmic and melodic elements of music can capture students' attention and make learning more enjoyable. By incorporating vocabulary in songs, students have the opportunity to learn by heart new words by repeating them in a fun and interactive way. This can contribute to their overall language acquisition skills. Songs can also help students improve their pronunciation and intonation skills by providing examples of natural speech patterns and rhythms. This can be particularly beneficial for language learners who may struggle with these aspects of language acquisition.

The repetitive nature of music can help reinforce learning and aid in memory retention. Also increased participation among students is really surprising. It is likely that the use of songs in the classroom encouraged greater participation among the students. The interactive and engaging nature of music can create a positive learning environment where students feel more comfortable expressing themselves. The research findings may indicate that the pupils' language skills, particularly in relation to vocabulary usage, have improved as a result of using songs as a teaching tool. This could be reflected in their ability to construct sentences correctly and communicate effectively in the target language. Furthermore, the positive impact of using songs in the classroom may have contributed to the pupils' overall attitudes towards learning. By making lessons more enjoyable and interactive, students may have developed a greater interest in language learning and a willingness to engage with the material.

Conclusion/recommendations: In conclusion, incorporating songs into English language teaching can be a highly effective and enjoyable method. Songs provide numerous benefits for young language learners, such as enhancing vocabulary acquisition, improving pronunciation skills, fostering cultural understanding, and increasing motivation and engagement in the classroom.

Also, songs can have an extremely good impact on newcomers because of their multi-modal characteristics and can also connect with the language in many distinct ways. Singing helps exercise listening skills, vocalize the words and expressions and practice their pronunciation, and if young learners dance along with singing then it connects the language with gestures and movements. The readiness with which kids take delivery of songs helps teachers encompass them as their school room events and create a fun and inspiring atmosphere. However, it is important for educators to carefully choose songs that are linguistically suitable and culturally relevant to ensure effective language learning outcomes for young learners.

REFERENCES:

1. A. S. Abdelrady, S. F. Jahara, A. E. A. Elmadani, and T. Kumar, "The attitude of sudanese EFL students towards literature to enrich their vocabulary building," *Educational Research International*, vol. 2022, Article ID 7569371, 12 pages, 2022. View at: Publisher Site | Google Scholar
2. F. Çakmak, E. Namaziandost, and T. Kumar, "CALL-enhanced L2 vocabulary learning: using spaced exposure through CALL to enhance L2 vocabulary retention," *Educational Research International*, vol. 2021, Article ID 5848525, 8 pages, 2021. View at: Publisher Site | Google Scholar
3. H. J. Weatherford, *Techniques for Learning Vocabulary: Microfiche*, ERIC Clearinghouse Microfiches, Washington, DC, USA, 1990.
4. C. Reeve and J. Williamson, "Look what you're done to my song," *Modern English Teacher*, vol. 14, no. 4, pp. 33–36, 1987.
5. View at: Google Scholar.
6. C. D. Giudice, "How to exploit a song in class (we are the world)," *Modern English Teacher*, vol. 13, no. 2, pp. 7–8, 1986. View at: Google Scholar
7. Murphey, *Music and Song-Resource Books for Teachers*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2013.
8. Murphey, *Music and Song-Resource Books for Teachers*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2013.

UDC: 372.881.111.1

BENEFITS OF USING AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING ENGLISH

**Z.B.Allayorova, PhD, dots., Shahrissabz davlat pedagogika instituti, Shahrissabz
Sh.A.Elboyeva, talaba, Shahrissabz davlat pedagogika instituti, Shahrissabz**

Annotatsiya. Hozirgi kunda ingliz tilini o'rganish butun dunyoda tobora keng tarqalgan. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda haqiqiy materialdan foydalanishning turli afzalliklari muhokama qilinadi. Ko'p sonli o'qituvchilar buni o'quv jarayonini oson va interaktiv qiladigan eng qiziqarli va samarali usullardan biri deb bilishadi.

Kalit so'zlar: sinf darsliklari, haqiqiy materiallar, usul, baholash, faol ishtirok etish, tahlil, til, kontekst, motivatsiya, tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В наши дни изучение английского языка становится все более распространенным во всем мире. В этой статье будут рассмотрены различные преимущества использования аутентичного материала при обучении английскому языку. Поскольку большое количество преподавателей считают это одним из самых интересных и продуктивных методов, который может сделать процесс обучения легким и интерактивным.

Ключевые слова: школьные учебники, аутентичные материалы, метод, оценка, активное участие, анализ, язык, контекст, мотивация, критическое мышление.

Abstract. These days, learning English has been becoming increasingly common all over the world. In this article various benefits of using authentic material in teaching English will be discussed. Since a large number of teachers consider this as one of the most interesting and productive methods that can make the learning process easy and interactive.

Key words: classroom textbooks, authentic materials, method, evaluation, active participation, analysis, language, context, motivation, critical thinking.

Introduction. Teaching-learning materials constantly deal with methods, approaches, materials, syllabus and evaluation. Language teachers use two types of materials, the materials that are exclusively prepared to teach a language, for example textbooks and authentic materials such as newspapers, brochures, pamphlets, etc. that are used for the purposes other than teaching but are often used in the language classrooms while they teach a language. However, it should be admitted that it is more essential for the language teachers to prepare their own materials for their teaching according to the needs and interests of the learners and also according to the demands of the prevailing society. The main focus of the authentic materials in English language teaching is that when authentic materials are provided for the students, they will surely use English in real-life situations. Moreover, the learners develop their language skills enormously and communicate not only with their peers in the classrooms but also with friends, family members and other people.

Literal review and methodology. There are several books that focus on the use of authentic materials in English language teaching. For example, the book which is called "Using Authentic Video in the Language Classroom" by Jane Sherman and Alan Comynes provides practical guidance on how to effectively use authentic video materials to enhance language learning in the classroom. Also, another one which is named "Teaching and Researching: Listening" by Michael Rost explores the use of authentic listening materials and provides insights into how to integrate them into language teaching and learning. Some writers have written their own opinion about using authentic materials in teaching English. For instance, authenticity relates to the language produced by a real speaker/writer for a real audience, conveying a real message [1]. It is true that most of the standard classroom textbooks are, or at least contain, a lot of authentic materials in the sense that they are all original pieces of work. However, they have all been written with a specific purpose in mind, to teach the students English. But authenticity relates to the social situation of the classroom.[2] In general, encouragement from the teacher was found to increase student participation in class despite their limitations[3].

As one of the important requirements that affect the teaching and learning process, the selection of teaching and learning materials is an integral part of the planning and delivery of curriculum and delivery in schools[4].

Therefore, authentic material is one of the materials that can be used in the teaching and learning process because the material is contextually made or related to real life. In addition, the integration of local content-based materials can also provide many benefits for students in learning English[5].

The use of authentic material in teaching English as a second language is very effective considering that English requires various methods of teaching so students don't get bored. Thus, the English material can be conveyed and well received by students. This is also supported by research [6] which explains that the application of authentic materials can improve English learning with the following evidence: (1) students enjoy the learning process; (2) students the material and methods used; (3) students experienced an increase in their test scores. While the achievement of these results is obtained by fulfilling the following criteria: (2) interaction between lecturers and students is carried out more intensely and more closely; (2) the types of teaching materials are varied and interesting; (3) application of learning strategies that vary according to needs. Based on research results and statistical data analysis[7] also regarding the role of authentic learning (authentic learning) on students' understanding of flood disaster mitigation in the IPS-Geography subject it can be concluded as follows; (1) there is an increase in student understanding from before there was authentic learning, and (2) there are differences in students' understanding of the material presented in class.

Analysis and results. Using authentic materials in teaching English can bring a wide range of benefits. The main advantages of authentic materials in the ELT classrooms are outlined in the following lines. First of all, authentic materials always provide situational language for the learners and this is a good opportunity for them. And, the learners are exposed to real-life situations. They are very economical to use in ELT classrooms. Authentic materials are often considered economical to use for several reasons. Firstly, they are readily available and easily accessible, which means they can be obtained at little to no cost. Unlike specially designed teaching materials, authentic materials are

already in existence and can be found in various forms such as books, newspapers, magazines, websites, videos, and more.

Secondly, authentic materials provide learners with exposure to real-world language use. They offer a glimpse into how language is used naturally in different contexts, helping learners develop their language skills in a more authentic and meaningful way. By engaging with authentic materials, learners can improve their listening, reading, speaking, and writing abilities by encountering genuine language patterns, vocabulary, and cultural nuances.

Furthermore, authentic materials often reflect current and relevant topics, making them more engaging and motivating for learners. They can spark interest and curiosity, as learners can explore subjects that are of personal relevance or align with their own interests. This intrinsic motivation can enhance the learning experience and encourage learners to actively engage with the materials.

Lastly, using authentic materials can help learners develop their critical thinking and problem-solving skills. Since authentic materials are not specifically designed for language learning purposes, they may present challenges such as unfamiliar vocabulary or complex sentence structures. This encourages learners to analyze, interpret, and make meaning from the context, fostering their ability to think critically and overcome language barriers. They are very much helpful to develop social language skills.

Moreover, they develop creativity among the learners and the teachers. They always motivate the learners to read for pleasure. Also they make the teaching and learning process easy and interesting because they offer variety of language contexts, registers, genres and styles of both written and spoken discourses. They are more useful for the learners whose previous knowledge and educational background is very low. They really build a connection between the outside world and the English classrooms.

Apart from this, they promote the learners to take part in the classroom discussions actively. They are generally equipped with sound and pictures so that they are eye-catching and more interesting. Finally, they encourage the learners to take part in the classroom tasks and perform well in the given tasks.

Conclusion/recommendations. In conclusion, the use of authentic materials in language learning can be cost-effective, engaging, and beneficial for learners, as they provide exposure to real language use, promote motivation, and enhance critical thinking skills. Of course, as every coin has two sides, using authentic materials may have disadvantages. If teacher is skillful enough to use productive and appropriate authentic materials for their learners, they can achieve their target in a short time in an exciting and active way.

REFERENCES:

1. Morrow 1977; Porter & Roberts 1981; Swaffar 1985; Nunan 1988/9; Benson & Voller 1997.
2. Breen 1983; Arnold 1991; Lee 1995; Guariento & Morley 2001; Rost 2002.
3. Goram, S. G., & Subekti, A. S. (2022). Permainan Peran dan Kecemasan Berbicara: Studi Kasus di Kelas Berbicara Bahasa Inggris Daring. *JLA (Jurnal Lingua Applicata)*, 6(1), 33–43.
4. Putra, G. B. S., Padmadewi, N. N., & Santosa, M. H. (2021). Authentic Materials Used by Senior High School English Teachers. *Jurnal Ilmiah Pendidikan Dan Pengajaran*, 6(1), 38–48.
5. Handayani, H. L. (2021). Penggunaan Materi Otentik dalam Pembelajaran Bahasa Inggris di Sekolah Menengah Kejuruan. *Repository Universitas Brawijaya*.
6. Indriastuti, N. R. (2016). Materi Otentik Dalam Penelitian Tindakan Kelas Bahasa Inggris Pada Program Studi Manajemen. *Jurnal Dimensi Pendidikan Dan Pembelajaran*, 4(2), 20–23
7. Romadhaningsih, B. (2014). Peran Pembelajaran Otentik (Authentic Learning) Melalui Lubang Resapan Biopori Terhadap Pemahaman Siswa Tentang Mitigasi Bencana Banjir Pada Mata Pelajaran Ips-Geografi Siswa Kelas Vii Di Smp Muhammadiyah 4 Surakarta. *Fakultas Keguruan Dan Ilmu Pendidikan Universitas Muhammadiyah Surakarta*, 1–14.

**NOZIK MOTORIKA VA GRAFOMOTOR KO'NIKMALARNING RIVOJLANISHI,
MAKTAB TA'LIMIDA BOLALAR YOZUVNI MUVAFFAQIYATLI
O'ZLASHTIRISHINING ZAMINIDIR**

K.X.Alimova, o'qituvchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Yozuvni muvaffaqiyatli o'zlashtirishining asosiy mezonlari, nutq nuqsoni bo'lgan bolalarda grafomotor ko'nikmalarni rivojlantirishning dolzarb masalalari hamda yozuv jarayonidagi muvaffaqiyatda maktabgacha yoshda grafomotor qobiliyatlarni rivojlantirish muhimligi kabi masalalarni qamrab olgan.

Kalit so'zlar: grafomotor, nutq, jarayon, rivojlanish, grafik qobiliyat, eshituv idroki, nozik motorika harakatlari

Аннотация. В ней были освещены такие вопросы, как основные критерии успешного овладения письмом, актуальные вопросы развития графомоторных навыков у детей с нарушениями речи, а также значение развития графомоторных навыков в дошкольном возрасте для успеха в процессе письма.

Ключевые слова: графомоторика, речь, процесс, развитие, изобразительные способности, слуховое восприятие, мелкая моторика.

Abstract. It covered such issues as the main criteria for successful mastery of writing, current issues of the development of graphomotor skills in children with speech impairments, as well as the importance of the development of graphomotor skills in preschool age for success in the writing process.

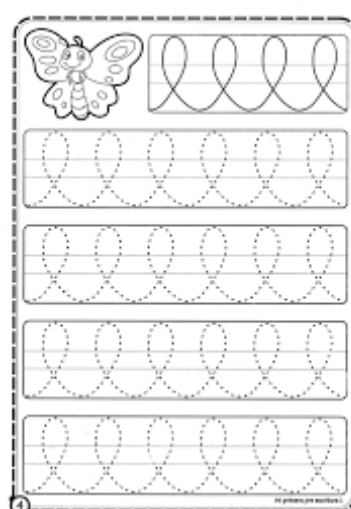
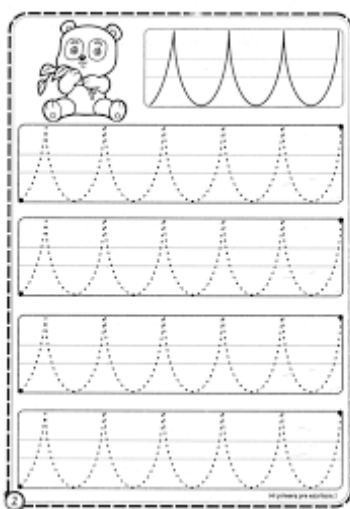
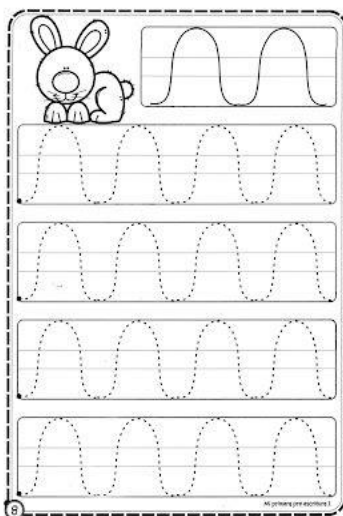
Keywords: graphomotor, speech, process, development, graphic ability, auditory perception, fine motor movements

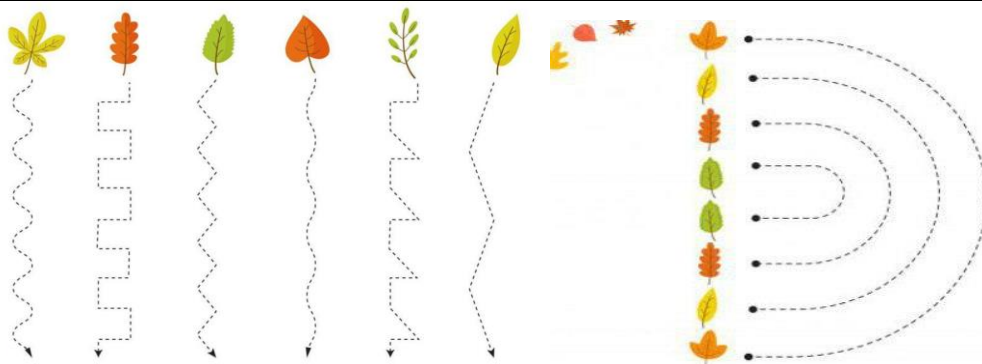
Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamalikning iloji yo'q. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbuslari bilan maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tubdan yaxshilash, eng ilg'or xorijiy tajribani o'rganish, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish masalasiga e'tibor qaratmoqda. Bolalarning qiziqish va intilishlarini hisobga olgan holda, ularga maktabgacha bo'lgan davrda har tomonlama puxta ta'lim va tarbiya berish, dunyoqarashini kengaytirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, qalbi va ongiga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirib borish, shu orqali ularni ona Vatanga muhabbat, pokiza orzular ruhida kamol toptirish bugungi kundagi eng muhim, eng dolzarb masalalardan biri ekanini ta'kidladi. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: **“Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi”** zero, farzandlarimizning maktabda qanday o'qishi, qanday yuksak maqsadlar bilan kamol topishi ko'p jihatdan ularning maktabgacha ta'lim muassasasida oladigan tarbiyasiga bog'liqdir. Bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olishni kengaytirish, maktabgacha ta'lim xizmatlaridan foydalanishni yanada yaxshilash ularning to'laqonli hayot faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash va ijtimoiy hayotga faol jalb etish oldimizga qo'ygan eng dolzarb vazifamizdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanayotgan bolalarni maktabga tayyorlash masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Birinchi sinfga qabul qilinayotgan bolalarning boshlang'ich sinf ta'lim jarayoniga puxta tayyorlanishi hamda muvaffaqiyatli o'zlashtirishi maktabgacha yosh davrlaridagi ta'lim tarbiyaning nechog'lik mustaxkamligiga bog'liq. Afsuski, ularning tayyorgarlik darajasi har doim ham bu talablarga javob bermaydi. Amaliyot shuni

ko'rsatadiki, besh yoshdan olti yoshgacha bo'lgan bolalarning umumiy motorika va barmoqlar xarakatchanligi ko'nikmalari past darajada rivojlanadi, bu qo'l kaftlarida qalam tutish qobiliyatida, xarakatlar o'zni almashgan vaziyatda bolaning bajarish qobiliyati juda aniq namoyon bo'ladi. O.B.Inshakovaning asarlarida katta maktabgacha yoshdagi umumiy nutqi rivojlanmagan bolalarda grafomotor ko'nikmalarning bir qator xarakterli xususiyatlari o'rganilib: nutq buzilishi bo'lgan bolalar o'ziga xos "xavf zonasi" deb ta'rif berib, nutq buzilishi bo'lgan bolalarning umumiy motor sohasi nafaol, cheklangan, harakatlar ajratilmaganligi bilan tavsiflab o'tadi. Barmoqlarning nozik motorli ko'nikmalar holati, harakatlarning aniqligini buzilish, bajarish tezligining pasayishi va bir pozitsiyadan ikkinchisiga o'tish, harakatning sekin boshlanishi va muvofiqlashtirishning yetarli emasligida namoyon bo'ladi. Bu xususiyatlar bolaning o'yin va o'quv faoliyatida namoyon bo'ladi. Dizartriyaning yengil namoyon bo'lishida maktabgacha yoshdagi bola rasm chizishni, haykaltaroshlikni yoki motorika bilan bemalol manipulyatsiya o'rnatmaydi. Maktabda o'qishning boshida bolalar ko'pincha yozishda qiyinchiliklarga duch kelishadi: qo'l tez charchaydi, harflarning to'g'ri imlosi olinmaydi. Ushbu qiyinchiliklar barmoqlarning motorli ko'nikmalarining zaifligi va vizual-motor muvofiqlashtirish, ixtiyoriy diqqat, analitik idrok va eshitish diqqatining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bog'liq. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarda grafomotor ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha ishlarning maqsadini belgilaydi:

1. Qo'llarning nozik muvofiqlashtirilgan harakatlarini rivojlantirish.
2. Eshitish diqqatini va grafik reproduksiyani rivojlantirish.
3. Grafik harakatlarni, vizual idrokni, qo'l-ko'zni muvofiqlashtirishni rivojlantirish.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun logopedik ish bolalarda kinestetik sezgilar orqali namunani qurish qobiliyatini shakllantiradigan o'yinlar va mashqlar tizimi orqali amalga oshiriladi. Yangi bilimlarni bosqichma-bosqich o'zlashtirish, qo'l harakatlarining ko'nikmalarini rivojlantirish, grafik harakatlarni taminlovchi mayda motorikani rivojlantirish bilan birgalikda kognitiv faoliyatning aqliy qobiliyatlarini to'g'ri shakllantiradi, qo'l-ko'zni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi. Mashqlarning asosiy vazifasi qo'llarning nozik motorli ko'nikmalarini qo'llash zaruriyati bilan bog'liq barcha vazifalarni qulay va oson bajarishdir. Bunga faqat asta-sekinlik bilan erishish mumkin. Ushbu o'yin mashqlari bolaning qo'l harakatlaridagi faollikni oshiradi va kelajakda murakkabroq vazifalarni bajarishga imkon beradi. Grafik harakatlar bolaning turli xil chizish, yuqoridan pastgacha va chapdan o'ngga chiziq chizish, konturdan chiqmasdan, bo'shliqlarsiz bir tekisda chiziqlar ustidan chizish nusxa ko'chirish, nuqta va nuqtali chiziqlar bo'ylab konturlarni kuzatish shu bilan birga, harakat qilishning to'g'ri usullarini o'rganish imkonini beradi. Quyida bir nechta namunalarni ko'rib chiqamiz;

Grafik ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan mashg'ulotlarlaridan yana biri barmoq gimnastikasi. Barmoqlar bilan mashqlarni bajarish, bola qo'llarning nozik harakat ko'nikmalarini yaxshi rivojlanishiga erishadi, bu nafaqat nutqning rivojlanishiga foydali ta'sir ko'rsatadi (chunki bu nutq markazlarini induktiv ravishda rag'batlantiradi), balki bolani chizish va yozishga tayyorlaydi.[3;76-b] Qo'llar yaxshi harakatchanlikka, moslashuvchanlikka ega bo'ladi, harakatlarning qattiqligi yo'qoladi, bu esa yozish ko'nikmalarini egallashni yanada osonlashtiradi. Nozik harakat ko'nikmalarini rivojlantirish nafaqat chiziqlar tasvirining ravshanligi va go'zalligi, balki qulaylik va erkinlik bilan ham belgilanadi: qo'l harakati cheklanmasligi, keskin bo'lmasligi kerak. Chiroyli va aniq qo'l yozuvini rivojlantirish uchun grafik nisbatlarni to'g'ri kuzatish, silliq va simmetrik yozish muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytganda, korreksion-pedagogik ish tizimining asosiy tamoyillari bir qator usullarni o'z ichiga oladi va ishni erta boshlashni, shakllanmagan grafik ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirishni, shuningdek, tizimli, izchillilik, faollik va ijodkorlik tamoyillariga tayangan holda tashkil etishni talab etadi. Barcha tamoyillar bir-biriga bilan chambarchas bog'liqdir. Ular korreksiya ishlarida keng qo'llaniladi, har doim kompensatsiya qobiliyatlari va nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga oladi. Jumladan:

1. Bolalar qog'oz varag'ida namunani ko'chirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu vizual-fazoviy qiyinchiliklar bilan bog'liq;
2. Barmoqlar bilan mashqlar bajarayotganda bolalar tez charchaydilar, ba'zi bir qarama-qarshi pozitsiyalarni bajara olmaydilar, harakatlarni almashtirishda ularning tezligi buziladi;
3. Grafik kombinatsiyalarni chizishda namunaning balandligini, kengligini va chiziqni hisobga olmaydilar, chiziqlarning ravshanligi, silliqligi va mosligi yetarli bo'lmaydi;
4. Barmoqlarning yetarli darajada muvofiqlashtirilganligi sekinlik, bir holatda qolib ketish, bir harakatdan ikkinchisiga o'tishda qiyinchilik aniqlanadi;
5. Yozish, chizish, soya xosil qilish, va hokazolarda ehtiyotsizlik;
6. Yozuv jarayonida qo'l mushaklarining zaifligi tufayli qalamga zaif bosim kuchi;
7. Bolalar harakat elementlarining ketma-ketligini buzadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ayupova M.Y. "Logopediya, to'g'ri talaffuz qilamiz va yozamiz", O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, T.: -2015
2. Марковская И.Ф., Екжанова Е.А Развитие тонкой моторики рук у детей с ЗПР // 1988
3. Запорожец А.В. Развитие произвольных движений // Избранные психологические труды / под ред. В.В. Давыдова, В.И. Зинченко-1986.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA TALABALARGA FUTBOL MASHG'ULOTLARINI O'RGATISH

J.Ch.Amirqulov, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. *Jismoniy tarbiya darslarida talabalarga futbol mashg'ulotlarini o'rgatish haqida yozilgan. Futbol mashg'ulotlari qadimgi zamonda ham bo'lgan. futbol ham o'z tarixiga ega, bugungi zamonaviy futbol davr bilan birga o'zgarib bormoqda.*

Kalit so'zlari: *futbol, texnik-taktik, jismoniy kuch, jismoniy mashg'ulot, hujum, darvoza.sport,o'yin.*

Аннотация. *Написано о преподавании футбольной подготовки учащихся на уроках физкультуры. Футбольные тренировки проходили еще в древние времена футбол тоже имеет свою историю, сегодняшний современный футбол меняется со временем.*

Ключевые слова: *футбол, технико-тактический, физическая сила, физическая подготовка, нападение, цель, спорт, игра.*

Abstract. *It is written about teaching football training to students in physical education classes. Football training took place in ancient times. football also has its own history, today's modern football is changing with the times.*

Key words: *football, technical and tactical, physical strength, physical training, attack, goal, sport, game.*

Oliy ta'im muassasalari talabalari bilan Sport o'yinlari va uni o'qitish metodikasi "Futbol" o'quv mashg'ulotlarida, ularning ushbu sport o'yinining texnikasi, usul va qoidalarini o'zlashtirish va ularni mukammallashtirish nazarda tutiladi. Sport o'yinlarining o'ziga xos jihati shundaki unda talabadan maxsus tayyorgarlik va o'yin jarayonida qat'iy qoidalarga rioya qilish, murakkab harakatlar, usullarni bajara olish talab etiladi. Har bir sport o'yini belgilangan maydon, qat'iy belgilangan o'yinchilar soniga ega. Har qanday sport musobaqasi rasmiy qoida va qattiq nazorat, belgilangan vaqtga ko'ra tashkillashtiriladi.

O'quv soatlarining qisqartirilishi bakalavrning amaliy va nazariy tayyorgarlik, sifatlarini pasayishiga etarlicha tayyorgarlik va ma'lumotga ega bo'lmagach, kutilgan yaxshi natijaga erisha olmasligiga sabab bo'ladi. Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanma talabaning futbol texnikasi asoslari bilan tanishishida diqqatini jalb qilishiga qaratilgan. Bunda o'yin qoidalari, usullari va har bir kichik harakatga ham alohida e'tibor qaratilib, rasmiy qoidalarga asoslangan holda olib borish yoritib berilgan.

To'g'ri yo'naltirilgan va to'g'ri tanlangan o'yinli mashqlar hamda harakatli o'yinlar talabalarining futbol bo'yicha dastur to'g'ri anglashlariga, dars olib borish jarayonida yoki o'quv mashg'ulotlari davomida, o'quv amaliyoti jarayonlarida tengsiz yordam beradi. Shu o'rinda takidlab o'tishimiz joizki alohida texnik uslubga ega bo'lgan jarayonlarni dasturning nazariy qismida ko'rsatilganidek qat'iy qoidalarga ko'ra olib borish lozim.

Tavsiya etilgan o'yinli mashg'ulotlar va harakatli o'yinlar sport o'yinlarini uslublarini muvaffaqiyatli o'rganishga, texnik-taktik usullarni o'zlashtirgan holda o'zlashtirishga yordam beradi. Saralab olingan o'yinli mashg'ulotlar o'rta va yuqori sinf o'quvchilariga, bundan tashqari sport yo'nalishi bo'lmagan fakultetlar talabalari uchun mo'ljallangan ("Jismoniy madaniyat" fani "Futbol" bo'limi).

Sport o'yinlaridan farqli o'laroq harakatli o'yinlar o'zining murakkab bo'lmagan harakatlarini o'z ichiga olganligi asosiysi o'yinchining faol harakatlanishidagi asosiy o'yin jamlanmasi, boshlang'ich harakatlarga asoslanganligi bilan alohida ahamiyatli hisoblanadi. Ular bir biri bilan murakkab texnika usullari bilan, qat'iy qonunlari bilan o'zaro bog'liq.

O'yindagi harakat vositalari uning sujetiga maqsadga erishish yo'nalishidagi murakkablik to'siqlariga qarab, qisman qoidalar bilan chegaralanadi. Jismoniy tarbiyaning asosiy vositasi hisoblangan futbol o'yinini, yoshlar o'rtasida o'tkazishni tavsiya qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Faol aqliy faoliyatidan keyin, talabalar bilan mashg'ulotlarda harakatli o'yinlarni o'tkazish foydali. Katta kuch talab qilinmaydigan va qulay harakatli o'yinlar emotsional stress holatlaridan chiqib ketishni engillashtiriladi. O'yinlarning qiziqarliligi shundaki, unda maqsadga erishish yo'lida, jismoniy va aqliy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan, turli xil vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin.

Jismoniy tarbiya darslarida talabalar bilan harakatli o'yinlarning qo'llanilishi, har tomonlama jismoniy rivojlanishga, sport o'yinlarining texnikasi va taktikasi samaradorligi va sifatini oshirishga yordam beradi.

Tizimli ravishda sport faoliyatida harakatli o'yinlardan foydalanib borish, talabani sport o'yinlari texnikasi va taktikasini yaxshi o'zlashtirishiga, bundan tashqari, dasturga kiritilgan sport turlari usullarini o'rganish vaqtida, oddiy harakatlar bilan uyg'unlikda olib borishida (Futbol, engil atletika) harakatlar bilim ko'nikmalarini shakllantirishida, jismoniy sifatlarni takomillashtirishni taminlashda, jismoniy madaniyat darslarini rang-barang qilib o'tkazishda alohida o'rin tutadi.

Ushbu o'quv- metodik qo'llanmani yaratishda taniqli, Sport o'yinlari va harakatli o'yinlarni o'qitish metodikasi (Futbol) mutaxassislari amaliy va nazariy qo'llanmalaridan foydalanildi.

Futbol keng xalq ommasini jismoniy rivojlantirishning, uning salomatligini mustahkamlashning eng hammabop, binobarin, eng ommaviy vositadir. Bu kattalarga ham, o'smirlarga ham, bolalarga ham birdek ma'qul bo'lgan chinakam xalqchil o'yin.

Futbol chinakam atletik o'yin. U tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, kuchlilik va sakrovchanlikni rivojlantirishga yordam beradi. Futbolchi o'yin paytida xaddan tashqari ko'p ish bajaradi. Bu esa odamning funksional imkoniyatlari darajasini oshirishga ma'naviy-irodaviy xislatlarini tarbiyalashga yordam beradi.

Futbol o'yinining negizida o'yinchilarning umumiy maqsad g'alabaga intilish birlashtirib turgan kollektivlardan ikkitasining ko'rishi yotadi. G'alabani qo'lga kiritishga intiloish futbolchilarni kollektiv bo'lib harakat qilishga bir-biriga o'zaro yordam berishga o'rgatadi.

Do'stlik va o'rtoqlik tuyg'ularini tarbiyalaydi. Boshqa sport turlaridagi mashg'ulotlarda ko'pincha futboldan qo'shimcha sport turi sifatida foydalaniladi. Futbolda futbolchilar yo'nalishini o'zgartirib yugurish, sakrashning turli xillari, struktura jihatdan turlicha gavda harakatlari, to'pni tepish, to'xtatib olish va olib yurish, maksimal tezlikda harakat qilish, irodaviy xislatlarining, taktik tafakkurning kamol topishi, futbolni har qanday ixtisosdagi sportchiga kerak.

To'pga zarba berish futbol o'ynashning asosiy vositasi hisoblanadi. To'pga oyoq bilan va bosh bilan turli usullarda zarba beriladi. *Danny Milke. Football: Book-coach. New Holland Publishers 2015.58 r.*

Zarba berishning barcha usullari muayyan maqsadga qaratilgan bo'lib, bu to'pning kerakli traektoriya bo'ylab harakatlanishi va optimal tezligi bilan xarakterlanadi. To'pning uchish tezligi zarba beruvchi bo'g'in bilan to'pning o'zaro to'qnashgan paytdagi boshlang'ich tezligiga, shuningdek, ular massasining bir-biriga nisbatiga bog'liq. O'zaro ta'sir etuvchi bo'g'inlarning massasi nisbatan muhim bo'lgani sababli to'pning uchish tezligini oshirish uchun zarba beruvchi bo'g'in tezligini oshirishi kerak bo'ladi.

To'p traektoriyasi xususiyatlari oyoq kaftining ichki tomoni bilan tepish asosan qisqa va o'rta masofaga to'p uzatishda, shuningdek, mo'ljalga yaqin masofadan tepilayotganda qo'llaniladi.

Shunday zarba berish texnikasining ba'zi xususiyatlarini ko'rib chiqamiz Oyoq yuzining ichki qismi bilan tepish «o'rtacha» va «uzun» uzatishlarda, darvoza bo'ylab «o'qdek» uzatib berishlar va hamma masofalardan nishonga tepish paytlarida qo'llaniladi. *Danny Milke. Football: Book-coach. New Holland Publishers 2015.58-59 r.*

Oyoq yuzining o'rta qismi bilan tepishni bajarish texnikasi ko'p jihatdan oyoq yuzining ichki qismi bilan tepishga o'xshaydi, lekin uni bajarish detallari bir oz farq qiladi. Oyoq yuzining tashqi qismi bilan tepish burama zarba berish paytida eng ko'p qo'llaniladi. Oyoq yuzining o'rta va tashqi qismlari bilan tepishdagi harakatlar strukturasini o'xshash bo'lib, farqi shuki, bunda tepish harakati vaqtida boldir bilan oyoq kafti ichkari tomon buriladi. Oyoq uchida tepish kutilmaganda, tayyorgarlik ko'rmay turib, nishonga tepib qolish zarur bo'lib qolganda bajariladi. Bundan tashqari, bu tepish raqibdagi to'pni tashlanib yoki shpagat qilib tepib yuborishda ancha samaralidir. Tovon bilan tepish

o'yinda kamroq qo'llaniladi. Buning sababi bajarishning murakkabligida, zarba kuchi va aniqligi juda kamligidir. Bunday tepishning afzalligi esa uning raqib uchun kutilmaganligida.

Tayyorlov fazasi tayanch oyoqni to'p yoniga qo'yishdan boshlanadi. Oyoqni tortish uchun uni to'p ustidan oldinga uzatiladi. Harakatsiz to'pni tepish. Boshlang'ich, jarima va erkin to'p tepish, burchakdan to'p tepish, shuningdek, darvozadan to'p tepishda o'yinchi harakatsiz yotgan to'pni tepadi.

Zamaonaviy futbol musobaqalarda, darvazabonlar maydonda mas'uliyatli ishlarni xam amalga oshirilmogda. Darvazabonlar nafqat darvozani mohirlik bilan ximoyalay bilishni, balki jarima maydonchasi ichida faol xarakat qilish, shuningdek xamma ximoyachilarga raxbarlik qila olishni talzHozirgi paytg qadar darvazabonlarning tayyorgarligini takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish bo'yicha juda ko'p amaliy materiallar to'plangan va izlanishlar davom etmogda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Худайкулова, Д.З. (2019). Методы формирования детского мировоззрения. Экономика и социум, (11 (66)), 739-742.
2. Zokirovna, X. D. (2021). A Modern Approach to the Organization of Art

UO'K 37.02

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJODIY YARATUVCHANLIKNI NAMOYON BO'LISHI

T.E.Ashurova, dots., PhD, Osiyo texnologilar universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada predmetlar olamining muhimligini anglash, undan maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini shakllantirishda muvaffaqiyatli foydalanish ko'p jihatdan pedagog-tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi darajasiga bog'liqligi to'g'risidagi fikrlar keltirilgan. Shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalarni predmetlar dunyosi bilan tanishtirish orqali ularda ijodkorlik fazilatlarini shakllantirish jarayoni yoritilgan.

Kalit so'zlar: predmet, tarbiyalanuvchi, maktabgacha, ijodkorlik, rivojlanosh o'quv-tarbiya, ish rejalari, bola predmet, plastmassadan qilingan, nazariya, amaliyot, moddiy dunyo, tasvirlash

Аннотация. В данной статье высказываются мнения, что понимание значимости предметного мира, его успешное использование в формировании творческих способностей дошкольников во многом зависит от уровня профессиональной подготовки освещенных педагогов-воспитателей.

Ключевые слова: педагог, дошкольное учреждение, творчество, развитие. образование, планы работы, детский предмет, из пластика, теория, практика, материальный мир, описание

Abstract. In this article, there are opinions that the understanding of the importance of the world of objects, its successful use in the formation of creativity of preschool children largely depends on the level of professional training of pedagogues-educators. illuminated.

Key words: subject. educator, preschool, creativity, development education, work plans, child object, made of plastic, theory, practice, material world, description

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni predmetlar olami yordamida shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini o'rganish nazariya uchun ham, amaliyot uchun ham muhimdir. Jahonda turli yoshdagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirish ustida nisbatan sezilarli tajriba to'plangan. Qayd etish joiz, ijodkorlik muammosi pedagogik nazariya va amaliyot uchun yangilik emas.

Bolalar ijodkorligini rivojlantirish uchun ma'lum bir yo'nalishlar pedagogika fani uchun muhim va ahamiyatlidir. Bolalar hayotida ijodkorlik o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi, ularning paydo bo'lishi va rivojlanishi uchun yetakchi rol pedagog-tarbiyachiga tegishli bo'lib, u maxsus ilmiy asoslangan konsepsiyalar va ijtimoiy-pedagogik amaliyotlarni talab etadi.

Predmetlar olamining muhimligini anglash, undan maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini shakllantirishda muvaffaqiyatli foydalanish ko'p jihatdan pedagog-tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi darajasiga bog'liq. Faqat moddiy dunyo va uning ko'p funkcionalligi masalalariga yo'naltirilgan pedagog-tarbiyachigina bolalarni predmetlar olami bilan tanishtirishi va shu asosda

ijodkorlikni shakllantirishi mumkin.

Maktabgacha tarbiya muassasalari ishini tahlil qilish, o'quv-tarbiya ish rejalarini o'rganish, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan bevosita ishlaydigan tarbiyachilarning so'rovi shuni ko'rsatdiki, predmetlar olami ijtimoiy haqiqat bilan tanishish uchun ob'ekt bo'lib, undan bolalarni sensor, matematik va nutqiy rivojlantirishda foydalaniladi.

Bir qancha tadqiqot ishlari doirasida bolalarda katta yoshli insonlar mehnati va predmetlar olami haqidagi bilimlarni yuzaga chiqarish, bolalarda minnatdorlik tuyg'usi va inson mehnati natijalariga avaylab munosabatda bo'lish shakllanganlik holati va faoliyatning turli ko'rinishlarida ijodkorlik qobiliyatlarini yuzaga chiqarish bo'yicha metodikalar ishlab chiqildi. Biroq ushbu ishlarda bolaning yaratuvchiga va uning yaratilgan mahsullariga munosabat, shuningdek, predmet olamini o'zgartirishda ishtirok etish, ijodkorlikni namoyon qilishga intilish masalasi ko'rib chiqilmaydi.

Bolalar qo'l bilan yaratilgan olamning atrof-muhitda mavjud bo'lgan (stul, stol, karavot, kitobcha, shkaf, o'yinchoqlar, idish va boshqalar) va muomala kam uchraydigan (robot, kompyuter, dastgohlar, elektr go'sht qiymalagich va shunga o'xshash) turli predmetlarni aytib bera oladi. Shuningdek, aniq insonlar tomonidan yasalgan narsa-buyumlarni ham nomini keltira oladi ("uni tarbiyachimiz o'z qo'li bilan yasadi"). Inson qo'llari bilan tayyorlangan predmetlarni nomma-nom sanarkan, bolalar (ayniqsa katta maktabgacha yoshdagilari) o'zlarini narsalarning yaratuvchisi yoki islohotchisi deb ayta oladi (koptoklar, qutilar, robotlar va boshqalar). Bu shundan dalolat qiladiki, bolalar inson qo'li bilan yaratilgan olam haqida ongli tasavvur bor. Bundan tashqari, ular o'zlarini "narsalarning" yaratuvchisi va o'zgartiruvchisi deb tushunishadi. Bolalar narsalarni mustaqil yoki katta yoshli inson yordamida aytib bera oladi.

Inson qo'li bilan yaratilgan olamning aytib o'tilgan predmetlari orasidan bolalar tirik va o'lik tabiat predmetlari (baliqchalar, kanareykalar, bodring, pomidor va boshqalar)ni ko'rsatib bera oladi. Biroq tabiat va qo'l bilan yaratilgan olam haqidagi bilimlarning qorishib ketishi, noaniq tasavvurlar bilini qoladi, bu ko'proq kichik maktabgacha yoshdagi bolalarga xos.

"Inson qo'li bilan tayyorlangan predmetlar" iborasining bolalar tomonidan tushunilishi.

Bolalar bildirgan fikrlarni tahlil etib, ular barcha taqdim etilgan narsalardan qo'l bilan yaratilgan olamga mansub predmetlarni qanchalik ongli tarzda tanlab olayapti, ularni qanchalik to'g'ri aytib berayotganligini aniqlash mumkinki,. Bolalar kattalarning narsalarni yasashiga asqatadigan ish qurollarini nomini keltiradi ("Arra bilan yasadi", "Inson bolg'ani qo'lga oldi va predmet yasadi", "Mixlar va bolg'a bilan bajardi" va boshqalar). Bolalar katta yoshli insonlar buyumlarni yasashda qo'llagan ish qurollarini nafaqat shunchaki sanab o'tadi, balki professional va shaxsiy sifatlar bilan bog'lay oladi ("Mohir qo'llari bilan stol yasadi, unga bolg'a, mixlar, arra yordam berdi; stol odamlarga yoqishiga harakat qildi, shuni astoydil xohladi"; "Inson qo'li bilan qilingan – bundan chiqdi, u shunday o'yladi, so'ngra instrumentni qo'lga oldi va shunaqangi go'zal narsalarni yaratdi. U mohir, ijodkor inson, qo'llari esa mehnatsevar. Buyumlar chiroyli chiqdi" va boshqalar). Bolalar mustaqil yoki katta yoshli inson ko'magida javob beradi.

Bundan tashqari, bolalar qo'l mehnati bilan yaratilgan olamning predmetlarini faqat sanash bilan cheklanadi, "inson qo'li bilan qilingan predmetlar" iborasining mag'zini chaqa olmaydi.

Predmetlarning ularni inson mehnati natijasi, uning fikr-o'yi ijodi o'laroq tavsiflovchi belgilarini qismlarga ajrata olish va farqlash.

Bolalar predmet nimadan yasalgani, uning qanday qismlari borligi, inson uni nima maqsadda yasagani va predmetni qayerda ishlatish mumkinligini ifodalab bera oladi ("Bu narsa plastmassadan qilingan, u mo'jizakor shnur yordamida ishlaydi, buning uchun tayoqcha bor, uning ustida parrak, u tez aylanadi va muzqaymoq va boshqa mahsulotlarni ko'pirtiradi, faqat ular yumshoq bo'lishi kerak, qo'l mehnatiga qaraganda barchasi tez bajarilishini ko'rdim"; "Bu narsa metall va plastmassadan qilingan, tok yordamida ishlaydi, qutisi bor, unga suv quyiladi, unda kiyimni ishqalaydigan va kirni ketkizadigan qism bor; inson boshqalarga oson bo'lishi uchun mashinani yaratdi"). Bolalar (ayniqsa katta maktabgacha yoshdagilari) predmetlarning xususiyatlari farqiga bemalol yetadi, muhim belgilari (qo'llashdan maqsad, funksiyasi, qurilishi, predmet inson mehnati natijasi sifatida) ajratadi, predmet va undan keladigan foyda o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalari ("sovutgich–mahsulotlar aynib qolmaydi", "kartoshka artgich vaqtini tejaydi; kartoshka detalga ishqalanadi va shu bois po'sti

archiladi” va boshqalar)ni o’rnatadi. Uzoq va yaqin atrofdagi predmetlardan foydalanish usullarini to’g’ri aytib beradi.

Predmetlarning kelajagini bashorat qilish.

Predmetlarning kelajagini bashorat qilish maktabgacha yoshdagi bolalarda qiziqish uyg’otadi. Ular fantaziyani ishga solish va avvaldan payqash mahoratini namoyon qilib, yangi shakllar va funksiyalar (“Vaqtni o’zi aytuvchi soat”, “O’zi ovqatlanadigan qo’g’irchoq”, “Haydovchisiz harakatlanuvchi mashina”)ni ishlatishadi. Ular predmetga o’zgartirish kiritishga doir xatti-harakatlarni mustaqil ravishda yoki katta yoshli kishi ko’magida bashorat eta oladi.

Bolalar katta yoshli kishilar qo’l mehnati bilan yaratilgan tegishli predmetlarni aytib bera oladi, narsalarni tasvirlab beradi, ulardan qay o’rinda foydalanishni ta’riflaydi. Bundan tashqari, ular predmetlarni yasovchi insonning kasb-korini ayta oladi (“Doskani duradgor yasagan, rassom esa bo’yab chiqqan” va boshqalar). Bolalar predmetni yasagan inson kasb-korini nafaqat ayta oladi, balki mehnat jarayonini tavsiflay biladi (“Bu predmetni duradgor yasagan, uning maxsus uskunasi bor. U g’o’lani doiraga qo’yadi, unda nimadir kuchli aylanadi va qirqladi, so’ngra rassom bo’yoqlar bilan ishlov beradi”), shuningdek, insonning turli sifatlarini aytib bera oladi (“mehnatsevar”, “saranjom-sarishta”, “aqlli” va boshqalar). Biroq maktabgacha yoshdagi ayrim bolalar (ayniqsa kichik yoshlilari) yaratuvchi, uning mehnati mahsullari haqida so’zlab berolmaydi va katta yoshli kishining shaxsiy fazilatlarini faoliyat natijalari bilan bog’lay olmaydi. Predmetlarni tasvirlashda ular mustaqil yoki katta yoshli inson ko’magiga murojaat qiladi. Bolalar, ayniqsa, kichik maktabgacha yoshdagilari, katta yoshli insonlarning islohiy (o’zgartirish qilish) faoliyati borasida o’z fikrini bayon qilishga intilmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. “Ilk qadam”, Maktabgacha ta’lim muassasining davlat o’quv dasturi. Mualliflar : Grosheva I.V.va boshqalar .Toshkent, 2018-72b.
2. “Ilm yo’li” 6 yoshdan 7 yoshgacha bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash variativ dasturi. Mualliflar: Grosheva I.V., Say., YE.F., Mirjalilova.S., Medvedova N.I.Toshkent. 2019. – 424 b.
3. Qodirova F.R., A’zamova M.N.,SH Q Toshpo’latova, N.M. Kayumova. Maktabgacha pedagogika. Darslik 5111800- Maktabgacha ta’lim bakalavriat ta’lim yo’nalish talablari uchun. –Toshkent, 2017.№ 2. – B. 431.
4. Quronov M. Bolam baxtli bo’lsin, desangiz (Ota-onalar uchun). – T.: “Ma’naviyat”, 2013. – 320 b.
5. Мишарина J.T.A. Знакомство детей младшего дошкольного возраста с предметным миром и трудом взрослых. - Иркутск, 1988. - 46 с.

UDC 158.1

DEVELOPING CREATIVITY AND CREATIVE THINKING SKILLS OF SCHOOL LEARNERS: STORYTELLING

S.R. Atadjanova, senior teacher, Urgench State University, Urgench
O.A. Abduraxmanova, student, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o’rgatishda maktab o’quvchilarining yaratuvchanlik va ijodiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishning nazariy va amaliy uslublari tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: ijodkorlik, strategiyalar, ijodiy fikrlash tavsifi, modellar

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические методы формирования творческих способностей и творческого мышления школьников при обучении английскому языку.

Ключевые слова: креативность, стратегии, описание творческого мышления, модели.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical methods of forming creativity and creative thinking skills of schoolchildren in teaching English.

Key words: creativity, strategies, description of creative thinking, models

Introduction. Creativity is considered as one of the main soft skills that should be developed and improved in school learners. Language teachers may integrate language and 21st century skills while teaching the language through activities and games. So, this article highlights the strategies and methods of creativity on the base of theoretical and practical views, which can be efficient tool in

teaching English. Moreover, there is given an approved task to use in the classroom in order to improve creative thinking of school learners.

Creative thinking has always been popular in human beings. A good example of this comes from the fact how people have been able to survive on the planet since ancient times. Humans adapted to live and, afterwards started to develop their surroundings. The way they used to overcome difficulties in daily routine, as well as in larger planned projects can be considered because of creative thinking, because creativity is the ability of generating new ideas and implementation to real life. Ideas created in mind, but not fulfilled is imagination, not creativity. The most important aspect of developing creativity among children is the principles of teaching. Appropriate creative activity gives the child the opportunity to reveal all their abilities.

Literature review. According to Linda Naiman, Creativity is the act of turning new and imaginative ideas into reality. Creativity is characterized by the ability to perceive the world in new ways, to find hidden patterns, to make connections between seemingly unrelated phenomena, and to generate solutions. Creativity involves two processes: thinking, then producing. If you have ideas but do not act on them, you are imaginative but not creative.

Every day, we are facing new adjustments in all factors of existence and creativity isn't most effective a way for adapting with adjustments however additionally a stimulus for generating know-how in specific fields of study. Moreover, creativity as one of the key factors in academic achievement is required especial attention. However, the contradiction in the results of the researches pertaining to the more influential type of creativity in academic achievement necessitates researchers and experts to focus more accurately on cognitive and trait creativity and their impacts on academic achievement [1].

Therefore, the key purpose of this study is to compare the results of six researches with cognitive and trait views to creativity and their correlation with academic achievement. The results indicate cognitive creativity is so far more correlated with academic achievement than trait creativity [2].

One of the most frequently cited models for creativity is Amabile's componential model. Amabile, defining creativity as responses or products to a heuristic task judged both novel and useful, created a model outlining three components necessary for creativity. The first component is domain-relevant skills, which includes factual knowledge of a specific domain. The second component is creativity-relevant skills, which involves global cognitive styles, divergent thinking, suspension of judgment, and knowledge of heuristics, or novel ways of approaching problems. The final component, task motivation, involves the person's attitude toward the task and his or her reasons for undertaking it [3].

In addition to models focused on resources needed for creative production, a number of developmental models that encompass both types of definitions described above have been proposed. Cohen suggested creativity could be viewed as a developmental continuum of creative behaviors, including seven levels of development. The levels do not represent a strict stage model, because as Cohen noted, people can be at multiple levels at a time across various domains. Cohen suggested Levels 2 and 4 might be of most interest to educators. The seven levels she proposed are as follows: 1) Learning Something New: Universal Novelty; 2) Making Connections that are Rare Compared to Peers; 3) Demonstrating Talents; 4) Developing Heuristics; 5) Producing Information; 6) Creating by Extending a Field; 7) creating by Revolutionizing a Field [4].

The benefit of Cohen's model is that it acknowledges definitions like Vygotsky's, in which even the construction of new knowledge is seen as a creative act (implying all people have the capacity for creativity), while still clearly noting the importance of creative contributions of eminent creators. One disadvantage of the model, however, is that Levels 3-5 seems more like necessary interacting components of any creative process rather than independent stages. The authors proposed that the model be viewed as a "developmental trajectory of creativity in a person's life". Rather than a rigid stage model for the development of creativity, the model provides a framework for understanding creativity at various levels. The authors noted nearly all levels can be experienced by

almost everyone, and people may be at different levels of creativity in various domains throughout life, depending on their motivation and acquired knowledge or expertise in a given domain [5].

Beghetto wrote about the need for classroom teachers to encourage creativity within the constraints of the classroom and proposed teachers use the metaphor of ideational code switching to find a balance. As in the linguistic code-switching of a multi-lingual individual, who must adapt his or her language to the constraints of a particular situation, ideational code switching involves moving from personally meaningful ideas (mini-c) to interpersonally meaningful or useful ones (little-c). Beghetto suggested three ways teachers could do this. The first is taking time to listen and explore students' responses to questions, rather than simply dismissing unexpected or incorrect responses. The second is cueing students when their ideas do not make sense in the context of the task at hand. The third is providing opportunities for students to move back and forth between the two. Beghetto advised teachers develop a routine for students to explore their original ideas and then re-express them in light of new information [6].

Let's look at engaging activities for the development of creativity, which is useful to use in practice of teaching English. Therefore, in English lessons, in order to improve creative thinking were used the following tasks.

Methods.

“Drawing and Speaking”.

According to Hernan, to train to speak, students they were invited to draw something that they wanted to share. They had to draw table and explain because it was drawn. After that, another student he approached and pulled another object or person nearby. After all the participants have they pulled their objects were to create one story based on drawings on the board. Students had the possibility to proportion their tales with others and examine their very own system with peer feedback. Students welcomed the interest with a big range of emotions. First, they appeared to be inclined to create, draw, and speak. They claimed greater autonomy of their very own drawings and received self-assurance even as speak to their peers.

“Asking and Answering Questions” Hernán asked students to write as many questions as they could in 15 minutes about anything they wanted. Students were told to be careful about grammar and the structures for asking a question. After students were done with the questions, each one of them had to come up front and sit in a chair while the other classmates asked them the questions they wrote. This workout proved to be very useful due to the fact college students ought to study the systems of questions within side the English language. The elegance turned into very energetic considering that all college students participated and that they requested every certainly considered one among their friends exciting questions, which enabled college students to be extra organized for interviews within side the future.

According to E. Grigorenko and R. Sternberg, there are twelve strategies for the development of creative potential, which can be used as the basis for teaching creative thinking in school in any academic subject. Therefore, here are the principles:

1. be a role model, encourage doubts that arise in relation to generally accepted assumptions and assumptions;
2. allow making mistakes - encourage reasonable risk taking;
3. to include in the curriculum sections that would allow students to demonstrate their creative abilities, to test the learned material in such a way that students have the opportunity to apply them;
4. encourage the ability to find, formulate, and redefine a problem;
5. encourage and reward creative ideas and creative results, - provide time for creative thinking; encourage tolerance for uncertainty and incomprehensibility;
6. prepare for the obstacles encountered on the path of a creative person;

In order to engage pupils during the lesson to the creative process of studying, teachers can utilize mixed variety of ideas like role-plays, storytelling, answering to questions and etc. Based on

my own experience I can support the “Story telling” method using different toys. There are some possible tips for teachers to organize this activity in English lessons:

- don't judge students' ideas, let them think freely, try to correct the usage of grammar, no need to follow someone's opinion, pupils can independently add their own ideas, It is necessary to ask pupils to choose their mostly liked toys in order to ease process of imagination.

First of all, try to bring to the lesson different colorful toys in various topics like animals, vehicles, people (professions) in order to organize an opportunity for pupils to create interesting context of the story. Ask students to sit in a circle and lay statuettes in the center of this circle. Then explain to students how to create a story based on these toys in a group. Teacher starts a story with a sentence, and then pupil next to teacher should continue actions choosing one character from the center. In this order, the story keeps going on due to the creative thinking of kids. For example, the process will look like:

I. Teachers starts a story with a sentence like “Once upon a time in the Wonderland lived a beautiful girl with blond hair.” Then a pupil due to his preference may choose a car and add, “She had a dream to own a yellow car.”

II. Other students can even include a fairy to the story in order to enhance their imagination “Suddenly a fairy approached to the girl and realized her dream of car.” In addition, the process continues until the end of a story made by children themselves.

Conclusion. Summing up the above-mentioned ideas, on the base of own experience, we claim that this kind of technique to practice oral English of pupils can be efficient for developing creativity too, because children will be able to practice not only their speech but also imagination. Moreover, of course, imagination is the basis of creativity. It is important to support children and let them think freely in order to contribute for further successes. For this, teaching materials like realia and storytelling may be purposefully used to cajole young learners to develop their soft skills.

REFERENCES:

1. Arya Manisha and Maurya Suman., Relationship Between Creativity, Intelligence and Academic Achievement among School Going Children. Journal of Studies on Home and Community Sciences, Vol. 10(1-3):1-7. (2016):
2. Cohen, L. M., A continuum of adaptive creative behaviors. Creativity Research Journal, 2, 169-183. Retrieved March 27, 2009 from the PsycINFO database. (1989).
3. Amabile, T. M., Creativity in context. Boulder, CO: Westview Press. (1996).
4. Beghetto, R. A., Ideational code-switching: Walking the talk about supporting student creativity in the classroom. Roeper Review, 29(4), 265-270. Retrieved March 6, 2009 from the PsycINFO database. (2007).
5. Beghetto, R. A. & Kaufman, J.C. Toward a broader conception of creativity: A case for "mini-c" creativity. Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts, 1(2), 73-79. Retrieved March 6, 2009 from the PsycINFO database. (2007).
6. Kaufman, J.C. & Beghetto, R. A. Beyond big and little: The four c model of creativity. Review of General Psychology, 13(1), 1-12. Retrieved March 6, 2009 from the PsycINFO database. (2009).
7. Kaboodi M. and Jiar Y.K. Creativity and Academic Achievement: Comparison between Cognitive and Trait Creativity, International Journal of Social Science and Humanity 2 (2): 391-395. (2012):

UO'K 372.41

SHARQ ALLOMASI MAHMUD ZAMAXSHARIYNING DUNYOQARASHIDA TA'LIM-TARBIYA MASALASI

S.A.Chimpo'latova, o'qituvchi, Oriental universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada har doim dolzarb hisoblangan ta'lim va tarbiya masalalari tahlilga tortilgan. Bu tahlillar sharq allomasi Zamaxshariyning ta'lim va tarbiya hamda ilm-ma'rifatga oid fikrlari ularning asarlari asosida amalga oshirilgan. Qolaversa ta'lim va tarbiya masalasining bugungi kundagi ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, ilm, ma'rifat, manba, ilmiy meros, donolik, sifat, fazilat.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы образования и воспитания, которые всегда считаются актуальными. Этот анализ был сделан на основе работ востоковеда Замахшари по образованию, обучению и знаниям. Кроме того, показана важность вопроса образования и обучения сегодня.

Ключевые слова: образование, обучение, наука, просвещение, источник, научное наследие, мудрость, качество, добродетель.

Abstract. In this article, the issues of education and upbringing, which are always considered relevant, are analyzed. These analyzes were made on the basis of the works of the oriental scholar Zamakhshari on education and training and knowledge. In addition, the importance of the issue of education and training today has been shown.

Key words: education, training, science, enlightenment, source, scientific heritage, wisdom, quality, virtue

Kirish. Ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsadi va vazifalarida davrlar o'tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Shu o'rinda o'sib kelayotgan avlodni bilimli, zakovatli va aqli qilib voyaga yetkazishda, umuman olganda jamiyatning yanada taraqqiy etishida sharqona ta'lim-tarbiyaning o'rni nihoyatda katta. Ta'lim va tarbiya orqali inson jamiyatda o'z o'rniga ega bo'ladi hamda barkamol inson bo'lib yetishadi. Sharq zaminida o'z hukmronligini qilgan hukmronlik qilgan har bir sulola rahbarlari muntazam ravishda ta'lim-tarbiyaga alohida ahamiyat berib kelishgan. Bu holat bugunga qadar davom etayotgan jarayondir. Ilm-fanni qo'llab-quvvatlagan odil podshoh va vazirlar doim olimlarga, ilm ahliga g'amxo'rlik va homiylik qilib kelishgan.

Ta'lim-tarbiyaning asosiy maqsadi yoshlarga, umuman olganda insonlarga donishmandlik va donolik sifatlarini shakllantirishdan iborat. Donishmandlik va donolik sifatleri o'z navbatida aqllilik, zakiylik, mehnatsevarlik, adolatlilik, xushxulqlilik kabi fazilatlarda namoyon bo'ladi. Ushbu jabhalarda mamlakatimizdagi ta'lim tizimining rivojlanishida pedagoglarning Markaziy Osiyolik Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamaxshariy, Alisher Navoiy kabi allomalarning ta'lim va tarbiyaga oid qarashlari, fikrlari va ilmiy nazariyalardan oqilona foydalanib kelishayotgani muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yuqorida nomlari keltirilgan allomalarimiz asosan o'rta asrlarda ilm-ma'rifat yuksak darajaga yetgan "Birinchi hamda Ikkinchi renessans davri"da yashab faoliyat yuritishgan.

Bu davrlarda yashagan allomalar tomonidan yaratilgan ilmiy va ma'naviy meros jahon ilm-fani taraqqiyoti uchun munosib xizmat qilgan va qilmoqda. Balki shu davrdagi ilm-fan va madaniyatni yuqori chuqqiga chiqqanligi, o'sha davrda ilm-fan tili bo'lgan arab tilida yozilgan ko'plab asarlarni boshqa tillarga, jumladan lotin tiliga ham tarjima qilingani orqali o'rta asr sharq allomalarining ilmiy asarlari yevropa mintaqasiga kirib borganligi uchun ham nemis olimi Xerler bejizga "Sharq Yevropaning muallimidir" deb aytmagani.

Material va metod. Ilm-fan taraqqiyotida ulkan ilmiy asarlarni yoritgan mutafakkirlarga qarata arab tarixchi olimi Ibn al-Qiftiyning aytishicha Abu Nasr Farobiyning "Ihso al ulum va at-ta'rif" ("Ilmlar sanog'i va ularning ta'riflari") degan qutlug' kitobi bor. Ibn al-Qiftiy: "Bunday asarni yozishda shu paytgacha Abu Nasrdan hech kim o'zib ketolmagan, hatto bu xil fikr-mulohazalarni ungacha hech kim ayta olmagan. U kishi yetishgan darajaga erisha olmagan ham; bironta ham tolibi ilm yo'qki, u tutgan to'g'ri yo'ldan foydalanmagan bo'lsin".

Abu Nasr Forobiy o'zining mashhur "Fozil odamlar shahri" asarida ham ta'lim masalasiga alohida ahamiyat beradi. Xususan u asardagi "Fozillar shahri hokimining fazilatlari haqida so'z" bo'limida bunday shaharga hokim bo'ladigan podshoh o'n ikki xislatga ega bo'lishi haqida to'xtaladi. Mazkur xislatlarning oltinchisida hokim (ustozlardan) ta'lim olishi, bilim, ma'rifatga havasli bo'lishi, o'qish, o'rganish jarayonida sira charchamaydigan, buning mashaqqatidan qochmaydigan bo'lishi zarur", deb ta'lim masalasini ulug'laydi.

Haqiqatda har qanday hokim yoki podshoh o'zi ilimli va ma'rifatli bo'lsa xalqini ham shunday bo'lishiga sharoit yaratadi, ilm ahlini qadrlaydi va ularga g'amxo'rlik qiladi. Bu esa o'z navbatida o'sha jamiyatni yanada taraqqiy etishiga zamin yaratadi.

Ta'lim-tarbiya haqida gap ketganda, jahon ilm-fani tamadduniga munosib hissa qo'shgan, "Ustoz ud-dunya" ("Butun dunyoning ustoz"), "Ustoz ul-arab val-ajam" ("Arab va arab bo'lmaganlarning ustoz"), "Jorulloh" ("Allohning qo'shnisi) kabi unvonlar bilan mashhur bo'lgan Mahmud Zamaxshariy ham ta'lim-tarbiya masalalariga katta e'tibor bergan olimlardan biridir. Biz

buni uning adab ilmiga oid asarlari orqali kuzatishimiz mumkin. Allomaning didaktik asarlari markazida insonlarni ma'rifatli bo'lishlari, yoshlarni komil inson etib tarbiyalash masalalari turadi.

Ilm egallash, ta'lim olish Mahmud Zamaxshariy asarida markaziy nuqtada turadi. Har bir inson o'z o'rniga, hurmatga va obro'-e'tiborga ega bo'lmoqchi bo'lsa albatta ilmlil bo'lishi lozim degan fikrlarni ilgari surgan mutafakkir olimdir.

Natijalar. Mahmud Zamaxshariyning "Navobig' ul-kalim" ("Nozik iboralar") asarida ilm va ilmlil bo'lish, ilmu-ma'rifatning kuch-qudrati, xalqqa o'z oqilligi bilan ziyo tarqatuvchi ilm ahlini hurmat qilish, ularni e'zozlashga ibratli o'gitlar berilgan.

Masalan: *Yoki ilmlil bo'l, yoki ilmga tayanib ish tutadigan bo'l, loaqal ilmni tinglab eshitadigan bo'l, ammo to'rtinchisi bo'lma, chunki kasodga uchrab halok bo'lasan.*

"Navobig' ul-kalim" ("Nozik iboralar") asari arab lug'atlarini o'rganishga bag'ishlangan yuksak did bilan yozilgan. Bu asar dastlab fransuz tiliga tarjima qilinib, asl nusxasi bilan birgalikda 1876-yili Parijda, 1870-yili Qohirada, 1884-yili Bayrutda, 1896-yili esa Qozon shahrida nashr etilgan. Zamaxshariy adabiyot, tafsir, hadis, fiqh ilmlari bo'yicha ham mukammal asarlar yaratgan. Olimning "Asos al-balog'a" ("Notiqlik asoslari") asari asosan lug'atshunoslikka bag'ishlangan. Unda arab tilining fasohati, mukammalligi haqida so'z boradi. Fikrni chiroyli ibora va so'zlar bilan ifodalash, so'z boyligidan ustalik bilan foydalanish uchun kishi fasohat, balog'at ilmlaridan yaxshi xabardor bo'lishi kerak. Buning uchun so'zni to'g'ri, o'z o'rnida ishlatish, qoidaga muvofiq so'zlash va yozish ham kerak bo'lgan. Bu asarda adabiyotning asosiy qismlari, frazeologik so'z birikmalari, ularni amalda tatbiq etish yo'llari chuqur tahlil qilingan.

Olimning "Asos al-balog'a" ("Notiqlik asoslari") asari, asosan, lug'atshunoslikka bag'ishlangan. Unda arab tilining fasohati, mukammalligi haqida so'z boradi. Fikrni chiroyli ibora va so'zlar bilan ifodalash, so'z boyligidan ustalik bilan foydalanish uchun kishi fasohat, balog'at ilmlaridan yaxshi xabardor bo'lishi kerak. Buning uchun so'zni to'g'ri, o'z o'rnida ishlatish, qoidaga muvofiq so'zlash va yozish ham kerak bo'lgan. Bu asarda adabiyotning asosiy qismlari, frazeologik so'z birikmalari, ularni amalda tatbiq etish yo'llari chuqur tahlil qilingan.

Shoirning ijodiga nazar solsak, insonni komil inson darajasiga erishishiga yetaklaydigan shu kabi hikmatli so'zlarini ko'rishimiz mumkin. Mahmud Zamaxshariy ilmni "qalbning nodonlikdan forig' bo'lishi, zakovatning chirog'i, zulmatda nur, zaif badanda quvvatdir, ilm ila inson oliy darajadagi axborotlar manziliga yetishadi" deb ta'riflasi, ilm ahli-olimlar haqida so'zlab: "Yeru zaminning ko'rkamligi olimlar bo'lganidek, osmonu falakning ziynati esa yulduzlardir". Bunday chiroyli o'xshatish faqatgina balog'at va fasohat ilmlarini mukammal egallagan Mahmud Zamaxshariyga xosdir.

Shoirning asarlarida ta'lim-tarbiya orqali insonlarni komil inson bo'lishga yetaklash asarlaridagi asosiy g'oya bo'lib xizmat qiladi.

Munozara. Bundan tashqari shoirning "Rabi' al-abror" ("Yaxshilar bahori") asarida ham ko'plab ilm-marifatga oid fikrlar jamlangan. Bu asarning o'ziga xos xususiyati shundaki asarda nafaqat Mahmud Zamaxshariyga tegishli, qolaversa, arab, fors, hind va turkiy xalqlarning turli olmlari, donishmandlari va ma'rifatli hukmdorlaridan iqtiboslar keltirilgan.

Asarda ilm-ma'rifatga oid yunon faylasufi Aflotundan quyidagi iqtibos keltirilgan: "Bir kishi Aflotundan so'rabdi: Qanday qilib shuncha bilim egallagansiz? Aflotun: Men umr bo'yi ichgan ichimligimdan ko'ra sham chirog'im uchun moyini ko'proq sarf qilganman". Bu keltirilgan iqtibos bilan Mahmud Zamaxshariy tugal bilimga inson uluksiz o'qish va davomiy ilm olish bilan yetishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu keltirilgan iqtibos ayniqsa bugungi kunda jadal rivojlanayotgan bir paytga to'la mos keladi. Hozirgi kundagi sharoit bilim olishga to'xtab qolgan inson zamonaviy ilm-fandan orta qolib ketishi turgan gap degan fikrlari juda o'rnlil qilib yoritilgan.

Az-Zamaxshariy chuqur bilim dahosi mutafakkir olim va fanining turli sohalariga oid o'lmas asarlari hali u hayot paytidayoq butun Sharqda unga kata shuhrat keltirgan. Allomani chuqur hurmat va mehr bilan "Ustoz ul-arab va-l-ajam" (Arablar va g'ayri arablar ustози), "Fahru Xvarazm" (Xorazm fahri) kabi sharaflil nomlar bilan ataganlar. Mashhur olimlar, shoirlar, adiblar davrasida u doim peshbolardan o'rin olgan.

Xulosa. Xulosa o'rnida, yuqoridagi fikrlar allomaning asarlari nafaqat o'z zamonasining, balki bugunning ham ijtimoiy masalalarni o'z ichiga olganligi bilan bebaho ahamiyatga ega. Ularning asarlarida berilgan pand-nasihatlar kishilarning rivojlanishi, komil inson bo'lib shakllanishi, kamolotiga yo'naltirilgan ta'limiy tarbiyaviy bog'liqlikni ko'rish mumkin. Buyuk sharq allomasining yuqoridagi pand-nasihatlari bugungi kun ilm-fani va ta'lim-tarbiya tizimining milliy-ma'naviy negizlarini boyitishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Sharq allomasining arab, fors va turkiy tillarda yozilgan didaktik asarlari tarjima qilib, ular ustida yangi ilmiy izlanishlar olib borilishi zarur, bu tadqiqotlar jamiyatimizning ilm-fan sohasini yanada rivojlanishiga katta ko'mak beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. To'raev, L. Nizomova, N. Q. Mahmud Zamaxshariyning "Rabi'al-abror" asarida ijtimoiy, axloqiy va falsafiy masalalar talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2001.266-273.

2. Тораев, Л. Роль нравственных ценностей в духовном наследии Махмуда Замахшари. *Востоковедения*, 2018. 134-138.

UDC 372.881.1

THE IMPORTANCE OF THE PROJECT METHOD IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

E.K.Djumaniyazova, senior teacher, Tashkent University of Architecture and Civil Engineering, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada chet tilini o'qitishda ijodiy loyiha texnologiyalarini qo'llashning ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: loyiha metodi, ijodiy loyiha, innovatsion faoliyat, pedagogik mahorat, ijodiy faollik, kreativ yondashuv, tanqidiy fikr.

Аннотация. В данной статье освещается значение и специфика применения творческих проектных технологий в обучении иностранному языку.

Ключевые слова: метод проекта, Творческий проект, Инновационная деятельность, педагогическое мастерство, творческая активность, креативный подход, критическое мышление.

Abstract. This article highlights the importance and distinctive features of the application of creative project technologies in teaching a foreign language.

Keywords: project method, creative project, innovative activity, pedagogical skill, creative activity, creative approach, critical thought.

In the era of rapid growth of information technology, in the context of developing international cooperation, knowledge of a foreign language is very important. English is the most popular among all languages studied, as it is the main tool for transnational communication of doing business anywhere in the world, the language of the media, the language used in the field of culture, sports, and creativity. Knowledge of English is the key to competitiveness, evidence of professional socialization of the modern generation. In this regard, English has become a full-fledged subject not only in language schools, but also in technical universities, more and more practical hours are devoted to its study, and new areas of training are also emerging, the purpose of which is to teach students a foreign language in a professional field. But with the changing social requirements for a person, the content, forms and methods of the educational process change, as the traditional approach to teaching a foreign language does not fully meet modern requirements, there is a need to introduce new teaching methods that can form students' ability to independently acquire knowledge and solve assigned communicative tasks. To achieve this goal, various interactive teaching methods are used, one of which is the project method, through which a language environment is created, and on its basis the need for the application of a foreign language in practice is formed [1]. In particular, the project methodology as a set of exploratory, problematic and at the same time creative methods, which are a didactic method of activating cognitive activity, increasing creativity along with the formation of certain personal qualities of students in the process of creating a specific end product. She also

emphasizes that the project method is based on the development of students' cognitive skills, the ability to independently construct their own knowledge and navigate the information space well [2].

Thus, a project is a form of organization of the educational process that provides for the integrated activities of all members of the group to obtain educational products over a certain period of time. It is also the individual work of a student or a group of students, which includes a wide range of problem-solving and search methods. This is also an educational activity that is aimed at a certain practical result. Teaching using the technology of project activity is very suitable for the formation of the communicative competence of students of non-linguistic universities, stimulating their creative research, as well as activating the studied language material. The main advantage of using this technique in foreign language classes is that project technologies have a beneficial effect on the development of organizational skills, on the ability to work both individually and in a group. This form of work encourages the study of new vocabulary, various grammatical aspects, and generally increases interest in the English language. There are several stages for the implementation of any project. The first stage is preparatory or exploratory. At this stage, research issues are proposed, topics are put forward, and information is selected, analyzed, and structured.

First, they determine which project will be implemented.: individual, pair, or group. If the project is planned as a pair or group, then it is necessary to form microgroups based on interests, assign roles and tasks in accordance with the level of knowledge and desired practical activities within the project. You should also choose the type of project: research, object-oriented, informational, etc. Commenting on and discussing the project topic, making rational suggestions, forecasting and planning tasks, as well as setting goals – all this contributes to the development of foreign language communicative competence of students who resort to the use of appropriate speech tools, arguing their thoughts and arguments. The role of the teacher at the preparatory stage is to pre-examine the interests, individual abilities, and competencies of each individual student so that the choice of the project topic, problem formulation, familiarization with the idea, and discussion are most attractive to the student. Being motivated, the student chooses an individual trajectory for success. This preparatory stage is the most important, because the final result of the subsequent work depends on it.

The second stage is analytical or organizational. At this stage of work, microgroups analyze the project plan, discuss ways to study and collect information, search for relevant authentic materials, determine the most preferred ways to achieve their goals, and establish a basis for an activity algorithm. Group work at this stage is also very important, as it increases the effectiveness of project assignments and improves the communication skills of participants. During the second stage, the teacher actively observes, advises, gives advice (at the request of students), indirectly guides, directing the analysis process in the right direction. In other words, he acts as a specialist on individual issues and an assistant in choosing additional sources of information. A significant role is assigned to the teacher here as a coordinator of actions between individual project participants and microgroups. In principle, at this analytical stage, the teacher can play the role of an active outside observer, giving the members of the microgroup the freedom to self-organize their work. It is recommended to create all the prerequisites for group reflection. Working independently at this stage, students can always turn to a teacher who is provided with the opportunity to implement personality-oriented learning and upbringing in practice.

The third stage is practical or project-based. At this stage, all available information is summarized, audio and video materials, tables, layouts, posters, drawings are systematized, the components of the presentation are discussed and the final roles are assigned. It is worth noting that the practical stage of working on the project encourages students to master a much larger volume of both grammatical and lexical material, since sources of a "problematic" nature are often identified and students face a lack of information. The emerging issues allow us to take another look at the object of study from the angle of unresolved issues. In this way, the ability to compare existing knowledge and new information is formed. Since some project work can be completed by students themselves without the help of a teacher, and some, on the contrary, require the help of a teacher, the teacher can suggest a specific set of search tasks. Here, the main task of the mentor is to preserve and

increase the interest of students, help them learn information in a foreign language, and express their attitude to events. The teacher can also control this stage of the project activity by asking various questions, clarifying all possible details, and, if necessary, making some adjustments to the course of work.

The fourth stage, the presentation stage, is the most significant for both students and teachers. This is the final event summarizing the work done. The presentation of the project can be carried out in the form of a video, a slideshow, a whole movie, etc. Usually, the presentation format is discussed at the stage of setting goals and objectives for the project itself. The result must be presented in such a way that the ideological content of the project is clear, the clear structuring of which should keep the audience in attention from beginning to end. During the presentation process, public speaking skills are formed, the fear of speaking a foreign language is eliminated, and self-esteem increases.

The final – fifth stage is a control one. This is where the project results and progress are evaluated, mistakes are discussed, and questions are asked. And, as a result, the bottom line is: were the presentations effective? A project presentation is considered effective if it carries specific information, leads to a goal, is convincing, interesting, and causes feedback from the audience. Such work as a project should not be directly evaluated by the teacher using points. A combined assessment consisting of reviews from outside observers, guests of the presentation, and self-assessment by the authors of the project would be most appropriate. Based on the above, it should be noted that the project methodology makes, in particular, teaching a foreign language problem-oriented, develops students' independence in planning and organizing their activities, and also allows them to individualize the entire educational process, forming skills of cooperation with group members, because in the process of joint activities, students develop the ability to express their own opinions, learn to hear others and find a compromise.

The project method is characterized by a pronounced communicative orientation, active involvement of students in the educational process, and helps to create a relaxed creative atmosphere. In addition, working on a project in foreign language lessons creates a solid language base, increases motivation and interest in learning English, thereby involving students in foreign language speech activities.

The practice of using the project method shows that learning together is not only easier and more interesting, but also more productive. And its potential is aimed at the formation of a creative personality, the development of her strong-willed qualities, intellectual abilities, and, as a result, professionalism, ensuring the competitiveness of graduates in the labor market.

REFERENCES:

1. Djumaniyozova E. K. Optimizing the process of teaching english //Экономика и социум. – 2020. – №. 6 (73). – С. 64-66.
2. Djumaniyozova E. K. Multimedia technologies as a means of learning //Экономика и социум. – 2020. – №. 6 (73). – С. 61-63.

UDC 371

THE IMPORTANCE OF TEACHING ORAL SPEECH DEVELOPMENT THROUGH CREATIVE ASSIGNMENTS IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES FOR GRADES 10-11

F.D.Ergasheva, Phd Student, Tashkent State Pedagogical University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola 10-11-sinflarda ingliz tili darslarida og'zaki nutqni rivojlantirish uchun ijodiy topshiriqlarni o'rgatish muhimligini ta'kidlaydi. Unda ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirish, muloqot ko'nikmalarini yaxshilash va tilni chuqurroq tushunishga qanday yordam berishi ko'rsatilgan. Hikoya yozish, ssenariy yaratish va tengdoshlarning fikr-mulohazalari kabi faoliyatlar orqali maqola nafaqat o'quvchilarni rag'batlantirishni, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot qilishga tayyorlashni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarni o'qitish jarayoniga yanada jalb qilish vositasi sifatida muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: *og'zaki nutqni rivojlantirish, ijodiy topshiriqlar, ingliz tilini o'qitish, 10-11-sinflar, muloqot ko'nikmalari, tengdoshlar fikri, o'quvchilarni jalb qilish, zamonaviy texnologiyalar, tilni o'rganish, tanqidiy fikrlash.*

Аннотация. *Эта статья подчеркивает важность обучения развитию устной речи через творческие задания на уроках английского языка для учащихся 10-11 классов. В ней акцентируется внимание на том, как творческие задания повышают вовлеченность учащихся, улучшают навыки общения и способствуют более глубокому пониманию языка. В статье показано, что использование таких заданий, как написание рассказов, создание сценариев и обратная связь от сверстников, не только мотивирует учащихся, но и готовит их к эффективной коммуникации в реальных жизненных ситуациях. Также обсуждается использование современных технологий как средство для дальнейшего вовлечения учащихся в учебный процесс.*

Ключевые слова: *развитие устной речи, творческие задания, обучение английскому языку, 10-11 классы, навыки общения, обратная связь от сверстников, вовлеченность учащихся, современные технологии, изучение языка, критическое мышление.*

Abstract. *This article highlights the importance of teaching oral speech development through creative assignments in English language classes for grades 10-11. It emphasizes how creative tasks enhance student engagement, improve communication skills, and foster a deeper understanding of the language. By incorporating activities such as story writing, script creation, and peer feedback, the article illustrates how these methods not only motivate students but also prepare them for effective communication in real-life situations. The use of modern technology is also discussed as a means to further engage students in the learning process.*

Keywords: *oral speech development, creative assignments, English language education, grades 10-11, communication skills, peer feedback, student engagement, modern technology, language learning, critical thinking*

English language education is important in the development of students' communicative abilities. The use of creative tasks in the development of students' oral speech in grades 10-11 makes their language acquisition process interesting and effective. Creative assignments allow students to express their thoughts, improve speech culture and develop a creative approach. Creative tasks allow students to work on different topics. For example, tasks such as writing a story, creating a script, or preparing a speech expand students' imaginations and develop communication skills. These tasks help students express their thoughts freely and enable them to actively use the language they are learning [1, 34p].

The main goal of teaching students a foreign language is to acquire the basic speech structures that correspond to the threshold level of knowledge according to the pan-European scale of language competence. Speech teaching is based on topics that meet the real needs and interests of students at the upper level of secondary school. It is important to create a positive environment to encourage student interaction. In such an environment, they can express their thoughts, feelings and opinions without fear of making mistakes. Students can also perform communicative tasks effectively. Willis (1996) states that creating a low-stress environment and using language for authentic purposes is the way to achieve meaningful communication and through interaction, students are able to acquire speaking skills. Willis also emphasizes exposure, use, and motivation as important conditions for effective language learning [2, 117p]. From this perspective on language, task-based learning offers many advantages in designing communicative activities and in developing and improving speaking.

It is important that students participate in the process of mutual evaluation during the lessons. This process allows not only to evaluate one's own speech, but also to listen to and learn from the opinions of other students. In addition, students feel the atmosphere of competition in creative activities, which increases their enthusiasm. The use of modern technologies, for example, performing creative tasks through video materials or online platforms, further increases the interest of students. Students develop their creativity by preparing their speeches in video format, creating podcasts or making interactive presentations. To sum up, teaching on the basis of creative tasks plays

an important role in the development of oral speech in English lessons in grades 10-11, in improving students' thinking, creative approach and communication skills [3, 78p]. This method helps students to be effective in communication in the future and makes their language learning process interesting.

First of all, it includes a general strategy in relation to the communicative direction, understands the practical purpose of learning, that is, mastering the language as a social phenomenon, oral (listening and speaking) and written (reading and writing) serves as a means of communication. A student should develop in all aspects, have the necessary culture, good pedigree and be ready to engage in professional activities. The teacher should ensure the upbringing of an educated, socially active person, and this will be possible only if the quality of the educational process is improved. Every teacher should know the goals, the techniques included in the educational system and sets, the content of educational materials, and be able to creatively use the possibilities of education, upbringing and development.

Many English language teachers face the problem of "student silence" in their speaking skills development classes. To prevent this, modern pedagogical technologies suggest changing the educational situation in such a way that the teacher turns from "undisputed authority" into an attentive and interested interlocutor, a partner in the learning process. The task of the teacher is to create educational bilingual situations that facilitate students' communication. The best ways to activate students' speaking are human interaction, that is, interactive techniques.

The goal of teaching a foreign language with communicative methodology in the field of language is to teach communication in a foreign language in oral and written form within the framework of the speech situation. It is known that the method of oral-speech communication is speech. The purpose of teaching speech at school is to develop students' ability to communicate in different situations. Creative activity develops in the process of activity with a creative nature, which forces students to learn and wonder, to find solutions in non-standard situations. If a student likes to speak, read, listen to speech in a foreign language, learn new things, then we can say that he is interested in the subject of "foreign language" and the conditions are created for a certain success [3, 98p]. In addition to learning English, students will have the opportunity to develop their personal characteristics, develop skills necessary for future professional activities and communication with other people in everyday life.

Moreover, the communication in English language continued in the online teaching tool named Google Classroom. The face to face communication had dropped unexpectedly, since the methods used were mostly by sending different materials, such as: Power Point Presentations, a summarized daily lesson converted into videos, or videoconferencing. However, the students were asked to send videos while speaking in English language, performing different oral activities. The online classes, undergo the same procedure. Whilst the fact that videoconferencing is important to present the lesson to the students, importance should be given to all of the skills, but mostly 'speaking' since the amount of time they will incorporate speaking English in their everyday life is lower [4, 213p]. The speaking activities should be incorporated a lot, at their spare time e.g. students are sent a song, and they should record a video while they sing it, students read a text in the book and record themselves while reading it, the teacher poses questions and expects students to reply by recording themselves while answering them. Primarily, students need awareness on the significance of learning an international language, in this case, the teachers should state the importance of speaking English as a foreign language, its advantage for their future education and abroad but also encourage them to find ways to be in touch with each other in this period of pandemic, and communicate outside the class session too.

REFERENCES:

1. Biryukova O.A. Обучение говорению в вузе методом интервью на уроке английского языка, 2017
2. Brown, D. (1994). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy. New Jersey: Prentice Hall Regents.
3. Bygate, M. (1987). Speaking. New York: Oxford University Press.
4. Starodubtseva O.G. Виды упражнений для формирования лексических навыков устной речи в неязыковом вузе, 2013

INGLIZ TILIDA O'QISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

D.J.G'afurova, katta o'qituvchi, Navoi Davlat universiteti, Navoi

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilini o'qitish talabalarda til va nutq ko'nikmalarini takomillashtirishning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Bu talabalarni o'qitish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tilni o'rganish va tushunish jarayonidir. So'nggi yillarda pedagogik texnologiyalar integratsiyasi tufayli o'qitish yo'llari va usullarining sezilarli darajada rivojlanishi kuzatilmoqda. Ushbu maqolada ingliz tilidan foydalanish texnologiyasi o'quv faoliyatining mustaqil turi va til va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi ingliz tilini o'rganish bo'yicha faoliyat turi sifatida va til va nutq ko'nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida ingliz tilida o'qishga o'rgatish texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdan iborat.

Kalit so'zlar: ingliz tili, ta'lim texnologiyasi, innovatsiya, ko'nikma.

Аннотация. В статье преподавание английского рассматривается как важная составляющая совершенствования языковых и речевых навыков студентов. Это процесс изучения и понимания языка с использованием инновационных педагогических технологий для обучения студентов. В последние годы наблюдается значительное развитие путей и методов обучения за счет интеграции педагогических технологий. В данной статье технология использования английского языка рассматривается как самостоятельный вид учебной деятельности и средство развития языковых и речевых навыков. Целью исследования является изучение особенностей технологий обучения чтению на английском языке как вида деятельности по изучению английского языка и как средства развития языковых и речевых навыков.

Ключевые слова: английский язык, образовательные технологии, инновации, навыки.

Abstract. The article considers teaching English essential to improving students' language and speech skills. This is learning and understanding a language using innovative pedagogical technologies for student learning. In recent years, there has been a significant development in teaching methods and techniques due to the integration of pedagogical technologies. This article examines the technology of using English as an independent educational activity and a means of developing language and speech skills. The research aims to study the specific features of English language learning technologies as a type of activity and a means of developing language and speech skills.

Keywords: English, educational technology, innovation, skills.

Bugungi kunda ingliz tillarini o'qitishga qaratilgan e'tiborni kuchaytirish orqali, tilning to'rtta komponentini (o'qish, gapirish, yozish va tinglash) o'quv dasturining innovatsion ta'lim texnologiyalarini boshqa sohalariga integratsiyalashni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, soha va til o'rtasida aloqalar o'rnatiladi va konseptual orqali o'rgatiladi. O'qitishning zamonaviy texnologiyalar ko'rinishi sifatida - bir tomoni faol talaba va o'qituvchi, ikkinchi tomoni ta'lim texnologiyalari. Talabalar o'zlarining olingan bilimlari va tajribalari asosida yangi ma'lumotlar bilan muloqot qilishadi. Ular yangi ma'lumotlardan o'zlarining bilimlarini takomillashtirib, yangi tushunchalar va ko'nikmalarni o'zlarini bilgan narsalar bilan bog'lash orqali o'zlarining bilim bazasini yaratadilar. Talabalar har doim ham ingliz tilini o'rganishda, nutq uchun yangi so'zlar kerakligini eslay tan olmaydilar yoki to'g'ri foydalana olmaydilar. Shuning sababli asosiy e'tibor talabalarga o'z tajribalari va oldingi bilimlaridan foydalanishni o'rganishga yordam beradi.

O'quv jarayoniga ta'lim texnologiyalarini izchil kiritilishi bilan talabalarda ingliz tiliga qiziqish boshlanadi va bu ta'limning barcha bosqichlarini qamrab oladi. Ingliz tilidagi mavzularning semantik qismlarida ingliz tiliga qiziqtiradigan aniq yo'nalish berilsa, vazifadan kelib chiqib semantik muammolarni hal qilish bilan bir vaqtda idrok etish va tushunishni shakllantirish hosil bo'ladi. Idrok va tushunishning bir qismini til o'rganish paytida sinxron tarzda amalga oshirilishi kerak. O'qishni

o'rganishda ovoz chiqarib o'qishni o'rgatishning quyi tizimini tashkil etuvchi quyidagi rejimlardan foydalaniladi.

Tahlil bosqichlarida til o'rganishning lingvistik tarkibini qo'llab-quvvatlash sifatida taqdim etilgan bosqichlarda til o'rganishning ta'lim texnologiyalardagi shakllarida muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Ushbu bosqichlarda quyidagi vazifalar qo'llaniladi: ko'rsatish, tasvirlash, yangi so'zlarni takrorlash va yangi xulosa ishlab chiqish.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalar orqali yondashuv muvozanatli va oldingi usullarning kuchli tomonlarini o'z ichiga oladi. Bu usul ko'nikmalarni o'rgatish uchun adabiyotdan foydalanadi va tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun to'g'ridan to'g'ri ko'rsatmalar bilan birlashtirilgan o'qish ma'nosiga e'tibor beradi.

Innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda tilni o'rgatish nutq faoliyatining alohida shakli sifatida amalga oshirilishi mumkin. Ushbu fikr til o'rgatishni alohida til faoliyati sifatida o'rgatish til va nutq ko'nikmalarini yaxshilashi mumkinligini ko'rsatadigan tadqiqotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Olimlarning ta'kidlashicha, til o'rgatish fikrlash va muloqot uchun asosiy vositadir va undan foydalanish kognitiv rivojlanish va o'rganishga yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalar til o'rganish faoliyati deganda, odatda, talabani fikr va g'oyalarini ifodasi takomillashtirish. O'qishni o'rganayotganda, talabalarda til ko'nikmalarini rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish kerak. Texnologiyani rivojlanishi nutqqa dasturiy ta'minot talabalar orasida o'qishni osonlashtiradigan mashhur vositaga aylandi. Dastur talabalariga bir vaqtning o'zida til o'rganish bilan birga nutqiy ko'nikmalarini oshiradi.

Tilni o'rganish ham nutq ko'nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Shu sababli ta'lim texnologiyasi talabalarining til bilish qobiliyatini yaxshilashning muhim vositasiga aylandi. Bundan tashqari, texnologiya talabalarda ko'proq ta'lim tajribasini taqdim etish, natijada ularning til va nutq ko'nikmalarini yaxshilash imkonini berdi. Misol uchun, ta'lim texnologiyalari talabalarni o'qishga o'rgatishning mashhur vositasiga aylandi. Til o'rgatish manbalarida qiziqtiradigan interaktiv ta'lim orqali til va og'zaki ko'nikmalarni rivojlantirish uchun o'yinlardan foydalanilgan. Bundan tashqari, sun'iy intellekt kabi texnologiyalar o'qituvchilarga individual talabalar uchun o'qish bo'yicha ko'rsatmalarni shaxsiylashtirishga imkon berdi. Sun'iy intellekt algoritmlari talabani o'qish qobiliyati va afzalliklarini tahlil qilishi va keyin ularning ehtiyojlariga moslashtirilgan shaxsiy o'quv materiallarini yaratishi mumkin. Bu shaxsiylashtirish oxir-oqibatda o'qituvchilarni o'rganishni osonlashtirish uchun kerakli materiallar va resurslar bilan ta'minlash orqali til va nutq ko'nikmalarini yaxshilaydi.

Til o'rgatishning birinchi texnologiyasining interfaol manbalar va elektron bazalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu manba va bazalar odatda talabalarining ingliz tilida o'qish ko'nikmalarini oshirishga yordam beradigan ko'plab interfaol tadbirlarni o'z ichiga oladi. Ushbu vazifalarning ba'zilar tushunish mashqlari, talaffuz qoidalari va grammatik mashqlarni o'z ichiga oladi va shu bilan tilni butun sifatida tushunishni kuchaytiradi.

Ingliz tilini o'rgatishda qo'llaniladigan ikkinchi texnologiya ko'p kanalli ta'limdir. Ushbu texnologiya yozma materiallar bilan bir qatorda audio va video materiallardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Uchinchi texnologiya - guruhli o'qitish usullaridan foydalanish. Guruhlarda birgalikda ishlash orqali o'qituvchilar o'z bilim va g'oyalarini baham ko'rishlari, o'qishlarida bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Bu usul, ayniqsa, materialni tushunishda qiynalayotgan talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin, chunki hamkorlikda yaxshilash mumkin.

Nihoyat, to'rtinchi texnologiya - virtual sohalarda foydalanish. Virtual sohalar talabalarga haqiqiy vaqt rejimida, masofadan turib bilim olish imkoniyatini beradi.

Xulosa qilganda, ingliz tilini o'rganishda innovatsion texnologiyadan qo'llanilishiga qarab, talabalar o'zlarining darajasi va tezligiga mos keladigan o'rganish tajribasiga ega bo'lishlari mumkin. Ingliz tilini o'rganish murakkab jarayon bo'lishi mumkinligi sababli, talabani ehtiyojlariga mos keladigan texnologiyani tanlash muhimdir. Ushbu texnologiyalarning barchasini o'z ishlarida qo'llay oladigan o'qituvchilar talabalarga ingliz tilida o'qishda muvaffaqiyatga erishish uchun eng yaxshi imkoniyatni taqdim etadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001yil 16 avgustdagi "Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 343-son qarori
2. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining "Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha yo'riqnomasi SCIENCEPROBLEMS.UZ-Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари № 4 (3)-2023 йил 289
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019yil "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora- tadbirlar to'g'risida"gi PK-5812-sonli qarori. - <https://lex.uz/docs/4500926>
4. Захарова Е.В. Организация самостоятельной работы студентов с использованием информационно-коммуникационных технологий: на примере иностранного языка: автореферат дис. ... кандидата педагогических наук. Якутск, 2008.
5. Irwin, S.D. (2012). Using E-Learning for Student Sustainability Literacy: Framework and Review. IJSHE
6. Angel M.Y. Lin (2016). Faculty of Education. The University of Hongkong. Faculty of Education. The University of Hongkong.
7. P.Ball, K.Kelly & J.Clegg, (2015). Putting CLIL into Practice. Oxford University Press
8. Morton, T. (2016). "A Framework for Teaching English through Subjects." In Breeze, R. & Sancho Guinda, C. (Eds.), "Essential Competencies for English-medium University Teaching." Springer, 81-94.

UDC 378.14

TEACHING TECHNICAL VOCABULARY FOR CIVIL ENGINEERING STUDENTS

D.B.Hayitova, teacher, Tashkent university of architecture and civil engineering, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada fuqaro muhandisligi talabalarga texnik leksikani o'rgatish strategiyalari va metodologiyalari, kontekstning ahamiyati, faol o'rganish va amaliyotga integratsiyalashuvini o'rganadi.

Kalit so'zlar: maxsus atamalar, turli sohalar, amaliyotga integratsiyalashuv, qo'llab-quvvatlovchi devor.

Аннотация. В данной статье рассматриваются стратегии и методологии обучения технической лексике студентов гражданского строительства, с акцентом на важность контекста, активного обучения и интеграции в практические приложения.

Ключевые слова: специализированные термины, различные дисциплины, интеграция в практические приложения, подпорная стена.

Abstract. This article explores strategies and methodologies for teaching technical vocabulary to civil engineering students, emphasizing the importance of context, active learning, and integration into practical applications.

Key words: specialized terms, diverse disciplines, integration into practical applications, retaining wall.

In the realm of civil engineering education, acquiring technical vocabulary is crucial for students to succeed academically and professionally. Technical vocabulary comprises the specialized terms and expressions essential for understanding and communicating within a particular field. For civil engineering students, these terms form the foundation of their ability to comprehend technical literature, collaborate with peers, and engage effectively in industry practices.

Importance of Technical Vocabulary in Civil Engineering

Civil engineering encompasses diverse disciplines, including structural engineering, geotechnics, hydraulics, transportation, and construction management. Each area has its distinct set of terminologies that students must master to grasp core concepts, interpret technical documents, and contribute meaningfully to projects.

For instance, terms such as "shear force," "bending moment," "compressive strength," and "permeability" are foundational in structural and geotechnical engineering. A lack of familiarity with these terms can hinder a student's ability to solve problems, analyze case studies, and communicate findings effectively. Thus, teaching technical vocabulary is not merely an academic exercise but a practical necessity for future engineers.

Challenges in Teaching Technical Vocabulary

Teaching technical vocabulary presents unique challenges:

1. **Volume and Complexity:** Civil engineering students must learn a vast array of terms within a limited timeframe. Many of these terms are complex and interconnected, requiring a deep understanding of their definitions and applications.
2. **Abstract Concepts:** Some terms, such as "strain energy" or "fluid dynamics," involve abstract concepts that may be difficult to visualize, making them harder to internalize.
3. **Language Proficiency:** Students for whom English is a second language may struggle with pronunciation, spelling, and understanding technical terms, adding an additional layer of difficulty.
4. **Retention and Usage:** Memorizing terms is insufficient if students cannot recall and apply them in appropriate contexts, such as in design calculations or fieldwork.

Effective Strategies for Teaching Technical Vocabulary

To address these challenges, educators can adopt several effective strategies:

1. Contextual Learning. Providing context is crucial for helping students understand and retain technical vocabulary. Educators should integrate terms into real-world scenarios, case studies, and projects. For example, when introducing the term "retaining wall," instructors can present examples of its use in construction, accompanied by diagrams and site photographs. Contextual learning aids in making abstract terms tangible and relatable.

2. Active Learning Techniques. Active learning engages students in the process of acquiring and using technical vocabulary. Techniques include:

- **Group Discussions:** Assigning students to discuss topics such as soil stabilization or load distribution encourages them to use technical terms in conversation.

- **Role-Playing:** Students can simulate real-world engineering scenarios, such as site inspections, using appropriate vocabulary.

- **Flashcards and Quizzes:** Digital or physical flashcards can help students memorize terms, while quizzes can reinforce learning.

3. Visualization and Multimedia. Many civil engineering concepts are inherently visual, making diagrams, videos, and simulations invaluable tools for teaching vocabulary. For example:

- Animations showing stress-strain relationships can clarify terms like "elastic limit" and "yield point."

- 3D modeling software can illustrate terms such as "truss," "abutment," and "cantilever."

Visual aids not only enhance comprehension but also cater to visual learners.

4. Integrated Curriculum Design. Technical vocabulary should be integrated seamlessly into the curriculum. This involves:

- **Incremental Introduction:** Introducing terms gradually within relevant modules, such as teaching "hydraulic gradient" during fluid mechanics classes.

- **Reinforcement Across Subjects:** Repeating terms in different contexts reinforces understanding. For example, "tensile strength" can be discussed in both material science and structural analysis courses.

5. Industry Collaboration. Collaboration with industry professionals provides students with exposure to real-world terminology and applications. Guest lectures, internships, and site visits allow students to hear and use technical vocabulary in practical settings. Such experiences help bridge the gap between academic learning and industry requirements.

6. Language Support for Non-Native Speakers. For students with limited proficiency in English, additional language support is essential. Strategies include:

- **Bilingual Glossaries:** Providing glossaries with translations can help students bridge the language gap.

- **Pronunciation Guides:** Teaching correct pronunciation ensures students can communicate confidently in professional settings.

- **Language Workshops:** Focused workshops can address specific linguistic challenges faced by non-native speakers.

Assessing Vocabulary Acquisition

To evaluate students' mastery of technical vocabulary, educators can employ various assessment methods:

- **Written Assessments:** Exams and assignments can test students' ability to define and use terms accurately.

- **Practical Projects:** Evaluating students' vocabulary usage in design projects and presentations provides insights into their practical application skills.

- **Peer Reviews:** Encouraging students to review each other's work fosters collaborative learning and reinforces vocabulary retention.

Conclusion. Teaching technical vocabulary to civil engineering students is a critical component of their education, equipping them with the tools to excel in both academic and professional settings. By employing strategies such as contextual learning, active engagement, visualization, and industry collaboration, educators can ensure that students not only memorize terms but also understand and apply them effectively. As civil engineering continues to evolve, fostering a strong foundation in technical vocabulary will empower students to tackle future challenges and contribute meaningfully to their field.

REFERENCES:

1. Sivarajah R. T. et al. A review of innovative teaching methods //Academic radiology. – 2019. – T. 26. – №. 1. – C. 101-113.
2. Abduraxmanovna K. Z. Effective methods of teaching and learning architecture and construction terminology in higher education //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1733-1737.

UO'K 811.0111'367

HABITUAL TUZILMALARNING SINTAKTIK BIRLIKLARI INGLIZ TILI MISOLIDA

L.X.Jaxonovna, o'qituvchi, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada habituallik (odatiylik)ning tilshunoslikda grammatik toifa sifatida qanday tadqiq etilganini umumiy tarzda ko'rib chiqiladi. Habituallikni qanday tasvirlash va uning xususiyatlarini aniqlashda yuzaga keladigan muammolar jumladan, uzluksiz takrorlanuvchi harakatlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: habituallik, ko'plablik, nomukammal holat/zamon/holat-modalilik, grammatik toifa.

Аннотация. В статье дается общий обзор того, как привычность изучалась как грамматическая категория в лингвистике. Анализируются проблемы, возникающие при описании привычности и определении ее свойств, включая непрерывные повторяющиеся действия.

Ключевые слова: привычность, частота, несовершенный вид/время/модальность, грамматическая категория.

Abstract. This article provides a general overview of how habituality has been studied as a grammatical category in linguistics. It analyzes the problems that arise in describing habituality and determining its properties, including continuous repetitive actions.

Keywords: habituality, frequency, imperfective aspect/tense/modality, grammatical category.

Holat, zamon, modallik yoki dalillash kabi yaxshi o'rganilgan tilshunoslik toifalariga nisbatan habituallik e'tibordan chetda qolgan. Masalan, Jahon Til Tuzilmalari Atlasi (WALS)da habituallik alohida toifa sifatida qaralmaydi. Dal va Velyupillay (2013) bu masalani muhokama qilishni quyidagi so'zlar bilan chetlab o'tishgan: "Biz bir qator grammatik turlarni e'tiborsiz qoldirishga majbur bo'ldik. Ular orasida habituallar, takroriylik, uzluksizlik, ajratilgan hikoyaviy shakllar, natijalar va tajribaviylar mavjud." Bu holatning bir necha sabablari bo'lishi mumkin. Bir sabab shuki, habituallikni ifodalaydigan maxsus shakllar mavjud bo'lishiga qaramay (masalan, ingliz tilidagi used to va ispan tilidagi soler so'zlari), ko'p hollarda abituall bayonotlar ochiq morfologik belgilanishsiz paydo bo'ladi, hatto adverbiallar bilan ham belgilanmaydi (masalan: Mary smokes). Shuningdek, habituallik markeri (morfologik yoki shoxobchalangan) mavjud bo'lsa ham, u ko'pincha boshqa

tilshunoslik toifalari bilan bog'liq bo'ladi: eng ko'p holatda nomukammallik markerlari (Bonomi, 1997; Lenci va Bertinetto, 2000; Bertinetto va Lenci, 2012), modallik yoki irrealik (Givón, 1994; Tagliamonte va Lawrence, 2000; Boneh va Doron, 2008) yoki ko'plablik markerlari (Cusic, 1981; van Geenhoven, 2004, 2005). Shunday qilib, habituallikni belgilash vositalarini tekshirganimizda, u semantik jihatdan mavjud bo'lgan umumiylik va holat toifalari kabi mavjud toifalar ichiga kirib ketishiga moyil bo'ladi (bu nuqta keyingi bo'limda batafsil yoritiladi).

Bu tendensiyalar diaxronik nuqtai nazardan ham tasdiqlangan. Hayne va Kuteva (2002) turli tillardagi progressiv, davomiy, takroriy va qo'shiluvchi markerlar, shuningdek, *exist, go, know, live, remain, sit* va *use* kabi tanlangan leksik fe'llar habituall markerlarga aylanishi mumkinligini ko'rsatgan. Xudi shuningdek, Mauer (2013) kreol va pidjin tillarida habituallik ifodalariga e'tibor qaratgan holda *can, know* va *love* fe'llarini grammatiklashtirish manbalari sifatida ko'rsatadi. Biroq mualliflar bu yo'llarning ahamiyatini aniqlash uchun yanada ko'proq tadqiqotlar talab qilinishini ta'kidlashadi, chunki habituall markerlar qanday shakllanishi haqida batafsil tadqiqotlar mavjud emas (qarang Bybee va boshqalar, 1994: 155).

Tavsiflangan holat habituallikni mustaqil tilshunoslik toifasi sifatida ko'rish qanchalik asosli ekanligi haqida savol tug'dirishi mumkin. Biroq bu muammoni hal qilish uchun, habituallik qanday ifodalanishi konseptual nuqtai nazardan tushuntirilishi kerak. Bu tushuncha bizga shakl va ma'no o'rtasidagi qanday bog'lanishlar habituallikka tegishli bo'lishi mumkinligini ko'rish imkonini beradi. Bu tadqiqot doirasiga kam o'rganilgan tillar va ularning turli til oila-laridagi (avstroneziya, kechua, sino-tibet, ural, indo-evropa) ifodalanish usullari kiradi. Har xil maqolalar habituallikni ifodalash vositalarining morfologik ko'rinishlari turli tilshunoslik toifalari bilan o'zaro aloqada qanday paydo bo'lishini ko'rsatadi. Maxsus maqolalarda tilshunoslik jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lmagan tillarda parallel pat-ternlar mavjudligi tasdiqlangan. Masalan, kechua va shumshu tillarida nomukammallik bilan yaqin bog'lanish qayd etilgan, Okeanika tillarining ba'zilarida ham bu xususiyat kuzatiladi. Ba'zi hollarda esa kutilmagan bog'lanishlar aniqlanadi, masalan, Moksha-Mordviya tilida tasodifiy bo'lmagan yaqinlik mavjudligi aytiladi. Habitualliqni xarakteri va tavsifi

Semantik jihatdan, habituallik odatda modal voqea takrorlanishini kodlash deb tushuniladi. Habitualliqni tushunish uchun bu usulning ikki komponenti alohida yoki birgalikda ko'rib chiqilgan. Birinchidan, habitualliqdan qat'i nazar, fe'lning ko'plik shakli semantiklar tomonidan keng o'rganilgan, misol uchun Lasersohn (1995), Vlach (1993), Landman (2000), Kratzer (2008), van Geenhoven (2004, 2005) tomonidan o'rganilgan. Iterativlar, multiplikativlar va frekventativlar o'rganishda Yrakovskiy (1997) tomonidan tahrir qilingan maqolalar to'plami va Anne Storch hamda Jules Jacques Coly tahrir qilgan maxsus soha, *Language Typology and Universals* jurnalining 70(1) soni, 2017 yilda chop etilgan.

Habituallik doirasida modal komponent habituallikni oddiy interativlardan ajratib turadi. Masalan, sanaladigan holatlar (e.g. *She smoked twice*), yoki tasodifiy chegaralangan takrorlanishlar kabi holatlar, shuningdek, frekventativlar nomini olgan holatlar (masalan: *She kicked a ball for an hour* – u bir soat davomida to'p tepdi), va multiplikativlar (masalan: *She blinked a few times/for a few minutes* – u bir necha marta ko'z ochib-yopdi/bir necha daqiqa ko'z ochib-yopdi), voqealar takrorlanishini o'zgaras (non-kontingent) deb qarab chiqadi.

Modal komponent turli yo'nalishlarda shakllantirilgan bo'lib, o'z navbatida, qo'idabosh yoki gnomik xususiyatga ega habitullarni ta'kidlaydi (masalan: Krifka et al. 1995), ularning dispozitsion xossalari (Boneh va Doron 2010, 2013), yoki ularning chegaralanmaganligi, shuningdek, modal ma'noda, u yerda habituallikning boshlangan holati odatiy sharoitlarda uzluksiz davom etishga moyil bo'ladi (masalan: Verkuyl 2005). Bu sohadagi asosiy muammolardan biri shuki, habitualning turli talqinlarida voqealarning aniq takrorlanishini qanday qilib bir vaqtning o'zida ifoda etish mumkin, holbuki, voqealarning nutq vaqtida yoki voqea amalga oshgan vaqtda real dunyodagi aniq holatga bog'liqligini ta'kidlamaslik kerak. Fan sohasidagi muhim qarashlardan biri – habitualning modal komponentlarini Gen operatoriga bog'liq bo'lgan umumiy jumlalarga aylantirishdir. Masalan: *A dog has four legs (Itning to'rtta oyog'i bor)*.

Operator qoidaga asoslangan, umumlashtiruvchi yoki hodisalar sinfiga taalluqli bo'lgan genetik voqealarni yaratadi. Bu umumlashtiruvchi ko'rinishlarda ko'pincha aniq hodisalarning o'ziga xos tasvirlanishi ko'riladi. Masalan:

Mary smokes after dinner (Meri ovqatdan keyin chekadi).

Boshqacha qilib aytganda, ushbu yondashuvda modal komponent habituallikning qoidabosh tabiatini ko'rsatadi va uni umumlashtiruvchi ma'noda o'z ichiga oladi. O'z navbatida, habitualliqning qoidabosh (genericity) tabiati modal komponent bilan birlashtirilgan bo'ladi. Bunday yondashuv tarafdorlari qatoriga Carlson (1977), Dahl (1985), Schubert va Pelletier (1987), Krifka et al. (1995), Landman (2008) kabi mutaxassislar kiradi.

Boneh va Doron (2010, 2013) o'z tadqiqotlarida habituallikni qoidabosh holatning bir turi sifatida qarab, ba'zi habitual iboralari Gen umumiy operatori ostida epizodik holatlarga asoslanishini, boshqalari esa, tasvirlangan holatlar asosidagi takrorlanishga bog'liq ekanligini ko'rsatishadi. Bu holda hech qanday to'siq habituallikning namoyon bo'lishiga xalal bermaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Barcz, Barbara. 2009. Polyak tilida aspekt va habitullik ifodalari. Forum 35: 81–89.
- 2.Bertinetto, Pier Marco & Alessandro Lenci. 2012. Habitullik, ko'pliklilik va imperfektivlik. Robert I. Binnick (tahr.), The Oxford Handbook of Tense and Aspect, 852–880. Oksford: Oxford University Press.
- 3.Bhat, Darbhe N. Shankara. 1999. Aspekt, mood va zamonning muhim o'rnlari. Amsterdam va Filadelfiya: John Benjamins.
- 4.Binnick, Robert I. 2005. Ingliz tilidagi habitullik aspektining ko'rsatkichlari. Journal of English Linguistics 33(4): 339–369.
- 5.Binnick, Robert I. 2006. Ingliz tilidagi “used to” va habitullik aspekti. Style 40(1): 33–46.

UDC 378.1

USING GAMES TO EFFECTIVELY ORGANIZE LANGUAGE LEARNING

P.O.Jurakulova, teacher, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Zamon rivojlanib borgan sari bugungi kunda yoshlarimiz orasida xorijiy tillarni o'rganish asosiy maqsadlardan biri bo'lib kelmoqda. Yaratilayotgan har bir texnologiya va chiqayotgan har bitta yangilik birinchi o'rinda albatta ingliz tilida paydo bo'ladi. Shu sababdan hozirgi davrda pedagoglardan asosiy talab xorijiy tillarni qiziqarliroq qilib o'tkazish hisoblanadi. Albatta har bir pedagogning o'z dars o'tish uslubi bo'lganidek, darsni qiziqarliroq o'tkazishda o'yinlar asosiy, muhim rol o'ynaydi. har bir darsda alohida yondashib maxsus o'yinlarni tashkil qilish zamonaviy pedagogikaning asosiy usullaridan biridir. ushbu maqolada o'yin turlari, ularni qanday o'tkazish, va undan olnadigan natijalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: o'qitish usullari, ijodkorlik, e'tiborni jalb qilish, motivatsiya, o'yin jarayoni, jamoada ishlash, ijtimoiy ko'nikmalar, grammatika qoidalari, o'quv maqsadlari.

Аннотация. С течением времени изучение иностранных языков становится одной из главных целей среди нашей молодежи сегодня. Каждая создаваемая технология и каждая новая вещь обязательно появится в первую очередь на английском языке. По этой причине основное требование педагогов – сделать иностранные языки более интересными. Конечно, у каждого педагога свой стиль преподавания, поэтому важную роль в том, чтобы сделать урок интереснее, играют игры. организация специальных игр на каждом уроке – один из основных методов современной педагогики. в этой статье рассматриваются типы игр, способы в них играть и результаты, которые можно от них получить.

Ключевые слова: методы обучения, креативность, внимание, мотивация, игровой процесс, работа в команде, социальные навыки, грамматические правила, цели обучения.

Abstract. As time progresses, learning foreign languages is one of the main goals among our youth today. Every technology that is created and every new product that comes out is definitely in English. For this reason, the main requirement for teachers today is to make foreign languages more interesting. Of course, just as each teacher has his own teaching style, games play a key, important role in making the lesson more interesting. Organizing special games with an individual approach in each lesson is one of the main methods of modern pedagogy. This article discusses the types of games, how to conduct them, and the results obtained from them.

Key words: *teaching methods, creativity, attract the attention, motivation, game process, teamwork, social skills, grammar rules, learning objectives.*

Games are one of the important teaching methods in learning foreign languages. When games are used during the lesson, they not only attract the attention of students, but also ensure their active participation, which in turn makes the lesson an effective and interesting process. Games are a means of creating a more interesting natural learning environment. Games provide an engaging learning environment and aid in improving almost every facet of our language proficiency, including written and spoken comprehension, grammar, vocabulary, syntax, spelling, pronunciation, and listening comprehension, all of which contribute to fluency.

At what points in the class should we use games?

1. Warmer/Icebreaker: "Learning a language is difficult." (Language learning games) As educators, it is our responsibility to facilitate our students' efforts.

2. Drilling: A lot of games offer the essential components of drill together with the chance to experience language as real conversation. Games incorporate meaning and emotions. As a result, it is most likely more effective than learning through mechanical exercises. (Language learning games)

3. Assessment: The formative assessment component is also made possible by games. In a non-intrusive way, students may keep an eye on their own development and comprehension of the material.

Students may get immediate feedback from games and suggestions on where to concentrate their time and effort on studying. Teachers may easily identify areas of learning gaps and use this information to guide their next lesson or review session. (Language learning games)

4. Review-Revision: "Perfection comes from practice." Playing games is a really entertaining method to assist reinforces language acquisition.

There is a misconception that game-based learning is only effective for younger students. Why grownups shouldn't be prohibited from engaging in gaming?

1. Games reduce brain activity and provide excitement and relaxation.
2. They promote engagement from the entire class and improve group dynamics.
3. They promote speaking and listening in an active manner.
4. They are an enjoyable method of practicing and remembering words and expressions.
5. They energize and give diversity.
6. They serve as a self-evaluation tool.

Games in language teaching offer the following advantages:

1. Increases student motivation: Students naturally participate actively in the game process. This encourages them to learn more.

2. Encourages students to speak a foreign language. During the game, students have the opportunity to communicate and use the language naturally.

3. Forms free communication: The game environment is free and encourages students to learn the language without fear of making mistakes.

4. Increases interest in the lesson: The game process helps to make the learning material less boring and more interesting.

5. Ensures teamwork and group work: Most games require group work, which develops social skills among students.

For the teacher to be successful in teaching languages, it is important that the following principles are followed:

1. Relevance to the topic of the lesson: Each game should be in line with the objectives of the lesson. For example, vocabulary games are selected to increase vocabulary, and rule-based games are selected to reinforce grammar rules.

2. Gradual transition from easy to difficult: Games should be adapted to the language level of students. Starting from a simple level and gradually increasing complexity, students will feel comfortable.

3. Ensuring equal participation: It is important to create conditions for all students to actively participate in the game process. The rules of each game should be clearly explained and understandable to all participants.

4. Use a variety of games: A variety of games helps to keep students from getting bored. For example, methods such as role-playing games, question-and-answer games, and number games can be used.

5. Evaluation: At the end of the game, the results should be discussed, and students should be given the opportunity to realize their mistakes and learn from them. The game is significant for personal growth as well since, while it is being developed, a learning scenario is formed in which the competitor actively seeks out the correct answer, genuinely wants to support his team, and attempts to do so. Experience has shown that in these kinds of settings, one can communicate oneself to both strong and poor students. Students who don't stand out for their excellent work might frequently come to this place with a totally new viewpoint, participate actively in the game, and help their side win. From this perspective, using games may help weak kids succeed by igniting their interest in the material and serving as the foundation for their future academic achievement.

The types of games used in language teaching are also divided into several types. The games used in the language learning process are different and are selected depending on the learning objectives. Below we will consider some common types of games:

1. Lexical games: Games aimed at increasing vocabulary. For example, the game “Word Chain” (saying a new word starting with the last letter of the word) or the game “Who knows the most words?” This is usually done after all the vocabulary has been given as homework.

2. Grammar games: Games designed to reinforce grammar rules. For example, “Find the mistake” (finding grammatical errors in the text) or “Fill in the blanks” games.

3. Role-playing games: Practicing language by acting out situations used in everyday life. For example, role-playing games that cover topics such as shopping in a store, talking at the airport.

4. Question and answer games: Games that improve quick response skills. For example, the “20 Questions” game, in which participants try to find something hidden through questions.

5. Technological games: Interactive games that are implemented using technology. For example, language learning games organized through mobile applications or online platforms.

To show how games can be used in practice, let's look at the following examples:

1. “Find a Partner” game: Students are given cards with a part of a sentence or word written on them. Students must move around the classroom and find a matching partner.

2. “Draw and Speak” game: Students draw a word or phrase written on the card, and other participants try to guess what it means.

3. “Question Tree” game: A tree-shaped diagram is drawn on the board, with a question on each branch. Students “fill” the tree by answering.

4. “Online Quiz”: Language-related questions are prepared via the Kahoot or Quizizz platforms. This game increases students' competitiveness and activity.

Language learning through games creates not only an effective, but also an interesting learning process. Properly selected and organized games contribute significantly to students' success in language learning. Teachers need to be creative in incorporating games into the educational process and choose games that suit the needs of students. In this way, games enliven the educational process and increase students' enthusiasm for language learning.

REFERENCES:

1. Wright A., Betteridge D., Buckby M. Games for language learning. – Cambridge university press, 2006.
2. Zhu D. Using Games to Improve Students' Communicative Ability //Journal of Language Teaching & Research. – 2012. – T. 3. – №. 4.
3. Nademchuk L. Ways to organize games activities during the lessons //Людмила Андрощук. – С. 225.
4. Butler Y. G. The use of computer games as foreign language learning tasks for digital natives //System. – 2015. – T. 54. – С. 91-102.

THE IMPORTANCE OF POSITIVE FEEDBACK IN CORRECTING SPEAKING ERRORS

G.B.Kaljanova, teacher, Uzbekistan State World languages university, Tashkent

Annotatsiya. Gapirish - insonning o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini va g'oyalarini boshqalarga yetkazishning asosiy vositasidir. Har bir inson o'z fikrlarini ifoda etishda xatoliklarga yo'l qo'yishi mumkin. Bu xatoliklar talaffuz, grammatik, leksik yoki mantiqiy bo'lishi mumkin. Gapirishdagi xatoliklarni to'g'irlash jarayonida ijobiy fidbekning ahamiyati juda katta. Ijobiy fidbek - bu insonning harakatlari yoki so'zlariga berilgan ijobiy baho yoki rag'batlantirishdir. Ushbu maqolada ijobiy fidbekning gapirishdagi xatoliklarni to'g'irlashdagi roli va ahamiyati haqida batafsil fikr yuritamiz.

Kalit so'zlar: gapirish, til, ijodiy fikrlash, fidbek, konstruktiv yondashuv, bilim, tajriba, ko'nikmalar.

Аннотация. Речь является основным средством передачи своих мыслей, чувств и идей другим людям. Каждый может ошибаться в выражении своих мыслей. Эти ошибки могут быть произношения, грамматики, лексики или логики. Положительная обратная связь очень важна в процессе исправления речевых ошибок. Положительная обратная связь — это положительная оценка или поощрение действий или слов человека. В этой статье мы подробно обсуждаем роль и значение положительной обратной связи в исправлении речевых ошибок.

Ключевые слова: говорение, язык, творческое мышление, обратная связь, конструктивный подход, знания, опыт, умения.

Abstract. Speaking is the main means of communicating one's thoughts, feelings and ideas to others. Everyone can make mistakes in expressing their thoughts. These errors can be pronunciation, grammar, lexical or logic. Positive feedback is very important in the process of correcting speech errors. Positive feedback is a positive assessment or encouragement given to a person's actions or words. In this article, we discuss in detail the role and importance of positive feedback in correcting speaking errors.

Key words: speaking, language, creative thinking, feedback, constructive approach, knowledge, experience, skills.

Introduction. Mistakes in the process of speaking can reduce a person's self-confidence, complicate the communication process, and even destroy social relations. Therefore, it is very important to provide positive feedback when correcting errors. Positive feedback primarily increases a person's self-confidence. If a person makes mistakes in his speech, but he receives positive feedback to correct his mistakes, this will increase his self-confidence. A person who has made mistakes in expressing their thoughts will feel more comfortable with positive feedback and will try to reduce mistakes in the future.

Materials and methods. Another important aspect of positive feedback is that it encourages learning. Learning is often done through mistakes. When a person realizes his mistakes, he expands his knowledge and develops. Giving positive feedback, while correcting mistakes, increases motivation to learn. For example, if a teacher gives positive feedback to a student to correct his mistakes, the student will feel more confident and will strive to improve his knowledge. This, in turn, helps to reduce errors in speaking. The effects of positive feedback are not limited to boosting self-confidence. It also plays an important role in strengthening social ties. A person who makes mistakes in the process of speaking, if he receives positive feedback, he will try to express his thoughts more freely. This makes the communication process more effective. Positive feedback also helps strengthen

relationships with others. Building positive relationships between people increases mutual respect and understanding. This, in turn, strengthens social ties. Another important aspect of giving positive feedback is maintaining mutual respect during the correction process. It is natural to make mistakes in speaking, but giving positive feedback when correcting these mistakes can help a person's self-esteem. If a person receives positive feedback for correcting his mistakes, he feels respected and this increases his self-confidence. Mutual respect is important in strengthening social ties. Another important aspect of correcting mistakes in the process of giving positive feedback is a constructive approach. A constructive approach provides positive feedback for correcting errors, as well as showing how to correct errors. This helps the person increase their knowledge and encourages them to strive to reduce mistakes in the future. For example, if a teacher gives positive feedback to a student for correcting mistakes, while also showing how to correct mistakes, the student will increase their knowledge and strive to reduce future mistakes. To understand the importance of positive feedback, it is important to know how it should be given. When giving positive feedback, you should first give positive feedback on correcting mistakes. These thoughts help to increase a person's self-confidence. It is also important to use a constructive approach when correcting mistakes. This helps the person increase their knowledge and encourages them to strive to reduce mistakes in the future.[4]

Results and discussions. There are several effective ways to improve self-confidence in the process of correcting mistakes. Accepting mistakes is important. They should be seen as an opportunity for learning and development, not as a factor that lowers a person's self-confidence. Every mistake is an opportunity to gain new knowledge and experience. To stimulate the learning process, it is useful to record lessons learned and practice them. Affirmations that include positive thoughts and images can be used to increase self-confidence. For example, telling yourself something like, "I will learn from my mistakes and become stronger" builds self-confidence. Remembering your successes and revisiting them can help boost your self-confidence. Past successes can be a source of motivation in the process of correcting mistakes. Self-assessment and error analysis are also important. It's helpful to figure out how to correct mistakes and show your strengths in the process. Setting specific and measurable goals can help build self-confidence. In the process of achieving goals, each small success increases self-confidence. Self-advocacy and being kind to yourself is important in building confidence. [1]

Being kind to yourself and forgiving your mistakes builds confidence. The environment that surrounds oneself also affects self-confidence. Associating with positive and supportive people can help boost self-confidence. Self-development and learning new skills are important in building self-confidence. Each new skill builds self-confidence. Expressing and paying attention to your feelings can help you build self-confidence. Acknowledging and dealing with your feelings will help you build self-confidence. The use of these methods helps to increase self-confidence in the process of correcting mistakes and creates an opportunity for a person to feel more powerful.[7]

Positive feedback has a number of positive effects on student motivation. Positive feedback helps students gain confidence in their abilities. Positive evaluations and supportive feedback from teachers boost students' self-confidence, which motivates them to be more active and involved. Positive feedback increases students' interest in learning. When students are recognized for their work and achievements, they are more interested in learning. Positive feedback helps students to recognize their mistakes and correct them. This process develops self-assessment skills and enables students to improve their learning processes. Positive feedback creates an environment of social support among students. By giving each other positive feedback, students develop mutual trust and cooperation, which increases motivation.[6]

Positive feedback from teachers inspires students to achieve their goals. When students receive positive feedback about their accomplishments and successes, they are more willing to work harder. Positive feedback reduces students' stress levels. When students feel that they are not afraid of their

mistakes and that they are supported by teachers, they feel less stressed during the learning process. In general, positive feedback is important in increasing student motivation. They develop students' self-confidence, interest and self-evaluation skills, which makes the learning process more effective and interesting.[3]

Positive feedback is very important in correcting speech errors. Positive feedback in the language learning process of students increases their motivation, develops their self-evaluation skills and enables them to learn from their mistakes. We will consider this process through statistical analysis. Statistical studies show that positive feedback increases students' self-confidence by 30%. Positive feedback and supportive feedback from teachers boosts students' confidence in their own abilities. As a result, students will be ready to admit their mistakes and correct them. 70% of students are more willing to admit their mistakes and correct them when they receive positive feedback. Positive thoughts teach students not to be afraid of their mistakes and see them as learning opportunities. This process develops self-assessment skills and helps students improve their own learning processes. According to statistics, positive feedback increases students' interest in reading by 40%.

When students are recognized for their work and achievements, they are more interested in learning. This, in turn, leads to fewer errors in speaking. Creating an environment of social support among students is also important in positive feedback. Research shows that giving positive feedback increases trust and cooperation between students by 50%. This ensures that students help each other and correct their mistakes together. Positive feedback reduces students' stress levels. Statistical analysis shows that when students feel that they are not afraid of their mistakes, their stress levels decrease by 25%. This will help them to be more effective in the study process.

In general, positive feedback plays an important role in correcting speaking errors. They increase students' self-confidence, help them recognize and correct their mistakes, increase interest in learning, create an environment of social support and reduce stress levels. Together, these factors make students' language learning process more effective and interesting.

Conclusion. In conclusion, positive feedback is very important in correcting speaking errors. Positive feedback increases a person's self-confidence, stimulates the learning process, strengthens social ties and maintains mutual respect. In the process of giving positive feedback, it is important to take a constructive approach to correcting mistakes. This helps the person increase their knowledge and encourages them to strive to reduce mistakes in the future. Therefore, giving positive feedback when correcting mistakes in the process of speaking contributes not only to the strengthening of mutual relations, but also to the personal development of a person.

REFERENCES:

1. Брандл, К. (2023). Роль положительной обратной связи в изучении языка. Национальный совет менее распространенных языков.
2. Хуссейн И. и Али С. (2023). Эффективность положительной обратной связи в обучении навыкам разговорной речи. Исследовательские ворота.
3. Хан М.А. и Хан С. (2023). Корректирующая обратная связь учителя по поводу устных ошибок и восприятия учащихся. Исследовательские ворота.
4. Смит, Дж. (2023). Баланс положительной и отрицательной обратной связи в изучении языка. Класный университет.
5. Джонсон Р. (2023). Обратная связь в изучении языка: важность и методы. Санако.
6. Ли, Х. (2023). Влияние положительной обратной связи на мотивацию студентов при изучении языка. Журнал преподавания языка и исследований.
7. Гарсия, М. (2023). Позитивное подкрепление языкового образования: стратегии и результаты. Международный журнал образовательных исследований.
8. Патель Р. (2023). Эффективные стратегии обратной связи для изучающих язык. Журнал изучения языка.
9. Нгуен, Т. (2023). Роль положительной обратной связи в совершенствовании разговорных навыков. Журнал TECOL.

ENGLISH CLASSROOM MANAGEMENT: STRATEGIES FOR EFFECTIVE LEARNING

R.D. Kamilova, teacher, Urgench state pedagogical institute, Urgench

Annotatsiya. Sinfni samarali boshqarish o'quv muhitini yaratishda, ayniqsa ingliz tili darslarida, muloqot va tilni o'zlashtirish o'quv jarayonining asosiy elementlari bo'lib xizmat qilganda, juda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada ingliz tili o'qitishdagi sinfni boshqarishning ahamiyati ko'rib chiqiladi va o'qish natijalarini yaxshilashga yordam beradigan turli strategiyalar o'rganiladi. IMRAD (Kirish, metodlar, natijalar va munozara) yondashuvi yordamida maqolada sinfda ijobiy muhit yaratish, qiziqarli vazifalarni ishlab chiqish va talabalar xulqini boshqarish kabi asosiy metodlar tahlil qilinadi. Natijalar sinfni boshqarishning to'g'ri qo'llanilgan strategiyalari talabalar ishtirokini, ularning xulq-atvorini va til ko'nikmalarini yaxshilashga yordam berishini ko'rsatadi. Maqola kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar va ingliz tili o'qituvchilari uchun amaliy maslahatlar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: sinf boshqaruvi, ingliz tilini o'qitish, talabalarni jalb qilish, xulqni boshqarish, sinfdagi ijobiy muhit, farqlashtirilgan ta'lim, talabalar ishtiroki, madaniy jihatdan mos ta'lim, interaktiv mashg'ulotlar.

Аннотация. Эффективное управление классом играет ключевую роль в создании благоприятной учебной среды, особенно в классах английского языка, где общение и овладение языком являются основными элементами учебного процесса. В статье рассматривается важность управления классом в преподавании английского языка и исследуются различные стратегии, способствующие успешным результатам обучения. С помощью подхода IMRAD (Введение, Методы, Результаты и Обсуждение) анализируются ключевые методы, такие как создание позитивной атмосферы в классе, разработка увлекательных заданий и управление поведением студентов. Результаты показывают, как правильно применяемые стратегии управления классом способствуют повышению вовлеченности студентов, улучшению их поведения и языковой компетенции. Статья заканчивается рекомендациями для будущих исследований и практическими советами для преподавателей английского языка.

Ключевые слова: управление классом, преподавание английского языка, вовлечённость студентов, управление поведением, позитивная атмосфера в классе, дифференцированное обучение, участие студентов, культурно адаптированное обучение, интерактивные занятия.

Abstract. Effective classroom management is crucial in creating a conducive learning environment, particularly in English classrooms where communication and language acquisition are central to the teaching process. This article examines the importance of classroom management in English language teaching (ELT) and explores various strategies that contribute to effective learning outcomes. Through an IMRAD (Introduction, Methods, Results, and Discussion) approach, the article analyzes key techniques such as fostering a positive classroom climate, designing engaging activities, and managing student behavior. The findings demonstrate how well-implemented classroom management strategies lead to improved student engagement, behavior, and language proficiency. The article concludes with recommendations for future research and practical tips for English teachers.

Key words: classroom management, English language teaching (ELT), student engagement, behavior management, positive classroom climate, differentiated instruction, student participation, culturally responsive teaching, interactive activities.

Introduction. Classroom management refers to the strategies teachers use to maintain a productive, organized, and positive learning environment. In the context of English language classrooms, effective classroom management becomes even more crucial due to the diverse needs of students. English language learners (ELLs) often come from a wide range of cultural, linguistic, and educational backgrounds, and their proficiency levels in English may vary significantly. This

diversity presents both opportunities and challenges for teachers in terms of how to engage students, manage classroom behavior, and design lessons that are accessible yet challenging.

The English classroom is a dynamic space where both language and behavior need to be managed simultaneously. Teachers must not only ensure that students behave appropriately but also create opportunities for language practice in speaking, listening, reading, and writing. To do this effectively, teachers must employ a variety of techniques that promote motivation, participation, and a sense of community in the classroom. By doing so, teachers can foster an environment in which students feel confident to take risks, make mistakes, and learn the English language in a meaningful way.

This article discusses key strategies for managing an English classroom effectively and explores their impact on both student behavior and language acquisition. It examines how these strategies can be applied in practice and evaluates their success in promoting a positive, productive learning environment.

Methods. The methods used in this article combine a literature review, analysis of classroom practices, and an exploration of theoretical frameworks on classroom management. The key strategies discussed in this section are based on research from the fields of education, linguistics, and applied language teaching. These strategies are organized into three main categories: creating a positive classroom climate, engaging students through activities, and managing behavior effectively.

1. Creating a Positive Classroom Climate

A positive classroom climate is the foundation of effective classroom management. In an English classroom, creating an environment where students feel safe, supported, and valued is crucial for fostering motivation and participation. Several key approaches contribute to this:

- **Building Rapport with Students:** Teachers should make an effort to connect with students on a personal level. By showing genuine interest in students' backgrounds, experiences, and interests, teachers can create a classroom atmosphere based on mutual respect and trust. This can involve simple strategies such as greeting students by name, showing empathy, and acknowledging their individual progress in learning English.

- **Setting Clear Expectations:** It is important to establish clear, consistent expectations regarding both behavior and academic work. These expectations should be communicated early in the course and reinforced regularly. In an English classroom, clear rules regarding speaking English, respecting others' turn to speak, and participating in group activities can prevent misunderstandings and ensure smooth interactions.

- **Promoting Inclusivity:** Teachers should be sensitive to the cultural and linguistic backgrounds of their students. Inclusive teaching practices, such as recognizing and celebrating diversity, can help students feel respected and valued. This includes using culturally relevant materials, acknowledging students' home languages, and adapting teaching styles to accommodate different learning preferences.

2. Engaging Students through Activities

Engagement is a key factor in both classroom management and language acquisition. An engaged student is less likely to misbehave and more likely to make progress in learning. Teachers should design activities that are interactive, meaningful, and appropriately challenging. Some effective strategies include:

- **Task-Based Learning:** Task-based learning involves using real-world tasks as the primary focus of lessons. These tasks require students to use English in a practical context, promoting communication and problem-solving. Examples of task-based activities include group projects, debates, role-plays, and problem-solving tasks. These activities encourage students to collaborate and actively use the language, fostering engagement and language practice in a natural, real-world context.

- **Group and Pair Work:** Pair and group work are excellent methods for fostering interaction and collaboration among students. These activities allow students to practice speaking in a less intimidating environment, which is particularly beneficial for language learners who may feel self-

conscious about speaking English in front of the entire class. Group activities can also help mitigate classroom management issues by keeping students busy and focused.

- **Interactive Technology:** The integration of technology in the English classroom can enhance engagement. Tools like interactive whiteboards, online quizzes, language learning apps, and digital games can provide students with an engaging and dynamic way to practice language skills. Technology can also be used to create a more personalized learning experience, where students can work at their own pace or receive immediate feedback on their performance.

3. Managing Student Behavior

Effective behavior management is essential in any classroom, but in an English language classroom, it can be particularly challenging due to the diverse needs of students. Teachers must find ways to encourage positive behavior and prevent disruptive actions. Strategies for managing behavior in the English classroom include:

- **Clear Classroom Routines and Rules:** Predictability and structure can help reduce disruptions. Establishing routines for activities such as group work, individual tasks, and transitions between activities creates a sense of order and reduces the likelihood of chaos. Students know what to expect, which helps them stay on task and focused on the lesson.

- **Positive Reinforcement:** Using positive reinforcement can motivate students to engage in desired behaviors. Praise, rewards, and recognition for efforts and achievements encourage students to continue working hard. In the context of language learning, reinforcing progress—such as improvement in speaking fluency or increased vocabulary usage—can boost students' confidence and motivation to participate further.

- **Differentiated Support:** Students in an English classroom may have varying levels of proficiency, and managing behavior requires understanding these differences. For example, students with lower English proficiency may become frustrated or disengage if they struggle to understand the lesson. In these cases, teachers should provide differentiated instruction—such as simplifying instructions, offering visual aids, or providing additional practice opportunities—so that all students can participate without feeling overwhelmed.

Results. Implementing the classroom management strategies outlined above has led to positive outcomes in English language classrooms. The following results have been observed in classrooms where these methods were used:

1. Increased Student Participation

A key outcome of creating a positive classroom climate and using engaging activities is increased student participation. When students feel comfortable and motivated, they are more likely to take risks in using English. In classrooms where rapport-building and engaging tasks were prioritized, students participated more actively in group discussions, role-plays, and pair work. The use of collaborative activities encouraged students to communicate in English, and this active participation contributed to improved language skills.

2. Improved Student Behavior

Classrooms with clear routines, expectations, and positive reinforcement systems saw a marked improvement in student behavior. Students knew what was expected of them and felt more confident to engage with the lesson. The consistency of rules and expectations meant that disruptive behavior was minimized, and students were more focused on the lesson. Teachers reported fewer instances of students acting out or disengaging from the tasks.

3. Enhanced Language Acquisition

The use of task-based learning, interactive activities, and group work contributed to enhanced language acquisition. Students were able to practice speaking, listening, reading, and writing in a supportive and interactive environment. Teachers noted that students' language skills improved over time, especially in terms of speaking fluency, vocabulary usage, and listening comprehension.

4. Teacher Satisfaction and Efficacy

Teachers who implemented effective classroom management strategies reported higher levels of job satisfaction. With fewer disruptions to manage and more active engagement from students,

teachers felt more effective in their roles. The increased student success and motivation also contributed to a positive teaching experience.

Discussion. The strategies discussed above demonstrate the importance of combining effective classroom management with a focus on language acquisition in the English classroom. Teachers must recognize that classroom management is not just about maintaining discipline, but also about creating an environment where students feel encouraged to practice and improve their language skills. By using a combination of clear expectations, engaging activities, and positive reinforcement, teachers can foster a learning environment that supports both behavior and language development.

However, it is important to note that no single strategy will work for every class or every student. Classroom management requires adaptability and a deep understanding of students' individual needs. Teachers should be prepared to modify their approaches based on the specific dynamics of the classroom. Additionally, the role of culture in classroom management cannot be overlooked. Teachers must be sensitive to the cultural backgrounds and linguistic abilities of their students and use inclusive strategies that cater to diverse needs.

Technology offers significant potential in enhancing classroom management and engagement, but it must be used thoughtfully. Over-reliance on technology can detract from the social interaction that is vital in language learning. Instead, technology should complement traditional methods and be integrated in a way that enhances, rather than replaces, real-world communication and interaction.

REFERENCES:

1. Bohn, C. M., Roehrig, G. H., & Pressley, M. (2004). Classroom management: A review of the literature. *The Journal of Classroom Interaction*, 39(1), 11–27.
2. Cakir, I. (2006). The use of video as an audiovisual material in foreign language teaching. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 5(4), 67–77.
3. Emmer, E. T., & Sabornie, E. J. (2015). *Handbook of classroom management* (2nd ed.). Routledge.
4. Harmer, J. (2015). *The practice of English language teaching* (5th ed.). Pearson Education.
5. Rogers, B. (2006). *The classroom behaviour handbook*. Paul Chapman Publishing.
6. Willis, D. (2007). *A framework for task-based learning*. Longman.

UO'K 372.881.111.1

XORIJIY TIL DARSLARIDA TALABALARNING IQLIM O'ZGARISHI HAQIDA XABARDORLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI

N.Mamatqulova, dots., PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ekolingvistika yoki ekologik tilshunoslik va uning ahamiyati haqida so'z boradi. Bundan tashqari, xorijiy til darslarida talabalarning iqlim o'zgarishi haqida xabardorligini oshirishning ahamiyati va qanday qilib oshirish mumkinligi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ekolingvistika, iqlimga adolatli yondashish, ekologik tilshunoslik, ta'lim tizimi, xorijiy til darslari.

Аннотация. В этой статье рассматривается Эколингвистика или экологическая лингвистика и ее значение. Кроме того, на уроках иностранного языка обсуждается важность повышения осведомленности учащихся об изменении климата и способы его повышения.

Ключевые слова: эколлингвистика, климатически справедливый подход, экологическая Лингвистика, система образования, уроки иностранного языка.

Abstract. This article will talk about Ecolinguistics or ecological linguistics and its importance. In addition, foreign language classes discuss the importance and how to increase student awareness of climate change.

Keywords: echolinguistics, fair climate approach, environmental linguistics, educational system, foreign language lessons.

Ekolingvistika yoki ekologik tilshunoslik 1990-yillarda tilshunoslik tadqiqotlarining yangi paradigmasi sifatida paydo bo'lgan va nafaqat til o'rnatilgan ijtimoiy kontekstni, balki kengroq ekologik kontekstni, jumladan, boshqa turlar va jismoniy muhitni ham hisobga olish uchun sotsiolingvistikani kengaytirdi.

Ekolinguistika Hallidayning dastlabki so'zlaridan keyin turli yo'nalishlarda rivojlanib, tilni ekologik sharoitda o'rganish uchun turli lingvistik vositalardan foydalangan. Xalqaro ekolinguistika assotsiatsiyasi tomonidan ekolinguistikaga quyidagicha izoh beriladi: “Ekolinguistikani o'rganishda asosiy e'tibor tilning odamlar, boshqa hayvonlar va tabiat o'rtasidagi munosabatlardagi funksiyasiga qaratilgandir. Asosiy maqsadi - odamlarni jamiyatning ham, butun hayot bog'liq bo'lgan katta ekotizimlarning bir qismi deb hisoblaydigan til nazariyalarini yaratish. Ikkinchi maqsadi - ekologik adolat, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va iqlim o'zgarishi kabi muhim ekologik muammolarni hal qilish uchun tilshunoslikdan qanday foydalanish mumkinligini ko'rsatishdir.”

Iqlimga adolat bilan yondashish harakati nima? Ko'plab ta'riflar mavjud, ammo uning markazida iqlim adolati ekologik o'zgarishlar nafaqat tabiiy muammo, balki ijtimoiy va siyosatga asoslangan muammo ekanligini ta'kidlab o'tiladi. Eng achinarlisi, ekologik va atrof-muhitga oid favqulodda vaziyatlar hamma tomonidan bir xil sodir e'tilmagan va ularning ta'siri ham bir xil tarzda tarqalmagan. Atrof-muhitning buzilishi, ifloslanishi, suv toshqinlari, yong'inlar va ko'chishlar nomutanosib ravishda marginal odamlar va jamoalarga ta'sir qiladi. Atrof-muhitning o'zgarishi hammaga ta'sir qilishiga qaramay, u eng kambag'al odamlarga, ayollarga va boshqa kam ta'minlangan guruhlarga birinchi bo'lib va eng ko'p salbiy ta'sir qiladi. Shunday qilib, ekolinguistika va ekologiyadagi "eko" so'zma-so'z tirik mavjudotlar, jumladan, odamlar va ularning tabiiy muhiti o'rtasidagi o'zaro ta'sirni anglatadi. Bundan tashqari, “Ekolinguistika” atamasi majoziy ma'noda boshqa turlar yoki tabiiy muhit talablarni hisobga olmagan holda “ekologiya” ga nisbatan qo'llanilgan, masalan, “lingvistik ekologiya”, “muloqot ekologiyasi” yoki “o'rganish ekologiyasi” kabilar.

Talabalarning iqlim inqirozi va iqlimga adolat bilan yondashish harakati bilan shug'ullanishini ta'minlash uchun til o'qituvchilari muhim rol o'ynaydi. Achinarlisi, hamma ham ekologik va iqlim muommolariga bir xilda sababchi bo'lmagani kabi, ularning oqibatlari ham teng taqsimlanmagan. Ushbu nomutanosiblikni tan olish va irqchilik, tengsizlik va noto'g'ri qarashlarga qarshi kurashda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha harakat qilish - bu iqlim adolati harakatidir. Iqlimga adolat bilan yondashish harakatining bir nechta yo'nalishi kontseptsiyani muammoning ko'p o'lchovli murakkabligini hal qilishga yordam beradigan asosiy sohalariga ajratadi:

- ijtimoiy, irqiy va ekologik adolat;
- tabiiy iqlim harakati;
- jamiyatning chidamliligi va moslashuvi;
- tabiiy iqlim echimlari;
- iqlim bo'yicha ta'limni jalb qilish.

Aynan ohirgisi, iqlim bo'yicha ta'limni jalb qilish, ayniqsa, til o'qituvchilari uchun foydalidir, ya'ni sabablarni chuqurroq o'rganish bizga nima uchun kamroq iste'mol qilishimiz kerakligini, nima uchun hayot tarzimizni o'zgartirishimiz, kamaytirishimiz va umuman qayta ko'rib chiqishimiz kerakligini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Iqlim adolati markazi quyidagicha ta'kidlab o'tadi:

“Bizga nafaqat iqlim haqidagi fanga, balki iqlim o'zgarishining bizning kundalik hayot tajribamizni belgilaydigan boshqa bir qator ijtimoiy, irqiy va ekologik muammolar bilan chambarchas bog'lanishiga asoslangan ta'lim kerak”.

Odamlar boshdan kechirayotgan tengsizliklar va tildan foydalanish, xususan, ingliz tili va undan ko'pincha intiluvchan va barqaror bo'lmagan qadriyatlarni targ'ib qilish uchun qanday ishlatilganligi o'rtasida chuqur tarixiy aloqalar mavjud.

Talabalarning butun dunyo bo'ylab odamlarga ta'sir qiladigan ushbu sabab-natija aloqalari haqidagi tushunchalarini rivojlantirish - iqlimga adolatli yondashish haqida xabardorlikni oshirish uchun xorijiy til darslari ekologik muommolar oqibatlarini yumshatishning jihatlaridan biridir. Ammo bu vazifa geografiya, fan va tarix kabi boshqa fanlarda ham talabalarning iqlimga adolatli yondashish harakatiga bo'lgan munosabanin o'zgartirishga yordam beradi va birga ishlashni talab qiladi. Shuning uchun ham talabalarning ekologik bilimni nafaqat ekologiya balki xorijiy til darslarida ham oshirish bu har bir o'qituvchining eng oliy vazifalaridan biridir.

Iqlim adolati ta'limda nima uchun muhim sanaladi?

O'qituvchilar global masalalar, jumladan, iqlim adolatiga oid talabalarning qarashlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu mavzuni dars jarayoniga joriy etib muhokama qilish orqali o'qituvchilar talabalarga til, madaniyat va ijtimoiy muammolar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglashga yordam beradi (Hayward, 2017). Ayniqsa, til darslari iqlim adolatini o'rganish uchun boy kontekst yaratadi, chunki ular tabiiy ravishda turli mamlakatlar, madaniyatlar va dunyoqarash haqidagi muhokamalarni o'z ichiga oladi (García & Wei, 2014). Xorijiy til darslarining ekologik ongni rivojlantirishda, til o'rganuvchilarning ekolingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, tilni o'rgatish faqatgina tilning grammatikasi va lug'atni o'rganish bilan chegaralanib qolmasdan, balki madaniyatni tushunish va turli xil nuqtai nazarlarni idrok etish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi deya ta'kidlaydi Biram. (Byram, 1997). Quyida qanday qilib xorijiy til darslarida talabalarning ekolingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning iqlim adolati haqidagi bilimlarini til darslari bilan integratsiyalashgan holda oshirishni muhokama qilib o'tamiz.

- **Autentik materiallardan foydalanish orqali:** Berd va Shumanga ko'ra iqlim adolatiga qaratilgan maqolalar, videolar, podkastlar va intervyular kabi autentik (asliyat) materiallaridan foydalaning. Ushbu resurslar talabalarning til darajasiga moslashtirilishi mumkin va muhokamalar, yozma topshiriqlar va taqdimotlar uchun kontekst yaratishga yordam beradi (Byrd & Schuemann, 2014). Masalan, yuqori darajadagi ispan tili o'rganuvchilari Amazon o'rmonlarining kesilishi ta'siri haqidagi maqolalarni tahlil qilsa, boshlang'ich fransuz tili o'rganuvchilari frantsuz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda ekstremal ob-havo hodisalari haqidagi oddiy yangiliklarni tinglashlari mumkin (Cates, 2002).

- **Debat va mavzuga oid muhokamalar:** iqlim adolatiga oid masalalar bo'yicha sinf ichida munozaralar yoki muhokamalar o'tkazish orqali til o'rganuvchining tildagi ravonligi va tanqidiy fikrlashni rivojlanadi, talabalarning til o'rganishga chuqurroq jalb qilinishiga yordam beradi (Cates, 2002).

- **Loyihaga asoslangan darslar yordamida:** Talabalarni til, madaniyat va iqlim adolatining kesishgan joyini o'rganadigan loyihalar ustida ishlashga undash. Bunga tadqiqot loyihalari, guruh taqdimotlari yoki ijodiy yozma topshiriqlari kiradi (Mamatkulova et al., 2024).

- **Mavzuga asoslab so'z boyligini oshirish orqali:** Mavzuga asoslangan bloklar doirasida iqlimga oid lug'atni kiritish tavsiya qilinadi. Ob-havo, barqarorlik, ekologik siyosat va faoliyat bilan bog'liq so'zlar iqlim adolatiga oid kengroq muhokamalar uchun asos bo'lishi mumkin (Mamatkulova et al., 2022). Bu talabalarga muhim global masalalar bilan shug'ullanish bilan birga til mahoratini oshirishga yordam beradi.

Xorijiy til darslarida talabalarning iqlimga adolatli yondashish haqidagi bilimlarini oshirish va iqlim adolatini joriy etish ba'zi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Chunki, ba'zi talabalar yoki otalar til o'rganish faqat til ko'nikmalariga qaratilishi kerak deb hisoblashlari mumkin (Kramsch, 2014). Boshqalari iqlim o'zgarishi bo'yicha muhokamalar siyosiy jihatdan zaryadlangan deb hisoblashlari mumkin. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun o'qituvchilar global masalalarni til va madaniyat jihatdan muhokama qilishning o'quv qiymatini ta'kidlashlari kerak (Marshall, 2015). Iqlimga adolatli yondashish faqat ekologik yoki siyosiy masalalar sifatida emas, balki inson huquqlari, adolat va mehr-shafqat masalasi sifatida taqdim etish ham muammoning universal jihatlariga e'tibor qaratishga yordam beradi (Osler & Starkey, 2018).

Xulosa qilib aytganda, til darslarida talabalarning ekolingvistik kompetensiyalarini, iqlim adolatiga oid ma'lumotlardan habardorligini nafaqat oshirish mumkin, balki juda muhimdir. O'qituvchilar talabalarga dunyo haqida tanqidiy fikrlash, boshqalarga hamdardlikni oshirish va madaniy chegaralar bo'ylab muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni berishi mumkin va kelgusi avlodning adolatlir oq va barqaror kelajak tarafdori bo'lishlariga yordam berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Multilingual Matters.
2. Byrd, D. R., & Schuemann, C. (2014). Exploring Language Pedagogy through Second Language Acquisition Research. Routledge.
3. Cates, K. (2002). Global Education and Language Learning. TESOL Quarterly, 36(1), 167-172.

4. Ecolinguistics. <https://en.wikipedia.org/wiki/Ecolinguistics>
5. García, O., & Wei, L. (2014). Translanguaging: Language, bilingualism and education. Palgrave Macmillan.
6. Nilufar Mamatkulova, Alfred Buluma. (2024). Importance of Rasing Students' Awareness about Climate Justice in Language Classes.

UDC 378.147

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Sh. Muhamedova, senior teacher, Tashkent University of Architecture and Civil Engineering, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola texnik yo'nalishdagi universitetlarda ingliz tilini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarini o'qitish va ulardan foydalanish usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kompyuter, AKT, ta'lim texnologiyalari, ingliz tili, innovatsiya, ta'lim.

Аннотация. В данной статье освещено методика преподавания и использование инновационных образовательных технологий при обучении английскому языку в техническом ВУЗе.

Ключевые слова: компьютер, ИКТ, образовательная технология, английский язык, инновация, образования.

Abstract. This article covers the methods of teaching and the use of innovative educational technologies in teaching English in a technical university.

Key words: computer, ICT, educational technology, English, innovation, education.

The role of the teacher in information culture is changing – he must become the coordinator of the information flow. Today, a teacher who keeps up with the times is psychologically and technically ready to use information technology in teaching. Modern education can also be developed through innovation. Innovation activity is understood as the activity of developing, searching, mastering and using innovations, and implementing innovations. Informatization of the education system is one of the urgent tasks of modernizing the educational environment. The use of ICT for a teacher is the selection of educational material, while it must comply with the basic didactic principles (these are the main provisions that determine the content, organizational forms and methods of the educational process in accordance with its general goals and patterns):

- systematic,
- Sequences,
- Accessibility,
- A differentiated approach,
- Scientific knowledge, etc.

The advent of information technology makes it possible to individualize learning, the pace and depth of the course. Such a differentiated approach gives a great positive result, as it creates conditions for the successful activity of each student, causing positive emotions in students, and thus affects their learning motivation[1]. The use of new information and communication technologies, telecommunication technologies, and Internet resources help to implement a personality-oriented approach to learning, provide individualization and differentiation of learning, taking into account children's abilities, their level of learning, and inclinations. The objectives of using modern information technologies in English lessons are:

1. To create conditions for the development of language competence through the acquisition of new language tools.
2. Create conditions for the development of speech competence through the improvement of students' speaking, listening, reading, and writing skills.
3. Create conditions for the development of socio-cultural competence through familiarization of students with the realities of English-speaking countries, presented in authentic sources.
4. Create conditions for the development of compensatory competence through project activities, the development of students' speech skills based on materials from Internet sites.

5. Create conditions for the development of educational and cognitive competence through the improvement of general and special educational skills, familiarization of students with the ways of independent work in learning the language and English-speaking culture, the use of ICT in the classroom and in extracurricular activities.

Create conditions for the development of such qualities as communication culture, the ability to work in collaboration, the development of the ability and willingness to learn a foreign language independently, to further self-education with its help in various fields of knowledge, and the acquisition of creative experience[2].

The use of information (multimedia) technologies will not only revitalize and diversify the educational process, but also open up great opportunities for expanding the educational framework, it carries a huge motivational potential, introduces new elements into the learning process, and allows you to successfully combine teamwork with individual work. With the availability of the latest technical means, it is easier for a teacher to implement a personality-oriented approach to teaching multi-level students, it becomes possible to organize the entire educational process more efficiently and solve the age-old problem of "weak - strong" students. My use of modern multimedia technologies in English lessons makes learning vivid, memorable, and interesting for children of any age, forms an emotionally positive attitude to the subject, provides a rich opportunity for the development of a student's personality, develops his intellectual and creative abilities, his ability to independently acquire new knowledge, and work with various sources of information. The types of information technologies I use are different. In our lessons, the guys and I actively use various multimedia presentations created using the Power Point program, which help structure the material, solve the problem of audio-visual support for the lesson, save time on teacher preparation for the lesson and the design of the blackboard.

The barriers arising between the student and the teacher disappear, since the goal of the teacher's communication with the students is not the presentation of information, but discussion and consolidation. In this case, the teacher becomes a member of the discussion. Thus, the existing educational practice is expanding, which is role communication, and in the proposed methodology, the teacher and students are asked questions (interpersonal communication), where the participants of the dialogue (teacher – student) are personalities expressing themselves in the course of communication.

The presentations prepared for the lesson are succinct in content, vivid, and memorable. When using multimedia technologies, memorization occurs in several ways at once: visually, by ear, during pronunciation, as well as through associations with images reproduced on the screen. As for the lesson stage, you can vary here:

1. Explanation of the new material.
2. Presentation of regional information.
3. Presentation of new grammatical material.
4. Generalization and systematization of the material studied.

Using the Internet in the classroom becomes an additional motivation for the student to learn English, since most children love everything related to the World Wide Web.

Students can be asked to work in twos or threes, to research articles covering all aspects of life: editorials, sports, weather, culture... The advantage of this type of work is the full involvement of the entire class, combined with the differentiation of assignments: strong students can do research on more difficult articles, while weaker students can be assigned a weather report or something from the field of culture. In addition to working on reading and speaking skills, you can replenish your vocabulary. To do this, students should be asked to compose vocabulary articles based on the information they have read. It is possible to acquire new grammatical skills, examples of which are found in the articles.

The main advantage of such work is that students get access to first-hand information, rather than a week or more ago printed publications, and find themselves involved in the thick of world events, personally influencing it. Using the information resources of the Internet, it is possible, by

integrating them into the educational process, to more effectively solve a number of didactic tasks in the lesson:

- develop reading skills and abilities by directly using online materials of varying degrees of complexity;
- improve listening skills based on authentic audio texts on the Internet;
- improve the ability of monologue and dialogic utterance based on a problem-based discussion of topics presented by the teacher;
- improve writing skills by responding to partners;
- to get acquainted with cultural knowledge, including speech etiquette, peculiarities of speech behavior, peculiarities of culture, traditions of the country of the studied language;
- the use of multimedia tools helps to implement a personality –oriented approach to learning, provides individualization and differentiation, taking into account the characteristics of students, their level of learning;
- to form a stable motivation for students' foreign language activities in the classroom based on the systematic use of "live" materials.

Multimedia tools are aimed at creating conditions for the formation and development of students' communication and language skills. They allow us to move from reproductive forms of educational activity to independent, creative types of work, shift the focus to the formation of a communicative culture and the development of skills in working with various types of information and its sources. Lessons using ICT are, in my opinion, one of the most important results of innovative work at the university. One thing is important – to find the edge that will make the lesson truly developing and informative. The use of information technology allows me to carry out my plans, to make the lesson modern. The use of computer technology in the learning process affects the growth of a teacher's professional competence, which contributes to a significant improvement in the quality of education in the context of globalization.

REFERENCES:

1. Shyamlee S. D., Phil M. Use of technology in English language teaching and learning: An analysis //International Conference on Language, Medias and Culture. – 2012. – T. 33. – №. 1. – C. 150-156.
2. Prayudi R. A. et al. The use of technology in english teaching & learning process //Jurnal Riset Dan Inovasi Pembelajaran. – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 102-111.

UO'K 37.02

BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARIDA TIZIMLI TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH MAZMUN MOHIYATI

D.I.Mustafaqulova, o'qituvchi, Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Tizimli tafakkur – bu o'quvchilarni dunyo va atrof-muhitni tushunishdagi murakkab tizimlar va ularning o'zaro bog'liqliklarini o'rganishga undaydi. Bu tafakkur turini rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat biologik jarayonlarni, balki o'zaro aloqalar, muvozanat va o'zgarishlarni tushunishga yordam beradi. Tizimli tafakkur ko'p qirrali fikrlashni talab qiladi, bu esa bo'lajak o'qituvchining pedagogik faoliyatida muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: tizimli fikrlash, biologiya ta'limi, o'qituvchilar tayyorlash, fanlararo ta'lim, so'rovga asoslangan ta'lim, tanqidiy fikrlash, murakkab tizimlar, pedagogik strategiyalar, kognitiv qobiliyatlar, analitik fikrlash, ekotizimning o'zaro ta'siri, yaxlit tushuncha, ta'lim texnologiyasi, muammolarni yechish malakalari, biologik tizimlar, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, reflektiv amaliyotlar, hamkorlikda o'rganish, ta'limda mentorlik, integratsiyalashgan o'qitish yondashuvlari.

Аннотация. Системное мышление побуждает студентов исследовать сложные системы и их взаимосвязи в понимании мира и окружающей среды. Развивая такой образ мышления, учащиеся способны понимать не только биологические процессы, но также взаимодействия, баланс и изменения. Системное мышление требует многогранного мышления, которое играет важную роль в педагогической деятельности будущего учителя.

Ключевые слова: системное мышление, биологическое образование, подготовка учителей, междисциплинарное образование, исследовательское образование, критическое

мышление, сложные системы, педагогические стратегии, когнитивные навыки, аналитическое мышление, влияние экосистемных взаимодействий, целостное понимание, образовательная технология, навыки решения проблем, биология. системы, разработка учебных программ, рефлексивные практики, совместная работа обучение, наставничество в образовании, интегрированные подходы к обучению.

Abstract. Systems thinking encourages students to explore complex systems and their interrelationships in understanding the world and environment. By developing this way of thinking, students are able to understand not only biological processes, but also interactions, balance, and change. Systematic thinking requires multifaceted thinking, which plays an important role in the future teacher's pedagogical activity.

Key words: systems thinking, biology education, teacher training, interdisciplinary education, inquiry-based education, critical thinking, complex systems, pedagogical strategies, cognitive skills, analytical thinking, ecosystem interactions impact, holistic understanding, educational technology, problem solving skills, biological systems, curriculum development, reflective practices, collaborative learning, mentoring in education, integrated teaching approaches.

Bugungi kunda ta'lim tizimi shunday o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda, u o'quvchilarda nafaqat bilim, balki tafakkur va analitik fikrlashni rivojlantirishni talab qilmoqda. Biologiya o'qituvchilari bo'lajak pedagoglar sifatida, o'quvchilarga tizimli tafakkurni o'rgatish uchun ham ma'lumotga ega bo'lishlari lozim. Tizimli tafakkur – bu muammolarni hal qilishda turli tizimlarni, ularning o'zaro bog'liqligini va ishlash mexanizmlarini tushunish va boshqarish qobiliyatidir. Biologik tizimlar va ularning o'zaro bog'liqligini anglash biologiya fani o'qituvchisi bo'lajak pedagoglar ekologik tizimlar, organizmlar va ularning o'zaro ta'sirini, shuningdek biologik jarayonlarning muvozanatini tushunishlari kerak. Tizimli tafakkur bu tushunchalarni yaxshiroq anglash va o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. Tanqidiy va analitik fikrlashni rivojlantirish tizimli tafakkur, biologiya fanini o'rgatishda o'quvchilarni tanqidiy va analitik fikrlashga undaydi. Biologiya o'qituvchisi nafaqat fakta va nazariyalarni, balki ular o'rtasidagi munosabatlarni, sabab va natijalarini tushunishga yordam berishi kerak. Kompleks masalalarga yondashish biologik muammolar ko'pincha ko'p faktorli va murakkab bo'ladi. Masalan, ekologik muammolar yoki genetik tadqiqotlarda bir nechta o'zgaruvchilar o'rtasidagi aloqalar va ta'sirlarni anglash zarur. Tizimli tafakkur yordamida bo'lajak biologiya o'qituvchisi bunday masalalarga integrativ yondoshuvni shakllantirishi mumkin. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tizimli tafakkurga o'rgatish usullari.

Modellar va diagrammalar yordamida tizimlarni tushuntirish. Biologiya fanida ko'plab tizimlar, masalan, organizmlarning ichki tizimlari (xun-tizim, qon aylanish tizimi), ekologik tizimlar va boshqalar mavjud. Ushbu tizimlarni o'qitishda diagrammalar, grafiklar va modellarni qo'llash tizimli tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar bunday vizual materiallar yordamida o'quvchilarga murakkab jarayonlarni tushuntirishi mumkin.

Interaktiv o'quv yondoshuvlari o'qituvchilar o'quvchilarga tizimli tafakkurni rivojlantirish uchun interaktiv o'qish va guruh ishlarini tashkil etishlari mumkin. O'quvchilarni bir-birlari bilan o'rtoqlashish va fikr almashishga undash, ular orasida tizimli fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, ekologik tizimlar haqida bahs yuritish yoki biologik hodisalar haqida muhokama qilish orqali o'quvchilar tizimning turli jihatlarini ko'rishadi. Projekt ishlari va tadqiqotlar biologiya o'qituvchisi o'quvchilarni o'z-o'zini boshqarishga, tadqiqotlar o'tkazishga va amaliy faoliyatlar orqali tizimli tafakkurni rivojlantirishga undashi kerak. Bu o'quvchilarning nafaqat biologik jarayonlar, balki o'zaro aloqalar va ularning tizimli xususiyatlarini anglashga yordam beradi.

Tizimli tafakkur bo'lajak biologiya o'qituvchilarining pedagogik faoliyatida o'ziga xos ahamiyatga ega. Ushbu tafakkurni rivojlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga biologiyani kompleks tizimlari va ularning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam berishi mumkin. Biologiya fanining o'qitilishi tizimli tafakkur asosida tashkil etilishi, nafaqat o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtiradi, balki ularning tanqidiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shuning tizimlari (xun-tizim, qon aylanish tizimi), ekologik tizimlar va boshqalar mavjud. Ushbu tizimlarni o'qitishda diagrammalar, grafiklar va modellarni qo'llash tizimli tafakkurni rivojlantirishga

yordam beradi. O'qituvchilar bunday vizual materiallar yordamida o'quvchilarga murakkab jarayonlarni tushuntirishi mumkin.

Interaktiv o'quv yondoshuvlari o'qituvchilar o'quvchilarga tizimli tafakkurni rivojlantirish uchun interaktiv o'qish va guruh ishlarini tashkil etishlari mumkin. O'quvchilarni bir-birlari bilan o'rtoqlashish va fikr almashishga undash, ular orasida tizimli fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, ekologik tizimlar haqida bahs yuritish yoki biologik hodisalar haqida muhokama qilish orqali o'quvchilar tizimning turli jihatlarini ko'rishadi. Proekt ishlari va tadqiqotlar biologiya o'qituvchisi o'quvchilarni o'z-o'zini boshqarishga, tadqiqotlar o'tkazishga va amaliy faoliyatlar orqali tizimli tafakkurni rivojlantirishga undashi kerak. Bu o'quvchilarning nafaqat biologik jarayonlar, balki o'zaro aloqalar va ularning tizimli xususiyatlarini anglashga yordam beradi.

Tizimli tafakkur bo'lajak biologiya o'qituvchilarining pedagogik faoliyatida o'ziga xos ahamiyatga ega. Ushbu tafakkurni rivojlantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga biologiyani kompleks tizimlari va ularning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam berishi mumkin. Biologiya fanining o'qitilishi tizimli tafakkur asosida tashkil etilishi, nafaqat o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtiradi, balki ularning tanqidiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shuning uchun, bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tizimli tafakkurni rivojlantirishga oid pedagogik metodlarni amaliyotda qo'llash juda muhimdir.

1. Tizimli tafakkurning asosiy tamoyillari

Tizimli tafakkur bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlashda bir nechta asosiy tamoyillarni yodda tutish lozim:

Butunlik: Tizimli tafakkurda har bir elementning o'zaro bog'lanishlarini tushunish muhim. Biologiya fanida bu, masalan, ekosistemalar, genetik jarayonlar, yoki organizmlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar kabi tushunchalar bilan bog'liq.

O'zaro bog'liqlik: Biologik tizimlar doimo o'zaro aloqada bo'ladi. Tizimli tafakkurda o'quvchilarni turli fenomenlarni bitta tizim sifatida ko'rishga o'rgatish kerak.

Dinamik o'zgarishlar: Biologiya fanida jarayonlar doimiy ravishda o'zgarib boradi. Tizimli tafakkur o'quvchilarga jarayonlarning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini tushunishga yordam beradi.

2. Biologiya o'qituvchisining pedagogik rolini o'zgartirish

Tizimli tafakkur o'qituvchining roli shunchaki bilim beruvchi emas, balki murabbiy va yo'l boshchi bo'lishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarga nafaqat mavzu haqida ma'lumot, balki tizimli yondashuvni ham o'rgatadi. Bu esa o'quvchilarga o'zlari uchun yangi bilimlarni va yechimlarni topishga yordam beradi.

3. O'quvchilarga tizimli fikrni o'rgatish

Bo'lajak o'qituvchilarni tizimli tafakkurni o'rgatishda metodlar sifatida quyidagi yondoshuvlarni qo'llash mumkin:

Qiyoslash va analogiyalar: Biologik jarayonlar yoki tizimlarni o'quvchilarga tanish bo'lgan tizimlar bilan qiyoslash. Masalan, odamning organizmiga o'xshash ekologik tizimlarni tushuntirish.

Tizimli izlanishlar: O'quvchilarni biologik hodisalarning sabablarini va oqibatlarini tizimli tarzda o'rganishga undash.

4. Interaktiv Yondoshuvlar va guruh Ishlari

Biologiya o'qituvchilarini tizimli tafakkurni rivojlantirishda interaktiv o'qish va guruh ishlarini tashkil etish juda samarali bo'ladi. O'quvchilarni jamoa bo'lib ishlashga, masalalarni birgalikda hal qilishga o'rgatish, ular orasida fikr almashinish va tizimli yondashuvni o'rganishga yordam beradi. Guruhlar o'rtasida ekologik yoki biologik masalalar haqida bahslar o'tkazish, masalan, iqlim o'zgarishlari va uning ekologik tizimlarga ta'siri haqida, tizimli tafakkurni rivojlantiradi.

5. Biologik tizimlarni modellash

Modellar biologik tizimlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Tizimli tafakkurni o'rgatishning samarali usullaridan biri – biologik tizimlarni yoki ekologik jarayonlarni kompyuter modellaridan foydalanib simulyatsiya qilish. Bu o'quvchilarga murakkab tizimlarni kuzatish va ular qanday ishlashini tushunish imkonini beradi.

6. Mavzularni tizimli konstruktiv yondashuvda tashkil etish

O'qituvchilar biologiyaning turli bo'limlarini bir-biri bilan bog'lash orqali tizimli tafakkurni rivojlantirishi mumkin. Masalan, ekologiya va genetikani birlashtirgan holda, ekologik tizimlar va ularning genetik jarayonlar bilan qanday aloqasi borligini o'rganish. Bu, o'quvchilarga biologiya fanining butunligini tushunishga yordam beradi.

7. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Tizimli tafakkurni rivojlantirish uchun o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish zarur. Biologiya o'qituvchilari o'quvchilarga:

O'rganilayotgan muammolarni tanqidiy baholashni.

Turli omillarni va ularning o'zaro ta'sirini aniqlashni.

Mavjud nazariyalar va dalillarni tahlil qilishni o'rgatishi kerak.

8. Projekt ishlari va tadqiqot faoliyati

Bo'lajak biologiya o'qituvchilarini tizimli tafakkurni rivojlantirish uchun tadqiqotlar olib borishga undash zarur. O'quvchilarga o'z tadqiqotlarini amalga oshirish orqali ekologik tizimlarni yoki biologik jarayonlarni qanday o'rganish va qanday natijaga erishish mumkinligini ko'rsatish, tizimli tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.

9. O'quvchilarga masalalar yaratish va sinovlar o'tkazish

O'quvchilarga masalalar yaratish va ularni tizimli tarzda hal qilishga yo'naltirish tizimli tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ekologik tizimlarni yoki biologik jarayonlarni tavsiflovchi vaziyatlar va masalalar yaratib, o'quvchilarni bunday masalalarni tahlil qilish va yechimini topishga o'rgatish.

10. O'qituvchilarni uzluksiz rivojlantirish

Tizimli tafakkurni rivojlantirish jarayoni uzluksiz bo'lishi kerak. Bo'lajak biologiya o'qituvchilari doimiy ravishda o'z pedagogik va ilmiy bilimlarini yangilab borishlari zarur. O'qituvchilarni tizimli tafakkurni o'rgatish uchun zamonaviy pedagogik metodlar va o'quv texnologiyalaridan foydalanish, ularning kasbiy malakalarini oshirishga yordam beradi.

Xulosa: Biologiya o'qituvchilarini tizimli tafakkurni rivojlantirishda yondoshuvlarni samarali qo'llash, nafaqat o'quvchilarni biologiya faniga qiziqtirish, balki ularning fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Tizimli tafakkur yordamida o'quvchilar biologik tizimlarning murakkabligini va ularning o'zaro aloqalarini tushunishga, hamda bunday tizimlar bilan ishlashda kerakli ko'nikmalarni egallashga yordam beradi. Bu esa ta'lim sifatini yaxshilash va zamonaviy pedagogik talablarni qondirishda muhim omil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi PQ-4805-son "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. Avazov Sh. Ekologicheskoe vospitanie starsheklassnikov selskoy shkoli v processe kraevedcheskoy deyatel'nosti: Avtoref. diss....kand. ped.nauk.-Tashkent, 1993. -19 s.
3. Averyanov A.N. Sistemnoe poznanie mira: metodologicheskie problemi / A. N. Averyanov. – M.: Politizdat, 1985. – 263 s.
4. Azizxodjaeva N.N. Pedagogicheskie texnologii v podgotovke uchitelya. –Tashkent, 2003. -237 s.
5. Aksel E.V. Osobennosti texnologii mentalnix kart i ee primeneniya v uchebnom processe (na primere uchebnoy dissiplini biologii) https://www.suvr.ru › files › doc › aksel_e.v.pdf
6. Mustafaqulova D.I., Usanov U.N. "Talabalarda tizimli tafakkurni rivojlantirish", "Journal of Natural Science" №5/3 2021 y. <http://natsscience.jspi.uz>.
7. Mustafaqulova D.I. Biologiya fani o'qituvchilarida tizimli tafakkurni shakllantirish muammolari MYFAJIM ЖАЛФАКТЫРМАЙДЫ БІЛІМ БЕРУ 2024 6-сан 68 – bet

UO'K:494.3

ADABIYOT O'QITISH METODIKASINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI VA ADABIYOT DARSLARIDA INTEGRATSIYA

M.G. Muxanova, o'qituvchi, Toshkent Davlat Agrar Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalar uchun yanada dinamik va boyituvchi ta'lim tajribasini yaratish uchun adabiyot o'qitish metodikasini boshqa fanlar bilan integratsiyalash imkoniyatlari, integratsiya strategiyalari, jumladan tematik birliklar, loyihaga asoslangan o'rganish va o'zaro faoliyat kurslar, adabiyotni boshqa fanlar bilan bog'lashning afzalliklari, masalan, chuqurroq

tushunish, faollikni oshirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish kabi afzalliklari haqida to'liq fikr yuritilgan. O'qituvchilar fanlar bo'yicha aloqalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarga dunyoni yanada yaxlit ko'rishga yordam beradi, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, bu ularga butun hayoti davomida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *adabiyot o'qitish metodikasi, fanlararo integratsiya, mavzuli birliklar, loyiha asosida o'qitish, o'zaro faoliyat, tanqidiy fikrlash, yaxlit ta'lim.*

Аннотация. *В этой статье исследуются возможности интеграции методов преподавания литературы с другими дисциплинами для создания более динамичного и обогащающего опыта обучения для студентов, стратегии интеграции, включая тематические блоки, проектное обучение и междисциплинарные курсы, связывающие литературу с другими дисциплинами. Подробно обсуждаются вопросы чтения, такие как более глубокое понимание, повышение вовлеченности и развитие навыков критического мышления. Развивая связи между дисциплинами, преподаватели помогают ученикам видеть мир более целостно и развивать навыки критического мышления, которые будут служить им на протяжении всей жизни.*

Ключевые слова: *методика преподавания литературы, междисциплинарная интеграция, тематические блоки, проектное обучение, перекрестная деятельность, критическое мышление, целостное образование.*

Abstract. *This article explores the possibilities of integrating literature teaching methods with other disciplines to create a more dynamic and enriching learning experience for students, integration strategies, including thematic units, project-based learning and cross-curricular courses, connecting literature with other disciplines. The benefits of reading, such as deeper understanding, increased engagement, and increased critical thinking skills, are thoroughly discussed. By developing connections across disciplines, teachers help students see the world more holistically and develop critical thinking skills that will serve them throughout their lives.*

Key words: *literature teaching methodology, interdisciplinary integration, thematic units, project-based learning, cross-curricular activities, critical thinking, holistic learning.*

Kirish. Adabiyotning kuchi nafaqat kitobxonlarni uzoq olamlarga olib borish va ularni maftunkor personajlar bilan tanishtirish qobiliyatida, balki turli ilmiy fanlarni bog'lovchi ko'priklar bo'lib xizmat qila olishida hamdir. Adabiyot o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi shunchaki pedagogik yo'nalish emas, balki murakkab tushunchalarni chuqurroq tushunishni ochib beruvchi, tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal etishni va o'rganishga yaxlit yondashuvni tarbiyalovchi hayotiy yondashuvdir. Adabiyot aloqalarni boshqa fanlar matolari bilan to'qish orqali o'qituvchilar o'quvchilarda chuqur aks-sado beradigan boy bilimlar to'plamini yaratishi mumkin, bu esa yanada mazmunli va jozibador o'quv tajribasini rag'batlantirishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Adabiyot o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi ta'limga ko'p qirrali yondashuvni taklif etadi, bu esa o'quvchilarning adabiy asarlarni, xususan, o'zbek adabiyoti kontekstida tushunish va qadrlashini oshiradi. Fanlararo strategiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar tanqidiy fikrlash va madaniyatlararo xabardorlikni rivojlantiruvchi yanada qiziqarli va boyitilgan o'quv muhitini yaratishi mumkin. Jumladan, o'qituvchilar o'zbek adabiyotining asoschisi Alisher Navoiy ijodini o'rganish chog'ida Navoiyni Temuriylar saltanatining ijtimoiy-siyosiy manzarasi doirasida joylashtirib, tarix bilan bog'lanishlari mumkin. Bu tarixiy kontekst Navoiy she'riyatida mavjud bo'lgan ishq, axloq, insoniy kechinma kabi mavzularni yoritibgina qolmay, balki o'quvchilarga o'sha davrdagi madaniy homiylik adabiy ijodga qanday ta'sir ko'rsatganini tushunish imkonini beradi. Ushbu tarixiy ob'ektiv talabalarga adabiyotni nafaqat alohida matnlar sifatida, balki ular paydo bo'lgan jamiyatlarning dinamik aksi sifatida ham qadrlash imkonini beradi. Adabiyot va tarix o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganib, o'quvchilar madaniy rivoyatlar qanday shakllanayotgani va ularning tarixiy kontekstlari asosida shakllanayotgani haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin.

Loyihaga asoslangan ta'lim fanlararo integratsiya uchun kuchli platformani taklif etadi. Talabalar, masalan, tarixiy voqea haqida hujjatli film yaratish, tarixiy voqealardan foydalangan holda

tadqiqot qilish, davrni aks ettiruvchi adabiy matnlarni tahlil qilish va mutaxassislar bilan suhbatlar o'tkazishi mumkin. Ushbu katta loyiha nafaqat tarixiy voqeani har tomonlama tushunishga yordam beradi, balki tadqiqot, tanqidiy fikrlash, muloqot va ijodiy qobiliyatlarni ham oshiradi. Xuddi shunday, adabiyotlarni boshqa fanlardan darslarga qo'shish o'quv tajribasini yanada boyitishi mumkin.

Adabiyotni boshqa fanlar bilan bog'lash orqali o'qituvchilar o'rganishni o'quvchilar uchun yanada qiziqarli va dolzarb qilishlari mumkin, o'rganishga chinakam muhabbat uyg'otadi. Talabalar bilimlarning amaliy qo'llanilishini va turli fanlarning ularning hayoti bilan qanday bog'lanishini ko'rganlarida ko'proq motivatsiyaga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, fanlararo integratsiya orqali talabalar murakkab mavzularni har tomonlama o'rganishlari mumkin, chunki ular ularni turli nuqtai nazardan o'rganadilar. Ushbu yaxlit yondashuv ularga g'oyalar va tushunchalar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunishga imkon beradi, kelajakda o'rganish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Natijalar. Qolaversa, falsafani adabiyot darslariga singdirish Navoiyning so'fiylik tafakkuri izlanishlarga boy "Xamsa"si kabi matnlar bilan o'quvchilarning ishtiyoqini boyitishi mumkin. Pedagoglar o'quvchilarni Navoiyning ishq va ma'naviyat haqidagi izlanishlarining falsafiy asoslarini tahlil qilishga undaydigan munozaralarni yo'lga qo'yishlari mumkin. Bu mavzularni borliq, axloq va bilimlarning tabiati haqidagi kengroq falsafiy savollar bilan yonma-yon qo'yish orqali o'quvchilar o'z e'tiqodlari va qadriyatlari haqida fikr yuritishga undaydi. Bu nafaqat ularning tahliliy ko'nikmalarini oshiradi, balki o'z-o'zini anglash tuyg'usini ham rivojlantiradi. Adabiyot falsafiy nuqtai nazardan o'rganiladigan muhitni shakllantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga madaniy chegaralarni kesib o'tuvchi umuminsoniy mavzularni tanib olishga yordam berishlari va shu orqali ham o'zbek adabiyoti, ham jahon adabiy an'alarini chuqurroq anglashlari mumkin.

Adabiyotni fanlararo aloqadorlikda o'qitishda badiiy ta'lim ham muhim o'rin tutadi. Navoiyning "Xamsa"sini o'rganishda o'qituvchilar an'anaviy o'zbek xattotligi va ko'pincha adabiy matnlarga hamroh bo'ladigan miniatyura san'atini o'rganish orqali tasviriy san'atni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu badiiy izlanish o'quvchilarni Navoiy ijodida aks ettirilgan madaniy meros bilan aniq bog'lash imkonini beradi. Vizual elementlar she'rning hikoyaviy va tematik teranligini qanday oshirishini tahlil qilib, o'quvchilar turli san'at turlarining kesishishi va bir-birini xabardor qilish usullari haqida tushunchaga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, ushbu integratsiya ijodkorlik va o'zini namoyon qilishni rag'batlantiradi va talabalarga adabiyot bilan ko'p qirrali tarzda shug'ullanish imkonini beradi. "Xamsa"dan mavzularning o'ziga xos badiiy tasvirlarini yaratish orqali o'quvchilar matnni chuqur tushunish bilan birga, uning xabarlari bilan shaxsiy aloqani ham rivojlantiradilar.

Muhokama. Adabiyot o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi o'quvchilar uchun dinamik va boyituvchi o'quv tajribasini taqdim etadi. O'qituvchilar fanlar bo'yicha aloqalarni rivojlantirish orqali o'quvchilarga dunyoni yanada yaxlit ko'rishga yordam beradi, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, bu ularga butun hayoti davomida xizmat qiladi. Fanlararo integratsiya orqali to'qilgan bilim gobelenlari o'quv jarayonini boyitadi, talabalar uchun yanada mazmunli va qiziqarli tajriba yaratadi va ularni ular yashaydigan murakkab va o'zaro bog'liq dunyoga tayyorlaydi.

Bu integratsiya oddiygina adabiy matnlarni ilmiy maqolalar, tarixiy hujjatlar yoki badiiy ijod bilan yonma-yon qo'yishdan iborat emas; o'ylangan va maqsadli yondashuvni taqozo etadi. Muvaffaqiyatli integratsiya turli fanlar bo'ylab o'tadigan umumiy mavzular, tushunchalar va istiqbollarni aniqlashga bog'liq bo'lib, talabalarga ushbu aloqalarni mazmunli va rag'batlantiruvchi tarzda o'rganishga imkon beradi. Ushbu yondashuv nafaqat tushunishni chuqurlashtiradi, balki o'quvchilarni ma'lumotni tahlil qilish, ma'noni izohlash va o'z fikrlarini shakllantirishga undaydi, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Tilshunoslik, shuningdek, adabiy asarlarni tushunishni chuqurlashtirish bilan birga, talabalarning lingvistik ko'nikmalarini oshirish uchun adabiyot darslariga muammosiz qo'shilishi mumkin. Masalan, pedagoglar Navoiy qo'llagan tilini hozirgi o'zbek yoki boshqa turkiy tillar bilan qiyoslab tekshirib ko'rishlari mumkin. Ushbu lingvistik izlanish talabalarga til evolyutsiyasini va uning adabiy ifodani shakllantirishdagi rolini baholash imkonini beradi. She'riy vositalar yoki stilistik elementlar kabi o'ziga xos lisoniy xususiyatlarni tahlil qilish orqali o'quvchilar Navoiyning til

mahoratini va uning she'riyatidagi hissiy rezonansga ta'sirini ko'proq baholaydilar. Bunday yondashuv o'quvchilarning matn haqidagi tushunchalarini boyitibgina qolmay, balki mazmunli kontekstda til ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, adabiyot o'qitish metodikasini boshqa fanlar bilan uzviy bog'lash o'quvchilarning adabiy asarlar haqidagi tushunchalarini boyituvchi fanlararo aloqalarni o'rnatish orqali ta'lim tajribasini oshiradi. Adabiyotni tarixiy, falsafiy, badiiy va lingvistik doirada joylashtirish orqali o'qituvchilar tanqidiy fikrlash va madaniy ongning rag'batlantiradigan yaxlit ta'lim muhitini yaratadilar. Bunday ko'p qirrali yondashuv nafaqat o'quvchilarning o'zbek adabiyotiga bo'lgan munosabatini chuqurlashtiribgina qolmay, balki ularni intizom chegaralaridan oshib ketadigan qimmatli ko'nikmalar bilan ham qurollantiradi. Oxir oqibat, bunday integratsiya talabalar va ular o'rganadigan boy adabiy meros o'rtasida yanada chuqurroq aloqani kuchaytiradi, ularni tobora o'zaro bog'liq bo'lgan dunyoda o'zlarining va boshqalarning madaniy hikoyalari bilan shug'ullanishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qunduzxon Husanboyeva, Roza Niyozmetova. Adabiyot o'qitish metodikasi. Darslik. - Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022.
2. R.Niyozmetova., Husanboyeva, Q. Adabiyot o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma - Toshkent : Shafolat Nur Fayz, 2020.
3. Kambarova, S. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi: uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Mahalla va Oila, 2022.
4. Husanboyeva Q. Adabiyot – ma'naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.
5. Mirzayeva Z., Jalilov K. Adabiyot o'qitish metodikasi. Metodik qo'llanma. –Toshkent: 2020.
6. Niyozmetova R.X. Uzlüksiz ta'lim tizimida o'zbek adabiyotini o'rganishning nazariy va metodik asoslari. Ped. fan. dok. diss. – Toshkent, 2017.

UO'K 37

AXLOQIY TARBIYA TEXNOLOGIYASI BOSQICHLARI

S.M.Norboyeva, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ko'p bosqichlilik tarbiyalanuvchining u yoki bu sifat haqida tasavvur darajasidan tushunchaga va keyinroq o'zlashtirilganlariga muvofiq harakat qilish ko'nikmasini shakllantirish hamda to'g'ri xulq-atvor odatlarini shakllantirishga o'tish bilan tavsiflanadi. Xulq-atvor(odatlar)ning ma'lum shakllarini shakllantirish jarayonini bu kabi tasavvur qilishga muvofiq tarzda umuman tarbiyaning ketma-ketligi haqidagi tasavvur shakllanadi: dastlab xulq-atvor qoidalari va me'yorlari haqidagi bilimlar o'zlashtiriladi, keyin o'zini risoladagidek tutish malakalari ishlanadi, nihoyat, tizimli mashq qilish yo'li bilan oqilona xulq-atvor odatlari tarbiyalanadi. Shunga asosan V.S. Selivanov tarbiya jarayoni, uning bosqichlari ketma-ketligi murakkab o'ziga xoslikka ega ekanligi haqidagi xulosaga keladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, bosqich, harakat, xulq-atvor, tasavvur

Аннотация. Для обучения многих учащихся важно понять это качество на уровне воображения и сформировать умение действовать в соответствии с тем, чему они научились, и поступать правильно. Характеризуется формированием поведенческих привычек. Чтобы таким образом представить себе процесс формирования определенных форм поведения (привычек), формируется представление о последовательности воспитания в целом: сначала поведение. Приобретаются знания о правилах и нормах, затем вырабатываются навыки поведения согласно инструкциям и, наконец, посредством регулярной практики вырабатываются хорошие привычки поведения. воспитывается. Соответственно, В.С. Селиван приходит к выводу, что процесс воспитания, последовательность его этапов носит сложный характер.

Ключевые слова: образование, этап, действие, поведение, воображение.

Abstract. The process of developing a sense of belonging is often described as developing the ability to understand and subsequently act accordingly, as well as developing correct behavioral habits. In accordance with the following idea of the process of forming certain forms of behavior (habits), an idea of the sequence of upbringing is formed: first, knowledge about the rules and norms

of behavior is formed, then the skills of behavior are developed, as in the treatise, and finally, through systematic training, specific habits of behavior are cultivated. Based on this, V.S. Selivanov comes to the conclusion that the process of upbringing, the sequence of its stages, is characterized by a complex nature.

Keywords: *upbringing, stage, action, behavior, imagination*

Tarbiya, shaxs sifatlarini shakllantirish emotsional yo‘nalganlik, xulqning ma’lum shakliga ijodiy munosabat uyg‘otishdan boshlanadi. Ikkinchi bosqich harakatni to‘g‘ri bajarish malakasini, ya’ni to‘g‘ri xatti-harakat qilishni mashq qilish sanaladi. Shu asosda bolada to‘g‘ri xulq-atvor me’yori haqida tasavvur shakllanadi. Keyinchalik harakatni unga ijobiy munosabat bilan ko‘p marta bajarish davomida oqilona xulq-atvorga odatlantiriladi. Tushunchani o‘zlashtirish (shakllantirish) – tarbiya jarayonining keyingi bosqichi. O‘zlashtirilgan tushunchalar asosida ijtimoiy xulq tajribasi tashkil qilinadi va etika, estetika, insoniy munosabatlar va jamiyat haqidagi boshqa fan asoslari o‘zlashtiriladi [1].

V.S. Selivanovning axloqiy tarbiya texnologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

- xulqning ma’lum shakliga ijobiy emotsional munosabat uyg‘otish;
- oqilona xatti-harakat tarzini hosil qilish;
- xulqning ijtimoiy ma’qullanadigan shakli haqida tasavvurni shakllantirish va mustahkamlash;
- oqilona xulq-atvor odatlarini tarbiyalashga doir mashqlar;
- tushunchani o‘zlashtirish.

N. M. Egamberdievaning pedagogika oliy ta’lim musasasalari talabalarini shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashtirishga doir tadqiqotida talabalarni o‘quv-ijodiy faoliyatda faol ishtirok etishini ta’minlash, shuningdek, nazariyaning amaliy-kasbiy faoliyat bilan aloqasini, umumiy madaniyat va etika haqidagi umumiy tasavvurlarning pedagogik madaniyat va axloqshunoslik bilan aloqasini ta’minlashda “ijtimoiylashuv” texnologiyasi samarali vosita sifatida qo‘llanilgan. Mazkur ijtimoiylashtirish texnologiyasi quyidagi ko‘rinishga ega:

1. Bosqichma-bosqich ijtimoiylashuv (birinchi bosqich: talabalarining kichik guruhi – butun guruh; ikkinchi bosqich: butun guruh – ta’lim muassasasidagi aniq kasbiy faoliyat)ni nazarda tutish.

2. Talabalar faoliyatini har bir bosqichda algoritmlashtirish orqali amalga oshirish [2].

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqorida bayon etilgan mazkur texnologiyalarning butun tizimi alohida-alohida qismlarga ajratish, pedagogik shakl va metodlarning aniq turini to‘g‘ri belgilab olishga katta ehtiyoj mavjud. Qaysi pedagogik vositalar yordamida axloqiy ideallarning axloqiy e’tiqod, o‘quvchining xatti-harakati va sifatlariga o‘tishini ko‘rsatib berish kerak. Texnologiyalar algoritmi bosqichliligi jarayonni qayta hosil qilishni talab etadi, masalan, emotsional munosabatning munozaraga o‘rin qoldirmaydigan ahamiyatiga qaramay, undan oldin “taqdim qilish” (qadriyatni namoyish qilish, tushuntirish) bosqichini amalga oshirish zarur.

Tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirish bilan bog‘liq, qo‘yilgan maqsadga erishishga yo‘naltirilgan qadamlar ketma-ketligi texnologik jarayonni o‘zida ifoda etadi.

Tarbiya jarayoniga texnologik yondashuvga doir nazariyalarni chuqur tahlil etish asosida mazkur hodisaga tegishli quyidagi muhim jihatlar aniqlashtirildi:

- tushunchaga berilgan ta’riflar o‘zining asosiy mohiyat tavsifiga ko‘ra bir-biriga mos keladi va qarama-qarshi holat mavjud emas;

- barcha ta’riflar asosida texnologiyani qo‘yilgan maqsadga erishishga doir tarkibiy qismlar yig‘indisi tashkil etishi tushuniladi;

- texnologik jarayon real amaliyot bilan uyg‘un;

- amalga oshirilayotgan ob’ekt yoki jarayonni to‘liq izohlab beradi.

Falsafiy, sotsiologik, psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, refleksiya fikrlashni o‘rganish, o‘z-o‘zini bilish, muloqotga kirishish, o‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘ziga ta’lim berish, shu bilan birga bilimlarni o‘zlashtirish va ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Bo‘lajak pedagoglarda tayanch ma’naviy kompetensiyalarni rivojlantirishda refleksiv yondashuv g‘oyasi undan ham o‘quv jarayonida, ham auditoriyadan tashqari faoliyatda foydalanishga imkon beradi.

Refleksiya deganda Bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirish tizimining tuzilishini tushunish va anglashning shaxsiy shakl va shart-sharoitlariga yo'naltirilgan fikrlash qobiliyatlari va tamoyillarini nazarda tutildi.

Nazariy va amaliy tadqiqot ishlarini o'rganish bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqishga imkon berdi. Mazkur texnologiyaning asosiy maqsadi talabalarda pedagoglik kasbiga qadriyatli munosabatni tarkib toptirish shaxsiy-ijtimoiy anglangan yo'nalishlarni erkin tanlash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Texnologiya to'rt qismdan iborat: nazariy-metodologik (tarbiyalanuvchilarda insonparvarlik ruhini shakllantirishning maqsad, vazifa, tamoyillari); mazmunli (uchlik – "bilim – qadriyat – faoliyat"da amalga oshiriluvchi insonparvarlik mazmuni); protsessual (refleksiv metod va usullar asosida tarbiyalash jarayonida pedagog va tarbiyachining faoliyati tizimi), baholovchi (ko'rsatkichlar, darajalari, ularning muvaffaqiyati mezonlari). Texnologiyaning metodologik asoslari munosabatli, aksiologik, madaniyatshunoslik, sub'ektili, faoliyatli tamoyillar, bundan tashqari yaxlitlik, tizimlilik asosidagi insonparvarlik pedagogikasiga asoslangan.

Ushbu metodik yo'nalishlar va aniq metodlar bizga o'quv faoliyatini tashkil etishning o'zaro mos shakllarini guruhlashni quyidagi tamoyillar asosida olib borish kerakligini ko'rsatadi:

- ishtirokchilar soniga ko'ra – individual, mikroguruhli, guruhli (jamoaviy) va ommaviy;
- alohida vazifalariga ko'ra – madaniy, kasbiy, kommunikativ, ijodiy, ijtimoiylashtiruvchi;
- o'tkazilishidagi o'ziga xosligiga ko'ra – ma'ruza, suhbat, muhokama, munozara, bahs, umumiy yig'ilish, tajribali, bilimdon va obro'li kishilar bilan uchrauv, madaniy tadbirlar (teatr, kinofilm va ko'rsatuv)ga tashrif buyurish, individual topshiriq, jamoaviy ish, ijtimoiy shakldagi ishda ishtirok etish, o'rtoqlik yordami, vasiylik, otaliq, rahbarlik, boshqarish, g'amxo'rlik va boshqalar;
- o'tkazilish joyiga ko'ra – o'quv, o'quv-tarbiyaviy, amaliy-pedagogik, metodik, oliy ta'lim muassasasidan tashqari;

- o'tkazilish vaqtiga ko'ra – rejali, profilaktik, bashoratlashga oid, yakuniy, umumiy.

Ta'limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan aloqadorligi masalan, atrof-muhit holatini yaxshilashga erishish (OTM, maktab, mahalla, uy xo'jaligi doirasida)ga yo'naltirilgan loyihalar metodini amalga oshirish yordamida ta'minlanadi. Loyihalarni tuzish jarayonida maqsadga muvofiq muammoni aniqlash va shakllantirish, faoliyat vositalarini tanlash, uning axboriy, moddiy-texnik va tashkiliy jihatdan ta'minlash usullarini o'zlashtiradi, amaliy natijalarga erishishga intiladi va ularni tahlil etadi, shaxsiy tajribasidan kelib chiqib, darslarni tanlab oladi.

Ularsiz tez o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli moslashish va bilimlarga asoslangan iqtisodiyotga o'tish mumkin bo'lmagan axborot-kommunikatsion texnologiyalari (AKT)dan foydalanish muhim ahamiyatga ega. AKT vositalari talablarga voqea-hodisalar haqidagi ma'lumotlarni izlash va qayta ishlash, axborotni bir turdan boshqasiga ko'chirish, ma'lumotlarni taqdim etish va axborotdan kerakli bilimlarni tanlab olish, faqat ob'ekt va hodisanigina emas, balki muammoli jarayon (modellarga asoslangan holda)ni o'rganish, masofaviy muloqot, o'z mehnati natijalarini rasmiylashtirish va taqdim etish uchun axboriy asbob-uskunalarini mustaqil qo'llay olishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Селиванов В.В. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания. – М.:Академия, 2002. – С.119.
2. Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ҳамда касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида): Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т., 2010. – Б.25.
3. Norboyeva, Sarvinoz. "Xalqaro tajribalar tahlili asosida bolajak pedagoglarda ma'naviy kompetensiyani rivojlantirish yollari." *Interpretation and researches* 2.1 (2023).
4. Mengaliyevna, Norboyeva Sarvinoz, and Uroqova Gulsin Qambardinovna. "Scientific and theoretical foundations for the formation of social intelligence at school age." *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities* 12.5 (2022): 245-248.
5. Mengaliyevna, Norboyeva Sarvinoz. "Teacher-student relationships in continuous education system." *World Bulletin of Social Sciences* 27 (2023): 99-101.
6. Норбойева, Сарвиноз. "Некоторые вопросы направления студентов к предпринимательской деятельности через мягкие навыки." *Предпринимательства и педагогика* 5.1 (2024).

MODERN TEACHING METHODS AND THEIR EFFECTIVES ON LANGUAGE LEARNERS' EDUCATION PROGRESS

K.I.Normurodov, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy o'qitish metodlarining chet tillarni o'tishdagi natijaviyligi va samaradorligi haqida so'z boradi. Bundan tashqari o'quvchilarga ushbu metodlarni qo'llashning bir qancha afzalliklari, ularni qo'llashdan olingan natijalar kabilar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *metod, natijaviylik, metodologiya, kommunikativ yondashuv, vazifaga asoslangan ta'lim, kollaboratsiya.*

Аннотация. *В данной статье формулировать об эффективности и результативности современных методов обучения при изучении иностранных языков. Кроме того, для студентов были проанализированы некоторые преимущества использования этих методов, а также результаты, полученные от их применения.*

Ключевые слова: *метод, результаты, методология, коммуникативный подход, обучение на основе задач, сотрудничество.*

Abstract. *This article discusses the modern teaching methods and their effectiveness on language teaching process. Besides this this article also highlights the results of using these methods in language teaching process.*

Key words: *method, results, methodology, communicative approach, task-based teaching, collaboration.*

Introduction. Teaching methods, modern teaching methods, innovative ways of teaching language, effective teaching methods, language teaching approach etc, all of us as a language learners and teachers, these kind of notions have been will be faced almost every day, everywhere. If thinking thoroughly, there are lots of approaches methods and teaching techniques. However these approaches and methods have their peculiarities. In recent years, there has been a significant shift in teaching methodologies, particularly in the field of language education. With advancements in technology and a deeper understanding of cognitive processes, educators have been exploring new and innovative ways to enhance language learners' education progress.

Literature review and methods.

In the field of pedagogy, the utilization of interactive learning methods and technologies for teaching foreign languages has been explored by various authors. O. Xolmuhamedov, Sh. Hidirova, O. Nazarova, B. Tursunova, M. Yusupova, L. Usmanova, N. Abduraxmanova, O. Xolmuhamedov, Sh. Hidirova, B.S. Gershunsky (1987), and O.I. Rudenko-Morgun (2002) have discussed the integration of computer technology into foreign language instruction. E.V. Yakushina (2002) and E.G. Azimov (2001) have focused on utilizing teaching methods that utilize information resources based on the current Internet model. S.V. Agaponov (2003) has examined the use of distance learning tools. Additionally, V.F. Gabdulhakov (2005), V.S. Lednev (1991), P.S. Lerner (2004), K.G. Mitrofanov & K.N. Polivanova (2004), T.V. Chernikova (2005), N.V. Sharonova (2000), and E.E. Shesternikov & M.N. Artsev (2003) have developed programs for elective courses in this area. This dissertation aims to delve into modern teaching methods and their effectiveness in improving language learners' education progress. Language learning is a complex process that involves various cognitive, social, and emotional factors. Traditional teaching methods often focus on rote memorization and grammar drills, which may not be effective for all learners. Modern teaching methods, on the other hand, emphasize active learning, student engagement, and the use of authentic materials. These methods are designed to cater to different learning styles and promote a deeper understanding of the language. Learners start by acquiring vocabulary, grammar, and pronunciation through exposure to the language. This exposure can come from a variety of sources, including textbooks, audio recordings, videos, and conversations. Learners then work to understand the language they are exposed to, making connections between words, phrases, and concepts. They begin to interpret the meaning of words and sentences, both in isolation and in context. As learners become

more comfortable with the language, they begin to produce their own sentences and engage in conversations. This stage involves a lot of practice, as learners work to apply their knowledge of vocabulary and grammar rules in real-life situations. Language learning can be challenging, and motivation plays a key role in the process. Learners who are motivated to learn a language are more likely to persist through difficulties and continue to improve over time.

Thus taking into consideration all above the following methods have been used in this article.

Survey;

Interview;

Observation;

Qualitative and quantitative data analysis.

Results and discussions.

The growing need for fluent communication skills in today's globalized world creates a challenge for English and foreign language teaching. Students must be given a proper foundation of communication skills that are demanded in different interactive real-world situations outside of the classroom. Students need to be prepared for real-life scenarios instead of just helping them to pass a superficial ESL, ELT or modern language exam. Traditional language teaching methods focus on grammar and vocabulary, with less emphasis on communication skills and are therefore criticized as they do not develop students speaking and listening skills adequately.

Communicative language teaching methodology emerged in the 1980s as a response to the growing demand for a language curriculum that would enable learners to use the second language in real-life situations. Previously, foreign language teaching (or English language teaching for non-native English speakers) has predominantly had its emphasis on grammatical competence, especially because *grammar-translation* was the most accepted teaching method, rather than actually focusing on developing students' communication and interaction skills.

At the end of the day, language does principally exist to make communication possible. CLT methods primarily focus on the interaction during a classroom-based foreign language class or remote language learning session, in which language learners actually produce speech and engage in conversations for most of the classroom time using the target language. The main purpose behind modern language teaching methods is to prepare students to be confident communicators in different real-life contexts, through repetitive oral practices and student-student cooperation. *"One can master the rules of sentence formation in a language and still not be very successful at being able to use the language for meaningful communication (Richards 2006)."*

"The methodological part of the scientific research on the topic 'Modern teaching methods and their effect on the language learners' educational progress' was conducted at JSPU students. Participants are different leveled students mixed class. The following modern teaching methods were used in order to gain effective results in the end of the practical implication.

Communicative Language Teaching

On the purpose for providing this approach I used several activities during the classes. the following activity I used in the lesson according to curriculum. Activity: "Travel Plans"

Objective: To practice asking and answering questions related to travel plans using the target language.

Materials Needed: Travel brochures or images of destinations, paper, and pencils. For this I brought some brochures, images, maps and some popular destinations around the world.

Task-Based Language Teaching

For this method I illustrated different tasks for my students included following task. By maintaining this task I achieved my goal.

Activity: Planning a Party

Objective: To practice using the target language to plan a party and make decisions collaboratively.

Conclusion. To conclude the use of modern teaching methods and their impact on language learners' education process and investigate them gives an opportunity to language teachers which innovative methods are relevant for their teaching process. Accordingly each individual has his or her

own way, approach to his or her learners. It is also very important to take into consideration, the level of the learners. As I mentioned above chapters there are different methods and approaches in teaching languages.

To sum up, implementing innovative teaching methods in practice and experimental procedures is crucial for enhancing the learning experience and outcomes of students. By incorporating techniques such as infotainment, role-playing, and interactive learning materials, educators can create a more engaging and effective learning environment. These methods not only help students develop their language skills but also foster creativity, critical thinking, and problem-solving abilities.

REFERENCES:

1. "Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy" - H. Douglas Brown
2. Nishonov A, Khaydarov B, Nuriddinov B. and others. Assessment methods. Study guide. T., 2003. 190 pages.
3. Матмуротова, З. Chet tillarni o'rgatish samaradorligini oshirish usullari / ЗМатмуротова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 24.2 (158.2). — С. 37-38. — URL: <https://moluch.ru/archive/158/44684/> (датаобращения: 09.11.2021).
4. Jonathan Haber . Critical Thinking Essentials,.LogicCheck.net, practical critical-thinking skills.
5. Отабоева, М. Р. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi Молодой ученый. — 2017. — № 4.2 (138.2). — С. 36–37.
6. Муминова, Ф. М. Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish / // Молодой ученый. — 2020. — № 18 (308). — С. 590-592.
7. N. Q. Xatamova, M.N. Mirzayeva. "Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullar" (uslubiy qo'llanma), Navoiy, 2006.

UO'K 37.02

TEXNIKA YO'NALISHIDAGI TALABALARDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH METODLARI

*R.Qodirova, o'qituvchi, "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash
muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Nutq - bu muloqotning murakkab va samarali shakli bo'lib, u munosabatlarga kirishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada texnika yo'nalishidagi talabalarda o'zbek tili fanlarida og'zaki nutqni rivojlantirish metodlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: nutq, muloqot, og'zaki nutq, texnika mutaxassisligi, innovatsion yondashuv, pedagogik mahorat.

Аннотация. Речь-это сложная и эффективная форма общения, которая приобретает все большее значение при вступлении в отношения. В данной статье рассматриваются методы развития устной речи по Узбекский языковым дисциплинам у студентов технических направлений.

Ключевые слова: речь, общение, устная речь, техническая специальность, инновационный подход, педагогическое мастерство.

Abstract. Speech is a complex and effective form of communication that is instrumental in initiating relationships. This article covers methods for the development of oral speech in the subjects of the Uzbek language in students in the technical direction.

Keywords: speech, communication, oral speech, technical specialty, innovative approach, pedagogical skill.

An'anaviy ta'lim tizimi jamiyat ehtiyojlaridan biroz orqada qolmoqda. Zamonaviy ta'lim kontsepsiyasida o'qituvchining kasbiy faoliyatining maqsadi yoshlarda jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv, mehnat bozorida faol moslashish qobiliyatini shakllantirishdir.

O'z fikrlaringizni mantiqiy va izchil ifoda etish uchun suhbatdosh bilan og'zaki muloqot qilish vositalarini, muayyan mavzularga oid g'oyalarni ifoda etishning lingvistik vositalarini, dialog, polilog va boshqalar paytida tegishli ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish uchun lingvistik vositalarni va usullarni o'zlashtirish kerak.

Talaba tilning barcha grammatik aspektlarini qanchalik erta o'zlashtirsa, u nutqiy jihatdan tezroq rivojlanadi. Har qanday mashg'ulot davomida talaba tomonidan yo'l qo'yilgan xatolik o'qituvchi tarafidan tuzatib borilishi kerak. Xato o'z vaqtida tuzatilmay qoladigan hollarda u

o'rganuvchining xotirasida aks etib, boshqa o'rganuvchilar ham uning izidan xato so'zlashiga olib keladi.

Agar talaba mavzuni ochishda o'ziga xos yondashuvni namoyish qilsa va monologik bayonot mantiqiy tuzilgan bo'lsa, kommunikativ vazifa bajarilgan deb hisoblanadi. Muloqot paytida aloqa ishtirokchisi o'zaro munosabatlarga tayyorligini, savollar berish qobiliyatini, shuningdek suhbatdoshning so'zlariga baholovchi va hissiy jihatdan javob berishini ko'rsatishi kerak. Bunday holda, talaba e'lon qilingan mavzu va materialning murakkablik darajasiga mos keladigan so'z boyligini namoyish qilishi, turli xil grammatik tuzilmalardan foydalanishi, grammatik va orfoepik xatolardan qochishi kerak.

Monologik, dialogik, polilogik shakllarda izchil nutq ko'nikmalarini rivojlantirish, kommunikativ muammoni shakllantirishda umumiy til, pragmatik, grammatik, leksik va boshqa kompetensiyalari ma'ruzachining murakkab ko'nikmalarini namoyish etadi. Mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish nazariyotchilar va o'qitish metodikasi amaliyotchilarining nutqning turli jihatlarini (ravonlik va temp, nutqning tozaligi, turli xil so'z boyliklaridan foydalanish) rivojlantirishga, ixtisoslashtirilgan muhitda gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, monologik/dialogik bayonotlarni o'qitish va tekshirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga va gapirishga imkon beradi[1]. Shuningdek, o'quvchilarning fikr-mulohazalarini aniqlashda va taklif qilingan usullarning samaradorligini sub'ektiv baholashda pedagogik kuzatuv usuli ishlatilgan. Shunday qilib, mualliflar samarali usullar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

a) muayyan vaziyat vazifalari (oldindan tayyorlangan va o'z-o'zidan, ushbu toifaga o'yin vaziyatlari ham kiradi);

b) poliloglar (nutq faoliyatining ushbu turi tematik lug'atni o'zlashtirishga va grammatik tuzilmalarni ishlab chiqishga, o'z pozitsiyasini himoya qilishga, boshqalarning fikrlarini tinglashga imkon beradi);

d) chet tilida tinglash, yozish, o'qish va og'zaki nutqni o'zaro bog'liq ravishda o'qitishda onlayn texnologiyalardan samarali foydalanish (tegishli turdagi onlayn platformalar va platformalarni tanlash va o'zaro);

D) kognitiv faoliyatni rivojlantirish uchun sharoit yaratish, shunda kommunikativ motiv kognitiv orqali boshlanadi;

e) texnika mutaxassisligidagi talabalarning psixologik qulayligiga asoslangan nutq ko'nikmalarini rivojlantirish usuli.

Nutqning turli jihatlarini rivojlantirish uchun samarali texnikalarni tavsiflash ishning muhim amaliy ustuvorligidir. Buning natijasi o'qitishda innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqishdir. Innovatsion usullar o'quvchilarning o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etishning yangi uslubi bilan ajralib turadi. Zamonaviy o'qituvchilar ijodiy qobiliyatlarni, intellektual faoliyatni rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasi maksimal imkoniyatlarni taqdim etishini tan olishadi. Intellektual rivojlanish, muammoli va rivojlanayotgan ta'lim muammolarini ochib berishga katta hissa qo'shadi.

Texnika mutaxassisligidagi talabalarning nutqiy faolligi va ravonligini oshirishdek murakkab jarayonda innovatsion metodlar, interfaol usullar va axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim o'rin tutadi. Hamkorlikda ishlash o'z natijasini darhol beradi, an'anaviy darslarga qaraganda o'quvchining faolligini ko'proq oshiradi. Hozirda "native speaker"lar, ya'ni ingliz tili ona tilisi bo'lgan insonlar bilan muloqot olib borish, ulardan darslar va master klasslar olish juda ham ommalashib ketdi. Til o'rganish yangi bosqichga ko'tarildi. Bundan tashqari turli ilova va dasturlar, o'yinlar, ularni darslarga tatbiq etish juda ham mahsuldor usul hisoblanadi. Har bir o'qituvchi o'ziga va o'rganuvchilar uchun eng mos keladigan usul va uslublarni tanlaydi.

Grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish bo'yicha mashg'ulotlar ko'rgazmali materiallar yoki ko'rgazmasiz o'tkaziladigan ta'limiy o'yin xarakteriga ega. O'quvchi nutqidagi xatolarni do'stona, xushmuomalalik bilan tuzatish kerak. Hech vaqt bola nutqidagi xatoni takrorlash yaramaydi, yaxshisi grammatik shaklli to'g'ri bo'lgan so'zlarni, ta'limiy o'yinlarni takrorlash joizdir, o'qituvchi dars davomida yoki turli hil o'yinlar davomida bola nutqini kuzatib borishi va grammatik xatolarni tuzatishi shart.

O'qituvchi darsda nutqi yaxshi rivojlanmagan o'quvchilarga alohida e'tibor qaratishi kerak. Ayniqsa indamas, muloqot qilishni istamaydigan, o'zini tutib tura olmaydigan o'quvchilarga alohida yondashishi kerak. Mashg'ulot vaqtida qo'l keladigan interfaol usullar va didaktik o'yinlarning ahamiyati katta bo'lib, ulardan to'g'ri foydalanish va muvaffaqiyatli tashkil etish o'quvchilarning ongli faoliyatining faollashuvi, bilimlarni puxta egallash vositasi sifatida muhim rol o'ynaydi.

Nutq faoliyatining har xil turlarini o'zlashtirish jarayonida mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda texnika mutaxassisligidagi talabalarni nafaqat mustaqil ravishda bilim olishga, balki ularni nutq faoliyatining yangi sharoitlarida ongli va ijodiy qo'llashga o'rgatish kerak. Buning uchun mavzu bo'yicha ishning dastlabki bosqichida texnika mutaxassisligidagi talabalarga quyidagi vazifalar beriladi: matnni o'qing, uni semantik qismlarga bo'ling, har bir qismga sarlavha qo'ying, har bir qism uchun asosiy jummalarni tanlang, maqola rejasini tuzing, matnni tarjima qiling, matnning qiyin qismlarini tanlang.

Texnika mutaxassisligidagi talabalar orasida mutaxassislik bo'yicha matnlar asosida monologik va dialogik nutqni rivojlantirish kerak. Dialogik shaklda nutq so'zlar zanjirini ifodalaydi, bu erda har bir bo'g'in bir yoki bir nechta iboralardan tashkil topgan bitta suhbatdoshning bayonoti bo'lib, mantiqan bir-biriga bog'langan va har bir bo'g'inning chegarasi boshqa suhbatdoshning gapidir [2].

Dialogik nutq zanjirida oldingi bo'g'inning oxirgi replikasi va undan keyingi bo'g'inning birinchi replikasi o'rtasidagi bog'liqlik alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular tarkibiy-kommunikativ turlarning dialogik birliklarini tashkil qiladi. Haqiqiy aloqa jarayonida yuzaga keladigan bunday dialogik birliklarni hisobga olgan holda, tashabbuskor va javob satrlarining kombinatsiyasida xilma-xillikni ta'kidlash kerak.

Texnika mutaxassisligidagi talabalarining grammatik tuzilmalar yordamida bayonotlarni idrok etish va yaratish mexanizmini shakllantirish ularni og'zaki muloqotni tashkil qilish uchun zarur bo'lgan iboralar to'plamidan iborat. Matn bilan ishlash va nutq ko'nikmalarini shakllantirish (dialogik nutq) texnika mutaxassisligidagi talabalarining o'zlari tomonidan quyidagi usullar asosida taklif qilinishi mumkin: konferensiya, davra suhbat, munozara, loyiha usuli, taqdimot. Ish usullari va turlari texnika mutaxassisligidagi talabalar tomonidan tanlanadi.

Og'zaki nutq ko'nikmalaridan ijodiy foydalanish bo'yicha guruh mustaqil ishining juda samarali shakli bu loyiha usuli va taqdimotdir. Texnika mutaxassisligidagi talabalar ishni katta ishtiyoq bilan bajaradilar, chunki bunday mashg'ulotlar muloqotning tabiiy sharoitlarini yaratadi, mas'uliyat hissini shakllantiradi va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Maxsus mavzudagi dialogga xos bo'lgan bayonotlarni o'zlashtirish quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi: batafsil savol va javoblarni shakllantirish, fikringizni izchil va mantiqiy ravishda bayon qilish, bayonotga bo'lgan munosabatingizni ifoda etish, bayonot jarayonida o'zingizning nutq harakatlaringizni boshqarish (pauzalarni to'ldirish, tayyor til formulalaridan foydalanish, keyingi bayonotni ko'rib chiqishni osonlashtirish).

Texnika mutaxassisligidagi talabalar xabarlarni tayyorlashda o'zlarining bayonotlarini rejalashtirishni, vaziyat sharoitida mustaqil ravishda harakat qilishni va o'z bayonotlarining mazmunini mustaqil ravishda aniqlashni o'rganadilar. Shunday qilib, ular tinglovchilarning reaksiyasi natijasida o'z-o'zini tanqid qilish, o'z harakatlarini o'z-o'zini baholash qobiliyatini rivojlantiradilar. Hisobot davomida o'quv samaradorligini oshirishning yetakchi omillaridan biri-texnika mutaxassisligidagi talabalar o'rtasidagi muloqotni rag'batlantiradigan omillar yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Toliboboyeva Sh. Talabalarda og'zaki nutqni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish texnologiyalari // Academic research in educational sciences. 2022. №6.
2. Заболотнева О., Кожухова И. Некоторые приемы развития навыков устной речи обучающихся языковых специальностей // Концепт. 2021. №7.

SHAHAR SHOVQININI YUTISHDA QO'LLANILADIGAN O'SIMLIKLAR BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARINING QIYOSIY TAHLILI VA O'QITISH METODIKASI

S.O'.Qo'ziyeva, katta o'qituvchi, PhD, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax
M.I.Ortiqova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax
M.A'.Abduvasiyeva, magistrant, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada shahar shovqinini kamaytirishda turli o'simliklarning (chinor, shamshod, akatsiya, qarag'ay, terak) bioekologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari chinor va shamshod kabi turlarning yuqori samaradorligini, akatsiya va terakning esa o'rtacha ko'rsatkichlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, ekologik ta'lim jarayonida ushbu mavzuni o'qitish metodikasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Shahar shovqini, bioekologik xususiyatlar, o'simliklar, chinor, shamshod, akatsiya, qarag'ay, terak, ekologik ta'lim, shovqinni yutish.

Аннотация. В статье проведен сравнительный анализ биоэкологических свойств различных растений (платан, самшит, акация, сосна, тополь) в снижении уровня городского шума. Результаты исследования показали высокую эффективность таких видов, как платан и самшит, в то время как акация и тополь обладают средними показателями. Кроме того, освещена методика преподавания данной темы в процессе экологического образования.

Ключевые слова: городской шум, биоэкологические свойства, растения, платан, самшит, акация, сосна, тополь, экологическое образование, поглощение шума.

Abstract. The article presents a comparative analysis of the bioecological characteristics of various plants (plane tree, boxwood, acacia, pine, poplar) in reducing urban noise. The research findings show that species such as plane tree and boxwood have high effectiveness, while acacia and poplar have moderate results. The article also discusses the teaching methodology of this topic within environmental education.

Keywords: Urban noise, bioecological characteristics, plants, plane tree, boxwood, acacia, pine, poplar, environmental education, noise reduction.

Urbanizatsiya jarayonida shahar muhitida shovqin ifloslanishi jiddiy ekologik muammo hisoblanadi. U inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, stress, uyqusizlik va boshqa sog'liq muammolarini keltirib chiqaradi. Shovqinni kamaytirishda o'simliklar tabiiy va ekologik xavfsiz yechim sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada turli o'simlik turlarining (chinor, shamshod, akatsiya, qarag'ay, terak) bioekologik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning shovqin yutish qobiliyatlari qiyosiy baholandi. Shuningdek, mazkur mavzuni ekologik ta'lim jarayonida samarali o'qitish metodikasi taklif qilindi.

Tadqiqot Jizzax viloyatining turli hududlarida, shovqin darajasi yuqori bo'lgan joylarda o'tkazildi. Viloyat sharoiti Toshkentga nisbatan qishloq xo'jaligi va tabiat bilan yaqinroq bog'liq bo'lgani sababli, o'simliklarning shovqin yutish qobiliyati turli sharoitlarda tahlil qilindi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda olib borildi:

1. Hududlarni tanlash

Jizzax viloyatida quyidagi turlar bo'yicha hududlar tanlab olindi:

- **Shahar markazlari:** Jizzax shahrining ko'p avtomobilli yo'llari va sanoat zonalar.
- **Avtomobil yo'llari atrofidagi yashil zonalar:** Toshkent-Samarqand trassasi bo'ylab joylashgan hududlar.
- **Qishloq hududlari:** Viloyatning G'allaorol va Forish tumanlaridagi bog'lar va dalalar atrofidagi yashil hududlar.

Bu joylarda turli o'simlik turlarining shovqinni yutish qobiliyati baholandi.

2. Tovush o'lchov usuli

Shovqin darajasi maxsus tovush o'lchash qurilmasi (decibel meter) yordamida o'lchandi. Har bir hududda tovushni o'lchashda quyidagi yondashuv qo'llanildi:

• Shovqin darajasini o'lchash:

-O'simliklar bilan qoplangan hududlarda va o'simliklardan uzoq joylarda tovush darajasi qayd etildi.

-Har bir hududda shovqin darajasi kunning uch vaqti (ertalab, tushdan keyin, kechqurun) o'lchandi.

-O'lovlar uchun asosiy shovqin manbalari sifatida avtomobil yo'llari, sanoat texnikalari va qishloq xo'jalik texnikalaridan keladigan shovqinlar tanlandi.

• Masofani hisoblash:

-O'simliklardan 5–10 metr masofadagi va ularning yaqinidagi shovqin darajasi solishtirildi.

-O'simlik qatorining qalinligi va shovqin manbasi o'rtasidagi masofa natijalarni tahlil qilishda muhim omil sifatida ko'rib chiqildi.

3. Qiyosiy tahlil

O'simliklarning bioekologik xususiyatlari shovqin yutish samaradorligiga ta'sir ko'rsatadigan omillar sifatida tahlil qilindi:

• Barg yuzasi va zichligi:

-**Chinor (*Platanus orientalis*):** Jizzaxning shahar hududlarida keng tarqalgan. Katta barglari shovqin yutish qobiliyatini oshiradi.

-**Shamshod (*Buxus sempervirens*):** Qishloq bog'larida ko'p uchraydi, barglarining zichligi shovqinni yutishda yuqori natijalarni ko'rsatdi.

-**Qarag'ay (*Pinus*):** Iynabarglari qishloq hududlarida shovqinni yutish va tarqatishda samarali bo'ldi.

• Tuzilish va ekologik moslashuvchanlik:

-Akatsiya (*Robinia pseudoacacia*) va terak (*Populus*) tez o'sishi va qurg'oqchilikka chidamliligi bilan ajralib turdi, ammo shovqin yutish samaradorligi boshqa turlarga nisbatan pastroq ekanligi qayd etildi.

4. O'simlik qatorlarining ta'siri

Har bir o'simlik turi bilan qoplangan hududlarda shovqinni kamaytirish samaradorligi quyidagicha kuzatildi:

• Bir turdagi qatorlar:

-Chinor va shamshod o'simliklari keng va zich joylashtirilganda, shovqinni 10–12 dB ga kamaytirdi.

-Qarag'ay qatorlari iynabarglarning strukturasiga ko'ra shovqinni 8–9 dB ga pasaytirdi.

• Aralash qatorlar:

-Chinor, shamshod va qarag'ay aralash qatorlari shovqinni 15 dB gacha pasaytirish imkonini berdi.

-Bunday qatorlar avtomobil yo'llari bo'yida yuqori samaradorlikni ko'rsatdi.

• Qatorlar kengligi va masofa:

-Shovqin manbasi va o'simlik qatori orasidagi masofa (5–10 metr) natijalarni sezilarli darajada yaxshilashga olib keldi.

-O'simlik qatorlarining kengligi kamida 3–5 metr bo'lganda optimal natijalar qayd etildi.

Tadqiqot natijalari quyidagicha bo'ldi:

1.Chinor (*Platanus orientalis*): Katta barg yuzasi va zich tuzilishi sababli yuqori shovqin yutish qobiliyatiga ega. 5 metr kenglikdagi chinor qatorlari shovqinni 10–12 dB ga kamaytirdi.

2.Shamshod (*Buxus sempervirens*): Barglarning kichikligi, ammo juda zich joylashganligi sababli shovqinni yutishda samarali. Shamshod qatorlari shovqinni 8–10 dB ga pasaytirdi.

3.Akatsiya (*Robinia pseudoacacia*): Barglarining yupqa va kam zich joylashganligi sababli shovqin yutishda samaradorligi o'rtacha darajada bo'ldi (6–8 dB).

4.Qarag'ay (*Pinus*): Iynabarglari sababli ovozni tarqatish va singdirish xususiyatiga ega. Qarag'ay qatorlari shovqinni 8–9 dB ga kamaytirdi.

5.Terak (*Populus*): Tez o'suvchi, ammo barglarning zichligi past bo'lgani uchun shovqin yutish samaradorligi boshqa o'simliklarga nisbatan pastroq (4–6 dB).

Shahar muhitida shovqinni kamaytirishda o'simliklar muhim ekologik rol o'ynaydi. Shovqin ifloslanishi – bu urbanizatsiyaning eng ko'p tarqalgan salbiy oqibatlaridan biri bo'lib, uning insonlar salomatligiga, ayniqsa nerv tizimiga bo'lgan ta'siri juda katta. Tadqiqot natijalari shovqinni kamaytirishda turli o'simlik turlarining samaradorligini ko'rsatdi va har bir o'simlikning bioekologik xususiyatlari uning shovqinni yutish qobiliyatiga qanday ta'sir qilishini ta'kidladi.

Chinor (*Platanus orientalis*) va Shamshod (*Buxus sempervirens*)

Chinor va shamshod o'simliklari shovqinni yutishda eng samarali turlar sifatida ajralib turadi. Chinorning barglari katta va ularning tuzilishi zich bo'lgani sababli, u shovqinni samarali tarzda yutadi. Ayniqsa, bu o'simliklar shahar markazlarida, yirik transport yo'llari va sanoat zonalarida eng yuqori samaradorlikni ko'rsatdi. Shamshod esa zich barglar tuzilishi va qishda ham yashilligini saqlab qolishi tufayli shovqinni yutishda yuqori natijalarga erishdi. Bunday o'simliklar shahar muhitida, ayniqsa, shovqin manbalariga yaqin hududlarda ko'proq ishlatilishi lozim.

Qarag'ay (*Pinus*)

Qarag'ay o'simligi, iynabarglarining tuzilishi tufayli tovushni tarqatish va singdirish xususiyatiga ega. Bu o'simlik, shuningdek, o'zining doim yashil bo'lishi bilan o'zingizni toza havoda his qilishingizga imkon beradi. Qarag'ay o'simligi, ayniqsa, Jizzax viloyati kabi qishloq hududlarida shovqinni kamaytirish va havoni tozalashda samarali hisoblanadi. U yerda yil davomida o'sish sharoitlarini hisobga olgan holda, bu o'simlikning muhim ekologik vazifalarini ta'kidlash mumkin.

Terak (*Populus*) va Akatsiya (*Robinia pseudoacacia*)

Terak va akatsiya o'simliklari ko'proq dekorativ va havoni tozalash maqsadlarida ishlatiladi. Terak tez o'sishi bilan ajralib turadi va o'zining barglari bilan shovqinni biroz kamaytiradi, lekin uning samaradorligi chinor va shamshodga nisbatan pastroq. Akatsiya esa ko'proq qishloq hududlarida, ayrim joylarda eroziya qarshi kurashishda va tuproqni mustahkamlashda foydalidir. Biroq, shovqinni yutishdagi samaradorligi past bo'lganligi uchun, uning asosiy roli landshaftni estetika jihatdan yaxshilashda va havoni tozalashda aks etadi.

Shovqinni kamaytirishda o'simliklarning ekologik roli

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, shahar muhitida o'simliklarning shovqinni yutish qobiliyati ularning ekologik xususiyatlariga, masalan, barg yuzasi va zichligiga, tuzilishiga va yashash sharoitlariga bog'liq. Shovqinni kamaytirish uchun o'simliklarning ma'lum bir kombinatsiyasi eng yaxshi natijalar beradi. Misol uchun, chinor va shamshodning keng qatorlari shahar markazlaridagi yuqori shovqin darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. Biroq, qarag'ay va terak kabi o'simliklar qishloq hududlarida ekologik toza muhit yaratishda ko'proq foyda keltiradi. Shuningdek, o'simliklar urbanizatsiya jarayonining salbiy ta'sirini yumshatishga yordam beradi, chunki ular nafaqat tovushni yutadi, balki havoni tozalash, issiqlikni kamaytirish va yashil hududlar yaratish orqali shahar ekologiyasini yaxshilaydi.

O'qitish metodikasi va ekologik ta'lim

Tadqiqot jarayonida ekologik ta'lim metodikasining o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan interaktiv va amaliy usullari alohida ahamiyatga ega bo'ldi. O'quvchilar uchun dala kuzatuvlari va laboratoriya tajribalari yordamida o'simliklarning shovqinni kamaytirish qobiliyati haqida tushunchalar berildi. Shahar ekologik xaritalarini yaratish mashg'ulotlari orqali o'quvchilar o'z hududlaridagi ekologik muammolarni aniqlab, ularni hal qilish yo'llarini ishlab chiqa olishdi. Ushbu amaliyotlar talabalarning ekologik ongini rivojlantirishga va ekologik masalalar bo'yicha amaliy bilim va ko'nikmalarni oshirishga xizmat qildi. Bunday metodika o'quvchilarga shovqin ifloslanishining oldini olish va atrof-muhitni yaxshilash uchun ilmiy va amaliy yechimlarni ishlab chiqish imkoniyatini berdi.

Shovqinni kamaytirishda o'simliklardan foydalanish shahar ekologiyasini yaxshilashning samarali va ekologik toza usulidir. Tadqiqot natijalari shovqinni yutish qobiliyati yuqori bo'lgan o'simlik turlarining shahar hududlarida kengroq qo'llanilishi kerakligini ko'rsatdi. Chinor, shamshod va qarag'ay kabi o'simliklar shovqinni kamaytirish bo'yicha eng samarali variantlar sifatida ajralib turadi. Bunday o'simliklarni shahar va qishloq hududlarida strategik ravishda joylashtirish ekologik optimallashtirishni ta'minlaydi.

O'qitish jarayonida ekologik masalalarni amaliy jihatdan yoritish orqali ekologik ongni rivojlantirish va amaliy bilimlarni oshirish mumkin. Interaktiv va amaliy metodlar o'quvchilarga real hayotdagi ekologik masalalar bo'yicha bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llash imkonini beradi. Shuningdek, bu metodika atrof-muhitni yaxshilashda o'simliklar va boshqa ekologik resurslardan samarali foydalanishning ahamiyatini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G.K. Smith, *Urban Noise and Green Infrastructure*, 2019.
2. M. Johnson et al., *Plant Ecology in Urban Environments*, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi ekologik qonunchilik hujjatlari.
4. Kong, F., et al. (2020). *The Role of Urban Green Spaces in Noise Reduction: A Review of Studies*. Journal of Environmental Management, 249, 109413.
5. James, D. W., & Harris, D. (2018). *Effectiveness of Trees in Urban Noise Mitigation*. Environmental Sciences and Pollution Research, 25(35), 34715-34723.
6. Zhao, X., & Chen, L. (2022). *Noise Reduction by Vegetation in Urban Areas: A Systematic Review and Meta-Analysis*. Urban Forestry & Urban Greening, 61, 127099.
7. Rani, R., & Vaid, S. (2019). *Environmental Benefits of Greenery: A Case Study of Planting and Noise Control in Urban Settings*. Journal of Environmental Protection, 10, 1146-1155.
8. Ollerenshaw, A., & Chisholm, S. (2017). *Effects of Urban Tree Planting on Noise Levels in Highly Urbanized Areas*. Sustainability, 9(7), 1173.
9. Kumar, P., & Ghosh, A. (2021). *Tree Species for Mitigating Environmental Noise Pollution in Urban Settings: A Review*. Ecological Engineering, 163, 106248.
10. Kuhlmann, M., & Wagner, J. (2018). *Acoustical Performance of Vegetation in Noise Control: A Field Study in the City of Berlin*. Acoustics Research Letters Online, 19(2), 203-209.
11. Li, X., & Yang, J. (2020). *Urban Noise and its Relationship with Green Spaces: An Overview and Application to the City of Shanghai*. Urban Studies, 57(10), 2107-2124.
12. Shamsiev, M. (2015). *O'simliklar dendrologiyasi*. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
13. Shukurov, A. (2018). *Dendrologiya: O'simliklar xususiyatlari va ularning ekologiyasi*. Toshkent: Fan va texnologiyalar akademiyasi.
14. O'tkirxo'jaev, M. (2019). *O'simliklar va ularning ekologik rolini o'rganish*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
15. Dadajonov, T., & Hamdamov, K. (2021). *Shahar hududlarida o'simliklarni tanlash va ekish usullari*. Toshkent: Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish ilmiy markazi.
16. Xudoyberganov, M. (2017). *O'simliklar dendrologiyasining asoslari*. Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti.
17. Ergashev, R. (2020). *Shahar shovqini va uni kamaytirishda o'simliklarning roli*. Tashkent: Yangi O'zbekiston nashriyoti.
18. Ismailov, M., & Yakubov, T. (2016). *Dendrologiya va o'simliklarni ekologik baholash*. Samarqand: Samarqand Davlat universiteti.
19. Saidov, M. (2018). *O'simliklarning ekologik xususiyatlari va ulardan foydalanish usullari*. Toshkent: O'zbekiston qishloq xo'jaligi ilmiy-tekshirish instituti.

UO'K 004:378

MAKTAB TA'LIMINI BOSHQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING QO'LLANILISHI

L.F.Rajabboyeva, o'qituvchi, kasb-hunar maktabi, Navoiy

Annotatsiya. Raqamli texnologiyalar maktablarning o'quv jarayonidagi o'zgarishlarni ta'minlaydi. Ushbu maqolada raqamli texnologiya, raqamli texnologiyani ta'lim tizimi vositalari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim, raqamlashtirish, ta'limda raqamli texnologiya, bulutli texnologiya, virtual texnologiya.

Аннотация. Цифровые технологии обеспечивают изменения в учебном процессе школ. В этой статье рассматриваются цифровые технологии, инструменты системы обучения цифровым технологиям.

Ключевые слова: цифровые технологии, образование, оцифровка, цифровые технологии в образовании, облачные технологии, виртуальные технологии.

Abstract. Digital technologies provide changes in the educational process of schools. This article discusses digital technologies, tools of the digital technology training system.

Keywords: *digital technologies, education, digitization, digital technologies in education, cloud technologies, virtual technologies.*

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta axamyatga ega. Biz ilgari ta'lim dasturlarini an'anaviy usuli ya'ni ma'ruzani yirik xajmli kitoblar va qo'llanmalar orqali amalga oshirilgan shaklida olib borganmiz. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. Xozirda ta'lim sifatini ko'tarishda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ta'lim tizimining hozirgi holati noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi.

Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy ho'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni, masofaviy meditsina xizmatlari ko'rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin. Biz bu maqolada ta'lim tizimida raqamlashtirishni o'rniga to'xtalib o'tamiz.

Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so'zsiz foydasi bilan axloqiy, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilotlar xodimlari o'rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlarini bilan bog'liq masalalar tobora ko'proq e'tiborga olinmoqda.

Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o'quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash maqsadi qo'yilgan bo'lib, unda raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasida nafaqat muhim o'rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo'yicha tahlillar amalga oshirildi. Tadqiqot usullari sifatida oliy ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga tegishli xulosalar tuzishda normativ hujjatlarni, mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirishdan foydalanildi.

Yurtimizdagi nufuzli xususiy o'quv markazlari ham zamon talabidan kelib chiqqan holda onlayn ta'limni yo'lga qo'ymoqda. Bu jarayonning o'zi ham mamlakatimiz ta'lim tizimida yangi bosqich boshlanganini anglatadi.

Ta'lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli emas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko'plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda ta'limni "raqamlashtirish" muammolari, uning shakllanishiga ta'siri bo'yicha birorbir davlat loyihasi yoki so'rovnoma asosida tadqiqotlar o'tkazilmaganligi ham muhimdir.

Shu bilan birga, Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta'sirining ahamiyati hukumatning, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining ma'ruzalarida, pedagogik jamoatchilik muhokamalarida, magistrant va tadqiqotchilarning izlanishlarida ham ko'rishimiz mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya'ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e'tiborga olib, raqamli rivojlanish bo'yicha barcha soha rahbarlarining o'rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda [1].

O'qituvchi boshqa kasb egalari kabi, raqamli savodxonlik bo'yicha bilimga ega bo'lishi kerak, ya'ni jamiyatda rivojlanish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va raqamli texnologiyalarga ega bo'lishi kerak.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda, raqamli savodxonlikning zarur darajasi, har qanday shaxsni, shu jumladan o'qituvchini ish bilan ta'minlashda raqamli savodxonlik asosiy omil ekanligi haqida gapirmasa ham bo'ladi. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalar qayerda bo'lmasin muammolarni hal qilishga yordam beradi. Bunga quyidagilar kiradi:

- ta'limning ko'payishi
- talabalarning natijalari va ularning ta'lim motivatsiyasi
- o'quv jarayonlarini rivojlantirish
- maktab tarmog'idagi qo'shma loyihalar va aloqa amalga oshirish
- maktab va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikni yaxshilash
- boshqarishni tashkil etish va takomillashtirish
- ta'lim jarayoni.

Ta'limda raqamli texnologiyalarni o'qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo'llash uchun nimalar qilish kerak?

Birinchidan, albatta mamlakatimizda Internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalarining so'ngi yutuqlarini o'zlashtirishga shartsharoitlar hamda imkoniyatlar yaratib berishimiz lozim.

Ikkinchidan, o'quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish va axborot resurslari, o'qitish vositalari va masofaviy o'qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor talabalarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirish kiritish bo'yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o'quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o'z ichiga olgan markazlarni tashkil etish hamda unda o'rnatilgan tajribani ta'lim muassasalarida qo'llash.

Uchinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish.

To'rtinchidan, interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish, ma'ruza va seminar darslari uchun internet bilan bog'liq holda interfaol va mul'timediali taqdimotlarni ishlab chiqish kabi mavzular bo'yicha o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun kurslarni tashkil qilish va o'tkazish.

Beshinchidan, real vaqt rejimida interfaol taqdimot tizimlari, videokonferentsaloqa tizimlari, virtual zallar, elektron resurslardan foydalanib istalgan vaqtda masofaviy o'qitish jarayonini amalga oshirish.

Oltinchidan, bulutli texnologiyalar, virtual voqelik, kengaytirilgan voqelikdan foydalanish hamda didaktik materiallar va tajriba dizaynlarini ishlab chiqishda 3D printerini qo'llash, raqamli didaktika va raqamli ta'lim modellarini qo'llash, o'qituvchilar va talabalar uchun loyihalar, diplom ishlari, ilmiy izlanishlar va boshqalarini muhokama qilish uchun ilmiy veb-saytlar ishlab chiqish lozim. Shundagina, biz raqamli texnologiyalardan foydalanib ta'lim sifatini tushirmagan holda talaba-yoshlarga bugungi kun talabi darajasida bilim olishlariga erishamiz.

Alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda hayotimiz har jihatdan texnika va texnologiyalar bilan bog'liq, ya'ni ertalab soat bongidan boshlab to kun rejasini tuzish va o'qish bilan yakunlashgacha. Biz ta'lim sifatini oshirish va rivojlantirish uchun texnologiyalardan manfaatli foydalanish imkoniyatini yaratishni istadik.

Xulosa sifatida aytish mumkinki raqamli texnologiyalarni turli sohalarga nafaqat ta'lim tizimiga joriy etilishi mamlakat ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda katta rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'limni tashkil etish va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi. 2020 y.

2. Abdullayev M., Saidahrar, G., & Ayupov, R. Raqamli iqtisodiyot - kadrlar tayyorlashning dolzarb yo'nalishlari. 2020 y
3. Norboeva N Erkinovna, Khashimova D Pakhritdinovna. The role of the digital economy in the development of information and communication technologies // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10 (3), 25-31.
4. Грегг Б. «Производительность систем: Enterprise и Cloud», 2014.

UO'K 378.147

RAQAMLI DASTURLASH ORQALI O'QUVCHILARNING IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

D.I.Ro'ziqulov, magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli dasturlashni ta'lim jarayoniga joriy qilish orqali o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi yoritiladi. Tadqiqotda o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarga ijodiy yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli vositalardan foydalanishning samaradorligi va amaliy mashg'ulotlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli dasturlash, ijodkorlik, ta'lim metodikasi, o'quvchilar, mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, amaliy mashg'ulotlar, ta'lim jarayoni, raqamli vositalar.

Аннотация. В данной статье освещается методика развития творческих способностей учащихся через внедрение цифрового программирования в образовательный процесс. В исследовании рассматриваются методы развития у учащихся самостоятельного мышления и навыков творческого решения задач. Также анализируется эффективность использования цифровых инструментов и значение практических занятий в образовательном процессе.

Ключевые слова: цифровое программирование, творчество, методика обучения, учащиеся, самостоятельное мышление, креативный подход, практические занятия, образовательный процесс, цифровые инструменты.

Abstract. This article highlights a methodology for fostering students' creativity by incorporating digital programming into the educational process. The study examines approaches to enhancing students' independent thinking and problem-solving skills in creative ways. Additionally, it analyzes the effectiveness of using digital tools and the importance of practical activities in the learning process.

Keywords: digital programming, creativity, teaching methodology, students, independent thinking, creative approach, practical activities, educational process, digital tools.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va dasturlashning ta'lim jarayoniga kirib kelishi o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. O'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish, yangi g'oyalar yaratish va muammolarni yechish qobiliyatlarini oshirishda raqamli dasturlash metodikasining ahamiyati katta. Raqamli dasturlash o'quvchilarga yangi bilimlarni olish, texnik ko'nikmalarni shakllantirish, shu bilan birga, ijodkorlik va tizimli fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi.

Raqamli Dasturlash va Ijodkorlik: Asosiy Bog'lanishlar

Dasturlash nafaqat kompyuterlar uchun kod yozishni o'rganish, balki mantiqiy fikrlashni, masalalarni tahlil qilishni va ular uchun ijodiy yechimlar topishni o'rgatadi. Dasturlash jarayoni o'quvchilarga quyidagi ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi:

Mantiqiy Fikrni Rivojlantirish: Dasturlashda o'quvchilar muammo hal qilish jarayonida mantiqiy fikrni rivojlantiradilar. Ular dasturning algoritmik tuzilishini yaratishda yoki kod yozishda muayyan qadamlarni izchil bajara olishadi, bu esa ularning muammoni tahlil qilish va hal qilish qobiliyatlarini oshiradi [1].

Ijodkorlikni Rivojlantirishdagi Asosiy Tamoyillar

1. **Analitik Fikrlar va Tizimli Fikrlash.** Dasturlash o'quvchilarga analitik fikrlashni rivojlantirishda yordam beradi. Ular kod yozish va algoritm yaratishda tizimli yondashuvni

o'rganadilar. Masalan, o'quvchi dastur yaratish jarayonida uning har bir bosqichini aniqlik bilan tahlil qilib, natijaga erishish uchun to'g'ri yo'lni topishadi. Bu jarayon tizimli fikrlashni shakllantiradi.

2. **G'oyalarini Tasvirlash va Tashkil Etish.** Dasturlash o'quvchilarga o'z g'oyalarini dastur yordamida tasvirlashni o'rgatadi. Ular o'zlarini ifodalash va g'oyalarini yangi formatda ko'rsatish imkoniyatini yaratadilar. Bu ijodiy jarayon o'quvchilarni tasavvur qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Metodik Yondashuvlar

1. **Interaktiv Ta'lim Platformalarini Ishlatish.** O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda interaktiv ta'lim platformalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Scratch, Blockly, Code.org kabi interaktiv vositalar o'quvchilarga o'z dasturlarini yaratish, masalalarni yechish va yangi g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi [2]. Bu platformalar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va dasturlashni o'rganishni yanada qiziqarli qiladi.

2. **Amaliy Loyihalar va Voqealar.** Raqamli dasturlashni o'rganish jarayonida o'quvchilarga amaliy loyihalar yaratish tavsiya etiladi. Masalan, o'quvchilar o'zlari yaratgan interaktiv o'yinlar, veb-saytlar yoki mobil ilovalar orqali o'z g'oyalarini amalga oshiradilar. Bunday loyihalar o'quvchilarning ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni haqiqiy dunyo muammolarini hal qilishga o'rgatadi.

3. **Guruhlar va Hamkorlikda Ishlash.** O'quvchilarni guruhlar bo'lib ishlashga undash, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Guruh ishida o'quvchilar o'z g'oyalarini muhokama qilishadi, bir-birlariga yordam berishadi va umumiy yechimga erishishadi. Bu jarayon ijtimoiy va ijodiy fikr almashish, yangi g'oyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Raqamli Dasturlashning Ijodkorlikka Ta'siri

Raqamli dasturlash o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda bir nechta yo'nalishlarda samarali ta'sir ko'rsatadi:

1. **Yangi G'oyalar va Yechimlar:** Dasturlashni o'rganish o'quvchilarga yangi g'oyalarni yaratish, mavjud yechimlarni optimallashtirish va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Masalan, Scratch platformasida o'quvchilar o'zlarining o'yinchalarini yaratib, yangi qahramonlar, sarguzashtlar va algoritmlar yaratish orqali ijodiy salohiyatlarini namoyon etadilar [3].

2. **Muammolarni Yechish:** Dasturlashda o'quvchilar turli muammolarni yechish uchun kreativ yondashuvlarni qo'llaydilar. Ular tizimli fikrlash orqali kodlarni to'g'ri yozish, xatolarni tuzatish va natijalarni optimallashtirish jarayonida ijodkorlikni rivojlantiradilar.

3. **Ta'limda Texnologiyalarning Roli:** Dasturlashning o'quvchilarning ijodkorlikka ta'siri ta'lim tizimining raqamli yangilanishi bilan yanada kuchayadi. Raqamli texnologiyalar va dasturlash o'quvchilarga nafaqat texnik bilimlar, balki kreativ yondashuvlarni ham taqdim etadi.

Xulosa. Raqamli dasturlash o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali metodik vosita hisoblanadi. Dasturlashni o'rganish orqali o'quvchilar mantiqiy fikrlash, tizimli yondashuv, yangi g'oyalarni yaratish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Interaktiv ta'lim platformalarini, amaliy loyihalar va guruh ishlarini tashkil etish orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashini oshirish va ularni yangi texnologiyalar bilan tanishtirish ularning ijodkorlik salohiyatini maksimal darajada oshirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish" kontsepsiyasi.

2. Ro'ziqulov Diyorjon Ilhomjon o'g'li. (2024). Robototexnika va ijodkorlik tushunchalarining nazariy asoslari. IQRO INDEXING, 12(01), 136-140// <https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/6382>

3. Texnologiya [Matin]:7-sinf uchun darslik /-Toshkent Respublika ta'lim markazi, 2023.-240 b.

4. Ulashova Marg'iyona Norbuta qizi. (2024). Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish. IQRO INDEXING, 12(01), 133-135. <https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/6381>

MAKTABGACHA 6-7 YOSHDAGI BOLALARNI LUG'AT BOYLLIGINI OSHIRISH BO'YICHA TA'LIM STANDARTLARIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA MEYORLAR

S.K.Shoaxmedova, o'qituvchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at boylligini oshirish bo'yicha qo'yiladigan davlat talablari muhokama etilgan bo'lib, unda lug'at boylligini oshirish bo'yicha zamonaviy texnologiyalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: nutqi, daraja, nuqson, rivojlanmagan, bola, tekshirish, ot, fe'l, sifat, natija.

Аннотация. В данной статье рассматриваются государственные требования к увеличению словарного запаса детей дошкольного возраста, речь которых не развита, а также рассматриваются современные технологии увеличения словарного запаса.

Ключевые слова: речь, уровень, дефект, недоразвитость, ребенок, проверка, существительное, глагол, прилагательное, результат.

Abstract. This article discusses state requirements for increasing vocabulary in preschool children with underdeveloped speech, and considers modern technologies for increasing vocabulary.

Keywords: speech, level, defect, underdeveloped, child, examination, noun, verb, adjective, result.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining leksik tomonini rivojlantirish. "Maktabgacha ta'lim" ta'lim standarti va maktabgacha ta'lim o'quv dasturiga muvofiq, 5 yoshdan 6 (7) yoshgacha bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishning maqsadi til tizimining leksik, grammatik, fonetik darajalarini, dialogik va monologik nutqni aloqa vositasi sifatida shakllantirishdir. Talabaning faoliyatda rivojlanishining maqsadlari:

- bolalarni rus va ona tillarining boyligi bilan tanishtirish, ularga nisbatan qadriyatli munosabatni shakllantirish;
- bolalarning faol nutqini rivojlantirish, birgalikdagi o'yinlar va boshqa tadbirlarda ularning og'zaki muloqotini rivojlantirish;
- lingvistik va nutqiy voqelik haqida elementar ongini shakllantirish;
- boshqalarning nutqini tinglash va tushunish, dialogda ishtirok etish qobiliyatini oshirish;
- mustaqil ravishda tavsiflovchi va hikoya qiluvchi hikoyalar tuzish; og'zaki ijodkorlikni rivojlantirish.

Maktabgacha ta'limning o'quv rejasiga muvofiq, katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolaning lug'atiga quyidagi talablar qo'yiladi: YA'ni maktabgacha yoshdagi bola quyidagilarni bilishi kerak:

- predmetlarning xossalari, sifatleri, xususiyatlarini (mo'rt, shaffof, rangsiz, jarangdor, zich, qo'pol, yirtilgan, buklangan, namlangan), shuningdek ular yasalgan materialni (yog'och, plastmassa, shisha, metall, mato, va boshqalar);
- ba'zi bir o'ziga xos va umumiy tushunchalarni o'zlashtirish, ularni farqlashni amalga oshirish (chuqur va sayoz plastinka; quruqlik, yer osti, havo, suv transporti; qish, yoz, yarim mavsum; qishki va kuzgi ko'ylagi; oshxona va oshxona anjomlari; sut va go'sht mahsulotlari); so'zning ma'nosi (ma'nosi) haqidagi g'oyalar (shivirlash - "pichirlab gapirish", oyoq uchida - "jimgina yurish", shoshilish - "tez yugurish", katta - "juda katta"), so'zlarni suhbatda mos ravishda ishlatish zarurati ularning ma'nosi bilan.
- so'zlar o'rtasidagi ba'zi munosabatlarni tushuna oladi: antonimiya (yangi non – qotgan non; yangi ko'ylak – iflos, g'ijim ko'ylak), sinonimiya (yangi non – yumshoq, issiq non; yangi ko'ylak – toza ko'ylak), noaniqlik (o'tkir pichoq, o'tkir til, achchiq xantal; daryo oqadi, bola yuguradi, vaqt o'tadi), ularning nutqda faol ishlatilishi;
- so'z ma'nosiga qiziqish ko'rsatish, ayniqsa motivli (shabboda – "shamol esadi", osmon – "ko'k", chinnigullar – chinnigulga o'xshash", mox pashshasi – "moxda o'sadi", asal yig'ish – "asal yig'ish asalarilar oilalari");

- mavjud frazeologik birliklarni tushunish (beparvolik bilan, bo'shdan bo'shga, burunni tiqish, va h.k.); topishmoqlardagi obrazli iboralar, gaplar ma'nosini tushuntirish, ularni nutqda qo'llash;
- omonimlarni tushunish va ulardan foydalanish.

Davlat standartiga muvofiq, katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolaning lug'ati obektlarning xususiyatlarini, sifatini, shuningdek ular, yaratilgan materialni eng aniq ifodalovchi so'zlarni o'z ichiga olishini bilishi kerak; so'zlar orasidagi antonimiya, sinonimiya, polisemiya munosabatlari o'zlashtiriladi. Katta yoshdagi maktabgacha tarbiyachi ba'zi bir aniq va umumiy tushunchalarni o'zlashtirishi va ularni farqlashi kerak.

Faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari:

2 yoshda bolaning hayotida kognitiv-lingvistik davr boshlanadi, bunda aqliy funksiyalarning shakllanishi tez sur'atlar bilan sodir bo'ladi.

A.G. Ruzskaya 2,5 dan 3,5 yoshgacha bo'lgan davrni kommunikativ o'zaro ta'sirning eng oddiy shakli davri sifatida tavsiflaydi. Bolalar qo'shma harakatlar jarayonidan zavqlanishadi, masalan, o'yinchoqlarni manipulyatsiya qilish.

Hayotning uchinchi yilidagi bolalarda paydo bo'ladigan taqlid harakatlari bolalar va katta maktabgacha yoshdagi bolalar o'rtasidagi muloqot jarayonida faollashadi, ularning namunasi kichiklarga yaqin va tushunarli. Muloqot jarayonida bolalarga ta'sir qilish har xil: bu harakatlar misollari, munosabatlar misollari, yangi so'zlar va tushunchalar, xatti-harakatlar uslubi va boshqalar.

Obektiv faoliyat asosida o'yin faoliyati rivojlana boshlaydi;

Kattalar bilan vaziyatli va ishbilarmonlik aloqalari rivojlanadi va uning o'zgarishi vaziyatga bog'liq bo'lmagan va kognitiv o'zaro ta'sirga aylanadi. Tengdoshlar bilan muloqot hayotning uchinchi yilida yuzaga keladi va hissiy va amaliy muloqot shaklida amalga oshiriladi[1]

Shunday qilib, bolalarning o'yin faoliyatida ijodiy elementlar paydo bo'ladi, chunki ular o'yinga o'zlarining almashtirishlarini kiritadilar, obektlar va ularning o'rnini bosuvchilar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniq qayd etadilar.

Maktabgacha ta'limda 6-7 yoshdagi bolalarning lug'at boyligini oshirishga qaratilgan ta'lim standartlari va me'yorlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1.Lug'at boyligini rivojlantirish:

- Bolalarga turli mavzularda so'zlar va iboralarni o'rgatish.
- Har xil mavzularda nutqni rivojlantiruvchi o'yinlar va faoliyatlar (rasmlar, hikoyalar, didaktik o'yinlar) orqali so'z boyligini kengaytirish.

- Bolalarning bir nechta so'zli jumlarlar tuzishiga yordam berish.

2. Nutq va eshitish rivojlanishi:

- Bolalarning nutq tushunishi va ifodalashini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish.
- Eshitganlarini to'g'ri anglash, shuningdek, o'z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifodalashga o'rgatish.

- Bolalar nutqining aniq, ravon va to'g'ri bo'lishini ta'minlash.

3.O'qish va yozishni boshlash:

- Bolalarni o'qishga va yozishga tayyorlash, shu jumladan, alifbo bilan tanishtirish va dastlabki yozuv malakalarini shakllantirish.

- Bolalarga so'zlarni yozish va o'qish jarayonini qiziqarli va ijodiy tarzda o'rgatish[2]

4. Maqsadga yo'naltirilgan faoliyatlar:

- Har bir bolaga individual yondoshuv, uning qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda o'qitish.

- Bolalarning lug'at boyligini oshirishda ko'plab til o'yinlari, she'rlar, qo'shiqlar va hikoyalar ishlatish.

- Fikrni, tuyg'uni va fantaziyani rivojlantirishga yordam beradigan faoliyatlarni tashkil etish.

5. Sotsializatsiya va kommunikativ ko'nikmalar:

- Bolalarga guruhda muloqot qilishni o'rgatish, boshqa bolalar bilan fikr almashish va turli vaziyatlarda muomala qilishni rivojlantirish.

- O'zaro muloqot va jamiyatda o'z o'rnini topish uchun kerakli so'zlarni ishlatishga o'rgatish.

6. Davomiy o'qish va ta'lim jarayoni:

- Maktabgacha ta'lim muassasalarida doimiy ravishda bolalarning lug'at boyligini oshirishga qaratilgan mavzular va vazifalarni amalga oshirish.

- Ularning so'z boyligini kengaytirishga yo'naltirilgan darslar va mashg'ulotlarni muntazam tashkil etish.

Bu talablar va me'yorlar, bolalarning lug'at boyligini oshirish, ularning fikr va nutqini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli yondoshuvni ta'minlashga yordam beradi. Maktabgacha ta'limda bolalar bilan ishlashda bu me'yorlar mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Konstitutsiyasi". Toshkent – 2017.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni Toshkent- 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2022-yil 28-yanvar kuni "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi PF-60-son Farmoni.
4. Abduraxmonova.E. "O'yin vositasida o'quvchilarning bilimni mustahkamlash" .Toshkent 1995.
5. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. "Logopedik o'yin". T.: 2013.
6. Arxipova, YE. F. Logopedicheskaya rabota s detmi rannego vozrasta – M. : AST : Astrel, 2007. – 224 s.
7. Binarskaya, YE. N. Ranneye rechevoye razvitiye rebenka i problemi defektologii . YE. N. VinarskaY. – M. : Prosvyasheniye, 1997. – 160 s.

UDC 373.5(47)(043)

WAYS TO INCREASE MOTIVATION IN LEARNING ENGLISH LANGUAGE

Z.U.Saidova, associate professor, Tashkent University of Architecture and Civil Engineering, Tashkent

Annotatsiya. Motivatsiya chet tilini o'rganish muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu maqolada ingliz tili fanini o'rganish jarayonida talabalarning motivatsiyasini oshirish usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: motivatsiya, chet tili, ta'lim integratsiyasi, kommunikativ qobiliyat, ijodiy yondoshuv.

Аннотация. Мотивация один из ключевых факторов, определяющих успешность изучения иностранного языка. В данной статье освещаются способы повышения мотивации учащихся в процессе изучения предмета английский язык.

Ключевые слова: мотивация, иностранный язык, образовательная интеграция, коммуникативные способности, творческий подход.

Abstract. Motivation is one of the key factors determining the success of learning a foreign language. This article highlights ways to increase student motivation in the course of studying English.

Keywords: motivation, foreign language, educational integration, communicative ability, creative approach.

The process of modernization of the education system in the conditions of socio-economic changes in the country at the beginning of the XXI century against the background of economic, social and cultural globalization in the world and the presence of a single global information space in society actualizes the problem of improving the quality of language education in general.

The main purpose of teaching foreign languages is to develop a student's personality capable of intercultural communication. But the quality of achieving a goal depends, first of all, on the motivation and needs of the individual, his motivation. It is motivation that causes purposeful activity, determines the choice of means and techniques, and their ordering to achieve the goal.

Success in mastering the English language depends on the teacher's teaching methods and his ability to use modern technologies in solving educational problems. The ever-increasing volume of scientific information requires teachers to search for new and more effective teaching methods and techniques that allow them to provide more information per set unit of study time. These teaching techniques and methods should make the lesson accessible, emotional, and vivid, so that information is better absorbed and remembered by students.

Consequently, the motive is considered as an internal motivation of the student to learning activities, caused by the personal needs of the student, in particular, the individual characteristics of the development of his personality. In pedagogical literature, two types of motifs are described in sufficient detail: internal and external. Internal - which develop under the influence of the student's own thoughts, his aspirations, experiences, the emergence of certain needs, as a result of which an awareness of internal necessity appears.

The primary task of the teacher is to reduce the level of influence of negative motivation and stimulate positive motives to study the discipline. That is, based on existing realities, so-called mixed-ab groups are formed. In this case, the primary task of the teacher is to “level out” the level of students' knowledge by conducting extra classes with weaker students, as well as those who have previously studied another foreign language; organization of individual work in a group; the “curatorial” organizations of stronger students over the weak. From the very beginning of the study of the English language course, the teacher needs to clearly define the line of motivation and the scope of the use of English in the future professional activities of students.

In this situation, it is imperative to be tolerant of the culture and traditions of other countries, which is achieved through careful study of a foreign language. A modern specialist should not only have special knowledge, but also understand the modern picture of the world. The importance of English for significantly increased in recent decades, this growth is largely the result of two factors: the changing role of the military and changes in defense. All forces today have become more actively involved in the provision of humanitarian aid and peacekeeping operations, including international ones.

It is necessary to start developing linguistic thinking as early as possible (the ability to think in English), reason logically, be able to clearly express one's thought using all the expressive means of the language; use English as a means of obtaining and exchanging information, using a computer and the Internet to gain knowledge in various fields of science and technology, using various programs to perform calculations.

Motivating students to learn a foreign language is a difficult task that requires a lot of effort from the student and a creative approach from the teacher. Students who are not motivated will not learn effectively. They won't remember the information for long; they won't participate in the language learning process. A student may be unmotivated for many reasons: he may think that he has no interest in the subject, and he will not need it in the future. Some may find the teacher's methods uninteresting or distracted by external factors. Some students may simply have learning difficulties and require special attention. While motivating students can be a difficult task, it can make the learning process much more effective.

Based on the specifics of the university, it is necessary not only to teach the pupil English as a tool for communication, but also to inculcate all the skills that will be needed in a future career. To accomplish these tasks, it is necessary to identify a number of main factors contributing to the formation of a positive motivation for the pupil to learn English, the main of which, in our opinion, are: understanding of learning objectives; professional-oriented content of educational material; development of cognitive abilities; interest in the subject; emotional form of teaching by a teacher; statement by the teacher of complex, developing the ability to independently think and decide the tasks that contribute to the development of creative activity of students; awareness of the importance of the knowledge gained; Assessment of knowledge; the formation of applied goals of language learning.

In order to adequately assess the need to learn any foreign language, it would be a good idea to first understand the benefits that it can bring. Let's talk about some of them.

First, learning a foreign language increases brain activity. Studies have shown that people who speak two or more languages are more perceptive, much more determined, and have excellent memory.

Secondly, the best films in the world, songs of musical groups and TV shows are in English. It's an amazing feeling when you watch your favorite TV series or show for the first time without dubbing or subtitles.

And finally, thirdly, traveling expands your horizons! People who travel a lot are confident and know how to enjoy life compared to those who prefer a cozy Sunday evening watching TV on a comfortable sofa to new adventures. And knowledge of English allows you to travel freely around the world and at the same time feel comfortable.

Some researchers believe that external motives are not related to the content of educational material. These include: duty, duty (the student must study the subject in order to receive a positive assessment); score (the desire to score as much as possible points for a quarter). However, here it is necessary to take into account not only the mark for the knowledge of one or another educational material, but also the motivating role of the pupil himself, which is very large. Cognitive motivation is most important in learning a foreign language. The attitude to the English language depends largely on the assessment of the importance of their professional training in their field. A large role in increasing motivation, especially at the initial stage of training, is played by various types of work used by the teacher in the classroom: lessons-discussions on various topics; Internet communication lessons (effective as a self-training option); round tables; mini-conferences in groups; test lessons; online lessons; presentation lessons and video lessons. Recently, lessons aimed at teaching pupils of a cadet school to make presentations in English both in general and in military subjects (taking into account the age criterion of students) are of considerable importance. When conducting an English lesson, the teacher widely uses the elements of country studies, which allows pupils to become more familiar with the culture of the countries of the language being studied and their traditions. Also, the use of not only academic, adapted literature, but also authentic materials influenced positive motivation. Based on the fact that the ultimate goal of learning is the fluency of communication skills, the use of authentic materials demonstrates a vivid example of original speech, which every foreign language learner should strive for.

Thus, analyzing the currently existing possibilities of learning English, it is possible to conclude that the effectiveness of the process of learning a foreign language depends not only on the readiness of the teacher and students and on those modern technological solutions that will find application in the classroom, but also on teacher's skills to justify the need to study the subject and implement a creative approach to the teaching of this discipline.

Motivated students are happy to learn and participate in school life. Some students are single-minded, with their own love of learning. But even with students who don't have intrinsic motivation, a good teacher can make learning interesting and inspire them to reach their full potential. In the field of English language learning and teaching, there has been debate about the role of motivation in language learning, and therefore the use of motivation in language learning and teaching has been the subject of serious discussion among experts. But scientists have agreed that motivation is very important for learning a language and plays a very important role in learning effectiveness.

REFERENCES:

1. Saidova Z.U. The use of modern technologies in the formation of professional competencies of ESP students //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – №. Special Issue 20. – C. 545-548.
2. Saidova Z.U. Organization of independent education in the credit-module system //Modern Scientific Research International Scientific Journal. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 66-70.

UO'K 373.31

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLARIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

N.Sh. Shomirzayeva, teacher, University of Business and Science, Namangan

Annotatsiya. *Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltilgan yondashuv, o'quvchilarning individual xususiyatlarini, qobiliyatlarini va qiziqishlarini hisobga olishni ta'minlaydi. Boshlang'ich sinfda shaxsga yo'naltilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, mustaqil fikrlashiga va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish texnologiyalari va ularning samaradorligi haqida so'z yuritiladi.*

Kalit soʻzlar: boshlangʻich sinf, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim, oʻquvchilar, faoliyat, bilim, amaliyot.

Аннотация. Личностно-ориентированный подход в образовательном процессе предусматривает учет индивидуальных особенностей, способностей и интересов обучающихся. Формирование личностно-ориентированной учебной деятельности в начальной школе помогает учащимся развивать самосознание, самостоятельное мышление и творческие способности. В данной статье мы поговорим о технологиях формирования личностно-ориентированной учебной деятельности в классах начальной школы и их эффективности.

Ключевые слова: начальная школа, личностно-ориентированное образование, учащиеся, деятельность, знания, практика.

Abstract. A person-oriented approach in the educational process provides consideration of individual characteristics, abilities and interests of students. Forming individual-oriented educational activities in primary school helps students to develop self-awareness, independent thinking and creative abilities. In this article, we will talk about the technologies for the formation of individual-oriented educational activities in elementary school classes and their effectiveness.

Key words: elementary school, person-oriented education, students, activity, knowledge, practice.

Kirish. Bugungi kunda jahonda texnologiyalar va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida boshlangʻich taʼlimni isloh qilish, komil insonni tarbiyalash, ularga zamonaviy taʼlim berish masalalari birinchi navbatda hal qilinishi kerak boʻlgan muammo hisoblanadi. Aynan, boshlangʻich taʼlim didaktik jarayonlarda bolaning rivojlanishi va ijtimoiy moslashishini taʼminlash muhim va zaruriy boʻlib hisoblanadi. Boshlangʻich taʼlim uzluksiz taʼlimning boshlangʻich boʻgʻini hisoblanadi. U bola shaxsini sogʻlom va yetuk, maktabda oʻqishga qiziqishni shakllantirish maqsadini koʻzlagan holda, yetti yoshgacha oilada hamda davlat va nodavlat boshlangʻich taʼlimga olib boriladi. Boshlangʻich taʼlimning maqsad va vazifalarini tatbiq etishda jamoat va homiy tashkilotlari, mahalla, xalqaro fondlar faol ishtirok etadilar. Boshlangʻich taʼlim-bolaning individual va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda uning jismoniy va psixik rivojlanishini taʼminlovchi, uni uzluksiz taʼlimning keyingi bosqichi har tomonlama maqsadli yoʻnaltirilgan taʼlim va tarbiya jarayonidir.[3]

Har bir oʻquvchining oʻziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish. Oʻquvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash, ularning fikrlarini va gʻoyalarini qadrlash. Oʻquvchilar oʻrtasida hamkorlikni rivojlantirish, guruhli ishlar orqali oʻzaro tajriba almashish. Oʻquvchilarning ijodiy fikrlashini ragʻbatlantirish, yangi gʻoyalar va yechimlar topishga undash. Oʻquvchilar oʻz qiziqishlariga mos ravishda loyihalar yaratadilar. Bu jarayonda ular muammoni aniqlash, yechim topish va natijalarni taqdim etish orqali oʻz bilimlarini amaliyotda qoʻllash imkoniyatiga ega boʻlishadi. Oʻyinlar orqali oʻquvchilar dars jarayonida qiziqarli va faol ishtirok etadilar. Oʻyinlar, masalan, rolly oʻyinlar, simulyatsiyalar va intellektual oʻyinlar, oʻquvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi va ularni bir-biri bilan muloqot qilishga undaydi.[1]

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Oʻquvchilarga muammolarni hal qilish vazifalari beriladi. Bu usul oʻquvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi va ularni mustaqil qarorlar qabul qilishga oʻrgatadi. Oʻquvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda darslarni tashkil etish. Bu usul orqali har bir oʻquvchi oʻz surʼatida va qobiliyatiga mos ravishda taʼlim oladi. Oʻquvchilarga oʻz faoliyatlarini tahlil qilish va baholash imkoniyatini berish. Bu jarayon oʻquvchilarning oʻz-oʻzini anglashiga va oʻz bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Boshlangʻich sinf darslarida shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimni amalga oshirish uchun bir qator usullar va strategiyalar mavjud. Har bir oʻquvchining qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlash uchun diagnostik testlar va anketalar oʻtkazish. Oʻquvchilarning individual xususiyatlariga mos ravishda oʻquv rejalarini ishlab chiqish va ularga mos darslar oʻtkazish. Oʻquvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash, savollar berish, muhokama qilish va fikr almashish imkoniyatlarini yaratish. Oʻyinlar, rolly oʻyinlar va guruhli faoliyatlar orqali oʻquvchilarni darsga jalb qilish. Oʻquvchilarni kichik guruhlariga boʻlib, birgalikda muammolarni hal qilishga yoki loyihalar ustida

ishlashga undash. O'quvchilar o'zaro o'rganish va bir-birlariga yordam berish imkoniyatini yaratish. O'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish vazifalarini berish, bu orqali ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. O'quvchilarga o'z qiziqishlariga mos ravishda tadqiqotlar o'tkazish va natijalarni taqdim etish imkoniyatini berish. O'quvchilarning qobiliyatlariga mos ravishda dars materiallarini tayyorlash va taqdim etish. O'quvchilarga turli darajadagi vazifalar berish, shunda har bir o'quvchi o'z sur'atida o'rganishi mumkin. O'quvchilarga o'z faoliyatlarini tahlil qilish va baholash imkoniyatini berish, bu orqali o'z bilimlarini mustahkamlash. O'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini tinglash va ularga o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatini berish. O'quvchilarga ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatish, masalan, muloqot qilish, hamkorlik qilish va muammolarni hal qilish. O'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalar bilan muloqotda emotsional jihatlarni hisobga olishni o'rgatish. Boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni faol ishtirok etishga undash va ijodiy fikrlashlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga, mustaqil fikrlashiga va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning bir qator afzalliklari mavjud. Har bir o'quvchining qobiliyatlari, qiziqishlari va o'rganish uslublarini hisobga olish orqali ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish. O'quvchilar o'z qiziqishlariga mos keladigan materiallar va faoliyatlar bilan shug'ullanishlari natijasida o'qishga bo'lgan motivatsiyalari oshadi. O'quvchilarni muammoli vaziyatlarga duchor qilish orqali tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish. O'quvchilar o'z o'qish jarayonlarini boshqarish va mustaqil ravishda o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Guruhli ishlar va muhokamalar orqali o'quvchilar ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar, bu esa ularning jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. O'quvchilar o'z faoliyatlarini tahlil qilish va baholash orqali o'z bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'quvchilar o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqalar bilan muloqotda emotsional jihatlarni hisobga olishni o'rganadilar. O'qituvchilar o'quvchilarning fikrlarini tinglash va ularga o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatini berish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarning o'qish natijalarini yaxshilashga yordam beradi, chunki ular o'z qobiliyatlariga mos ravishda o'rganadilar. O'quvchilar hayotda zarur bo'lgan ko'nikmalarni, masalan, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va ijodiy fikrlashni o'rganadilar. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni faol ishtirok etishga undash va o'z-o'zini anglashlariga yordam berish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Bu yondashuv o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.[7]

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun bir qator usullar va strategiyalarni qo'llash mumkin. O'quvchilarga ochiq savollar berish orqali ularning fikrlash jarayonini rag'batlantirish. Bu savollar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish uchun loyihalar berish. Bu jarayonda ular ijodiy yondashuvlar va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqishlari mumkin. Rassomlik, musiqa, teatr va boshqa ijodiy faoliyatlar orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Bu faoliyatlar o'quvchilarning o'z fikrlarini ifoda etishiga yordam beradi. O'quvchilarni guruhlarga bo'lib, birgalikda ijodiy vazifalarni bajarishga undash. Bu jarayonda ular bir-biridan o'rganish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'quvchilarga o'z ishlarini baholash va tahlil qilish imkoniyatini berish. Bu jarayon ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar uchun qulay va ijodiy muhit yaratish. Bu muhitda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va yangi g'oyalarni sinab ko'rishlari mumkin. O'quvchilar o'rtasida fikr almashish va muhokama qilish imkoniyatlarini yaratish. Bu jarayonda ular bir-birining g'oyalarini rivojlantirishlari mumkin. O'quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni, masalan, dasturlash, grafik dizayn yoki video tahrirlash kabi ijodiy vositalarni o'rgatish. O'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olish. Ularning qiziqishlariga mos keladigan faoliyatlar orqali ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Ijodiy o'yinlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish. Bu o'yinlar o'quvchilarga yangi g'oyalarni ishlab chiqish va sinab ko'rish imkoniyatini beradi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim

jarayonida turli xil yondashuvlar va usullarni qo'llash muhimdir. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.[6]

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish uchun bir qator samarali usullar mavjud. O'quvchilarga muammolarni hal qilishda yoki mavzularni o'rganishda ochiq savollar berish. Bu ularning fikrlash jarayonini rag'batlantiradi. O'quvchilarga ijodiy loyihalar berish, masalan, san'at, ilmiy tadqiqot yoki ijtimoiy loyiha. Bu jarayonda ular o'z g'oyalarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Rassomlik, musiqa, teatr va boshqa san'at turlari orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Bu faoliyatlar o'quvchilarning o'z fikrlarini ifoda etishiga yordam beradi. O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda ijodiy vazifalarni bajarishga undash. Bu jarayonda ular bir-biridan o'rganish va yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'quvchilarga o'z ishlarini baholash va tahlil qilish imkoniyatini berish. Bu jarayon ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalarni, masalan, dasturlash, grafik dizayn yoki video tahrirlash kabi ijodiy vositalarni o'rgatish. Ijodiy o'yinlar va simulyatsiyalar orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish. Bu o'yinlar o'quvchilarga yangi g'oyalarni ishlab chiqish va sinab ko'rish imkoniyatini beradi. O'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish vazifalarini berish. Bu ularning ijodiy fikrlashini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.[4]

O'quvchilar o'rtasida fikr almashish va muhokama qilish imkoniyatlarini yaratish. Bu jarayonda ular bir-birining g'oyalarini rivojlantirishlari mumkin. O'quvchilarni ijodiy fikrlarni ifoda etishga undash. Ularni o'z g'oyalarini erkin ifoda etishlariga imkon berish. O'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olish. Ularning qiziqishlariga mos keladigan faoliyatlar orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish. O'quvchilarga o'z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'z-o'zini o'rganish va rivojlantirish imkoniyatlarini berish. O'quvchilarga ijodiy faoliyatlar uchun motivatsiya berish. Ularni muvaffaqiyatlari uchun rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash. O'quvchilar uchun qulay va ijodiy muhit yaratishda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va yangi g'oyalarni sinab ko'rishlari mumkin. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirish uchun turli xil usullarni qo'llash muhimdir. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.[5]

Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga bir qator foydalar keltiradi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Ular yangi g'oyalar ishlab chiqish, muammolarni ijodiy tarzda hal qilish va o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarning his-tuyg'ularini ifoda etish va boshqalar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi. Bu ularning emotsional intellektini rivojlantiradi va o'zlarini anglashlariga yordam beradi. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular san'at asarlarini tahlil qilish, o'z fikrlarini asoslash va boshqalar bilan baham ko'rish orqali tanqidiy fikrlashni o'rganadilar. [2]

Xulosa. Boshlang'ich sinf darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limiy faoliyatini shakllantirish texnologiyalari o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga va mustaqil fikrlashga yordam beradi. Bu yondashuv ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi, shuningdek, o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashiga va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga yordam beradigan muhim jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Indiaminov N. va b. Ta'lim samaradorligini oshirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim texnologiyalari. 2014(8).
2. Ахунова Г.Н., Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойихалаштириш ва режалаштириш. / Б.Ю.Ходиев тахрири остида. - Т.: «Идтисодиёт», 2009.
3. Основы личностно-ориентированного образования. / И.С.Якиманская. - М.: «Бином. Лаборатория знаний», 2011.
4. Sherov, D. (2020). Succession Issues in Teaching English. Academic Research in Educational Sciences, (3).
5. Zikiryayev A. va boshqalar. O'quvchilar bilimini tekshirishda innovatsion texnologiyalar. // «Xalq ta'limi» jurnali, 2001, 6-son. -19-b.

6. Nishonaliyev U. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari muammolari va yechimlari. // «Pedagogik ta'lim» jurnali, 2000, 3-son. -11-b.

7. Norbutaev X. Mejpredmetnwe svyazi pri obuchenii prirodovedeniya. // «Nachalnaya shkola». M., 2011, № 11. -S. 25.

UO'K 373.3

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING LUG'AT BOYLLIGINI KENGAYTIRISHDA RASMLAR BILAN ISHLASHNING AHAMIYATI

*D.Shadiyeva, dots.v.b., f.f.n., "International school of finance, technology and science" instituti,
Toshkent*

Annotatsiya. *Lug'atning boyligi boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot va tushunish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Lekin an'anaviy yodlash usullari ko'pincha o'quvchilarni jalb qilmaydi va materialni uzoq muddat xotirada saqlashga yordam bermaydi. Turli ko'rgazmali qurollardan, xususan, rasmlardan foydalanish so'z boyligini oshirishda samarali yondashuvdir. Maqolada ta'lim jarayonida rasmlardan foydalanish haqidagi fikrlar nazariy asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *ko'rgazmali qurollar, rasmlar, til o'rganish, xotirada saqlash, matn, lug'at bo'yli, xotira, suhbat, tasvirlash, ijodiy ish.*

Аннотация. *Богатство словарного запаса может значительно улучшить навыки общения и понимания у учащихся начальной школы. Но традиционные методы запоминания часто не увлекают учащихся и не помогают надолго сохранить материал в памяти. Использование различных наглядных пособий, особенно картинок, является эффективным подходом к увеличению словарного запаса. В статье дано теоретическое обоснование представлений об использовании изображений в учебном процессе.*

Ключевые слова: *наглядные пособия, картинки, изучение языка, запоминание, текст, словарный запас, память, беседа, представление, творческая работа.*

Abstract. *The richness of vocabulary can significantly improve communication and understanding skills in elementary school pupils. But traditional methods of memorization often do not captivate pupils and do not help to keep the material in memory for a long time. Using various visual aids, especially pictures, is an effective approach to increasing vocabulary. The article provides a theoretical justification for the ideas about the use of images in the educational process.*

Keywords: *visual aids, pictures, language learning, memorization, text, vocabulary, memory, conversation, presentation, creative work.*

Lug'at til bilimlarini o'zlashtirishning asosi bo'lib, tinglash, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun poydevor hisoblanadi. Til o'rganishda ko'rgazmali qurollarning ahamiyati yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar ularning so'z boyligini egallashdagi samaradorligini ta'kidlaydi. Xususan, keyingi yillarda chop etilayotgan darsliklarda rasm bilan ishlashga alohida ahamiyat berilmoqda. Bu yo'nalish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- matnlarning ayrim qismlarini turli ranglarda berish hamda matnga mos rasm berish;
- rasm asosida topshiriq berish (hikoya qilish, suhbat, tasvirlash, boshqotirmalar ustida ishlash va h.k.);
- rasmga qarab ijodiy ish (bayon, insho) yozdirish;
- matnga mos kreativ fikrlab rasm chizdirish.

Bu usullarning barchasi o'quvchilarning mavzuni idrok etishida, badiiy asar voqealari, qahramonlar qiyofasini tasavvur qila olishida juda muhimdir.

Rasmlar bilan ishlashda ularning o'quvchilar yoshiga mos kelishiga e'tibor berish lozim. Shuningdek, rasmlar notanish so'zlar ustida ishlashda ham tushuntiruvchi manba bo'la oladi.

Masalan, **zebignardon** so'zining ma'nosini tushuntirishda uning taqinchoq ekanligi aytisa, umumiy tasavvur uyg'onadi. Uning aynan bo'yiga taqiladigan oltin yoki kumushdan yasalgan milliy ziynat buyumi ekanligini o'quvchilar rasm orqaligina to'liq tushunadilar.

Multimedia taqdimotlari, shu jumladan, rasmlar matn ko'rinishidagi materiallarga nisbatan lug'at boyligini sezilarli darajada oshiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ona tili, o'qish, tabiat darslarida rasmlar kartochkalardan ko'p foydalanadilar. Bu rasmlar biror predmetni, tabiat tasvirini, yoki syujetli voqeani o'zida aks ettirishi mumkin.

Rasm orqali matn tuzish ham boshlang'ich sinflar uchun qiziqarli jarayondir. Bu nda "soddadan murakkabga" tamoyiliga asoslaniladi. Misol tariqasida quyidagi rasmni keltirish mumkin:

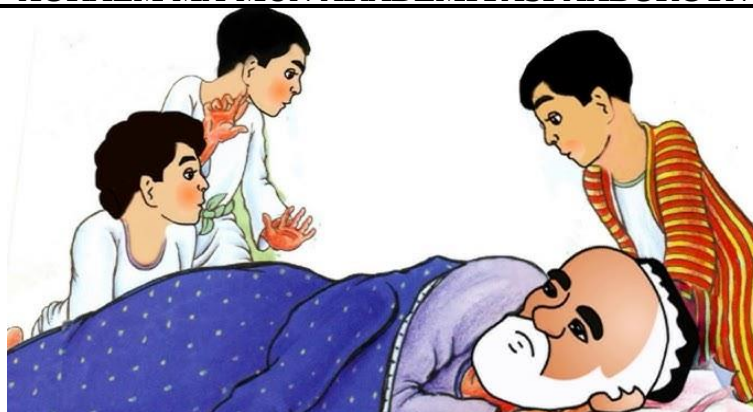
Dastlab o'quvchilardan rasmda nimalar aks ettirilganligi so'raladi. O'quvchilar bu topshiriqni ustun ko'rinishida bajaradilar:

*choy
somsa
sho'rva
manti
qatiq
palov
lag'mon*

Keyingi bosqichda bu predmetlarning belgisini ko'rsatish orqali so'z birikmalari tuzish topshiriladi. Bu topshiriq ustun shaklidagi so'zlar oldiga belgi anglatuvchi so'zlarni yozish orqali bajariladi. Natijada *qora choy, issiq somsa, qaynatma sho'rva* kabi so'z birikmalari vujudga keladi. Uchinchi bosqichda esa so'z birikmalari ishtirokida o'zaro mantiqiy bog'langan 5-6 gapdan iborat "Milliy taomlarimiz" mavzusida matn tuzishga o'tiladi. Bu bilan nafaqat o'quvchilarning lug'at boyligi, balki sinchkovligini ham oshirishga erishiladi.

Ba'zan syujetli ketma-ketlikdagi yoki voqeaning kulminatsion nuqtasi tasvirlangan rasm asosida bayon yoki insho yozdirish ham tavsiya etiladi. Namuna sifatida "Aqlli bog'bon" ertagi asosida bayon yozish uchun quyida berilgan rasmdan foydalanish mumkin.

Ertak matni o'qib beriladi hamda matn yuzasidan o'quvchilar bilan suhbat o'tkaziladi. O'quvchilar ertakni qayta hikoya qilib, soddaja tuzadilar va rasimga qarab bayon matni yozadilar. Rasmlardan foydalanish assotsiativ o'rganish orqali xotirani mustahkamlaydi. Shu bilan birga, rasmlarga haddan tashqari suyanib qolish boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasavvur qilish, fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilar vizual va matnga asoslangan ko'rsatmalar o'rtasida muvozanatni saqlashlari hamda ko'rgazmali qurollarning o'quv maqsadlariga mos kelishini ta'minlashlari kerak.

Xulosa sifatida quyidagilarni qayd etish o‘rinlidir:

- lug‘atni o‘qitishda rasmlardan foydalanish 1-4- sinf o‘quvchilari uchun kuchli vosita bo‘lib, darslarni o‘zlashtirishni yaxshilashda kognitiv, hissiy va amaliy afzalliklarni birlashtiradi;
- ta’lim nazariyalariga asoslangan va empirik tadqiqotlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan ushbu yondashuv nafaqat diqqatni jalb qilish va xotirada saqlashga yordam beradi, balki dinamik va inklyuziv o‘quv muhitini yaratadi.
- ko‘rgazmali qurollarni rejali maqsadlar asosida birlashtirgan holda ish olib borish natijasida o‘quvchilar salohiyatini oshirish va lug‘at zaxirasini boyitishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdullayeva Q. va b. 2-sinfda o‘qish darslari. - T.: 2004
2. Rafiyev A.. Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosi va imlosi. — T.: 2003
3. Xudoyberganova M., Muxtorova M.. 3-sinfda ona tili darslari. — T.: „O‘qituvchi“, 2005
4. Yo‘ldoshev J. G ‘., Usmonov S. A.. Pedagogik texnologiya asoslari. — T.: „O‘qituvchi“, 2004

UO‘K 372.881.1

KIBERXAVFSIZLIK YO‘NALISHI TALABALARIGA CHET TILIDA GAPIRISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA SUN‘IY INTELEKT (AI) DASTURLARIDAN FOYDALANISH

M.I.Toshpo‘latova, katta o‘qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali, Farg‘ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada kiberxavfsizlik yo‘nalishidagi talabalar uchun chet tilida gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirishda sun‘iy intellekt (SI) dasturlarining samarali qo‘llanilishi o‘rganilgan. Tadqiqotda bir qator SI dasturlarining chet tilida talaffuz, grammatika, so‘z boyligi va muloqot ravonligini oshirishdagi muhim jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, chet tili, gapirish ko‘nikmalari, sun‘iy intellekt (SI), talaffuz, grammatikani rivojlantirish.

Аннотация. В этой статье рассматривается эффективное использование программ искусственного интеллекта (ИИ) для развития навыков иностранного языка у студентов, занимающихся кибербезопасностью. В исследовании были проанализированы важные аспекты ряда программ SI по улучшению произношения, грамматики, словарного запаса и беглости общения на иностранном языке.

Ключевые слова: кибербезопасность, иностранный язык, навыки устной речи, искусственный интеллект (ИИ), произношение, развитие грамматики, лексика, навыки общения.

Abstract. This article examines the effective use of artificial intelligence (AI) programs in developing foreign language speaking skills for cybersecurity students. The study analyzes the important aspects of a number of AI programs in improving pronunciation, grammar, vocabulary, and fluency in a foreign language.

Key words: artificial intelligence (SI), cybersecurity, foreign language, speaking skills, pronunciation, grammar development, vocabulary, communication skills.

Kirish. Bugungi kunda kiberxavfsizlikning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, internet va tarmoq aloqalari orqali amalga oshiriladigan ishlar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Shu bilan birga, bu tarmoqlar va texnologiyalarni himoya qilish, shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash muhim masalalarga aylangan. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 31.05.2023 PQ-167-sonli "O'zbekiston Respublikasining muhim axborot infratuzilmasi ob'ektlari kiberxavfsizligini ta'minlash tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora- tadbirlari to'g'risida" gi Qarori qabul qilingan [1]. Kiberxavfsizlik hozirda yangi kirib kelgan tushunchalardan biri bo'lib, unga berilgan turlicha ta'riflar mavjud. Xususan, CSEC2017 Joint Task Force manbasida kiberxavfsizlik- hisoblashlarga asoslangan bilim sohasi bo'lib, buzg'unchilar mavjud bo'lgan sharoitda amallarni to'g'ri bajarilishini kafolatlash uchun o'zida texnologiya, inson, axborot va jarayonlarni mujassamlashtiradi. U xavfsiz kompyuter tizimlarini yaratish, amalga oshirish, tahlillash va testlashni o'z ichiga oladi. Kiberxavfsizlik ta'limning mujassamlashtirilgan bilim sohasi bo'lib, qonuniy jihatlarni, siyosatni, inson omilini, etika va Xavf – xatarlarni boshqarishni o'z ichiga oladi [2]. Kiberxavfsizlik yo'nalishi talabalari uchun ingliz tilini bilish juda muhim, chunki bu sohada ishlashda quyidagi sabablarga ko'ra ingliz tili talab qilinadi: kiberxavfsizlik bo'yicha ko'plab darsliklar, tadqiqotlar va qo'llanmalar ingliz tilida yozilgan, eng so'nggi yangiliklar va texnologik rivojlanish haqida bilish uchun xalqaro manbalardan foydalanish kerak. Shuningdek, ko'plab dasturiy ta'minot, vositalar va kiberxavfsizlikka oid tizimlar ingliz tilida bo'ladi, buyruq satrlari, kodlash va hisobotlarni to'g'ri tushunish uchun ham texnik ingliz tilini bilish zarur. Bundan tashqari CEH (Certified Ethical Hacker), CISSP (Certified Information Systems Security Professional), CISM (Certified Information Security Manager) kabi xalqaro sertifikatlar ingliz tilida topshiriladi. SI texnologiyalari esa bu borada talabalar gapirish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. SI vositalarining imkoniyatlarini to'g'ri va maqsadga muvofiq foydalanish orqali kiberxavfsizlik yo'nalishida kelajak avlod mutaxassislarini yanada muvaffaqiyatli qilish mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Ko'plab tadqiqotlar SI ning ta'limga ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda, bunda individual yondashuvni (personalization) o'rganish tajribasiga e'tibor qaratiladi. SI tomonidan boshqariladigan o'quv dasturlari har bir o'quvchiga individual yondashib, ularning o'ziga xos ehtiyojlari va qiziqishlariga javob berishi mumkin. Ushbu moslashuvchanlik ta'lim natijalarini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu soha yangi bo'lishiga qaramay, bir qator o'zbek olimlari, professor va o'qituvchilar SI ga doir bir qator tadqiqot ishlarini amalga oshiryaptilar. Jumladan, G. Absalamova [3], O. Boboqulova [4] raqamli texnologiyalarning xorijiy tillarni o'qitishdagi ahamiyati haqida ta'kidlab, dars samaradorligini oshirish uchun o'qitish jarayoniga texnologiyani integratsiyalash zarurligini aytadi. Xorijiy tillarni o'rganishni yanada dinamik va interaktiv qilishda va talabalarining qiziqishi va kognitiv faolligini oshirishda raqamli vositalarning roli katta ekanligini ta'kidlashgan. Bunda an'anaviy usullar o'rniga, faollikni oshirish va tilni samarali o'zlashtirish yo'lidagi to'siqlarni kamaytirishda sun'iy intellektning roli muhokama qilingan. M. Islomova FluentU, Puzzle English va Khan Academy kabi SI vositalari va platformalarining til ta'limiga integratsiyalashuvini o'rganib, sun'iy intellektning o'qitish usullari va o'rganish tajribasini takomillashtirishdagi rolini tadqiq qilgan [5], Sh. Maksimkulova esa raqamli tarjimonlar va onlayn ta'lim platformalari an'anaviy o'qitish usullarini qanday o'zgartirganini tahlil qilgan [6]. A. Tkacheva O'zbekistonda chet tillarini o'qitishda neyron tarmoqlar imkoniyatlarini ko'rib chiqib, ushbu texnologiyalar qanday qilib o'qitish samaradorligini oshirishi, shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasi va til ko'nikmasini yaxshilashi mumkinligini o'rgangan. Tadqiqot oliy ta'limda neyron tarmoqlarning integratsiyasi va ularning O'zbekiston ta'lim tizimiga potensial ta'sirini baholagan [7]. Bu yo'nalishda rus bir qator rus olimlari yani P.V.Sysoev, E.M.Filatov, Yu.E.Valkova va boshqalar ham ish olib borganlar. Xorijiy tadqiqotlar yozma ishlarni yozish va tahrirlash kontekstida GPT chatidan foydalanishni baholaydi, asosiy e'tibor o'qituvchilar va talabalar tomonidan sarflangan vaqt va kuchlarni tejash, chatbotning g'oyalarni yaratish va matnlar sifatini yaxshilash qobiliyatini aniqlashga qaratilgan [8]. Yuqoridagi tadqiqotchilar GPT chatining talabalarining kognitiv faolligiga ta'sirini va aqlli texnologiyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatlarini o'rganadilar, shuningdek ularning afzalliklari va kamchiliklarini aniqlaydilar [9]. Shunga qaramay, tizimning cheklovlari va

ilmiy ishlarning hammuallifi sifatida GPT chatining nomuvofiqligi haqida fikrlar mavjud [10]. Bundan tashqari, ba'zi ekspertlar o'quvchi-talabalar bilimining ta'siri va natijalarini tahlil qilishga e'tibor berishadi. Biroq, GPT chatining potentsialini yanada o'rganish dolzarb bo'lib qolmoqda, chunki tizim rivojlanishda davom etmoqda va o'zaro aloqalar davomida muqobil natijalar beradi.

Ko'plab tadqiqotlar SI texnologiyalarining ta'lim jarayonida, ayniqsa, gapirish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali yordamchi vosita bo'lishini ko'rsatdi. Masalan, Speech Recognition Systems va Natural Language Processing (NLP) texnologiyalari talabalarining talaffuzini to'g'rilash, nutqdagi xatolarni aniqlash va umumiy ravonlikni oshirishda ishlatiladi.

Kiberxavfsizlik yo'nalishidagi talabalar uchun bu ko'nikmalarni rivojlantirishda SI yordamida o'rgatishning ahamiyati yuqori. Chunki kiberxavfsizlik mutaxassisi o'z bilimlarini samarali tarzda ifodalash, turli texnik konsepsiyalarni tushuntirish va jamoaviy muhokamalarni muvaffaqiyatli o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. SI dasturlarining bu sohada qo'llanilishi, talabalar nutqining aniq, ravon va mantiqan tuzilgan bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Metodologiya. SI texnologiyalarining ta'limda qo'llanilishi bo'yicha ilmiy maqolalar, hisobotlar va tadqiqotlar o'rganildi. Gapirishni rivojlantiruvchi vositalar, ularning qobiliyatlari va cheklovlari haqidagi ma'lumotlar umumlashtirildi. Ushbu bosqichda quyidagi savollar o'rganildi:

- Qaysi SI dasturlar talabalarining ehtiyojlariga mos keladi?
- SI vositalarining kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishdagi roli qanchalik samarali?

Kiberxavfsizlikka oid atamalarni va texnik bilimlarni o'rgatadigan sun'iy intellekt platformalari mavjud. Ushbu platformalar interaktiv o'qitish, terminologiyani tushuntirish va amaliy mashg'ulotlar orqali foydalanuvchilarga kiberxavfsizlik asoslarini o'rganishda yordam beradi. Eng mashhur platformalardan: Cybersecurity Labs va Simulyatsiyalar soha vakillariga til o'rganishda katta yordam beradi.

Cybrary: Bu platforma kiberxavfsizlik va IT bo'yicha ko'plab bepul kurslarni taklif qiladi. Atamalarni o'rganish bilan birga, amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarini ham taqdim etadi.

TryHackMe: Kiberxavfsizlikka oid atamalar va tushunchalarni o'rgatuvchi maxsus bo'limlari bor. Bosqichma-bosqich vazifalarni bajarib, amaliy tajribaga ega bo'lish mumkin.

Hack The Box: Bu platformada terminologiya va hujum/qo'riqlash usullarini tushunishga qaratilgan real amaliyotlar mavjud.

Bizning tadqiqotimizda talabalarni nutq ko'nikmalarini samarali oshirishda Duolingo or Bubble, Eloquent Speech SI, Speechify, Grammarly, va ChatGPT kabi vositalardan foydalanildi.

1. **Duolingo-** Ushbu chatbot platforma bo'lib, unga foydalanuvchi kontekstini tushunish va ularga kontekstli va individual javob berish imkonini berdi, ya'ni turli foydalanuvchilar bir xil savolga turlicha javoblar olishdi.

2. **Eloquent Speech SI** va **Speechify** yordamida talabalar talaffuz, intonatsiya va ravonlikni yaxshilashga ko'maklashdi. Ushbu dasturlar yordamida talabalar real vaqt rejimida fikrlarini tekshirib, xatolarni aniqlash va to'g'rilash imkoniyatiga ega bo'ldilar.

3. **Grammarly** va **ChatGPT** yordamida talabalar nutq tuzilishini va grammatikani yaxshilashdi. Bu vositalar yordamida talabalar o'zlarining fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifodalashni o'rgandilar.

30 nafar kiberxavfsizlik yo'nalishidagi talabalar o'quv mashg'ulotlarida qatnashdi. Har bir talabaga dastur yordamida o'z nutqini tahlil qilish va rivojlantirish vazifasi berildi. Talabalar faoliyatlari yani talaffuz, intonatsiya, nutqning ravonligi va mantiqan to'g'rilik kabi turli kategoriyalar bo'yicha baholandi.

Natijalar. Eksperiment natijalari quyidagi ko'rsatkichlarni taqdim etdi:

1. **Talaffuz va intonatsiya:** Talabalar **Duolingo**, **Eloquent Speech SI** va **Speechify** dasturlari yordamida talaffuzdagi xatolarni 40% ga qisqartirdi. Bu texnologiyalar talabalar nutqidagi notanish so'zlar va atamalarni yaxshilashda samarali bo'ldi.

2. Nutqning ravonligi: 70% talaba nutqining ravonligi va tezligini sezilarli darajada yaxshilaganini bildirdi. **Speechify** dasturi, masalan, talabalarga o'z nutqidagi to'xtalishlar va pauzalarini tuzatishga yordam berdi.

3. Nutq tuzilishi va grammatikani yaxshilash: **Grammarly** va **ChatGPT** vositalari talabalar nutqining grammatik tuzilishini yaxshilashda 30% gacha yaxshilanishni ta'minladi. Talabalar o'z fikrlarini aniq, lo'nda va ravon tarzda ifodalashni o'rgandilar.

4. O'rganish jarayonining samaradorligi: Talabalar o'quv mashg'ulotlarining 80%ida real vaqt rejimida o'z xatolarini aniqlab, ularni tuzatishdi. 85% talaba SI vositalaridan foydalanishdan qoniqish hosil qildi.

Muhokama. SI texnologiyalarining kiberxavfsizlik yo'nalishi talabalariga gapirishni o'rgatishda samarali qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega. Talabalar gapirish ko'nikmalarini yaxshilash uchun SI dasturlari yordamida real vaqt rejimida fikrlarini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va tuzatish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu, o'z navbatida, ularning muloqotdagi ishonchini oshirdi va murakkab texnik tushunchalarni aniq va tushunarli tarzda ifodalash imkoniyatlarini kengaytirdi. SI dasturlari nafaqat talaffuz va grammatikani yaxshilashda, balki nutqning tuzilishini mantiqan to'g'ri shakllantirishda ham samarali bo'ldi. Kiberxavfsizlik mutaxassislari uchun bu ko'nikmalar ayniqsa muhim, chunki ular o'z bilimlarini mijozlar va hamkorlar bilan samarali ravishda almashishlari lozim bo'ladi.

Biroq, SI texnologiyalaridan foydalanishda ba'zi cheklovlar ham mavjud. SI vositalari ba'zi hollarda talabalar nutqidagi hissiy komponentlarni aniqlashda yoki auditoriyaning reaksiyasini inobatga olishda kamchiliklarga ega. Shuning uchun, SI dasturlari ta'lim jarayonida faqat yordamchi vosita sifatida ishlatilishi kerak, uning o'rnini insoniy muloqot va tajriba to'liq bosa olmaydi. SI vositalaridan ortiqcha foydalanish talabalarni texnologiyaga qaram qilib qo'yishi mumkin. Masalan, talabalar mustaqil fikr bildirish yoki o'z jumlarini tuzishda qiynalishi mumkin. **ChatGPT** yordamida har doim tayyor javoblarni olish talabalarni ijodiy fikrlashdan uzoqlashtirishi mumkin. Ba'zi SI vositalari faqat ingliz tili yoki boshqa yirik tillar uchun optimallashtirilgan. Bu esa o'zbek tilida gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. O'zbek tilidagi nutqni avtomatik tahlil qiluvchi vositalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi talabalar uchun cheklov bo'lishi mumkin. Kelajakda SI vositalarining ta'lim jarayoniga kengroq integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, SI texnologiyalarini o'zbek tilida qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish va bu yo'nalishda yangi vositalarni ishlab chiqish talabalar uchun ona tilida gapirish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda katta yordam beradi.

Xulosa. Sun'iy intellektga asoslangan o'quv platformalari talabalaraga istalgan vaqtda, istalgan joyda, o'zlariga qulay vaqtda o'qish imkonini beruvchi yordamni taklif qiladi. Mobil ilovalar, veb-platformalar va aqlli qurilmalar orqali o'quvchilar ko'plab o'quv resurslaridan, jumladan, darslar, viktorinalar, fleshkachalar va multimedia kontentidan foydalanishlari mumkin. Talabalar til o'rganish uchun sun'iy intellektni ko'rib chiqishlari kerak, chunki u shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasi, real vaqt rejimida fikr-mulohazayuritish va katta hajmdagi til ma'lumotlari va resurslaridan foydalanish imkonini beradi. Sun'iy intellekt asosidagi til o'rganish platformalari individual o'rganish uslublariga moslasha oladi, interaktiv mashqlar bilan ta'minlaydi va taraqqiyotni samarali kuzatib boradi, bu esa til o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari AT yo'nalishida gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim innovatsion va samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Pespublikasi Prezidentining 31.05.2023 PQ-167-sonli qarori.
2. Muxtorov F. M. "Kiberxavfsizlik asoslari"-Darslik.-Classic"2023, 338 bet.
3. Absalamova G. S. Xorijiy tillarni o'qitishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati // Academic Research in Educational Sciences: volume 4 (SamTSAU Conference 1). - Samarkand, 2023. - P. 106–116
4. Babaqulova O., Umarova E. H., Xudayberdiyeva S. O. Yangi O'zbekistonda tabiiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi, 2023, pp. 210–213.
5. Islomova M. A. Suniy intellektni chet tilini o'rganishdagi afzalliklari // PEDAGOGS International Research Journal. - 2023. - № 37(1). - P. 27–29
6. Maksimkulova S. Til ta'limida raqamli texnologiya va SI vositalaridan foydalanish // Innovations in technology and science education. - 2023. - Volume 2, Issue 8. - P. 1331–1342.

7. Nurmuxamedova F.A. Artificial Intelligence in the World's Perspective // Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies. - 2022. - № 2(8). - P. 113–123.
8. Tkacheva A. Vozmozhnosti ispol'zovaniya neyronnykh setey pri izuchenii inostrannykh yazykov v stranakh vysshego obrazovaniya Uzbekistana // Zarubezhnaya lingvistika i lingvodidaktika. - 2023. - № 1(5). - P. 41–51.
9. Geher G. ChatGPT, artificial intelligence, and the future of writing // Psychology Today. January 6, 2023.
10. Гаркуша Н. С., Городова Ю. С. Педагогические возможности CHATGPT для развития когнитивной активности студентов // Профессиональное образование и рынок труда. 2023. Т. 11. № 1. С. 6-23.
11. Сысоев П. В., Филатов Е. М. CHATGPT в исследовательской работе студентов: запрещать или обучать? // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2023. Т. 28. № 2. С. 276-301.
12. Ikromovna, T. M. (2023). Using different techniques in teaching vocabulary to ESP learners. Finland International Scientific Journal of Education. *Social Science & Humanities*, 11(5), 1512-1519.

UO'K 372.881.111.1

EFL TEACHER'S ATTITUDE TOWARDS THE USE OF CORPORA AS TEACHING TOOL

M.K.Toshpulatova, Associated professor, Termez State University, Termez

Annotatsiya. Bugungi kunda korpusga asoslangan dasturlar va efl kontekstida tilni o'qitish o'rtasidagi munosabatlar ancha aniqroq, chunki kompyuterlashtirilgan korpuslar tilni o'rganish imkoniyatlari bo'yicha yangi istiqbollarni taqdim etish imkoniyatiga ega bo'lib, samarali va texnologiyani yaxshi biladigan til o'qituvchilaridan foydalanishni talab qiladi. Turli sabablarga ko'ra, korporativ va korpus vositalari tadqiqot hamjamiyatida yuqori baholanishiga qaramay, efl sinflarida korpuslardan foydalanish hali ham biroz cheklangan. Til o'qituvchilari orasida korpus va korpus texnologiyalarining mashhur emasligi ushbu tasvirga hissa qo'shadigan omil bo'lishi mumkin. Shu sababli, ushbu amaliy tadqiqotning maqsadi til o'qituvchilarining korpus vositalari haqidagi tasavvurlarini qanday oshirish va ularni mumkin bo'lgan afzalliklari bilan tanishtirish haqida gaplashishdir, chunki bu hal qiluvchi birinchi qadam bo'ladi.

Kalit so'zlar: korpusga asoslangan, korpus vositalari, trening

Аннотация. Сегодня взаимосвязь между приложениями, основанными на корпусах, и обучением языку в контексте EFL стала намного яснее, поскольку компьютеризированные корпуса могут по-новому взглянуть на возможности изучения языка, что требует привлечения эффективных и технически подкованных преподавателей. По целому ряду причин использование корпусов в классах EFL все еще несколько ограничено, несмотря на то, что корпусные инструменты высоко ценятся в исследовательском сообществе. Непопулярность корпусных технологий среди преподавателей иностранных языков может способствовать формированию такого имиджа. Таким образом, цель данного тематического исследования - рассказать о том, как улучшить восприятие преподавателями языка инструментов corpus и ознакомить их с их возможными преимуществами, поскольку это было бы важным первым шагом.

Ключевые слова: корпусное обучение языку, корпусные инструменты, тренинг.

Abstract. Today, the relationship between corpus-based applications and language instruction in an EFL context is much clearer because computerized corpora have the potential to provide fresh perspectives on language learning opportunities, necessitating the use of effective and tech-savvy language instructors. For a variety of reasons, the use of corpora in EFL classes is still somewhat limited, despite the fact that corpora and corpus tools are highly valued in the research community. The unpopularity of corpora and corpus technologies among language teachers may be a contributing factor in this image. Therefore, the purpose of this case study is to talk about how to increase language teachers' perceptions of the corpus tools and familiarize them with their possible advantages, as this would be a crucial first step.

Key words: corpus-based language teaching, corpus tools, training

Introduction. Due to its enormous capacity to provide completely real and authentic examples of language use, corpus linguistics offers us significant advances in the way that we research, teach, and learn languages worldwide. Further consideration of the "performance" data as a means of

accessing a vast amount of naturally occurring data that enables linguistics investigations based on actual data is necessary to support the widely accepted definition of a "corpus" as a collection of language chunks that are stored and accessed on a computer. Additionally, it is true that corpora and corpus-based tools give language instructors a wealth of powerful tools to help them use and teach the language more like a native speaker. But The subject of how to employ corpus data and corpus-linguistic approaches for language teaching and learning objectives was soon made possible by these corpus-based applications (Burnard & McEnery, 2000; Aston, 2001). Incorporating corpora into language instruction appears to be lacking, and both teachers and students are sometimes resistant to corpora. Additionally, understanding of corpora and corpus tools is quite low. It is ironic to see that many English teachers use corpus-based language resources, including dictionaries and grammar books, in their classes without even realizing it. Eighty percent of the 248 German secondary school teachers who participated in a poll conducted by Mukherjee acknowledged that they had never even heard of. In spite of the several indirect applications of corpus based materials, the direct use of computerized corpus for the language teaching and learning for the time being is limited to a few classrooms as stated above. According to Tribble (2000, p. 31), this situation is due to the fact that "not many teachers seem to be using corpora directly in their classrooms". This contention is further supported by Seidlhofer (2002, p.216), who stated that "the awareness level of teachers and students is very little towards the influence corpus linguistics has on the preparation of the language teaching materials and reference tools". Referring to the situation in EFL settings, Mukherjee (2004, p.239) noted that the influence of computerized corpus-linguistic research on the actual practice of language teaching is still relatively limited". The lack of pedagogic interest towards corpora and corpus tools in language classrooms is widespread and according to Braun (2005) "corpora is still far from being part of overall teaching practice in the language classroom" (p. 48).

The issue of how to effectively include computer programs into language instruction arises from the underutilization of computerized corpus tools in language classes. To overcome this resistance, instructors must first be made aware of the resources that are available to them and begin using computers, corpora, and concordances themselves, as there aren't many, if any, of these tools (Mukherjee, 2004). Second, the foundation must be laid for the development of additional corpus-based language resources that mirror real language usage, as opposed to those that continue to deviate significantly from it (Römer, 2005).

Thirdly, classroom activities based on data-driven learning as suggested by Johns and King, (1991), Tribble and Jones, (1997), Aston (2001), Sinclair (2004), Bennet (2010), and Reppen (2010) can be promoted in the classroom so that language teachers will seize the opportunity to tap the benefits of corpora themselves and for their students. Finally, it is important to note that the use of corpus in the language classrooms may help raise the language awareness of the teachers in ways not anticipated before. It can also help teachers to reflect on their knowledge of the language and to discover the rationale for their decisions related to language (Allan, 1999; Hunston, 1995).

The usage of corpora in language classes is mostly dependent on how well-versed the teachers are in using corpus tools like concordances. Since they are key players in the process of bringing corpus work into the classroom, language teachers are the ones who can integrate corpora and corpus technologies into their lessons. It is also true that this corpus tool experience needs to be extensive and adequate enough for teachers to include it into their lessons. However, teachers must "become literate in corpus" in order for this to occur (Mukherjee, 2002, p. 179). Enhancing teachers' awareness and improving their corpus abilities are crucial components of their instruction, which will also help them improve their language proficiency (Hunston, 1995; Farr, 2008). The first thing to do is that they should become learners and experience corpus skills for themselves since they need to guide the learners for corpus based activities in the classroom. Secondly, teachers "play important role in the process of re-contextualizing corpora and any useful findings from corpus-based description" (O'Keefe & Farr, 2003, p. 391), and "mediation by the teacher is a necessary prerequisite for

successful application of computer corpora in language teaching and should therefore be given sufficient attention in teacher education courses” (Kaltenbock & Mehlmauer-Larcher, 2005, p. 81).

All of them, though, might be difficult for educators to complete unless we are aware of the level of proficiency in corpus usage. It could be difficult to implement more common corpus-based language exercises in the classroom. Therefore, it is essential to comprehend and address the issues that language instructors may face when utilizing corpora in the classroom. For example, since "the control is given to student-initiated corpus findings and the teachers' authority may thus be threatened by the students and their concordance findings, especially when there is a gap between these findings and the teachers' explanations," some teachers might not be qualified to instruct students on how to use the corpus analysis results (Johns, 1991, p. 3).

The researchers of this study hold that teachers should be aware of corpus based approaches and their successful implementations in their classrooms. Their knowledge of how they can integrate corpus tools into their teaching, what corpus based methods to use and when they should use them are directly related to their perceptions of corpus. According to Woods (1996), perceptions of teachers about their teaching play an important role in their decisions, judgments, and behavior in the classroom. Moreover, Seidlhofer (2002, p. 216) stressed that “the awareness level of the language teachers towards the huge potential of corpus to describe language and to prepare the language teaching materials is an significant factor that has to be considered seriously”. Consequently there is a need to investigate and increase these perceptions for the purpose of reaching a consensus as to which aspects of corpus tools should be considered as important and to what extent these considerations should be integrated into the actual classroom atmosphere. Under the light of what has been discussed so far, we believe that EFL teachers’ perceptions towards the integration of corpus tools into actual classroom teaching must be investigated.

The present case study was carried out to seek ways to integrate computerized corpus linguistics tools into language teaching and learning process. Six EFL teachers were the participants of this case study and they were given a total of eight-week training, three hours each week in the form of a workshop. The purpose was, first of all, to create an adult learning experience for the subject teachers in line with the Kolb’s (1984) “experiential learning cycle” that is based on the premise that adults learn through concrete experience, observation and reflection and then, they were asked to change into teacher roles and seek ways to use their corpus experiences with their teaching. During the workshop period the subject teachers created corpus-based teaching activities that can be used as complementary while teaching.

Conclusion. We believe that more exposure and immediate focus should be given to the integration of corpus based language teaching materials and corpus tools to be used in the language learning process. In this qualitative case study, the data were obtained through an open ended interview and direct observation by one of the researchers.

The first research question was asked to know the background of the subject teachers in terms of previous corpus experience, if any. The second one intended to reveal the EFL teachers’ perceptions towards the use of corpus tools in their instruction and to investigate the role of corpus based tools in EFL curriculum. Another question was asking whether EFL teachers received any training so far in teaching with corpus. The final one was to explore teachers’ priorities in using corpora and what features of corpus tools they consider as important in their teaching. The responses to the first research question revealed that the participant EFL teachers had little or no contact with the corpus and corpus tools in their previous teaching. Only one participant teacher reported limited exposure and familiarity with the concept of corpus in her previous education life but added that she “had no idea of how to use it in her classroom”. The other participants expressed almost complete lack of awareness towards it. They also added that following the corpus training process they became more aware of the corpus tools and how to integrate them into their teaching. A corpus training program is, therefore, needed for teachers for successful integration into their teaching. By doing so, it is hoped that more language teachers will be familiarized with the potential benefits of corpus based methodologies and corpus tools that are likely to bring more freedom and flexibility into the classroom teaching in ways that are not anticipated before. Moreover, a systematic

familiarization with the basic foundations, implications and applications of corpus linguistics can help language teachers to bridge the gap between theory and practice. The teachers' responses in the study revealed that such a program is definitely needed for language teachers. This is, also, consistent with the literature that has argued for the need to train corpus users for the successful use of corpora.

REFERENCES:

1. Aston G. Corpora and language teaching. // Burnard, L., McEnery, T. (Eds.). Rethinking language pedagogy from a corpus perspective: Papers from the Third International Conference on Teaching and Language Corpora. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000. pp. 7–17.
2. Bernardini S. Systematising serendipity: Proposals for concordancing large corpora with language learners. // Burnard, L., McEnery, T. (Eds.). Rethinking language pedagogy from a corpus perspective: Papers from the Third International Conference on Teaching and Language Corpora. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000. pp. 225–234.
3. Bennet G. Using corpora in the language learning classroom: Corpus linguistics for teachers. Michigan: University of Michigan Press, 2010.
4. Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus-based investigations of language use. // Annual Review of Applied Linguistics, 1996, 16, pp. 115–136.
5. Boulton A. Data-driven learning: Reasonable fears and rational reassurance. // Indian Journal of Applied Linguistics, 2009, 35(1), pp. 81–106.
6. Farr F. Evaluating the use of corpus-based instruction in a language teacher education context: Perspectives from the users. // Language Awareness, 2008, 17(1), pp. 25–43.
7. Kennedy C., Miceli T. An evaluation of intermediate students' approaches to corpus investigation. // Language Learning and Technology, 2001, 5(3), pp. 77–90.
8. Kolb D. A. Experiential learning: Experience as the source of learning and development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.
9. Mukherjee J. Korpuslinguistik und Englischunterricht. Eine Einführung. Frankfurt: Peter Lang, 2002.
10. Sinclair J. (Ed.). How to use corpora in language teaching. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2004.
11. Tribble C. Practical uses for language corpora in ELT. // Brett, P., Motteram, G. (Eds.). A special interest in computers: Learning and teaching with information and communications technologies. London: Taylor & Francis, 2000. pp. 31–41.
12. Tribble C., Jones G. Concordances in the classroom: A resource guide for teachers. Houston, TX: Athelstan, 1997.
13. Woods D. Teacher cognition in language teaching: Beliefs, decision-making and classroom practice. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

UDC 37.01

TOOLS FOR TEACHING THE UZBEK LANGUAGE TO FOREIGNERS

Sh. Tuxtasinova, teacher, Andijan Machine-building Institute, Andijan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilini o'rganish istagida bo'lgan xorijliklar uchun ayrim ko'rsatma va tavsiyalar haqida ma'lumot berilgan. Til o'rganish va o'rgatish jarayonida yuzaga keladigan muammo va ularning yechimlari haqida fikr-mulohazalar yuritiladi. O'quv qo'llanmalar, adabiyotlar, turli matnlar, videotaqdimotlar, audioyozuvlar va boshqa vositalar yordamida til o'rganish jarayoni osonlashadi. Shuningdek, O'zbek tilini o'rganishda ikki til (ona tili va o'rganilayotgan til) ni qiyoslab o'rganish metodi samarali usullardan hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: o'zbek tili, xorijiy til, lingvomadaniyatshunoslik, xorijlik, metodologiya, grammatika.

Аннотация. *В данной статье представлена информация о некоторых инструкциях и рекомендациях для иностранцев, желающих выучить узбекский язык. Существуют мнения о проблемах, возникающих в процессе изучения и преподавания языка, и их решениях. Процесс изучения языка облегчается с помощью учебников, литературы, различных текстов, видеопрезентаций, аудиозаписей и других инструментов. Также при изучении узбекского языка одним из эффективных методов считается метод сравнения двух языков (родного и изучаемого).*

Ключевые слова: узбекский язык, иностранный язык, лингвокультурология, изучаемый язык, иностранец, методика, грамматика.

Abstract. *This article provides information on some instructions and recommendations for foreigners who want to learn the Uzbek language. There are opinions about the problems that arise in the process of language learning and teaching and their solutions. The language learning process is made easier with the help of textbooks, literature, various texts, video presentations, audio recordings and other tools. Also, in learning the Uzbek language, the method of comparing two languages (the mother tongue and target language) is considered one of the effective methods.*

Key words: *Uzbek language, foreign language, linguoculturology, target language, foreigner, methodology, grammar.*

Introduction. Language is a complex unique system and the most universal means of communication. Language reflects the history, geography, way of life, culture and literature of a nation. In the conditions of modern globalization, mutual understanding, harmony and effective communication between representatives of different cultures are one of the pressing problems. Experience shows that today's problems of intercultural communication are caused not by the diversity of the language system, but by differences in national thinking [3].

During the current period of development, it is observed that the interest in learning the Uzbek language is increasing year by year in the world. Unlike other languages widely used in the world (English, Russian, German, French, Spanish, etc.), the methodology of teaching Uzbek as a foreign language does not yet have enough experience. The process of teaching the Uzbek language to representatives of other languages and its problems remain an area that has not yet been studied by researchers. Our material base does not have enough educational manuals and educational literature created for the use of foreigners who want to learn the Uzbek language [1].

Methods and results. It is known that when teaching foreign students the Uzbek language, various methods are widely used, in particular, all knowledge related to specific aspects of the language, including methodology, should be explained through speech models that are widely used in the Uzbek language. By teaching the correct use of speech patterns in a methodical way, an understanding of the characteristics of the national mentality is given. At the same time, the examples given should not only be the subject of student's acquisition of grammatical knowledge, but also a source of formation of their ideas about their new habitat and at the same time reflect life experience associated with things and events that they encounter in everyday life.

As an example of the methodology of teaching foreign languages, we can take many methodological recommendations and instructions as examples. It is probably not a secret to all of us that learning a language is a complex process and that the language environment is of great importance in its development. Regardless of what language you are learning, it is important to create and develop the environment of the language you are learning.

In addition, the text is also an important unit of language learning. Through the text, the language learner gets knowledge that helps him to accept a foreign culture, he gets information about the geographical, political, economic, and social structure of the country of the language being studied. This plays an important role in the formation of linguistic and cultural competence. Therefore, the process of creating a mutual language environment and getting into the language being learned through texts is accelerated [5,6].

In particular, although the history, nationality, customs and traditions of the Uzbek people are reflected in the manuals intended for teaching the Uzbek language, no studies have been conducted from the point of view of linguistic and cultural studies.

The textbook "Uzbek language for foreigners" (for A2 level) was created by the "Uzbek School" at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The book is intended for those who have a basic knowledge of the Uzbek language. This textbook is intended to provide A2 level knowledge based on four language skills (speaking, writing, reading, listening) as a continuation of the textbook designed for A1 level.

With the help of the textbook, it is intended that language learners acquire pragmatic competences, such as choosing the necessary language tools in familiar situations in a real life, being able to express thoughts coherently in oral and written speech in ordinary situations.

With the help of these textbooks, foreigners can easily learn the Uzbek language at the elementary level independently or with the help of a teacher.

Discussion. With the increase in the need for Uzbek language textbooks in foreign countries, it has become an urgent issue to turn to the approach of linguistic and cultural studies in Uzbek language education. This approach can be observed in some of the Uzbek language teaching manuals created for foreigners. In particular, N.Azimova's book which is called "Uzbek language. The first step" contains tasks for working with audio and video materials. The manual is designed for level A1 and consists of 16 topics. Each lesson includes the column "Uzbek Realia". Authentic videos are attached under this column. Watching videos, clips from movies, listening to authentic audio recordings, and completing tasks related to them is provided in the manual [2]. For example:

- 1) watch the videos and fill in the given lines;
- 2) find and mark the words you heard in the audio recording from the given words;
- 3) read the e-mail received and write a reply to it;
- 4) compare the given descriptions with the picture of the heroes of the movie you watched, etc.

Also, this guide contains many examples of conversations, phone conversations, and live oral communication on a speech topic. It is noteworthy that they reflect real, authentic Uzbek speech [2].

Basically, when starting to learn a new language, the basic Grammar rules are referred to. It is no secret that, for example, representatives of the Uzbek nation, when they decide to learn another foreign language, first start by learning the basic grammar rules.

In this regard, in the process of teaching Uzbek language to English-speaking students, when expressing the first concepts that express thoughts to them in the first lessons, such as I am a student, I am from India, we use the subject "to be" in Uzbek with the subject "to be" in English. By comparison, it was based on the grammatical similarity of two languages (Uzbek and English). Of course, in this process, at first, they are taught the full range of personal pronouns [4].

Moreover, we can face the platform "Methodica"(methodica.uz) to learn and teach the Uzbek language to foreigners. It is more and more useful platform for all the learners. It is based on Uzbek language courses, such as Uzbek courses group studies, Uzbek language one-on-one, Uzbek language for companies, Summer program and etc. In this tool, all the people, both youth and elder, use easily without any difficulties.

A new textbook "Uzbekona" designed for teaching foreigners the Uzbek language was developed. The manual is enriched with audios and additional materials, allowing you to master the beginner A1 level. The manual is a textbook that allows you to acquire the A1 level based on the system of European competences of foreign language acquisition, which consists of 9 sections, 3 control units, audios and additional materials.

Conclusion. In conclusion, learning the Uzbek language is a complex process like any other language. After all, using the experience of teaching foreign languages, creating a language environment, forming the culture of the language being studied, teaching methods using videos, audios, authentic materials and texts on various topics are useful. Also, comparative study of two languages (mother tongue and target language) is considered to be an effective method, especially in the case of grammar.

In our opinion, comparative teaching in this way is more effective and understandable. We realised this through the conclusions obtained during the lesson. The possibility of teaching in small groups in this way, as well as individual work with them, made this subject easy to learn. However, in this process, it is very important that the English-speaking student also knows basic English grammar rules.

REFERENCES:

1. Asilova G.A. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda autentik materiallarni tanlash tamoyillari. Foreign Languages in Uzbekistan 6, 2023. – B. 172-185.
2. Azimova N. Uzbek: an elementary textbook. – Georgetown University Press, 2010. – 502 p.
3. Barkhudarov L.S. Language and translation. M., Intern. Relations, 1975.

4. Temirov J.E. Xorijliklarga o'zbek tilini qiyoslash orqali o'rgatish ("to be" misolida). Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar, Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2024. – B. 544-547.

5. To'xtasinova, S. A. (2024). Ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitishdagi zamonaviy metodlar. Talqin va tadqiqotlar, 1(1).

6. To'xtasinova, S.A. (2023). Zamonaviy tilshunoslikda etnos madaniyat va til tushunchalari. Educational Research in Universal Sciences, 2(13), 290-295.

7. Uzbek language courses methodica.uz

8. <https://uzreport.news/society/xorijliklarga-o-zbek-tilini-orgatish-bo-yicha-darsliklar-yaratildi>

UO'K 37.02

KONCHILIK SOHASI MA'LUMOTLAR BAZASIDAN BO'LAJAK MUHANDISLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

S.Tuychiev, o'qituvchi, Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, Navoiy

Annotasiya. Ushbu ilmiy maqolada konchilik terminlarining ma'lumotlar bazasida to'plab o'rganishda, talabalarining kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirgan holda foydalanish. Konchilik terminlarining kommunikativ shakllarini yuqori darajada qo'llash, amaliy va nazariy tajribalarni faol darajada qo'llash ilmiy natijalarni berdi. Ma'lumki, talabaning asosiy maqsadi konchilik sohasidagi talabalarining ingliz tili fanida fan dasturidagi vazifalar asosida dars o'tishga undashdan iboratdir. Bundan tashqari, talabalar terminlarni yaratishdagi loyihalarga asoslangan ta'lim bilan shug'ullanadilar, bu ularga konchilik fanlari bo'yicha bilimlarini konchilik sohasi hamda ingliz tilini integratsiya qilish orqali talabalarining bilim va ko'nikmalarini oshirish imkonini beradi. Ingliz tilida konchilik bo'yicha talabalarining bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismini ilmiy mavzular va bir komponentli va ko'p komponentli terminlar va iboralar asosida tanlash tizimlilik tamoyiliga asoslanadi. Ma'lumotlar bazalari turli konchilik matnlaridan terminlarni ajratib olishni o'rnatadi va ularni sharhlash tartibini ishlab chiqishni kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: konchilik sohasi terminlari, takomillashtirish, ingliz tili, ma'lumotlar bazasi, platforma

Аннотация. В этой научной статье обсуждается использование терминологии горного дела в базе данных для повышения коммуникативной компетенции студентов. Высокое использование коммуникативных форм терминологии горного дела и активное использование практических и теоретических экспериментов дали научные результаты. Как известно, главная цель студента - мотивировать студентов в области горного дела брать уроки на английском языке на основе задач предметной программы. Студенты участвуют в проектном обучении через создание терминов, повышая свои знания и навыки, объединяя свое понимание наук о горном деле с горнодобывающей промышленностью и английским языком. Студенты улучшают свои знания о горном деле и навыки английского языка, тщательно выбирая наиболее существенные части своих коммуникативных навыков на основе научных тем и одно- и многокомпонентных слов и фраз. Базы данных устанавливают извлечение терминов из различных текстов по горному делу и улучшают разработку процедуры их интерпретации.

Ключевые слова: терминология горного дела, улучшение, английский язык, база данных, платформа

Abstract. This scientific article discusses using mining terminology in the database to improve students' communicative competence. The high use of communicative forms of mining terminology and the active use of practical and theoretical experiments have yielded scientific results. As is known, the main goal of the student is to motivate students in the mining field to take lessons in English based on the tasks of the subject program. Students participate in project-based learning through term creation, enhancing their knowledge and skills by fusing their understanding of mining sciences with the mining industry and the English language. Students improve their mining knowledge and English skills by carefully selecting the most essential parts of their communication skills based on scientific

topics and single- and multi-component words and phrases. Databases establish the extraction of terms from various mining texts and enhance the development of a procedure for interpreting them.

Keywords: mining terminology, improvement, English, database, platform

Kirish. Mamlakatimizning texnik sohalarga bo'lgan ehtiyoji konchilik sohasini xorij tajribasiga asoslangan zamonaviy muloqot sharoitida xorijiy tillarda o'rganish, ushbu soha shartlarini bilish talablaridan biridir. Xususan, metodik jihatdan terminlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, konchilik ta'limiga oid bilim va malakalarni oshirish dolzarb masalalardan biri bo'ladi.

Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universitetida soha bo'yicha yangi til o'qitish modeli, ya'ni konchilik sohasida terminologiya orqali ta'lim metodi ishlab chiqildi.

O'quv jarayonida talabalarga ingliz tilini o'rgatishda ushbu joriy etilayotgan metodlar ikki bosqichda (umumiy va tarmoqqa yo'naltirilgan) konchilik sanoatida amaliy bilimlardan foydalanish uchun yangi texnologiyalar yaratadi. Shu maqsadda sohaga yo'naltirilgan bosqichda talabalar uchun konchilik fanini ingliz tilida olib borish ularning bilim va ko'nikmalarini yanada oshirib, bilim olish jarayonida ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Shu bois, konchilikda xalqaro va milliy ilmiy-texnikaviy bazalar almashinuvi butun dunyoda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Binobarin, bo'lajak muhandislar sifatida o'z kasbiy mahoratini oshirish uchun ingliz tilida ilmiy baza topishi, undan ma'lumot olishi, qayta ishlash usullarini takomillashtirishi lozimligi isbotlangan. Buning uchun u o'qish davomida ingliz tilidagi professional va kommunikativ malakasini oshirishi kerak.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarining kommunikativ kompetensiyasini oshirish uchun terminlardan foydalangan holda ingliz tilini o'rganishning noodatiy usulidan foydalangan holda konchilik mutaxassisliklarini o'rgatishdir. Maqsad - talabaning bilimini oshirishga yordam beradigan kognitiv terminologiya texnologiyasini taqdim etish.

Bu maqsadni amalga oshirish uchun o'qituvchining ingliz tilini o'qitishdagi metod va texnologiyalari an'anaviy metodlar va innovatsion g'oyalardan unumli foydalanishga asoslangan bo'lishi kerak. Bunda barcha zarur bosqichlardan o'tgan o'quvchilar va sinfdan tashqari mashg'ulotlardan foydalanish ham samarali bo'ladi. Shunday qilib, konchilik sohasida aniq bilim va ko'nikmalarni shakllantirish juda muhim, shunda talabalar atamalarining nutq faoliyatidagi muayyan vazifalarga qimmatli yechimlarini topishlari va ingliz tilida ma'lumot olishlari mumkin.

Kasbiy yo'naltirilgan bilimlar konchilik fanlari bo'yicha talabalar uchun ingliz tilidagi terminlarni o'rganish uchun mos keladi va kommunikativ kompetensiyaning barcha talablariga javob beradi.

Konchilik sohasi adabiyotining talabalar uchun foydali tomoni shundaki, u kasbiy yo'naltirilganligi va manbalari konchilik sohasida bo'lib, talabalarga fan va texnika sohasidagi jahon yutuqlari bilan tanishish uchun ajoyib imkoniyat yaratadi. Talabalar ingliz tilidagi kasbiy yo'naltirilgan manbalarni terminologiyasi orqali tahlil qilishlari mumkin. Bu manbalarni metodlar orqali konchilik talabalar uchun tushunarli bo'lgan tahlillar, faktlar va ilmiy atamalar bilan tanishtirish, ularning kasbiy faoliyati bilan bog'liq loyihalarga qiziqishlarini oshirish, konchilikning ahamiyati va darajasini oshirish zarur.

Ma'lumki, talabalarining harakatlarining asosini tevarak-atrofdagi muhitning aks etishi tashkil etadi. Ushbu muhit haqida har tomonlama va to'liq haqiqatni tushunish uchun muloqotning ma'lum bir sohada professional ekanligini isbotlash kerak.

Shuning uchun ham ilmiy-texnik atamalarni o'rganishda kasbiy yo'naltirilgan manbalardan foydalanish talabalar va soha o'rtasidagi aloqaning bog'lovchi elementi hisoblanadi. Ushbu tamoyil konchilik terminlarining batafsil tavsifini va ochiq, terminologik mavjud shaklda maxsus tushunchalar orqali tog'-kon sanoatining murakkabligini tushunishni nazarda tutadi.

Manbalarda keltirilgan konchilik sanoati terminlarini kasbiy jihatdan muvaffaqiyatli o'rganishning asosi nafaqat talabalarining intellektual faolligi, balki ingliz tilini bilish darajasi, hayotiy tajriba va konchilik sohasidagi ishtiyoqni xususiyatlar bilan - uning funksional uslubini taqdimot shaklining namoyon bo'lishidir. Barcha kasbiy ta'lim talablariga javob beradigan

terminologiya uchun o'quv materiallarini tanlash va konchilik fanidan darsliklar tayyorlash dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Terminlarni o'rganish maqsadiga ega bo'lishi kerak: aniq vaziyatda konchilik sohasida ba'zi zarur ma'lumotlarni topish, lug'atlar bilan ta'minlashni tahlil qilish, terminologik lug'atlar uchun mobil ilova va platforma yaratish. Shuning uchun talaba topshiriqlarni bajarishda sohaga oid matnlardagi terminlarni aniqlab olishi kerak. Tahlil qilishda ko'nikmalar hosil bo'lishi mumkin, ammo bu ko'nikmalar to'liq namoyon bo'lmasligi mumkin.

Tahlil qilingan manbalar, konchilik terminlarining jarayonga ta'siri, faoliyatga ta'siri va loyihalash usuli orqali sanoatga tegishli atamalar muayyan vaziyatga asoslangan bo'lishi kerak. Bu ma'lum darajadagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali amalga oshirilishi kerak. Masalan, konchilikda boshqaruv obyekti sifatida terminlar, ba'zi holatlar, g'oyalar va tushunchalarni tushuntirishdan foydalaniladi. Nazorat topshiriqlarini funksional va uslubiy xususiyatlaridan kelib chiqib tahlil qilish zarur.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, konchilik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar faoliyati davomida, kasbiy yo'naltirilgan asoslarni tahlil qilishda, ingliz tilini bilish darajasini ta'minlashda terminlar tizimini ishlab chiqish va ulardan foydalanish yanada samarali va sifatli, professional va kommunikativ malakasini takomillashtiradi. Terminologik lug'atlarning leksikografik qo'llanilishi va ularning tushuntirish darajasining guruhlariga bo'linishi barcha o'quvchilarning kasbiy yo'naltirilgan terminlarni tushunishlarini bir vaqtning o'zida tekshirish imkonini beradi. Vaqtini tejash va ulardan vazifalarni bajarishda foydalanish zarurati tahlil jarayonida isbotlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. О.А.Алимурадов, М.Н.Лату Особенности моделирования семантики термин единиц. Терминологические оппозиции (на материале англоязычной военной терминологии)//Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. 2010. № 3 (11). С. 6-15.
2. Д.Ш. Кодирова Понятие «Термин система» и ее языковые особенности- European science, 2020 - cyberleninka.ru
3. K.D. Shamsitdinovna Principles of Compiling an English-Uzbek Dictionary of Mining Terms- Open Access Repository, 2023 - oarepo.org
4. K.D. Shamsitdinovna Lexicographic Study of Mining Terms in Uzbek, English and Russian Languages - Eurasian Journal of Academic Research, 2022 - in-academy.uz

UO'K 37.036.5

TEKNOLOGIYA FANI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

M.N.Ulashova, magistrant, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda ijodkorlik, yangicha fikrlash, innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishdir. Bunday qobiliyatlar o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, texnologiya fanlarida kreativlikni rivojlantirish o'quvchilarning analitik tafakkurini, masalalarni yechish qobiliyatini va amaliy ko'nikmalarini yaxshilaydi. Maqolada texnologiya fanlari darslarida o'quvchilarning kreativlik sifatlarini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida metodik tavsiyalar berdi.

Kalit so'zlar: Texnologiya, kreativlik, loyiha, o'quvchi, , dars, faoliyat, yondashuv, samaradorlik.

Аннотация. Одной из основных целей современного образования является не только передача знаний, но и развитие творческих способностей учащихся, нового мышления и инновационных подходов. Такие навыки важны для личного и профессионального развития студентов. Развитие творческих способностей в области технологий, в частности, улучшает аналитическое мышление учащихся, навыки решения проблем и практические навыки. В статье даны методические рекомендации по развитию творческих способностей учащихся на уроках технологии.

Ключевые слова: *Технология, творчество, проект, ученик, урок, деятельность, подход, эффективность.*

Abstract. *One of the main goals of modern education is not only imparting knowledge, but also developing students' creativity, new thinking, and innovative approaches. Such skills are important for students' personal and professional development. Developing creativity in technology, in particular, improves students' analytical thinking, problem-solving, and practical skills. The article gave methodical recommendations on how to develop students' creativity in technology classes.*

Key words: *Technology, creativity, project, student, lesson, activity, approach, efficiency.*

Texnologiya fanlarining kreativlikni rivojlantirishdagi o'rni. Texnologiya fani o'quvchilarga texnik bilimlarni berishdan tashqari, amaliy ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Ushbu fan doirasida ijodiy yondashuv o'quvchilarning nafaqat o'rganayotgan ob'ektlari va jarayonlari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishiga, balki ularni yangi shaklga keltirish, tahlil qilish va ilgari surish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bunda texnologiya fanlari o'zining amaliy va loyiha asosida yondashuvlarini qo'llash orqali kreativlikni shakllantirishga katta imkoniyat yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillardagi Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonlari 2020 yil 28 apreldagi PQ-4699-son "Raqamli iqtisodiyot va elektron jamiyatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda mazkur sohaga qo'llay olish. [1]

Yanada samaraliy buladi deya olamiz.

O'quvchilarda kreativlikni rivojlantirishning metodik asoslari.

1. Muammoli vazifalar orqali ijodiy tafakkurni rag'batlantirish. Texnologiya fanlarida o'quvchilarni o'ylashga undovchi muammoli vazifalar yaratish juda muhim. Bunday vazifalar o'quvchilarning har tomonlama fikrlashiga, yangi g'oyalar va yechimlar ishlab chiqishiga imkon yaratadi. Masalan, texnologik loyiha yaratish yoki mavjud texnik vositalarni takomillashtirish bo'yicha vazifalar o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.[3]

2. Loyiha asosida ta'lim. Loyiha asosida ta'lim metodikasi o'quvchilarga mustaqil ishlash, o'zaro hamkorlik qilish va real hayotdagi vazifalarni bajarish orqali kreativlikni oshirishga yordam beradi. Loyiha bajarish jarayonida o'quvchilar turli texnologik vositalar, materiallar va usullarni qo'llab, o'z g'oyalarini amalga oshiradilar. Bu metod o'quvchilarga muammoni tizimli ravishda tahlil qilish, yangi yechimlar topish va o'z fikrlarini mustaqil tarzda bayon qilishni o'rgatadi.

3. Interaktiv darslar va guruhishlari. O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, texnologiya fani bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish, o'zaro fikr almashish va muammolarni birgalikda yechish kreativlikni rivojlantirishda muhim vosita bo'ladi. Guruh ishlari o'quvchilarga yangi g'oyalar yaratishda bir-biridan o'rganish imkoniyatini beradi. Interaktiv darslar, simulyatsiyalar va texnik modellashtirish orqali o'quvchilarda ijodiy yondashuvni rivojlantirish mumkin.

4. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, 3D printerlar, robototexnika, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR va AR), o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. O'quvchilarga yuqori texnologiyali vositalar yordamida loyihalar yaratish imkoniyati berilganda, ular o'zlarining texnologik bilimlarini amaliyotga tadbiiq etish orqali yangi g'oyalar ishlab chiqadilar.[2]

5. O'quvchilarni xatolardan qo'rqqmaslikka o'rgatish. Kreativlikni rivojlantirishda xatolardan qo'rqqmaslik, ularni o'rganish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'rish juda muhim. O'quvchilarga xatolarni qabul qilish va ularni yengish, yangi yechimlar topish imkoniyati sifatida ko'rsatish kerak. Bu yondashuv o'quvchilarda muvaffaqiyatsizlikka qarshi ijobiiy munosabatni shakllantiradi va ularga yanada ijodiiy bo'lishga turtki beradi.

O'quvchilarning kreativligini rivojlantirishda o'qituvchi rolini oshirish.

O'qituvchi dars jarayonida o'quvchilarga faqat bilim berib qolmasdan, balki ularning ijodiiy qobiliyatlarini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashda ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirgan holda, o'quvchilarga yangi

g'oyalar va yondashuvlarni ilgari surishga yordam berishlari kerak. Bu o'qituvchining kasbiy mahoratiga, pedagogik yondashuvga va o'quvchilar bilan aloqalariga bog'liq.[4]

Xulosa. Texnologiya fani o'quvchilarni nafaqat texnik bilimlar bilan ta'minlash, balki ularning kreativlik va ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Muammoli vazifalar, loyiha asosida ta'lim, guruh ishlari, innovatsion texnologiyalar va xatolardan qo'rqmaslik kabi metodlar orqali o'quvchilarning kreativliklarini rivojlantirish mumkin. O'qituvchining rolini oshirish, o'quvchilarning ijodiy yondashuvlarini rag'batlantirish va amaliy tajribalarni qo'llash orqali texnologiya fani darslarida kreativ fikrlashni shakllantirish ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan bo'lishi kerak. Shu tarzda, texnologiya fanlari o'quvchilarni nafaqat an'anaviy bilimlar bilan ta'minlab, balki ularning ijodiy imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Bu esa, o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli va innovatsion fikrlovchi mutaxassislar bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish" kontsepsiyasi.
2. Ro'ziqulov Diyorjon Ilhomjon o'g'li. (2024). Robototexnika va ijodkorlik tushunchalarining nazariy asoslari. IQRO INDEXING, 12(01), 136 140// <https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/6382>
3. Texnologiya [Matin]:7-sinf uchun darslik /-Toshkent Respublika ta'lim markazi, 2023.-240 b.
4. Ulashova Marg'iyona Norbuta qizi. (2024). Texnologiya fani darslarida o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish. IQRO INDEXING, 12(01), 133-135. <https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/6381>

UO'K 37.02

TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGIGA ERISHISH DAVLAT MILLIY TA'LIM TIZIMINING BOSH MAQSADI

D.I.Vasiyeva, dots., Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mustaqillik yillarida ta'lim sohasini tubdan isloh qilinishi, ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi ko'plab qonunlar qabul qilinayotganligi, ta'lim sifati va samaradorligiga erishish har qanday davlat milliy ta'lim tizimining bosh maqsadi bo'lib, bu jarayon oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini muttasil rivojlantirish, uning meyoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, o'quv-uslubiy ta'minoti, ta'lim menejmenti va nazoratini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida modernizatsiya qilinishi tahlil qilingan.

Kalitli so'zlar: Innovatsion yondashuv, mehnat bozori, taraqqiyot, ta'lim, ilm-fan, jamiyat taraqqiyoti, oliy ta'lim, shaxs va jamiyatni rivojlantirish, islohot, intellektual taraqqiyot, ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot, nodavlat ta'lim muassasalari.

Аннотация. В данной статье в годы независимости коренная реформа сферы образования, принятие множества законов, регулирующих отношения в сфере образования, достижение качества и эффективности образования является основной целью национальной системы образования любого государства. Проанализировано состояние, и этот процесс представляет собой высоконепрерывное развитие материально-технической базы образовательных учреждений, совершенствование ее нормативно-правовой базы, учебно-методического обеспечения, модернизацию управления и контроля образования на основе современных педагогических технологий.

Ключевые слова: Инновационный подход, рынок труда, развитие, образование, наука, общественное развитие, высшее образование, развитие личности и общества, реформа, интеллектуальное развитие, социально-экономическое развитие, негосударственные образовательные учреждения.

Abstract. In this article, in the years of independence, a radical reform of the education sector, the adoption of many laws regulating relations in the field of education, achieving quality and efficiency of education is the main goal of the national education system of any state. The state is analyzed, and this process is a highly continuous development of the material and technical base of educational institutions, improvement of its regulatory framework, educational and methodological support, modernization of management and control of education based on modern pedagogical technologies.

Key words: *Innovative approach, labor market, development, education, science, social development, higher education, development of personality and society, reform, intellectual development, socio-economic development, non-governmental educational institutions.*

Kirish. Mamlakatimizda istiqloqlarning dastlabki yillaridan boshlab ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, yoshlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallashlari, jismoniy va ma'naviy jihatdan yetuk insonlar bo'lib kamolga yetishlarini ta'minlash, ularning qobiliyat va iste'dodi, intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularning qalbida ona-yurtimizga sadoqat va fidoyilik tuyg'ularini kamol toptirish borasida samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

Ma'lumki, "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi", O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847- sonli farmoni hamda 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"gi PQ-2752-sonli hamda 2019 yil 11 iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4391-sonli qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 3 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirishga o'tkazish to'g'risida"gi 967-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 25 fevraldagi 133-f-sonli farmoyishi bugungi oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Darhaqiqat, Prezidentimizning 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta'lim va ilm-fan sohalarini rivojlantirish borasida bir qator ustuvor vazifalar belgilangan. Qabul qilingan mazkur hujjatda ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi ta'lim muassasalarini qurish, ta'mirlash va kapital ta'mirlash barobarida ularni zamonaviy o'quv va laboratoriya jihozlari, kompyuter texnikasi va o'quv metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash nazarda tutilgan. Harakatlar strategiyasi asosida mamlakatimizda kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish, iqtisodiyot va ijtimoiy soha tarmoqlarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, bakalavr va magistrnlarni tayyorlashda ish beruvchilarning joriy va istiqboldagi ehtiyojlarini inobatga olgan holda va ta'lim yo'nalishlari uyg'unligiga erishish, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishning o'rtacha muddatga mo'ljallangan maqsadli dasturlarini joriy etish, tarmoqlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash va diversifikatsiyalash, hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan bir qator farmon va qarorlar qabul qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda jahonda yuqori texnologiyalar va axborotlashtirish jarayonlarining rivojlanishi davrida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun kompaniyalar o'rtasida raqobat kurashi birmuncha oshdi. Bu nafaqat tijorat tashkilotlariga, balki ilmiy tadqiqot markazlari, ta'lim muassasalariga ham tegishlidir. Darhaqiqat, zamonaviy ta'lim sifati to'g'risidagi masala birinchi navbatda hal qilinishi kerak bo'lgan muammolardan biri hisoblanadi. Zero, mamlakatimizda mavjud oliy ta'lim muassasalari kelgusida mutaxassislarning aniq kasbiy sohadagi bilimlarini shakllantiradi. Ta'lim sifati va samaradorligiga erishish har qanday davlat milliy ta'lim tizimining bosh maqsadi bo'lib, bu jarayon oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini muttasil rivojlantirish, uning meyoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, o'quv-uslubiy ta'minoti, ta'lim menejmenti va nazoratini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish, kadrlar tayyorlash tizimini jahon, jamiyat, buyurtmachi korxona va tashkilotlar ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etish, oliy ta'lim tizimi o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi ta'lim mazmunini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish taqozo etiladi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etishga e'tibor yanada ortib borayotgan bir vaqtda ta'lim mazmuni va sifatini takomillashtirishni bugungi kunda yangi pedagogik innovatsiya yo'nalishisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ta'lim tizimida

innovatsion jarayonlar va innovatsion yangiliklarni joriy etish o'qituvchining kasbiy imkoniyati bilan belgilanadi. Jahon ta'lim tizimi o'qitishda ham zamonaviy o'qitish usullari, interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Xulosa. Shunday qilib, mamlakatimizda jahon ta'lim maydoniga kirishga yo'naltirilgan yangi ta'lim tizimi qaror topmoqda. Bu jarayon bilan bir vaqtda pedagogik o'quv-tarbiya jarayonining nazariyasi va amaliyotda sezilarli o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ta'limdagi yondashuvlar tarkibi o'zgarmoqda va boshqacha munosabatlar, pedagogik mentalitetlar o'rnatilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalar o'qitish jarayonida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ularning kaskorliklarini shakllantirish, metodik mahoratini ko'tarish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan qurollantirish omili bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-sonli farmon. Qonun hujjatlarima'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020 y., 06/20/5987/0521-son.
2. 2017 - 2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Prezidentining PF-4947-sonli farmoni. 07.02.2017 y.
3. "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-sonli qaror.
4. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ – 637 – son.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr. – www.uza.uz.
6. Vaxabov A., Imamov E. Vissheye obrazovaniye v Sentralnoy Azii. Zadachi modernizatsii. - M.: 2017.

UDC 378.02

LEXICAL COMPETENCE AS A LINGUISTIC BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS

G.A.Xalilova, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Kh.B.Bakirova, PhD, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada nolingvistik universitet talabalarining chet tilda leksik kompetentsiyasini shakllantirish kasbiy va kommunikativ kompetensiyaning lingvistik asosi sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, chet tilni o'qitishning leksik tomoni bilan bog'liq asosiy tushunchalar ochib beriladi, leksik komponentga nutq faoliyatining ekspressiv va retseptiv turlarining eng muhim komponenti sifatida e'tibor beriladi, leksik kompetentsiyani shakllantirish darajalari bosqichma-bosqich amalga oshirilishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: chet tilining leksik kompetensiyasi, kasbiy kommunikativ kompetentsiya, nolingvistik universitet talabalari, nutq faoliyatining retseptiv turlari, bosqichma-bosqich rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматривается формирования иноязычной лексической компетенции как языковой основы профессионально-коммуникативной компетенции студентов неязыкового вуза. Раскрываются основные понятия, относящиеся к лексической стороне обучения иностранному языку, уделяется внимание лексическому компоненту как наиболее важной составляющей экспрессивных и рецептивных видов речевой деятельности, представлены уровни формирования лексической компетенции как необходимые стадии ее поэтапного развития.

Ключевые слова: иноязычная лексическая компетенция, профессионально-коммуникативная компетенция, студенты неязыковых вузов, рецептивные виды речевой деятельности, поэтапное развитие.

Abstract. The article considers about the formation of foreign language lexical competence as a linguistic basis for the professional and communicative competence of students at a non-linguistic university. The article reveals the main concepts related to the lexical aspect of teaching a foreign language, pays attention to the lexical component as the most important component of expressive and receptive types of speech activity, and presents the levels of formation of lexical competence as necessary stages of its systematic development.

Key words: *foreign language lexical competence, professional and communicative competence, students of non-linguistic higher education institutions, receptive types of speech activity, stage-by-stage development.*

As is known, the modern concept of higher education assumes the organization of the educational process based on a set of key competencies that are of a general cultural and professional nature and are necessary in the relevant areas of activity. The qualification requirements contained in the state educational standards of higher professional education of the third generation assume proficiency in all types of speech activity in a foreign language in the professional field on various topics and are defined as a mandatory result of mastering the disciplines of the humanitarian, social and economic cycle. The tasks facing students in modern conditions are formulated as mastering all types of speech activity based on professional vocabulary, as well as mastering the skills of professional communication.

These requirements for university graduates are dictated by the need to develop a high level of professional and communicative competence in future specialists, which is unlikely without knowledge of foreign language professional vocabulary. Foreign language lexical competence is the linguistic basis of professional and communicative competence. They can be considered as a dynamic unity: lexical competence is formed in the process of communicative activity of students, and communicative competence is improved as lexical competence develops, i.e. their formation is interdependent.

Professional lexical competence is an integrated concept expressing the ability to use the relevant vocabulary, skills and abilities formed on its basis, cognitive and speech experience in various situations related to the future professional activity of students. Considering the natural integration of the lexical component into the structure of the linguistic component of communicative competence, the latter presupposes the knowledge, skills and abilities necessary for understanding a foreign-language participant in a dialogue and generating one's own model of speech behavior adequate to the goals and situations of communication.

It requires knowledge of the basic concepts of linguistics (styles, types, methods of connecting sentences in a text, etc.), skills and abilities in text analysis and communicative skills proper, i.e. speech communication skills applicable to various areas and situations of communication [1].

Communicative competence is the ability to implement linguistic competence in various conditions of speech interaction, taking into account social norms of behavior and the communicative appropriateness of the statement [2]. In the process of forming communicative competence, the leading component is speech (communicative) skills and abilities, which, in turn, include skills and abilities in all types of speech activity, both expressive and receptive.

The emphasis on the lexical component as an integral component of all types of speech activity is based on the results of studies confirming that when determining various parameters of learning and learning ability in a foreign language and clarifying the nature of the relationship between them, very high correlations arise in relation to the acquisition of vocabulary and other parameters of learning [3].

Vocabulary is understood as a set of words and similar to them in function lexical units. The latter are words, set phrases or other units of language capable of nominating objects, phenomena, their attributes, therefore the concepts of "lexical unit" and "word" are synonyms and in this context are interchangeable.

Literature in the specialty serves as the basis for professional vocabulary, and we can talk about the assimilation by students of a certain vocabulary in the professional sphere, in the area of their specialization - vocabulary, which largely consists of terms.

Within the framework of this article, the interpretation of the concept of "terminological vocabulary" is important, which is defined as a set of emotionally neutral words that give clear concepts regardless of the context, characterized, as a rule, by a single meaning and used in the sphere of professional activity. Against the background of the given definitions and the emphasis on the lexical component of the linguistic basis of communicative competence, it seems necessary to

semantically differentiate the concepts of "linguistic competence" and "lexical competence" in view of their interrelation and interdependence.

In the traditional interpretation, the essence of linguistic competence is a set of certain elements that are interconnected. Linguistic competence is determined as a set of knowledge, skills and abilities that are realized in the process of activity (communication), and the ability to transform information in accordance with personal communicative tasks, as a set of rules for the analysis and synthesis of language units that allow you to form and analyze sentences, use the language system for the purposes of communication.

Unlike linguistic, lexical competence is a set of lexical knowledge, skills and abilities that determine the ability of students to find the contextual meaning of a word, compare the scope of its meaning in two languages, use the word in the appropriate context. In other words, this is the ability of learners to perform organized and interdependent actions with lexical units aimed at learning vocabulary; this is mastering the meaning of a lexical unit, its graphic design and pronunciation, knowledge of the grammatical forms of a word and the rules of combination with other lexical units. Despite the definitions presented, the concept of "lexical competence" would be incomplete if it covered only lexical knowledge, skills and abilities, therefore, being a complex structural formation, lexical competence also includes linguistic, speech experience and personal qualities of learners [3].

In the development of foreign language lexical competence, some researchers conditionally distinguish several levels, under which they consider the process of forming the ability of learners to solve communicative problems associated with the practical use of foreign language vocabulary in speech activity on the basis of acquired knowledge, skills and abilities. In general, this description can be applied to the foreign-language lexical competence of students. The level of development of communicative competence and, in general, the communicative capabilities of students are largely determined by the potential of the lexical reserve. It is this that ensures freedom and effectiveness of communicative behavior, the ability to fully perceive and activate incoming information. At this stage, the presentation and semantization of new vocabulary is organized - students receive an idea of the sound and graphic image of a lexical unit, connections are formed between a foreign-language word and its meaning. Students acquire the skills of identifying lexical units in presented communicative situations.

The second level of formation of lexical competence of students involves the formation of skills in the use of the studied lexical units, the establishment of strong connections between lexical units and their meaning. Speech training of the studied vocabulary at this stage contributes to the consolidation of primary skills in using words in a given communicative context. The communicative background of the exercises offered at this level consistently reveals the range of application of the studied lexical units, illustrating their communicative capabilities.

The third level of formation of lexical competence is associated with the acquisition of theoretical knowledge about the lexical system of the studied language, i.e. the expansion of the linguistic experience of students. This level involves the formation of skills in establishing the features of the form, structure and meaning of a word by students, contributing to the creation of stronger verbal-semantic connections. At this progressive level, the formal side of the studied language is mastered, which contributes to the development of the philological horizons of students.

The final, fourth level of formation of lexical competence involves the development of skills in using lexical units to solve various communicative problems, i.e. problems, the solution of which requires students to use previously studied or studied language tools and individual speech experience. This level of competence is associated with the implementation of practical actions with foreign-language vocabulary and is aimed at solving various communicative problems in accordance with the conditions of communication, assuming the use of the necessary language knowledge, speech skills and abilities.

In order for students of a non-linguistic university to achieve a high level of formation of lexical competence, it seems necessary in the course of the educational process to ensure the sequence of the corresponding stages of its formation and to implement work on organizing the assimilation of lexical material on the basis of interdisciplinary connections applied taking into account the linguistic

features of the language material, as well as the cognitive, speech-thinking and educational activities of students.

REFERENCES:

1. Shcheglova N.V. Formation of communicative competence in the process of teaching foreign languages // Historical and socio-educational thought. 2011. No. 4. Pp. 105–107.
2. Shermazanova S.V. Formation of communicative competence in teaching a foreign language in a non-linguistic university // Modern science-intensive technologies. 2010. No. 12. Pp. 103–104.
3. Rapoport I.A., Sotter I. Experience of developing a standardized test // Foreign languages at school. 1977. No. 1. Pp. 12–17.
4. Velikoda T.N. Lexical meaning of a common word and term // Vestn. North-Eastern state University. 2010. T. 14, No. 14. P. 6–10.

UO'K 37.02

DARS JARAYONIDA MOTIVATSIYANING O'RNI

B.T.Xujayev, katta o'qituvchi, O'zR Qurolli Kuchlari Akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. *Motivatsiya talabalarga bilim olishda beriladigan turtki bo'lib, har bir pedagog tomonidan dars jarayonida qo'llansa darsni juda qiziqarli bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu maqolada motivatsiya psixologiyani asosiy sohasi ekanligi hamda u insonning ichki va tashqi hissiyotlaridan kelib chiqib shakllanishi haqida fikrlar keltirilgan. Motivatsiya turlari, unga bog'liq jihatlilar, darsda talabalarga motivatsiya berilgandan so'ng erishiladigan natijalar haqida fikr mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Motivatsiya, psixologik jihatlilar, ichki va tashqi omillar, qobiliyat va imkoniyatlar, ijobiy va salbiy natijalar, pedagogik faoliyat, individual yondashuv.*

Аннотация. *Мотивация – это стимул, даваемый учащимся в обучении, и если его использовать каждый педагог в ходе урока, то он делает урок очень интересным. В данной статье представлены идеи о том, что мотивация является основной областью психологии и что она формируется на основе внутренних и внешних эмоций человека. Обсуждаются виды мотивации, аспекты, связанные с ней, а также результаты, достигаемые после мотивации учащихся на уроке.*

Ключевые слова: *Мотивация, психологические аспекты, внутренние и внешние факторы, способности и возможности, положительные и отрицательные результаты, педагогическая деятельность, индивидуальный подход.*

Abstract. *Motivation is an incentive given to students in learning, and if it is used by each teacher during the lesson, it makes the lesson very interesting. This article presents the ideas that motivation is the main area of psychology and that it is formed on the basis of internal and external emotions of a person. The types of motivation, aspects associated with it, as well as the results achieved after motivating students in the lesson are discussed.*

Keywords: *Motivation, psychological aspects, internal and external factors, abilities and opportunities, positive and negative results, pedagogical activity, individual approach.*

Har bir sohada bo'lganidek ta'lim sohasida ham o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda motivatsiya asosiy o'rin tutadi. U asosan insonning ichki va tashqi omillar ta'sirida maqsad sari intilishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari, dars jarayonida motivatsiya bilim berish jarayonini oshirish uchun muhimdir. Ushbu muhokamada motivatsiyaning dars jarayonidagi ahamiyati, uni oshirish usullari hamda samarali dars tashkil qilishga bo'lgan ta'sirini ko'rib o'tamiz. Avvalo bu tushunchaning nima ekanligiga izoh berib o'taylik. Motivatsiya psixologiya sohasida muhim tushuncha bo'lib, shaxsning harakatini boshqarishda asosan ichki yoki tashqi omil sifatida hisoblanadi. Ta'lim sohasida motivatsiyaning ikki turi mavjud:

Ichki va tashqi motivatsiya o'z o'ri bilan bir biridan farq qilib, u talabaning u o'rganuvchining o'z ichki hissiyotlari yoki biror rag'batlantirish orqali namoyon bo'ladi.

Ichki motivatsiya – bu o'quvchining ichki hissiyotlaridan kelib chiqib o'z bilimiga bo'lgan qiziqishi, yangilik yaratishga intilishi va muvaffaqiyat tomon erishish istagi bilan bog'liq. Bunga misol qilib, yangi narsalarni o'rganishdan zavq olish yoki muammolarni mustaqil yechishga intilish

kiradi. Bunga qarama qarshi tarzda, tashqi motivatsiya bo'lib, bu ichki hissiyot emas balki rag'batlantirish, mukofotlash yoki jazolash orqali shakllanadigan harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Yaxshi baho olish yoki atrofdagilarning maqtoviga sazovor bo'lish uchun o'qish tashqi motivatsiyaga misol bo'la oladi. Bunda albatta pedagogning roli katta bo'lib, o'rganuvchilarning ichki va tashqi motivatsiyalarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda ta'limga bo'lgan qiziqishni uyg'otishi hisoblanadi. Dars jarayonida ham motivatsiya bir necha jihatlar bilan farqlanadi.

1. **Talabalarining bilim olishga bo'lgan ehtiyojni oshiradi.** Motivatsiya o'quvchilarda yangi bilimlarni o'rganishda bo'lgan ichki ehtiyojni uyg'otadi.

2. **Talabalar o'rtasida ijobiy muhit yaratadi.** Motivatsiyaga ega bo'lgan o'rganuvchilar dars jarayonida faol ishtirok etib ijobiy psixologik muhitni shakllantirishi osonroq bo'ladi.

3. **Yoshlarni maqsadga yo'naltiradi.** ta'lim jarayonida motivatsiya o'quvchilarni aniq maqsad sari yo'naltirib, yuqori maqsadlar qo'yish va ularga erishish uchun intilishlariga yordam beradi.

Talabalar albatta bunday natijaga erishishda pedagogning roli juda muhim bo'lib, bir necha usullar yordamida uni oshirish mumkin. Dars jarayonida qo'llanilgan har xil o'yinlar o'rganuvchilarga katta turtki berib, darsni qiziqarli qilishda samarali hisoblanadi. Misol tariqasida, matematika darsini olaylik, masalalarni yechish jarayonida guruhlariga bo'lib, raqobat muhitini yaratish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Berilgan vazifalarni aniq bajargan o'quvchilarga nisbatan qilingan rag'batlantirish va maqtov ham yaxshi samara beradi. O'quvchilarning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash bu o'qituvchi dars davomida o'quvchilarni o'z vaqtida maqtash, ularning erishgan yutuqlarini tan olish orqali namoyon bo'ladi. Bu ham motivatsiyani oshirishning yana bir yo'li hisoblanadi. Darsda keltirilgan misollarni amaliy hayot bilan bog'lash ham ularni kelajakda katta hayotga tarbiyalashga muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarga mavzuning hayotiy ahamiyatini tushuntirish motivatsiyani oshiradi. Masalan, fizika darsini olaylik, elektr toki haqida gapirganda, kundalik hayotdagi qo'llanish misollarini keltirish ularning qiziqishini kuchaytirishga yordam beradi. Dars davomida o'qituvchi har bir talabaga individual yondashishi kerak. Har bir o'quvchining qobiliyatlari va imkoniyatlariga qarab darsni tashkil etish motivatsiyani oshiradi. Masalan, badiiy asarlarni muhokama qilishda o'quvchilarning fikrlarini tinglash va har biriga alohida fikr bildirish orqali ularda faollikni oshirish mumkin. Darsda texnologiyalardan foydalanish ham o'z samarasini berganiga ko'p guvoh bo'lganmiz. Motivatsiyani oshirishning eng samarali usullaridan yana biri zamonaviy ta'limda texnologiyalarni qo'llash hisoblanadi. O'quvchilarning diqqatini jalb qiladigan elektron taqdimotlar, interaktiv doskalar va o'quv dasturlari ham ularning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Bunday samarali usullar orqali darsda yuqori natijalarga erishish mumkin. Bunda:

- O'quvchilar dars davomida faol ishtirok etishi,
- Mavzularni o'zlashtirish darajasi oshishi,
- O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishi,
- Qiyin mavzularni ham qiziqish bilan o'rganishga tayyor bo'lishi kafolatlangan bo'ladi.

Motivatsiya psixologik soha bo'lib, o'quvchilarda namoyon bo'lishda bir necha omillar bilan bog'liq. Masalan, o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishi, bilimiga bo'lgan ishonchi va o'qituvchisiga nisbatan hurmati motivatsiyaga ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar o'z darslarida quyidagilarga e'tibor berishsa albatta ijobiy natijaga erishishadi:

1. Pedagoglar o'quvchilarning his-tuyg'ularini inobatga olishlari kerak. Salbiy his-tuyg'ular motivatsiyani pasaytiradi aksincha ijobiyolari esa uni oshiradi.

2. Kattalar tomonidan yoshlarning muvaffaqiyatlarini ta'kidlash. Kichkina g'alabalarni ham aytib o'tish motivatsiyani kuchaytirishga yordam beradi.

A. Zimnya ta'rifiga ko'ra, "motiv bu nutq harakatlarining mohiyatini ochib beradigan narsa, kommunikativ niyatlar ma'ruzachining qanday kommunikativ maqsadga intilishini ifoda etganda, men tinglovchiga qandaydir ta'sir turini rejalashtiraman". Motivatsiyani oshirish masalasining murakkabligi va xilma-xilligi, ko'plab metodistlar talabaning "xorijiy til" faniga bo'lgan qiziqishini saqlab qolish va rivojlantirishga urg'u berishadi va shunga mos ravishda ushbu muammoni hal qilish

uchun turli xil yondashuvlar taklif etiladi. Yechimlar quyidagilar bilan bog'liq: 1) Maxsus ishlab chiqilgan mashqlar tizimini yaratish, talabalar o'z faoliyati natijalarini his etadigan mashg'ulotlarni bajarish; 2) o'quv jarayoniga hissiy sohani jalb qilish; 3) O'qituvchining pedagogik ta'sirining tabiati, ichida xususan, rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash mavjudligi; 4) sinfda audiovizual vositalardan foydalanish; 5) Shaxsiylashtirishdan foydalanish.

Xulosa tarzida shuni aytib o'tishimiz kerakki, motivatsiya ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u psixologik omil sifatida ta'lim samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega kuchdir. Talabalarda ichki va tashqi motivatsiyalarni uyg'unlashtirish orqali o'qituvchi o'quvchilarni darsga qiziqitira oladi. Hozirgi zamonaviy pedagogik texnologiyalar, har bir talabaga individual yondashuv va ijobiy muhit yaratish motivatsiyani oshirishning eng samarali usullaridir. Shuning boisdan, har bir pedagog o'z darslarini rejalashtirayotganda, motivatsiyani kuchaytirishga alohida e'tibor qaratishi lozim. Natijada, bunday interaktiv darslar nafaqat bilim olish jarayonini qiziqarli qilishda, balki talabalarda bilimga bo'lgan barqaror ehtiyojni ham shakllantirishga katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Po'latova I. Xorijiy tillarni o'qitishda talabalarning motivatsiyasini oshirish usullari //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – C. 875-877.

2. Ismoilova M. Q. et al. Xorijiy tillarni o'rganishda motivatsiyaning roli //International conference on learning and teaching. – 2022. – T. 1. – №. 1.

3. Erkinovna M. D. Ta'lim jarayoniga motivatsion yondoshuvni qo'llash //worldly knowledge conferens. – 2024. – T. 8. – №. 2. – C. 191-193

UDC 372.881.1

THE ROLE OF INQUIRY- BASED LEARNING (IBL) IN DEVELOPING PUBLIC SPEAKING SKILLS

N.Xusanova, EFL teacher, International School of Finance and Technology, Toshkent

Annotatsiya. *Tadqiqotga asoslangan ta'lim (IBL) – bu faol ishtirok, tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilishni rag'batlantiruvchi samarali ta'lim usuli sifatida katta e'tibor qozongan. IBL orqali rivojlanadigan muhim ko'nikmalardan biri – jamoat nutqi. Talabalar tadqiqotlar o'tkazish jarayonida o'z natijalarini taqdim etish, g'oyalarini himoya qilish va o'z fikrlarini samarali ravishda ifodalash zaruriyatiga duch kelishadi. Ushbu maqolada IBLning jamoat nutqi ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqot asosidagi faoliyatlar talabalar uchun muloqot qilish, ishonchni oshirish va taqdimot ko'nikmalarini yaxshilash uchun imkoniyatlar yaratadi. IBL orqali talabalar nafaqat bilim, balki samarali jamoat nutqi uchun zarur ko'nikmalarni ham egallaydilar, bu esa akademik va professional sohalarida muvaffaqiyat uchun juda muhimdir.*

Kalit so'zlar: *Tadqiqotga asoslangan ta'lim, jamoat nutqi, muloqot ko'nikmalari, tanqidiy fikrlash, faol o'qish, ishonch, talabalar bilan ishlash, taqdimot ko'nikmalari, akademik ko'nikmalar.*

Аннотация. *Обучение на основе исследования (IBL) привлекло значительное внимание как эффективный образовательный метод, который подчеркивает активное участие, критическое мышление и решение проблем. Одним из важнейших навыков, развиваемых через IBL, является публичное выступление. По мере того как студенты занимаются исследованием, им часто приходится представлять свои результаты, защищать свои идеи и эффективно общаться с коллегами и преподавателями. В статье рассматривается роль IBL в развитии навыков публичных выступлений, с акцентом на то, как исследовательская деятельность предоставляет студентам возможности для практики коммуникации, повышения уверенности и улучшения навыков презентации. Через IBL студенты не только приобретают знания, но и осваивают навыки эффективного публичного выступления, которые имеют решающее значение для успеха как в учебной, так и в профессиональной сферах.*

Ключевые слова: *Обучение на основе исследования, публичные выступления, коммуникативные навыки, критическое мышление, активное обучение, уверенность, вовлеченность студентов, навыки презентации, академические навыки*

Abstract. *Inquiry-Based Learning (IBL) has received widespread recognition as a successful educational method that promotes active engagement, critical thinking, and problem solving. Public speaking is one of the most important talents learned through IBL. Students who participate in inquiry are frequently obliged to articulate their discoveries, defend their ideas, and communicate effectively with their peers and teachers. This article investigates the importance of inquiry-based learning (IBL) in developing public speaking skills, with an emphasis on how inquiry-driven activities allow students to practice communication, boost confidence, and improve their presentation skills. IBL teaches students not only knowledge but also the abilities required for effective public speaking, which are essential for success in both academic and professional settings.*

Keywords: *Inquiry-Based Learning, public speaking, communication skills, critical thinking, active learning, confidence, student engagement, presentation skills, academic skills*

Public speaking is an essential skill that allows people to share ideas, influence others, and engage in meaningful conversations. Many learners, however, struggle with gloss phobia, or a fear of public speaking. Traditional education approaches, which frequently emphasize rote memory and passive learning, do little to relieve fear or improve communication skills.

Inquiry-Based Learning (IBL) is a transformative strategy that encourages students to explore areas of interest, ask questions, and actively participate in their learning. This strategy not only improves comprehension, but also develops critical thinking, creativity, and confidence, all of which are necessary for effective public speaking.

This article investigates how IBL might be included into public speaking instruction, outlining its principles, benefits, practical applications, and problems.

Reflection is a crucial part of IBL. Students are encouraged to reflect on what they've learned, how they learned it, and how they can better in the future. This method helps students become more self-aware and proficient in self-directed learning.

Example: After delivering a speech, students could write a reflection answering questions like: What did I do well in my presentation?

What challenges did I face, and how can I address them in the future?

Public speaking and inquiry-based learning (IBL) are closely related in a number of important ways since they both encourage critical thinking, active participation, and effective communication. The following are some significant ways that IBL promotes the growth of public speaking abilities:

1. Active Learning and Student Engagement

Through inquiry, research, and problem-solving, students take charge of their own education in the active, student-centered learning approach known as IBL. Since students frequently have to discuss their research, defend their opinions, or present their discoveries in front of an audience, public speaking is a natural part of this process. Students gain the ability to reply to inquiries, express themselves clearly, and converse with others by taking part in presentations and discussions.

Enhanced Involvement: Students are encouraged to investigate subjects of their own choosing and share their results with others, rather than becoming passive consumers of knowledge.

Peer Engagement: Public speaking in IBL contexts is frequently participatory, promoting group debates and peer evaluations, which improves communication abilities even more.

2. Critical Thinking and Problem-Solving Skill

Public speaking involves the capacity to analyze critically, organize ideas rationally, and present them persuasively. IBL encourages students to question, explore, and analyze material. These activities directly improve their public speaking skills by teaching them how to convincingly articulate their conclusions, support their arguments, and defend their opinions.

Constructing Arguments: IBL promotes a deeper grasp of issues by encouraging students to study, assess evidence, and form conclusions. These abilities are necessary for making comprehensible and captivating public statements.

Reflective Thinking: IBL emphasizes reflective techniques that assist students analyze their performance after a presentation, resulting in better future speaking engagements.

3. Building Confidence Through Presentation Opportunities

One of the most difficult obstacles many students confront is their fear of public speaking. However, IBL offers multiple opportunities for students to practice speaking in a supportive setting. Frequent presentations within IBL activities help students minimize fear, gain confidence, and grow more comfortable with public speaking.

Frequent Practice: IBL activities frequently provide multiple opportunities for students to present findings to small groups, peers, or even larger audiences. This repetition and practice helps them develop their speaking abilities over time.

Supportive Environment: IBL focuses on collaborative learning in which students feel supported by their classmates and teachers. This supportive environment lessens pupils' fear and anxiety, encouraging them to speak more boldly.

4. Collaboration and Peer Feedback

Public speaking in IBL is rarely an isolated activity. Students frequently work in groups, discuss their research, and seek comments from their classmates. This collaborative technique helps them improve their public speaking skills. Presenting in front of peers helps you grasp how to engage an audience, manage comments, and adapt presentations properly.

Peer Review: IBL encourages students to provide and accept constructive feedback, which is essential for developing presentation abilities.

Group Presentations: Group presentations in IBL promote collaboration by teaching students how to organize and deliver information collaboratively, as well as improving their collaborative communication abilities.

5. Presentation Skills Development

Public speaking in the context of IBL enables students to acquire a variety of important presentation abilities, such as structure, clarity, body language, tone of voice, and efficient use of visuals. As students present their discoveries, they develop the ability to organize their ideas into a logical structure that is simple to follow and comprehend. **Structure and Clarity:** When presenting research findings, students must organize their thoughts in a cohesive and logical order so that their audience can follow along.

Body Language and Visual Aids: IBL stresses holistic growth, which means that students not only enhance their verbal communication but also work on nonverbal components of presentations like posture, gestures, and visuals.

6. Real-World Application and Communication of Ideas

IBL frequently pushes students to investigate real-world challenges and share their results to address practical issues. In this setting, public speaking allows students to discuss their research and propose answers to challenging situations. This real-world application of information guarantees that students not only improve their public speaking skills, but also learn how to effectively communicate their ideas in a variety of professional and social settings.

Relevance for Career Success: The skills learned through public speaking in IBL contexts can be applied to the business, where effective communication, presenting skills, and problem-solving talents are highly prized.

Civic Engagement and Leadership: IBL promotes students' active involvement in their communities, and public speaking is a crucial skill for influencing choices, spearheading projects, and expressing ideas in social or political settings.

7. Enhancing Persuasion and Advocacy Skills

The capacity to convince and support concepts, causes, or solutions is a prerequisite for effective public speaking. Students are encouraged by IBL to develop their own perspectives, question preconceived notions, and eloquently present their thoughts. These abilities are especially honed during presentations where students offer answers to issues or defend their research.

Argumentation Skills: IBL develops the capacity to organize strong, fact-based arguments, which is essential for public speaking.

Advocacy for Change: Public speaking in IBL often involves advocating for solutions to real-world problems, making it an effective platform for developing advocacy skills.

There is a strong and advantageous relationship between public speaking and inquiry-based learning (IBL). IBL offers a disciplined but adaptable setting that encourages the growth of communication, presentation, and critical thinking abilities—all crucial for successful public speaking. Through regular practice, peer review, and practical application, students hone their public speaking skills as they participate in inquiry-driven activities. Public speaking is an essential part of the IBL process since the abilities students acquire via it not only improve academic performance but also prepare them for career and civic engagement.

REFERENCES:

1. Bruner, J. S. (1961). *The Process of Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press
2. Bybee, R. W. (1997). *Achieving Scientific Literacy: From Purposes to Practices*. Portsmouth, NH: Heinemann.
3. Dewey, J. (1910). *How We Think*. Boston: D.C. Heath & Co.
4. Harlen, W. (2014). *Inquiry-Based Learning in Science and Mathematics*. London: SAGE Publications.
5. Hmelo-Silver, C. E., Duncan, R. G., & Chinn, C. A. (2007). Scaffolding and Achievement in Problem-Based and Inquiry Learning. *Educational Psychologist*, 42(2), 99–107.
6. National Research Council (2000). *Inquiry and the National Science Education Standards: A Guide for Teaching and Learning*. Washington, DC: The National Academies Press.
7. Piaget, J. (1950). *The Psychology of Intelligence*. London: Routledge.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

UO'K 37.02

BO'LAJAK LOGOPEDLARNI DEONTOLOGIK KASBIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA METODIK YONDASHUVLAR

B.X.Xusniddinova, o'qituvchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Maqolada mamlakatimizda oliy ta'lim tizimida pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga oid zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Bunda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, andragogik tamoyillardan foydalanish, pedagoglarning ijodiy salohiyati va deontologik madaniyatini rivojlantirish muhimligini qayd etilgan. Shuningdek, talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish usullari taklif etilgan.*

Kalit so'zlar: *kasbiy kompetentlik, innovatsion ta'lim, pedagogik texnologiyalar, deontologik madaniyat, andragogika, umumdidaktik tamoyillar, ijodkorlik, logoped mutaxassislar, ta'lim metodikalari.*

Аннотация. *В статье анализируются современные подходы к развитию профессиональной компетентности педагогов в системе высшего образования нашей страны. Отмечена важность внедрения инновационных технологий в образовательный процесс, использования андрагогических принципов, развития творческого потенциала и деонтологической культуры педагогов. Также предложены методы обеспечения гармонии теории и практики, формирования навыков критического мышления и креативности для развития профессиональной компетентности студентов.*

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, инновационное образование, педагогические технологии, деонтологическая культура, андрагогика, общедидактические принципы, творчество, логопеды, методы обучения.*

Abstract. *The article analyzes modern approaches to the development of professional competence of pedagogical personnel in the higher education system of our country. It notes the importance of introducing innovative technologies into the educational process, using andragogic principles, developing the creative potential and deontological culture of teachers. Also, methods are proposed to ensure the harmony of theory and practice, to form critical thinking and creative abilities to develop students' professional competence.*

Keywords: *professional competence, innovative education, pedagogical technologies, deontological culture, andragogy, general didactic principles, creativity, speech therapists, educational methodologies.*

Mamlakatimizda oliy ta'lim sifatini oshirish, kadrlar tayyorlash tizimini fan va texnologiyalar taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari bilan integratsiyalashuvini ta'minlash jarayonlarida pedagog kadrlar kasbiy kompetentligini uzluksiz rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bunda pedagog kadrlarning ijodiy salohiyati, kasbiy kompetentligi va ijodiy kreativligini rivojlantirish, malaka oshirishning innovatsion shakllari orqali o'qitishning integrativ-differensial metodikalarini yaratish va kasbiy kompetentlikni baholash mazmunini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyoda ta'limning innovatsion rivojlanishning global vazifalaridan biri pedagog kadrlarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishdir. YUNESKO kattalar ta'limini XXI asrda "eshiklarni ochuvchi kalit" deb e'tirof etdi. Xalqaro pedagogik tajribalarga ko'ra kattalar ta'limini amalga oshirishda innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, andragogik ta'lim tamoyillarini ilmiy asoslab berish borasida ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlari kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish, malaka oshirish tizimi mazmuniga mos didaktik imkoniyatlarini kengaytirish hamda takomillashtirilgan o'qitish metodikalarini joriy etish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Oliy ta'lim muassasasi talabalarining shaxsiy rivojlanishi, ular ijtimoiy-shaxsiy kizikishlarning kasbga yo'nalganligi, mustakil fikrlashlari, ijodkorliklari, faolliklari, dunyokarashlarining turgunlashuvi va o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojlarni shakllanishi kabi xolatlar bilan tavsiflanadi. Bo'lajak logoped mutaxassis uchun oliy ta'lim muassasasida ta'lim olish jarayoni pedagogik faoliyatni muvafaqqiyatli amalga oshirishlari kasbiy jixatdan ahamiyatli sanalgan sifat, bilim, ko'nikma malakalarini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirishning maqbul davridir. Talaba ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, ularning mantiqiy tuzilmasini yaratish va kelajakda o'z faoliyatini tashkil etishda ularni samarali qo'llash yo'llarini o'rganish kabi holatlarni o'zida mujassam ettiradi.

V.A.Karavayev talabalarining deontologik tayyorgarligini "ma'naviy va axloqiy talablarni, shuningdek kasbiy vazifalarni yuqori darajada bajarishga qodir talaba shaxsini shakllantirishga qaratilgan ta'lim faoliyati tizimi" deb tushunadi. Bo'lajak logoped mutaxassislarni deontologik tayyorlash zarurligini tushunishga bunday yondashuv bizga kasbiy tayyorgarlik profiliga muvofiq ularga qo'yiladigan asosiy talablarni aniqlashga, shuningdek, yosh mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashga imkon beradi.

Bo'lajak logoped mutaxassislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda kasbiy bilimlar, ko'nikma va malakalarini muntazam ravishda yangilab borish, pedagogik mexanizmlarini hamda kasbiy ta'lim sifatini oshirish borasidagi izlanishlarni takomillashtirish katta ahamiyatga ega. Mutaxassisni tayyorlashning bo'lajak kasbni egallash bo'yicha o'quv va bilish faoliyatini o'z ichiga oladigan me'yoriy modelini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. U oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisi tegishli yo'nalish va tayyorgarlik darajasining malakaviy xarakteristikasida ifodalangan va ilmiy asoslangan bilim, ko'nikma va malakalar shaxsning kasbiy muhim hislatlari tarkibini aks ettiradi.

B.Xodjaye va Sh.Zufarovlar zamonaviy ta'limning talabi talabalarga imkon qadar ko'proq bilim berish bilan bir qatorda, ularga bilimlarni mustaqil ravishda o'rganish, nafaqat bilishga, balki olingan ma'lumotlar bilan qayta ishlay olishga o'rgatishdir, degan fikrni olg'a suradi. Ular tomonidan olib borilgan ishlarda pedagogik innovatsiya quyidagicha ikkita asosiy yondashuvga asoslanadi:

1. Talabaga yo'naltirilgan yondashuv o'quv jarayonini har bir talaba shaxsiga yo'naltirishni nazarda tutadi. Zamonaviy pedagogika har bir shaxsning o'ziga xos faoliyati va xarakterini hisobga olishi, uning individualligi va iste'dodini rivojlantirishi kerak. Talabaga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda ta'lim tamoyillariga tayanish muhim hisoblanib, ta'limni egallashda ular ma'qul yo'nalishlarni tanlash huquqiga ega bo'ladi, o'qituvchilar tomonidan avtoritar bosim bo'lmaydi, balki ijodkorlik va muvaffaqiyat, subyektivlik, individuallikka ustunlik beriladi.

2. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv - o'rganish natijasidir. Bunda bilimlar yig'indisi emas, balki ko'nikmalar yig'indisi, talabaning muammolarni, ziddiyatlarni hal qilish, turli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati hisobga olinadi. Talabaning qanchalik bilishi muhim emas. Eng

muhimi, uning o'zgarishlarga javob berishi, moslashuvchan bo'lishi, his-tuyg'ularni boshqarishi va to'g'ri ma'lumotni tanlash qobiliyatidir.

X.Muzaffarova maktabgacha logopediya fanidan innovatsion texnologiyalar asosida amaliy mashg'ulotlarni to'g'ri tashkillashtirishda quyidagi tamoyillardan foydalanish kutilgan natijalarga erishish imkonini kengaytirishga imkon beradi:

O'z-o'zini rivojlantirish tamoyili. Bunda o'quv jarayonida pedagog bilan birgalikda amaliy muammolarni hal qilishning usul va vositalarini yaratish uchun o'quv dasturi mustaqil ravishda shakllantiriladi. Shu bilan birga, bilimlarni mustahkamlash usulida an'anaviy ta'limdagi kabi o'quv materialini takrorlash emas, balki ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli amaliy faoliyat shaklida tashkil etish bilimlarni imtihon, test, kurs ishlari orqali nazorat asosida emas balki talabaning o'zini-o'zi nazorat qilishi birinchi o'rinda turadi.

Ijodiy yondashuv tamoyili. Pedagogning ish tajribasidan kelib chiqqan holda ta'lim va tarbiya jarayonini qiziqarli, mazmunli tarzda ijodiy ishlanmalar asosida loyihalashtirishni anglatadi.

Qiziqtirish tamoyili. Mohiyatan ta'lim oluvchilar faoliyatini rag'batlantirishdan iborat bo'lib asosiy vazifasi talabalarning darsga bo'lgan qiziqishni oshirish, bilim olishga rag'batlantirish, mashg'ulotlarda faol ishtirok etish va ijodiy fikrlashga da'vat etishni taqozo etadi.

Tanqidlarga tayanish tamoyili. Bu tamoyilning amalga oshirilishi talabalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va bahs-munozaralarda o'z fikr mulohazalarin mantiqan izchil va asosli tarzda bildirishga yordam beradi.

Murakkabdan oddiyga tamoyili. An'anaviy ta'limda oddiydan murakkabga o'tish amalga oshiriladi. Ammo amaliyot shuni ko'rsatdiki, buning teskarisi samaraliroq bo'ladi. Bunda shaxs yangini o'zining bo'linmas yaxlitligi bilan darhol qabul qilish, keyin esa ajratib olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

F.Teshaboyeva ilmiy tadqiqot ishida innovatsion ta'lim sharoitida «Ona tili o'qitish maxsus metodikasi» moduli bo'yicha ma'ruza mashg'ulotlarini samarali tashkil etish tamoyillari deb quyidagilarni belgilaydi:

- Prognostik yondashuvning ustuvorligi.
- Muammoli vaziyatlarni yaratishning ustuvorligi tamoyili.
- Faoliyatga yo'nalganlik.
- Kommunikativlik tamoyili.
- Variativlik tamoyili.
- "Bir qadam oldin" tamoyili .

Yuqorida sanab o'tilgan tamoyillar sharhidan ko'rinib turibdiki, ular ma'lum ma'noda o'quv muhitida kesishadilar, ya'ni bir-biriga bog'liqdir. Eng muhimi pedagog innovatsion ta'lim sharoitida ushbu tamoyillarning zarur hamda dolzarbligini unutmasligi zarur, deb hisoblaymiz. Bo'lajak ta'lim bakalavriatlarining kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida deontologik madaniyatni shakllantirish vazifasining ahamiyati, shuningdek, pedagogik adabiyotlarda ushbu muammoning yetarli darajada rivojlanmaganligi deontologik madaniyatni shakllantirish jarayonini ishlab chiqishni taqozo etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Караваев, В.А. Педагогические условия деонтологической подготовки студентов, обучающихся на военной кафедре в техническом вузе : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Караваев Вячеслав Аркадьевич. – Ижевск, 2011. 27 с.
2. Maxmudova M.S. Bo'lajak logopedlarni tayyorlashda mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish. Avtoref. dis. ... ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD). – T., 2021. – 22 b.
3. Khusniddinova, B. (2024). Professional Competence And Its Components Of The Future Logoped Teacher. American Journal of Advanced Scientific Research, 1(2), 107-108.

XORIJIY TIL DARSLARIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNING MADANIY-IJODIY FAOLIYATINI PEDAGOGIK TAHLILI

G.B.Yaxyoyeva, dots., Navoi davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, Navoi

Annotatsiya. Maqolada xorijiy darslarida talabalarning ijodiy faollik xususiyatini takomillashtirish ko'rib chiqilgan. Talabalar faoliyati sifatida tushiriladi, bunda o'quv jarayonining mazmuni, ilmiy, tashkil etilishi, amaliy muammolarni hal etishda tubdan yangi texnologiyalar va ularning tahlili ishlab chiqilgan. Talabaning ijodiy fazilatlari, xorijiy tillardagi faolligi, fanga chuqur e'tibor, kuzatuv, noodatiy fikrlash san'ati, qobiliyatlari, tadqiqot qobiliyatlari, boy tasavvur, sezgi, ta'limiy vaziyatlarni tahlil etishga ijodiy yondashuv, pedagogik muammolarni hal etish muhim o'rinni egallaydiyu.

Kalit so'zlar: xorijiy til, tahlil, takomillashtirish, talaba, faollik, madaniy-ijodiy faollik

Аннотация. В статье рассматривается совершенствование творческой активности студентов на иностранных занятиях. Она представлена как студенческая деятельность, в которой разработаны содержание, научная организация учебного процесса, принципиально новые технологии решения практических задач и их анализа. Важное место занимают творческие качества студента, активность в иностранных языках, глубокое внимание к науке, наблюдательность, искусство нестандартного мышления, способности, исследовательские способности, богатое воображение, интуиция, творческий подход к анализу учебных ситуаций, решению педагогических задач.

Ключевые слова: иностранный язык, анализ, совершенствование, студент, деятельность, культурно-творческая деятельность.

Abstract. The article considers the improvement of students' creative activity in foreign language lessons. It is presented as a student activity, in which the content of the educational process, scientific, organization, fundamentally new technologies for solving practical problems and their analysis are developed. The student's creative qualities, activity in foreign languages, deep attention to science, observation, the art of unusual thinking, abilities, research skills, rich imagination, intuition, a creative approach to analyzing educational situations, solving pedagogical problems play an important role.

Keywords: foreign language, analysis, improvement, student, activity, cultural and creative activity

Pedagogik dizayn va o'quv jarayonining loyiha paradigmasi doirasidagi turli loyihalarga taalluqli pedagogik dizayn o'rtasida farq bor. Pedagogik loyihalash muammolariga e'tibor qaratgan olimlarning keng doirasi paydo bo'ldi.

Pedagogik tahlil bu o'ziga xos faoliyat bo'lib, uning natijasi yangi jarayonlar va hodisalar uchun prognoz qilingan va rejalashtirilgan rivojlanish variantlarini ilmiy va amaliy jihatdan aniqlashdir. Pedagogik tahlil talabalar va o'qituvchilarning kelajakdagi faoliyatining asosiy tafsilotlarini oldindan ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. U birinchi navbatda tashkiliy yoki kommunikativ vazifalarni bajaradi.

Pedagogik tahlil orqali talabalarning ijodiy faolligini oshirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni loyihalash bo'lajak muhandislarning ijodiy faoliyatining ilmiy versiyalarini tuzish va bu versiyalarning ilmiy natijalarini aniqlashni o'z ichiga oladi. Pedagogik tahlil tuzilmasi pedagogik faoliyatning eng yuqori darajasini ko'rsatadi, bunda o'qituvchi va talabalar ijodi doimo namoyon bo'lishi, shuningdek, ta'lim darajasi va o'quv jarayonida ijodiy faollikni takomillashtirish zarur. Bunday tajriba pedagogik tahlilning mahsuldor tomonini va talabalarning davomli ko'p qirrali ijodkorligini ochib beradi. Pedagogik tahlil o'quv jarayoni davomida o'quvchining ijodiy faoliyatidan yaxshi, foydali natija olishga qaratilgan, shu bilan birga o'quv jarayonining asosiy g'oyalari va mazmunini xorijiy tilda tartibga solish, haqiqiy hayot muammolarini hal qilish uchun mutlaqo yangi akademik va ilmiy elementlarni qo'shishdir. Shu bilan birga, tadqiqot nuqtayi nazaridan o'qituvchining ijodiy qobiliyatlari va fazilatlari ko'rib chiqiladi. Xususan, diqqat bilan qarashda

tashabbuskorlik va faollik, kuzatuvchanlik va cheksiz fikrlash mahoratini namoyon etadi. Boy tasavvur va sezgi xorijiy tilni o'rgatishda o'quvchining vaziyatlarni tahlil qilishga ijodiy yondashishini nazarda tutadi. Pedagogik tahlil ijodiy faoliyat nuqtayi nazaridan muammolarni hal qilish, mustaqil fikrlashni idrok etish va xulosalarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Pedagogik modelni loyihalash o'qituvchining ijodiy faoliyatini tashkil etuvchi hal qiluvchi jihat bo'lib, amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Ta'limda pedagogik tahlilni modellashtirish tushunchalarini tahlil qilish zarur. Pedagogik modellashtirish pedagogik tizimlar, jarayonlar yoki vaziyatlarni yaratish maqsadlarini va bu maqsadlarga erishishning asosiy usullarini ishlab chiqadi. Bundan farqli o'laroq, pedagogik tahlil ushbu modelni yanada takomillashtirish va uni amaliy qo'llash darajasiga ko'tarishni nazarda tutadi. Talabalarning ijodiy faoliyatidagi kognitiv komponentlarni tahlil qilish ularning innovatsion faolligini oshirish ko'rsatkichlari sifatida ularning bilim va ko'nikmalarini, jumladan, xorijiy tilini bilish qobiliyatini samarali ochib berish imkonini beradi.

Xulq-atvor komponenti ijodiy faoliyatning amaliy va samarali tomonini tavsiflaydi. Bu talabalarning ta'lim va kasbiy harakatlarida o'zini qanday aniqlashi va o'zini namoyon qilishiga qaratilgan. Olimlarning ta'kidlashicha, talabaning o'z kasbida o'zini namoyon qilishi va o'zini namoyon qilishi kasbiy faoliyatning mohiyatini va talabaning hayotga bo'lgan nuqtayi nazarini belgilaydi. Talabalarda ijodiy faoliyatni takomillashtirish uchun quyidagi funksional komponentlarni o'z ichiga oladi: gnoseologik, dizayn, konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ.

Keling, xorijiy tilini o'rgatishning faol kognitiv jarayoni davomida talabalarning har bir komponent doirasida qanday ko'nikmalar hosil qilishi kerakligini aniqlab, nutq faoliyatining har bir turi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni tekshirib, biz samarali o'rganish uchun zarur bo'lgan gnoseologik, dizayn, konstruktiv, kommunikativ va tashkiliy qobiliyatlarni ochib berishimiz mumkin.

Ijodiy faoliyatning tarkibiy qismlarini ko'rib chiqaylik. Ta'lim jarayonida ijodiy faoliyat komponentlar tizimi orqali tuzilgan kasbiy va o'quvchining o'ziga xos xususiyatidir. Biz ushbu komponentlarni tahlil qilamiz: motivatsion, kognitiv va xulq-atvor.

1. Motivatsion komponent: Bu o'quvchilarni ijodiy faoliyatga undaydigan ichki va tashqi omillarni o'z ichiga oladi. Bu ularning qiziqishlari, maqsadlari va o'zini takomillashtirish istagini aks ettiradi.

2. Kognitiv komponent: Bu ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan aqliy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu talabalarga qanday qilib g'oyalarni ishlab chiqish va innovatsion ichimlarni ishlab chiqishga urg'u beradi.

3. Xulq-atvor komponenti: Bu o'quvchilarning ijodiy faoliyatga jalb qilinganligini ko'rsatadigan kuzatilishi mumkin bo'lgan harakatlar va amaliyotlarni anglatadi. U o'rganilgan ko'nikmalarni qo'llash va hamkorlikdagi loyihalarda faol ishtirok etishni o'z ichiga oladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlaymizki, pedagogik tahlil orqali texnik oliy ta'lim tizimida talabalarning ijodiy faolligini oshirish va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish har xil ta'lim texnologiyalari va ularning tarkibiy qismlarini ishlab chiqish va qo'llash bilan bevosita bog'liq. o'quv jarayonida talabalarning mustaqil bilim olishi va ijodiy faoliyati. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, o'quv jarayoni doirasida talabalarning ijodiy faolligini oshirish bilan bog'liq mezonlarni belgilashda yuzaga keladigan muammolarning yechimini topish tobora qiyinlashib bormoqda. Pedagogik tahlil orqali yechim topish ko'rsatkichlari innovatsion faoliyat mezonlarini umumlashtirilgan shaklda o'rganish doirasida murakkab vazifa sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bularga maqsadlarni belgilash, qarorlar qabul qilish, faoliyatni tahlil qilish va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G.B. Yahheeva, Students' creative activity development and her methods of technical university// Научные горизонты, 2019
2. Г.Б.Яхёева, Features of the development of students' creative activity in the process of teaching a foreign language //международный журнал искусство слова, 2021
3. Yakhoeva G. Retrospective analysis of the development of student's creative activity in education and cognitive activity //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 92-94.

UO'K 808.3

INGLIZ BOLALAR FOLKLOR QO'SHIQLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

G.Yoqubova, o'qituvchi, Quvasoy shahar ixtisoslashtirilgan maktabi, Quvasoy

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq og'zaki ijodining o'ziga xos va ajralmas namunalari bo'lgan bolalar qo'shiqlarining ahamiyati hamda ularning lingvokulturologik xarakterlari yoritib beriladi. Ingliz bolalar folklori bir necha namunalari tahlili misolida ularning ushbu xalq madaniyati va tarixi namoyon bo'lishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: alluziya, allyuziv nom, topografik nom, folklor.

Аннотация. В данной статье подчеркивается значение детских песен, которые являются уникальными и незаменимыми образцами народного творчества, а также их лингвокультурные особенности. Анализ нескольких примеров английского детского фольклора показывает проявление культуры и истории нации.

Ключевые слова: аллюзия, аллюзивное название, топографическое название, фольклор.

Abstract. This article highlights the importance of children's songs, which are unique and indispensable examples of folk art, as well as their linguocultural characteristics. The analysis of several examples of English children's folklore shows the manifestation of the culture and history of the nation.

Key words: allusion, allusive name, topographical name, folklore

Kirish. Xalq og'zaki ijodi azal-azaldan badiiy adabiyotni oziqlantiruvchi ildiz bo'lib kelgan. Folklor namunalari shu kungacha ko'plab yozuvchi hamda shoirlarni ilhomlantiruvchi manba sifatida qadrlanib kelmoqda. Bolalar folklori, ayniqsa, bolalar qo'shiqlari hozirgi davrga qadar og'izdan og'izga o'tib sevib kuylanib kelish bilan bir qatorda, ushbu xalq qo'shiqlariga musiqiy ishlov berilib ularning andozasida yangi qo'shiqlar yaratishga turtki bo'lgan. Jumladan, Boychechak" qo'shig'ini taniqli bolalar kompozitori Shermat Yormatov bolalar xori uchun moslashtirganlar. Bu xor asari keyingi yillarda ko'pgina bolalar xor jamoalari tomonidan sevib kuylab kelinmoqda. Ingliz folklor namunalari orasida ham bolalar qo'shiqlari – "nursery rhymes" muhim o'rin egallaydi. Har ikki xalqning folklor namunalari ushbu xalqlarning turmush tarzi, odatlari, tarixiy voqealar va joylar kuylanadi. Bir qarashda oddiy, kayfiyatni ko'taruvchi ohang va bolalarga xos jo'shqinlik xarakterigagina egaga o'xshab ko'rinsa-da, bolalar qo'shiqlari o'zida ko'plab lingvokulturologik xususiyatlarni jamlaydi. Quyida bu xususiyatlar ayrim ingliz va o'zbek bolalar qo'shiqlari misolida yoritib beriladi.

"Apelsinlar va limonlar" ("Oranges and lemons") ingliz bolalar qo'shiqlarining eng mashhur hamda bolalar tomonidan sevib kuylanadigan folklor qo'shiqlaridan biri sanaladi. Qo'shiqning sodda matni, ohangning matnga uyg'unligi hamda qo'shiq kuylanayotganda bajariladigan harakatlari qaysidir ma'noda ushbu bolalar qo'shig'ining ommalashishiga sabab bo'lgan. "Apelsinlar va limonlar" bolalar qo'shig'ining dastlabki shakli 1744-yilda paydo bo'lgan degan ma'lumotlar bor. "Oranges and Lemons" ingliz bolalar qo'shig'i, bolalar folklorida muhim o'rin tutadi. Bu qo'shiq Londonda joylashgan turli joylarga ishora qilgan va bolalarning ijtimoiy aloqalarini rivojlantirishda yordam beradi. Ushbu maqolada qo'shiqning mazmuni, stilistik xususiyatlari va tarixiy kontekstini tahlil qilamiz.

"Apelsinlar va limonlar" orqali turli joylar va odamlar haqida hikoya qilinadi. Har bir qator ma'lum bir joy yoki shaxsga ishora qilib, bolalarga muloqot qilish va o'yinlarda birgalikda ishtirok etish imkoniyatini taqdim etadi. Bu o'zaro aloqalar bolalar o'rtasida do'stlik va hamkorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

"Lemons and oranges" qo'shig'i dastlab 1744-yilda yozib olingan bo'lsa-da, lekin xuddi shu nom bilan ataladigan 4 kishilik raqs turi 1665-yillarda tilga olinadi. Qo'shiq matnidagi ohangdorlik

va uyg'unlik uning og'izdan og'izga o'tib hozirgi davrgacha yetib kelishini ta'minlagan. "Apelsinlar va limonlar" ("Oranges and lemons") qo'shig'ining matni quyidagicha:

Oranges and lemons, (Apelsin va lemonlar,)
 Say the bells of St. Clement's.(Avliyo Klement qo'ng'irog'i deng.)
 You owe me five farthings, (Mendan besh tiyin qarzsiz,)
 Say the bells of St. Martin's.(Avliyo Martin qo'ng'irog'i deng.)
 When will you pay me?(Qachon qarzni to'laysiz?)
 Say the bells at Old Bailey.(Old Beyliy qo'ng'irog'i deng.)
 When I grow rich,(Boyib ketsam to'layman,)
 Say the bells at Shoreditch.(Shoreditch qo'ng'irog'i deng.)
 When will that be?(Qachon kelar u kunlar?)
 Say the bells of Stepney.(Stepney qo'ng'irog'i deng.)
 I do not know,(Bilmadim, boshim qotgan,)
 Says the great bell at Bow.(Azim Bou qo'ng'irog'i deng.)
 Here comes a candle to light you to bed,(Sham keltiring yoritsin, Abadiy joyingizni)
 And here comes a chopper to chop off your head!(Oyboltani keltiring,)
 Chip chop chip chop the last man is dead[1] (Boshi ketar aniqki,)

Ushbu qo'shiq bolalar folklori sirasiga kirsa-da, u, asosan, diniy elementlar, allyuziv nomlar, cherkov qo'ng'iroqlari kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Xususan, onomastik birliklarning funksional turlaridan biri bo'lgan allyuziv nomlar "Oranges and Lemons" qo'shig'ida juda ko'plab uchraydi. Rus tilshunosi M.V.Kalinkin ta'rifi bilan aytganda, har qanday nom matnga tarixiy, madaniy, geografik, konnotativ ma'lumotlar yetkazib beruvchi o'ziga xos "transport vositasi"dir[2]. Shuning uchun ham allyuziya bolalar folklor qo'shiqlarida juda ko'p uchraydi. Odatda, qo'shiqlar orqali kelajak avlodga ularning ajdodlari, taraqqiyot yo'li hamda shu kunlarga yetib kelgunicha sodir bo'lgan voqea-hodisalar va buyuk shaxslarni tanitish funksiyasi bajariladi. Yuqoridagi ingliz bolalar folklor qo'shig'i ham har bir qatoriga allyuziv nomlarni singdirgan. Ushbu allyuziv nomlarni tushunish mazkur xalqning tarixidan xabardor bo'lishni, xalqning o'tmishidagi muhim voqealarga oid chuqur mulohazani talab qiladi. D.Xudoyberganova ta'kidlaganidek, "... allyuziv nom matndagi yashirin mazmunga olib kiruvchi eshik bo'lsa, o'quvchining bilimi bu eshikni ochib beruvchi kalitga aylanadi"[3].

Ularni birma bir chuqurroq tahlil qilamiz. Qo'shiq matnida London shahri atrofida joylashgan 7 ta cherkov va uning qo'ng'iroqlari tilga olinadi. Mazkur cherkovlarning hammasi London shahri atrofida bo'lib, qo'shiq orqali geografik jihatdan London shahri atrofi va mashhur inshootlari haqida ma'lumotlar yetkaziladi. Shuningdek, qo'shiqning ohangi ham qo'ng'iroq jaranglari bilan uyg'un. Ushbu qo'shiq aytilayotgan paytda bolalar maxsus harakatlar bilan o'yin hosil qilishadi. Ikki ishtirokchi qo'llari bilan arka hosil qilishadi. Qolgan bolalar esa navbat bilan bu arkaning ostidan o'tishadi. Qo'shiqning eng oxirgi qatoriga to'g'ri kelgan ishtirokchi, matnda keltirilganidek, "qatl etiladi". Qo'shiq matni tarkibida alluziya hosil qiluvchi onomastik otlar: Klement, Avliyo Martin cherkovi, Old Beyliy markaziy jinoyat sudi binosi, Shoreditch, Stepney, Bou cherkovlaridir. Qadimda ushbu qo'shiq tufayli oddiy savodsiz xalq va ularning farzandlari ular uchun muqaddas hisoblangan yuqoridagi cherkovlar nomlari hamda ular joylashgan topografik joy nomlarini eslab qolishi mumkin bo'lgan. Dastlab qo'shiqning nomini tahlil qiladigan bo'lsak, u qo'shiq matnining dastlabki misralarida keladigan Avliyo Klement cherkovi yaqinida apelsin va limonlar olib keladigan kemalar to'xtaydigan joy bo'lganligi bilan izohlanadi. Lekin qaysidir ma'noda aynan 2 xil: nordon va shirin ta'mli mevaning keltirishini xalq hayotidagi yaxshi va yomon kunlar ramzi sifatida tushunish mumkin. Aynan bu o'rinda limon va apelsin nomlari kontekstual antonimni hosil qiladi hamda qo'shiq nomining o'zidayoq emotsional-ekspressiv ifoda hosil qiladi.

Qo'shiq matnining keyingi qatorlarida o'sha davrdagi oddiy xalqning kundalik hayoti va orzu-umidlari ufurib turadi:

Mendan besh tiyin qarzsiz,	Old Beyliy qo'ng'irog'i deng.
Avliyo Martin qo'ng'irog'i deng.	Boyib ketsam to'layman,
Qachon qarzni to'laysiz?	Shoreditch qo'ng'irog'i deng.

Qo'shiqning asl matnida 5 farthings pul birli keltiriladi. *Farthings* hozirgi 1 pennyning to'rtidan bir qismiga to'g'ri keladi. Shuning uchun ham uni tiyin deb tarjima qilsak, maqsadga muvofiq bo'ladi. Demak oddiy xalq qo'lida, asosan, shunday mayda pullar muomalada bo'lgan. Keyingi qatorlarda esa qarzni qachon qaytarishini va unga javoban "boyib ketsam qaytaraman" degan gaplarni ko'ramiz. Anglash mumkinki, qo'shiq paydo bo'lgan paytlarda ham oddiy ingliz xalqi qachondir farovon yashash va yaxshi hayotga umid qilishgan. Keyingi qatorlar:

Qachon kelar u kunlar?

Stepney qo'ng'irog'i deng.

Bilmadim, boshim qotgan,

Azim Bou qo'ng'irog'i deng.

Qo'shiqning yuqoridagi qismini chuqurroq tahlil qilish mumkin, ya'ni qachon kelar u kunlar deya berilgan savolni yuzaki qaraganda "qachon boyib ketaman" degan ma'noda tushunish mumkin. Lekin ushbu savoldan keyin keltirilgan Stepney qo'ng'irog'i juda keng tarixiy holatlarga ishora qiladi, ya'ni Stepney ko'chasida joylashgan Avliyo Dunstan cherkovi azaldan dengiz mavzusi bilan chambarchas bog'lanib keladi. Bu cherkovni ba'zan "Baland dengizlar cherkovi" deb ham atashgan. Chunki uning hovlisiga ko'plab jasur dengizchilar dafn qilingan. Shuningdek, XVI-XVII asrlarda Buyuk geografik kashfiyotlar davrida ko'plab dengizchilar safarga jo'nab ketishadi hamda ularning rafiqlari o'z xojalarining katta boylik orttirib kelishini yillab kutishadi. Xulosa qilish mumkinki, "qachon kelar u kunlar" so'rog'i aynan mana shu rafiqlarga ham ishora qiladi[4]. Ushbu satrlarni allyuziyaning ajoyib namunasi deb hisoblash mumkin.

Qo'shiqning oxirgi misralarida ochiq-oydin qatlga ishora qilinadi, ya'ni qo'shiqning ushbu qismida allyuziya hodisasini ko'rishimiz mumkin. Qanchalik og'ir bo'lmasin, qatl sahnasi bolalar qo'shig'ida aks etgan. Quvnoq ohangda aytiladigan qo'shiqda sovuq qatl marosimining aks etishi bir-biriga zid holat bo'lsa-da, ushbu qarama-qarshilik orqali omma oldida odamlarni qatl qilish odatiy holatga aylanib qolgan paytlar, London tarixining qop-qora sahifalari ifodalangan. Qaysidir ma'noda, ushbu qo'shiq hayotning achchiq haqiqatlarini bolalarga quvnoq ohangi bilan ko'rsatib beradi. Bir qaraganda, shunchaki bolalar o'yini qo'shig'iga o'xshab ko'ringan ushbu folklor namunasida taxmin qilganimizdanda chuqurroq ma'nolar aks etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Opie and P. Opie. The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes (Oxford University Press, 1951, 2nd edn., 1997). – P.337-338.
2. Гудков Д.П. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003. – С.149.
3. Худойбэрганова Д. Матнинг антропотэнтрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013; О'збек тилидаги матнларнинг антропотэнтрик тадқиқи: Фил. фан. д-ри. дисс. – Тошкент, 2015
4. Linda Alchin The secret history of nursery rhymes 2013. www.rhymes.org.uk

UDC 378.14.015.62

DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCIES IN MODERN LANGUAGE TEACHER TRAINING: NEW PEDAGOGICAL STRATEGIES AND APPROACHES

R.R.Yusupov, teacher, University of Science and Technology, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak chet tili o'qituvchilarini kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish kontekstida tayyorlashga zamonaviy yondashuvlar muhokama qilinadi. Dinamik o'zgaruvchan ijtimoiy va ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlash, ijodiy qobiliyat va o'qituvchilarning harakatchanligini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik strategiyalarni joriy etishning ahamiyati muhokama qilinadi. Texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiyalash, madaniyatlararo ongini rivojlantirish va pedagoglarning uzluksiz malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiyalar, o'qituvchilarni tayyorlash, innovatsion o'qitish strategiyalari, madaniyatlararo xabardorlik, o'qituvchilarning harakatchanligi.

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к подготовке будущих преподавателей иностранных языков в контексте развития их профессиональных компетенций. Обсуждаются важность внедрения инновационных педагогических стратегий, направленных на развитие критического мышления, творческих навыков, а

также мобильности преподавателей в условиях динамично меняющегося социального и образовательного контекста. Особое внимание уделяется интеграции технологий в образовательный процесс, развитию межкультурной осведомленности и постоянному профессиональному развитию преподавателей.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, подготовка преподавателей, инновационные педагогические стратегии, межкультурная осведомленность, мобильность преподавателей.

Abstract. This article discusses modern approaches to training future foreign language teachers with a focus on developing their professional competencies. It highlights the importance of implementing innovative pedagogical strategies aimed at fostering critical thinking, creativity, and the mobility of teachers in a rapidly changing social and educational context. Special emphasis is placed on the integration of technology in the educational process, the development of intercultural awareness, and the ongoing professional development of teachers.

Keywords: professional competencies, teacher training, innovative pedagogical strategies, intercultural awareness, teacher mobility.

Introduction. The development of professional competencies in language teacher training has become a critical focus in modern educational systems worldwide. As the demands of the globalized world continue to evolve, so too must the methods and approaches used in preparing future language educators. Effective language teaching requires more than just an understanding of grammar and vocabulary; it involves the ability to engage students, foster critical thinking, and adapt to the rapidly changing social and technological landscape. Therefore, it is essential to develop a comprehensive set of professional skills in language teachers, which includes not only pedagogical knowledge but also the ability to navigate diverse cultural environments, utilize technological tools, and continuously improve through professional development.

In response to these challenges, new pedagogical strategies and approaches have emerged to guide language teacher training. These strategies emphasize the integration of innovative teaching methods that promote active learning, intercultural competence, and adaptability in teachers. Furthermore, the need for continuous professional development is increasingly recognized as a vital component of successful language teaching. By equipping future educators with the skills to adapt to dynamic classroom environments and address the diverse needs of students, modern language teacher training programs aim to produce well-rounded, reflective, and highly competent professionals capable of thriving in the ever-changing landscape of education.

This article explores these contemporary approaches, emphasizing the development of professional competencies through innovative pedagogical practices, and highlights the significance of preparing language teachers to meet the demands of both the present and the future.

One of the crucial and pressing issues within modern teacher education is centered around the development and implementation of effective strategies for teaching prospective EFL teachers professional activities. These activities must be closely connected with the contemporary theory of foreign language learning and, above all, the multi-paradigm nature of modern foreign language teaching at the university level. Extensive research has been conducted to thoroughly discuss the pivotal role and content of teaching the structural components of professional competence to future language teaching specialists[1]. To address this challenge, a comprehensive methodology, algorithm, and system of exercises have been meticulously designed to facilitate the development of specific professional skills required by language teachers[2]. Historically, the training of language teachers in Russia has primarily focused on methodological schools that prioritize learning optimal teaching techniques that would not only captivate but also deeply engage students in the target language. However, the methodological approach to teaching future language teachers is currently facing the risk of extinction, underscoring the urgent need to revive and reinstate its significance in modern teacher education. Although the content of today's teacher training programs has experienced a gradual depreciation and transformed into a collection of various communicative and managerial techniques and other traditional components, it still continues to be provided in the academic

curriculum[3]. Recently, there has been a significant emphasis placed on the holistic development of language teachers' mobility skills. This increased focus is primarily driven by the ever-growing need for language teachers to effectively navigate and adapt within a rapidly changing, dynamic social environment[4]. It is widely acknowledged that the ability to adapt and navigate through various linguistic landscapes significantly enhances the employability and future prospects of aspiring language teachers. Moreover, it has become imperative to incorporate innovative pedagogical strategies that foster critical thinking and creativity in language teachers. These strategies, when combined with the continuous improvement of language teaching techniques and the integration of technology in the classroom, contribute to the development of well-rounded and effective language educators. Additionally, addressing the cultural aspects of language learning and teaching is essential in preparing future language teachers to interact effectively with the increasingly diverse student populations they will encounter[5].

In conclusion, the expansion and enhancement of teacher education programs for language teachers are not only important but also imperative in order to meet the evolving demands of the education landscape and provide students with high-quality language instruction. By focusing on the development of professional competence, adaptability, cultural awareness, and continuous learning, we can empower language teachers to excel in their field and make a positive and lasting impact on the lives of their students. Their expertise and dedication will shape the future generation of language learners, fostering a society that values and appreciates the power of language acquisition and intercultural understanding in an increasingly globalized world.

REFERENCES:

1. Qobilovna AM. Communicative competence as a factor of teacher's professional competency. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. 2023 Sep 18;3(09):32-44. inlibrary.uz
2. Derakhshan A, Coombe C, Zhaleh K, Tabatabaeian M. Examining the Roles of Continuing Professional Development Needs and Views of Research in English Language Teachers' Success.. Tesl-Ej. 2020. ed.gov
3. Zubkov AD. Professional foreign language competence of technical students: Content, structure and formation. In Integrating Engineering Education and Humanities for Global Intercultural Perspectives: Proceedings of the Conference "Integrating Engineering Education and Humanities for Global Intercultural Perspectives", 25-27 March 2020, St. Petersburg, Russia 2020 (pp. 503-510). Springer International Publishing. [HTML]
4. Sukenti D, Tambak S. Developing Indonesian Language Learning Assessments: Strengthening the Personal Competence and Islamic Psychosocial of Teachers. International Journal of Evaluation and research In education. 2020 Dec;9(4):1079-87. ed.gov
5. Derakhshan A, Coombe C, Arabmofrad A, Taghizadeh M. Investigating the effects of English language teachers' professional identity and autonomy in their success. Issues in Language Teaching. 2020 Jun 1;9(1):1-28. atu.ac.ir

УДК 373

СОПОСТАВЛЕНИЕ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ФОЛЬКЛОРА В СОВРЕМЕННЫХ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

М.Б.Арабова, старший преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy boshlang'ich sinflarda o'zbek va rus tillarida folklorni o'rganish muammolari va yechimlari muhokama qilinadi. Muallif muammolarning yuzaga kelishi, ularning yechimini amaliy dars jarayonlari bilan misollar shaklida tushuntirib berdi va bu usullarni amaliyotda qo'llash bo'yicha o'qituvchilarga tavsiyalar berdi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, muammo, yechim, amaliyot, boshlang'ich sinf, qiyoslash, o'quvchi, maqol, bilim.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы и решения изучения фольклора на узбекском и русском языках в современных начальных классах. Автор объяснил возникновение проблем, их решение в виде примеров с практическими процессами урока и приводятся рекомендации учителям для применения этих методов на практике.

Ключевые слова: фольклор, проблема, решение, практика, начальный класс, сравнение, ученик, пословица, знание.

Abstract. *The article discusses the problems and solutions of studying folklore in the Uzbek and Russian languages in modern primary classes. The author explained the occurrence of problems, their solutions in the form of examples with practical lesson processes and provides recommendations for teachers to apply these methods in practice.*

Key words: *folklore, problem, solution, practice, primary class, comparison, student, proverb, knowledge.*

В современных начальных классах, особенно в школах с узбекским языком обучения, существует проблема неэффективного использования сопоставительного подхода при изучении русского и узбекского фольклора. Недостаточное внимание к сопоставлению и анализу фольклорных материалов может привести к утрате ценной информации, снижению интереса учеников к предмету и недостаточному пониманию культурного наследия.

Фразеология – одна из основных отраслей современного языкознания. Все языки имеют лексический и фразеологический пласты, сравнение фразеологических единиц в разных языках используется для повышения чувствительности и формирование красоты речи.

«Основной национальной культуры любого народа является его фольклор-произведения, созданные народом на протяжении многовековой истории. Это - и меткие пословицы и поговорки, впитавшие мудрость наших предков, и различные загадки, народные песни, мифы, и, конечно же всеми нам любимые сказки -художественные творения, в которых отразилась история народа, особенности его быта, мировоззрения.» [1]

Изучение и сравнение фразеологических сочетаний, являющихся продуктом устного творчества народа, показывает сходство в разных языках и наличие уникальных традиционных выражений, характерных для народа и нации. Через фольклор мы получаем представление об истории, обычаях и происхождении народа.

Изучение фольклора путём сопоставления применение различных видов работы обогащают и содержание, и форму уроков. Учащиеся во время урока с интересом рассказывают элементы фольклора, услышанные в семье и вводят к ним свои дополнения. Но иногда, при систематизации и усложнении задач не хватает творческих размышлений и адаптаций к новой тематике.

Пословица считается самым малым и лёгким жанром и во время урока метод составления рассказа и рисования по пословицам не дают положительный результат. Например, ученики, разобрав смысл пословицы, постепенно строят рассказы к пословице. Далее можно нарисовать картинку к пословице по воображению. Но, недостаточных запасов для сопоставления, усугубляет решаемость задачи.

«В процессе сопоставления пословиц возможно использование другой пословицы, имеющей альтернативную форму и совместимой со смыслом переводимого языка. Однако дословно перевести слова о национальных особенностях, термины, семейными отношениями и профессией, элементы социального образа жизни, которые берут свое начало из национального менталитета и издавна принадлежат только одному народу.» [2]

В пословицах мы можем встретить разного вида орфограмм узбекского и русского языков способствующие усовершенствованию навыков грамматики и орфографической проницательности. При недостаточности разработок допускаются ряд ошибок при сопоставлении и изучения данного материала.

Мы можем привести несколько основных проблем изучения русского и узбекского фольклора в современных начальных классах на уроках русского языка. Во-первых, отсутствие систематического подхода к сопоставлению фольклорных материалов в учебном процессе. Во-вторых, недостаточное использование интерактивных методов обучения для привлечения внимания учеников к сопоставлению фольклора и в-третьих, недостаточное количество учебных материалов, адаптированных под сопоставительный анализ для начальных классов.

Существует несколько решений упомянутых проблем, и я думаю, что их применение на уроке даст ряд положительных результатов. В первую очередь, нужно разработать несколько

специальных программ и методических материалов, направленных на сопоставительное изучение русского и узбекского фольклора с учетом возрастных особенностей учащихся. Во-вторых, это срочное внедрение интерактивных методов обучения, таких как игровые формы работы, обсуждение и анализ фольклорных произведений в группах. В-третьих, проведение межпредметных связей между учебными предметами, такими как литература и история, для более глубокого понимания фольклора и его роли в культуре. И последнее обучение учителей методикам сопоставительного анализа и внедрение соответствующих методов в их педагогическую практику.

Например, на уроках русского языка в начальных классах организация урока, на котором ученики будут анализировать и сравнивать русские и узбекские народные пословицы с точки зрения персонажей, сюжета и моральных выводов. Проводить групповые работы, в рамках которой ученики будут создавать собственные фольклорные произведения, вдохновленные как русской, так и узбекской традицией. Чаще нужно использовать мультимедийные ресурсы для презентации фольклорных материалов различных культур, что позволит ученикам лучше понять и сопоставить различия и сходства между ними.

«Особое внимание уделяю мини-тексту – пословице. По степени понимания пословиц можно судить об уровне овладения языком. В начальную школу дети приходят, уже имея значительный багаж словарного запаса и речевой практики. Однако практика показывает, что многоплановость пословиц, наличие в них подтекста, скрытых смыслов, слов, которые используются в переносных значениях, а также неумение расширить и обобщить ситуацию, описанную в пословице, соотнести ее со своим жизненным опытом, осложняют осознание младшими школьниками всей полноты смысла народных пословиц.» [3]

В каждом языковом пространстве каждого народа достаточный запас пословиц. Пословицы — самый простой и легкий для изучения жанр фольклора, и учащиеся легко усваивают их. На уроке легко выучить лексику, орфографию, морфологию, синтаксис и пунктуацию с помощью фольклора и пословиц различными методами и формами.

На занятиях ученики с удовольствием выполняют творческие задания, связанные с подбором смыслового варианта к пословицам русского языка. Потому что, многие пословицы в двух языках совпадают по смыслу. При работе с пословицами развивает переводческие навыки и умения учащихся. стимулирует интерес учащихся к работе со словарём.

Можно добиться хороших результатов на уроке работая в группах. Она развивает творческие мышления и творческие способности учеников. Во время урока ученики к каждой русской пословице подбирают узбекскую, подходящий ей по смыслу. Пишут на доске в двух столбиках. Правой и левой и в третьем столбике стараются подобрать произведения, где можно использовать эти пословицы. Далее предлагается ученикам прочитать поэтические произведения, соответствующие к тематике пословиц, а также их перевод в соответствующих словарях.

Например: «Родная земля - золотая колыбель- Ona yurting — oltin beshiging.», «Bulbul chamanni sevar, Odam – Vatanni-Соловей любит розу , человек родину», «Ona yurting omon bo'lsa, Rangi ro'ying somon bo'lmas.- Если твоя Родина в безопасности, твой цвет не будет соломенным.», «Har gulning o'z isi bor, Har elning o'z tusi bor-У каждого цветка есть свое имя, У каждой страны есть своя индивидуальность.»

Какие результаты получают студенты от применения этих методов? Конечно, они достигают целей урока, даже не подозревая об этом. Учащиеся пытаются найти буквальный и скрытый смысл, различать прямой и иносказательный смысл пословиц. Учатся грамотно писать, выражать скрытую мысль словами. Эти умения формируют осознавать и переносить усвоенный смысл на другой текст или жизненную ситуацию, а также сравнивать пословицы по тематике.

Применяя пословиц во время урока для изучения фольклора ученики легко усваивают грамматический материал, у них развивается мышление, прививается любовь к родному языку, повышается культура речи, обогащая народной мудростью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Умарова Л. Р. (2020) Значение изучения узбекского фольклора в начальных классах. *Вестник науки и образования* № 3(81) Часть 3 стр 51-53
2. Абдурахманова, Х. (2023). Сопоставительная дефиниция русских и узбекских пословиц и взаимовлияние культур. *Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков*, 1(1), 633–640. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/traditions-innovations-language/article/view/26958>
3. Коновалова Т. В. Использование пословиц и поговорок на уроках и внеклассной работе как средство развития универсальных учебных действий младшего школьника. 2024.08.30. *Образовательная социальная сеть nsportal.ru*. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/chtenie/ispolzovanie-poslovits-i-pogovorok-na-urokakh-i-vneklassnoy>

УДК 371.3

МЕТАПРЕДМЕТНЫЕ ЗАНЯТИЯ ПО БИОЛОГИИ И НАЦИОНАЛЬНЫХ СПОРТИВНЫХ ИГР

Б.И.Джабборов, ст.преподаватель, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. Maqolada maktabda jismoniy tarbiyani o'qitish uchun ishlatiladigan faol, jismoniy o'yinlar, ikki fanning o'zaro bog'liqligi, maktab o'quvchilarida jismoniy faollikni rivojlantirish, statik turmush tarzidan chalg'itish uchun ma'lumotlar keltirilgan. "Chiziqlardan tortib ol" milliy harakatli o'yinidan foydalanish metodologiyasi, maktab o'quvchilarini tarbiyalash, milliy o'yinlar, meros va qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va kelajak avlodlarga yetkazishda milliy o'yinlarning o'rni ochib berilgan. Fanlararo aloqa, uning biologiyani o'qitishdagi roli yoritilgan.

Kalit so'zlar: usul, meros, ochiq o'yinlar, fanlararo, metadiscipliner aloqalar, ijodkorlik, dinamika, statika, jismoniy harakatsizlik, gadjetlar.

Аннотация. В статье приводятся данные об активных, физических играх, которые используются в школе для преподавания физического воспитания, связь двух предметов, для развития физической активности у школьников, отвлечения от статичного образа жизни. Раскрывается методика использования национальной активной игры "Вытянись в струнку", роль национальных игр в воспитании школьников, сохранении, развитии и передаче национальных игр, наследия и ценностей будущим поколениям. Междисциплинарная связь, ее роль в преподавании биологии.

Ключевые слова: метод, наследие, подвижные игры, междисциплинарность, метадисциплинарные связи, креатив, динамика, статика, гиподинамия, гаджеты.

Abstract. The article provides data on active, physical games that are used in school for teaching physical education, the connection of two subjects, to develop physical activity in schoolchildren, distraction from a static lifestyle. The methodology of using the national active game "Pull out for the line", the role of national games in the education of schoolchildren, the preservation, development and transfer of national games, heritage and values to future generations are disclosed. Interdisciplinary connection, its role in teaching biology.

Key words: method, heritage, outdoor games, interdisciplinary, metadisciplinary connection, creative, dynamics, statics, physical inactivity, gadgets.

Введение. Человеческая цивилизация, представляющая собой абсолютную цепь исторического развития далекого прошлого, имеет такие опоры, в которых гармония, развитие и неразрывность прошлого, настоящего и будущего между собой сохраняются, передаются из поколения в поколение по наследству и достигают уровня ценностей. А ценности воплощают веру, честь и порядочность целого народа, нации. Поэтому сохранение, развитие и передача этого наследия и ценностей последующим поколениям в определенный период истории ставит перед учеными большие задачи. Целью узбекских народных игр на свежем воздухе является воспитание подрастающего поколения как воинов-победителей и наших отважных предков, а также всестороннее физическое и духовное развитие через овладение этими народными играми на свежем воздухе, а также воспитание чувства интереса и уважения к истории, культуре и традициям Узбекистана.

Методы. педагогический, устный опрос, мозговой штурм, метапредметный метод, командная работа, педагогический анализ, психологический анализ, спорт, история, национальные открытые игры, психическое развитие детей, харизма, физиология, физиологические процессы развития, направление, стратегия, план [1,2].

Анализы. Новые, современные педагогические технологии, новые методы обучения, которые улучшают качество урока все современные методы, которые используются в нашей преподавательской деятельности изо дня в день, улучшают связь между учащимися и преподавателем, создают хорошую атмосферу в процессе обучения, улучшают командную работу-общение, улучшают усвоение дисциплин, саморазвитие.- совершенствование и независимость. В преподавании крайне важно содействовать развитию методов обучения, направленных, в частности, на достижение таких запланированных результатов, как метапредметный анализ [11]. Без интеграции в учебный процесс в наше современное время невозможно рассчитывать на качественные результаты в преподавательской деятельности. Интеграция в преподавание предполагает не только распространение одного учебного предмета на область других предметов, но и в максимальной степени реализует задачи воспитания в образовании и подчинения этого единого процесса глубокому усвоению учащимися содержания программы каждой учебной дисциплины, способствуя развитию и совершенствованию познавательной деятельности обучающихся. В наше время, когда технологии настолько хорошо развиты, вопросы поддержания физического здоровья и здоровой психологии студентов становятся все более актуальными.

Рис.1. Потяните за линию

Для этого требуется надлежащая разработка методики интеграции содержания и практической деятельности преподавателей двух предметов и студентов. Для метапредметных занятий необходимо обеспечить доступность учебных материалов и сотрудничество учащихся, развитие доброжелательности и искренности, стремление к взаимопониманию, взаимоподдержке, максимальному сближению между учащимися, учителями и родителями. Чтобы улучшить усвоение предметов, активизировать учащихся во время урока, отвлечь их от телефона и других гаджетов, в наших экспериментах мы обратили внимание на метапредметные связи между биологией и физическим воспитанием. Для проведения исследования и вывода учащихся из состояния гиподинамии (статики) в активное, гипердинамическое (динамическое) состояние мы выбрали национальную подвижную игру "Вытяни линию". Мы усовершенствовали его, им было очень удобно пользоваться как на уроках, так и в спортзале, а также использовали его как внеклассное занятие для закрепления, повторения одной главы предмета [10].

4. **Результаты и обсуждение.** Метапредметные уроки были проведены и исследованы в школах № 4 и № 30 города Бухары методическим объединением преподавателей биологического факультета Бухарского государственного университета и учителей биологии и физического воспитания школ, где они получили высокую оценку коллег. При проведении метапредметного урока по биологии и физическому воспитанию важно сопровождать изучение программного материала пояснениями, раскрывающими суть урока, связь с

физическими упражнениями, их влияние на организм и значение для практической жизни. Понимание смысла и значимости разучиваемых движений побуждает учащихся к творческому подходу, что, в свою очередь, вызывает стойкое желание самостоятельно и систематически заниматься активными физическими упражнениями. В процессе метапредметного урока обязательным условием является тщательный контроль преподавателя за правильным выполнением упражнений и корректным выполнением заданий, правильностью ответов [9,10].

Мы усовершенствовали метод "Потяни за линию", адаптировав его использование как в биологии, так и в физкультуре. [11].

Методика проведения урока с использованием национальных подвижных игр заключается в следующем:

- разделите класс на две команды;
- проведите прямую линию между командами;
- выберите лидеров, участников, аудиторов (задача которых - задавать вопросы команде соперника) из двух команд.

Во время урока учитель контролирует ход урока, соблюдение учащимися правил игры (учитель физкультуры) и правильные ответы на вопросы (учитель биологии). Активно участвуют как мальчики, так и девочки, но условия таковы, что мальчики сначала используют левую руку, затем правую, то есть тянут "соперника" одной рукой, девочки - обеими. В классе приняли участие 33 ученика, 18 из которых были мальчиками и 15 девочками.

Таблица 1.

Возрастные различия между участниками занятий

№	Пол участников	Возраст участников	Возраст участников
1	мальчики	13 лет	14 лет
2	девочки	15	3

Класс был разделен на две команды, в которых были смешанные участники, девочки и мальчики. Из обеих групп были отобраны две девушки (состояние здоровья которых не соответствовало участию в игре), им были заданы вопросы по темам, поскольку мы использовали этот метод в октябре и ноябре, мы провели контрольный опрос на эту тему. Девочки задавали вопросы по очереди, мальчики напротив друг друга слышали вопрос и отвечали на него, тот, кто отвечал и не переходил черту, становился победителем, девочки тоже делали то же самое, но если ответ был правильным, они меняли участников. Участвуя в занятии, мальчики очень заинтересовались методикой, и после уроков они начали самостоятельно организовывать игру под руководством учителей, мы добились того, что ученики в свободное от занятий время стали самостоятельно играть в групповые подвижные игры.

Исследование проводилось 2 месяца подряд. На уроках биологии учащиеся усваивали биологический материал, одновременно изучая свои физические стороны. Это играет важную роль в здоровом развитии организма, формировании правильного строения тела, осанки, развитии умственных способностей, сенсорных навыков, внимания, улучшении памяти и обязательно учат общению во время урока.

Вывод. В заключение можно сказать, что для учителя очень важно уметь правильно организовать процесс каждого урока. И, конечно, эффективно использовать образовательные методы для укрепления знаний студентов и формирования у них новых навыков, благодаря чему можно достичь высоких результатов. Это также является причиной повышения интереса студентов к науке. Подвижные игры играют большую роль в физическом развитии учащихся, а если это народные активные игры на свежем воздухе, то это еще и развивает любовь к культурному наследию народа. Метапредметные занятия учат тому, как работать коммуникативно, любить предмет, уметь правильно его сочетать, проявлять интерес к предмету, уважать других и их решения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. O.Tolipova, A.T.Gofurov, Biologiya ta'lim texnologiyalari.- T.: O'qituvchi, 2002.

2. J.O.Tolipova, A.T.G'ofurov, Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv- metodik qo'llanma.- T.: "Bilim" 2004.
3. Sh.R.Nurmatova, D.A.Boltayeva, Interfaol metodlardan biologiyani o'qitishda foydalanish. Maqola , 2022
4. Z.Abdunazarova, Biologiya fanini o'qitishda interfaol usullarni qo'llash. Maqola 2021
5. Golish L.V, Fayzullayeva D.M, Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. T. "Iqtisodiyot", 2012
6. С.Н. Вангородский, М.И. Кузнецов, В.Н. Латчук, В.В. Марков. – 4-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2004.
7. Коробейников Н.К., Михеев А.А., Николенко И.Г. Физическое воспитание: Учеб. пособие для средн. спец. учеб. заведений [Текст]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1989.
8. Лепёшкин В.А. Если хочешь быть здоров. – Физическая культура в школе №2/2004.
9. Лепёшкин В.А. Поговорим вновь об осанке. – Физическая культура в школе №8/2005.
10. Популярный медицинский справочник [Текст]/ Под ред. Проф. В.А. Василенко,–М.: Вече, 2007.–400 с.
11. Барышникова, Т. В. Реализация школьного междисциплинарного проекта «Интеграция физической культуры и биологии» / Т. В. Барышникова, И. Г. Федоренко. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 7

УДК 378.147

ТРУДНОСТИ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА**Л.У.Кадирова, старший преподаватель, Ташкентская медицинская академия, Ташкент**

Annotatsiya. Ushbu maqola ushbu tilni o'rganayotgan chet ellik talabalar uchun rus tilini o'rganishdagi qiyinchiliklar mavzusiga bag'ishlangan. Unda talabalar uchun, masalan, fonetika, grammatika sohalarida va tinglash va gapirishda ushbu tilning turli til toifalaridagi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi va sanab o'tiladi. Ushbu ishning maqsadi rus tilini o'rganuvchilarni ushbu tilni o'rganishdagi qiyinchiliklar bilan tanishtirish va english uchun mos usulni topishdir, shuningdek o'qituvchilarga ushbu fikrlarni tanib olish va tarqatish imkonini beradi, shunda rus tilini o'qitishda talabalarga bir xil qiyinchiliklarga duch kelganda, eng yaxshi usul ularni qiyinchiliklarni tuzatishga o'rgatadi.

Kalit so'zlar: rus tili, chet ellik talabalar, muammolar, chet tili, usul.

Аннотация. Данная статья посвящена теме трудностей при изучении русского языка для иностранных студентов, изучающих данный язык. В ней рассматриваются и перечисляются сложности в разных языковых категориях данного языка для обучающихся, как например, в отраслях фонетики, грамматики и при слушании и говорении. Целью настоящей работы является ознакомление обучающихся русского языка с трудностями изучения данного языка и найти подходящий способ преодоления, и также дать учителям распознаваться и распределять данные моменты, чтобы при обучении русскому языку студентам в случае столкновения с такими же сложностями наилучшими методом их научит исправиться с трудностями.

Ключевые слова: русский язык, иностранные студенты, проблемы, иностранный язык, метод.

Abstract. The article studies problems of difficulties of foreign students in the process of learning the Russian language. It examines and lists difficulties in different language categories of the language for learners, such as phonetics, grammar, and listening and speaking. The aim of the work is to acquaint foreign students with the difficulties of learning the Russian language and find a suitable way to overcome them, to let teachers to recognize and distribute these moments, so that when teaching Russian to students the same difficulties will be avoided.

Key words: Russian language, problems, foreign students, foreign language, method.

Введение. Язык - важнейшее средство человеческого общения. Язык неразрывно связан с мышлением; является социальным средством хранения и передачи информации, одним из средств управления человеческим поведением. Язык - это грамматическая система, виртуально существующая у нас в мозгу, и система знаков, в которой единственно существенным является соединение смысла и акустического образа [1, с. 3]. У этого явления есть множество различных определений: это и систематизированная совокупность средств выражения мыслей, и способ коммуникации между людьми, и система, состоящая из фонетической и графической частей. Таким образом, можно утверждать, что язык -весьма

многогранное явление в нашей жизни. Каждый язык - это ещё и область знаний, с которой мы сталкиваемся ежесекундно. В зависимости от того, с какой системой знаний нам пришлось столкнуться при рождении, определяется наша принадлежность к народу, его культуре. В осознанном возрасте мы называем тот язык родным, а все иные языки для нас становятся чужими, иностранными. Параллельно с изучением звуков иностранцы осваивают алфавит, основанный на кириллице. С первого взгляда, он не должен вызывать особых трудностей у студентов, потому что у европейских студентов родным алфавитом выступает латиница, которая графически схожа с кириллицей, а студенты с Востока часто имеют представления о латинице ещё задолго до начала изучения русского языка. Но на их пути становятся мягкий и твёрдый знаки. Эти «ь» и «ъ», не означающие сами по себе никаких звуков, вызывают недоумение у многих студентов, потому как случаи их написания и роль в языке разные, а ощутить это через звуки без общего понимания этимологии и семантики слов достаточно трудно. Стоит отметить, что большая часть согласных букв может читаться как «мягко», так и «твёрдо», чего нет в некоторых других языках, поэтому правила постановки этих загадочных знаков остаются на некоторое время за рамками восприятия новых знаний о русском языке.

Уподобление звучания гласных «о» - «а», «е» - «и», ассимиляция согласных - это тоже трудные для иностранцев случаи. Просто произнести слово - полбеда, а написать его правильно - беда. В русском языке нет чётко определённых буквосочетаний, читающихся только одним способом, поэтому нельзя выявить их точные правила произношения, как это делается в английском или немецком языках. Студентам приходится запоминать, что слово «молоко» читается как «малакО», «здорово» - «здОрава», слова «посесть» и «посидеть», в сущности читаются одинаково, и необходимо из контекста догадываться о том, какое слово было использовано в том или ином случае. Всем известное русское «здравствуйте» содержит в себе и сложность произношения, так как мы встречаемся с несколькими согласными в ряд, и сложность написания, потому как налицо ассимиляция.

Буквы «е», «ё», «ю», «я» также могут стать целой задачей, потому как если они идут после согласных, то теряют свой «й» и смягчают предшествующий согласный. К тому же, на письме русские обычно не ставят две точки над «ё», но знают, в каких словах какая конкретно буква подразумевается. Иностранцы, конечно, такими способностями не обладают.

На фонетическом уровне сложность представляет не только произношение, но и восприятие речи. Когда иностранцы уже начинают общаться с носителями языка, испытывают трудности восприятия русской речи на слух. К ним относятся:

1. Трудности, связанные с восприятием языковой формы. Например, установлено, что активные конструкции русского языка инофонами воспринимаются и понимаются легче, чем пассивные конструкции.

2. Трудности, связанные с восприятием содержания. Здесь можно выделить три типа трудностей: 1) трудности, связанные с пониманием предметного содержания, то есть самих предметов, фактов, явлений; 2) трудности, связанные с пониманием логики изложения, то есть связей между явлениями, фактами, событиями; 3) трудности, связанные с пониманием общей идеи речевого произведения.

3. К трудностям восприятия устной речи следует отнести темп речи и её интонационное оформление. Так, например, установлено, что слишком медленная речь воспринимается так же плохо, как и слишком быстрая речь.

4. Существуют трудности, связанные с восприятием определенного вида речи. Например, монологическая речь требует хорошо развитой слуховой памяти, развитого логического мышления, а в диалогической речи трудности связаны с необходимостью работать в темпе говорящего, с дефицитом времени на обдумывание ответов и восстановление элиминированных компонентов ситуаций общения и т. д. [5, с. 133].

Для подкрепления изложенной информации примерами давайте прочитаем следующие словосочетания:

- задело - за дело;
- и дико мне - иди ко мне;

- покалечилась - пока лечилась;
- мы женаты - мы же на ты;
- ты же ребёнок - ты жеребёнок;
- несурзные вещи - несурзные вещи;
- ему же надо будет - ему жена добудет;
- надо ждать - надо ж дать.

Как наглядно видно из представленных фраз, контекст, постановка ударения или просто интонация, с которой русский человек произнесёт эти слова, смысл изменится кардинально. Но вернёмся к написанию слов. Итак, освоив печатный вариант кириллицы, иностранцы сталкиваются с его письменным оформлением. Насколько известно, в русском языке есть внешне похожие буквы, а когда они встречаются на письме, их различить достаточно сложно. В пример привести можно следующие слова: «шишки», «лилии», «шить», «лишил», «лопата», «лапот», «лапша», «лапта», «мила», «мил»... Все они узнаваемы в печатном варианте, но если их написать от руки, многие иностранцы в таком случае будут долго разбирать русские иероглифы.

Правильно определить форму множественного числа именных частей речи могут только те иностранцы, у которых появилось некое чувство языка или же было много времени и сил на механическое заучивание, потому как снова любой иностранец сталкивается с разнообразием правил, по которым это множественное число определяется. Для русских это естественно: существует три склонения имён существительных, существует таблица образования множественного числа в каждом из случаев, существуют исключения... Для иностранца всё это может показаться дремучим лесом, потому что слова одного и того же склонения и рода, оканчивающиеся на одну и ту же букву, могут образовывать различные формы множественного числа: «пёс» - «псы», «лес» - «леса», «колос» - «колосья». И логическому объяснению это не поддаётся.

Изменение именных частей речи по падежам также может стать настоящей преградой в деле познания русского языка иностранцами. Русские считают, что для определения правильного падежа достаточно задать лишь вопрос: «кого?», «чего?» (заметим, что читаются эти слова как «каво?», «чево?», и почему оно так должно читаться, никто из иностранцев не знает, впрочем, как и русских), «кому?» «чему?» и так далее. После чего человеку сразу должно стать ясно, в каком падеже необходимо поставить слово. Но это правило не работает для иностранца. Русские в данном случае используют какое-то наитие, уподобление звуков исходя из своего подсознательного ощущения языка, а у иностранца этого нет. Для него сама форма вопросов «кто?» «что?» не несёт никакой подсказки. Все эти вопросы на одно лицо. Приходится подходить к процессу изучения, исходя из вопросов по смыслу: «куда?» «где?»... и на основании целого ряда примеров запоминать или выявлять некую закономерность употребления того или иного падежа. Если в случае с дательным и винительным падежами всё относительно легко запоминается, потому что случаи употребления и количество предлогов ограничены, то другие косвенные падежи далеко не всегда легко угадываются.

Заключение. В данной научной статье на основе многочисленных примеров проиллюстрирован ряд основных трудностей иностранных студентов при изучении русского языка, среди них; фонетические особенности русского языка, сложности произношение, как, «мягкость» и «твёрдость», восприятие речи, сложности познания грамматики, изменение частей речи, падеж и т. д.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Князев С.В., Пожарицкая С.К., Современный русский литературный язык. Фонетика. Графика. Орфография. Москва, 2003.
2. Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: учебное пособие для вузов. Москва: Высшая школа, 2003: 52 - 53.
3. Хавронина С.А., Балыхина Т.М. Инновационный учебно-методический комплекс. Русский язык как иностранный: учебное пособие. Москва: РУДН, 2008: 133 - 134.
4. Сложности изучения русского языка для иностранных студентов. Available at: <http://orensau.ru/ru/agrotehnologii/slozhnosti-izucheniya-russkogo-yazyka-dlya-inostrannyh-studentov>. Кажется,

нормальное слово, а им можно обидеть. Иностранцы о русском языке. Available at: <http://www.aif.ru/society/people/1124828>

5. Лебединский С.И., Гербик Л.Ф. Методика преподавания русского языка как иностранного: учебное пособие. Минск: БГЭУ, 2011.

УДК 37.01:007

ЦИФРОВЫЕ ИННОВАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ж.К. Калимбетов, преподаватель, Нукусский военно-академический лицей «Темурбеклар мактаби» при МВД Республики Узбекистан, Нукус

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ba'zi asosiy jihatlari, shuningdek, ushbu jarayon bilan bog'liq muammolar va umidlar ko'rib chiqiladi. Bugungi shiddat bilan o'zgarib borayotgan ta'lim muhitida ta'limda raqamli texnologiyalarni tushunish va undan samarali foydalanish ta'lim muassasalari va talabalar uchun juda muhim.

Kalit suzlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim, onlayn ta'lim, interaktiv ta'lim platformalari, virtual reallik, masofaviy ta'lim, ta'lim samaradorligi, zamonaviy tendensiyalar, ta'limdagi innovatsiyalar, axloqiy jihatlari

Аннотация. В этой статье анализируются некоторые ключевые аспекты использования цифровых технологий в образовании, а также трудности и ожидания, связанные с этим процессом. В современной быстро меняющейся образовательной среде понимание и эффективное использование цифровых технологий в образовании крайне важно для учебных заведений и студентов.

Ключевые слова: цифровые технологии, образование, онлайн-обучение, интерактивные учебные платформы, виртуальная реальность, дистанционное образование, эффективность обучения, современные тенденции, инновации в образовании, этические аспекты.

Abstract. This article examines some key aspects of the use of digital technologies in education, as well as the challenges and expectations associated with this process. In today's rapidly changing educational environment, understanding and effectively using digital technologies in education is critical for educational institutions and students

Key words: digital technologies, education, online learning, interactive learning platforms, virtual reality, distance education, learning effectiveness, current trends, innovations in education, ethical aspects.

Введение. В нынешнем мире цифровые технологии становятся неотъемлемой частью нашей повседневной жизни и оказывают глубокое влияние на многие сферы, в том числе и на образовательную. В век информационных технологий, связанный с развитием Интернет, образовательные организации и учебные программы сталкиваются с необходимостью адаптироваться к меняющимся требованиям и возможностям цифрового мира.

Цифровизация образования выходит за рамки простого использования компьютеров и интерактивных досок. Это преобразование обучения путем интеграции различных цифровых инструментов, от онлайн-платформ и мобильных приложений до средств виртуальной реальности и искусственного интеллекта. Эта эволюция образования ставит перед организациями и преподавателями множество новых задач и возможностей.

В контексте глобальных изменений в образовании важно лучше понимать, как цифровые технологии влияют на процесс обучения и как их лучше использовать для достижения образовательных целей. В данной статье представлен обзор современного состояния и важности использования цифровых технологий в образовании, определены их преимущества, текущие тенденции и проблемы, с которыми сталкивается образовательное сообщество.

Далее рассматривается история цифровых технологий в области образования, выявляются их преимущества, обсуждаются современные тенденции, описываются существующие проблемы, возникающие при внедрении инноваций цифровых технологий в образовательный процесс. В заключение делаются выводы о важности темы и даются

соответствующие рекомендации для успешной интеграции цифровых технологий в современное образование.

История развития цифровых технологий в образовании. С появлением первых персональных компьютеров в 1970-х годах учебные заведения начали активно практиковать использование электронных устройств в образовательных целях. В этот период также появилось первое специализированное образовательное программное обеспечение, в том числе программы для чтения, письма и арифметики для детей.

В 1980-х годах компьютеры получили широкое применение в школах и университетах, и использование цифровых технологий в образовании стало повсеместным. Образовательные программы стали более интенсивными и предоставляли учащимся возможность работать с учебным материалом более интересными и увлекательными способами.

Наиболее значительные изменения произошли в развитии Интернета и мобильных технологий в конце 20-го и начале 21-го веков. Интернет создал новые возможности для дистанционного обучения. Студенты могут учиться где угодно и когда угодно с помощью онлайн-курсов и образовательных платформ.

Обучение стало более доступным благодаря развитию мобильных устройств. Мобильные образовательные приложения и игры позволяют учащимся получать знания и развивать навыки в игровом формате, что делает обучение более увлекательным и эффективным.

Быстрое развитие цифровых технологий в образовании продолжается и беспрецедентно. Некоторые из новых технологий, которые используются в образовании, — это виртуальная и дополненная реальность, искусственный интеллект и платформы адаптивного обучения. Эти технологии меняют способ обучения учащихся и делают обучение более интересным и приятным.

«Цифровые технологии в образовании со временем развивались и развивались, поскольку образовательное сообщество стремится улучшить процесс обучения и идти в ногу с меняющимся технологическим ландшафтом».

Преимущества использования цифровых технологий в образовании. Использование цифровых инструментов в образовании повышает качество обучения и делает его более соответствующим потребностям современного информационного общества. Эти технологии предлагают различные инструменты и ресурсы, которые революционизируют обучение и улучшают качество обучения как для учащихся, так и для учителей. Давайте рассмотрим ключевые преимущества цифровизации в образовании:.

1. Расширение доступности образования:

- Цифровые технологии разрывают географические и временные барьеры, делая образование доступным в любое время и в любом месте. Онлайн-платформы и дистанционные курсы позволяют студентам из разных уголков мира получить качественное образование, не выходя из дома.

- Мобильные приложения и интерактивные учебные ресурсы обеспечивают ученикам гибкость в обучении, позволяя им изучать материалы в удобное для них время и темп.

2. Индивидуализация обучения:

- Цифровые платформы предоставляют возможность создания персонализированных образовательных программ, учитывающих уникальные потребности и уровень подготовки каждого студента. Адаптивные алгоритмы позволяют адаптировать учебный материал к индивидуальным способностям и темпу обучения каждого ученика.

- Студенты могут выбирать курсы и материалы, которые соответствуют их интересам и карьерным целям, что способствует более глубокому и эффективному усвоению знаний.

3. Развитие критического мышления и навыков проблемного решения:

- Интерактивные учебные приложения, виртуальные симуляции и игровые элементы помогают стимулировать активное мышление и учебный интерес учащихся.

- Решение задач и проблем в виртуальных средах обучения развивает критическое мышление, логическое мышление и навыки проблемного решения, что является важным компонентом современного образования.

4. Повышение мотивации и эффективности обучения:

- Использование цифровых технологий делает учебный процесс более интересным и увлекательным для студентов, что способствует повышению их мотивации и учебной активности.

- Возможность получения немедленной обратной связи позволяет студентам отслеживать свой прогресс и вносить коррективы, что улучшает качество обучения и повышает эффективность учебного процесса.

5. Подготовка к современным требованиям рынка труда:

- Цифровые технологии в образовании обучают студентов не только предметным знаниям, но и ключевым навыкам, необходимым для успешной карьеры в современном информационном обществе, таким как навыки работы с компьютером, коммуникационные навыки и управление информацией.

6. Экономия времени и ресурсов:

- Внедрение цифровых технологий позволяет оптимизировать процессы обучения и управления учебными ресурсами, что приводит к экономии времени и ресурсов для образовательных учреждений и студентов.

Использование цифровых инструментов в образовании может улучшить процесс обучения и повысить его ценность. Преимущества цифровых технологий в образовании подчеркивают важность их включения в современную среду обучения и их вклад в оснащение учащихся навыками, необходимыми для решения проблем современного мира.

Текущие тенденции в использовании цифровых технологий в образовании. Цифровые инновации уже не являются редкостью в сфере образования, они становятся неотъемлемой частью учебного процесса. Это обусловлено как общим технологическим прогрессом, так и изменениями в самом образовательном процессе. Рассмотрим подробно основные тенденции в применении цифровых инноваций в современном образовании:

• **Онлайн-обучение и дистанционное образование:**

Онлайн-обучение и дистанционное обучение стали нормой в образовательном процессе, особенно с учетом последних изменений, вызванных пандемией COVID-19. Платформы электронного обучения, такие как Coursera, edX и Khan Academy, предлагают широкий спектр курсов, доступ к которым можно получить из любой точки мира и в любое время. Студенты могут выбирать курсы в соответствии со своими интересами и программами, что делает образование более гибким и доступным. Тенденция к дистанционному обучению также способствовала созданию виртуальных университетов и онлайн-школ, демократизируя доступ к высшему образованию.

• **Использование интерактивных учебных платформ:**

Интерактивные учебные платформы играют важную роль в процессе обучения, обогащая его различными формами контента и методами взаимодействия. Такие платформы, как Moodle, Blackboard и Canvas, предоставляют преподавателям и студентам возможность общаться, сотрудничать, обмениваться учебными материалами и проводить занятия в виртуальном пространстве. Эти платформы позволяют создавать интерактивные задания, тесты, дискуссионные форумы и другие инструменты, способствующие активному участию студентов и повышению эффективности обучения.

• **Применение виртуальной и дополненной реальности в обучении:**

Виртуальная и дополненная реальность представляют собой инновационные технологии, которые открывают новые возможности в образовании. Виртуальная реальность позволяет создавать иммерсивные образовательные среды, где студенты могут взаимодействовать с виртуальными объектами и сценариями, в то время как дополненная реальность обогащает реальный мир виртуальными элементами, такими как трехмерные модели и анимации. Применение этих технологий в образовании позволяет создавать

интерактивные уроки и симуляции, которые обогащают учебный процесс и делают его более привлекательным и понятным для студентов.

Цифровые технологии в образовании продолжают развиваться и инновировать, открывая новые возможности для обучения и повышения качества образования. Их интеграция в учебный процесс становится все более важной и актуальной в контексте современного образовательного ландшафта.

Заключение: Цифровые технологии в образовании представляют собой не только инструмент для улучшения образовательного процесса, но и вызов, который требует внимательного рассмотрения социокультурных, этических и педагогических аспектов. Несмотря на потенциальные преимущества, внедрение цифровых технологий в образование требует баланса между доступностью, конфиденциальностью данных, этикой использования и влиянием на социокультурную среду.

Важно учитывать разнообразие потребностей и возможностей студентов, чтобы обеспечить равный доступ к образованию для всех. Это требует разработки гибких и инклюзивных образовательных практик, которые учитывают индивидуальные особенности и потребности каждого студента.

При правильном подходе и соблюдении соответствующих стандартов и норм использования, цифровые технологии могут стать мощным инструментом для повышения качества образования, развития цифровой грамотности и подготовки студентов к вызовам современного мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Халин В. Г., Чернова Г. В. Цифровизация и ее влияние на российскую экономику и общество: преимущества, вызовы, угрозы и риски //Управленческое консультирование. – 2018. – №. 10 (118). – С. 46-63.
2. Бутина Е. А. Цифровизация образовательного пространства: риски и перспективы //Профессиональное образование в современном мире. – 2020. – Т. 10. – №. 2. – С. 3695-3701.
3. Маниковская М. А. Цифровизация образования: вызовы традиционным нормам и принципам морали //Власть и управление на Востоке России. – 2019. – №. 2 (87). – С. 100-106.
4. Мамаджанова С. В. Перспективы использования цифровых технологий в современном образовании.
5. Мухятдинов Н. С. и др. Искусственный интеллект и его роль в образовании //central asian journal of mathematical theory and computer sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 67-68.
6. Сеитназаров К. К., Мухиятдинов Н.С. Применение нечеткой логики в системах обнаружения аномалий для обеспечения информационной безопасности.

УДК 372.881.111.1

СОСТАВ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ

Д.У. Карииева, доц., Самаркандский филиал института ISFT, Самарканд

Д.С. Таиева, преподаватель, Самаркандский Государственный университет ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологий, Самарканд

Н.А. Кубаева, преподаватель, Самаркандский филиал института ISFT, Самарканд

Annotatsiya. Zamonaviy o'quv vositalari ta'limning ta'lim, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarini to'liq amalga oshirish uchun mo'ljallangan, bu ularning ko'p qirrali funksiyalari bilan ta'minlanishi kerak. O'rganishning asosiy vositasi, albatta, darslikdir. Aksariyat ekspertlar nafaqat darslikning o'zini, balki uning atrofida birlashtirilgan, o'quv-uslubiy majmuani (UMK) tashkil etuvchi barcha boshqa o'quv vositalarini ham nazarda tutadi. Ushbu o'quv vositalari tizimi o'quv jarayonini optimallashtirish, ta'lim, rivojlanish va ta'lim maqsadlarini amalga oshirishni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: o'quv dasturi, darsliklar, o'quv qo'llanmalari, o'qitish usullari, amaliy tizimlar, kadrlar tayyorlash.

Аннотация. Современные средства учебы призваны наиболее полно реализовать учебную, развивающую и воспитательную функции образования, чему должны способствовать их многоаспектные функции. Главным средством учебы, конечно, является учебник. Большинство специалистов имеют в виду не только сам учебник, а также и все другие средства учебы, которые группируются вокруг него, составляя учебно-методический

комплекс (УМК). Вся эта система средств учебы призвана служить оптимизации процесса учебы, обеспечению реализации образовательных, развивающих и воспитательных целей.

Ключевые слова: учебные программы, учебники, методические пособия, методики преподавания, практические системы, подготовка кадров.

Abstract. Modern educational tools are designed to fully implement the educational, developmental and educational functions of education, which should be provided with their versatile functions. The main tool for learning is, of course, a textbook. Most experts refer not only to the textbook itself, but also to all other educational tools that are integrated around it and form the educational-methodological complex (UMK). This system of educational tools is designed to optimize the learning process, to ensure the implementation of educational, developmental and educational goals.

Key words: curriculum, textbooks, training manuals, teaching methods.

Введение. В нашей стране системе образования уделяется внимание на уровне государственной политики. За истекший период по организации эффективной системы образования, направленной на доведение подрастающего поколения в нашей стране до здорового и всесторонне зрелого взрослого человека, внедрению в образовательный процесс эффективных воспитательно-воспитательных форм и методов, проделана большая работа [1]. В то же время проведенный анализ, обеспечение охвата студентов высшим образованием, комплектование высших образовательных учреждений современными учебно-методическими материалами и художественной литературой, решение вопросов привлечения в сферу квалифицированных педагогических и управленческих кадров показывает необходимость [2].

Литература и методология. В своих трудах Абу Али ибн Сина подчеркивает необходимость выполнения преподавателем ответственного долга обучения студентов и даёт им следующие рекомендации, являющиеся залогом успеха в деятельности [5]: быть строгим и серьезным в обращении с учащимися; обращая внимание на усвоение учащимися заданных знаний; использование различных форм и методов в обучении; ученическая память, способность к усвоению знаний, знание личностных особенностей; интерес к науке; умеет выделять самое главное из данных знаний; передача знаний учащимся в понятной форме, в соответствии с их возрастом и интеллектуальным уровнем; добиться того, чтобы каждое слово было на уровне возбуждения эмоций [4].

С учетом международных стандартов, современных достижений науки, регулярного совершенствования учебных программ, учебников и методических пособий, методики преподавания, внедрения практической системы преподавания естественных, научных и технических наук на всех ступенях образования необходимо расширить изучение иностранных языков на всех этапах обучения [6]. При этом важно обеспечить адаптацию педагогов и ученых к условиям международного рынка труда. В дальнейшем мы должны досконально изучить опыт развитых стран и основательно модернизировать систему подготовки кадров с учетом особенностей, ценностей и условий нашей страны [7].

Результаты. В настоящее время в Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан ведется работа по повышению квалификации, привлечению иностранных профессоров в Узбекистан для чтения лекций, приближению программ бакалавриата и магистратуры к образовательным программам развитых стран [8]. Их учебники и образовательные стандарты используются в качестве эксперимента. Это, безусловно, хорошая инициатива, и мы должны развивать работу в этом направлении дальше. Сравнительный анализ опыта зарубежных стран (Японии, Германии, Англии, Франции, Швеции, США) по развитию образования в высших учебных заведениях, обеспечению и мониторингу качества образования с положением в системе высшего образования Узбекистана должен быть сделано [9].

Обсуждение. В данном месте в целях развития международных научно-педагогических связей с высшими учебными заведениями передовых стран, участия в международных образовательных программах, размещения заказов на участие в международных проектах и

программах, активизации интеграции науки страны в международное научное сообщество необходимо усилить процесс взаимного обмена идеями с учеными и педагогами [10].

Одной из составляющих успешного обучения является система средств обучения. Функция систем средств учебы по предметам заключается в том, чтобы обеспечить учебе наибольший развивающий и воспитательный результат, и наилучшее усвоение учениками всего, что предусмотрено программой данного предмета [11]. Связи, которые существуют между средствами учебы и входят в состав системы преподавания данного учебного предмета, определяются в первую очередь содержанием предмета, методикой его преподавания и особенностями усвоения, а также функциональными свойствами отдельных средств учебы, что и обеспечивает целостность, стабильность, структуру и относительную автономность системы [3].

Средства обучения используется для того, чтобы обозначить тот или иной компонент процесса обучения. Они имеют большое значение для реализации управленческой и информационной функции преподавателя. Кроме того, они представляют собой материальные или идеальные объекты, используемые для освоения новых знаний, практической и познавательной деятельности и формирования опыта [12].

Заключение. На основе изученного материала, следует отметить, что лишь систематизация компонентов учебно - методического комплекса, их рациональное использование поможет преподавателю русского языка оптимизировать процесс учебы, обеспечить реализацию образовательных, развивающих и воспитательных целей студентов. Таким образом, наши предположения о том, что учебные комплексы являются необходимой составляющей средств обучения русскому языку подтверждены.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Bozorova, G. R. (2022). Effective ways to teach the life and creativity of Muhammad Yusuf in school literature education. *Международный журнал языка, образования, перевода*, 3(2).
2. Bozorova, G., & Eshniyazova, M. Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va ijodini o'rganishda interaktiv metodlardan foydalanish. *Teachin language*, 156.
3. Muminovna, A. K. (2023). The role of translation in science. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 25, 60-62.
4. Nafisa, K., & Kamola, A. (2024). The problem of teaching students lexical and phraseological features in translation studies of phrasal verbs in english and uzbek languages. *Eurasian Journal of Academic Research*, 4(10), 39-42.
5. Mamatqulova, K. A., Amanullayeva, K. M., & qizi Shuhratova, V. J. Considerations for teaching Japanese literature.
6. Nafisa, K., & Matluba, D. (2023). Psychological and pedagogical aspects of research into the problem of bilingual foreign language teaching. *Conferencea*, 31-34.
7. Tasheva, D. S., & Kubaeva, N. A. (2022). Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 12, 35.
8. Tasheva Dilorom, Djanzakova Matluba. The role of literary text in teaching the Russian language. *International Multidisciplinary Conference*. Manchester, England. 25th December 2023. -p.19. <https://conferencea.org>
9. Kholbaeva D.D., Tasheva D.S. Pedagogical techniques and methods of forming interest in the lessons of the Russian language. *Web of scientist: international scientific research journal*, ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022. -p.238
10. Kholbaeva, D., & Tasheva, D. (2022). Theoretical And Practical Aspects Of Monitoring The Acquisition Of Knowledge, Skills And Abilities By Students In The Russian Language In Universities. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 2(11), 115-118.
11. Tasheva, D. (2022). Methods Of Using Didactic Materials To Enhance Activities In The Russian Language Lessons. *Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal*, 2(1), 325-328.
12. Klichevna, A. D., & Salimovna, T. D. (2023). Practical Aspects of the Formation of a Communicative Approach in the Development of a Linguistic Personality in Teaching the Russian Language. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 18, 180-183.

ОСОБЕННОСТИ МОДУЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ И ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРЕПОДАВАНИИ ЛИТЕРАТУРЫ

*М.Б. Касимова, преподаватель, Ташкентский государственный аграрный университет,
Ташкент*

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot o'qitishda modulli ta'lim texnologiyalarining imkoniyatlari, ta'lim jarayonini o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish, ijodiy qobiliyatlarni va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, modulli ta'lim texnologiyalarining xususiyatlari va ularning adabiyot o'qitishdagi qo'llanilishi, o'quvchilarni faol jalb etish usullari, guruh muhokamalari, ijodiy vazifalar va interdisipliner loyihalar haqida so'z yuritiladi, shuningdek, ta'lim jarayonida texnologiyaning roli to'liq tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: modulli ta'lim texnologiyasi, adabiyot o'qitish, individualizatsiya, tanqidiy fikrlash, kompetentsiyalarni rivojlantirish, raqamli texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассмотрены возможности модульной образовательной технологии в преподавании литературы, адаптация ее учебного процесса к индивидуальным потребностям учащихся, развитие творческих способностей и критического мышления, особенности модульной образовательной технологии и ее применение в преподавании литературы, методы активного вовлечения учащихся, групповые дискуссии, творческие задания и междисциплинарные проекты, полностью объясняется роль технологий в процессе обучения.

Ключевые слова: модульная образовательная технология, преподавание литературы, индивидуализация обучения, критическое мышление, развитие компетенций, цифровые технологии.

Abstract. This article explores the possibilities of modular educational technology in teaching literature, adapting the educational process to the individual needs of students, developing creative abilities and critical thinking, the features of modular educational technology, and its application in literature instruction, methods for actively engaging students, group discussions, creative assignments, and interdisciplinary projects, fully explaining the role of technology in the learning process.

Key words: modular educational technology, literature instruction, individualized learning, critical thinking, competency development, digital technologies.

Введение. В контексте современных образовательных реформ, направленных на развитие индивидуальных способностей и творческого потенциала учащихся, особую актуальность приобретает поиск новых методик обучения, способных увлечь детей, сделать процесс познания интересным и эффективным. Модульная образовательная технология, основанная на делении учебного материала на логически завершенные блоки - модули, - представляет собой инновационный подход, позволяющий реализовать принципы индивидуализации и дифференциации обучения, а также создать условия для активного, творческого и самостоятельного освоения материала.

Анализ литературы и методология: Применение модульная образовательная технология в преподавании литературы открывает широкие возможности для реализации современных образовательных парадигм, превращая традиционный урок в увлекательное путешествие в мир литературных шедевров. Каждый модуль представляет собой самостоятельную учебную единицу, включающую в себя конкретную тему, четко определенные цели, учебные материалы, методы и формы работы, а также критерии оценки. Такая структура позволяет учителю эффективно планировать учебный процесс, обеспечивая целенаправленность и системность обучения.

Важной особенностью модульная образовательная технология является ее гибкость и вариативность, позволяющая адаптировать учебный процесс к индивидуальным потребностям и темпам обучения каждого ученика. Ученики получают возможность самостоятельно

определять темп изучения материала, выбирать методы работы и формы контроля, что способствует развитию их самостоятельности и ответственности. Модульная образовательная технология также предоставляет ученикам возможность глубоко изучить тему, которая их заинтересовала, выбрав дополнительные модули или углубляя свой изученный материал.

Интеграция различных видов учебной деятельности - теоретической, практической, творческой, исследовательской - в рамках модульного обучения создает условия для развития разносторонних способностей учащихся. Модульная система контроля позволяет объективно оценивать достижения каждого ученика по окончании каждого модуля, что способствует повышению мотивации и самостоятельности.

Полученные результаты: Применение модульной образовательной технологии в преподавании литературы требует от учителя определенной подготовки и креативного подхода. Необходимо разработать модули с четко сформулированными целями, содержанием и критериями оценки, подобрать разнообразные учебные материалы, включая тексты, видео, аудиозаписи, изображения, и онлайн-ресурсы. Важно предоставить ученикам возможность самостоятельно выбирать и изучать информацию, использовать интерактивные формы обучения и обеспечить эффективную обратную связь с учениками.

Модульная образовательная технология представляет собой современный подход к организации учебного процесса, который основывается на делении содержания обучения на отдельные модули. Каждый модуль является самостоятельной единицей, охватывающей определенные темы или компетенции, что позволяет структурировать знания и навыки учащихся. В контексте преподавания литературы данная технология имеет ряд особенностей, которые делают ее особенно эффективной.

Обсуждение: Кроме того, модульная образовательная технология позволяет реализовать принцип индивидуализации обучения. Учащиеся могут выбирать модули в зависимости от своих интересов и уровня подготовки, что создает возможность адаптировать обучение под индивидуальные потребности каждого студента. Например, один студент может углубиться в анализ поэзии, в то время как другой сосредоточится на прозе или драматургии. Это подход способствует формированию у студентов чувства ответственности за собственное обучение и повышает их мотивацию.

Важным элементом модульной образовательной технологии является система оценки и рефлексии. Каждому модулю сопутствует четкая система оценки, которая позволяет учащимся осознавать свои достижения и области для улучшения. В конце каждого модуля студенты могут проводить самоанализ своих успехов и ставить цели для дальнейшего обучения. Это не только способствует развитию критического мышления, но и помогает студентам формировать навыки самооценки, которые будут полезны им в будущем. В контексте преподавания литературы применение модульной технологии может принимать различные формы.

Заключение: В заключение можно сказать, что модульная образовательная технология в преподавании литературы способствует созданию динамичной и интерактивной образовательной среды. Она не только повышает уровень вовлеченности студентов в процесс обучения, но и развивает их критическое мышление, творческие способности и умение работать в команде. Таким образом, применение данной технологии делает процесс обучения более эффективным и увлекательным, что является важным аспектом современного образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуллаева М. Текст лекций по теме «Технологии преподавания и дизайна узбекского языка и литературы». - Т., 2017.
2. Ниёзметова Р. Использование компьютерных и литературных технологий в литературном образовании. Новые педагогические технологии в языковом и литературном образовании. - Т.: ТДПУ им. Низами, 2006.
3. Келдиёров Р. Научно-методические основы повышения эффективности занятий литературой. Дисс.: Т., 2001.
4. Юлдошев К. Научно-теоретические основы преподавания литературы. Ташкент, «Учитель», 2000.

**ОБ ОСОБЕННОСТЯХ РАЗРАБОТКИ УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ ПО РУССКОМУ
ЯЗЫКУ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕХНИКУМОВ**

**Р.Б.Матенов, преподаватель, Ташкентский государственный юридический
университет, Ташкент**

Annotatsiya. Maqola yuridik texnikum talabalari uchun rus tilida maxsus o'quv materiallarini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Madaniyatlar o'rtasidagi bag'rikenglik va muloqotni rivojlantirishga qaratilgan madaniyatlararo muloqot metodologiyasining ahamiyati ko'rib chiqiladi. Bir vaqtning o'zida tilni o'rgatadigan va kasbiy amaliyotni joriy etuvchi ta'lim matnlarini tanlash va moslashtirish mezonlari tavsiflanadi. Til qiyinchiliklarini yengish va materialni o'rganish samaradorligini oshirish uchun matndan oldingi va matndan keyingi vazifalarni kiritish zarurligi ham ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: rus tilini o'qitish, yuridik texnikumlar, madaniyatlararo muloqot, o'quv matn, kasbiy kontekst, matndan oldingi vazifalar, matndan keyingi vazifalar.

Аннотация. Статья посвящена разработке специализированных учебных материалов по русскому языку для учащихся юридических техникумов. Рассматривается значимость методики межкультурной коммуникации, направленной на формирование толерантности и диалога культур. Описаны критерии отбора и адаптации учебных текстов, которые одновременно обучают языку и знакомят с профессиональной практикой. Также подчёркивается необходимость включения предтекстовых и послетекстовых заданий для преодоления языковых трудностей и повышения эффективности усвоения материала.

Ключевые слова: преподавание русского языка, юридические техникумы, межкультурная коммуникация, учебный текст, профессиональный контекст, предтекстовые задания, послетекстовые задания.

Abstract. This article addresses the development of specialized teaching materials in Russian language instruction for students at legal technical schools. The study emphasizes the importance of intercultural communication methodology, focusing on fostering tolerance and cultural dialogue. The article discusses criteria for selecting and adapting educational texts that serve both as tools for linguistic education and for introducing students to practical professional contexts. It also highlights the necessity of integrating pre-text and post-text activities to overcome linguistic challenges and ensure effective comprehension and application of material.

Keywords: Russian language teaching, legal technical schools, intercultural communication, educational text, professional context, pre-text activities, post-text activities.

Сегодня, в век развития технологий, методика преподавания русского языка приступает к новому этапу своего развития. По словам О.Д. Митрофановой, на смену коммуникативным ориентациям: «обучение русскому языку как средству общения – 60-80 гг.» приходит новая ориентация – «обучение межкультурному общению» или, как называет такую методику Е.И. Пассов, «диалогу культур». О.Д. Митрофанова характеризует её как культуроведческую.

Как считает Е.И. Пассов, социокультурная идея современных учебников – воспитание толерантности. «Ксенофобия – следствие недостатка не интеллекта, таланта или каких-то качеств, она – следствие недостатка культуры. Обеспечить необходимый «культурный» запас способен лишь подлинный диалог культур. И только благодаря диалогу культур происходит формирование человека духовного, человека культуры».

Основной единицей пособия является «учебный текст». Каким он должен быть?

Текст признается не только средством, но и высшей единицей обучения речевой деятельности, наиболее полно отвечающей задачам формирования коммуникативной компетенции во всех сферах деятельности. Это обусловлено тем, что текст высшее образование речи, законченное речевое произведение, имеющее композицию и завершённую семантику.

Текст как методическая категория связан с понятием «учебный текст». Особенности учебного текста обусловлены прежде всего тем, что он обслуживает особую сферу – учебную

и выступает средством обучения. В связи с этим возникает необходимость решения таких методических задач, как отбор, адаптация, моделирование учебного текста, выбор способа его презентации.

Учебный текст является особой коммуникативной единицей. И как коммуникативная единица он должен обладать всеми основными свойствами текста: цельностью, информативностью, актуальностью, смысловой законченностью, связностью, с помощью которых осуществляется связь между речевым произведением и объективной действительностью.

Учебный текст также должен быть «интересным». Так, например, В.Г.Костомаров и О.Д. Митрофанова отмечают, что первоначальные навыки чтения лучше всего вырабатываются на законченных текстах, «содержащих ... обязательно что-то интересное».

Что такое интересный текст по специальности? Так, например, А.Л. Бердичевский отмечает, что «для взрослых учащихся наиболее интересными и стимулирующими их учебную деятельность будут тексты с профессиональной тематикой, имеющие познавательную ценность, содержащие проблемные ситуации, пробуждающие к размышлению».

Многие методисты считают, что интересные тексты должны быть проблемными, т.е. они должны содержать в себе что-то, что провоцировало бы в дальнейшем обсуждение его на занятии.

Для образца мы предлагаем текст «Процедура подачи жалобы в государственный орган».

Цель текста - показать, как проходит процедура обращения граждан в государственные органы в Республике Узбекистан.

В учебном пособии, хотя и рассматриваем административный порядок, мы обучаем учащихся русскому языку.

Процедура подачи жалобы в государственный орган

Каждый гражданин Узбекистана имеет право обратиться с жалобой в государственный орган, если считает, что его права или законные интересы нарушены. Жалоба – это письменное обращение гражданина в государственный орган с просьбой восстановить нарушенные права или привлечь виновное лицо к ответственности.

Для того чтобы подать жалобу, необходимо:

1. Определить орган, в который следует обратиться. Это может быть орган местного самоуправления, государственное учреждение или ведомство, ответственное за решение данного вопроса.

2. Составить жалобу в письменном виде. В жалобе необходимо указать: Фамилию, имя, отчество заявителя; Контактные данные (адрес, телефон, электронная почта); Наименование государственного органа, в который направляется жалоба; Суть нарушения прав или законных интересов; Доказательства, подтверждающие изложенные факты (копии документов, свидетельские показания и т.д.).

3. Направить жалобу в соответствующий орган. Жалобу можно подать лично, отправить по почте или в электронном виде через портал государственных услуг.

Государственный орган обязан рассмотреть жалобу в установленные законом сроки. По результатам рассмотрения жалобы заявитель получит письменный ответ, в котором будет указано решение по его обращению.

Важно помнить, что жалоба должна быть составлена грамотно и четко. К жалобе необходимо приложить копии всех документов, подтверждающих изложенные факты. Заявитель имеет право на получение информации о ходе рассмотрения своей жалобы.

Мы видим в тексте большое количество терминов. Можно предположить, что не все учащиеся знают эти термины на русском языке. Поэтому, прежде чем приступить к чтению текста, необходимо снять языковые трудности, которые, возможно, могут возникнуть в процессе чтения текста.

Предтекстовые задания направлены на моделирование фоновых знаний, необходимых и достаточных для рецепции конкретного текста, на устранение смысловых и языковых

трудностей его понимания и одновременно на формирование навыков и умений чтения, выработку «стратегии понимания». В них учитываются культуроведческие, лексико-грамматические, лингвостилистические и структурно-смысловые трудности текста.

Предлагаемые предтекстовые задания могут носить разный характер: выяснять выяснить знание учащимися значений лексических единиц, умение различать их, выяснять от каких слов они образуются, знание терминов и понятий.

Предтекстовые задания.

Объясните значения слов: жалоба, государственный орган, нарушить права, законные интересы, письменное обращение, контактные данные, наименование, суть, доказательства, требование, рассматривать, письменный ответ.

Поскольку на этапе овладения языком догадка имеет осознанный характер, то представляется возможным создания специальных заданий, нацеленных на формирование этого коммуникативного умения. Задания, способствующие формированию и совершенствованию догадки как речевого умения могут входить в комплекс заданий, помогающих прочтению определённого учебного текста и носить вспомогательный характер. Например, это могут быть такие задания:

Определите по заголовку тему текста (о чём он).

Письменно составьте 3-4 вопроса, на которые вы хотели бы получить ответы в тексте.

Послетекстовые задания носят разнообразный характер. Они предназначены: 1) для проверки глубины и точности понимания прочитанного, 2) для контроля над степенью сформированности умения чтения текста и знания учащимися лексических единиц и лексической сочетаемости, 3) для работы с текстом.

Послетекстовые задания:

Ответьте на вопросы:

1. Что такое жалоба? Дайте определение своими словами.
2. Какие органы могут рассматривать жалобы граждан? Приведите примеры.
3. Какие данные необходимо указать в жалобе? Составьте список обязательных пунктов.
4. Какими способами можно подать жалобу?
5. Каковы сроки рассмотрения жалобы государственным органом?

Подберите синонимы к словам:

нарушить – ..., привлечь к ответственности – ..., требование – ..., рассмотреть – ...

Замените выделенные фразы синонимичными конструкциями:

Каждый гражданин имеет право обратиться с жалобой...

Жалоба – это письменное обращение гражданина...

оставьте предложения с данными словами: заявитель, государственный орган, рассмотрение, доказательство.

Перескажите текст своими словами, используя термины:

жалоба, государственный орган, нарушить права, законные интересы, письменное обращение, контактные данные, наименование, суть, доказательства, требование, рассматривать, письменный ответ.

Представьте, что вы столкнулись с нарушением своих прав. Составьте план жалобы.

Напишите эссе на тему «Значение права на обращение в государственные органы для граждан».

Таким образом, разработка учебных пособий по русскому языку для учащихся юридических техникумов требует внимательного подхода к выбору учебных текстов и заданий. Они должны учитывать как профессиональную направленность, так и межкультурный контекст, способствующий формированию толерантности и культурного диалога. Интеграция предтекстовых и послетекстовых заданий позволяет не только снять языковые трудности, но и углубить понимание учебного материала, сделать процесс обучения

более осмысленным и продуктивным. Дальнейшие исследования в данной области могут быть направлены на создание универсальных подходов к разработке учебных материалов для студентов разных специальностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Митрофанова О.Д. В поисках новой парадигмы методики преподавания русского языка как иностранного. Русский язык в центре Европы. Банска Бистрица, 2000, № 2, с.29.
2. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование как развитие индивидуальности в диалоге культур. Русский язык в центре Европы. Банска Бистрица, 2000, № 2.
3. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. – М., 1988, с.134.
4. Бердичевский А.Л. Оптимизация системы обучения иностранным языкам в педвузе. М., 1989, с.38.

УДК 808.3

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНТАКСИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ДИАЛОГАХ ГЕРОЕВ ФИЛЬМОВ

С.С.Норбобаев, стажер-преподаватель, Каттакурганский филиал СамГУ, Каттакурган

Annonatsiya. Ushbu maqolada kino dialoglarida sintaktik frazeologik birliklarning qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. So'zlashuv nutqida sintaktik frazeologik birliklar keng tarqalgan. Biz xohlaymizmi, yo'qmi kundalik hayotda frazeologik birliklardan ko'p foydalanamiz. Sintaktik frazeologik birliklarni grammatik nuqtai nazardan ko'rib chiqsak, ular bir me'yoriy qolipga solinmagan. Ularning o'rtasidagi aloqalar har xil bo'lishi mumkin va standartlashtirilmagan, shuning uchun frazeologik gaplarni (ibora sxemalarini) tavsiflashga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, sintaktik frazeologik birliklar, frazeologik tuzilmalar, frazeologik sxemalar.

Аннотация. В данной статье рассмотрено использование синтаксических фразеологизмов в диалогах фильмов. Синтаксические фразеологизмы широко распространились в разговорной речи. Мы хотим или нет, в повседневной жизни используем фразеологизмы. Если рассматривать синтаксические фразеологизмы со стороны грамматики, они не являются нормативными. Связи между их членами могут варьировать и не нормированы. Особое внимание уделяется описанию фразеологизированных предложений (фразеосхем).

Ключевые слова: фразеологизмы, синтаксические фразеологизмы, фразеологизированные конструкции, фразеосхемы.

Abstract. This article considers the use of syntactic phraseology in movie dialogues. Syntactic phraseology is widely used in colloquial speech. Whether we want to or not, in everyday life we use phraseology. If we consider grammatical syntactic phraseology, they are not normative. The communication between their members may vary and is not normalized. Special attention is given to the description of the sentence with a sentence (fixed phrase scheme).

Keywords: phraseology, syntax phraseology, phraseologised design, fixed phrase scheme.

В современной русской разговорной речи существует большое количество таких образований, которые можно назвать фразеологизированными. История изучения синтаксических фразеологизмов (далее СФ) связана с именами таких ученых, как А.А.Шахматов и В.В.Виноградов, однако рассматриваемые ими постоянные элементы фразеосхем не воспринимались как лишенные своего прямого значения и функции, т.е. не являлись фразеологизированными. Например, в предложении *Чем он тебе не муж* компонент *чем* относился к «творительному причины». Наиболее полное рассмотрение данные структуры получили в трудах Н.Ю.Шведовой, которые были отражены в «Русской грамматике-80». В РГ-80 синтаксические фразеологизмы определяются как «такие построения, в которых связи и отношения компонентов с точки зрения живых грамматических правил оказываются необъяснимыми». В работах Н.Ю.Шведовой СФ рассматриваются с точки зрения структуры и синтаксических признаков. В основу их классификации положен грамматический характер лексически закрытого компонента.

В.Ю.Меликян, опираясь на понимание СФ Н.Ю.Шведовой и Д.Н.Шмелева, дает следующее определение изучаемого явления: «*Фразеосинтаксическая схема* – это коммуникативная предикативная единица синтаксиса, представляющая собой определяемую и воспроизводимую несвободную синтаксическую схему, характеризующаяся наличием диктумной или/и модусной пропозиции, выражающая членимое понятийное смысловое содержание (т.е. равное суждению), обладающая грамматической и лексической частичной членимостью, проницаемостью, распространяемостью, сочетающаяся с другими высказываниями в тексте по традиционным правилам и выполняющая в речи эстетическую функцию».

В нашей работе опорным материалом является исследование В.Ю. Меликяна «Синтаксическая фразеология русского языка». Диалоги героев из 56 русских художественных кинофильмов послужили материалом исследования. В связи с тем, что фильм является актуальным отражением реальной жизни и актёры в нём играют и говорят так же, как в бытовой обстановке, а характеристикой контекста в фильмах является живая бытовая коммуникативная сфера, мы попытались найти СФ в кинофильмах. Для достижения нашей цели, в первую очередь, нам нужно было найти использование СФ в фильмах. В Национальном корпусе русского языка мы искали использование СФ. Мы вели поисковые работы в Мультимедийном подкорпусе и подкорпусе «Мультипарк» Национального корпуса русского языка были обнаружены СФ, что упростило процесс работы. В данном корпусе мы рассматривали различные фразеосхемы: со значением оценки, согласия, отрицания, непринятия, утверждения, целесообразности и нецелесообразности. Нами были определены единицы – предложения, построенные по фразеосхемам, для анализа, которые затем были разделены на следующие группы: 1. Вот +сущ. (глагол., прил., нареч.), 2. Ай да +сущ., 3. Ну и + сущ. (глагол., нар.), 4. Ах (Ох)...+ мест. + сущ., 5. Хотя + императив, 6. Тоже + мне+ сущ. (глагол.), 7. Надо же+ глагол., 8. нашёл (-ла) (-ли) + сущ. + гл. 9. Вот + сущ. +так + сущ., 10. Как +же, 11. мало ли + гл. / сущ., 12. Буду + гл. / гл. + гл., 13. Всем + сущ. + сущ., 14. Сущ. + не в +сущ., 15. какой + мест + сущ., 16. Хорош + сущ., 17. Гл. + так + гл., 18. Не + гл. + же, 19. Гл. + и + гл., 20. Сущ. + есть + сущ., 21. Что + за + сущ., 22. [Вот] + прил.+ [там] + сущ..

По значению мы группировали СФ:

Группа № 1. СФ, выражающие оценку, характеристику. В группу включаются синтаксические фразеологизмы, выражающие положительную и негативную оценку и оценку как указание на соответствие норме, обычному значению. СФ положительной оценки, состоящие из: Ну и + сущ. (глагол., нар.); Вот + сущ. +так + сущ.; Всем + сущ. + сущ.; Ай да +сущ.; Хорош + сущ.; Какой + мест + сущ.. СФ отрицательной оценки, состоящие из: Ну и + сущ. (глагол., нар.); Нашёл (-ла) (-ли) + сущ. + гл.; Тоже + мне+ сущ. (глагол.); Ах (Ох)...+ личное местоимение + сущ.; [Вот]+какой + сущ.; Надо же+ глагол.; Какой + мест + сущ.; Что + за + сущ.. СФ, выражающие оценку как указание на соответствие норме, обычному строятся по модели Гл. + и + гл.

Группа № 2. Выражение согласия, принятия, утверждения, несогласия, возражения, отрицания. Следующие СФ используются для выражения согласия: Гл. + так + гл.; Гл. + и + гл. *; Сущ. + есть + сущ.; Как + же. Несогласие, возражение, притягивается структурами: Мало ли + гл. / сущ.; «Буду (-т; -ешь;) + (сущ.),+ гл. Inf!»; Сущ. + есть + сущ. Для выражения отрицания используется СФ, который строится модели: Сущ. + не в + сущ.; Нашёл (-ла) (-ли) + кто. + гл. Inf.

Группа № 3. Выражение целесообразности, нецелесообразности. В нами анализированных примерах целесообразность выражается конструкцией «хоть + императив», а ненужность конструкцией «не + гл. + же».

Таким образом, в нашей работе по анализированным примерам мы можем сделать вывод, синтаксические фразеологизмы являются важной составной частью речи героев кинофильмов. Кроме того, мы можем определить, что СФ является широким пластом синтаксически неотделимых конструкций, пополняющихся свободными компонентами по определённым

правилам. В работе выявлена своеобразность СФ. Одна конструкция имеет не только основное значение, но и несколько дополнительных значений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Избранные труды. Лексикология и лексикография. -М., 1977. - С. 140-161.
2. Русская грамматика. Н.Ю.Шведовой. Том 1. Том 2. М.: Наука, 1980.
3. Меликян В. Ю. Синтаксическая фразеология русского языка [Электронный ресурс]:учеб. пособие. — М. : ФЛИНТА, 2013. — 351 с.
4. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи (Вопросы строения предложения). Автореферат дисс... учен. степени доктора филол. наук. М.: Академия наук СССР, 1958. 31с.
5. Шмелёв Д. Н. Избранные труды по русскому языку [Текст] /Д. Н. Шмелёв ; вст. ст. Л. П. Крысина. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 888 с.

УДК 37.02

ИНТЕГРАЦИИ НАУКИ И ПРОИЗВОДСТВА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УЗБЕКИСТАНА: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

*Б.С.Разакова, старший преподаватель, Национальный университет Узбекистана,
Ташкент*

Аннотация. В условиях современного мира, где инновации и технологические изменения происходят с высокой скоростью, необходимость эффективного взаимодействия между академической и промышленной сферами становится особенно актуальной. В статье были рассмотрены текущие тенденции и проблемы, связанные с интеграцией научных исследований в производственные процессы, а также анализируются успешные примеры такого сотрудничества. Основное внимание уделяется перспективам развития интеграционных отношений, включая создание совместных научно-исследовательских центров, программы стажировок для студентов на предприятиях и развитие инновационных экосистем.

Ключевые слова: наука, производство, университет, научные исследования, конкуренция, человеческий капитал.

Аннотация. Инновациялар ва технологик ўзгаришлар юқори суръатларда рўй бераётган замонавий дунёда академик ва ишлаб чиқариш соҳалари ўртасида самарали ҳамкорлик зарурати айниқса долзарб бўлиб бормоқда. Мақолада илмий тадқиқотларни ишлаб чиқариш жараёنларига интеграциялашув билан боглиқ долзарб тенденциялар ва муаммолар кўриб чиқилади, шунингдек, бундай ҳамкорликнинг муваффақиятли мисоллари таҳлил қилинади. Асосий эътибор интеграция алоқаларини ривожлантириш истиқболларига, шу жумладан қўшма илмий марказларни ташиқил этишига, корхоналарда талабалар учун амалиёт дастурларига ва инновацион экотизимларни ривожлантиришига қаратилган.

Калим сўзлар: фан, ишлаб чиқариш, университет, илмий тадқиқотлар, рақобат, инсон капитали

Abstract. In the modern world, where innovations and technological changes are taking place at a high rate, the need for effective interaction between the academic and industrial spheres is becoming especially urgent. The article examines current trends and problems related to the integration of scientific research into production processes, as well as analyzes successful examples of such cooperation. The main focus is on the prospects for the development of integration relations, including the creation of joint research centers, internship programs for students at enterprises and the development of innovative ecosystems.

Keywords: science, production, university, scientific research, competition, human capital.

Введение. Интеграционные отношения между наукой и производством в высших учебных заведениях имеют ключевое значение для современного экономического и социального развития. Эта интеграция не только способствует разработке новых знаний и технологий, но и их практическому применению в реальном секторе экономики. В условиях глобальной конкуренции и динамичных изменений в экономике необходимость повышения

качества высшего образования и вовлечения научных исследований в производственные процессы становится все более актуальной.

Высшие учебные заведения, усиливая сотрудничество между научными исследованиями и промышленным сектором, могут сделать учебный процесс более качественным и эффективным, обеспечивая студентов практическим опытом и создавая возможности для разработки инновационных решений. В данной статье будут рассмотрены перспективы укрепления интеграционных отношений между наукой и производством в высших учебных заведениях. Этот процесс направлен на развитие сотрудничества и взаимодействия между заинтересованными сторонами, а также на укрепление связи между наукой и производством.

Анализ литературы. Тема укрепления интеграционных отношений между наукой и производством в высших учебных заведениях является актуальной как на мировом, так и на национальном уровне. В данном анализе рассматриваются различные аспекты, основанные на существующих источниках. Интеграция определяется как процесс усиления взаимодействия и сотрудничества между несколькими учреждениями или секторами. В контексте высшего образования это подразумевает объединение научных исследований и производственных процессов, что позволяет создавать новые знания и инновации.

В Узбекистане, в рамках реформы образования, вопрос интеграции науки и производства становится все более актуальным. Реализуемые программы направлены на улучшение качества высшего образования и адаптацию научных исследований к потребностям промышленности. Это способствует инновационному развитию страны и подготовке квалифицированных кадров [1].

В эпоху глобализации, в отличие от поддержки предприятий, формирующих единую структуру в индустриализированную эпоху, основная стратегическая цель государства в высоко индустриализированной эпохе заключается в увеличении международной конкурентоспособности стран и регионов путем развития кластеров. М.Портер отмечает, что кластеризация экономики переносит условия и факторы инновационно ориентированной экономической динамики на уровень региона, повышая их значимость при решении проблем развития [2].

Е.И. Лазарева указывает на то, что роль агломерационных факторов, обеспечивающих устойчивость кластеров, их системную эмергентность и конкурентоспособность, значительно возрастает как область накопления «критической массы» человеческого и социального капитала, научного, производственного и инновационного потенциала [3]. В конце XX века – начале XXI века, в условиях активного поиска устойчивых источников инновационной эволюции, в области инновационной экономики и управления инновациями сформировались различные теории. Среди этих исследований наиболее известна теория нововведений, связанная с именами Й. Шумпетера [4] и Э. Хансена [5]. Поиск новых (дополнительных) факторов роста добавленной стоимости способствовал постепенному внедрению человеческого капитала как основного (фундаментального) ресурса в систему управления, что привело к активизации теоретических исследований в области ресурсного подхода к анализу устойчивого инновационно ориентированного развития экономики.

С точки зрения человеческого капитала научные подходы отдают предпочтение отдельным, взаимно независимым источникам развития, таким как техника, технология и инновационный менеджмент. Кроме того, проблемы инновационной направленности экономического развития, как правило, изучаются в рамках определенного цикла воспроизводства, не уделяя внимания будущему и тому, что может произойти в долгосрочной перспективе. В исследованиях Б.З. Милнера, Б.Н. Кузика и Ю.В. Яковлева наблюдается тенденция к расширенной интерпретации человеческого капитала, которая постепенно приводит к его включению в стратегическую систему управления не только с экономической и индивидуальной, но и с неэкономической и социальной точки зрения. В современных условиях перехода к инновационно ориентированной экономике возникают совершенно разные точки зрения на механизм переноса новых, модернизированных структур и функций человеческого потенциала в систему принятия стратегических решений.

Методология. В процессе исследования будут использованы научные статьи, монографии, государственные статистические данные и международный опыт для формирования методологических основ. Данная методология позволит провести комплексное и глубокое исследование по укреплению интеграционных отношений и предоставляет необходимые основания для применения полученных результатов на практике.

Основные результаты. В данном исследовании рассматривается количество выпускников высших учебных заведений Узбекистана в период с 2020 по 2023 годы. Приведенные данные отражают изменения в численности выпускников за указанный период:

Анализ показывает, что с 2020 по 2021 год количество выпускников увеличилось на 19,993 человек, что составляет 23,8% роста. С 2021 по 2022 год наблюдается незначительное снижение на 1,517 человек, что эквивалентно 1,5% падения. Однако в период с 2022 по 2023 год наблюдается резкий рост числа выпускников на 81,752 человека, что составляет 80% увеличения. Рост числа выпускников также связан с улучшением качества образования в высших учебных заведениях. Реформы, проводимые в системе образования Узбекистана, включая обновление учебных программ и улучшение подготовки кадров, способствуют увеличению числа выпускников. Изменения в числе выпускников также отражают влияние различных форм обучения. Если в начале периода преобладала очная форма обучения, то в последние годы наблюдается рост вечернего и заочного обучения, что позволяет увеличить общее число выпускников. Это дает студентам возможность более гибко подходить к образованию и удовлетворять потребности производственного сектора.

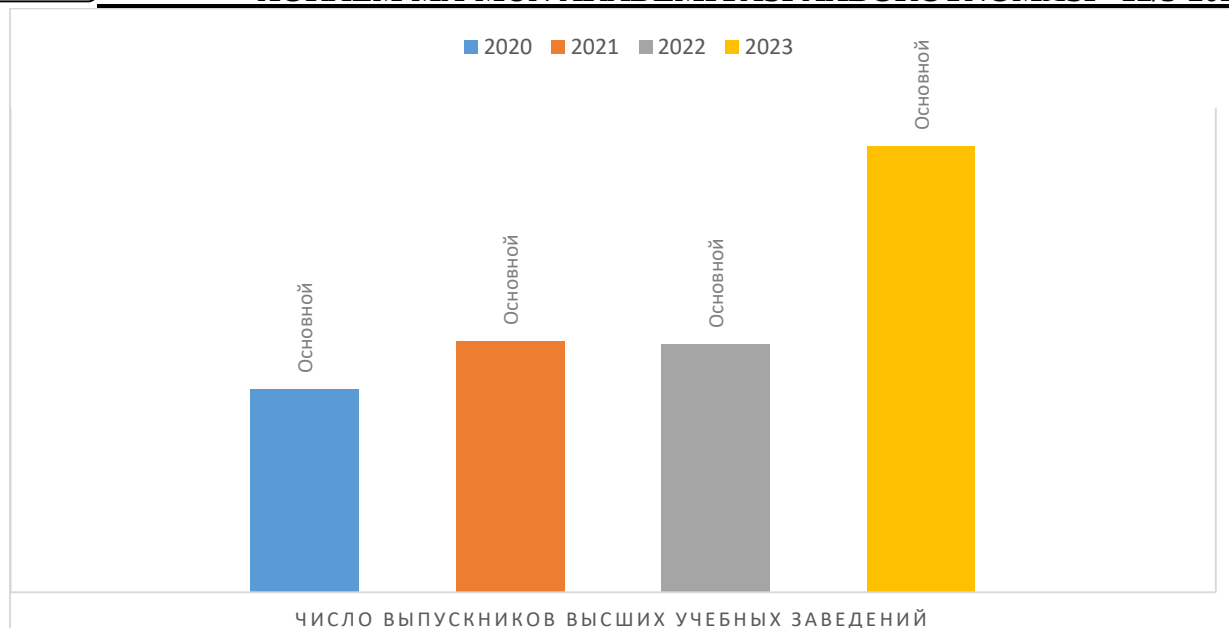
Рост числа выпускников является необходимостью в контексте экономического развития Узбекистана и удовлетворения потребностей молодежи. Увеличение числа выпускников играет важную роль в обеспечении социальной стабильности, трудоустройства и стимулирования экономического роста. Данный анализ демонстрирует изменения в численности выпускников высших учебных заведений Узбекистана в период с 2020 по 2023 годы. Наблюдаемый рост является следствием улучшения качества образования, разнообразия форм обучения и растущих социально-экономических требований. Изменения в системе образования Узбекистана создают предпосылки для дальнейшего увеличения числа выпускников в будущем. В данном исследовании рассматривается динамика числа студентов, обучающихся в различных формах обучения в высших учебных заведениях Узбекистана в период с 2010 по 2023 годы. Представленные данные иллюстрируют изменения в числе студентов, обучающихся на дневной, вечерней и заочной формах.

Дневная форма обучения: Число студентов на дневной форме увеличилось с 268,7 в 2010 году до 661,832 в 2023 году. Это свидетельствует о росте на 146,5%, что подтверждает повышенный интерес к дневной форме обучения в последние годы.

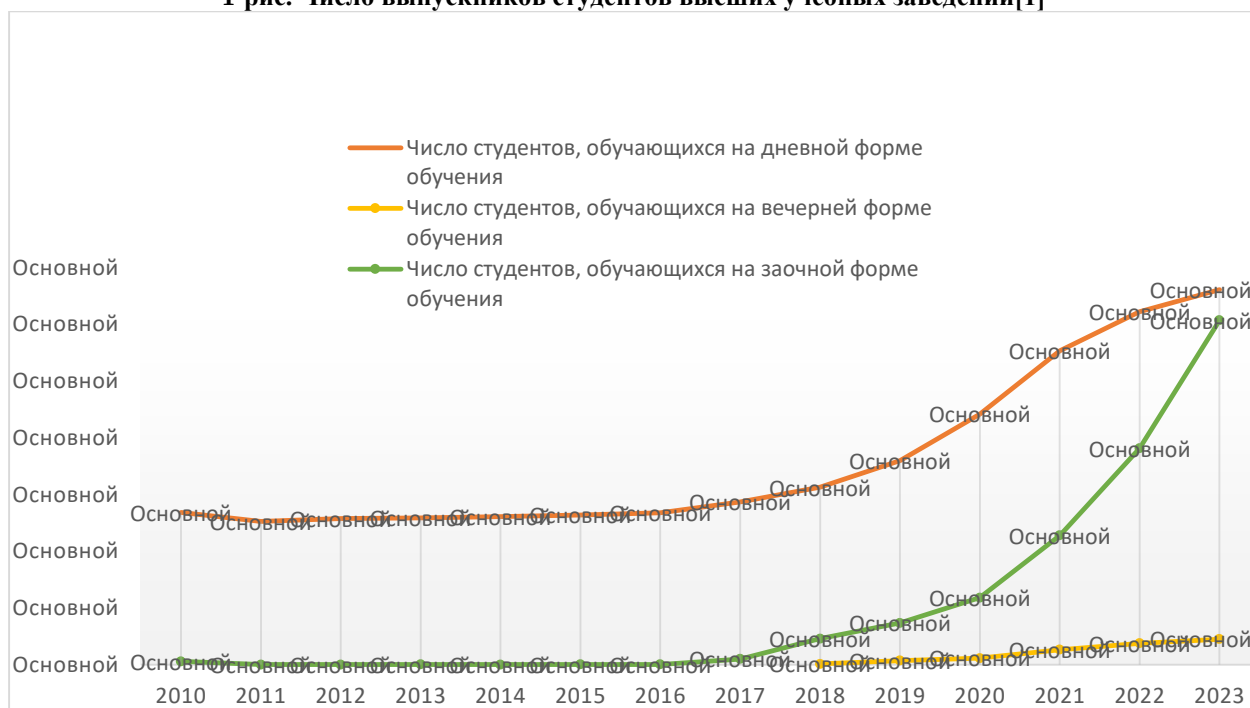
Вечерняя форма обучения: Хотя начальные данные по вечернему обучению были нулевыми, с 2018 года наблюдается его постепенный рост. В 2023 году количество студентов на вечерней форме составило 45,125, что указывает на растущий интерес к гибким форматам обучения.

Заочная форма обучения: Заочная форма показала значительный рост с 5,8 в 2010 году до 607,585 в 2023 году. Это увеличение на 10,400% отражает изменения в образовательной политике и растущую потребность в более гибких формах получения образования. Рост числа студентов в различных формах обучения связан с несколькими факторами:

–Изменения в образовательной политике: Реформы в сфере образования, направленные на улучшение качества обучения и расширение доступа к образованию, сыграли ключевую роль в увеличении числа студентов.

1-рис. Число выпускников студентов высших учебных заведений[1]

2-рис. Число студентов по формам обучения в высших учебных заведениях Узбекистана[2]

–Гибкость форм обучения: Расширение возможностей вечернего и заочного обучения позволяет привлекать студентов, которые работают или имеют другие обязательства, тем самым увеличивая общий контингент учащихся.

–Социально-экономические изменения: Увеличение числа работающей молодежи и стремление к повышению квалификации, а также способствовали росту интереса к заочной и вечерней формам обучения.

Учитывая текущие тенденции, можно ожидать дальнейшего увеличения числа студентов в высших учебных заведениях Узбекистана. Развитие различных форм обучения позволит более эффективно удовлетворять потребности населения в образовании и повысить уровень квалификации кадров. В данном исследовании рассматриваются изменения в количестве частных высших учебных заведений и студентов, обучающихся в них, в Узбекистане в период с 2018 по 2023 годы. Приведенные данные демонстрируют динамику роста частных учебных заведений и студентов в контексте общей образовательной системы страны.

Число высших учебных заведений в Республике Узбекистан[3]

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
К о л и ч е с т в о ч а с т н ы х в ы с ш и х у ч е б н ы х з а в е д е н и й	1	4	5	17	42	90
К о л и ч е с т в о и н о с т р а н н ы х						

6 Ы С И И Х У Ч Е Б Н Ы Х З А В Е Д Е Н И Й						
К О Л И Ч Е С Т В О В Ы С Ш И Х У Ч Е Б Н Ы Х З А В Е Д Е Н И Й	98	119	127	154	191	219

- “Количество частных вузов” С 2018 по 2023 год наблюдается резкий рост числа частных высших учебных заведений - с 1 до 90. Это увеличение на 8,900% свидетельствует о значительной либерализации образовательной системы и интересе со стороны частного сектора к сфере образования.

- “Количество студентов в частных вузах” Число студентов, обучающихся в частных вузах, также увеличилось, хотя и менее значительно - с 10 до 31 человека. Это указывает на

необходимость повышения привлекательности частных вузов для студентов и улучшения качества образования.

- “Общее количество вузов” Общее количество ВУЗ (государственных и частных) также увеличивается, что демонстрирует расширение образовательных возможностей в различных регионах Узбекистана. С 2018 по 2023 год количество вузов возросло с 98 до 219.

Рост числа частных высших учебных заведений и студентов в них можно объяснить несколькими факторами:

- “Государственная поддержка” Реализация реформ в системе образования, направленных на привлечение частных инвестиций в образование, способствовала созданию новых учебных заведений.

- “Рост спроса на образование” Увеличение числа молодежи, стремящейся получить высшее образование, а также требования рынка труда к квалифицированным специалистам создали спрос на образовательные услуги.

- “Разнообразие образовательных программ” Частные вузы могут предлагать более гибкие и специализированные образовательные программы, которые отвечают потребностям студентов и работодателей.

С учетом текущих тенденций можно ожидать дальнейшего увеличения числа частных высших учебных заведений и студентов в них. Для повышения качества образования в частных вузах необходимо осуществлять контроль за соблюдением стандартов, а также инвестировать в развитие инфраструктуры и учебных программ. Данный анализ показывает значительные изменения в системе высшего образования Узбекистана с 2018 по 2023 год. Увеличение числа частных высших учебных заведений и студентов в них, а также общее расширение образовательных возможностей подтверждают позитивные тенденции в сфере образования в стране. Эти изменения подчеркивают необходимость дальнейших реформ и инвестиций для обеспечения высокого качества образования и удовлетворения потребностей общества. Анализ динамики студентов по формам обучения в высших учебных заведениях Узбекистана с 2010 по 2023 годы показывает значительный рост числа учащихся, особенно в заочной форме обучения. Эти изменения подчеркивают важность гибкости образовательных программ и необходимость дальнейших реформ для повышения качества и доступности образования в стране.

Заключение. Укрепление интеграционных отношений между наукой и производством в высших учебных заведениях имеет ключевое значение для социально-экономического развития Узбекистана. Эта интеграция не только способствует внедрению научных исследований в практику, но и играет важную роль в подготовке конкурентоспособных кадров.

1. “Необходимость интеграции”. Эффективная интеграция между наукой и производством ускоряет процесс разработки и внедрения инноваций, что в свою очередь способствует экономическому росту.

2. “Практический опыт”. Высшие учебные заведения Узбекистана должны проводить совместные исследования с промышленным сектором для создания новых знаний и технологий. Такое сотрудничество предоставляет студентам возможности для получения практического опыта и навыков.

3. “Существующие проблемы”. Процесс укрепления интеграционных отношений сталкивается с проблемами, такими как нехватка финансовых ресурсов, недостатки в подготовке кадров и отсутствие связи между научными исследованиями и производством.

4. “Будущие перспективы”. Для эффективного укрепления интеграционных отношений необходимо разработать новые стратегии, которые будут включать развитие инновационных экосистем, создание совместных научно-исследовательских центров и программы стажировок для студентов.

Эти выводы определяют ключевые направления для успешной реализации процесса интеграции в высших учебных заведениях. В результате, это создаст возможности для

повышения конкурентоспособности экономики Узбекистана и обеспечить развитие на основе знаний и инноваций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. "Подготовлено автором на основе данных Государственного комитета статистики Республики Узбекистан." <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2>
2. "Подготовлено автором на основе данных Государственного комитета статистики Республики Узбекистан." <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2>
3. Подготовлено автором на основе данных Государственного комитета статистики Республики Узбекистан." <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2>
4. Указ Президента Республики Узбекистан, № УП-5847 "Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года" от 08.10.2019 г. // <https://lex.uz/ru/docs/4545887>
5. Porter, Michael E. "Clusters and Competition: New Agendas for Companies, Governments, and Institutions." Harvard Business School Working Paper, No. 98-080, March 1998.
6. Е.И.Лазарева. Кластерная политика и инструментарий воспроизводства человеческого потенциала в системе управления инновационно-устойчивым развитием экономики// АНИ: экономика и управление. 2016. Т. 5. № 4(17)
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Эксмо, 2007.
8. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Классики кейнсианства: в 2 т. Т. 1. – М.: Экономика, 1997.

УЎК 372

СОҲИБҚИРОН АМИР ТЕМУРНИНГ САРКАРДАЛИК МАҲОРАТИ ВА СТРАТЕГИК ТАФАККУРИ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ-ЮКСАК МАЛАКАЛИ ҲАРБИЙ КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШНИНГ МУҲИМ ЖИХАТЛАРИДАН БИРИ *Х.Я.Сориев, катта ўқитувчи, Ўзбекистон Республикаси Қурулли Кучлари Кичик мутахассислар маркази, Тошкент*

Аннотация. Мақолада буюк Соҳибқирон Амир Темур саркардалик маҳоратини илмий асосда ўрганиш асосида эришилган натижалардан замонавий ҳарбий таълим амалиётида турли тоифадаги командирларни тайёрлашда, уларнинг командирлик қobiliятини, тезкор қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантиришда тарихий-таълимий манба сифатида фойдаланиш муҳим аҳамият касб этиши ҳақида илмий-таҳлилий хулосалар баён этилган.

Калит сўзлар: Таълим амалиёти, Соҳибқирон Амир Темур, ҳарбий-сиёсий фаолият, "Темур тузуклари", юксак тафаккур, тизимли идрок, кучли ирода, ҳарбий ташиқлотчи, ҳарбий жамоа.

Аннотация. В статье представлены научно-аналитические выводы о том, что результаты, достигнутые на основе научного изучения полководческих качеств великого Амира Темура, имеют важное значение для использования в качестве историко-просветительского источника при подготовке разных категорий полководцев в современной практике военного образования, в формировании у них командирских способностей, навыков быстрого принятия решений.

Ключевые слова: Учебная практика, полководес Амир Темур, военно-политическая деятельность, «правила Темура», высокое мышление, систематичность восприятия, воля, военный организатор, военный отряд.

Abstract. The article describes scientific and analytical conclusions about the importance of using the results achieved on the basis of a scientifically based study of the skill of the Amir Temur as a historical and educational resource in the preparation of various categories of commanders in modern military educational practice, the formation of their commanding skills, skills of rapid decision-making

Keywords: Educational practice, Amir Temur, military-political activity, "Temur tuzuklari", high thinking, systematic perception, strong will, military organizer, military team.

Соҳибқирон Амир Темурнинг саркардалик маҳорати ва стратегик тафаккури меросидан ҳарбий фанлар бўйича дарс машғулотларида самарали фойдаланиш—юксак малакали ҳарбий

кадрларни тайёрлашнинг муҳим жиҳатларидан эканлигини бугунги кунда ҳарбий педагогик таълим жараёнида долзарб масалалардан биридир.

Бутун онгли умрини «Ҳақ бўлсанг, нажот топасан», «Куч адолатдадир» сингари шиорларга суянган ҳолда сиёсат юргизган Соҳибқирон Амир Темур сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий адолат, маданий ривожланиш, давлат бошқаруви соҳалари билан бир қаторда жаҳон ҳарбий санъати ривожланишига ҳам ўз ҳиссасини қўшган. Амир Темур авваламбор, ҳарбий қўшиннинг ижтимоий ҳолатини қонунийлаштириб қўйди ва асосий жангни ютиб чикувчи омил сифатида фақатгина мардлик ёки жанговарлик эмас, шунингдек, аскарга нисбатан давлат томонидан бўлган ижтимоий эътибор тушунчасини киритди [1, б. 222]. Амир Темур ҳарбий истеъдоди асосан икки йўналишда: моҳир ҳарбий ташкилотчи; атоқли саркарда тарзида намоён бўлган.

Амир Темур ўз ҳарбий-сиёсий фаолияти орқали, уруш олиб бориш тактикаси, бошқа мамлакатлар билан ўзаро муносабатлардаги муаммоларни сиёсий йўл билан бартараф этиш стратегиясини амалда юксак даражага кўтарди. Янги типдаги мунтазам армиянинг ташкил этилиши, сиёсий уюшув, ҳаётнинг барча жабҳаларини, айниқса иқтисодиётнинг ғалаба қозониш йўлидаги стратегик вазифага бўйсундирилиши, темир интизом, ҳарбий жангчи томонидан ҳарбий ҳаракатлар олиб бориш қоидаларига риоя қилиниши, дипломатик воситалардан усталик билан фойдаланиш каби омиллар рақиб устида устунлик ва ғалабани таъминлаган. Шунинг учун Амир Темур ўзининг бутун ҳукмронлиги даврида бирор марта ҳам мағлубиятга учрамаган. Шунинг учун таниқли мажор олими Ҳерман Вамбери Амир Темурни “Ягона шуҳрат, ҳарбий даҳо ва қатъиятлилиқ хосиятлари билан у жуда ҳақли равишда македониялик Искандар, Цезарь, Чингиз ва ундан сўнг ўтган Наполеон билан бир сафда турадир” дея таъриф беради [2, б. 46].

Амир Темур фаолиятига назар солсак, унинг қўлга киритган жуда кўп муваффақиятлари ўзи томонидан ташкил этилган ҳарбий жамоага, яъни армиясига боғлиқ бўлган. Амир Темур марказлашган давлат барпо этиб, энг аввало унинг ҳарбий салоҳиятини кучайтиришга эътибор қаратган. Шу мақсадда мунтазам қўшин тузишга, унга янгиликлар киритишга ҳаракат қилди. “Темур тузуклари”да айтилишича, давлатнинг асосини ўн икки тоифа, (шундан тўртинчи тоифа: нўёнлар, амирлар, мингбошилар, яъни ҳарбий кишилар) унинг тақдирини эса уч нарсаси: подшоҳ, хазина, аскар ҳал қилади [3, б. 7].

Келажакда таниқи давлат арбоби ва афсонавий саркарда бўлиб шуҳрат қозонган Амир Темур ўз армиясини шароитга кўра турли жисмоний машқлар ўтказиб чиниқтириб борган. Натижа, турли шароитларда, иссиқ-совуқни писанд қилмай, чўли-биёбонларда ҳам, тоғу ташлоқликларда ҳам жанг қила оладиган армия яратган.

Амир Темур ўз армиясини мустаҳкамлашда креатив фикрлайдиган ва шижоатли ҳарбий хизматчиларга алоҳида муносабатда бўлганлигини қайд этадики, бу хусусда “Кимнинг ақли ва шижоатини синов тарозусида тортиб, бошқалардан ортиқлигини кўрсам, уни тарбиятимга олиб, амирлик даражасига кўтарар эдим. Сўнгра кўрсатган хизматларига яраша мартабасини ошириб борар эдим” дейди [4, б. 21]. Масалага бу каби ёндашув қўшин мустаҳкамлиги учун хизмат қилиши билан бирга, ҳар бир ҳарбий хизматчининг меҳнатини муносиб рағбатлантиришга, шу билан бирга рўй бериши мумкин бўлган хатарли ва кескин вазиятларда ҳарбий хизматчиларда мустақил қарор қабул қилиш ва касбий маҳоратини оширишга хизмат қилган. “Ҳар бир сипоҳийнинг хизмати назардан четда қолмасин, чунки улар давлат хизматида бўлиб, боқий ҳаётларини фаний дунё нақди учун аямаганликларининг ўзигагина ҳам инъом ва моддий таъминотда бўлишга ҳақли ва лойиқдирлар” [4, б. 30].

Амир Темур ҳарбий жамоаларда ижтимоий-психологик муҳитнинг соғломлигига ҳам катта эътибор қаратган. Натижада ҳарбий жамоа нафақат жанг мақдирини белгилашда, балки содир бўлиши мумкин бўлган хавф-хатарларни бартараф этишга ҳам жонбозлик кўрсатган [5, б. 106-109].

Амир Темур ҳарбий жамоани ташкил этиш ва бошқариш ишларига алоҳида эътибор қаратиб, бунда ҳарбий хизматчиларнинг ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, уларнинг соҳага бўлган қизиқиш ва қобилиятини ўстириш, меҳнатини кадрлаш, ҳарбий

хизматчиси сифатида тарбиялаш масалаларига алоҳида эътибор қаратган. Бу ҳақда у “Темур тузуклари”да шундай баён қилади: “Ҳар тоифа ва ҳар синфдан кимки ўз ихтиёри билан сипоҳийлик хизматига киришни истаса, уни ҳарбий (хизмат)га олсинлар. Асл ва шижоатли сипоҳийзода қайси тоифадан бўлмасин, хизматига ва ишига яраша тарбият қилсинлар” – дея кўрсатиб ўтган.

Саркарда Амир Темурнинг учта шахсий сифати муҳим амалий аҳамият касб этган ва ана шу сифатлар вазифалилиги жиҳатидан Амир Темурнинг саркардалиқ фаолиятини ташкил этган:

- **биринчи сифат** – юксак тафаккур;
- **иккинчи сифат** – тизимли идрок;
- **учинчи сифат** – кучли ирода [6, б. 9].

Буюк саркарда юксак тафаккури билан ён-атрофда бўлаётган воқеа-ҳодисаларни теран мушоҳада этар, тизимли идрок билан бу воқеаларнинг асл моҳиятини тушуниб етиб, ўз атрофидаги кишилар билан кенгашиб, шу асосида тўғри қарорлар қабул этарди. “Ҳар вақт кенгашчилар йиғилиб, мажлис очилар экан, яхши-ёмондан, фойда-зиёнларини кўнглимга келтирар эдим”-деб таъкидлайди Амир Темур [3, б. 16]. Қабул қилинган тўғри қарорлар эса шубҳасиз, уни ғалаба сари бошлар эди. Кучли ирода билан эса ўзи ўйлаган, мушоҳада этган ва тўғри деб ҳисоблаган тадбирларни қатъият ҳамда жасурлик билан амалга оширар эди. Бу ҳақда Амир Темур “Қилмоқчи бўлган ишларни қилмасдан қолдирмасинлар. Агар бирор ишни қилмасликка сўз берар эканлар, яқинига ҳам йўламасинлар. Хотирдан чиқмасинким, Тангри таоло жасур кишиларни ардоқлайди [4, б. 12].

Хулоса қилиб айтганда, Буюк Соҳибқирон Амир Темур саркардалиқ маҳорати ва стратегик тафаккури меросини илмий асосда ўрганиш асосида эришилган натижалардан замонавий ҳарбий таълим амалиётида турли тоифадаги командирларни тайёрлашда, уларнинг командирлик қобилиятини, тезкор қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантиришда тарихий-таълимий манба сифатида фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Холмурод С. Амир Темурнинг ҳарбий тактикаси ва стратегиясидаги ўзгаришлар. Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси. 2021/7.
2. Херман Вамбери. Бухоро ёхуд Мовароуннаҳар тарихи. Тошкент Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 1990.
3. “Темур тузуклари”. Тошкент “Фан” 2019.
4. Амир Темур уғитлари. Тошкент “Ўзбекистон 2007.
5. Раҳманов Д.А. Амир Темур ҳарбий жамоасининг соҳибадорлиги //Амир Темурнинг ҳарбий санъатни ривожлантиришдаги роли: халқаро илмий конференция материаллари тўплами. – Тошкент: ЎР ҚК Академияси, 2021.
6. Самаров Р.С., Ахроров С.Ю., Холмўминов Ж.М., Садриддинов С.Р. Соҳибқирон Амир Темурнинг ҳарбий санъати. Тошкент “Маънавият” 2022.

УДК 81-13

РОЛЬ САМООБРАЗОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

*С.Д.Турланова, ст. преп., Ташкентский архитектурно-строительный университет,
Ташкент*

Annotatsiya. Maqolada mustaqil ta'lim olishning oliy ta'lim muassasalaridagi talabalar professionallikni oshirishdagi roli rus tilini o'rganish jarayonida ko'rib chiqiladi. Mustaqil o'rganish uchun turli resurslardan foydalanishga, masalan, onlayn kurslar, video darslar, podkastlar

va ixtisoslashtirilgan materiallarga alohida e'tibor qaratiladi. Mustaqil ta'lim olishning muvaffaqiyatli qo'llanilishi misollari, masalan, xalqaro munosabatlar, biznes va texnik fanlar kabi kasbiy sohalarda keltirilgan. Maqola faollashtirilgan mustaqil ta'lim olish talabalarning til kompetensiyasini oshirishga, ularning kasbiy ko'nikmalarini yaxshilashga va kelajakdagi karyeralariga tayyorlanishga yordam berishini ta'kidlaydi, bu esa uni oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylantiradi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim olish, kasbiy rivojlanish, oliy ta'lim muassasalari, til kompetensiyasi, talabalar, onlayn kurslar, kasbiy leksika

Аннотация. В статье рассматривается роль самообразования в профессиональном совершенствовании студентов высших учебных заведений в процессе изучения русского языка. Особое внимание уделяется использованию различных ресурсов для самостоятельного изучения, таких как онлайн-курсы, видеоуроки, подкасты и специализированные материалы. Приводятся примеры успешного применения самообразования в контексте профессиональных областей, таких как международные отношения, бизнес и технические дисциплины. Статья подчеркивает, что активное самообразование способствует повышению языковой компетенции студентов, улучшению их профессиональных навыков и подготовке к будущей карьере, что делает его важным элементом образовательного процесса в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: самообразование, профессиональное совершенствование, высшие учебные заведения, языковая компетенция, студенты, онлайн-курсы, профессиональная лексика.

Abstract. The article discusses the role of self-education in the professional development of university students in the process of learning the Russian language. Special attention is given to the use of various resources for independent learning, such as online courses, video lessons, podcasts, and specialized materials. Examples of successful self-education applications in the context of professional fields, such as international relations, business, and technical disciplines, are provided. The article emphasizes that active self-education contributes to the enhancement of students' language competence, improvement of their professional skills, and preparation for their future careers, making it an important element of the educational process in higher education institutions.

Keywords: self-education, professional development, higher education institutions, language competence, students, online courses, professional vocabulary.

В условиях современного образования и профессиональной подготовки студентов высших учебных заведений, самообразование становится важным компонентом их развития. Особенно это актуально для студентов, изучающих русский язык как иностранный, поскольку он служит не только средством общения, но и важным инструментом для достижения профессиональных целей. Роль самообразования в процессе изучения русского языка может быть особенно значимой для студентов, которые стремятся углубить свои знания и подготовиться к будущей профессиональной деятельности в русскоязычных странах или работать с русскоязычными клиентами. В этой статье рассматривается важность самообразования в профессиональном совершенствовании студентов в процессе изучения русского языка и его влияние на успешность будущей карьеры.

1. Самообразование как неотъемлемая часть учебного процесса

Самообразование можно рассматривать как процесс, в ходе которого студент самостоятельно овладевает новыми знаниями, улучшает свои навыки и компетенции, используя различные ресурсы и методы. В контексте изучения русского языка самообразование может включать в себя различные формы самостоятельной работы, такие как чтение книг и статей на русском языке, просмотр образовательных видео, прослушивание аудио и подкастов, участие в языковых обменах, а также использование онлайн-курсов и приложений для практики. Такой подход позволяет студентам углубить свои знания, развивать навыки владения языком и совершенствовать профессиональную терминологию, что важно для успешной карьеры.

Для студентов, изучающих русский язык в контексте их будущей профессии, знание языка становится важным элементом профессиональной компетенции. Важно, чтобы студенты могли не только понимать язык на базовом уровне, но и уверенно использовать его в профессиональной среде, понимать специализированную лексику и грамматику, а также быть готовыми к взаимодействию с носителями языка в рабочих ситуациях.

2. Влияние самообразования на уровень владения русским языком

Самообразование в процессе изучения русского языка позволяет студентам гибко управлять своим образовательным процессом и сосредоточиться на тех аспектах языка, которые необходимы для профессиональной деятельности. Например, для студентов, которые изучают русский язык для карьерных целей в области науки или технологий, важно развивать навыки чтения научных текстов, перевода технических материалов и освоения специфической профессиональной лексики.

Благодаря самообразованию студент может ускорить процесс освоения языка, дополнить и углубить знания, полученные на занятиях. Например, использование онлайн-платформ, таких как Duolingo или Memrise, позволяет студентам практиковать словарный запас, грамматические конструкции и произношение вне учебных часов, а различные видеоматериалы на русском языке помогают улучшить восприятие речи на слух.

Самостоятельное изучение литературы на русском языке также значительно расширяет горизонты студентов, давая возможность познакомиться с культурой и историей русскоязычных стран, что является важным для глубокого понимания языка и его особенностей. Погружение в текстовый и аудиовизуальный контекст помогает лучше усвоить языковые структуры и их использование в разных сферах.

3. Самообразование как способ профессионального совершенствования

Особенность самообразования заключается в том, что оно дает студентам возможность развиваться в профессиональном контексте, связав изучение языка с конкретной сферой их деятельности. Для студентов, готовящихся работать в таких областях, как международные отношения, бизнес или право, важно не только знать общий язык, но и понимать профессиональную лексику и особенности общения в соответствующей сфере. Например, будущие дипломаты, переводчики или специалисты в области международных отношений должны освоить специфическую лексику и фразы, которые используются в официальных документах, на переговорах, в межправительственных соглашениях. Знание таких материалов помогает студентам развить навыки, которые понадобятся им в карьере, а самообразование способствует более быстрому усвоению нужной информации. Для студентов технических направлений, изучающих русский язык, важно заниматься самостоятельным освоением терминологии, связанной с их будущей профессиональной деятельностью. Это может включать в себя работу с текстами и учебниками, содержащими технические термины, а также практику перевода и адаптации технической документации.

4. Роль технологий в самообразовании студентов

Технологии играют важную роль в процессе самообразования. В последние годы появляются новые онлайн-ресурсы, которые делают изучение русского языка доступным для студентов разных специальностей и уровней подготовки. Платформы с интерактивными курсами, мобильные приложения для изучения языка, видеоуроки и подкасты значительно расширяют возможности для самостоятельного обучения. Современные технологии позволяют студентам на практике улучшать навыки разговорной речи, слушания и письма. Кроме того, использование онлайн-ресурсов дает студентам возможность работать с актуальными материалами на русском языке, что способствует повышению уровня языковой компетенции. Платформы, предлагающие специализированный контент, например, в области юриспруденции, медицины или бизнеса, помогают студентам развивать профессиональную речь и адаптироваться к профессиональной среде, где русский язык используется для общения.

5. Примеры успешного использования самообразования

Одним из ярких примеров успешного самообразования в изучении русского языка является практика студентов, которые активно используют онлайн-курсы, участвуют в языковых обменах или посещают русскоязычные страны для практики языка. Такие студенты часто показывают высокие результаты, быстро осваивая язык и успешно применяя его в своей профессиональной деятельности.

Самообразование в процессе изучения русского языка является важным инструментом для профессионального совершенствования студентов высших учебных заведений. Оно помогает углубить знания языка, развить навыки, необходимые для будущей профессиональной деятельности, и подготовиться к работе в международной среде. Этим студенты могут не только расширить свой кругозор, но и значительно повысить свою конкурентоспособность на рынке труда. Важно, чтобы высшие учебные заведения поддерживали инициативы студентов по самообразованию, предоставляя необходимые ресурсы и мотивируя их на постоянное развитие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Качаева Г. И. Опыт проведения контрольно-самостоятельной работы студентов. //Современные технологии образования Красноярск, 1994.-С. 65-67.
2. Меньшикова С. И. Системы самостоятельной работы студентов над учебными текстами.

УДК 37.02

ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКЕ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

З.А. Утемуратова, преподаватель, Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

Annotatsiya. *Turli sohalarda kuzatilayotgan har bir yangilik taraqqiyot bilan bog'liq holda paydo bo'ladigan yangi tushuncha va tushunchalarni nomlash, leksik birliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Ayrim sohalarning jadal rivojlanishi terminologiyani rivojlantirish va boyitishni rag'batlantiradi, bu esa qurilish sohasida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarining faol so'z boyligini shakllantirishda muhim afzallik hisoblanadi va yangi atama va iboralarning paydo bo'lishini ta'minlaydi.*

Kalit so'zlar: *atama, terminologiya, kasbiy lug'at, ixtisoslashtirilgan, qurilish, tushuncha, maxsus soha, mutaxassislik.*

Аннотация. *Каждое нововведение, наблюдаемое в разных областях, вызывает появление лексических единиц, называя новые понятия и концепции появляющиеся в связи с прогрессом. Быстрое развитие некоторых областей стимулирует развитие, обогащение терминологии, что является важным преимуществом для формирования активного словарного запаса будущих специалистов в учреждениях высшего образования строительной отрасли и предусматривает возникновение новых терминов и словосочетаний.*

Ключевые слова: *термин, терминология, профессиональная лексика, специализированные, строительство, концепция, особая область, специальность.*

Abstract. *Every innovation observed in different fields gives rise to the emergence of lexical units, naming new concepts and concepts that appear in connection with progress. The rapid development of some areas stimulates the development and enrichment of terminology, which is an important advantage for the formation of an active vocabulary of future specialists in institutions of higher education in the construction industry and provides for the emergence of new terms and phrases.*

Key words: *term, terminology, professional vocabulary, specialized, construction, concept, special area, specialty.*

В настоящее время принято считать, что простое повторение определений из словаря не является эффективным способом обучения студентов лексике на занятиях по иностранному языку. Однако эта практика достаточно часто является первым методом, который широко

используется преподавателями в аудитории на занятиях по иностранному языку в учреждениях высшего образования агротехнического профиля.

Известный американский исследователь и преподаватель университета Э. Д. Хирш отметил важность обучения «культурной грамотности» в учреждениях образования, полагая, что «главной причиной разрыва в достижениях между социально-экономическими группами является языковой разрыв». Обучение профессиональной лексике является одним из способов уравнивать шансы студентов снизить этот языковой разрыв и сформировать активный словарный запас будущего специалиста. Чтобы эффективно обучать студентов профессиональной лексике, необходимо посмотреть на вещи с их точки зрения. Ведь если преподаватель знает значения тех или иных терминов, то студенты, возможно, их не знают и не могут догадываться об их значениях. Не у всех студентов сформировался обширный словарный запас.

Согласно публикации профессора Кембриджского университета С. М. Штала об изучении словарного запаса, понимание человеком различных словарных слов, скорее всего, делится на четыре категории:

1. Я никогда не встречал это слово раньше.
2. Я не знаю, что оно означает, но слышал о нем.
3. Контекст помогает мне понять, имеет ли оно отношение к чему-либо.
4. Я понимаю и использую его.

Большинство преподавателей задаются целью сделать прямое обучение лексике интересным и увлекательным. При введении новых лексических терминов преподавателю следует использовать иллюстрации, описания, примеры и небольшие речевые ситуации. Студенты должны взаимодействовать со словами как слуховым, так и визуальным способом. Можно попросить студента физически взаимодействовать со словарным запасом, например выполнять физические действия, изображая слово. Кинестетическое обучение позволяет запомнить значение слова, если с ним связано конкретное действие.

Одним из графических организаторов, который может помочь в прямом обучении лексике в учреждении образования строительного профиля, является модель Фрейера. В этой модели учащимся предлагается дать определение слова, указать характеристики слова, перечислить примеры и те слова, которые не являются примерами. В некоторых случаях можно создать иллюстрацию к слову.

Разумеется, в настоящее время студенты могут изучать лексику косвенно, слыша и видя слова в различных контекстах повседневной жизни, в кино или в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет». Чтобы создать качественную практику работы со словарным запасом, используют различные способы активизации лексических единиц по изучаемой тематике, например сортировка слов, целенаправленные ошибки, словесные гонки или карты памяти.

При сортировке слов студентам должны быть названы категории, по которым они должны отсортировать список слов. Это могут быть прилагательные, существительные и т. д. Например, можно сортировать слова, связанные с названиями сельскохозяйственных культур, на зерновые культуры, кормовые культуры, технические культуры, овощи и т. д. Также можно предложить свободную сортировку слов, что позволит студентам самим создавать категории на основе собственных наблюдений и методов группировки.

Карты памяти позволяют визуально представить связи с помощью ветвей дерева, цветов или картинок. Студентам при помощи ручки и бумаги либо цифровых инструментов предлагают создать семантическую карту связей между определенными группами слов. Можно выбрать картинки, текст песни, цвета или дерево. Именно здесь, с помощью обучения, проставляется возможность разработать свои собственные творческие методы создания словарного запаса. Обучение лексике часто игнорируется как необходимое и важное на занятиях по иностранному языку в учреждениях образования агротехнического профиля. Однако оно может служить важным преимуществом для формирования активного словарного

запаса будущих специалистов, что позволит студентам добиться долгосрочного академического успеха.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы : сб. ст. по языковедению. — М., 1939. — С. 5.

2. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М. : Наука, 1977. — 126 с.

УДК 37.048.5

ФЕНОМЕН «УЧИТЕЛЬ» И СОЦИУМ

О.У. Хушбоков, старший преподаватель, Чирчикский государственный педагогический университет, Чирчик

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'qituvchi obrazi va uning jamoyatdagi myhim o'rni haqida ma'lumotlar berilgan. Ijtimoiy hayotda o'qituvchi kontseptini o'rganish juda muhim omil bo'lib hisoblanadi va ushbu jamiyat rivoji bilan bog'liqdir. Har bir xalq madaniyatida o'qituvchining tarixiy, madaniy xususiyatlari mavjud.*

Kalit so'zlar: *o'qituvchi, ta'lim, ma'naviy dunyoqarash, o'qituvchining missiyasi.*

Аннотация. В статье исследованы аспекты социокультурного феномена учителя относительно духовной жизни. Проблема изучения феномена «Учительства» является очень важным аспектом в рамках развития социума. В каждой культуре учитель имеет свои особенности, связанные с историческими, культурными и социальными факторами.

Ключевые слова: учитель, образование, культурологическая ориентация, духовная культура, миссия учителя.

Abstract. The article explores aspects of the sociocultural phenomenon of a teacher regarding spiritual life. The problem of studying the phenomenon of "Teaching" is a very important aspect within the framework of the development of society. In each culture the teacher has his own characteristics related to historical, cultural and social factors.

Key words: teacher, education, cultural orientation, spiritual culture, teacher's mission.

Введение. Учитель как феномен может быть проанализирован в социокультурной реальности. Феномен «Учитель» может быть понят не только в контексте его педагогических проявлений, но и как конструкт многомерной социальной реальности, как духовно-жизненный феномен. И данный феномен способен транслировать и трансформировать нашу человеческую культуру. Роль учителя в современном мире очень большая.

Учитель как феномен может быть проанализирован в социокультурной реальности. Феномен «Учитель» может быть понят не только в контексте его педагогических проявлений, но и как важный конструкт многомерной социальной реальности, как духовно-жизненный феномен. И данный феномен способен транслировать и трансформировать нашу человеческую культуру. И таким образом учитель должен всегда приспосабливаться к новым условиям, ограничениям и вызовам.

Методы исследования и обзор литературы. В качестве основных методологических подходов для написания данной статьи использованы объективно-исторический, социально-философские и др., что позволило учесть объективные факторы и социальные аспекты в изучении и анализе концепта «Учитель» в историко-философском пространстве культуры.

В этом постоянно меняющемся мире современный учитель берет на себя многогранную ответственность не только за передачу знаний, но и за воспитание важнейших жизненных навыков. Роль учителя выходит за рамки классной комнаты и распространяется на развитие характера, прививая чувство любознательности, критическое мышление и способность к адаптации. Наделение учащихся способность различать надежные источники знаний и воспитание любви к учебе становятся основополагающими аспектами их миссии. Современный учитель может быть призван исполняющим несколько ролей: педагога,

воспитателя, организатора жизни и проводника культуры. Хотя достижение такой универсальности может показаться большинству утопией, каждый учитель должен обладать этими качествами, в той или иной степени. Учителя должны адаптироваться к быстрому развитию технологий и умело внедрять их в свою практику. Следовательно, их мастерство больше не будет ограничиваться трансляцией знаний, а расширится до глубокого понимания педагогических подходов в цифровом ландшафте, где интернет играет ключевую роль.

По мысли Канта, всякое человеческое познание начинается с созерцаний, переходит от них к понятиям и заканчивается идеями[1; 527-С.].

Ситуация, сложившаяся в настоящее время, показывает, что учительство занимает важнейшее место как социально-профессиональное сообщество, занимающееся воспитанием, обучением, развитием, социализацией и профессиональной ориентацией молодых людей. Оно служит движущей силой для решения жизненно важных социальных и общекультурных задач. Совесть, как основополагающий компонент духовности учителя, играет глубокую роль в формировании не только его личной жизни, но и взаимодействия в обществе участие. Она включает в себя проявление их гражданской позиции, эстетических чувств и профессиональных качеств, тем самым являясь примером их профессионализма. Гражданская позиция учителя, сформированная под влиянием его совести, побуждает его активно участвовать в жизни общества, отстаивая те вопросы, которые соответствуют его моральным ценностям. В сегодняшних реалиях эти задачи становятся все более сложными и ответственными. Сегодня учителя сталкиваются с множеством тонкостей и сложностей, которые не были столь распространены в прежние времена. Стремительное развитие технологий, распространение информации и развитие социальной динамики создали совершенно иную образовательную среду.

«Такая задача – пишет Макс Вебер в своем труде, - мне представляется отнюдь не маловажной, даже для чисто личной жизни. Если какому-нибудь преподавателю это удастся, то я бы сказал, что он служит «нравственным» силам, поскольку вносит ясность»[2; 715-725 С.].

Можно говорить и о некотором совпадении позиции Макса Вебера с точкой зрения Эмиля Дюркгейма, который также обнаруживает проявление феномена «Учитель», правда только в сфере научной деятельности и не заметил его проявлений в иных сферах человеческой культуры-религии, философии и пр. «Учителя, которым дети обязаны воспитанием, почтеннее, чем родители, которым дети обязаны лишь рождением: одни дарят нам только жизнь, а другие – добрую жизнь»[3; 193. С].

«В отличие от своих современников и оппонентов – новоявленных «учителей мудрости», именуемых софистами, Сократ не брал денег за обучение, да и вообще не считал, что он кого-то чему-то учит. Он сам искренне хотел научиться у окружающих. Однако если Учитель – не тот, кто учит, а тот, у кого учатся, то тогда Сократ, несомненно, были великим Учителем – в условиях нравственного кризиса и крушения всех ценностей, искавшим истину, испытывавшим на прочность все старые представления и верования»[4; 93-С.].

«В то время когда в Греции почти не было, если не сказать-не было совсем, систематического обучения, софисты выполняли роль учителей. Они были странствующими учителями, которые давали знание или воспитание на профессиональной основе»[5; 83-С.].

Иммануил Кант – основоположник немецкой классической философии. Не только философии, а и в конкретной науке Кант был глубоким, проницательным мыслителем. Учение Канта явилось поворотным моментом в философии нового времени и оказало решающее воздействие на всю последующую философскую мысль. Необходимо отметить, что вся жизнь Канта прошла в Пруссии и была отдана преподаванию в университете и созданию философских сочинений. В мировой цивилизации роль каждого Учителя велика.

В Античности мы впервые в истории цивилизации встречаемся с социальным типом феномена Учителя – Философом, который объединяет в себе как учителя жизни, так и учителя духовного. Один из величайших древнегреческих философов, ученик Платона - Аристотель считает, что именно философ венчает собой всю учительскую иерархию. И философ с

необходимостью является в жизни учителем. Аристотель также ввел в философию принципы развития и категории возможности и действительности.

Философское и научное постижение мира продвинулось далеко вперед со временем Диогена Лаэртского и Аристотеля, знание же обстоятельств возникновения философии и науки продвинулось менее.

Выдающийся немецкий историк философии Куно Фишер любил свою работу. Он любил свой университет. Он любил свою профессию. «В центре всех воспоминаний о Куно Фишере всегда, во все времена будет стоять картина «царя кафедры», укоренившаяся сегодня в душах тысяч людей: на протяжении столетия среди преподавателей германских университетов не было ни одного, кто бы мог сравниться с ним в деле «царя кафедры». Он был фигурой сам по себе, несравнимой ни с какой другой и всегда равной только себе – на протяжении всей его жизни. Он был олицетворением целой фазы истории немецкого духа и тем самым, как утес, стоял в волнах поколений, которые бились об этот утес».

Значительные научные открытия, сделанные в XX веке практически во всех областях гуманитарного знания, заставили современных исследователей иначе взглянуть на мир и обратиться к антропоцентрической научной парадигме. Возникла реальная потребность в самом понимании картины мира, что способствовало появлению научной, обыденной картины мира и осознание того, что мир можно воспринимать многообразно, в зависимости от используемого инструментария.

Современный учитель – человек, идущий в ногу со временем и образовательными технологиями, но никогда не забывающий, что он, прежде всего, наставник для молодой неокрепшей души. Учитель для ученика – это пример мудрости, благочестия, добросовестности, порядочности.

Роль учителя в обществе обсуждается всегда, его подготовка, соответствие обновленным потребностям детей, молодежи, ожиданиям родителей школьников, принимая в расчет актуальные современные проблемные аспекты образовательной отрасли. Сегодня учитель должен быть способен адаптироваться к новым вызовам, своевременно реагировать на изменения в требованиях.

Главную роль во всех процессах преобразования играет рядовой учитель, его активность; стремление способствовать развитию личности учащихся, их социальных, этических навыков; постоянное самосовершенствование. Преподаватель должен стремиться к непрерывному улучшению своего профессионального потенциала.

Интересным материалом для исследования выбранной темы являются труды Василия Сухомлинского, выдающегося советского педагога, который на протяжении своей педагогической деятельности занимался проблемами воспитания и развития школьников. «Сердце отдаю детям» – книга, которая стала итогом тридцати трех лет работы в сельской школе. Сухомлинский писал: «Учитель не только открывает мир перед учеником, но и утверждает ребенка в окружающем мире как активного творца, создателя, испытывающего чувство гордости за свои успехи». Главной заповедью для учителя Сухомлинский считал: «Будьте доброжелательны!».

Учитель должен знать и чувствовать, что на его совести – судьба каждого ребенка, что от его духовной культуры зависит разум, здоровье, счастье человека, которого воспитывает школа.

Резюмируем: концепт учитель объединил следующие дефиниции: «тот, кто способствует процессу обучения, помогает человеку получать новые знания». При взаимодействии учителя и ученика, при возникновении такого педагогического диалога будет максимальный результат.

Результаты исследования. Учительство это целая многогранная мировая традиция начиная от античной истории до нашего времени. Учитель для ученика – это пример мудрости, благочестия, добросовестности, порядочности.

Заключение. Учитель – ключевая фигура в становлении будущего общества. Миссия учителя была всегда велика. Учитель не только передает знания, но и формирует у

подрастающего поколения научный подход к деятельности, национальную идентичность, гражданскую позицию, способствуя развитию социума на принципах демократии и правового государства: воспитанию ценностей, норм, принципов, связанных с этическими, моральными аспектами жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вебер М. Наука как призвание и профессия / Избранные произведения. М.:1990.-С.715.
2. Великие философы. Гусев Д.А./Рябов П.В. М.: Астрель-2005.-С.93.
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М.: Мысль.-1998.-С.193.
4. Кант И. Критика чистого разума. М.:Эксмо.-2008.-С.527.
5. Рассель Бертран. Мудрость Запада. М.: Республика.-1998.-С.83.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№12/3 (121)
2024 y., dekabr

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.12.2024
Bosishga ruxsat etildi: 16.12.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 23,1 b.t. Buyurtma: № 12-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18